269271

OSZK

A kőszegi rk. tanítónőképző intézet
tanári szakkönyvtára.

V.D 16.

A MŰVELTSÉG KÖNYVTÁRA

A MŰVELTSÉG.
KÖNYVTÁRA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A MŰVELTSÉG KÖNYVTÁRA

*

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

*

KIADJA AZ
ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETÜIVEL

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

ÍRTA

MARCZALI HENRIK

337 SZÖVEGKÉPPEL, 24 FEKETE, 4 SZINES MŰMELLÉKLETTEL
ÉS 2 SZINES TÉRKÉPPEL

MÁSODIK RÉSZ.

(393—724. OLDAL.)

A TELJES MŰRE VONATKOZÓ TARTALOMJEGYZÉK AZ ELSŐ RÉSZ ELEJÉN VAN.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST
KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

MINDEN JOG, A FORDÍTÁS JOGA IS, FENNTARTVA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

269-71
R 2
ORSZ. SZÉ[illegible]YTÁR
N [illegible]
1954 [illegible] 4443 SZ.
R 1961

Budapest, 1911. — Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat nyomása.

IV. FEJEZET.

AZ ÚJJÁALAKULÁS KEZDETEI.

EKOR kor legnagyobb történetírója, Macchiavelli Miklós, jegyzi meg, hogy az egységes államok, korlátlan uralkodó alatt, inkább alkalmasak a nagy hódításra, de aztán egy vesztett csata is tönkre teheti őket; a megoszlott, szabadabb nemzetek ellenben nem igen képesek a hódításra, de ha veszteséget szenvednek is, részenként kell őket megtörni. Az elsőre nézve éppen a törököt tekinti mintának. A mohácsi vész után Magyarország megmutatta, hogy aminő könnyű volt legyőzni, oly szívós volt az ellenállása, mikor meg akarják semmisíteni.

Eleinte minden a tatárjárás ismétlésének képét mutatja. Szulejmán még a csatatéren levágatja foglyait, három halmot rakat koponyáikból. Aztán lassú menetben megindul Buda felé. Már távolra eléje viszik a város kulcsait. Könnyű lovasai pedig szerte portyáznak Dunántúl, csaknem Győrig, rabolva, gyujtogatva, magukkal hurcolva a legbecsesebb zsákmányt: férfiakat, nőket, gyermekeket. Egy egész országrész elnéptelenedett. A szultán elfoglalta Mátyás palotáját, elvitette onnét a legszebb szobrokat és a könyvtár maradványait, távozásakor pedig felgyujtatta a várost, még őrséget sem hagyva benne. Összes hódításai közül csak Pétervárádot tartotta meg.

A magyar még nem elég gyenge ahhoz, hogy alávesse magának. Még érintetlen Szapolyai hatalma, 40.000 ember, még fenyegető Frangepán Kristóf, 25.000 vitéz élén. Magára kell hagyni a magyart; jobban pusztítja, gyengíti az egymást mint a külső ellenség.

Kiment a török, de a biztosság érzete megszünt mindenfelé, hogy századokon át vissza ne térjen. Ki tehette, menekült ebből a veszni induló országból. »Nem lehet látni sem kereskedőt, sem iparost, sem orvost, sem gyógyszerészt.« Művészet és ipar teljesen tönkre ment, a régi szittya életmód állott helyre.

A politikai és erkölcsi bűnök természetes következése volt nemcsak a függetlenségnek elveszése, hanem a még eléggé meg nem gyökerezett kulturának veszedelme is. Mint Sz. István uralkodása, mint a tatárjárás után, egyszerre kitűnt, hogy amit alkottak, az csak a felszínt érintette, a lényegen nem változ-

tatott. Most is, hogy a nemzet megmaradhasson, félre kellett tenni minden mást: csak a hadi erény és a fajhoz való ragaszkodás tehette a magyart ismét életképessé.

Mindkettő egységet követelt volna, de éppen az soha sem volt nehezebben elérhető mint éppen akkor. Ha Szulejmán az országban marad, tán egyesülnek; hazatérése, a veszély pillanatnyi megszűnése újra felszabadított minden szenvedélyt. Mintha azóta semmi sem történt volna; mintha kárba veszett volna minden tanulság: a király elveszése és Mohács után ott kezdik, hol elhagyták. Az 1505-iki rákosi végzés és az 1525-iki hatvani gyűlés szelleme uralkodik az országon. »Mindenki elhagyta a külföldi viseletet és szokást; különösen a németet.« Ha pedig idegent nem tűrnek, hogy lehessen arra gondolni, hogy németet válasszanak meg királynak?

Ha valaha, most volt érdekében az országnak oly király választása, ki más birodalmainak hatalmát is a török ellen fordíthatja. De ez a szempont, melyet későbbi történetíróink annyira hangoztatnak, akkor alig szerepelt. Most nem volt semmi akadálya annak, hogy a nemzet bálványa, Szapolyai, jusson uralomra. Szapolyai sem gondolt másra, mint hő vágya teljesítésére. Bár serege együtt marad, ezt nem a visszavonuló szultán ellen fordítja, hanem a trón megszerzésére. Hívei Tokajban összegyűlnek, őt jelölik, egyelőre csak vezérnek kiáltják ki és kitűzik a királyválasztó gyűlés helyét és napját Fejérvárra, nov. 5-ére. Ott előbb méltó pompával eltemetik Lajos királynak megtalált holttestét, aztán egyértelemmel megválasztják és megkoronáztatják Szapolyait. Az ország legnagyobb része őszinte lelkesedéssel hódolt a magyar királynak. Ferdinand főherceg követeinek tiltakozását nem vették tekintetbe. Mintha a Hunyadi-ház csillaga tünt volna fel újra, köznemes és katona együtt keresztülviszi a nemzeti uralkodónak paizsra emelését.

Megfelel a helyzet az 1458-ikinak annyiban is, hogy a főúri liga, mely az özvegy királyné körül csoportosul, Habsburgot óhajt királynak. Formális erőt az ad e számra csekély pártnak, hogy hozzája tartozik a Mohácsból megmenekült nádor is, kinek egyedül áll jogában királyválasztó gyülést összehívni. János király megválasztása tehát nem törvényes; épp úgy, mint I. Ulászlóét nem nézte akkor annak a liga. Ez a párt összegyül Komáromban, aztán Pozsonyban és itt Ferdinándot jelöli királynak. A főherceg, kit közben a cseh rendek is megválasztottak, elfogadja a meghívást. Annyi szerződés biztosította örökösödési jogát nem is említi, hanem megígéri az ország szabadságainak megtartását, területi épségének visszaállítását. Az az elismerés, hogy nem tud magyarul, és az a fogadkozása, hogy egészen a hazának fog élni, magában foglalja azt a kötelezettségét, hogy a nemzettel éljen-haljon. E választási feltételek egyúttal a török háborut tűzik ki az uralkodás legfőbb feladatául.

Mátyás, nem sokat törődve a pártütőkkel, mindjárt a török ellen indult. János király ellenben csak a Habsburgok elleni háborura gondol, és mint egy akkori követjelentés mondja, pártja kész volt arra is, hogy török segítséggel rontson neki a németnek. Ez a választás, íme, a magyarnak egész nemzetközi helyzetét megváltoztatja. Minthogy egyedül már nem tarthatja fenn magát, eltérve egy félezred történetének legtisztább hagyományaitól, a szultánhoz csatla-

JANICSÁR.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

kozik. Kulturális szempontból a Szapolyai-párt a Vathák egyenes ivadéka. Ezt azonban nem menti vallásos és nemzeti fanatizmus, mint akkor. Az ellen-

184. ábra. János király.

király Habsburg, német: kezet kell tehát fogni ellenségeivel: a franciával, a pápával és a törökkel. Elfeledik, hogy Franciaországra és a pápára nézve soha

nem lehet veszedelmes a török szövetség. Magyarországot ellenben elnyeléssel fenyegeti.

Ha legalább ebben következetesek és, felhasználva a Habsburg-ház akkori szorult helyzetét, mindjárt megtámadják Ferdinándot, talán egyesíteni lehetett volna az országot. De János kíméli erejét; diplomáciai úton akarja megnyerni az országot, azt reméli, hogy az özvegy királyné, elhagyva bátyját, nejévé lesz és így az udvari párt is hozzácsatlakozhatik. Az alkudozásokkal eltelik az idő. Közben V. Károly császár 1527 május 5-én elfoglalja és kirabolja Rómát, elfogja a pápát, ezzel szétrobbantja a cognaci ligát és így öccsének helyzetét is nagyon megerősíti.

Kifejtettük, hogy Magyarország függetlenségét, a saját erején és összetartásán kívül, az is biztosította, hogy a tatárjárás óta nem fejlődött határain túlhatalmas állam. A német-római császárság csak úgy szétporlott mint a keletrómai és ez tette lehetővé úgy Ausztriának és Csehországnak, mint a Balkánfélsziget nagy részének magyar hegemónia alá való vonását. Magyarország belső szétzüllése pedig éppen azon időpontra esik, midőn úgy a Habsburgok, mint az Oszmánok világbirodalmat alkotnak és Magyarországot, mely őket szétválasztja, egyaránt a saját körükbe igyekeznek vonni. Mátyás mindkét irányban fenn birta magát tartani: most az utolsó évek szomorú hagyományai a nemzetet csaknem kivétel nélkül a Habsburg-ellenes táborba vonták. Ez a tábor sem volt töröknek mondható: a francia király és a pápa mellett odatartoztak a protestánsok is. De ami máshol csak hatalom vagy egyensúly kérdése, nálunk létkérdés. A francia vagy német jó barátságban lehetett a törökkel és felhasználhatta annak hatalmát veszély nélkül. A már meggyengült magyart ez a szövetség a barbársághoz és így a pusztuláshoz hozta közelébb.

Egyelőre a Habsburgok csillaga ragyog. 1527 nyarán, rövid hadjárat után, alig találva ellenségre, Ferdinánd elfoglalja Budát, sorba beveszi a többi várat is és megkoronáztatja magát Fejérvárott. Vezérei északkelet felé űzik Jánost, meghódítják az egész országot és az ellenkirályt Lengyelországba szorítják. I. Ferdinánd egész háziasan rendezkedik be; itt marad egy álló esztendeig és épp úgy Magyarországot nézi főországának, mint elődjei: Albert, V. László, vagy Mátyás. Amíg ez az ország egy volt, sem Ausztria, sem Csehország nem vitathatta el tőle az elsőséget.

János ebbe bele nem nyugodhatott. Követe, Laszky Jeromos lengyel főúr, megnyeri részére Szulejmán szövetségét. Ferdinánd is békét ajánlott, de visszakövetelte Belgrádot. Jánosnak, ki segítséget kért, nem lehetett ilyen követelése. A szultán pedig két királyt jobban szeret mint egyet és a gyengébbet veszi pártfogása alá. A magyar alig hogy meghódolt Ferdinándnak, ismét Jánoshoz állt, abban a csalóka reményben, hogy ez a szultán égisze alatt egyesítheti az országot. Hogy a szégyen mértéke egészen beteljék, a magyar király Mohács mezején udvarol a szultánnak. Szulejmán visszafoglalja Budát, aztán Bécset veszi ostrom alá, de onnét szégyenszemre elvonulni kénytelen (1529). Nagy a vesztesége, de főcélját elérte. János mégis az országban marad és a magyar kettészakad. Mint gyönge fényű bolygó, úgy lézeng a nyugati rész Bécs, a keleti, nagyobb, Konstantinápoly napja körül. Mindkét rész függet-

len, hisz a nagyúr testvérének nevezi János királyt. De együtt szolgaságban vannak, mert azt az erőt, mellyel még mindig elbánhatnának az egyikkel vagy másikkal, egymás vesztére fordítják.

Igy tart éveken át, fegyverszünetektől félbeszakítva, a polgárháború a két király hívei közt. A szultán már magáénak nézi Magyarországot. Annyira diktátor, hogy János az ő kegyencét, a hitvány Gritti Alajost, kénytelen kinevezni kormányzónak, noha nem bízik benne. Az erdélyiek fellázadnak e kalandos ember ellen és megölik. János fellélegzik, de most meg a szultán bosszújától kell tartania. Ez közelebb hozza őt vetélytársához és az ország szomorú állapota békére, egyesítésre készt mindenkit, kiben az önzés vagy a tunya közöny még nem ölt el minden hazafiságot.

185. ábra. Jurisics címere.

Mert még ebben a sivár sötétségben is világlik az újjászületés reményének némely sugara. A kis Kőszeg városában 700 katona az odagyült parasztokkal együtt heteken át feltartja az újonnan Bécs ostromára induló szultánt roppant seregével és végre is megmenekül. Jurisics Miklós, a kapitány, megmutatja, hogy sem a hősiesség, sem a hadi művészet nem veszett ki még nálunk teljesen (1532). Erdély felkelése Gritti ellen azt mutatta, hogy a végső elnyomás szégyene véget vet minden opportunizmusnak és egy egész országrészt sorakoztat az idegen ellen. Végre a Ferdinánd és János közötti alkudozásokban feltűnik történetünknek tán legnagyobb diplomatája, Martinuzzi, Utjeszenics, vagy ahogy pálos szerzete miatt röviden nevezték: Fráter György.

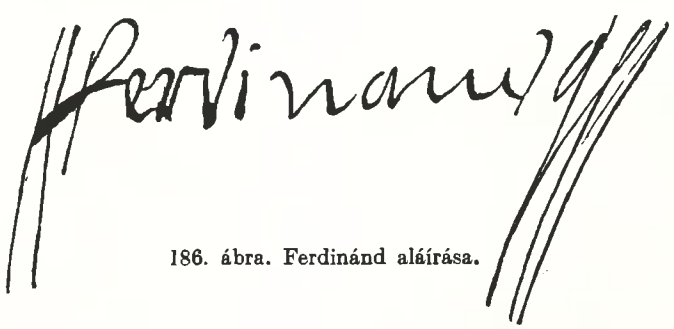
A Habsburg-uralom két szempontból támadja meg a magyar államot és a nemzet egységét. Először is: mihelyt Ferdinándnak be kellett látnia, hogy az országnak csak kisebb fele az övé és az is örökös veszélyben forog, székhelyét Bécsbe, Prágába teszi át és onnét igazgatja Magyarországot. Ebben a monarchiában tehát már nem hazánk játssza a főszerepet. Idegen segítségre szorul, hogy a török egészen el ne nyelje. Igy esett, hogy a király idegen tanácsosai és vezérei már magyar kérdésekben is döntenek. Minthogy továbbá a nemzeti királyság a magyar fajnak politikai követelése, Ferdinánd király a birodalomnak nem magyar, de külön municipális jogokkal felruházott nemzetiségeinél él keres és talál támaszt. A német városok mind hozzá szítanak, és Jánosnak, hogy legalább Kassát biztosítsa, magyarokat kell oda telepítenie a régi pol-

gárok helyébe. Az erdélyi szászok nem veszik tekintetbe, hogy vajdából lett király és megtagadják tőle az engedelmességet. A horvátok cettini gyűlésükön, 1527 elején, Ferdinándot ismerik el magyar királynak. Tudjuk, hogy őket az önvédelem érdeke már régebben összefűzte Ausztriával. A szlavon rendek Jánosnak hódoltak, de az országba menekült rácok és a hozzájuk csatlakozó pórok, kiket a mohácsi vész után egybeolvasztott a közös nyomoruság, Ferdinándot pártolják. Jánosnak háborut kellett viselnie vezérük Cserny Jován (Fekete János) ellen, kiben nemcsak hősüket, hanem prófétájukat is tisztelték.

Ez a zürzavar is ajánlatossá tette a megbékélést nemcsak az ország lakosaira, hanem a királyokra nézve is. Már 1535-ben megkezdődött az alku. Károly császár egész tekintélyét latba vetette, hogy öccsét engedékenységre bírja. A Habsburgok most is fenntartják jogukat az egész birodalomra, csakhogy birtokbalépésüket, mint eddig is annyiszor történt, még egy nemzedékkel elhalasztják. A nagyváradi béke (1538. febr. 24.) tulajdonképpen a régi örökösödési szerződések alapján áll. Annyiban mutat csak eltérést, amennyiben Ferdinánd vagy családja még az esetben is az egész birodalom birtokába jut, ha Jánosnak fia születnék, csakhogy ennek részére atyja örökös javain fölül még a szepesi hercegséget is kiköti a szerződés. Másrészt itt először viszonos az öröklés. Ha Ferdinánd és Károly fiága kihal, Szapolyai utódai örökölnek.

Teljes győzelme ez a Habsburgok százados törekvésének a nemzeti választójog fölött. Az 1505-iki végzést nemcsak Szapolyai hagyja el, hanem Werbőczy is. A Habsburgok öröklő joga Károly császár utódaira is kiterjed. Míg azonban János él, teljes, elismert királyi joggal uralkodik része fölött, melyhez egész Erdély és Szlavónia is hozzátartozik. Horvát- és Dalmátországok Ferdinándnak jutnak. Mindegyik király külön udvart tart, de országgyűlés csak egy van. Ott közös értelemmel nádort választanak, mint azt a birodalom szabadsága megköveteli.

Két király, egy nádor! Lehet-e jobban kifejezni az állam egységét és oszthatatlanságát? A két király máris testvérnek tekinti egymást és hathatós segítséget igér egymásnak külső támadás esetén. Hogy pedig a török — mert máris azt nézik közös ellenségnek — idő előtt be ne avatkozzék, a szerződés közzététele idejének meghatározását a császárra bízzák.

186. ábra. Ferdinánd aláírása.

Igy Magyarország ismét megtalálta — két fő alatt — egységét. Ennek biztosítására a két király egyaránt fogadja, hogy a közbéke zavaróit féken tartja és ebben számít a másiknak támogatására. — János király ekkor nőül veszi Izabellát, Zsigmond lengyel király leányát, és a szép ifjú nőnek udvart rendez be Budán. A szultán észreveszi e nagy változást, de megelégszik azzal, hogy a moldvai vajdát előzze és így kelet felől is körülfogja Erdélyt. Haragját nagy

ajándékokkal csillapították; követe jelen volt János esküvőjén, melyet — a katholikus világ nagy botrányára — böjtben ültek meg. A békét csak az erdélyi vajdák, Majláth István és Balassa Imre zavarták meg. Egymással és más urakkal szövetségre lépve, arra kötelezik magukat, hogy János halála esetén közös egyetértésben választanak új fejedelmet. E szövetséglevél két szempontból is fontos: első hivatalos oklevelünk magyar nyelven és első említése a külön erdélyi fejedelemségnek.

187. ábra. Fráter György aláírása.

E zavarok lecsillapítására 1540 tavaszán János sereget vezetett Erdélybe. Jöttének hírére helyreállott a béke, még a folyton ellene lázongó szászok is siettek meghódolni. Rokonszenves vonása az utolsó magyar vérből való királynak, hogy inkább megbocsátott nekik, semhogy meghallgassa hosszú beszédüket. Távollétében szülte Izabella Budán fiát, János Zsigmondot. A nagybeteg király még örvendhetett a hírnek, mely őt halálos ágyán érte.

Halálát (1540 júl. 18.) tanácsosai néhány napig eltitkolták. Tudták, hogy mindazon nehézségek és veszélyek, melyek a nagyváradi béke végrehajtásából következnek, most egyszerre, váratlanul, reázúdulnak az országra. János házassága, bár tán ellene volt a béke szellemének, abban nem volt megtiltva. Ferdinándnak tehát előre kellett volna gondoskodnia a várható fiu kielégítéséről. Ez azonban nem történt meg. Még kevésbbé gondoskodtak a Habsburgok a béke végrehajtásának alapfeltételéről: hatalmas seregnek az országba való küldéséről. Pedig ennek meg volt a lehetősége: Károly császár 1539-ben nemcsak békére lépett I. Ferenccel, hanem, legalább egy időre, teljes baráti egyetértés kötötte össze a két nagy vetélytársat.

Ha lehet, még kevesebb történt a váradi béke igazi tartalmának, a magyar állam megvalósításának érdekében. Mióta Báthory nádor meghalt (1532), Ferdinánd a magyar ügyeket is osztrák tanácsosaival intézte. Ezek pedig csak tartományt láttak Magyarországban, melyből meggazdagodhatnak s mellyel hatalmukat éreztethetik; de nagysága, jóléte őket alig érdekelte. Bármennyire fogadkozott is Ferdinánd megválasztásakor, de még a váradi békében is, hogy az ország szabadságait megőrzi és egyforma szeretettel bánik régi és új alattvalóival, az a bizalom, melyet az ő személyes becsületessége kelthetett, nem szállhatott át tanácsosaira, kik mindenkor éppen az ellenkező törekvést tanusították.

Egyrészt tehát áll az a bizonyosság, hogy a török egész hatalmát latba veti, hogy az országnak Habsburg fő alatt való egyesítését meggátolja. Végtelen pusztítás, nyomor, rombolás még a kedvező eredmény esetén is. Másrészt kétségtelen, hogy a török kiűzése után is csak urat cserélne Magyarország: a magyar király nevében és az ő megegyezésével németek ülnek a nyakára.

Ez a kettős kilátás irányozta Fráter Györgynek politikáját. Petrovics Péterrel és az özvegy királynéval együtt neki kellett János végső rendelkezése alapján intézkednie. Hatalmas esze, páratlan energiája mellett épp úgy megsemmisül a vitéz temesi ispánnak parasztos furfangja, mint Izabellának asszonyos hiusága és kicsinyeskedése. Akkor körülbelül ötvenéves, erejének, munka-

bírásának teljében először érvényesíti tehetségét önállóan, oly polcon, honnét nemcsak hazája, hanem Európa történetére is befolyást gyakorolhatott.

Atyja, Utjeszenics, szegény horvát nemes volt, ki a török végeken folyó harcokban iparkodott fenntartani nagyszámú családját, anyja olasz, az előkelőbb Martinuzzi családból. Korán elkerült a Korvin János, majd a Szapolyai István udvarába. Vitézkedett, de alacsonyabb házi munkát is végzett; kályhafűtő volt. Józansága, esze, mindenekfölött végtelen türelme, megszerezte neki az úrnőnek, Hedvig hercegasszonynak, majd fiának, Jánosnak bizalmát. Megúnva az udvari életet, visszavonult és a szigorú pálos rendbe lépett. A sajóládi klastromnak volt főnöke, midőn Jánosnak Lengyelországba kellett menekülnie. Ekkor visszatért bujdosó urához, ki őt ezentúl a legfontosabb ügyekben is alkalmazta. Szerény fellépése, aránylag alacsony állása, szinte kihívta a gőgösök megvetését. A váradi békealkunál a császár és Ferdinánd meghatalmazottaitól csak azt kivánta, hogy őt »embernek nézzék«. Most, mint nagyváradi püspök és a királyfi gyámja, egyenlőrangú volt külsőleg is a miniszterekkel, belső értékben pedig felülmulta valamennyit. Már magában fáradhatatlan munkássága is tiszteletet parancsolt. A nagy szempontok biztos megtalálása, egyesítve minden részletre kiterjedő figyelemmel a végrehajtásban, a nagy Hunyadiak óta csak benne volt meg. A diplomatikus simulékonyságnak és amellett a férfias hajthatatlanságnak oly vegyülete, mely egyedül is elegendő arra, hogy mindenkorra biztosítsa részére az emberi lelket kutatóknak mély érdeklődését. Amellett sokoldalusága is csodálatos. Pap létére nemcsak államférfiú és hadvezér, hanem egyúttal a közigazgatásnak és a pénzügynek mestere, ki abban a szörnyű zürzavarban is, melyben működnie kellett, mindig megtalálja a politikája keresztülviteléhez szükséges eszközöket.

Most is gyorsan határoz. Minthogy Ferdinánd mit sem tett a béke feltételeinek végrehajtására, ellenben a törökhöz fordult követséggel, hogy Magyarországot elfoglalhassa, ajándékokkal siet magának biztosítani a szultán jóakaratát és a csecsemő János Zsigmondot három hónapos korában kikiáltatja királynak. A váradi békét éppen megalkotója semmisíti meg, midőn meggyőződik arról, hogy végrehajtása most nem áldást, hanem átkot hozna a nemzetre.

Csak most fog Ferdinánd az ország elfoglalásához. Pártja mindenfelé megmozdul, a budai polgárság hozzá szít, Izabellában az anyai kötelesség ellen küzd az őt a Habsburgokhoz vonzó dinasztikus kapocs; de a barát állhatatos marad és Buda falai alól visszaveri a német hadat. Még nagyobb próbára tette erélyét az 1541 tavaszán megújuló ostrom. Most már valóban a királyné ellenében kellett megmenteni fia trónját és György barát ebben a küzdelemben mintaképe lehetett a hozzá annyi tekintetben hasonló Richelieu bíborosnak. Tán legnagyobb érdeme, hogy az annyira büszke és pártütéshez szokott urakat, minők Petrovics és Enyingi Török Bálint voltak, hozzá birta bilincselni ügyéhez. A polgármestert, ki kész volt egy kaput megnyitani a németek előtt, felnégyelteti. Lelket önt őrségbe, polgárságba, úgy hogy az nemcsak az ostromló haddal, hanem a még pusztítóbb éhséggel is dacol. Végre augusztus 26-án megérkezett a török felmentő sereg, magának a szultánnak vezetése alatt.

Nagy volt a várbeliek öröme, még nagyobb az ostromló had kudarca. A barát a többi főúrral le is ment a vár aljában táborozó nagyúr üdvözlésére. Az is küldött ajándékokat, de látni kívánta »testvérének«, Jánosnak kis fiát, kit következetesen mindig Istvánnak nevezett. Az úr kívánsága parancs: az aggódó anyának bele kellett nyugodnia abba, hogy János Zsigmondot levigyék.

188. ábra. Fráter György.

Szulejmán kegyesen fogadta, basái pedig az urakat vendégelték meg. E vendégeskedés alatt mind több janicsár lopódzott a várba. Senki sem háborgatta őket, hisz mint szabadítók jöttek. Lassankint elfoglalják a fontos pontokat és estére, mikor már 10.000-nyi török had volt együtt, kihirdetik, hogy mindenki tegye le a fegyvert és maradjon békén, halálos büntetés alatt. Éppen tizenötödik évfordulója volt Mohácsnak; oly nap, melyet a török mindig szerencsésnek

tartott. Budán ezentúl basa székelt, kinek hatósága az egész Duna-Tisza közére kiterjedt. Gyilkos gúnnyal Werbőczy Istvánt tették meg a behódolt magyar keresztyén alattvalók főbírájának.

Igy vágta ketté a török nyers erő és ravaszság Fráter György minden számítását. Nem a német, hanem a török vetett véget az egységes Magyarország álmának. Az ország szívét kiszakító török hódoltság tette szükségessé, mi addig csak mulandónak látszott, a megmaradt két országrész különválását is. Budát, mint Szulejmán mondá, nem hagyhatá nő kezén, de a gyermekkirályt visszaadta és róla bőségesen gondoskodott. Neki adta az egész keleti részt, a Tiszántúlt Erdéllyel és a barátra bízta e birodalom kormányát. Vele együtt visszanyerte szabadságát a többi, a török táborban letartóztatott főúr is. Csak Enyingi Török Bálint maradt holtáig fogságban. Úgy látszik, az ő vitézsége és hadratermettsége még a török előtt is veszedelmesnek látszott.

Megkezdődik tehát a magyar nemzet hármas gyászos története. Az egyik része Ferdinánd és utódai alatt a határt védi tovább a török, a szabadságot a német ellen. A másik török oltalom alatt nyugodtabban él, de érzi, hogy csak addig nem jut szolgaságba, míg a magyar király a szultánnak egyenlőrangú és hatalmú versenytársa. Végre a harmadik, egyre növekedő, rész jóformán elveszti politikai létét; mint a töröknek adózó nyája, egy sorsra jut a balkáni népek rájájával. Neki csak tűrnie kellett, ama vígasz nélkül, melyet a cselekvés a gyöngébbnek is megad. Neki kellett leghőbben áhitoznia a birodalom egységének helyreállítására, mert felszabadulásának lehetősége ehhez volt kötve.

Buda elveszte záróköve annak a korszaknak, melyben a magyarnak vezekelnie kellett a pártosság és önző barbárság bűneiért. Kiindulópontja egyúttal egy új kornak, annak, melyben a nemzet ismét erőt gyüjt és mutat a reá nehezedő végzet elleni küzdelemben.

Tinódy Sebestyén, a vándor dalnok, ki egy eseményekben páratlanul gazdag kort örökített meg versben, lantban, fel is fogja Mátyás királyi várának ezt a jelentőségét:

Sírva vezíköl most szegény Magyarország,
Mert tőle távozék hangosság, vigasság,
Belőle kikele sok fénös gazdagság
És fogságban esék egynéhány uraság.

Ezen örvend, vigad az terek császárság,
Hogy magyar urakban vagyon oly bolondság. —

Jól értitek immár hitit a tereknek,
Urak úgy higyjetek hitetlenségöknek,
Egymást szeressétek jobb ti fejeteknek,
Úgy lészen romlása gonosz terek népnek.

Tanácsot sokáig kérlek ne tartsatok,
Ha ez két víz között ti lakni akartok,
Mert ha csak hallgattok, szemben ti nem vivtok,
Félök, hogy sokáig itt nem uralkodtok.

Be kellett látnia mindenkinek, hogy a törökben bízni, barátságát keresni: kész veszedelem. Ha már el kell veszni, jobb fegyveres kézzel, a pogány vérét ontva pusztulni, könnyebbé téve így az utódoknak a teljes menekülést. Az egyetértést még Tinódyénál is erősebb hang, a szükségé, sem bírta reákényszeríteni a magyarra. De a végsőig menő elszántság a védelemben ekkor válik nemzeti erénnyé. Most, hogy a török benn van az országban, fenyegetve van az országnak minden lakója. A végek után, ha azok ellen nem állhatnak, a távolabb lakókra kerül a sor. Meg kell tehát védeni a végvárak minden követ; mindegyik egy-egy országrészt ment meg a biztos pusztulástól. Mert a török uralom egyenlő volt minden tulajdon, élet, becsület biztosságának elvesztésével. Mikor Szulejmán Mohács után elfoglalta Budát, egy portyázó csapat felgyujtotta Pilis-Marót helységét és űzőbe vette a menekülő lakosokat. Ekkor Dobozy Mihály, hogy szép ifju neje ne essék török rabságba, tőrt döf szívébe, maga meg utolsó lehelletéig harcol a rablók ellen. Meg volt adva a példa: sokan követték a maguk módja szerint.

Az egész ország megtelik fegyveressel. Mivel már igen csekély része van csak aránylagos biztosságban is, mindegyik a maga védelmére ölt fegyvert. A harc ismét mindennapos foglalkozássá válik, senki sem vonhatja ki magát alóla. A nemesség, melyet a török kiűzött székeiből, éltéért és jövőjéért küzd, de a földönfutóvá vált pór is beáll katonának, hajdunak, mert ez az egyetlen módja a szolgaságból való menekülésnek. Aránylag kevesen voltak azok a pribékek, kik magyar létükre a törököt szolgálták. Az egyéni erőnek és önfeláldozásnak annál erősebbé kellett fejlődnie, mert országos sereg Mohács óta nincs. Az egyes urak, megyék, városok a kényszer következtében szinte önálló hadvezetőkké válnak; annál megbízhatóbbakká, mert létük, megmaradásuk kardjuk élétől, kopjájuk hegyétől függött. A zsoldossal együtt megszűnik a nehéz fegyverzet; csak a felső megyékben találjuk nyomát. Könnyű huszár vagy várvédő tüzér, darabont, hajdu: ez a magyar katonaság a XVI. században.

Mint minden nagy erkölcsi változásnál, átalakul a nevelés is. »Magyar szokás, fáradságos és majdnem szolgai módon nevelni a gyermekeket és ebben nincs különbség az előkelők és a köznemesek fiai közt. Eltűrik a hideget, forróságot, álmatlanságot, verést és szidást, elvégzik a legközönségesebb szolgálatokat, a lovak tisztítását, a házőrzést. Ezt az életmódot folytatják mint férfiak is.« Egy 1557-ből való velencei követjelentés szerint: »míg meg nem házasodnak, nem szoktak ágyban hálni, elég nekik egy lóca, egy szőnyeg vagy pokróc, mely alá legfeljebb egy kis szalmát tesznek, s nemcsak a közemberek, hanem a nemesek is«.

Mintha a honfoglaláskori magyar, kit Leó császár leírásából ismerünk, támadt volna fel újra. Veranchich Antal püspök, az erdélyi magyarokról szólva így jellemzi őket: »harcban igen vitéz, félelmet nem ismerő, hazaszerető, hadra, csatára mindig kész nép ez. A legfőbb dicséret azt éri, ki az ellenséget lándzsával leveti lováról«. A végek már századok óta nevelő iskolái voltak a népeknek, most pedig végvidékké lett csaknem az egész ország.

Egy század óta sokat beszéltek és írtak Magyarországról, a keresztyénség előbástyájáról, de annál kevesebbet tettek érte. Most, hogy elesett Budának

világszerte híres vára, a német, mint legközelebb érdekelt, megmozdult. El is indult 60.000 német zsoldos Joákim brandenburgi választó alatt; el is jutott Pestre. A töröktől erősen megszállott Budát óvatosan elkerülte az ütközetre éppen nem vágyó hadvezér, de azért mégsem kerülte el a teljes vereséget. A nagy sereg, mely sokkal többet ártott a magyarnak mint a töröknek, szégyenszemre, megfogyva ment haza. Csak gróf Zrinyi Miklós, ki egy 400 főnyi dandárt vezetett, tüntette ki magát Pestnél. E hadjáratnak egyetlen eredménye az a szomorú meggyőződés, hogy egyelőre nem várható olyan nyugati segítség, mely a törököt ki tudja űzni.

Közben a francia király ismét elállott a császár szövetségétől és a szultánnál keresett és talált támaszt. A Habsburgok világuralmának ismét Magyarország adta meg az árát, mert a török csak itt férkőzhetett közel birodalmukhoz. 1543-ban ismét bejő a szultán, hogy Dunántúl szélesítse Buda hódoltságát. Ekkor bukik el Pécs, Siklós, Tata és Esztergom. De Székesfejérvár védelme, melyet Varkocs György vezetett, máris megmutatta, hogy a magyar többé harc nélkül nem ad föl egy talpalatnyi földet sem. Királyaink nekropólisa is török uralom alá jutott, de a szultán drágán fizette meg győzelmét. A következő évben is folytatódik a török hódítás. Most már a Duna balpartján is a várak egész koszoruja övezi az iszlám egyik főbástyájává átalakított Budát: Visegrád, Hatvan, Nógrád is a törököt uralta.

Nem a magyar ereje, nem is a német segítség vetett akkor véget a török pusztításnak, hanem csupán a perzsa háború, mely birodalma keleti végeire szólította Szulejmánt és főseregét.

Egyáltalában nagyon világos az általános politikai helyzet visszahatása hazánkra. Károly császár 1532-ben nagy sereggel jött be az országba, de meg sem ütközött a szultánnal. Ebből következett János uralmának megerősödése és Gritti kormányzóságának gyalázata. 1535-ben a császár szerencsésen hadakozik az afrikai kalózok ellen és elfoglalja Tunist. János hajlandósága a békére ama reményre vezethető vissza, melyet ez a hadjárat keltett. 1541-ben, ugyanakkor mikor Buda elbukik, a császár kudarcot vall Algir elfoglalására indított hadjáratában. Mi azóta történt, mind gyöngének mutatta a Habsburgokat az oszmánokhoz képest. Csakis ez a helyzet magyarázza meg a török uralomba való belenyugvást és keleti Magyarországnak török hűbérré válását.

V. FEJEZET.

ERDÉLY ÖNÁLLÓSÁGA.

BUDA ELFOGLALÁSA folytán az 1526 óta létező kettős magyar királyság, melyet a váradi béke hivatott lett volna egyesíteni, újra feléledt. Keleti Magyarország már csak az északi hegyes vidék útján függ össze a nyugatival. Bizonyos tekintetben olyan az ország képe, mint a római birodalom korában, midőn a jazigok és sarmaták vernek éket Dácia és Pannónia provinciái közé.

Keleti Magyarországon 1541 után is folytatódik török felsőség alatt a Szapolyaiak uralma. A szultán rendelkezése szerint Fráter György igazgatja ezt az országot, János Zsigmondnak, kit választott királynak neveztek, nagykoruságra jutásáig. Oly erősen centralizált államnál, mint a magyar volt, mindig bajos az egyes részeket életképesekké tenni. Itt azonban megvolt a szervezkedés természetes alapja, és a férfiú, ki fel bírta használni a meglevőt újnak alkotására.

Eredetileg Lippán székel a királyné, Fráter György a szultán megbízásából a nyolc tiszántúli megyét igazgatja. Erdély már 1540-ben kész volt elszakadni Szapolyaitól; most sem akarta bebocsátani sem Izabella királynét, sem a barátot, kinek szigoruságát az adók behajtásában még nem felejtették el. Ha nem is állam, de nagy önállóságú, bizonyos közszellemet mutató tartomány volt Erdély addig is. Kormánya egységes s központosított, mióta vajdája egyúttal a székelyeknek is ispánja. Katonai szervezete igen erős; maguk a székelyek 30.000 vitézt képesek kiállítani. Az ország egy természetes erősség és mióta a két magyar nemzetet unió kötötte össze a szászsal, a külön szervezkedésnek megvoltak rendi feltételei is. Mátyás alatt már lehetőnek tartanak egy erdélyi királyságot, János alatt egy erdélyi fejedelemséget. Az ország virágzó és népes, és mivel a török nem igen pusztítja, jelentősége abban az arányban nő, amelyben Magyarország a török és német rombolás folytán aláhanyatlik. Veranchich 1540 körül igazi földi paradicsomnak írja le ezt a tartományt.

Ezt a földet kellett egészen elfoglalni, ennek népét kellett megnyerni, hogy valami összetartó és ellenálló ereje legyen a török és Ferdinánd előtt egy-

aránt nyitva álló tiszántúli részeknek. Ezzel a szándékkal megy be Fráter György az 1542 elején tartott marosvásárhelyi gyűlésre, felmutatva a szultán megbízólevelét. Ez tiszteletet, félelmet parancsolt. Meg is szavazták az évi 10.000 aranyat portai adónak; megadják, »még ha egy fillér sem marad az országban«. Mert minden azon mult, hogy a török az állami alakulásnak ezt a csiráját el ne tapossa. Néhány hónap mulva a tordai gyűlésen már berendezik az ország kormányát. Fráter Györgyöt elismerik kincstartónak; neki szavazzák meg az adót. Ez éppen egy dénárral kevesebb minden porta után mint Magyarországon: 99 dénár. A kincstartó mellé tanácsot rendelnek, melyben minden nemzet 7—7 taggal van képviselve. Megújítják az uniót és felhatalmazzák Fráter Györgyöt, mint helytartót, a hadsereg egybehívására. Ki elmarad, fejét veszti, de jószágait el nem kobozhatják. Úgy látszik, Tiszántúl nem féltek annyira a szultántól. Az ottan tartott részgyülések nem szavaznak meg portai adót és Ferdinándot ismerik el királynak. Csak a török hódoltság terjedése és a német sereg kudarca okozta, hogy az erdélyi három nemzet 1542 végén meghódolt János Zsigmondnak. Egész naivul kérik Ferdinándot, ne vigye őket veszélybe, ha nem bírja őket megvédeni; engedje, hogy maguk gondoskodjanak magukról. 1544-ben a debreczeni gyülés is meghódol János Zsigmondnak és kirója a portai adót. Még csak egy lépés volt hátra. Még ugyanaz évben a tiszántúli megyéknek, Magyarország részeinek (Partes Regni Hungariae) követei is megjelentek a tordai gyülésen és ott együtt tanácskoznak és határoznak a három nemzettel. János Zsigmond nevén Fráter György bírja azt az országot, mely IV. Béla és V. István korában az ifjabb királyoknak jutott osztályrészül. A barát kincstartó, hadvezér és főbíró egy személyben. Tekintélye mellett eltörpül a királyné. De a rendek befolyása megmarad, sőt növekedik azáltal, hogy 1545 óta évenkint tartanak országgyűlést, melyen a »Részek« követei is kötelesek megjelenni. Oly nagy a barát igazságszeretetébe vetett bizalom, hogy még a felső megyékből is neki fizetik az adót, hozzá felebbezik a pereket.

Még annyira egynek érzi magát az ország, hogy nehéz benne kitűzni a határokat. Ha a Habsburgok nem egyesíthetik, talán sikerül ez János Zsigmondnak. Csakhogy e nagy terv kivitelében épp azok akadályozták, kiknek érdekében munkálkodott. Izabella királyné minduntalan fellázadt a barát szigorúsága és takarékossága ellen. Ő víg udvari életet szeretett volna élni lengyel kegyenceivel, királyi büszkesége nem tűrte, hogy alárendeltje szabja meg életmódját. Panaszkodott is fűnek-fának, még a portának is, és csak az alkalmat leste kényelmetlen tanácsosa megbuktatására. Ebben számíthatott az urakra, kik a miniszter felsőségét csak nehezen tűrték, és a székelyekre, kikre az előbbi rendkívüli adó (ökörsütés) helyett rendes évi adót rótt ki a kincstartó, hogy a portai adót rendesen megfizethesse. Az országgyűlések visszhangzottak a panaszoktól. Petrovics Péter, mint a királyi család rokona, leginkább érezte magát hivatottnak a kormány vezetésére és 1546-ban már fegyveresen is fellépett a barát ellen. Lehetetlen, örökös vigyázatot követelő helyzet, mely a legerősebb idegzetűt is megőrli.

Ebben is a külső viszonyok fordulata hoz változást. Ferdinándnak 1547-ben végre sikerül békét nyerni a szultántól. Ez helyzetét megerősíti. Még

fontosabb, hogy ugyanaz évben Károly császár teljesen legyőzi a protestánsok schmalkaldeni szövetségét. Ekkor áll hatalma tetőpontján, ekkor várható, hogy valahára a törökkel is érezteti erejét. Magyarország teljes felszabadítása és egyesítése lehetőnek látszik, annál is inkább, mert a török birodalmat nemcsak a perzsák elleni háború foglalkoztatja, hanem a szultán családjában dúló viszály is. Fráter György, a kettéosztás organizálója, veszi most kezébe az egyesítés ügyét. Hazaszeretete egy csapáson haladhat nagyravágyásával. Ha a gyermekkirály nagykorúságot ér, Izabella nem tűri őt többé maga mellett; Ferdinánd ellenben nemcsak hálából, hanem önérdekből is meghagyja őt polcán. Tulajdonkép sohasem szakította meg teljesen az összeköttetést a bécsi udvarral. Most, 1549-ben, titkon megegyezik Ferdinánd biztosaival Nádudvaron. Átadja Erdélyt és a koronát, de ennek fejében János Zsigmond részére kiköti az azóta annyiszor szereplő két sziléziai hercegséget, Oppelnt és Ratibort, Izabellának 100.000 forintot biztosít, magának pedig az esztergomi érsekséget, a bibornoki süveget és továbbra is a kincstartóságot. A szerződés végrehajtásának az a feltétele, hogy Ferdinánd erős sereget küld Erdélybe.

Ferdinánd ismét késett; sohasem volt kellő időben pénze, sem serege. Izabella, ki nem szívesen mondott le a királyságról, így időt nyert, hogy pártot szervezzen és hogy mindenről értesítse a szultánt, amiben Petrovics is segítette. Az erdélyi urak ekkor sem igen rajongtak az unióért, mely kivette kezükből a kormányt. Máris bukottnak hitték a barátot. De ez cselekedett. Seregével betör Erdélybe és a rendek sietnek meghajolni a hatalmasabb előtt. Aztán a királyné ellen fordul, ki Gyula-Fejérvárott tartotta udvarát. Ezt is csakhamar megegyezésre birja az ostrom. Megígérte, hogy visszavonulásra birja a hívására már betörni készülő török hadakat. Megtörtént a kibékülés. (1550 októberben.)

Izabellát könnyekkel fegyverezte le, a betörő török basákat legyőzte, a szultánt hűsége folytonos biztosításával tartotta vissza a végső lépésektől. De az erdélyi urak jól látták, hogy előbb-utóbb bosszut áll a török: az van közelebb, az hatalmasabb. A rendek Enyeden, 1551 március 15-én, száműzik és hazaárulónak nyilvánítják Fráter Györgyöt. Most, a döntő percben, valahára megjött a rég várt királyi sereg. Castaldo János táborában sok jó magyar vitéz is volt, így Nádasdy Tamás, Báthory András és Losonczy István. Erdély meghódol. Izabella kis fiával szomoruan hazaindul Lengyelországba, »mert úgy hozta a végzet«. Csekély vígasztalására szolgált az enyedi szerződésnek az a pontja, mely szerint Ferdinánd egyik leányát Zsigmondhoz adja nőül.

Magyarország egyesítése végre volt hajtva; a szent korona a Habsburgok kezére jutott. De Szulejmán, mihelyt meghallotta a német seregnek Erdélybe jutását, kimondta, hogy Erdély az övé, az ő szandzsákja, és fogságba veti Ferdinánd követét. Valóban Ferdinánd szegi meg az 1547-iki békét. Az volt a kérdés, megtarthatja-e Erdélyt a török ellenére is?

Fráter György erre megtesz minden előkészületet. Körülhordatja a véres tőrt az egész országban, bőven költ a katonákra, együtt mulat velök, hogy egészen megnyerje őket. Amellett diplomáciai cselszövéseit tovább is folytatja; úgy látszik, azok nélkül el sem lehetett. Kerülni akarja a szultán haragját, szép szavaival akarja ellensúlyozni a tények hangos beszédét. Talán nem is

akart egészen szakítani Szulejmánnal; szükség lehet még reá a németek ellen. Mert az egyesítést nem úgy értette, hogy a török helyett a németet kelljen majd uralnia a magyarnak. A pénzsóvár Castaldo különben sem szívesen látta a barát nagy hatalmát, és könnyű neki Bécsben bizalmatlanságot kelteni az ellen, kinek őszinteségében multja után bajos volt hinni. Meg is kapja az óhajtott utasítást, hogy ha gyanus a bibornok viselkedése, bánjék vele úgy, mint azt a király java és a birodalom érdeke megkövetelik.

189. ábra. György barát pecsétje.

Külsőleg még jó a viszony Fráter György és Castaldo közt. Együtt készülnek a török ellen, együtt ostromolják a török elfoglalta Lippát. De midőn az őrség megadja magát és a barát mégis szabad kivonulást enged neki, Castaldo bebizonyítottnak látja az árulást és kieszközli a király végleges beleegyezését, hogy úgy járjon el, mint jónak látja. Még Lippa alól megírja a barát Ferdinándnak, hogy mi történt; kéri, büntesse meg a hitszegőket, kik az ő adott szava ellenére, »ő felsége szégyenére«, háborgatni akarták a kivonulókat és megígéri, hogy annak idején elmondja, miért cselekedett így. A jövőről is szól. Gyűlést hirdetett Erdélyben, azon célból, hogy ott alkalmas férfiakat válasszon a magyar országgyűlésre. Kéri a királyt, hivja össze minél előbb ezt a gyűlést, mert csak ott lehet segíteni a jobbágyság elnyomásán.

Alvinczi kastélyában tartózkodott, ott látta vendégül Castaldót és főtisztjeit. Az nap reggelén (1551. dec. 17.), melyen a marosvásárhelyi gyűlésre akart utazni, Fráter György éppen imádkozott, midőn belép hozzá Marco Ferrari, Castaldo titkára, sürgős ügyek elintézése végett. Az íróasztalhoz ül egy levél aláírása végett, midőn Ferrari tőrrel támadja meg, a zajra pedig még tíz tiszt ront be Sforza és Pallavicinival élükön. Szörnyű kegyetlenséggel felkoncolták — 65 seb volt testén —, fülét, a »csontfület«, levágták és elküldték Ferdinándnak, tetemét kidobták a kertbe és két hónapnál tovább temetetlen hagyták.

Politikai gyilkosság volt ez, de elkövetőinek embertelensége és rút kapzsisága a legalacsonyabb bűntettek sorába szállította le. Politikai gyilkosság, de annak ártott legtöbbet, ki megengedte. Ferdinánd megölette az egyetlen embert, kinek talán mégis sikerülhetett volna egész Magyarországnak a Habsburgok uralma alatt való egyesítése. Megölette őt, miután olyan nagy szolgálatokat tett neki, melyeknek csak a legnagyobb hála felelhetett meg. A pápa, hosszú vizsgálat után, feloldotta a királyt a bíboros meggyilkoltatásában való részesség vádja alól: a történet nem oldhatja őt fel soha. Fráter György nem volt Wallenstein; hitegetett, csalt, ha lehetett, de árulásra már saját érdekében sem gondolhatott.

Erdély most először jut német kormány alá; csakhamar be is telik vele. Castaldo és népe csak a fosztogatáshoz értett, de a török ellen védelmet nem nyujtott. A székelyek felkelnek a barát megbosszulására, még a szászok sem tűrik a zsarolást. Castaldónak távoznia kell, utódai, Dobó István és Kendy

Antal vajdák, megtesznek ugyan minden lehetőt, de Erdélyt ki nem ragadhatják a török torkából. A döntő az volt, hogy 1552-ben Károly császárt legyőzték a franciák, majd a német protestánsok is Móric szász választó alatt. Az a kedvező helyzet, mely megengedte Erdély visszacsatolását, csakhamar véget ért. A török semmiképp sem akar lemondani Erdélyről és már engedmény az is, hogy 1554-ben beleegyezik János Zsigmond visszahívásába. Ez 1556-ban meg is történt; az egész országnak nagy örömére és különösen a szászoknak kérésére. A királyfi helyett Izabella uralkodott 1559-ben bekövetkezett haláláig. Aztán János Zsigmond kezdi meg a töröktől függő, de otthon békén kormányzó, önálló erdélyi fejedelmek sorát.

Fráter György, a nagy számító, kétszer vallott végzetes kudarcot. Először, mikor a töröknek segítségül hívása Buda elfoglalásához és a török hódoltsághoz vezetett; másodszor, mikor a németnek Erdélybe hívásából az ő megöletése és Erdélynek újra török hatalom alá jutása következett. Ő csak az emberek eszére és érdekére alapította számításait, nem a mindennél hatalmasabb szenvedélyekre. Ezért kellett buknia, ebben áll tragikuma. Mindkét eset pedig a török uralom befészkeléséhez és megszilárdulásához vezetett szinte fátumszerű kényszerrel. Ez meg nemzetünk tragédiája.

Ő elbukott, de műve, az önálló magyar Erdély, csak halála után él igazán, mint a magyar fejlődésnek egy szerfölött jelentős tényezője.

190. ábra. János Zsigmond.

VI. FEJEZET.

A TÖRÖK HÁBORUK KORA.

Az ország egyesítésének kísérlete újabb háborut vont maga után. Szulejmán sohasem hagyhatta el politikájának azt az alaptételét, hogy Magyarország ne jusson egy úr alá. Az egyesítés előbb-utóbb a török kiszorításához vinne: útját kell tehát állni mindjárt az elején. Az új háború egyúttal új terjeszkedésre nyujt alkalmat. Ennek kettős az iránya. Budától tovább, északra törekszik a szultán, hogy a gazdag bányavárosokat megközelíthesse és birtokba vehesse. Aztán meg, Erdély biztosításáért és megfélemlítésére, a Tiszántúl déli részét is meg kell szerezni, hová különben is már több mint egy századja szokott portyázni az oszmán s honnét csak Fráter György ügyessége tartotta távol egy ideig.

Már 1551-ben megkezdette a török a hódítást a Maros mentén. Ott több várat el is foglalt, de, mint láttuk, Lippát visszaszerezték. Ott spanyol őrség volt Aldana tábornok alatt, ki meg is írta táborozása történetét. 1552-ben Temesvár elfoglalása volt a kitűzött cél. Ott erős királyi őrség volt Losonczy István kapitány alatt, magyar, spanyol, német és cseh hadakból álló. A török közeledtének hírére Losonczy birtokairól minden eleséget behordatott a várba, hogy tovább állhassa az ostromot. De a török nem sokat törődött »népe vesztésével«, mindjárt hozzáfogott az ágyuzáshoz és rohamhoz. A várban fogytán volt a lőpor és az eleség, és Losonczy, hogy a zsoldosokat fizethesse, kénytelen volt zálogba adni birtokait. Mintha nem is volna király, sem ország, senki nem jő az ország egyik legfontosabb várának felmentésére. Egy hónapi ostrom után a török elfoglalta a vizivárost. Maga a vár is majdnem romban hevert; az idegen őrség lázongott. Igy Losonczy, miután lehető legtöbb kárt tett, elfogadta a beglerbég ajánlatát, hogy adja fel a várat, szabadon elvonulhat népével. Alig vonultak ki a bástyák oltalma alól, a török rájuk rontott és felkoncolta őket. A szörnyű tettnek megvolt a kívánt hatása. Lippát küzdelem nélkül adta fel kapitánya. Vitéz, akkortájban páratlan katona volt ugyan a spanyol, de hiába, magyar földért csak a magyar ontotta szívesen vérét. Oly nagy volt a kétségbeesés, hogy több megye küzdelem nélkül behódolt. Dunántúl is hasonlóan folyt Veszprém ostroma. Az őrség, vitéz védelem után, megadta magát, de a török

itt is megszegve a kapituláció feltételeit, valamennyit levágatta. A másik oldalon a herélt Ali budai basa, Veszprém ostromlója, volt a vezér. Északnak haladva, Drégely várát kezdte lövetni, melyben Szondy György volt az esztergomi érsek tiszttartója. Szondy vitéz ember volt, de az ő és társainak hősiessége sem dacol-

191. ábra. Magyar huszár.

hatott a török tüzérség erejével. Mihelyt a vár egy tornya bedőlt, lehetetlennek látszott a védelem folytatása. A basa ekkor megadásra szólította fel.

»Már későn költ ahhoz. Szondy csak ezt izené.«

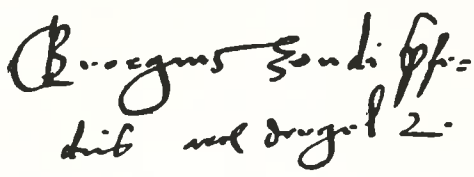
Az őrség kapitányával elkészült a vitézi halálra. Szondy török foglyaival együtt két apródját leküldte Alihoz, kérve őt, tanítsa őket vitézségre, az ő tetemét pedig temettesse el. Aztán minden értékes holmiját elégeti, jó lovait leszúrja és kis csapatával kitör. (1552. júl. 6.)

Nagy szép dárda Szondynak kezében vala,
Sebesülve, térdén állván ő vív vala,
Romlott toron alatt által lőtték vala,
Az fejét az hegyről által lőtték vala.

Ali dicséri a hős vitézségét, megkeresteti fejét, testéhez illeszteti.

Mint oly vitéz embört nagy szépen temetteté.

Az ádáz élethalálharcban az ellenségnél is tiszteletet parancsoló vitézség itt mutatta az első lovagias vonást. Ezért vált Szondy halála Tinódy óta annyi költőnk tárgyává. De a német zsoldos hadat megveti a török. Mikor Teufel Erazmus landsknechtekkel és a várak magyar őrségeivel a palásti mezőn szembeszáll Alival, az ügyetlen vezért teljes vereség éri és maga is fogságra jut. A német foglyokat Budára viszik és ott egy-egyért csak egy mérő árpát adnak a vásáron. Teufelt, ki eltagadta nevét, rangját, hogy kevesebb váltságot kelljen fizetnie, zsákba varratta és a Bosporusba fojtotta a szultán.

192. ábra. Szondy aláírása.

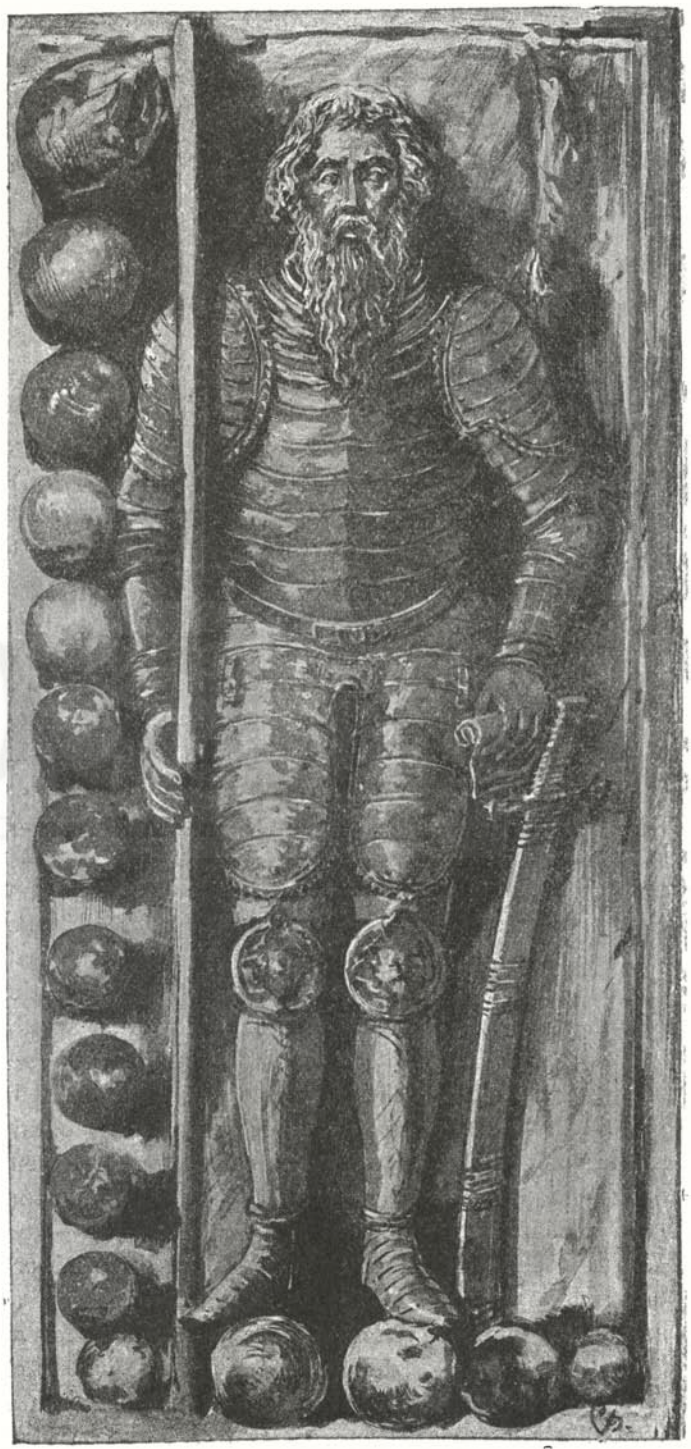
Már arra gondolt Ali, hogy a lengyel végekig behódít mindent. Útjában állott még Szolnok új vára és Eger. Szolnokot őrsége gyáván elhagyta, csak kapitánya, Nyáry Lőrinc jutott rabságba. A soknyelvű őrséget Losonczy példája rémítette; Temesvár bukása után ugyanis Achmed basa oda indult, hogy Alival csatlakozzék. Együtt szállanak Eger vára alá. Itt Dobó István és Mecskey István tiszttartók alatt 2000-nél valamivel kevesebb őrség vitézkedett, beleszámítva az ágyuk mellé rendelt parasztokat is. A vidéki nemesség küldött ugyan némi segíséget, de maga nem ment a várba szolgálni.

Im az sok pap közzöl csak egy vált vala,
Ki benn marada, az Bálint pap vala,
Másik egy futott pap, Márton pap vala,
De prédikállani nem tudnak vala.

Szerencsére a vár el volt látva élelemmel, lőszerrel. Erről a király és Oláh Miklós püspök gondoskodtak. Csak felmentő seregre nem lehetett számítani: király is, püspök is csak imádkoztak a várért. Az őrség kezdettől fogva tudta, hogy magára van hagyatva, menekülést csak saját vitézsége és kitartása hozhat. A kapitányok a megadásra felszólító levél hozóját vasra verették, halálos büntetés alatt eltiltottak minden érintkezést, sőt még a suttogást is, felosztották a legénységet az egyes bástyákon és az ágyuk mellé. A házak »héját« leszedték, hogy tűzveszély ne támadhasson. A törökök első ágyuzására kirohant az őrség és beszögezte az ágyukat. A törökök első rohama sikerült, elfoglalták a vár egy tornyát, a Bebekét. De Dobó odafordította ágyuit, összelövette a bástyát és ismét kiverte az ostromlókat. A harc kegyetlen elszántsággal folyik; a törökök megölik foglyaikat, de az őrség lelke meg nem rendül. Hegedüs István árulásra akarja birni társait, kérjenek ostrompénzt; ha Dobó nem ad, álljanak a törökhöz, ki annyi szépet igér. Dobó felakasztatja, azoknak pedig, kik reá hallgattak, lecsapatta füleit. Újabb megpróbáltatás: okt. 4-én légberöpült »egy tapló miatt« a lőportorony. Dobó új lőpormalmot állíttat és fenntartja vitézei bátorságát. A török aknamunkához fog és a sánc betömésére készül, hogy újra Bebek tornyához férkőzhessen. Erre Gergely deák mindenféle égő anyagot

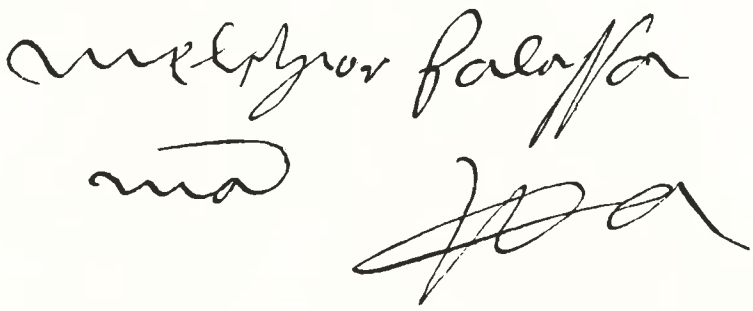
szór közéjük, a hordókba pedig puskákat illeszt, melyek nagy kárt és még nagyobb rémületet okoznak a török táborban. Végre október 12-én általános rohamra indul a törökség, de a páncélos magyar had oly nagy veszteséggel veri vissza, hogy másnap kivont karddal kellett újabb rohamra kergetni a megfélemlített ostromlókat. Ez az a mindenkorra nevezetes roham, melynek visszaverésében a várban maradt nők kivívták az »egri« nevet. Míg a férfiak küzdöttek, ők erejüket túlhaladó szikladarabokat és malomköveket dobtak a bástyára kapaszkodóknak tar fejére. Ez volt az utolsó erőfeszítés: október 14-én a basák otthagyták sátraikat és elvonultak. A várban 12.000 ágyugolyót szedtek össze.

Egernek ez a hősies védelme külföldön is helyreállította a magyar névnek annyi veszteség megrontotta becsületét. A bányavárosok és a felvidék megmenekültek, de a temesi ispánság területe ez évben elveszett, a török egyre terjeszkedik Tiszán- és Dunántúl és nincsen magyar sereg, mely megállítsa. Ezért Ferdinánd, látva hogy a háború folytatása csak

193. ábra. Dobó István síremléke.

újabb veszteséggel járhat, 1553-ban megkezdi a békealkut. A háboru ezentúl lanyhábban folyik, de a béke nem jöhet létre, mert Ferdinánd követeinek, Verancsics püspöknek és a belga Busbecqnek, nem adott felhatalmazást arra, hogy Erdélyről lemondjanak. 1553-ban Zrinyi Miklós horvát bán legyőzi ugyan a törököt, de előrehaladásukat megakadályozni mégsem képes. A Dráva—Száva közti várak sorban elbuknak. 1554-ben a török elfoglalja Füleket. A törökkel versenyt pusztít a magyar zsoldos is, kit nem fizet senki. Különösen Somogy rengetegei szolgáltak nekik tanyául, honnét egyaránt rabolták a pogányt és a keresztyént. A törökök el is veszik tőlük Kaposvárt és Babocsát és 1556-ban Szigetvárt veszik ostrom alá.

194. ábra. Balassa Menyhért aláírása.

E fontos vár felmentésére valahára összegyült egy királyi sereg. A király fia, Ferdinánd főherceg, is eljött; vezér a nádor, Nádasdy Tamás volt. Zrinyi Miklós Babocsa közelében, a Rinya vízénél legyőzte a törököt, Babocsát visszavették, Szigetet felszabadították, de ennél többet nem végeztek. A német zsoldosok teljesen kiélték a föld népét és pusztításukkal hathatósan elősegítették a török foglalás terjedését. A landsknechteket csak a pénz érdekelte. Szokássá vált náluk a török holttestek felbontása, mert azt hitték, aranyat találnak bennök. Igy mindkétfelől egyaránt barbár dúlásnak volt kitéve az, mi Magyarországból még megmaradt. A háborunak az vetett véget, hogy a királyi sereg elhagyta Erdélyt és János Zsigmond trónra lépett, de a kölcsönös rablás és rombolás akkor sem szűnt meg. Hivatalosan csak 1562-ben kötöttek békét. Ebben a szultán már hűbérese, az erdélyi fejedelem, nevében is intézkedett. Ferdinánd tehát lemondott Erdélyről. »Ami azonban az Erdélyen kívül eső helyeket illeti, melyek egészen más tekintet alá esnek mint maga Erdély, Ferdinánd király és a felséges török császár a jelen békekötés tekintetéből nem vonakodik a méltóságos herceggel, János Zsigmonddal, kölcsönösen megegyezni afelől, mely helyeket tartsuk meg és melyeket engedünk neki át, de úgy, hogy ezen béke 8 éves tartama alatt csupán háborus úton nem érvényesítjük jogunkat, hanem azt mindenkép fenntartjuk.«

Ebben a megállapodásban rejlett a jövő háború csirája. A törökkel szemben valahogy ki lehetett tűzni a határt. Alapul a két fél elfoglalta várak szolgáltak és itt legfölebb a hozzájuk tartozó falvak felől folyt az alku, vagy később a harc. De Erdéllyel szemben szinte lehetetlen az állandó határ, mihelyt egyszer a Királyhágón túl kellett terjednie. Már nincs két királyság, és ami a törökhöz hódoló fejedelem alá tartozik, ki van vágva Magyarország élő testéből. Ebből következett, hogy Martinuzzi halála után az addig Erdélyhez tar-

tozó vagy oda húzó Részek siettek Ferdinándnak hódolni. A török pedig iparkodik mennél beljebb hatolni a még érintetlen földbe. Igen sok függött az egyes uraktól, kiknek birtoka e vidéken feküdt és kiknek magatartása döntött a várak és megyéik hovátartozása fölött. Ezek saját érdeküket nézték elsősorban és gyakran változtattak pártot, megfizettetvén szolgálataikat mindegyik fejedelemmel. Köztük Balassa Menyhért, az első magyar dráma hőse, jutott úgy vad energiája, mint ravaszsága folytán, mint ama kor egy tipusa, irodalmi jelentőségre.

Ferdinándnak az északkeleti vidéken Telekesi egri püspök volt fő zászlóvivője. Neki volt köszönhető Kassának megőrzése, a hatalmas Perényi és Bebek családoknak a királyhoz vonása. Ez időre esik Nagy-Ida várának híres, husz napig tartó ostroma is. Oly szerencsésen folyt ott a háború Ferdinándra nézve, hogy még a moldvai vajda is reményt merített a felszabadulásra, a magyar királyhoz pártolt és hadakozott a törökpárti Sándor vajda ellen. János Zsigmondot két részről is veszedelem fenyegette így mindaddig, míg a török nem került felül.

195. ábra. Svendi Lázár. ár.

Megkötötték a a békét, de az épp oly kevéssé oldotta meg Erdély hovátartozásának kérdését, mint a határkérdést. A magyar király nem mondhatott le végképp erről a tartományról, hol magyar volt a fejedelem és ebben a nyugtalan kis országban mindig lehetett pártot szerezni, különösen ha olyan ember működött Ferdinánd érdekében, mint a vitéz Balassa Menyhért volt. Viszont János Zsigmond, mihelyt biztosabbnak

érezte magát, tudva, hogy a török, bármit tesz, őt pártolja, egyre nagyobb követelésekkel állott elő a folyton húzódó alkudozásoknál. Harcra kerül a dolog, melyben Miksa királynak híres sváb vezére, Svendi Lázár, elfoglalja Tokajt, átkel a Tiszán és annyira fenyegeti János Zsigmondot, hogy az megköti a békét. Ennek értelmében nem használja többé a királyi címet, elismeri a magyar király felsőségét s birtokai halála után a Habsburgokra szállanak. Megujítása volt ez mintegy a Fráter György szerződéseinek. Csakhogy János Zsigmond még kétszinűbb volt gyámjánál. Mialatt Báthory István a fejedelem nevében Szatmáron Svendivel tárgyal, János Zsigmond kegyence, Békés Gáspár, Konstantinápolyban járt, hogy figyelmeztesse a szultánt a németek békeszegésére, előrenyomulására és kérje segítségét. Mihelyt a szultán ezt kilátásba helyezte, a fejedelem Bécsbe küldte Báthory Istvánt újabb tárgyalás végett. Nem csuda, hogy Bécsben a fejedelmet, mint ők mondták: a vajdát, pokoli fajzatnak nevezték és követét őrizet alá helyezték. Az udvar, hogy magát igazolja, fölfedte a szultán előtt pártfogoltjának viselt dolgait, de a szultán csak azt válaszolta: »íme, micsodás hitök legyen egymáshoz a keresztyén fejedelmeknek«.

Svendi tovább ment, Nagy-Bányát is elfoglalta, mire a basák megkezdték a háborut. Erre Miksa megtagadja a már 1547-ben kikötött, 1562-ben megújított évi 30.000 forintnak fizetését. Kétségtelen, hogy nem csupán török szempontból látszott casus belli-nek a király hatalmas terjeszkedése Tiszántúlon, hanem az volt az 1562-iki béke betüje és szelleme szerint is. János Zsigmond úgy szolgálta a szultánt, mint egykor Masinissa numidiai király Rómát Karthago ellen. Addig zaklatta a magyar királyt, míg az, megszegvén a békét, okot adott a töröknek a beavatkozásra.

János Zsigmond pedig azt teszi, mit atyja tett. Belgrádig eléje megy Szulejmánnak; mintegy behozza Magyarországba a magyar leghatalmasabb ellenségét. Ennyi érdem elismeréséül a török külön védelmébe fogadja Erdélyt, megígéri, hogy soha el nem hagyja, még ha egész birodalmába kerülne is. János Zsigmond halála után Erdély és a hozzá kapcsolt részek maguk választják fejedelmüket a magyar nemzetből, kit a szultán *athnaméval* beiktat és paripa, zászló és kard küldésével tüntet ki. Ugyanez a hűbéri formula kötötte az oláh vajdákat is a nagyúrhoz.

Igy Magyarország egyik része, hogy segítséget nyerjen a másik ellen, nyiltan hódol az idegennek. De Miksa sem becsüli többre királysága függetlenségét mint vetélytársa. Ő már tetőtől-talpig német és ezért a birodalomban sokkal népszerübb mint spanyol születésű és nevelésű atyja. Lehetőleg kedvez a protestánsoknak, mi megszünteti azoknak a dinasztia iránti bizalmatlanságát. A birodalmi gyűlés meg is szavaz 40.000 gyalogost és 8000 lovast a török háborura, de egyúttal azt is követeli, hogy Magyarországot csatolják a birodalomhoz. Hogyha hasznot húz, vállaljon részt terheiben is. Ez a terv akkor sokféle alakban merül fel.

Már 1553-ban arra gondolt Móric szász választó, hogy magának szerezze meg Magyarországot és, úgy látszik, a szultán is pártolta ezt a tervet, hogy a Habsburgokat gyengítse. Később meg a birodalmi gyűlésen arról beszél-

nek, hogy a magyar határ védelmét vegye át a német lovagrend, az országot pedig csatolják Németországhoz.

Szulejmán szemében különös jelentőségű ez a hadjárat. Sejti, hogy ez lesz az utolsó és hosszú, dicsőséges, majd egy félszázados uralmát méltóan akarja befejezni Bécs meghódításával. Magyarország nagy részéről máris rendelkezik. János Zsigmondnak adja Debreczent a Tiszántúl északi felével. Ott még csak egy királyi vár áll: Gyula. Annak ostromára külön sereget küld, maga Szigetvár felé akarja utját venni, a magyar királynak, kit a török hivatalosan bécsi királynak nevezett, székhelye felé. Más akadályra nem gondol; reményli, hogy Miksa mezei csatába bocsátkozik vele, mint Mohácsnál II. Lajos.

196. ábra. Zrinyi Miklós.]

Hadi készülete a feladathoz mért. Mindent eltipró túlnyomó erővel akar fellépni, különösen tüzérsége számos és kitünően kezelt. Óriás birodalma minden tartományából köréje gyüjtötte a vitézeket parancsa, a zsákmányhódítás vágya, a hit terjesztésének buzgalma. Ha serege sokat szenvedett a perzsa háborukban és Malta ostrománál; ha az élesszemű Busbecq máris észlelte a török hatalom hanyatlásának első jeleit, mégis várható volt, hogy a szultán személyes vezetése pótolja az összes hiányokat.

A xerxesi sereg, roppant podgyászával, 200 ágyujával lassan hömpölyög át a Száva és Dráva hidjain. Augusztus 1-én ért Szigetvár alá. Ezt a XV. században egy Anthemios nevű görög építette, később Török Bálintnak lett birtoka, ki azt a pécsi püspökség jövedelmeiből tartotta fenn. 1556-ban már kiállott egy ostromot; azóta újra megerősítették. Három részből állott: a várból, az óvárosból és az újvárosból. Nevét az Almás folyónak köszönte, mely mind a három részt körülfolyja és posványaival, tócsáival nagy természetes árkát alkotja. A három részt töltés és híd köti össze. Legerősebb a legészakibb, a vár. A tőle délre épített erős töltés egyik fő védőműve, amennyiben elzárja a folyó folyását és így szétterjedésre kényszeríti. Minthogy az ostrom előre volt látható, Szigetvár bőven el volt látva eleséggel, fegyverrel, lőszerrel. Őrsége is aránylag nagyszámú, 2500 ember.

Kapitánya gróf Zrinyi Miklós dunántúli főkapitány, egyike e kor legtipikusabb magyar főurainak. 1508-ban született a régi brebiri grófok családjából, mely aztán Nagy Lajos ideje óta Zerin vára után nevezte magát. Ősi birtokai, melyekhez a korbáviai grófok öröksége is járult, nagyon ki voltak téve a török betörésnek. Szinte folytonos ott a harc, de a hős atyja adót is fizetett a töröknek, hogy fegyverszünetet nyerjen. Mint kész katona vesz részt Miklós, ki bátyjával, Jánossal együtt örökölte birtokait, Bécs védelmében, hol már nagyon kitünteti magát. Mint egész családja és mint egyáltalában a horvátság, Ferdinánd-párti

volt, de azért külön családi politikát is folytatott. Midőn Katzianer, Ferdinánd tábornoka, kegyvesztetten hozzá menekül, szívesen fogadja, de mihelyt látja, hogy ez a vendégszeretet sikertelen háboruhoz vezetne a király ellen, megöli vendégét és lefoglalja kincseit. Ez az orgyilkosság akkor politikai tett számba ment és egyáltalában nem bélyegezte meg akkori fogalmak szerint elkövetőjét.

197. ábra. I. Miksa aláírása.

Szüksége volt a királyi kegyre, nemcsak előmenetele érdekében, hanem azért is, mert ősi birtokai a török pusztítástól nem voltak megvédhetők s új jószágokat kellett szereznie biztosabb helyen, Magyarországon. Általános és folytonos volt akkor a horvát elem vándorlása észak felé, még Pozsony közelében is ott találjuk telepeiket és e vándorlás magyarrá tette az urakat, parasztokat egyaránt. Zrinyi megszerezte Muraközt és Csáktornyát oly módon, hogy Keglevics Pétert, kinek pedig nagy része volt nevelésében, kiverte onnan a király parancsára. A király aztán Zrinyinek, ki már horvát bán, adja az uradalmakat, addig hátralékos tiszti fizetése fejében. A csurgói birtokot a Török családtól szerezte meg, Szlavóniában pedig bátyjával együtt egyre hadakozik a zágrábi püspök ellen, csipdesve annak területeit.

Igazi eleme azonban a török háború, melyben annyi alkalma volt kitűnnie és melyben a leghíresebb hadvezérré fejlődött. A bánságról lemond, 1561-ben tárnokmester lesz és Szigetvár kapitánya, 1563-ban, mivel Ferdinánd nem engedett nádorválasztást, dunántúli főkapitány. Történetíróink neki tulajdonítják elsősorban, hogy újra kitört a török háboru. A királyi tanácsban azt bizonyította, hogy a fegyverszünet, melyet úgysem tart meg a török, sokkal károsabb a nyilt háborunál és hogy a török éppen nem legyőzhetetlen. Szigetvár nem az övé, a király nem fizeti, mégis egész lelkét reáteszi, hogy fenntartsa és megőrizze. Az országgal és a bécsi országúttal együtt tulajdon somogyi birtokait is védi az a vár. Mihelyt hallja a török közeledését, még tavasszal, elkészíti végrendeletét és elhatározza, hogy a várban marad annak megvédésére.

Az őrség többnyire régi, próbált katonáiból áll, magyarokból és horvátokból. Sok köztük a »futó nemes«, kinek birtokát már elnyelte a török ár, de a somogyi, baranyai, szlavóniai nemesség színe-java is ott maradt, hogy megossza vezérével a veszélyt és a dicsőséget. Kölcsönösen fogadják, hogy egymást el nem hagyják, halálig szolgálják a királyt és a hazát. A török árkokat és aknákat ásatott és megkezdte az ágyuzást. A védelem könnyítése végett Zrinyi már harmadnap kivonult az újvárosból, melyet meg is szállott a török. Csak most kezdődnek az őrség kirohanásai, melyek közül mindjárt az első lehetetlenné tette az ellenségnek, hogy az újvárosból lövesse az óvárost.

Hanem azért tart az ágyuzás tovább a még fennálló bástyák ellen. Amellett pedig az a török igyekezete, hogy elvágván a töltést, szárazon közelíthesse meg a várat. Az erős nyári meleg is szövetségese volt a töröknek, de azért az őrség meg-

akadályozta az átvágást és az ostromot tovább is csak lövetéssel kellett folytatni. Végre aug. 19-én nagy rést lőttek az óváros bástyáin. Egész napon át tartott a roham, a szultán legjobb csapatait ott érte a halál, szinte csudásnak látszik, minő ellenállást fejtett ki az a néhány száz ottrekedt magyar. Végre a tömeg elnyomja őket. Már csak a vár áll, az is megközelíthető, sőt a töltés immár átvágható.

Bámulni kell a törökök kitartását, halálmegvetését és kitünő hadvezetését. Igaz, hogy nagy áldozatok árán, de mégis alig három hét alatt oda jutott, hogy a vár saját erejéből alig tartható tovább. Segítségre most volt remény, noha Zrinyi maga kezdettől fogva nem bízott benne. A nagy birodalmi sereg, sok magyar vitéz csatlakozása után több mint százezer ember, magának a császárnak és királynak vezetése alatt bejött az országba és alig néhány napi járásra, Győr mellett ütött tábort. Miksa maga a szultán elé óhajtott menni, tudta, hogy katonai becsületénél is több forog kockán, ha Zrinyit veszni hagyja, de tanácsosai, magyarok és németek egyaránt, visszatartották. Miksának, kelletlenül, engedni kellett, »mert ez első vállalatom«. Nem is tett ez a nagy tábor semmit, hanem, mihelyt Győrött nagy tüzvész ütött ki, sietett magát biztosságba helyezni.

A minden ízében erélyes és dicsvágyó szultán ellenségéről sem tehetett fel ekkora közömbösséget a dicsőség iránt. Az a célja, hogy Szigetet hatalmába kerítse, mielőtt a felmentő sereg megérkezhetik. Ezért Zrinyit megkínálja Tót-Horvát- és Dalmátországok fejedelemségével, ha átadja a várat. Érdekes a kisérlet, hogy az összes melléktartományokat, magyar fő alatt, szakítsa el a birodalomtól. Zrinyi nem volt Szapolyai: szóba sem állott a szultánnal. Ekkor teljes erővel folytatják az ostromot. Lecsapolják a tó vizét és töltést emelnek, lehetőleg a várfalaknál is magasabbat, hogy rohamuk biztos sikerhez vezessen. Az anyagot a mindenfelől odahurcolt jobbágyságnak kellett összehordania, úgy hogy a védőknek magyar vért kellett ontaniok, hogy megmaradhassanak. Válaszul e kegyetlenségre Zrinyi 300 török főt tüzetett ki a bástyákra. Még nem kész a töltés, de máris rohamot parancsol a türelmetlen szultán. Hiába, az őrség visszaver minden rohamot és az ostromlók nagy része odavész, minthogy a töltésben tátongó hézag miatt nem menekülhet. Augusztus 29-én, Mohács napján, mégis újabb roham indult meg. A török tüzérség parancsnoka, Ali, kit, mert renegát portugáliai volt, Portuknak neveztek, új módot eszelt ki ennek biztosítására. Egymáshoz láncolt, felül deszkával fedett szekereken, melyeket parasztok toltak előre, indult rohamra a janicsár. Ez sem használt. Ali Portuk elesett, a janicsárok agája fogságba jutott.

198. ábra. II. Szulejmán.

Ennyi veszteség a törököt is kezdi kimeríteni. A szultán nagybeteg. Ibrahim nagyvezér még sem meri áldozatul odadobni katonáinak javát. Zrinyi a néhány

napi szünetet a várfalak kijavítására fordítja. »Magyar« módon rakat új bástyát fából és földből. Vitéz embernek ez is elég védelem. A török nem is próbál több rohamot, hanem aknamunkához fordul. Ezt már lehetővé tette az árok vizének levezetése és a török akna el is érte a Hegy-bástya alját. Az akna szept. 5-én felrobbant, nagy rés támadt és a nagy szélvészben a tűz csakhamar szétterjedt a várban. Ezt felhasználva, a janicsárok be is törnek, de Zrinyi, ki e végső erőfeszítésnél maga vezeti népét, még egyszer kiszorítja. Veszedelmesebb volt a tűzvész. Ezt elfojtani nem lehetett, a lőpor- és élelemraktárak szintén nem voltak megmenthetők. De hogy a töröknek még több áldozatába kerüljön az ostrom, Zrinyi, mikor már menekülésről szó sem lehetett, kevés megmaradt híveivel visszavonult a kicsiny és gyenge belső várba.

Még állott Szigetvárnak ez az utolsó foka, mikor Szulejmán kapui előtt meghalt. Halálát eltitkolandók, aznap küldték a vezérek rohamra a janicsárokat. Nem Zrinyi keze, mint dédunokája, a nagy költő, írta, hanem Zrinyi lelke ölte meg a nagy szultánt, ki annyi diadalához ezt az egyet fűzni már nem birta. Erről a várban mit sem tudtak és a török sereg lankadatlan, folytatja az ostromot. A janicsárok előbb a várban talált zsákmány miatt ütik-verik egymást, de már 6-án onnét, közvetlen közelből, lövik a belső várat. Tudták, hogy a magyar drágán adja el életét, azért újabb rohamot meg sem kísértenek, hanem felgyujtják az őrség utolsó menedékét. Ekkor szánta magát reá a vezér és hada a hősi halál azon módjára, mely ünnepélyes voltával mindig fenn fogja tartani nagyságuk emlékét.

»Nagy céljaival nő az ember.« Az a Zrinyi, ki kortársai minden bűnében leledzett, ki kapzsi, kiméletet nem ismerő birtokszerző és csak mint katona tűnt ki, egyszerre az erkölcsi páthosz legmagasabb fokára emelkedik, mihelyt a sors őt avatja a magyarság képviselőjévé a törökkel, Krisztus vallásának védőjévé az iszlámmal szemben. Példája magával ragadja bajtársait is, pedig azok is bizonyára csak oly kegyetlen és irgalmatlan harcfiak voltak, mint vezérük. Megtették kötelességüket, míg lehetett, ártottak a töröknek, amennyire az erejüktől tellett. Ily emelkedettségről nem lehet a nyugodt élet köznapiságába menekülni, vagy éppen a török rabság nyomorába sülyedni. Lélektanilag nem marad más hátra mint a halál ; olyan halál, melyben az utolsó lehelletig folytatják elvállalt missziójukat.

Egyike amaz igen keveseknek, kik Szigetből élve kimenekültek, beszéli, hogy midőn a belső vár égett, Zrinyi maga köré gyüjtve vitézeit így szólott : »Az a sok szerencsétlenség, mely ért és amely ellen emberi tehetség nem küzdhetett : szárazság, tüzvész, mind isten akarata. Ő akarta, hogy a hazáért elveszszünk. Nincs köztünk senki, ki a töröknek gúnyjára, gyermekeiknek látványosságul, rabsággal óhajtaná megváltani életét.« Mind készek voltak vezéröket a halálba követni ; több nő férfiruhát öltött, hogy velük harcolhasson és halhasson. Igy ünneppé válik az utolsó lépés. Zrinyi nem páncélt ölt, hanem könnyű mentét, nyakán aranylánc, fején kócsagos kalpag, melyen gyémántos boglár ragyog, mindegyik zsebében száz-száz arany, kezében könnyű kardja. Mint úr és mint huszár élt ; úgy is akart meghalni. De még halálában is pusztítani akarja a pogányságot. A kapuban nagy ágyú állott ; azt kartáccsal tölteti és a törökök

sűrü tömegébe vágott nyiláson zúdult ki a magyarság. Elől Zrinyi, mellette zászlótartója, Juranics Lőrinc, utánuk a vajdák és a többi vitéz. Zrinyi csakhamar három golyótól érve elesik, de még holttestéért is küzdenek hadnagyai, míg mindnyájan holtan el nem terülnek a törökök testhalmai közt. Zrinyinek levágott fejét aztán mutogatták a török táborban. Néhány nap mulva a budai basa selyem kendőbe burkoltatta s elküldette a király táborába. Onnét a hős fiához, Boldizsárhoz került, ki ünnepélyesen eltemettette Csáktornyán.

»Soha hadfi nem halt meg szebb halállal.« (Ranke.) A magyar vitézségnek ő lett világszerte hirdetője és neve szimbólummá vált, úgy mint Leonidászé.

Eldőlt az a bástya, melyet védett és még sem halt meg hiába. Kis hadával akkora kárt okozott a török seregben, hogy azt évek multán sem heverhette ki. Ő az, ki az addig ellenállhatatlanul előretörő oszmán árt feltartóztatta. Ezért tette nemcsak magyar, hanem általános történeti jelentőségű.

Itthon csak vesztét érezték, a gyengülést, és a tehetetlenség kínos érzete lankasztotta a királytól kezdve mindenkinek tetterejét. Béke után áhitoztak. Sohasem féltek jobban a töröktől, mint éppen hanyatlása kezdetén. A magyar vitézek még néhányszor kopját törtek a török daliákkal, különösen Thury Gergely kapott vitézi tetteivel nagy hírnévre, de a hadjárat eredményén már nem változtattak. Gyula is elesett és török kézen maradt. A drinápolyi fegyverszünetet 1568-ban a birtokállapot alapján kötötték nyolc évre, de kétszer is meghosszabbitották, úgy hogy békésebb lett az állapot. Miksa király azonban kikötötte, hogy abban az esetben, ha János Zsigmond az ő birodalmát háborgatná, akkor ezt békeszegés nélkül megtorolhatja.

199. ábra. Török rabbilincs.

VII. FEJEZET.

A BELSŐ VISZONYOK ÁTALAKULÁSA.

TALÁN SOKAT beszéltünk háboruról. De nélküle nem érthető sem az emberek lelke, sem a nemzet belső fejlődése, sem politikai helyzetének átváltozása. Mindez a háboru jegyében történt; az élethalálharc kényszere minden történeti jelentőségre reásütötte bélyegét. De még művelődéstörténeti szempontból — más történet nincs — sem méltányolható eléggé a hosszú küzdelmek fontossága. A töröknek minden hódítása egy-egy területet vont el a kulturától és nyert vissza-a barbárságnak. Igazán a kultura hősei tehát azok, kik végváraink bástyáit vérök ontásával védelmezték meg és annyira gyöngítették a törököt, hogy előnyomulása nem látszott többé feltartóztathatatlannak.

Legfölebb abban nyilatkozik meg nemzetünk szomorú végzete, hogy míg szerencsésebb országokban a műveltség emeléséért foly az igaz küzdelem, nálunk azt is, mi megvan, a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett csak a kívülről, belülről özönlő barbárság ellen megőrizni és így előkészíteni azokat a ritka és rövid korszakokat, melyekben ismét magasabb fokra lehetett emelni a magyarnak szellemi és anyagi állapotát.

Ez a létért való küzdelem hatja át összes intézményeinket. Ugyanannyi erőt, mint amennyit a török visszaszorítása követelt, kellett fordítani a nyugat felől fenyegető veszély ellen is. A gyönge és egyenetlen nép mindig másnak uralma alá kerül. Itt csak az volt a kérdés: a török nyeli-e el a magyart nyers erejével, vagy a német magasabb kulturájával, vagy pedig mind a kettő osztozik-e a nemzet roncsain?

Az első változás abban áll, hogy a király 1528 óta nem lakik az országban és csak országgyűlésekre jár ide. Ebből következett az a másik változás, hogy a király magyar ügyekben idegenek tanácsa szerint jár el. Hiába rendelkeztek a törvények: a helyzet erősebb volt a betünél. Osztrák és cseh tanácsosait már megszokta a király. Azok szemében személye, dinasztiája, hatalma volt a legfontosabb. A magyarok közül csak azok lehettek inyére, kik hasonlóképpen készek a király kegyéért elmellőzni minden más tekintetet. Ilyen még csak kevés akadt. A magyar tanácsost kötötte a törvény, ismerte felelősségét, hazáját is kívánta szolgálni, nem-

csak fejedelmét. Felszólalt, ha az uralkodó a törvény vagy az ország érdeke ellen cselekedett: ez kötelessége volt. Ezért aztán megbízhatatlannak tartották és a legfontosabb ügyekben meg sem kérdezték.

A király távollétében helyettese a nádor, kit az 1485-iki törvény ez esetre teljes királyi hatáskörrel ruház föl, különösen a hadügy terén. Most már idegen hadakból állott az őrségek egy része és a mezei sereget is — ha volt — oly zsoldosokból toborozták össze, kiknek fizetését a cseh és osztrák rendek vállalták el. Most már Magyarország nagy része oda jutott, hova Horvátország a mohácsi vész előtt: az osztrák tartományok vállalták el védelmét. Lehet-e a nádor mint főkapitány alá bocsátani olyan katonaságot, melyet nem az ország tart? Míg a tehetetlen Báthory volt nádor, 1532-ig, nem támadt ebből összeütközés. Halála

200. ábra. Pozsony.

után a király huszonnégy éven át nem engedi betölteni a nádori széket. Akkor megválasztották Nádasdy Tamást, de annak 1563-ban bekövetkezett halála után egész 1608-ig nem választottak nádort. Helytartók, kiket a király nevezett ki a főpapok közül, igazgatták a király parancsa szerint az országot.

Megszünt tehát az alkotmány legfőbb biztosítása. A nádori méltóság páratlan kifejlését idegen királyoknak köszönte, kiknek esetleges túlkapásait mérsékelnie kellett. Mihelyt valóban idegen a király, nincs többé hely az olyan tisztség részére, melynek éppen az a legfőbb feladata, hogy a király és nemzet közt kiegyenlítse az ellentéteket.

Beismerése volt ez annak, hogy ezek az ellentétek törvényes úton már ki nem egyenlíthetők.

A nádor az országnak is felelős; a helytartó csak a királynak. De hogy még az a csekély függetlensége és önérzete se maradjon meg, melyet magas hivatalából meríthetett volna, a személyes kormány helyett kollegiálist, tehát nem felelőset,

hoznak be. A helytartó tanácsa, ez a hivatalos címe, 1549-ben alakul meg Pozsonyban. A tartományi létnek, a függésnek és a törököktől való félelemnek igaz kifejezése, hogy ott az ország határán székel a kormány, jó távol a magyarság legnagyobb részétől, de annál közelebb Bécshez. Ott tartják az országgyűléseket is, csak kivétel, ha Besztercebányára vagy Sopronba hívják össze a rendeket.

Megváltozik az országgyűlés is. Azok a nemzetgyűlések, hol sok ezernyi nemesség áll szemben a királlyal és kormányával, megszüntek. Már nem volt nemesi község, melynek hazaszeretete és egységes akarata tiszteletet parancsolt még akkor is, ha nem belátás, hanem szenvedély diktálta határozatait. A háborus időkben, midőn folytonos a török veszély, mikor a közbiztonság igen gyönge lábon áll és többnyire még a paraszt is fenyeget, a nemesség nem tehette meg ezt a nagy utat és nem maradhatott sokáig távol tüzhelyétől vagy várától. Csak a királyi tanács tagjai, a püspökök, főispánok, továbbá az örökös főnemesek jönnek el személyesen, a megyéket többnyire csak két-két követ küldésére szólítja már fel a király, »becsületes, békeszerető férfiakat« óhajtva. Eljönnek a városok követei is. Most már befogadhatja őket egy tanácsterem : a Rákos tábori gyűléseinek mindenkorra vége. Csak király koronázására hívják még meg fejenkint, *viritim*, a rendeket, utoljára 1573-ban.

Oly nagy a történeti hagyományok ereje, hogy a főurak és a köznemesség közötti küzdelem a változott viszonyok közt is tovább folyik. A főurak a király pártján vannak ; a megyék követei lehetőleg korlátozni törekszenek a nem nemzeti uralkodó hatalmát. Ha összeütközés készül, a főurak közvetítenek. A fontos kérdéseket együttes szavazással intézik el, de az is előfordul, hogy mindegyik tábla külön felirattal fordul a királyhoz. Fontos közjogi kérdésekben azonban összetartanak : a német ellenében az urak is együtt tüntetnek a rendekkel. Törvényhozásunk csak most válik igazán rendivé. Neve is megváltozik, nyugati mintára.

Az ország gyűlése helyébe a karok és rendek lépnek. Az ennek megfelelő *Status et ordines* kifejezés 1530-ban fordul elő először Ferdinánd királynak a rendekhez intézett levelében. A »rend« szó megfelel az »ordines«-nek. Ez még régi római kifejezés, mely a középkoron át is jelölte az egyes osztályokat. A »statust«, mely tisztán középkori szó (état, Stände) nálunk »karok«-kal fordították, mint Aragoniában (Brazos). Később »statusok«-on csakis az alsó táblát értették.

Az országgyülés tanácskozásai megfelelnek a helyzet komolyságának. Kicsi területen, egyre fogyó néppel, folytonos veszedelemben, mégis folytatni kellett a kétségbeesett küzdelmet az ország fennmaradásáért. Bármily szerencsétlenül folytak a háboruk, még nem tudtak belenyugodni abba, hogy ezt az állapotot véglegesnek vagy csak tartósnak is nézzék. Szemük előtt mindig az elveszett hatalom és dicsőség lebeg és annak visszaszerzésére nem kímélnek áldozatot. Sűrün, majdnem évről-évre összeülnek, hogy megszavazzák a közfelkelést, az adót, hogy megállapítsák: mely megyék, mely végvárak erősítéséhez tartoznak közmunkával járulni és tőlük telhetőleg gondoskodnak az ország többi szükségeiről is. A régi elnevezéseket még mindenben megtartják, pedig mi volt az a csonka, szétszaggatott, ezer sebből vérző foszlány a XIV. és XV. század Magyarországához képest ? Ha már a lényeget nem, legalább a formát akarják megtartani.

Ez a nagy különbség a törvény betüje és a valóság, a törekvés és az erő között, vezetett a sérelmi politikához. E sérelmek közt az a legfontosabb, hogy a király az országos ügyeket idegenek tanácsával tárgyalja és idegen hatóságokkal intézteti el. Az 1572 okt. 5-én kelt felirat kifejti, hogy a kir. kapitányok nem

201. ábra. I. Miksa király.

törődnek a törvénnyel és hogy a panaszkodó rendeket majd a haditanácshoz, majd az udvari vagy az osztrák kamarához utasítják, hol a birodalom szabadságát és jogait nem is ismerik. A királyi válasz (okt. 10) természetesnek tartja, hogy az országos ügyeket a királyi tanács terjessze elő, a kincstári ügyeket a kir. kamara, de a hadi ügyeket egységesen kell vezetnie az udvari haditanácsnak. Ferdinánd király korában sem volt másképp. Ez pedig annak következése, hogy a végvárakban osztrák, cseh, valamint német birodalmi zsoldosok is álla-

nak őrt, melyek fizetését az illető országok vállalták magukra. Igy kapitányaik azon hatóságoktól függöttek, melyektől a zsoldot kapták.

Ebben az egy pontban már törvényes engedményt is tettek a rendek. Az 1569: XXXIX. törvénycikk elismeri az udvari haditanács hatóságát, de csak azzal a feltétellel, ha két magyar tanácsos is ül benne. Jellemző, hogy még ezt a feltételt sem teljesítették. Úgy gondolták, hogy Magyarország annyira reászorult a német segítségre, hogy még csak beleszólást sem követelhet a hadügybe.

Igen nagy sérelemnek tekintették, mikor Miksa király németül szólt magyarjaihoz. Le is zúgták. Állandó sérelem volt a határőrvidék megalapítása, kiszakítása a nemzet testéből és idegen kormány alá való helyezése. Tudjuk, hogy a horvát végvárak védelméről már a mohácsi vész előtt az alpesi tartományok gondoskodtak. Most, hogy a töröktől elfoglalt tartományokból kiköltöző keresztyének (bosnyákok, albánok) mind sűrűbben jöttek át királyi területre, ezeket az »oláhokat« Károlyváros körül telepítették le és hadi szolgálatra kötelezték (1579). A vidék kormányát pedig az alpesi tartományok urára, Károly főhercegre, Miksa öccsére bízták. A város és kerülete neki köszönheti nevét is. A horvát bán lemondott, helyébe egy stájer főurat neveztek ki. Az 1580-iki országgyülés végzés nélkül oszlott szét, mert a király nem orvosolta e sérelmet. Rudolf 1581-ben megígérte az orvoslást, de azért minden a régiben maradt. 1583-ban még egyszer megszavazta a gyűlés a kétforintos adót, de csakis azzal a feltétellel, ha az ország jogait helyreállítják. »Nyiltan kijelentjük Felségednek, hogy ha régi szabadságainkat és országunk épségét nem restituálja, ezentúl többé soha nem ajánlhatunk fel adót.«

Mindezt Bécsben csak üres szóbeszédnek ítélték. A magyar azért panaszkodik, hogy kevesebbet kelljen fizetnie. A magyar országgyűlés csak arra való, hogy adót és katonát szavazzon meg. Törvényt is hozhat, de annak végrehajtása semmiképp sincs biztosítva. Még az is előfordult, hogy az udvar a maga akaratából megváltoztatta a reá nézve kellemetlen cikkek szövegét. Az országgyűlés már tanácskozó testületté aljasul, hatalma a nemzetével együtt szállott alá.

Még csak két kormányszék tartja fenn a magyar függetlenség látszatát: a helytartó tanácsa és a kir. kamara. Számos törvény követeli, hogy a király az országban lakjék; most már komolyan szó sem lehetett róla. Idegen lett, nemcsak nyelvben, hanem érzelemben is. Idegen, kinek politikai gondolkodásában már nem Magyarország a központ.

Hiába mondta Miksa, mint ifjabb király, hogy köztudomás szerint Magyarországot illeti meg az elsőség családja összes birtokai közt: ha nem is formailag, de valóságban függő tartomány vált hazánkból. Alkotmányát is csak kegyelemből hitték fenntartandónak a német tanácsosok, kik már 1580-ban ajánlották a nyilt katonai erőszak alkalmazását.

Szerencsére más biztosításai is voltak a nemzet szabadságainak mint király, törvény és országgyűlés.

Az ország egyes részeinek önálló fejlődése most válik nemzeti jelentőségüvé. A magyar fejlődés pedig abban különbözik az általános európaitól, hogy itt nem egyes családok feudális birtoka, hanem a megyék nemesi községe lép fel mint a közhatalom részese.

A főurak hatalma és jelentősége a XVI. század közepe óta egyre hanyatlik. Birtokaik nagy részét elhódította vagy elpusztította a török. Bandériumaikat már nem állíthatják ki; váraikat, hogy azok védhetők legyenek, kénytelenek átadni a királynak. A rablóvárak is leomlanak. Az 1548-iki diéta elrendelte lerontásukat. 1549-ben, többnyire németekből álló, tüzérséggel ellátott sereg gr. Salm Miklós kir. főkapitány vezetése alatt elfoglalta és lerontotta Balassa Menyhért váraít, Szitnyát és Lévát és Murány várát is, melyet bevehetetlennek tartottak. Azóta egyes főurak — legalább nagy mértékben — nem folytathatták rablásaikat.

202. ábra. Salm Miklós gróf.

Már magában véve az örökös ellenségnek, a főuraknak hanyatlása is előmozdítja a megyék emelkedését. De hozzájárul ehhez a királyi hatalomnak, a megyék régi gyámolának, gyöngülése és elidegenedése is. A megyei autonómia csak ebben a zivataros időszakban fejlődik ki oly értelemben, hogy a nemesi község a saját hatáskörében intézkedik nemcsak bírósági és közigazgatási, hanem fontos közjogi ügyekben is. E fejlődésnek külső jelei azonnal szembetűnnek Mátyás után. Az 1504-iki törvény meghagyja a főispánoknak, hogy csak a megye igazi nemesei közül nevezzék ki az alispánt és pedig a nemesség hozzájárulásával. Ez már erős megszorítása volt a főispáni és közvetve a királyi hatalomnak. A megyei gyűlés körülbelül oly befolyást nyer az alispán választására, minőt az országgyűlés gyakorolt 1439 óta a nádoréra, amint hogy a viceispán nádora a megyének. Az 1550-iki törvény megadja a megyének a jogot, hagy maga válassza alispánját és mindjárt vegye ki esküjét is. Ha ez meg nem történik, bíráskodása érvénytelen. Igy most már az egész magisztrátus választott és a főispánnak csak a jelölés joga marad meg.

Eredetileg a megyei gyülés, mint az 1351-iki törvény szabályozza, csak királyi, nádori vagy országbírói meghagyásra ülhetett össze. Az 1514-iki törvény megengedi, hogy, a fellázadt jobbágyság felett való ítélkezés céljából, a kongregációk ilyen meghagyás nélkül is összegyűlhessenek. Ez most már általánossá vált és a megyék legalább negyedévenként egyszer megtartották gene-

rális kongregációjukat. Ebben tovább fejlődtek az országgyűlésnél, mely királyi meghivó nélkül nem ülhetett össze.

A XVI. századból reánk maradt megyei statutumok meggyőzően bizonyítják, milyen komoly tárgyakkal foglalkoztak ezek a kongregációk és milyen behatóan tárgyalták úgy a részletkérdéseket, mint az általános érdekűeket is. Most már igazi nemesi respublikák, melyek maguk szabályozzák eljárásukat és a törvény végrehajtásában nem hajlanak meg a királyi tekintély előtt sem. Midőn Ferdinánd 1555-ben felszólítja Zalamegyét, küldjön munkásokat Pápa várának erősítésére, a megye kijelenti, hogy erre nem kötelezi a törvény, törvénytelen terhet pedig nem vállalhat.

Világos, hogy ezek a nagy jogok nem politikai okokból, valamely kitűzött terv szerint hárulnak a megyére, hanem szükségből. Az állam, mint egész, már nem felelt meg feladatának. De a részekben volt erő: ezekre kellett tehát bízni az állami feladatok teljesítését. A török közelsége, a folytonos veszedelem ismét harcossá tette a nemességet. Most már nem várt, míg a király személyesen vezeti harcba; birtoka, élete védelmére mindig készen állott. Itt tehát akkor is megvolt a végrehajtó hatalom, mikor az államnak nem volt meg hozzá az eszköze.

Ez az erős szervezet okozta, hogy minden állami és társadalmi munka úgyszólva magától a vármegyére háramlott. A közbiztonság érdekében a megyének kellett gondoskodnia arról, hogy az utak két szélén 200 ölnyire vágják ki az erdőt. A megyének kellett eljárni az összes erőszakossági esetekben. A megye dolga a tolvajok, rablók, szabad hajduk üldözése. A megyének kellett kiróni, beszedni és beszolgáltatni a megszavazott adót. A megyének a dolga a végvárak érdekében teljesítendő közmunka előteremtése. Végre, mivel az országban szállásoló idegen katonaság és a termelők, kereskedők és iparosok közt különben örökös lett volna a viszály a kártételek, de a vásárolt cikkek ára miatt is: a megye dolga, hogy a maga területén nemcsak a nyerstermények, hanem az iparcikkeknek árát is pontosan megszabja (limitatio). Ezt a szlavóniai rendek kezdik meg Kőrösön, 1538-ban tartott gyűlésükön.

Végül a megye dolga az annyi törvényben elrendelt nemesi felkelésnek és a telekkatonaságnak kiállítása is. A megyei dandár saját választott kapitánya alatt áll. Ha egy úrnak több megyében van birtoka, az azok után kiállított katonákat nem gyüjtheti saját személye körül, hanem azok az illető megyék zászlaja alatt kötelesek szolgálni. (1595: XVIII. cikk.) Ez a megyei rendszer végleges győzelmét jelenti az oligarchikus fölött.

Újabb hatáskör tárul fel a megye előtt igazi ősi területén, a bíráskodásban is. A háborus időkben a királyi törvényszék oktavái nem mindig voltak megtarthatók. Pozsonyba a távolság és a török veszély miatt úgyis csak ritkán mehettek volna a pörös felek. Ezért, noha eleinte csak Pozsonyba rendelték a törvényszéket, később a felsőmagyarországi megyék részére külön kir. törvényszéket küldtek ki Eperjesre. De mivel oda meg csak ritkán mentek el az ország rendes bírái a törvény kiszabta számban, két megyei bíró is helyet foglalt köztük. Az igazság gyorsabb kiszolgáltatása érdekében az összes perek, csupán a szorosan vett birtokjogiakat véve ki, a megyére szakadtak.

Ebből még egy fontos újítás származott. A megye kötelessége a tolvajok és rablók üldözése, a közbiztonság helyreállítása. Ámde, minden megyében voltak menhelyek, hová a gonosztévők bátran meghúzhatták magukat, mert oda nem ért el a nemesi község karja: a pallosjoggal felruházott nagy földesurak jószágai, melyeket királyi privilégium vett ki a megyei és más bíróságok alól. Itt is a közérdek dönt. A törvény győz a kiváltság fölött. Csak ezáltal válik a megye területe valóban egységessé; csak ez teszi a megye gyűlését és magisztrátusát urrá a megye határain belül.

Szinte csudálatos, hogy győzte a megyének aránylag csekélyszámú tisztikara ezt a sok és sokféle munkát. De ez nem a nyugalomnak, hanem a teljes erőmegfeszítésnek volt kora. A megyei köznemes éppen akkor válik a legfőbb államfenntartó elemmé, midőn alig van más tényező, mely oly önzetlenül és oly egyértelmüen vállalkozott volna erre a feladatra.

Ha az államot a fegyver és a törvény tartja fenn, ezt a kettőt egyaránt a köznemesség forgatja ebben a válságos évszázadban. A kulturában, a nemzetek igazi fenntartójában, visszaesésnek látszik, hogy a földbirtokos ismét személyesen kénytelen harcolni. Az is volt. De éppen abban áll e századnak nagy gazdagsága és szépsége, hogy a műveltségi és erkölcsi érdekek előreviteléről hatalmas új mozgalmak gondoskodnak ugyanakkor, mikor a török hódítás mindent a barbárság fertőjébe készül ragadni.

VIII. FEJEZET.

A REFORMÁCIÓ ÉS AZ IRODALOM.

AHITUJITÁS korában két fontos jelenség vonja magára figyelmünket. Az egyik az, hogy a nemzet legnagyobb része elszakadt a régi hittől, a másik az, hogy a hivatalos ország, kormány, törvényhozás, mindamellett megmarad katholikusnak. Csak a kettő együtt magyarázza meg, hogy a reformáció e században nálunk még nem vezetett azokhoz a borzasztó harcokhoz, melyek vérrel és rombolással töltötték meg a germán és román népek történetének lapjait. Mindkét, egymásnak látszólag annyira ellenmondó jelenségnek okát csak úgy találjuk meg, ha megvizsgáljuk, mit jelentett akkor az egyház reformációja.

A reformáció a régi jóhoz való visszatérést jelölte. Ez az értelme az aranybullában is. A XIV. századtól fogva főképp az egyházra alkalmazták. Az egyháznak fejében és tagjaiban való reformjától visszhangzott akkor a keresztyén világ. Ezt az eszmét szolgálták a nagy konstanci és baseli zsinatok, melyeken magyarok is nagy számban vettek részt. Mátyás az elvilágiasodott szerzetesrendek reformját vette kezébe. Később, midőn már mindenki előtt nyilvánvaló a vallásos élet hanyatlása és midőn a főpapok politikai szereplése méltó haragra adott okot, országgyűléseink foglalkoztak az egyháznak megreformálásával. Megtiltották, hogy egy pap egy javadalomnál többet birhasson. Szigoruan megtiltották a pereknek Rómába való vitelét. Eltiltották, hogy világiak vagy papok szerzetesi javadalmakat birjanak és azokból gazdagodjanak, és hogy világi birhasson egyházi javadalmat. Eltiltják, hogy püspökök megvásárolják világiak jószágát. Eltiltják, hogy ifjak, tudatlanok, arra nem képesek, »idióták« egyházi javadalmakat nyerjenek. Eltiltják a püspököket a plébánosoknak dézsmaszedésre való felhasználásától. Lehetetlenné akarják tenni, hogy a pápa a Rómában elhalálozó főpapok javadalmát idegennek adja.

Mindez azt mutatja, hogy reformálni lehetett a dogma sérelme, az anyaszentegyháztól való elszakadás félelme nélkül.

Midőn Luther tanai terjedni kezdenek, 1523-ban, törvényt hoznak, mely az eretnekeket, mint a boldogságos Szűz ellenségeit, halálra és jószágvesztésre ítéli. Az új tan akkor főképp a németek közt talált híveket: Wittenbergában

járt diákok és kereskedők terjesztették a felvidék és a szászok városaiban, Budán pedig Mária királyné és udvara mutatott hajlandóságot a hitújítás iránt. Igy ennek üldözése csak egy része volt az idegenek ellen akkor folyó harcnak. 1525-ben, mikor legerősebb ez az irány, megégetésre ítélik a lutheránusokat. Mindebben a nemzeti irány főképviselője, Verbőczy István járt elől, ki nagyrészt a főpapoknak köszönhette nádorságra jutását.

A mohácsi vész után, mikor a legtöbb főpapi szék elárvult és az ököljog uralkodott, már más képet mutat a reformáció terjedése. Most már az urak karolják fel, nem annyira hitbuzgóságból, mint azért hogy, a német fejedelmek példáját követve, birtokukba vehessék a kezük ügyébe eső egyházi javakat. Mikor Perényi Péter meghódol Ferdinándnak, feltételül köti ki, hogy őt vallásában ne háborgassák. Ő jó keresztény, Krisztus evangéliuma által az. A király kijelenti, hogy »az igaz és katholikus hitben« meghagyja őt. Ő kezdi meg a szekularizációt és ha később fogságában sokat olvasta is a bibliát és ha sokat foglalkozott is áhitatos gondolatokkal, ez addigi eljárásának nagyon világias indokain alig változtat. Hasonló okai voltak Török Bálintnak is arra, hogy az új tanokhoz közeledjék. Az ágostai hitvallás szerint csupán a városok rendezkedtek be, így dogmatikus alapon is elszakadva a római egyháztól : az uraknál a dogma alig játszott szerepet. Reformációjuk nagyon is megfért azzal a hittel, hogy ők még mindig katholikusok.

203. ábra. Az úrvacsora.

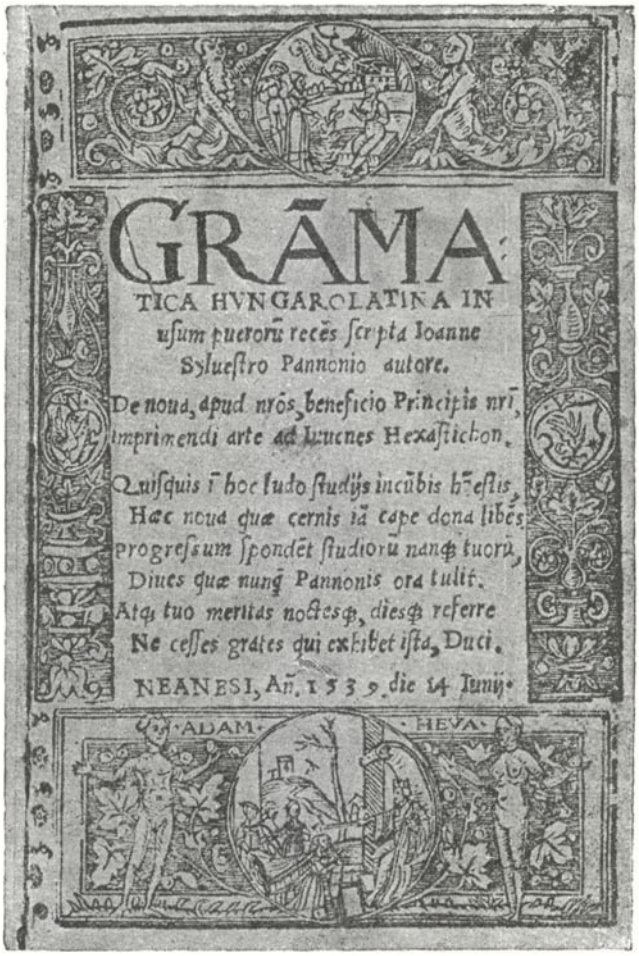
Általában még nem mondtak le az egyház egységének megtartásáról, még nemcsak lehetőnek, hanem szükségesnek is tartották, hogy Róma és a pápai szék, némi engedmények árán, visszaterelje az újítás híveit az egyház kebelébe. A pápai nuncius jelentéséből tudjuk, hogy még Brodarics püspök is hajlandó volt a papi nőtlenség megszüntetésére és az úrvacsorának két szín alatt való osztására. Mi több : Ferdinánd király a trienti zsinathoz küldött követeinek utasításában is ezt a két pontot emeli ki, mint amely helyreállíthatja a keresztyénség egységét és népeinek nyugalmát. Tehát igen jó katholikusok még dogmatikus tekintetben is lehetőnek tartották a reformot, még pedig a katholikus egyháznak sérelme nélkül.

Ebből következik, hogy — szintén a városok kivételével — az új tanok híveiben eleinte hiányzik minden fanatizmus, minden gyűlölet a régi ellen, minden kép- és szoborrombolás, minden kommunisztikus törekvés, mi a reformáció szülőországaiban együtt járt az egyháztól való elszakadással. Nemcsak hogy katholikusoknak tartották és vallották magukat, hanem még külsőségekben is lehető keveset változtattak a megszokott szertartásokon. Perényi Gábor, Péter fia, az ostyát, keresztet és más hasonlókat el nem hagyta, sőt az azokat elhagyni akaró papokat sem szerette. Debreczenben, Török Bálint birtokán,

is csak 1552-ben szakadt vége a katholikus isteni tiszteletnek. A gyónás, a papi ruha, de még a kiátkozás is soká maradt még gyakorlatban.

Nádasdy Tamás, a nádor, tekinthető ezen irány legfőbb képviselőjének. Tanult ember, ki olasz egyetemeken járt és érdeklődését az irodalom iránt mindvégig megtartotta. Pártolta a tudósokat, a protestáns papokat, nyomdát is állított nekik Sárvárott. De mindhalálig sohasem vallotta magát protestánsnak, még 1560-ban is kijelentette a pápai nuncius előtt : nem vagyok én Luther. Protestáns papot tart, fiát abban a hitben nevelteti, de maga misét is hallgat. Élő példája annak, hogy igen messzemenő reformokat is megegyeztethetőknek hittek a katholikus vallásban való megmaradással.

Természetes, hogy a Wittenbergában tanult papok nagyon jól tudták, hogy megegyezésről nem lehet szó és csak azért nem döntöttek fel azonnal mindent, mert megalkudtak a viszonyokkal. Igazi talajra csak a városokban találtak, hol megértették őket. A föld népe csak olyan közömbös, mint urai. Ez magyarázza meg a legtöbb magyar reformátornak, Dévai Biró Mátyásnak, Sztárainak és másoknak, bujdosó és kalandos életét. Biztosságban csak addig voltak, míg a földesúr pártjukat fogta a püspök ellen is. A jobbágyokat illetőleg a Tisza vidékén vezérkedő Svendi Lázár azt a jellemző értesítést írta Orániai Vilmosnak, hogy többnyire hugenották (reformátusok), de nagyon tudatlanok.

204. ábra. Sylvester magyar nyelvtanának címlapja.

Mindent összevéve, a reformáció e szakában csak három pontban újított lényegesen : a magyar nyelven való írásban és szónoklásban, a szentírás szabad olvasásában és a papi házasságban. Alig van az akkori irodalomnak gyakoribb tárgya a »házasság dícséreténél«.

A papok igyekeztek aztán szabályt, törvényt megállapítani, annál is inkább, mert a Luther hitén kívül elterjedt már köztük Zwingli és Kálvin tana, a helvét hitvallás is. Első

zsinatukon, melyet Erdődön tartottak, Báthory Anna, özvegy Drágffyné oltalma alatt, 1545-ben még zwingliánusok később, 1562—67 közt, már tisztán Kálvin tanát fogadták el és a heidelbergi káté lett a vallásos tanításnak fő előmozdítója. Igy váltak el a magyar és székely kálvinisták a német és tót lutheránusoktól.

Præſulis effigiem quiſquis depinxit OLAHI,
Vicit Apellæam ſedulus arte manum.

205. ábra. Oláh Miklós.

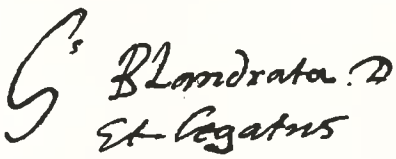
Batizi András már 1541-ben megkezdi a támadást a pápaság ellen:

Pápa tudománya immár most kitetszik,
Az ő csalárdsága mostan megfeddetik.
Aki ő szivébe az írást bevötte,
Annak ő lelkében a pápa már meghólt.

De az igazi, komoly irodalmi harc a katholikus vallás ellen csak akkor kezdődik, mikor a trienti zsinat lehetetlenné tette a megegyezést; és mikor a protestánsok üldözése Franciaországban, Angliában s Belgiumban végképp elkeserítette hitsorsosaikat. Csak akkor dörög Juhász Mélius Péter Debreczenben a római Bábel és Bál papjai ellen.

Nem is igen volt ok a nagy haragra, mert a mohácsi vész után egy emberöltőn át alig történt nálunk komoly kísérlet a hitújítás elfojtására. Csak Martinuzzi tesz erre kisérletet Erdélyben és Várdai Pál esztergomi érsek támadja meg 1548-ban levélben a prédikátorokat. Lassan, de folytonosan haladt a térítés. Nagy előmozdítója volt az a körülmény, hogy sok katholikus pap, megtartva székét, feleséget vett és az új tanokat hirdette. A század végén már nemcsak a magyarság és németség legnagyobb része volt protestáns, hanem a tótok közt is túlnyomó lett ez a vallás. Csak a horvátok, oláhok és ruthének közt akadt meg hódítása a nép nagy tudatlanságán és önállótlanságán. A terjedéssel párhuzamosan nő az egész mozgalom intenzivitása is. A sajtó, a szószék és az iskola, minden országban a hitújítás legfőbb eszközei, nálunk, ha lehet, még nagyobb hatással voltak mint másutt, mert legalább a sajtó és az iskola befolyása eddig csak igen szűk körre szorítkozott és csak most vált általánossá. Szent Pál leveleinek, az új testamentomnak, majd az egész bibliának lefordítása a világiaknak is módot adott arra, hogy az alapkérdések felől tájékozódhassanak. Mióta a katholikus egyház is fel kezdte használni ez eszközöket és magyar nyelven szólalt meg, még általánosabbá vált az érdeklődés. Telegdi Miklós az irodalomban száll szembe a hitújítókkal, a nagyszombati jezsuita iskola pedig, melyet Oláh Miklós érsek alapított, saját fegyvereikkel küzd a protestánsok ellen.

Maguk a protestánsok közt is igen élesen indult meg a hitvita. Nem annyira Kálvin és Luther hitágazatainak eltérése okozta a küzdelmet, mint inkább az unitáriusoknak, a szentháromság tagadóinak, fellépése. Ez a tan a reformációnak legkövetkezetesebb, a renaissance irányához legközelebb álló ága. Itáliából indult ki, hol mindjárt kezdetben, Krisztus istenségének tagadása miatt, nagy üldözéseknek volt kitéve. Egy híve, Blandrata György, János Zsigmondnak lett udvari orvosa és nemcsak a vallásilag igen közömbös fejedelmet nyerte meg, hanem több ékesszóló és író papot, köztük Heltai Gáspárt is, a krónikást, ki a maga nyomdáján szokta kinyomatni műveit. Ez a vallás egyáltalában csak itt és Lengyelországban nyert egyházi szervezetet. A tiszántúli orthodox kálvinizmusnak, különösen »pápájának«, Mélius Péternek nagy erőt kellett kifejtenie, hogy nyájuktól távol tartsák ezt a tant. Magyarországon sikerült is elfojtani, pedig nemcsak Váradon és vidékén volt számos híve, hanem még Pécsett és környékén is szembeszállott a helvét hitvallás apostolaival. Erdélyben azonban itt sem állott meg a hitbeli igazság keresése. Dávid Ferenc előbb Luthernek, majd Kálvinnak volt követője, aztán első püspöke az unitárius egyháznak. Buzgó, hivatásában nem nyugvó ember, tele lánggal és meggyőződéssel. A tordai országgyűlésen, mikor hite befogadásáról volt szó, ő mondta azokat a valóban apostoli szavakat: a hit az Isten ajándéka, ahhoz ember nem nyulhat. A szentírás olvasása még tovább vitte: a zsidókhoz közeledett és hívei, kiket az állam soha nem fogadott be, a szombatosok (zsidózók), minden felekezet részéről sok üldözésnek voltak kitéve, Kálvin és az inquisitio szelleme közös gyűlöletének.

206. ábra. Blandrata György aláírása.

A befogadás, elismerés dolgában is Erdély járt elől. Az 1545-iki tordai gyűlésen, bár Martinuzzi ellenezte, a városok, vagyis a szászok kivívták a szabad vallásgyakorlat jogát. Castaldo kormánya alatt, 1552-ben, szintén Tordán, már tovább mennek. Egyhangulag kimondják, hogy az evangélikus és a pápista rész ne bántsa egymást, hanem legyen egymás iránt jóindulattal. Mikor János Zsigmond visszajő, 1556-ban, Kolozsvárott elvben elhatározzák a szekularizációt és az egyházi javaknak részben iskolai célokra való fordítását. 1564-ben befogadják Kálvin hitét is, melyet eddig csak Kolozsvár vallott, és kimondják, hogy a szászok nem alkalmazhatnak ellene erőszakot. 1570-ben Marosvásárhelyen befogadták az unitáriusokat is, kiknek a fejedelem megengedte a kolozsvári nagy templom használatát. 1566 óta Erdély nyiltan szembeszáll a katholikus hittel. Tordán elhatározzák, hogy az országból eltávolítják az »afféle egyházi renden való személyeket, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak és abból megtérni nem akarnak«. Hivatalosan tehát protestáns az ország és hivatalból készülnek megtéríteni az oláhokat is, »kiknek pásztori, vakok lévén, vakokat vezetnek«. Mindamellett a székelység egy jelentékeny része megmaradt a katholikus egyház hívének és a katholikus Báthoryaknak trónra emelése legjobban mutatja, hogy a politikai érdek itt is nagyobb volt mint a felekezeti.

Magyarországon sokkal ingadozóbb és körültekintőbb módon ment végbe a felekezetek viszonyának megállapítása. Hosszú időn át még csak nem is érintik. A különben is megoszlott nemzet testébe nem akarnak új éket verni. A katholikus vallás fennmaradása, az egység helyreállítása, a vezető eszme. Ferdinánd király spanyol nevelésű, jó katholikus; tanácsosainak javarésze, Zay Péter, Révay Ferenc, Thurzó Elek protestáns, de az eszmében megegyeznek. Először 1548-ban foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Kimondják a régi hit fenntartását és az eretnekség eltörlését. De az e célhoz vezető eszközök már a katholikus reformációt szolgálják. Meg akarják erősíteni az egyházi fegyelmet és a püspököket arra akarják szorítani, hogy iskolákat alapítsanak és papoknak csak jó erkölcsű, tanult férfiakat szenteljenek. Akadályozzák meg a tudatlan mesteremberek szónoklatait. A felség fel fogja szólítani a pápát, ne halassza tovább a zsinat egybehívását.

Egyenesen csak az anabaptisták rajongó, másodszor is keresztelő felekezetének és a szentségtagadóknak, azaz kálvinistáknak, üldözését rendelik el; a lutheránusokét tehát nem. Viszont van kifogásuk a pápa ellen is. Általános most is az a vélemény, hogy mi sem segítette elő annyira a protestantizmus elterjedését mint az, hogy a mohácsi vész folytán nagyon sok egyház elárvult. Ha csakugyan ez volt a főbaj, a pápa is lényegesen hozzájárult. Megtagadta ugyanis az új püspökök megerősítését, míg azok a szokásos taksákat le nem fizették, holott javadalmaik elpusztult állapota ezt meg nem engedte. Ezért felszólítják a pápát, erősítse meg ingyen az új püspököket.

Mégis tesznek egy lépést a szekularizáció felé. Elrendelik az elhagyott monostorok javainak iskolai célokra való fordítását (XII. c.). Hogy pedig hamarabb álljanak rendelkezésre tudós férfiak, kérik a királyt, gondoskodjék a gimnáziumokban tanulókról. Ez az iskola itt fordul először elő törvényünkben.

E törvényeket akkor hozták, midőn V. Károly legyőzte a német protestánsokat és ott ideiglenesen

207. ábra. Móric szász herceg.

rendezte a viszonyokat, a végleges megoldást a zsinatnak tartván fenn (interim). E háboruban magyar csapat is részt vett; magyar huszárok fogták el a szász választót a mühlbergi csatában (1547). Ez magyarázza meg az 1548-iki törvénynek nagyon katholikus színezetét. E hatás alatt jő még létre az 1550-iki törvény is. De miután V. Károly Németországban kudarcot vallott és a protestánsok francia segítséggel Szász Móric alatt újra erőre kapnak, a visszahatás azonnal érezhető. 1553-ban már csak azokat büntetik, kik a püspököket bántják. 1555-ben a német protestánsok a passaui békében kivívják jogukat és ennek visszhangja az 1556-iki törvény, mely felszólítja az egyháziakat és a világiakat egyaránt, ne avatkozzanak egymás dolgába és csupán a mindenütt kiközösített anabaptistákat ítéli száműzésre.

Mikor Ferdinánd császár lesz, a katholikus irány újra megerősödik. 1560-ban a király a lefoglalt egyházi birtokok visszavételét rendeli el, 1563-ban pedig a törvény megparancsolja a régi hit védelmét és szigoruan bünteti azokat, kik az istent vagy a szentségeket káromolják.

Közben Oláh Miklós érsek megkísérli a papi fegyelem megerősítését és a protestáns papok elűzését. Zsinatjára el is jő a papok legnagyobb része, kész is szolgálni a régi hitet, de az asszonytól megválni nem birnak. Csak most kerül kenyértörésre a dolog, mert a trienti zsinat fenntartván a papi nőtlenség követelését, házas pap már nem szolgáltathatott misét. Az egyesítés reményének annál is inkább vége szakadt, mert a legfőbb dogmatikus kérdésben, az úrvacsorában, is teljes szigorusággal tartják fenn a régi álláspontot.

Hogy még sem következett még be az összeütközés, annak főképp a trónváltozás volt az oka. Miksa király német minden ízében, már csak azért sem lehetett a protestantizmus ellensége. Birodalmi politikájában főképp a protestáns fejedelmekre támaszkodik. Fiatal korában csak a legnagyobb eréllyel tarthatta őt vissza atyja attól, hogy nyiltan ne vallja magát protestánsnak. Midőn 1561-ben ifjabb királynak akarták őt koronázni, hallani sem akart róla, ha az eskü formáját meg nem változtatják és nem engedik meg neki a két szín alatt való áldozást. A pápa ezt megengedte és azóta Miksa ismét katholikus. De mikor megkoronázták, az eskü formájából kihagyta a Szűz Máriára és a szentekre vonatkozó szavakat és helyettük az evangéliumot mondta. Mikor pedig az öreg érsek figyelmeztette erre, keményen reászólt, hogy csak folytassa. Csak a spanyol rokonság és az onnét várható segítség kötötte ezt a nemes, de gyenge uralkodót ismét a katholikus egyházhoz. De azért tőle telhetőleg gyakorolta a vallásos türelmet és nagy kedve lett volna az egyházi birtokokkal úgy bánni, mint a lutheránus fejedelmek. A kálvinistáktól azonban idegenkedett. Még irodalmi tekintetben is kimutatta katholikus voltát: Telegdi Miklós könyvének kiadásáról ő gondoskodott.

Alatta nem is hoztak törvényt vallás dolgában. De az a félelem, hogy német nemzetből való király az egyházi javak elvételével növelheti hatalmát, erélyes tiltakozásra bírja a rendeket. Azt 1567-iki törvény, elsorolva a világiaktól elfoglalt egyházi javakat, kimondja azt is, hogy ezáltal hanyatlik az egyházi rend, ennek bukása pedig maga után vonná a többi rendnek bukását is. Igy történt, hogy éppen a protestantizmushoz hajló király miatt marad

meg hivatalosan katholikusnak az ország. A protestánsok nemcsak hogy többségben vannak, de a világi tisztségek nagy részét is elfoglalják, hanem azért törvényes elismerésük nem történik meg ekkor sem.

Ennek a zavart és tétova állapotnak meg kellett szűnnie, mihelyt egyik vagy másik párt teljes biztosságban érzi magát és mihelyt az egész Európában spanyol vezetés alatt küzdő ellenreformáció a német Habsburgokat is megnyeri eszméjének.

Amilyen bizonytalan volt a helyzet törvényes szempontból, annyira kedvezett a tényleges állapot a protestantizmus megerősödésének. A térítés munkáját folytonos, meg nem szűnő oktatás követte. Az iskolázás általánosabb lett. Bátran mondhatjuk, hogy a magyarság legnagyobb részének igazi hitélete csak a reformációval kezdődik. A tiszai magyarság biblikussá válik, erkölcsében, életmódjában az első keresztyének szigoruságát igyekszik utánozni. A felföld és a szászság városai is akkor nyerik századokon át megőrzött jellemüket. Olyan változás ez, mely külsőleg nem volt annyira szembetűnő mint a keresztyénség első felvétele, lényegében azonban sokkal inkább átalakította, felemelte a népet.

Igaz, hogy ez nem tisztán a vallás, a dogma műve. Sőt több mint valószínű, hogy a százados, lassú munka előkészítette művelődésnek nagyobb része volt a reformáció eredményeiben mint hitcikkelyeinek. Még a terjedés is lehetetlen, ha a magyar nyelv nem lett volna már kellően kimüvelve, ha nem állanak tanult, képzett férfiak az új hit szolgálatában. Valamint a renaissance az európai népek független fejlődése alapján következett be és csak külsőleg a görög-római kultura hatása, úgy az a művelődési folyamat is, mely a reformációval jut napfényre, lényegében független volt az egyházi formáktól. Csak ez magyarázhatja meg azt a kétségtelen tényt, hogy ez a folyamat erkölcsi tekintetben épp úgy észlelhető a katholikus, mint a protestáns népeknél.

De bizonyos, hogy a reformáció előidézte szellemi küzdelem éltetően hatott kezdődő irodalmunkra. Csak most válik általánossá az anyanyelv irodalmi használata. A szívhez csak ez vezetett. Rábeszéléssel, tanulmánnyal, a szentírással való bizonyítással kellett hatni és az eredmény, melyet a protestánsok ez úton elértek, hasonló eljárásra késztette a katholikusokat is.

E kor irodalmának legnagyobb része vallási érdekű. A bibliai szempont uralkodik. Általánossá válik a magyart a zsidó néphez hasonlítani; még a török uralomban is isten kezét látják, mely sujtja kiválasztott népét, hogy azt jobb útra vezesse. Ebből következik aztán az irodalomnak moralizáló iránya is. Hazaszeretetre, önzetlenségre, tiszta életre tanítja a férfiakat, egyszerüségre, hűségre az asszonyokat. A férfi uralma még igen erős lábon áll; a kétségnek még árnyéka sem fér hozzá.

Vigyétek esztökbe ifjak magatokat,
És úgy tanítsátok házastársatokat,
Gyakran üsse nékik sompálca hátokat,
Hogy ők ne jargalják csak az piacokat.

Még németből is lefordítanak egy verset, mely azt igyekszik kimutatni, hogy mennyivel különb a férfi a nőnél és hogy mennyi bajt hozott a világra az asszonyi állat.

Terjedelemre ez a vallásos és oktató irány nagyon túlnyomó, nemcsak versben, hanem prózában is. De irodalmi értékre nézve fölötte áll a világi költészet és az esztétikai hatásra számító elbeszélés. Itt is sokban érintkeznek a legkülönbözőbb fokoknak megfelelő irányok. Tinódy az utolsó és a legnagyobb a pogány lantosok közül. Még csak egyes eseményeket beszél el részletesen, lehetőleg híven, a prózához igen közel álló rímes versben, de máris van vezető gondolata, melynek alája birja rendelni az egyes adatokat. Még csak egy lépés volt hátra az éposz megteremtéséhez. A középkori nagyon is kötött és prózai iskolai misztériumokból pedig fejledezni kezd a dráma és valóban meglepő, hogy a szentírás és a klasszikusok alakjai helyett már kortársat rajzol Karády Péter az ő Balassa Menyhértjében, nemcsak külső hűséggel, hanem lélektanilag is megokolt módon. Sokat igérő kezdet, melynek századokig kellett várnia folytatásra. Mint az egész nemzetnek fejlődése, úgy a drámáé is megakadt. Végre a világi lírai és elbeszélő költészet is kezd el térni a hagyományos formától, önállóságot, egyéniséget, szépséget ér el. A »Francesco«, a Volter király története, Árgyilus királyfi, Poncianus és annyi más, mind érthetetlen a renaissance szellemének számbavétele nélkül. A szerelem és a vitézség mint költői motivumok megtartják jelentőségüket a bibliai, prédikáló korban is.

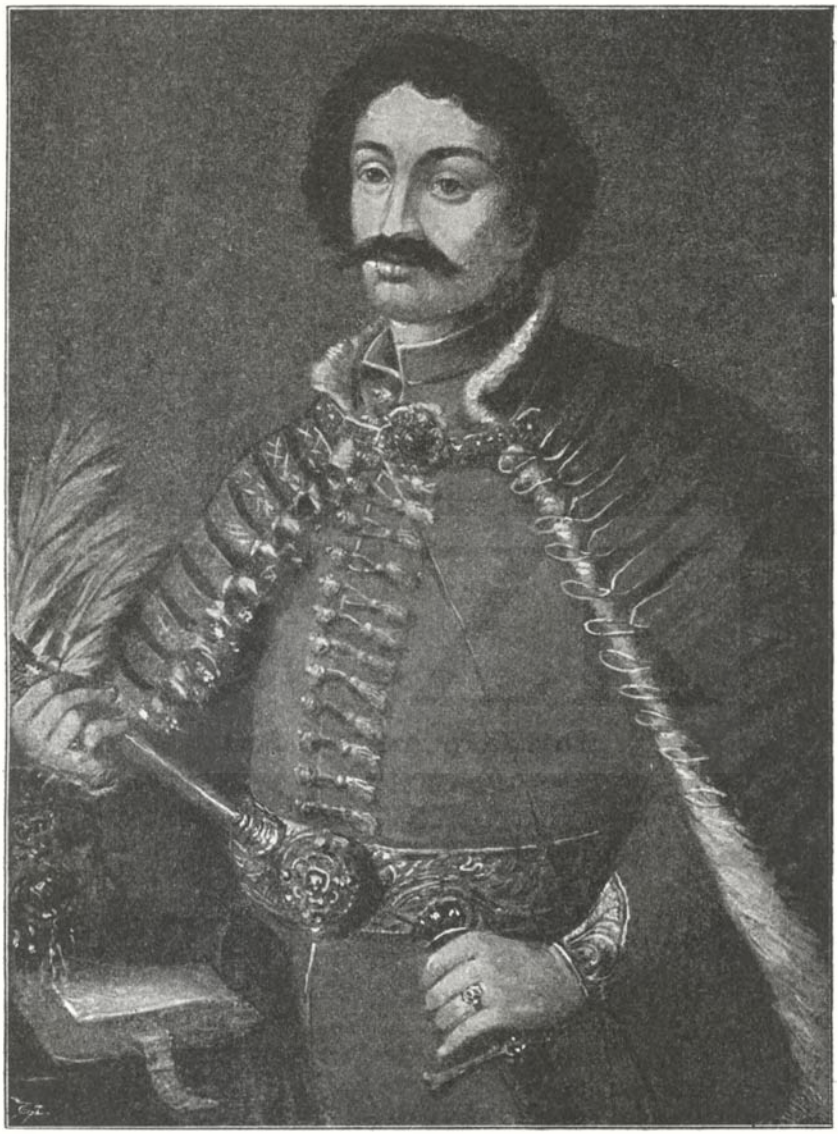
Már annyira csiszolt a nyelv, annyira szabad az érzés, hogy igazi költő is támad a sok versíró között. Balassa Bálint a magyar troubadour; örökké szerelmes, örökké pénzszűkében van, kalandos, a törvénnyel és erkölccsel egyaránt összeütköző, de vitéz és művelt minden ízében. Megtalálja szerelmes énekeiben a szív hangját, katonai verseiben pedig a végeket őrző vitézek kemény és vad foglalkozását eszményíti.

Az első magyar, ki nemcsak mint befogadó, hanem mint alkotó szellem emeli magasabbra az izlést és a művészi érzést. Hosszú, zaklatott bolyongás után vitézi halála mutatta, hogy nemcsak szóban és zenében szerette hazáját és a hadi mesterséget. (1594.)

Balassával betetőzését éri el e kor világi műveltsége. Mert a XVI. századnak éppen az a megkülönböztető jele, hogy a tudomány és műveltség már nem zárható el az egyházak korlátai közé, hanem közkincsévé válik az egész előkelő osztálynak. Arisztokratikus jellemét még megtartja ez a műveltség; szegény ember még nem igen férkőzhetett forrásaihoz. Mert ehhez nem volt elég a külföldi egyetemek látogatása; udvari élet, finom társalgás nélkül el sem volt képzelhető létrejötte. Olasz, német, de még lengyel és török tényezők is közreműködtek megalakulásában, de a magja magyar volt és az nemzetivé birta tenni idegen elemeit is.

Kisebb mértékben ugyanezt látjuk a ruházatban is. Mi vált török, lengyel hatás alatt a régi olasz eredetű magyar díszruhából? Rudolf király koronázási menetének egykorú képei teljes díszben, színpompában és mégis esztétikailag páratlan hatásban mutatják, hogy a különböző alkotórészeket valami magasabb izlés egyesíti harmónikusan.

A katholikusoknál tán még szabadabban és erősebben lép fel ez a világi elem, a renaissance boldog tavaszának visszhangja, mint a protestánsoknál, kiket t jobban köt a biblia szava és erkölcse. Megkezdődött a nemzet kettéválása

208. ábra. Balassa Bálint.

műveltségi és erkölcsi ideálok szerint és már nem csupán pártérdekből. Az a különválás, melyben mindkét részről annyi volt a nemzeti elem, hogy egy magasabb egységnek kellett belőle keletkeznie.

IX. FEJEZET.

A SZABADSÁGHARCOK KORA.

1. A Báthoryak és a török háború.

Ez SZELLEMI KETTÉVÁLÁSNAK megvolt a maga területi és állami alapja is, mióta az ország kettészakadt. A töröktől függő, protestáns Erdélynek más irányban kellett fejlődnie, mint a német dinasztia alatt álló, német segítségre szoruló királyi Magyarországnak. Már János Zsigmond utolsó éveiben megalakulnak azok a közjogi és politikai tényezők, melyek aztán a fejedelemség fennmaradásának egész ideje alatt nem szűnnek meg egymással küzdeni. János Zsigmond nyilvánosan török hűbéres, de még ő is, kit a Habsburg-ház örökös ellenségének tartanak és kit az iszlámhoz való szítással vádolnak, szükségesnek tartja a magyar király elismerését. A speieri szerződésben meg is hódol neki. A nagyváradi béke végrehajtása marad meg még mindig végső cél gyanánt. A fejedelem halála után, 1571-ben, megoszlik az ország kegyence, Békés Gáspár közt, ki ezt a szerződést létrehozta és Báthory István közt, kit nemcsak nagy »törzsökös« nemzetsége és kiváló személyes tulajdonságai ajánlottak, hanem a porta is. Az országgyűlés Báthoryt választja meg és a szultán siet őt megerősíteni. A fejedelem legyőzi a székelyeket, szigoruan bünteti a felkelőket (Pókainé esete, kinek kérésére csak egyik fiának kegyelmez meg), kiűzi Békést, de aztán titokban leteszi a hűség esküjét Miksa királynak és utódjának, mint vajdája. Nem szorult török támogatásra és a szultán, kit nagy csatavesztése Lepanto mellett nagyon békésre hangolt, megelégedett az adó beszolgáltatásával és az ország ügyeibe nem avatkozott.

A közigazgatás ereje és folytonossága megszilárdította az országot alkotó egyes részek és nemzetek belső állapotát is. A »Részek« csak most kapcsolódtak valóban az országhoz, hisz a Somlyai Báthory család, melynek éppen a Szilágyságban volt ősi fészke, mintegy megtestesítette e vidéknek Erdélyhez való tartozását. A magyar részben, a megyékben, a főnemesség vált túlnyomóvá, valójában az intézte a fejedelem alatt az ország ügyeit. A köznemesség sohasem jutott olyan jelentőségre mint a főországban. Éppen ellenkezőleg, mint Magyarországon, az 1594. törvény azt rendelte, hogy a több megyében birtokos nemes a maga személye körül gyüjtse katonaságát. Itt tehát a Magyarországon megszűnő-

félben levő banderiális rendszer tovább élt, amint hogy Erdély viszonyai mindenben régibb fejlődési fokra mutatnak.

Nagyobb volt a változás a székelyeknél. Ezek az 1506-iki agyagfalvi gyűlésen állították össze régi konstitucióikat, melyek még az Árpádkori sza-

209. ábra. Békés Gáspár aláírása.

badság teljes fennmaradását tanusítják. Ebbe a szabadságba először Fráter György ütött rést, mikor a székelyeket rendes adóra szorította az eddig szokásos subsidium, az ökörsütés helyett. Az 1559-iki törvény megerősíti ugyan a primorok, »főnépek« és az igaz régi nemességből való »lófők«, primipilusok adómentességét, de a plebejusokét, kiket pixidariusoknak, puskásoknak, neveztek, már nem. Emiatt azután örökösen elégedetlenkednek és lázonganak a székelyek. A lázadás leverése után 1562-ben János Zsigmond törvényben megszüntette a székelyek régi kiváltságát, amely szerint a székely ember örökségét semmiképpen el nem vesztheti, még akkor sem, ha hitetlenségéért fejét veszik, hanem atyafiára marad. Igy terjesztették ki ide is a konfiskáció jogát, vele együtt a fiskusnak jogát is, hogy a magvaszakadottak birtoka a kincstárra szálljon (jus regium); holott előbb a rokonság és annak nem létében a szomszédság örökölt. Igy az egész

210. ábra. Báthory István.

állapot közeledett a hűbériséghez, annál is inkább, mert, mi előbb hallatlan volt, az előbb szabad, de most már adózó közszékelyt jobbágyi munkára szorították, noha ezt még az 1562-iki törvény is tiltja. De ha a fejedelem a reáháramlott birtokokat eladományozta, természetes, hogy az új birtokos ugyanazokat a szolgálatokat követelte, mint aminők a megyékben divatoztak.

Mivel azonban a székely megmaradt katonának, mindig megmaradt a reménye, hogy régi kiváltságát visszavívhatja. Báthory István nem engedett, hisz a székelység ellene volt, tömegesen akart eljönni az országgyűlésre, mint a magyar köznemesség Rákosra, és Békés pártjára állott. De midőn Báthory

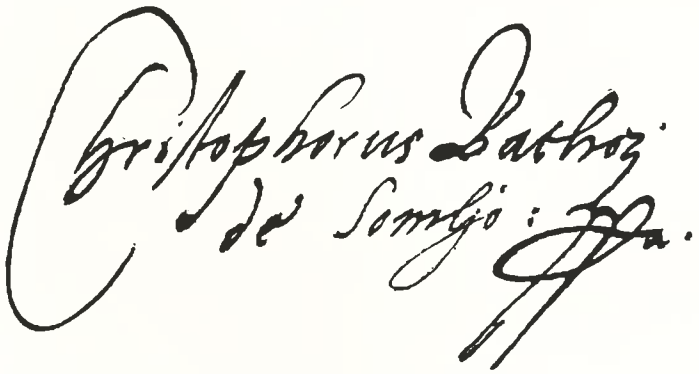
211. ábra. Báthory-ház Kolozsvárott.

Zsigmond 1595-ben táborba szállván, a török ellen hadba hívta a székelyeket, azok csak oly feltétellel akartak fegyvert fogni, ha a fejedelem megerősíti régi szabadságaikat. Ezt meg is tette, de mihelyt vége volt a hadjáratnak, az országgyűlés visszavonta az engedményeket, mint amelyek az urak és nemesek jogát sértik.

Az általános nivellálásnak mind több régi székely szokás esett áldozatául. Ezekhez tartozott a tetemrehivás is. (1595.)

Viszont a szászok régi törvényeit és írásba foglalt szokásait Báthory István 1583-ban teljes terjedelmükben megerősítette. A szász városoknak kettős fontos szerep jutott Erdély háztartásában. Először, mint erősített helyek, menhelyei voltak az uraknak és nemeseknek belső zavarok vagy külső betörések esetén. Másodszor iparuk és kereskedésük, valamint aránylagos biztosságuk

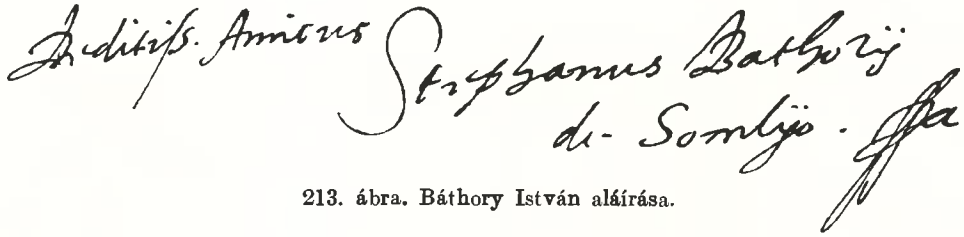
legfőbb pénzforrásává tették őket az országnak. Iparuk tovább él és különösen az oláh tartományokban szinte kizárólagosan uralkodik, de piacot nyer a török birodalomban és a tatárok közt is. Ehhez képest a szász főemberekneк, különösen a szebeni királybíráknak fontos politikai szerep is jut. Ezek közt különösen Huetnek (Süveg Jánosnak) volt nagy, országos tekintélye.

212. ábra. Báthory Kristóf aláírása.

A szászok béke idején kötelesek voltak a fejedelmet udvarával együtt eltartani és ezért a fejedelmek többnyire városaikban töltötték a telet, ingyen. Kötelesek voltak rendeletére fuvarhoz, kocsihoz lovakat szolgáltatni és újév napján minden egyes szék és város ajándékkal udvarolt neki, többnyire aranyozott kupákkal.

Báthory jó katholikus létére is teljesen fenntartotta a bevett vallások jogait, csak a szombatosokat üldözte. Igy az ország teljes békének örvendhetett és kiheverte a hosszas háboruk és viszályok nyomait. Erdélynek ez igazi aranykora. Belső nyugalmát mi sem zavarta. A török nem igen ingerelte hatalmas hűbéresét és engedékeny volt iránta a magyar király is, nehogy új török háborut vonjon magára. Csak ekkor mondott le Miksa király a vajda javára a legfőbb bíráskodás jogáról. Báthory pedig oly nagy hírre és tekintélyre tett szert, úgy is mint hadvezér, úgy is mint államférfiu, hogy a lengyelek 1576-ban őt választották meg királyuknak Miksa császár ellenében. István ekkor, a porta engedelmével, bátyjára, Kristófra, bízta Erdély kormányát, de a legfőbb intézés jogát magának tartotta fenn. Az orosz cár, Rettenetes Iván, elleni háboruban nagy hasznát vette az erdélyi gyalog katonaságnak, mely Gyulai Pál vezetése alatt több döntő győzelmet vívott ki a muszkák fölött. E győzelmei Keletre

213. ábra. Báthory István aláírása.

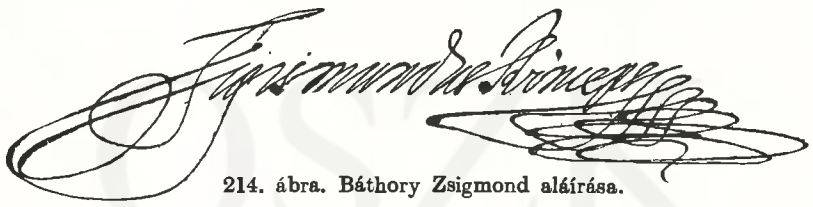
vonták és nem engedték, hogy Magyarország egyesítését nemzeti király alatt, mire nálánál senki sem volt hivatottabb, komolyan munkába vegye.

Erdélyben még Kristóf életében elismerték utódául kilenc éves fiát, Zsigmondot, kit megerősített a porta is. Kristóf halála után tizenkét tagból álló rendi tanácsot helyeztek az ifjú fejedelem mellé. Ezek közül Báthory István, midőn közeledni érezte halálát, Ghéczi Jánost bízta meg a kormányzói tiszttel.

A belső béke még a lengyel király halálakor (1586. dec. 12.) sem szűnt meg, bár már nyilvános volt az az ellentét, mely véres összeütközésre vezetett.

Báthory István, főképp az unitárius mozgalom ellensúlyozására, Róma nagy örömére 1581-ben akadémiát alapított Kolozsvárott és ennek vezetését jezsuitákra bízta. De buzgó katholikus létére és bár elősegítette a térítést, szorosan megtartotta a törvényt és óvakodott a felekezeti ellentétek kiélesítésétől. Azt azonban nem akadályozhatta meg, hogy Loyola Ignác ügyes, tanult, ékesszóló és vakbuzgó tanítványai egészen befolyásuk alá ne vonják Zsigmondot. Az ifjú fejedelemben több volt a tehetség a meggondolásnál. Szerzetes nevelői pedig szinte betegessé fokozták nagyravágyását és ellenségeinek tüntették fel azokat, kik vele nincsenek egy hiten. A kormánytanács tisztában volt azzal, hogy uralomrajutása polgárháborut jelent és az 1588. évi meggyesi gyűlés csak azzal a feltétellel adta át az uralmat az ifjú fejedelemnek, ha hozzájárul a jezsuiták kiűzéséhez. Zsigmond ezt megtette, de megtartotta gyóntatóját, a spanyol Carrillo Alfonzot, valamennyi közt a legveszedelmesebbet.

Erdély egész állami rendjének egyrészt a török védelem, másrészt a protestantizmus volt a főoszlopa. Carrillo mindkettőt bűnnek és lealázásnak tün-

214. ábra. Báthory Zsigmond aláírása.

tette fel növendéke előtt. Zsigmondnak különben sem volt inyére az őt körülvevő és mindenben akadályozó kálvinista puritánság. Dúslakodni akart, öröklött gazdagságát fitogtatni szerette volna, udvarát oly módon óhajtotta berendezni, mint az olasz fejedelmek. Leginkább claszokkal vette magát körül csak azok birták teljes bizalmát és hogy jelenlétüknek meg legyen a látszólagos oka, főképp a zenét művelte. Pedig lelkében, nemcsak politikából, barbár : senki több történeti emléket és művészeti tárgyat nem tett tönkre nála.

A rendek érzik a veszedelmet és már 1591-ben erősen felszólal az országgyülés az udvart ellepő olaszok erkölcstelensége ellen. Személyes ellentét is támad. Zsigmondnak unokatestvére, Boldizsár, mint vitéz és bőkezű férfiú, nagyon népszerű. A fejedelem meg akarja mutatni, hogy ő az úr. Egy hadijáték alkalmával apródját, Jósika Istvánt, állította szembe Boldizsárral. Jósikát, ki nem volt sem gazdag, sem előkelő, Boldizsár neveltette Itáliában és, bár ott máris kitűnt nagy eszével és műveltségével, a gőgös főúr sérelmesnek találta, hogy »szolgájával« kell versenyeznie. Legyőzte, aztán megverte. Ezt meg Zsigmond vette sérelemnek, úgy hogy ez idő óta nyilvános lett a két unokatestvér közötti gyűlölet.

A kitörést a török háború megújulása idézte elő. A két udvar 1568 óta megtartotta a békét, annál is inkább, mert a török Perzsiával viselt hosszú, véres, válságos háborut. De azért a végeken egyre folyt a portyázás, vásárok

kirablása, menyegzők meglepése, jobbágyok, egész falvak behódoltatása. Csak éppen hogy ágyut nem használtak várostromra, különben elég gyakran igen tekintélyes hadi erőket mozgósítottak ilyen vállalatra. Magyar részről különösen Nádasdy Ferenc, a nádor fia, kit a törökök a fekete bég nevével tüntettek ki, szerzett a kalandokban nagy vitézi dicsőséget. E harcokban és az ezeket követő alkudozásokban jobban megismerte egymást a magyar és a török, becsülni kezdte egymás bátorságát és a köztük való elkeseredés barátságosabb érzelemnek adott helyet. Annál is inkább, mert a leghazafiasabb magyarnak is be kellett látnia, hogy a pogány elűzésére nincs remény és így egy hazában kell, úgy ahogy, megférnie a félelmes szomszéddal.

215. ábra. Báthory Zsigmond.

Mihelyt a porta megkötötte a békét Perzsiával és Szinán basa, a nagyvezér, kinek a háború volt eleme, hazatérhetett, a török megkezdte a támadást. A bosnyákok voltak most az iszlámnak legjobb és legfanatikusabb előhadai. Már 1591-ben megtámadják a horvát végeket, de kudarcot vallanak. Hogy biztos alapot nyerjenek a portyázásra, 1592-ben Sziszek közelében Petrinja várát építik és azt Erdődy Tamás bán ellen meg is védik. Ekkor már Magyarországból hozott segítséget Nádasdy, de hadai »Thótországnak a maradékját is mind eldúlák és kóborolák iszonyúképpen, a török ellen pedig sokáig semmit sem próbálának«. Nem is volt ez még hivatalos háború. De mikor Haszán, Bosznia basája, 1593 júniusban Sziszek vára ellen vezette hadát, már nemcsak a bán sietett felmentésére, hanem a krajnai és stájer hadak is. A keresztyének a Kulpa hídjánál nagy diadalt aratnak, roppant zsákmányt ejtenek. A holtak közt volt a basával a szultán unokaöccse is.

Erre a szultán hadüzenete volt a válasz. Szinán maga jő be s elfoglalja Veszprémet és Palotát; Sziszek is török kézre jut. De midőn Szinán Budára tér téli szállásra, előtörnek a várakból a német és magyar hadak, Fejérvár ellen indulnak és legyőzik a felmentésre siető budai őrséget. A felföldi

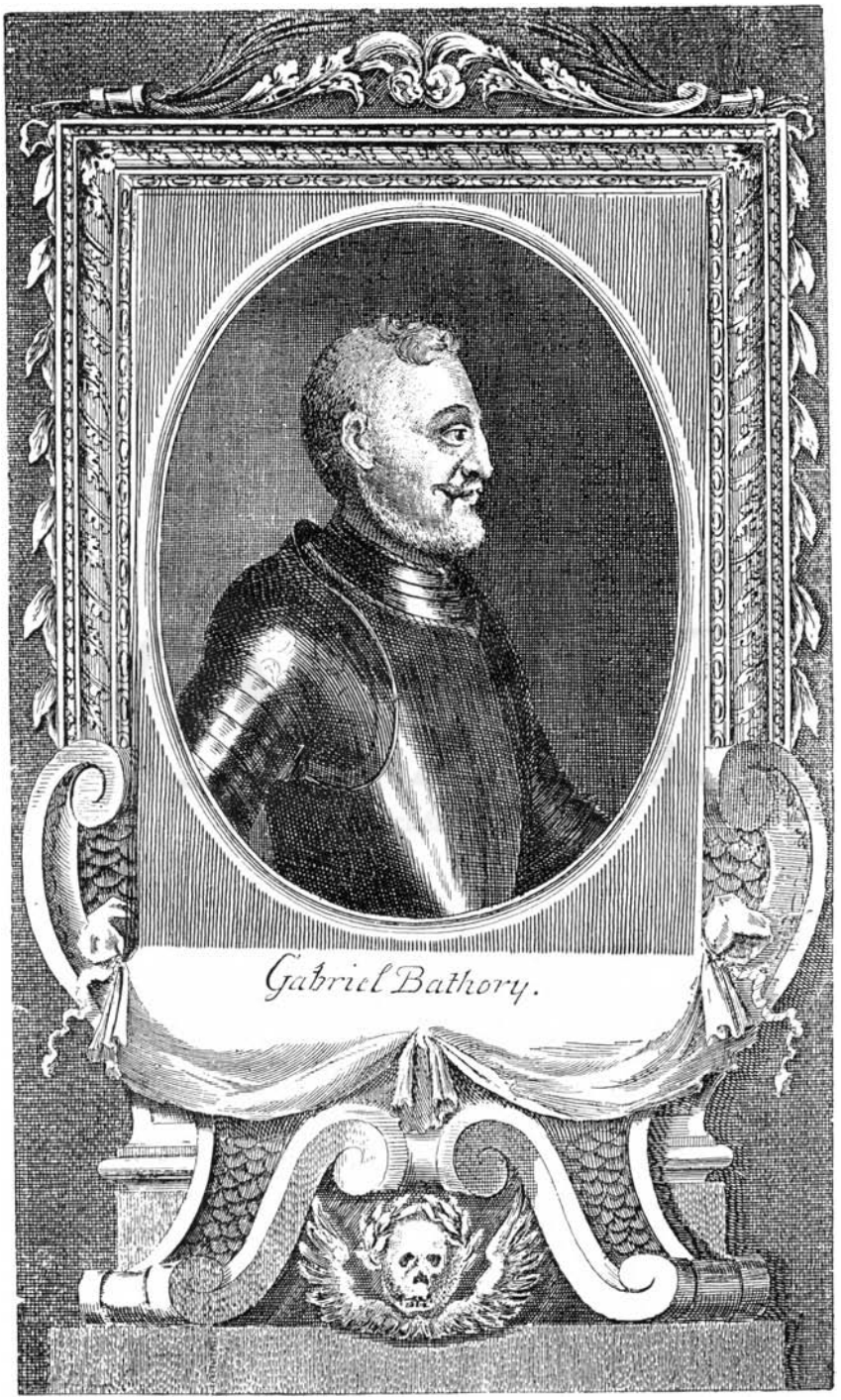
magyar sereg pedig visszafoglalta Füleket, Drégelyt, Szécsényt, úgy, s hogy az egyensúly helyreállott.

Mátyás király óta most először látszott egyenlőnek a két erő. Igen fontos volt tehát Erdély állásfoglalása. Szinán a háború megkezdése óta nem szűnt meg parancsokat küldeni Báthory Zsigmondnak, szállítson neki fegyvert és élelmet. Amellett pedig felemelte az ország évi adóját, és amikor az erdélyi követek arra hivatkoztak, hogy annak összege, tízezer arany, János Zsigmond óta nem változott, Szinán azt válaszolta, hogy az király fia volt, Zsigmond pedig a császár rabszolgája. A tanácsurak mindamellett fenn akarták tartani a portával való jó viszonyt, és egyetértett velük Báthory Boldizsár is. Emlékeztették a fejedelmet, minő következése volt Martinuzzi kísérletének, hogy a török ellenében a németre támaszkodjék. Most is siratja az ország, így szólt Kendi Sándor, pusztulását és a Bánság elvesztését. Zsigmondnak oly nehéz a helyzete, hogy talán kész a lemondásra is, ha nem tudja, hogy ezzel unokatestvérének egyengeti a trónhoz vezető utat. A tanácsurak pedig, kik tisztában voltak azzal, mit várhatnak Zsigmondtól, köztársaság alapításáról ábrándoztak, velencei mintára, török oltalom alatt. Az országgyűlésen ők vannak túlsúlyban, meg is választják 1594 május hóban Boldizsárt főkapitánynak.

216. ábra. Szinán basa.

Magyarországon ez év elején nagyobb sikert értek el a keresztyén hadak. Mátyás főherceg Nógrádot foglalta el, Miksa főherceg pedig visszavette Sziszeket és megszállotta Petrinját is. E hírek és főképp Carrillo reábeszélése döntöttek. Zsigmond, ki már Kővárba vonult vissza és úgy tett, mintha el akarná hagyni az országot, darabontjaival Kolozsvárra megy, elfogatja és kivégezteti az ellenzéki tanácsosokat, elsősorban Kendit és Kovacsóczi Farkas kancellárt, szerződésre lép Rudolf császárral és rémuralmat gyakorol. Midőn Boldizsár neje lábai elé borult és kegyelmet kért férje részére, a fejedelem letépette ruháit és meztelenül kidobatta: »öltöztesse férje fejedelmi ruhába«. Midőn néhány évvel később Nádasdy Ferenc Erdélyben járván, szemére vetette Zsigmondnak e kegyetlenséget, a gyáva zsarnok, kiben oly szépen megfért a külső vallásosság köntöse alatt az aljas színlelés a legvadabb embertelenséggel, azzal mentegetőd-

BÁTHORY GÁBOR.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

zött, hogy bizalmasai, Jósika, Geszti és nagybátyja, Bocskay István, bírták őt akarata ellenére erre a lépésre. Az erdélyieknek pedig eszébe jutott, hogy mikor Zsigmond megszületett, véres volt mindakét keze.

A gyönge ember előtt, kinek hiuságát egyre csiklandozta Carrillónak és a pápai nunciusnak hizelgése, egy páratlan történeti szerep ábrándképe lebe-

217. ábra. Mátyás főherceg.

gett. Az, hogy majd nemcsak a hazának, hanem az egész keresztyénségnek diadala is az ő személyéhez fűződik. Nemcsak Erdély elszakadása a töröktől, hanem az egész oszmán hatalom megdöntése, az alávetett keresztyén népek felszabadítása lesz elszánt fellépésének eredménye. Külső díszben sem lesz hiány. A Rudolffal kötött szerződés értelmében Zsigmond örökös fejedelme lesz Erdélynek, Moldvának, Havasalföldnek, lovagja az aranygyapjas rendnek, melyet a császár kieszközöl ré-

szére II. Fülöp spanyol királytól és a Habsburg házból nyer feleséget. Már 1595-ben nőül is vette Mária Krisztinát, Ferdinándnak, a katholicizmus bajnokának, a gráci főhercegnek nővérét. Ez a házasság is szerencsétlen volt; Zsigmond férjnek sem volt való. Csak akkor sóvárgott neje után, ha az távol volt tőle.

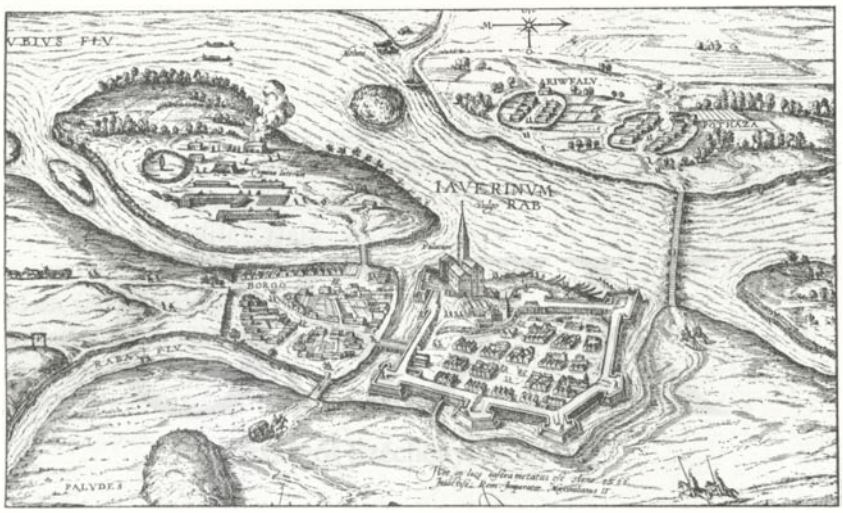
Meg kellett válni: a félszázadon át pihent és gyarapodott erdélyi erő elég lesz-e a nagy vállalat keresztülvitelére és Zsigmond alkalmas-e annak végrehajtására? A kezdet sokat igért. Szinán 1595-ben Erdély ellen fordult. Havasalföldnek vette útját, melynek vajdája, Mihály, szintén elpártolt. Zsigmond körülbelül 60.000-nyi sereg élén átkel a havasokon, legyőzi és egész a Dunáig űzi a törököt és elfoglalja Gyurgyevó várát. A Bánságban, hol Borbély György volt az erdélyiek vezére, szintén sikerül több vár elfoglalása. Erdély részvéte tehát egyszerre megfordította a háború sorsát és világossá tette a keresztyén túlsúlyt. Merő öröm és lelkesedés minden.

De a török hatalom még nem tört meg. Magyarországon 1594-ben is nagy előmenetelt tett. Győr vára, akkor tán egész Magyarország legfontosabb bástyája, megnyitotta kapuit Szinán előtt. Gróf Hardecket, a gyáva parancsnokot, Bécsben kivégezték, de ez nem változtatott azon, hogy a legfontosabb őrállomásokat ezentúl is ne bízzák tehetségtelen idegenekre. Most Murád szultán maga indult meg serege élén. Hadjáratának világos a célja: meg akarja akadályozni Erdélynek a császári sereghez való csatlakozását. Ezért Eger ellen indul, amely vár valahogy még fenntartotta az összeköttetést az ország két különvált része között. Dobó várának védelme most részben idegen őrségre volt bízva. A németek és vallonok fel is adták Nyáry Pál kapitány akarata ellenére. A vár felmentésére gyűlő sereg későn érkezett. Annak vezére Miksa főherceg és Zsigmond, ki hozzácsatlakozott, Mezőkeresztesnél védett állásban elfogadták a csatát a szultán visszavonuló seregével. Éppen hetven év mult el, mióta magyar sereg nyilt csatában megütközött a szultánnal. Az erők akkori aránytalansága megszünt. A számban már nincs oly nagy különbség, a hadi felszerelés dolgában pedig már a keresztyéneké az elsőség. Az első összecsapásnál győznek is, de mikor Zsigmond, Tiefenbach császári vezér tanácsa ellenére, elhagyja mocsárvédte állását s üldözéshez fog, népe pedig zsákmányolja a török sátrakat, felbomlik minden rend és 500-nyi, véletlenül visszatérő török csapat elegendő az egész nagy tábor megriasztására. (1596. okt. 26.) Az imént győztes sereg szakadatlanul szaladt Kassáig, csak Tiefenbach hadai vonultak vissza rendben. Zsigmond megtörten tért vissza Erdélybe, hogy a törökök várható támadása ellen készüljön. Máris únja a háborut és az uralmat. Vissza akar vonulni a kormánytól, nejétől; most minden vágya abban összpontosul, hogy elnyerje azt a bíboros süveget, melyet a pápa helyezett számára kilátásba.

Most sem jár el őszintén. Bizalmasait, Bocskayt, Jósikát, megkérdezi, akarják-e a fejedelemséget? Azalatt pedig megköti az egyezséget Rudolf császárral, melynek értelmében átadja neki az országot Oppeln és Ratibor hercegségeiért, ötvenezer tallérért és a bíbornoki méltóság kieszközléséért. Az ország igazgatásával a Kassán táborozó Miksa főherceg lett volna megbízva, ki már készült is tisztére — magyar ruhát öltött. Helyette azonban csak királyi biztosok jöttek az országba, köztük Istvánffy Miklós, a történetíró, kiknek át is

adta az országot. A rendek hűséget esküdtek Rudolfnak és búsan fogadták a fejedelem búcsuzóbeszédét, mert mégis csak magyar volt. Zsigmond el is ment, de előbb elárulta a biztosoknak, hogy Jósika ellensége a német uralomnak és csak magyar uralkodó alatt hiszi fenntarthatónak Erdélyt. A biztosok aztán le is fejeztették Jósikát, ki a balsorsban sokkal több állhatatosságot mutatott mint a szerencsében. Névleg Mária Krisztina kormányzott, valójában a biztosok, kik maguk közt sem értettek egyet és csak az ország elnyomását végezték közösen. Miksát hiába várták ; a császár mit sem tett a várható török támadás elhárítására. Az egész ország irtózott a német uralomtól, még a szászok is szabadulni óhajtottak »a németek ragadozásától«.

E hírekre Zsigmond, kit Rudolf hiába őriztetett Oppelnben, hirtelen visszatér Kolozsvárra, kibékül nejével és, minthogy hozzááll az ország, hama-

218. ábra. Győr vára.

rosan végez a biztosokkal és átveszi a kormányt. Meg akarja újítani szerződését Rudolffal, a szultánnal is alkudozik, de már senki sem bízik benne. E nehézségek elől meghátrálva, 1599 elején újra lemond ; állítólag azért is, mert csillagjósai megjövendölték, hogy az, ki ebben az évben lesz Erdély fejedelme, csatában esik el. Utódjául unokatestvérét, Báthory Endre bíbornokot, Boldizsár öccsét ajánlotta, ki majd nőül veszi Mária Krisztinát, kibékül a császárral és biztosítja Erdély sorsát. Endre vállalta is a fejedelemséget és készült a török ellen.

E hadjáratában Mihály vajda támogatására is számított. De ez a vitéz, ravasz ember, látva Erdély gyöngeségét és hogy a rendek sorban meghajolnak minden új uralom előtt, most már magának akarta megszerezni az országot. Már 1598 óta ő, ki előbb Erdély fejedelmétől függött, egyenes hűbérese a császárnak, kinek esküt tett főpapjaival és bojárjaival együtt. Most is a császár nevében jő Erdélybe, Szebennél legyőzi Báthory Endrét és elfoglalja az országot. Diadalát elősegítette a székelyek elpártolása ; székelyek voltak azok is, kik a bíborost futás közben megölték.

Az 1594 óta dúló belső és külső háboruk egyre fogyasztották Erdély magyar és szász lakosságát és elősegítették az oláhságnak beszivárgását és rovásukra való terjeszkedését. Ezt a folyamatot Mihály végső következéséig akarta fejleszteni. »Sokszor volt szándéka, hogy Erdélyből a nemességet kigyomlálja és hogy csak rácot és oláht hagyjon benne.« Ez a »hiéna« egészen ki akarta pusztítani a nemességet mint eretneket, úgy hogy még a »tigris« Básta György, a császári hadak vezére, és Malespina, a pápa nunciusa, is megsokalták kegyetlenségét. Katonai ereje és tehetsége mégis arra birja Rudolfot, hogy őt elismerje Erdély örökös fejedelmének. Még csak Zsigmondtól lehetett tartania, ki körül Moldvában gyülekezni kezdenek a bujdosók. Miután ezeket is szétverte, az erdélyi rendek is meghódoltak neki.

219. ábra. Básta György.

Szörnyű elgondolni, hová vitte Erdélyt és a magyarságot Báthory Zsigmond gonoszsága rövid hét év alatt. Mihály folytatja irtó és rabló eljárását; csak a székelyeket kiméli egyelőre. Az ördögöt Belzebubbal kellett kiűzni: az erdélyiek Bástához fordultak Mihály ellen. Az olasz tábornok, ki nemcsak teoretikusan értett a hadviseléshez, — könyvet is írt róla — Miriszlónál 1600 szept. 18-án szétveri a vajda gyülevész seregét. De Mihály egyenesen Rudolfhoz fordul.

Zsigmond újabb visszatérése megmutatta a császárnak, hogy az oláhra még rászorulhat és így kegyébe fogadva küldi vissza Mihályt. Most együtt működik vele Básta és Zsigmondot magyarjaival le is győzik Goroszlónál (1601. aug. 3).

Egyetértésük azonban csak addig tart, míg van közös ellenség. A diadal után két héttel Básta megöleti Mihályt és maga kormányozza az országot. Zsigmond ellenben török segítséghez fordul. Ha valami, ez a tette bizonyítja, hogy a nyomorult emberből minden más erkölcsi érzék mellett még a szemérem is hiányzott.

A német uralom nem volt szelidebb az oláhnál, csak rendszeresebbé tette az elnyomást. A magyar uraknak és nemeseknek, kik nyolc év óta meghajoltak minden hatalom előtt, okuk volt megbánni, hogy nem volt erkölcsi bátorságuk mindjárt kezdetben szembeszállani Báthory Zsigmond vétkes könnyelműségével. Az előbb oly nyugodt és békés ország most a német, magyar és török hadak rablásának, pusztításának és öldöklésének lett színhelye. Még Istvánffy sem lát más különbséget a német és török kegyetlenség közt, mint azt, hogy Básta legalább rabságba nem hurcolta az embereket. Még ez a rideg udvaripárti és katholikus író is elismeri, hogy mindenki megutálta a német uralmat,

még ő is sajnálkozik azon a szegény népen, melynek nemcsak pénzét vették el, hanem barmát is elhajtották, mely ló- és macskahússal volt kénytelen táplálkozni, mert egy mérő gabonának huszonöt aranyra szökött fel az ára. Egyre folytak a perek emberhúsevés miatt és a »Básta szekere« megújította Kún László korának emlékét. Szamosközy szerint mégis a magyar hajdu volt rablás dolgában a legtelhetetlenebb.

Báthory Zsigmond végre utólszor is abbahagyta a küzdelmet. Visszavonul Csehországba, hol a császártól egy uradalmat kapott és ott halt meg 1612-ben. De az urak nem estek kétségbe: a régi szövetségeshez, a törökhöz, fordultak. A szultán az unitárius Székely Mózest nevezte ki fejedelemnek és egy sereggel az országba küldte. Nemcsak az urak és a székelyek pártoltak hozzá, hanem még a szászok is. Hanem Székelyt Brassó előtt teljes vereség éri, maga is elesik. »Egy búzaföldön tizenhárom mágnásnak olvasták meg tetemét.« Básta ellen már nem mert feltámadni senki. Ő pedig állandóvá akarta tenni azt a hatalmat, melyet csak a hadi szerencsének köszönt. Országgyűlésre nincs szükség; elég, ha négy tanácsos van a kormányzó mellett. Megszűnik a megye joga is: a kormány nevezi ki a fő- és alispánokat. Lehetőleg tönkre kell tenni az úri osztályt és a magyart, ellenben lehetőleg szaporítani a németet. Kiegészíti még e programmot a vallásos béke megbontása. Kolozsvárra visszahozták a jezsuitákat és átadták nekik az unitáriusok nagy templomát. Még a szászokat is eltiltották a protestáns úrvacsorától.

220. ábra. Mihály vajda.

Igy vált korlátlanná a császár hatalma az egyik magyar hazában, éppen abban, mely kezdettől fogva helyzete miatt több biztosítást nyujtott az alkotmányos és vallásos szabadságra és a magyarság megmaradására. Báthory Zsigmond azt a politikát alkalmazta itt, melyet II. Fülöp spanyol király használt Németalföldnek, Ferdinánd főherceg az alpesi tartományoknak elnyomására. Mint ott, itt is legszorosabb összeköttetésben áll a korlátlan fejedelmi hatalom diadala a katholicizmus helyreállításával.

Még ezt a rendszert is eltűrte volna talán a magyar, ha legalább megszabadítja a töröktől. De az oszmán elleni háborura Rudolf császár éppen nem fordít annyi energiát, mint a magyarság leigázására. Mezőkeresztes óta meglehetős lanyhán folyt a török háború. 1598-ban Pálffy Miklósnak és Schwarzenbergnek, kik eltértek a hagyományos lassú hadakozástól, meglepés-

sel sikerült visszafoglalni Győr várát. Két évvel később viszont a török elfoglalja Kanizsát, melynek parancsnoka is Hardeck sorsára jutott: lefejezték Bécsben. A hajduk messze beportyáztak a török hódoltság területére és gyakran nagy zsákmánnyal tértek vissza, de kalandjaik a háború általános menetén nem változtattak. Többször is ostrom alá fogták Budát, de eredmény nélkül. Másrészt a töröknek sem sikerült Várad elfoglalása.

221. ábra. Pálffy Miklós síremléke Pozsonyban.

Csak egy eredménye volt világos a mindkét részről lanyhán viselt háborunak: az ország szörnyű elpusztulása. Nemcsak hogy a hadviselő felek egymás irányában nem ismertek kegyelmet; nem irgalmaztak a békés lakosnak sem. A török tán már megszelidült, de szövetségese, a tatár még olyan, minő Batu alatt volt. »A merre járt, gyujtogatással, öldöklésssel töltötte meg a vidéket. Az utasokat megölték, hogy hírt ne adhassanak, a menekülni akarókat összekötözött kézzel-lábbal tűzbe dobták, a bölcsőkben talált gyermekeket kardélre hányták, viselős asszonyokat levágtak, soknak kiszedték a belét, másokat lófarkra kötözve hurcoltak halálra. Irgalomnak tartották, ha valakit egyszerre levágtak vagy felakasztottak, mert

rabságukban lenni: rosszabb a halálnál. Tisztesség és szemérem tiltja elmondani az ő ronda bujaságukat, mert e gonoszságban csakúgy túltettek másokon, mint egyéb bűnökben.« (Bethlen Farkas.)

Meglakolt a magyar nemzet azért, hogy jólétét élvezve, másokra akarta bízni védelmét. Minden egyes ember a saját sorsán érezhette, mit jelent a nemzet függetlensége és hatalma.

De a tatár múló fergeteg, a császári katona pedig, kit már a nyomor is bűnre késztet, itt marad állandóan az országban. Parancsnokaik máris úgy viselkednek, mintha övék volna minden. A maguk részére foglalják le a várak jövedelmeit, nemcsak a jobbágyot kényszerítik személyes szolgálatukra, hanem a nemest is.

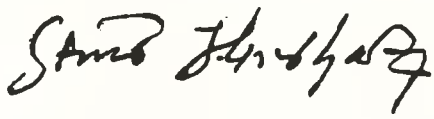
222. ábra. Német zsoldosok.

Annyira elgyöngült és elszegényedett a magyar, hogy meg lehetett tenni a kísérletet, annak a kevésnek megsemmisítésére is, mi állami, nemzeti létéből még megmaradt.

2. Nemzeti ellenállás. Bocskay István.

Félszázadon át nagyobb akadály nélkül terjedt nálunk a reformáció. Rudolf király azonban, ki Madridban nevelkedett II. Fülöp udvarában, el volt határozva arra, hogy, bárminő eszközzel, egyedül uralkodóvá teszi ismét a katholikus hitet birodalmában. Minden egyébben gyönge és tétovázó, életét a csillagjóslás és aranycsinálás bűvkörében, mintegy álomban tölti, az uralmat, kormányt testvéreinek, tanácsosainak, komornyikjainak engedi át; de ebben az egy pontban kifejti a tragikus hős minden energiáját, egyaránt használva fel ármányt, erőszakot, hogy célhoz juthasson.

A magyar alkotmány, mely még fenntartja a katholikus vallást és hierarchiáját és mely korlátlanná teszi a király kinevezési jogát, széles alapot nyujtott arra is, hogy mindezt törvényes úton érhesse el. 1585-ben a turóczi prépostságot a jezsuitáknak adományozza, hogy ezzel is jelezze, mennyire szereti ezt a rendet, mely mindenütt legpróbáltabb harcosa a vitézkedő egyháznak. Körülbelül ugyanaz idő óta protestánst többé nem nevez ki semmi hivatalra. A török háború, mely oly fényes remények közt indult meg és ismét egyesítette a nemzetet királyával és annak többi birodalmaival, nem engedte, hogy emiatt nyilvánuljon elégedetlenség vagy ellenszegülés. Pedig negyven év óta nem volt nádor és nem csupán a helytartóság volt állandóan főpapra bízva, hanem még a királyi kamara igazgatása is főkép püspökök kezére jutott.

223. ábra. Illésházy István aláírása.

Magyarország tele van ugyan már császári katonával és a pápának és a toscanai nagyhercegnek katholikus segélyhadaival, de azért először törvényes formában indul meg az üldözés. A leggazdagabb, leghatalmasabb protestáns főurat, ki mindig híve volt a királynak és tevékenyen résztvett a török háborúban is, Illésházy Istvánt, puszta gyanura elfogják, felségsértés vádja alatt. A királyi törvényszék tárgyalja pörét, de nem mond ítéletet. Istvánffyt, a törvényszék elnökét, a király személyes parancsa szorítja arra, hogy állítsa ki az ítéletet — törvénytelenül. Istvánffy elég gyenge és jellemtelen volt, nemcsak ahhoz, hogy ezt megtegye, hanem ahhoz is, hogy ezért jutalmat, pénzt fogadjon el. Éppen úgy perbe fogták a személynököt, Joó Jánost is, kinek nagy gazdagsága csábította erre a kamarát. Mint a spanyol inquisitiónál, itt is együtt járt az üldözés kegyetlenségével a pénzvágy szennye. Illésházynak sikerül Lengyelországba menekülnie, de felekezete tudja, hogy mindenre el kell készülnie. Még ugyanabban az évben (1603) megparancsolja a király, hogy a kassai

224. ábra. Istvánffy Miklós.

nagy templomot, Sz. Erzsébet szép dómját, adják át az oda menekült egri káptalannak. Addig csak az osztrák határszélen dúlt az önkény, most az erős katonai őrség utat nyitott neki a protestáns magyarság fővárosába is.

Ez események hatása alatt ül össze 1604 elején az országgyűlés. Az a feladata, hogy a háború céljaira adót és katonaságot szavazzon meg és ezért Mátyás főherceg lehetőleg kedvében járt a rendeknek és megnyugtatni igyekezett a protestánsokat. Ezek csak most érezték igazán az őket biztosító törvény hiányát. Ezen segíteni óhajtanának és Mátyás főherceg közbenjárását kérik, hogy vallásukat szabadon gyakorolhassák. Egyebekben engedékenyek, megszavazzák az adót, a katonaságot, a közmunkát a várak részére és csupán a feladók ellen hoznak törvényt, kérve hogy ezentúl törvénytelenül senkit se foghassanak el. A király szentesíti is az eléje terjesztett törvényjavaslatokat, de Mátyás tanácsára hozzájuk csatolja saját hatalmából a XXII-iket, mely így szól:

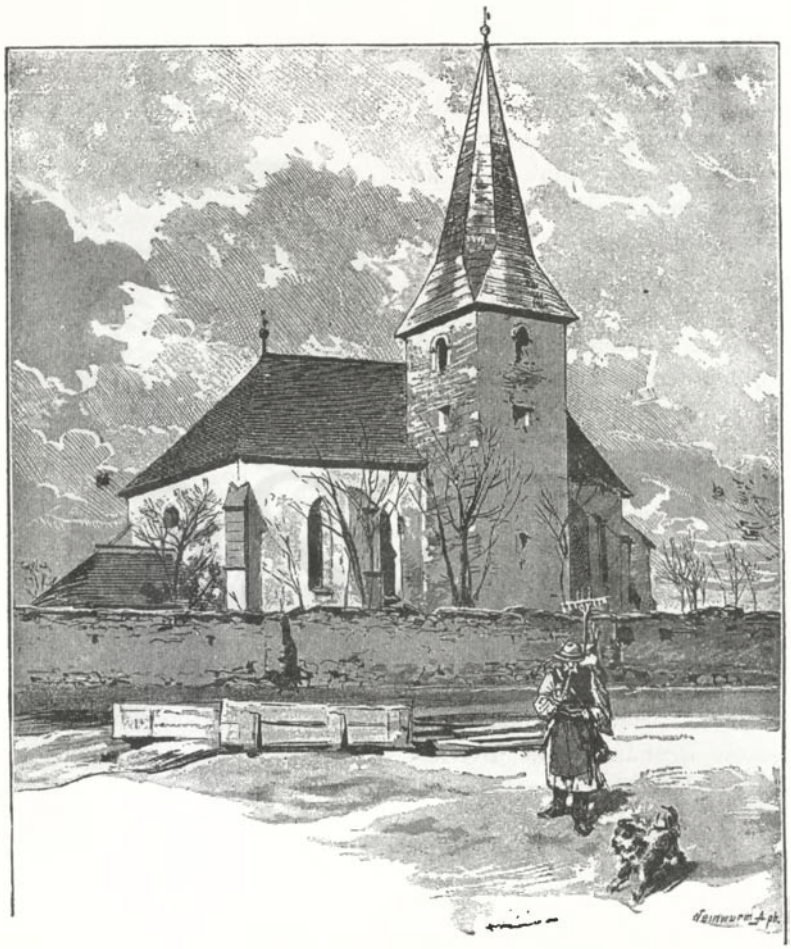

225. ábra. Bocskay István.

»Ő felsége a hiteles jelentésekből és a Mátyás főherceg beküldötte kérvényből értesült arról, mit azok, kik magukat a karok és rendek többségének nevezik, vallásuk zavarását, templomaik elvételét, papjaik elűzését illetőleg előadtak. Kérték a főherceg közbenjárását, hogy szabadon gyakorolhassák vallásukat. De, bár felszólította őket a főherceg, nem írták alá az oklevelet, nem vallották be, minő valláshoz tartoznak, sem azt nem részletezték, minő egyházakat és jövedelmeket vettek el tőlük. Ezzel késleltették a diéta tárgyalásait és botrányt és rossz példát mutattak a hű rendeknek. Ő felsége tudtával nem bántották sem egyházukat, sem ősi jószágaikat. Ő felsége nem határozhat homályos igényeik szerint, különösen mikor látja, hogy összejátszanak a sz. kir. városokkal, melyek a felségnek birtokai. Minthogy pedig a felség, dicső ősei s elődjei példáját követve, ragaszkodik a római kath. hithez és kívánja, hogy az Magyarországon is virágozzék és kötelességének tartja azt megvédeni, saját akaratából, királyi teljhatalmából megerősíti az előbbeni uralkodóknak a szent r. kath. hit javára hozott törvényeit. Hogy pedig jövőre az országgyűlés tárgyalásait ne késleltessék a vallás ügyével, ő felsége elhatározta, hogy az újítók ellen foganatba véteti a törvényes büntetést.«

A török elleni háború előkészítésére 1604 tavaszán gyülést tartottak felső Magyarország rendjei Gálszécsen. Tiltakoztak a XXII. cikkely és a törvénytelenség ellen és, az aranybullára hivatkozva, fegyveres ellenállással fenyegetőztek gróf Belgiojoso Jakab, a kassai »király képe« előtt. »A magyar keresztyénség a töröktől

szívből gyűlölte, vele szíve szerint harcolt és semmi szövetsége vele nem volt, míg Rudolphus császár ő felsége meg nem háborította.« Most mindenkinek be kellett látnia, hogy a német félelmesebb ellenség a töröknél is, mert a lelkiismeretet is bántja. Máris megkezdődött az erőszakos térítés Kassán és más városokban. De azért fegyveres ellenállásra gondolni sem lehetett. »Sem várainkban nem bízhatunk vala, mert az ország házaiban mind idegen őrségek voltanak,

226. ábra. A szerencsi református templom.

sem hadainkban nem, mert az ország és nemzetség ótalmára sehol egy csöpp had sem vala.«

Belgiojoso kapzsisága és erőszakossága támasztott ekkor vezért a kétségbeesett, vesztét látó magyarságnak és protestantizmusnak Bocskay István személyében. Bocskay szüleit János Zsigmond fogságba vettette Ferdinánd iránt tanusított hűségük miatt s ő a fogságban született (1557). Ő is mindig próbált híve maradt a Habsburgoknak. Báthory Zsigmond politikájának ő volt legfőbb támasza. 1598 óta visszavonult bihari jószágaira, Rudolf iránti hűségét még Erdély elpusztítása sem ingatta meg. Hiába fordultak hozzá az

erdélyi menekültek, ő csak a királytól és a törvénytől várt orvoslást. De midőn megtudta, hogy Belgiojoso értesült a bujdosók felszólításáról és hadat küld ellene, biztosságára kellett gondolnia. »Az ő felsége hűsége mellől erővel kellett őt elkergetni.« De mihelyt látta, hogy más választása nincs, mindent megtett, hogy személyes ügyével együtt diadalra segítse hazája és vallása ügyét is. A maga részére nyerte a hajdukat, kiknek nagy része alatta szolgált már, megvédi Kereki várát, Álmosdnál legyőzi a német hadat és 1604 nov. 11-én diadalmasan vonul be Kassa városába, hol mint szabadítóját fogadja a polgárság.

Ő vezeti be a hajdut történetünkbe, mint a nemzetiség és az alkotmány legerősebb katonai támaszát. Azt a hajdut, ki addig a landsknechtek módjára zsoldért harcolt és ha nem kapott zsoldot, vagy nem volt háború, mint rabló legveszedelmesebb pusztítója lőn barátnak, ellenségnek egyaránt. A hajdu többnyire a török elűzte, vagy a jármot tovább viselni nem akaró alföldi és dunántúli jobbágyokból került ki, legnagyobbrészt magyar, de van közte rác is, amint hogy neve sem magyar eredetű. Sok volt köztük a marhahajcsár is, amely foglalkozás régtől fogva volt szervezve és nagy testi erőt és ügyességet követelt. Ferdinánd király már 1530-ban oly fontosnak tartja ezt az osztályt, hogy kívánatosnak mondja megnyerését. Hogy mit jelentett akkor az alföldi megyékre nézve a baromtenyésztés, legjobban mutatják az egykorú térképek. Azok a pusztákon nem jelölnek meg várost vagy falut, hanem helyökbe hatalmas ökröket rajzoltak oda.. Katonai szervezetüket és fegyelmüket Báthory Istvánnak köszönték, amint hogy legszivesebben mindig az erdélyi fejedelmeket szolgálták. Többnyire gyalogosok; ez az első magyar rendes gyalogság, de van köztük kopjás lovas csapat is. Kapitányaikat maguk választják, táborban a saját szabályaik szerint élnek. Ha zsákmányra tesznek szert, kótyavetyét tartanak és megosztoznak a bevételen. 1599-ben Kalocsánál Csóri János vajda alatt akkora zsákmányt ejtenek a törökön, hogy 1000 tallér jut mindegyikre, pedig 1600-an voltak. Pénzvágyók, kíméletet, emberséget nem ismerő marcona katonák. De szívük mélyében megvan az az érzésük, hogy magyarok.

227. ábra. Hajdu.

»13. és 14. octobris hópénzt ad Belgiojoso a hajduknak, estve későn gyertyánál is olvassák a hópénzt. Éjszakára kelvén az egész magyar hajduság éjfélkor felüle a mezőben; a kapitányok megmondák a hadnak, Belgiojoso miben praktikál és kérék a hajduságot, hogy hitért, hazáért vonjanak fegyvert ellene és az egész had reá hajla.«

A hajdu csak katonai erőt adhatott, általánossá csupán a nép csatlakozása tehette a mozgalmat. Mint Erdélyben, itt is a német uralom tűrhetetlensége tett

minden felkelést általánossá. »Az egész felföldi Végbeliek, szolgálórend, Hajduság, Szabad legények és egyéb rendbéli föld népe, főképp azok, kiket vagy a fejedelmek alatt való Tiszt Viselők, Urok, avagy a Németség valaha megsarcoltak vala, boszuságoknak kitöltésére mind hozzá mennek vala.« Bocskay egész bölcseségére volt szükség, hogy ezt a zűrzavaros hadat mégis egyesíteni tudja. A nagy urak eleinte hidegen nézték a mozgalmat, csak akkor állottak hozzá, mikor már Bástával is megvívott. A nyilt csatákban még mindig a német győz, de győzelmének nem veheti hasznát, mert a városok ellentállanak, a parasztság pedig ellenséges. Básta nem fizetheti zsoldosait, mert a füleki őrség, mely az azoknak küldött pénzt és posztót kisérte, azt elvette és felosztotta. A német pedig nem harcol, ha nem fizetik. Bocskay tábora ellenben egyre erősödött. Hozzá állott a Tiszavidék leghatalmasabb ura, ecsedi Báthory Miklós, hozzá csatlakozott Illésházy is. A szerencsi gyűlés kikiáltja őt Magyarország és Erdély fejedelmének, megszavazza neki az adót és katonaságot és egyenlő jogunak nyilvánította a protestáns hitet a katholikussal.

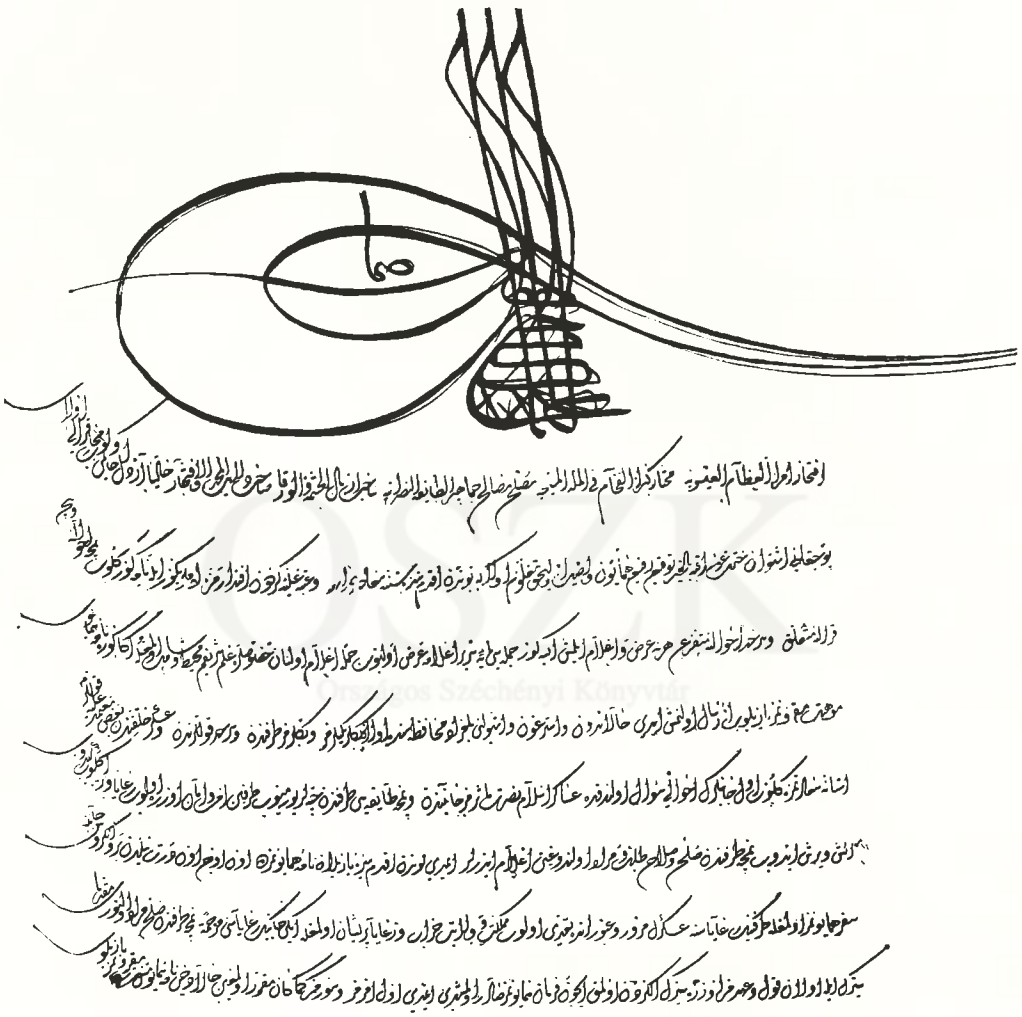
228. ábra. Bocskay fejedelem aláírása.

Bocskay maga Erdélybe megy, hol a magyarok és székelyek nagy örömmel fogadják és a szászok is kénytelenek őt elismerni. Vezérei ezalatt behódoltatják az egész felvidéket, elfoglalják Érsekújvárt, becsapnak Ausztriába is és a törökkel együtt még Dunántúlra is portyáznak. A királyi hatalom az egész országban megszünt, kivéve Horvátországot. Ott a XXII. cikket örömmel fogadták, mindjárt ki is üzték a protestánsokat és a közös katholikus érzés ezt az eddig alkotmányunkhoz annyira ragaszkodó népet az udvar szolgájává tette.

Ennyi siker lelkesíti és a végsőkig ragadja az annyi idő óta búban élő magyart. A hajduság Bocskayt királynak óhajtja, a német uralomnak és a katholikus papságnak végét követeli. Bocskayt nem szédíti el a győzelem. Mióta kivívta, a becsületes béke egyetlen célja. Feléje kell hajlítania a kapitányok segítségével a dacos hajdut, Illésházy támogatásával a büszke, megalkudni nem akaró udvart. Hisz a spanyol követ, ki az egész Habsburg-politikát vezette, még mindig kicsapongásnak nevezte a lelkiismereti szabadság követelését. Nagyobb hatalommal, kevesebb ármánnyal Martinuzzi útjain jár. Tudja, hogy a törökre szüksége van a császár ellen, de a német segítség sem mellőzhető a török ellen. Ezért szövetségre lép ugyan a törökkel, el is fogadja a tőle küldött koronát, el is megy Budára, de a királyi címet nem fogadja el. Megelégedett a török ígéretével, hogy

nélküle nem köt békét és azzal, hogy elkerülte a legnagyobb veszedelmet, hogy t. i. a két császár a magyar rovására egyezik meg.

A béke megkötésére csak az nyujtott reményt, hogy Mátyás főherceg, a trón örököse, sokkal hajlandóbb az engedésre mint egész az őrültség határáig elfogult bátyja. A korponai országgyűlés (1605 végén) megállapította a béke

229. ábra. A zsitvatoroki béke utolsó lapja.

feltételeit. Ezek a közélet egész terére kiterjeszkednek, lehetetlenné akarják tenni mindannak ismétlését, mit Bécsben, Mohács óta, követtek el Magyarország ellen. Biztosítani kell a szabad vallásgyakorlatot mindenki részére. Helyre kell állítani a törvényes állapotot, a nádorságot, a törvényes bíróságokat. A várakból ki kell vonni az idegen katonaságot, az elnyomás eszközét, és hogy ezt veszély nélkül meg lehessen tenni, békét kell kötni a törökkel. Végre el kell ismerni Bocskayt Erdély és a hozzá kapcsolt részek fejedelmének. Lemondás volt ez az udvar

részéről mindenről, mit a Habsburgok eddig trónjuk és hatalmuk alapjának tekintettek. És ha Mátyás, kire Rudolf rábízta a békealkut, mégis engedett, ezt nemcsak a bátyjával való ellentét magyarázza meg, hanem az a kilátás is, mellyel tanácsosai, a protestáns Thurzó György és Khlesl biboros, egyaránt kecsegtették, hogy t. i. kedvezőbb időkben mindent újra vissza lehet vonni.

A két véglet: a teljes elszakadás és a korlátlan megegyezés közt a bölcs mérséklet győzött. Mátyás főherceg 1606 június 23-án Bécsben aláírta a békét. Most már a magyaroknál kellett támaszt keresnie, mert Rudolf császár már arra gondol, hogy öccsét a trónöröklésből kizárva, Leopold főherceget, ki az ő egyházi és politikai felfogásával egyetértett, tegye utódjává. A békének az a formája, hogy a főherceg válaszol a korponai gyűlés megszabta feltételekre. Az első pont szerint a király semmi rendet nem fog háborgatni vallása szabad gyakorlatában. Hozzáteszi azonban, hogy a katholikus egyház ne rövidüljön meg; papsága és templomai maradjanak meg. Másodszor: nádort választanak és, mivel a király nem lakhatik az országban, helyette Mátyás kormányoz teljes hatalommal. Továbbá: a koronát visszaviszik Pozsonyba. Az egri és váradi püspökök, a kamara elnökei, a perek főkoholói száműzetnek. Püspökké főképp nemeseket nevez ki a király. A prépostságok, apátságok, szentszékek megmaradnak. Dézsma ügyében az országgyülés fog határozni. Ez azért fontos pont, mert a főpapok, kik többnyire távol éltek székhelyüktől, a tizedet jobbára főuraknak, de több esetben községeknek is adták bérbe — árendába — és a szerződéseket protestánsokkal szemben nem voltak hajlandók megtartani, mi már előbb sok zavart okozott. Mint a vallás ügyében, ugy a jezsuiták dolgában is kifejezésre jut mindkét ellenkező nézet: »A magyarok nem engedik, hogy a jezsuiták birtokot birjanak. — A király fenntartja jogát.«

Szlavóniát, Horvátországot és Dalmáciát született magyarokkal és alávetett nemzetekkel — ez volt még a horvátok hivatalos címe — fogja kormányozni. Hivatalokra csak belföldieket nevez ki, valláskülönbség nélkül. Csak két várnagyságot tart fenn a dunai részeken külföldiek számára. A perekben megtartják a törvényes formát — Illésházy és mások sérelmei orvoslást nyernek. Amnesztia áll be a zsákmánylásokra és birtokfoglalásokra nézve. Bocskay adományait és nemesítéseit megvizsgálja a jövő országgyülés. A sz. kir. városok kiváltságait megerősítik és azokban a magyar, német és cseh (tót) lakosok egyformán részesednek. Végre Bocskay a maga és fiörökösei részére kapja a Részeken felül Ugocsa, Bereg, Szatmár megyéket és Tokaj várát. Ezek, ha nincs fiörököse, visszaszállanak a magyar koronára.

Mindez még csak Magyarországot és királyát illeti. Bocskay államférfiui belátásának legfőbb emléke, hogy a magyar szabadság biztosításában az örökös tartományok rendjeiről sem feledkezik meg. Hisz azoknak épp úgy kellett küzdeniök az udvari politika ellen és így világos az érdek közössége. Már szeptemberben ki is állítják a magyar, cseh, ausztriai és morva rendek a megfelelő okleveleket. Ez teszi Bocskay művét az első kiegyezéssé. És hogy a rendi szabadság és jog ne váljék viszály forrásává és ne gyöngítse a dinasztia hatalmát, a magyarok kötelezik magokat (jogaik és szabadságaik épségben tartásával), hogy pártot nem ütnek és nem lépnek szövetségre semmi idegen hatalommal ő felsége ellen,

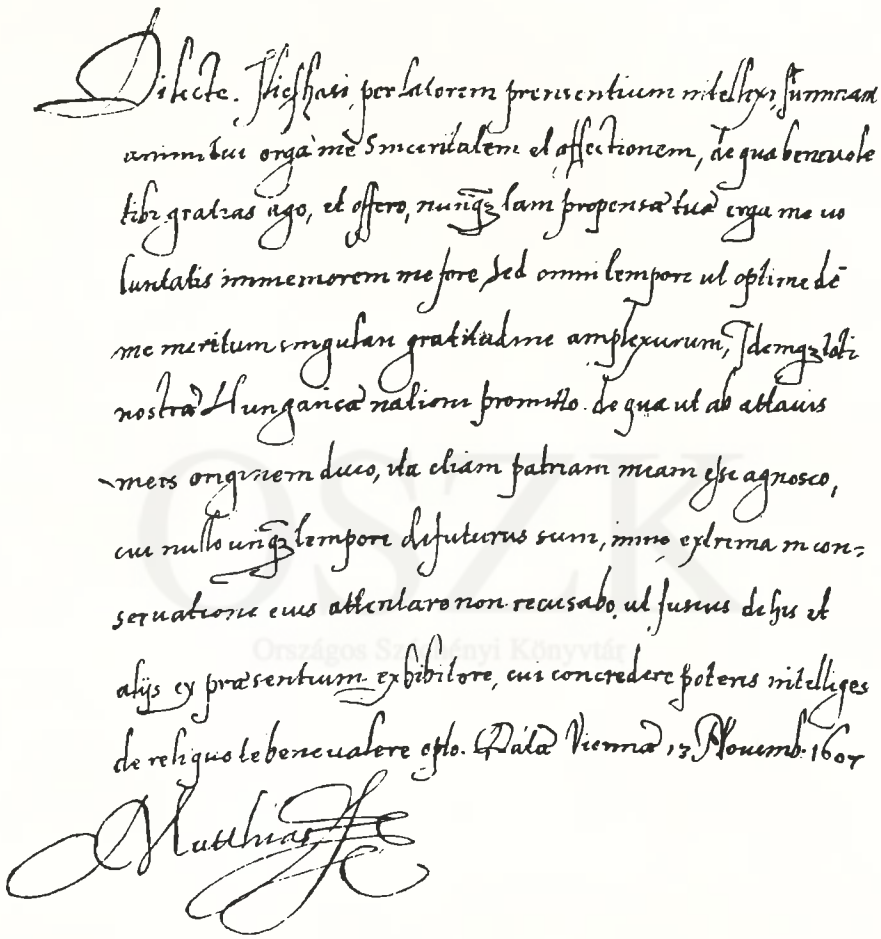
sem pedig a törököt vagy tatárt nem zúdítják az örökös tartományokra, sőt azokkal kölcsönösen jó szomszédságot és szabad közlekedést tartanak fenn. »Ha pedig a törökkel nem lehetne békét kötni közösen, szívvel-lélekkel harcolnak ellene. Az ezek ellen cselekvő hűtlenség bűnébe esik.«

Kiegészíti még a békét Mátyás főhercegnek szeptember 25-én kiadott nyilatkozata. Hogy az első pontot ne értsék félre, világosan kimondja, hogy necsak a katholikus vallás ne rövidüljön meg, hanem egy felekezetet sem szabad háborgatni vallásában, annak gyakorlatában és templomaiban. Kiegészíti továbbá a törökkel Zsitvatoroknál 1606 november 11-én, Bocskay közbenjárásával kötött béke. Ebben a török megtartja hódításait: Egert és Kanizsát, viszont a magyarok is megtartják Fülek, Nógrád várait. A török császár most először ismeri el a német császárt magával egyenlőnek. Megszűnik az adó is, de Rudolf 200.000 tallér értékű ajándékot küld a szultánnak, ki azt az eddigieknél nagyobb ajándékkal viszonozza. A béke 20 évre szól. Oklevele latin, török és magyar nyelven van kiállítva.

Rudolf császár még nem erősítette meg egyik békekötést sem, függőben még az állapot, midőn Bocskay december 29-én meghalt. A hajduk felkoncolták kancellárját, Kátay Mihályt, kit a fejedelem megmérgezésével gyanusítottak. Végrendeletében Magyarország és Erdély unióját ajánlotta, Erdélyben pedig a magyarok és székelyek egyetértését. Utódául Homonnai Bálintot ajánlja. Erdély különválását szükségesnek tartja mindaddig, míg »a nálunk hatalmasabb német nemzet« uralkodik Magyarországon. Bőven gondoskodott a debreczeni főiskoláról, még udvari történetírójának, Szamosközy Istvánnak, is hagyott 2000 forintot. Élete utolsó évében mintha felébredt volna benne a nagyravágyás; még nősülésre is gondolt, hogy dinasztiát alapítson. De mindig győzött bölcsesége, végig megmaradt annak a nyugodt, komoly magyarnak, kinél többet senki sem tett a magyar nemzet szabadságának megtartására.

Erdélyben az öreg Rákóczi Zsigmondot választották meg fejedelemnek. Igy jutott ez a cseh származású család, melynek Abaújban, Zemplénben volt birtoka, először Erdélybe. Magyarországon Illésházy lépett Bocskay politikai örökébe. Ez az ügyes, óvatos, de ha kellett határozott, sőt merész államférfiú iparkodott féken tartani a Bocskay halálával elárvult, örökké lázongó hajdukat és amellett fenntartotta az összeköttetést Mátyás főherceggel. Rudolf császár, ki csak fenntartással — reservatio mentalis — erősítette meg a békekötéseket, most már nyiltan kifejezte gyanuját és haragját öccse ellen. A többi főherceg, attól tartva, hogy a császár makacssága az egész dinasztiára veszedelmet hozhat, már 1606-ban Mátyást ismerte el a család fejének. A császár nem akarta összehívni a bécsi béke becikkelyezéséhez szükséges országgyűlést, nehogy Mátyást kelljen megbíznia vezetésével. Ez a halasztás a hajduk nyilt lázadását vonta maga után. Országgyűlésre volt ugyanis szükségük, hogy az becikkelyezze megnemesítésüket, melyet Bocskaynak köszönhetnek és Bocskaynak másik adományát, azt a hat várost, melyet hajduvárosnak neveznek most is. A magyar praetorianusok, Nagy András kapitányuk vezetése alatt, Homonnai Drugeth Bálintot kiáltották ki királynak. Homonnai ezt nem fogadta el, de zsoldjába vette a sereget és vele megindult Pozsony felé, hol Mátyás tanácskozott az urakkal és szövetségre lépett velök

a béke végrehajtására, ha kell a császár ellen is. Csak Forgách Ferenc esztergomi érsek mondott ellen, de a hajduk közeledtének hírére ő is engedett. Illésházynak sikerült megbékíteni és megnyerni a hajduságot. Mátyás pedig az osztrákokon kívül pártjára vonta a morvákat is és az összes főhercegeket, Ferdinánd kivételével. Mátyással 1608 tavaszán 16.000 magyar vitéz indult Prága ellen. Rudolf császár, ki hiába kért segítséget a német birodalomtól és kit a protestáns csehek

230. ábra. Mátyás főherceg levele Illésházyhoz.

sem támogattak, kénytelen volt Magyarországról, Ausztriáról és Morváról lemondani öccse javára s kiadni a koronát. Csak a császári méltóságot és Csehországot tarthatta meg 1612-ben bekövetkezett haláláig.

Grillparzer drámában állítja egymással szembe a két ellenséges fejedelmi személyt és Rudolffal azt a szemrehányást mondatja: »Nemes házunknak az az átka, hogy fél eszközökkel, fél erővel törünk habozva fél célunk felé«. Az az uralkodó, ki először akarta átvinni a spanyol ág törik-szakad politikáját a mindig kompromisszumokra hajló német ág birodalmába, teljes kudarcot vallott. Az ere-

jének öntudatára ébredt Magyarországgal szemben csak a körülményekkel való megalkuvás vezethetett célhoz. Sőt maga Rudolf is kénytelen volt feladni elveit. 1609-ben a felséglevélben megerősíti Csehországban a protestánsok jogait.

Ez a lemondás tette lehetővé Magyarországon a békés, törvényes fejlődést. Mátyás mint kormányzó összehívta az országgyűlést, mely a bécsi béke alapján, minden felsőbb beavatkozástól menten, megállapítja a dolgok új rendjét. A nemzetiség védelme, a protestantizmus befogadása, a rendi szabadságok biztosítása a főszempontok. Minthogy a főherceg csak választás útján lehet király, kénytelen eleve is elfogadni azokat a pontokat, melyek tényleg választási feltételek. A bécsi békében függőben maradt vagy vitás pontokat mind a rendek értelme-

231. ábra. Mátyás átveszi a szent koronát.

zése szerint intézik el, a békekötéseket becikkelyezik. A vallás ügyét úgy intézik el, mint a felkelők kívánták: nemcsak a nemesek és a sz. kir. városok élvezik a vallás szabad gyakorlatát, hanem a mezővárosok és falvak, tehát a jobbágyok is. A gyűlölet elhárítására minden felekezetnek külön előljárói legyenek. A jezsuiták az országban nem szerezhetnek birtokot. A török ellen a király nem indít háborut, sem idegen katonát nem hoz be a rendek tudtán kívül. Magyarországon és kapcsolt részeiben csak belföldi nyerhet hivatalt; az egész kormányt magyar tanácsa és kancelláriája utján intézi a király, ki nem engedi, hogy külföldiek avatkozzanak az ország ügyeibe. Várkapitány is csak magyar lehet valláskülönbség nélkül, kivéve Győrött. Az idegen katonaság elhagyja az országot, Ferdinánd főherceg, Károly fia, pedig a határőrvidéket. Efelől külön egyezkedik vele az ország.

A rendi kormány főbiztosítása a nádorválasztás. A király két-két katholikus és protestáns férfiut ajánl, kik közt a rendek választanak. Ha meghal a nádor,

a király köteles újnak választása végett egy év alatt összehívni az országgyűlést. Ha ezt elmulasztaná, az összehivás az országbíró vagy a tárnok kötelessége: ha nem teszik, hivatalvesztesek. »A magyarok kívánják, hogy a Felség ezentúl köztük lakjék és személyesen kormányozzon. Ha ezt fontos okból nem tehetné és hosszabb ideig távol maradna, a nádorra ruházza a teljes és feltétlen hatalmat, hogy a birodalmat a magyar tanáccsal úgy igazgassa, mintha maga uralkodnék és kormányozna.« A koronát Pozsonyban őrzi két választott világi úr.

232. ábra. Illésházy pecsétje.

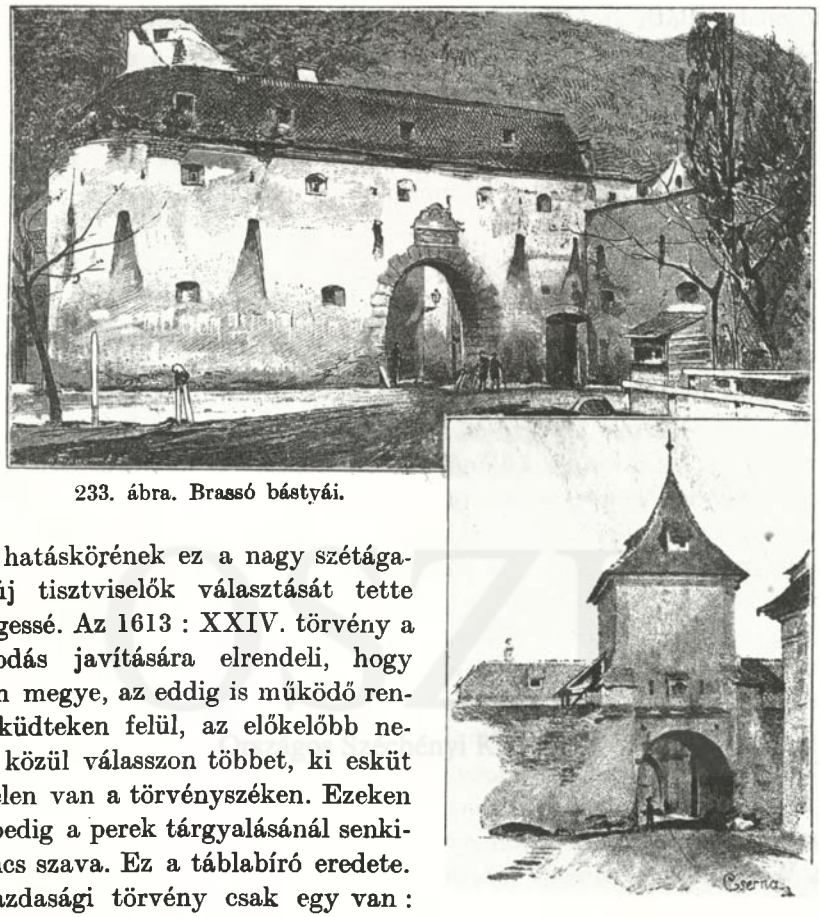
Ha ez az ország önállóságát és a rendi kormány teljes függetlenségét biztosítja, úgy másrészt arra is fordítanak gondot, hogy a nemesi előjogot a városok részéről se fenyegesse veszély. Megerősítik ugyan a városok és szabad községek jogait, de ezentúl a király magyar tanácsa hozzájárulása nélkül nem szabadíthat fel várost. A városokban egyenlőjoguak a nemzetiségek; a bíróválasztásnál nem szabad köztük különbséget tenni. Midőn Besztercebánya ez ellen vétett, 2000 forintnyi birságra ítéli a nádor.

E pontokat mindnyájan elfogadták; csak a vallás ügyében tiltakozott a főpapság, »mert a fejedelmek megtűrhetik a hitehagyókat, ha meg nem fenyíthetik őket, de el nem ismerhetik őket az isteni törvény sérelme nélkül«. 1608 november 16-án a rendek elismerték királyuknak Mátyást, ki az összes cikkeket elfogadta. Nádornak Illésházyt választották meg; még a primás is reá szavazott. Igy nemcsak rendi, hanem egyenesen protestáns szinezetű lett a kormány. A koronázás nagy pompával ment végbe. Annak, hogy a király kétszer is vágott Bécs felé, mindannyian nagyon megörültek.

Az országgyűlés a koronázás után az alkotmány általánosságban megállapított elveihez hozzáfűzi a részletes kidolgozást. Ekkor határozzák meg először pontosan, kikből áll az országgyülés, ekkor iktatják először törvénybe annak két tábláját. A főrendekhez tartoznak a megyés püspökök, az ország bárói a főispánokkal együtt és a született mágnások. Ezeket személyesen hívja meg a király, sőt a távollevő főrendek maguk helyett képviselőt küldhetnek, ki az alsó táblán foglal helyet. Az alsó táblánál csak követek vannak: a káptalanok, megyék városok és főrendek követei. A nemesség személyes megjelenésének jogát nem szüntetik meg, de mivel e törvényben csak követekről van szó, ez a jog többé nem jött gyakorlatba. Az egész berendezés következetes és legjobban az angolhoz hasonlítható, hol szintén két tábla alakult, míg más országokban a főpapi, nemesi és városi kúriák külön maradtak.

A köznemesség az elvesztett politikai befolyásért, a főrendnek mint egyenlő tényezőnek elismeréséért, a megyei hatóság kiterjesztésével nyer kárpótlást. A megye ítél az összes birtokviszonyok és jogcímek fölött. A királyi kapitányokkal együtt annak dolga a rablók üldözése. A dézsmának annyira vitatott ügyében is a megye dönt, mi nagy győzelme a protestantizmusnak. Azok a megyék, melyekben eddig szokásban volt a jobbágyok elbocsátása (szabad költözése), maradjanak meg e gyakorlat mellett, a többi hozzon erre nézve szabályt, statutu-

mot. A jobbágyok kirendelése vármunkára is a megyék dolga. Ez alól csak a Nádasdyak, Szécsyek, Zrinyiek, Forgácsok, Báthoryak uradalmait veszik ki. A század folyamán mindjobban háttérbe szorul a főúri kiváltság. Az autonóm

233. ábra. Brassó bástyái.

megye hatáskörének ez a nagy szétágazása új tisztviselők választását tette szükségessé. Az 1613 : XXIV. törvény a bíráskodás javítására elrendeli, hogy minden megye, az eddig is működő rendes esküdteken felül, az előkelőbb nemesek közül válasszon többet, ki esküt téve jelen van a törvényszéken. Ezeken kívül pedig a perek tárgyalásánál senkinek sincs szava. Ez a táblabíró eredete.

Gazdasági törvény csak egy van: a magyar pénzt fogadják el a szomszéd országokban is, azok pénzének is van keletje az országban. Annál is inkább, mert szövetség áll fenn e birodalmak között. 1609-ben végre becikkelyezik a 9000-nyi hajdu család nemesítését s Bocskaynak azok részére tett adományát. Illésházynak ez évben történt halála nem hozott rendszerváltozást; helyébe szintén protestánst választottak, a gazdag Thurzó Györgyöt, ki azonban jóval közelebb állott az udvar politikájához elődjénél.

Magában erősnek, összefüggőnek látszik az egész rendszer. De egy hiánya világos. Az egész nemzeti kormány csak addig áll fenn, míg idegen katonaságra nincs szükség, vagyis míg nincs háboru a törökkel. Ha erre készülnek, még mindig helyreállítható Magyarország függetlensége Habsburg-uralom alatt is. De komoly hadi intézkedések helyett inkább leszerelés áll be. Bármennyire méltányos a hajduk nemesítése és letelepítése, hisz ők vívták ki a diadalt, azoknak birtokosokká válása megfosztotta az országot egyetlen lehető hadseregétől.

Azon mult tehát minden, meddig tart a béke a törökkel. Minthogy Magyarországon csend van és a király Rudolf halála után sem cselekszik nyiltan az új törvények ellen, ebben a tekintetben csakis az erdélyi bonyodalmak fenyegettek változással. Ott az öreg Rákóczyt csakhamar lemondásra bírja a fiatal, nagyravágyó és gazdag **Báthory** Gábor, ki kincseivel a maga részére nyeri a hajdukat (1609). Az új fejedelmet megerősíti a szultán is, de ő inkább a magyar királyhoz szít, kivel szövetségre lép mindenki ellen, a törököt kivéve. Igy most az örökös tartományok Magyarországgal és Erdéllyel egy konfederációt alkotnak a rendi jogok és a protestantizmus védelmére. A magyar befolyásnak sikere, hogy Mátyás beleegyezését megnyerték a morva és ausztriai protestáns nemesek és városok kiváltsága elismeréséhez.

Báthory csakhamar maga ellen ingerelte úgy a nádort és a királyt, mint a törököt. Indulatában korlátot nem ismert és, mint a hajduk ura, nem kellett félnie senkitől. Forgács Zsigmondot, ki királyi sereggel jött Erdélybe, ki is űzte. De szenvedélye, mellyel a szép nőket üldözte, végre is vesztébe vitte. Kornis Boldizsár, kinek nejét mámorában megsértette, összeesküvést szőtt ellene, mely kitudódott és a részesek kivégzését vagy menekülését, vagyonuk elkobzását vonta maga után. Ez a csapás különösen a katholikus urakat sujtotta. Midőn a fejedelem Szebenben tartózkodott, ott orgiákat tartott, melyekre meghívta a szép nőket is. Ezek visszautasították a meghivást, miért kegyetlen bosszura készült a zsarnok. Vezére, Bethlen Gábor, hogy elejét vegye a bajnak, körüljárt az illetőkhöz és kérte őket, jőjenek el, jót áll, nem esik bajuk. Csakugyan elmaradtak az addig szokásos szemérmetlen táncok, de midőn a bor erőt vett Báthoryn, el akart távozni egy hölggyel. Bethlen, kinek becsülete forgott kockán, égő gyertyával ment utána. A fejedelem leghívebb, legérdemesebb emberének szakállába dobta a gyertyát. Bethlen ismét a törökhöz menekült. A szászok mindenképp szabadulni akartak a tűrhetetlen zsarnokságtól és Mátyással léptek érintkezésbe. Brassó városa nyiltan felkelt; bírája Weiss (Fehér) Mihály, bízva a város gazdagságában és a porta segítségében, nyiltan felvette a harcot. De a hajduk itt is győztek; Weiss elesett, Brassó megnyitotta kapuit. Most már semmi tekintet nem fékezte a dühös, vérmes ember indulatát: saját kezével ölte meg Nagy András, a hajduk kapitányát.

A királyhoz fordult, hogy a török és Bethlen ellen védhesse magát. A kassai kapitány küldött segítséget, de annak vezére, Abaffy Miklós, megtudva, hogy a törökkel alkudozik, Váradon megölette a fejedelmet. Vele kihalt a somlyai Báthoryaknak annyira híres és kiváló, de utolsó hajtásaiban a legvégső erkölcsi degenerációt feltüntető családja (1610). Az egész ország sietett meghódolni Bethlen Gábornak.

X. FEJEZET.

AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORA.

Mint a hitujitás, úgy az a mozgalom is, mely a katholikus vallás belső megújításával annak külső hatalmát és befolyását is egész terjedelmében vissza akarja állítani, mint általános európai áramlat vonja hazánkat is sodrába. A trienti zsinat után a katholikus vallás helyreállított egységében, páratlan szervezetében megtalálja azt az erőt, mely a diadalra való kilátással viszi küzdelembe. Egyházi központja a pápaság, világi karja a spanyol világbirodalom, szellemi eszköze a jezsuita rend engedelmessége, tudománya és ügyessége, képessé teszik arra, hogy minden oldalról megtámadja, behálózza és végveszéllyel fenyegesse a sokféleképp megoszlott protestáns világot.

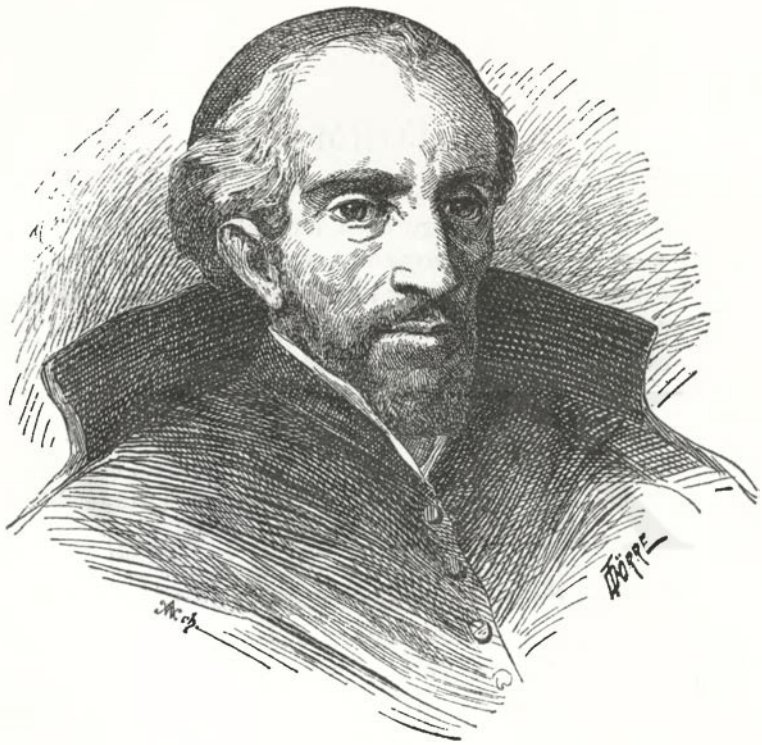
A küzdelmet csak Spanyolország és a francia liga kezdi meg még a XVI. században a véres üldözés és elnyomás minden eszközével. Ott oly szilárd alapon áll a hit, hogy bajnokai azonnal síkra állíthatók. Közép-Európában és nálunk is, még előbb meg kell erősíteni a hittől el nem szakadtakat, hogy új hívek szerzésére lehessen megindítani a harcot. Itt eleinte a szellem fegyvereit alkalmazzák, a sajtót, szószéket és főképpen a jezsuiták nevelési rendszerét.

Különös, de kétségbe nem vonható, hogy nálunk a polgárságon kívül főképen a papság fogadta el mindjárt a reformációt. »Az egész országban, írja Hosius pápai nuncius 1560 júl. 31-én, alig van három pap, ki nem nősült. Oláh Miklós prímás hajlandó volt még házas papokat is megtűrni, különben nincs, ki a népnek a szentségeket adminisztrálja. Csak Horvátországban nem kér a pap sem kelyhet, sem feleséget. A papnevelőbe még elmegy a magyar, de pap nehezen válik belőle, panaszkodik Draskovics kalocsai érsek még 1583-ban. A nagyszombati első jezsuita telep (1561) csakhamar feloszlott. De mióta Draskovics 1579-ben bevitte őket Szombathelyre, hatásuk egyre nőtt. Utasításaik értelmében főleg a nemesség nevelésére törekszenek, mert ha rendi országban az övék az uralkodó osztály, a többi könnyen megnyerhető. Sellyén, Nyitra megyében, virágzó iskolájuk van 400 tanulóval. Zágrábban 1606-ban nyílik meg intézetük, melynek részére Istvánffy is tett alapítványt. Kassára Mátyás főherceg viszi őket. Károlyi Gáspár protestáns bibliafordításával, a vizsolyi

bibliával szemben (1590), Káldy György bibliafordítása volt hivatva a katholikus felfogást is érthetővé tenni a magyar előtt.

Minden egyes megtért növeli hatásukat, mert magyarra igazán csak a magyar hathat. Ilyen áttért volt Forgács Ferenc prímás, ilyen utóda Pázmány Péter.

Pázmány régi, nagy család ivadéka, Nagyváradon született 1570 okt. 4-én. A jezsuiták Kolozsvárt tizenhárom éves korában térítik át. Ez az áttérés a Báthoryak jóakaratát biztosította neki. Előbb Krakóban tanult, aztán Bécs-

234. ábra. Káldy György.

ben megismerte az udvari életet és elsajátította a szükséges simulékonyságot. Rómában beletekinthetett az egyházi politika műhelyébe és eltelhetett azzal a vallásos buzgalommal és azzal a katholicizmus hatalmába és diadalába vetett hittel, mely alapföltétele volt minden működésének, végre Grácban tanuja volt, miképp lehet egy protestáns országot rövid idő alatt katholizálni. Onnan jött haza és egyaránt mesterien kezelve a tudomány és a politika eszközeit, megkezdte küzdelmét a protestantizmus ellen. Mint hitvitázó kezdte, de már elejétől fogva felhasználta a még rendelkezésére álló hatalmi eszközöket. 1607-ben tért vissza, midőn delelőjén állt nálunk a protestáns uralom és a főpapok csak félve »jőködtek vissza« székhelyeikre. Ekkor kezdődött a protestantizmus erőszakos kiirtása a prímási uradalmakból, különösen Nagy-Szombatból. A protestánsok azonnal benne ismerték fel legfélelmesebb ellenségüket. Igaz, hogy a hittudósok foliánsai

nem sok hivet szerezhettek akármely egyháznak is, de fontos volt a tudományos harc a csüggedők megszilárdítására, a hívők buzdítására, annak tanusítására, hogy a teret küzdelem nélkül nem engedik át az ellenfeleknek. Éppen a katholikus egyház hanyatlására legjellemzőbb időkben írta legfontosabb műveit, köztük »Az igazsághoz vezető kalauzt« (1613), melyet most is a katholikus teológia remekművének tekintenek Magyarországon. Magyarul írt, ebben is egyenlő fegyverrel küzdött ellenségeivel. A hosszú külföldi tartózkodás nem rontotta meg magyar érzületét, sem nyelvét, bár abban sok a deákos fordulat.

E vaskos köteteknél jobban hatott az élő szó, melynek mestere volt Pázmány és az érdekek ügyes felhasználása. Máris megvetik azon politika alapjait, mely rövid egy emberöltő alatt ismét túlsúlyt szerzett Magyarországon a katholikus hitnek. A katholikus urak mellé jezsuitákat rendelnek tanácsosokul. Kollégiumokat állítanak az urak és nemesek fiai részére. Eleinte kicsin kell kezdeni: az apró községeken kell kezdeni, hogy az ellenfél fel ne riadjon, aztán lehet áttérni a városokra. Az elv az legyen, hogy katholikus úr protestáns papot ne tűrjön birtokán, hisz ő az egyház patrónusa. Ahol meg is marad a protestáns pap, annak jövedelmét lehetőleg csökkentsék. A főpapok jövedelmük egy részét fordítsák papnevelésre. Tisztségekkel, dézsmákkal, jövedelmekkel lehetőleg sokat kell megnyerni a hitnek. Lehetőleg tönkre kell tenni a hajduságot, mint a protestantizmus legfőbb katonai erejét.

235. ábra. Thurzó György.

Ez az eljárás csak egy pontban ütközött világosan törvénybe. A törvény még a paraszt részére is biztosította vallása szabad gyakorlását. Ebben a magyar szabadabb, emberibb a franciánál és németnél. Másrészt Mátyás főhercegnek a templomokra vonatkozó igérete egyenesen még sincs kifejezve a törvényben és egy kis rabulisztikával vitatni lehetett a földesúr jogát. Annál is inkább, mert Németországban, de még Csehországban is, az egyház fölött a földesúr határoz, a király pedig minden esetben a katholikus felfogáshoz csatlakozott.

A protestánsok véleménye szerint más, förtelmes eszközökkel is élt az ellenreformáció. »Bocskay halála után szokásba jöve az országban a méreggel

való étetés. Vendégségbe menni ez időben igen félelmes vala. A Dóczi András (szatmári kir. kapitány) vendégsége és Dóczi pohara példabeszéddé lött volt.« Homonnai Bálint halálát is méregnek tulajdonították ; családja azután legerősebb támasza lett a katholicizmusnak.

A Homonnaiakon kívül katholikusok lettek az Esterházyak, Pálffyak, Forgácsok, majd a Zrinyiek is. Batthyány Ferenc nagy úr volt, erős protestáns, de az örökös grófi címnek ő sem állott ellen. Ő volt gyámja a később oly nagy jövőre hivatott árva Zrínyi fiuknak, Miklósnak és Péternek ; ő szólította fel Pázmányt, vegye kezébe a fiuk nevelését. Pázmány igazán atyja lett növendékeinek, nemcsak nevelésükről gondoskodott, hanem emelkedésükről is. Az udvar biztos kegye, a cím, rang és jövedelem kétségtelenül nagy szerepet játszott a térítésben. De a komoly érv sem hiányzott. Magyarország, Pázmány felfogása és tanítása szerint, csak addig volt hatalmas és szabad, míg egy volt a vallása. Megoszlása tette urává az idegen nemzeteket. Az egységnek az ősi katholikus hit segítségével való helyreállítása az első szükséges lépés a nemzet boldogulása felé. Igaz, hogy a protestánsok teljes joggal hivatkozhattak viszont arra, hogy az egység megvolt, ha különböző volt is a vallás ; katholikus és református egyenlő lelkesedéssel harcolt mindaddig a török ellen, míg Rudolf a protestánsok üldözését fontosabbnak nem tartotta a török kiűzésénél.

Most is vannak, kik hiszik, hogy Magyarországból tisztán protestáns és magyar ország válik, ha nem a Habsburgok uralkodnak fölötte. Ám maga Bocskay is szükségesnek tartotta a német dinasztia uralmát ; a megoszlás tehát nem volt kikerülhető.

Pázmány különösen a protestánsok zsinata (1610. Zsolnán) és külön egyházi alkotmánya ellen küzdött olyan hevesen, hogy a különben oly mérsékelt Thurzó nádor békeháborítás miatt akarta bevádolni Forgács érseket. Ennek halála után az egyszerű jezsuita páter lett primás, noha Rómában őellene is történt denunciáció, mintha nem tartotta volna meg a szüzességi fogadalmat (1616 szept. 28). Egész politikája addig is előkészítése volt Ferdinánd főherceg várható uralmának és igazi országos befolyása 1618-ban kezdődik, mikor az ismét áttért katholikus Forgács Zsigmond lesz a nádor.

Addig különösen Erdély ügyeiben próbálta ki a katholikus párt erejét. Rövid idő alatt annyira nőtt a katholikusok önérzete és oly keveset tanultak Báthory Zsigmond példáján, hogy szerintük »kár eretnek embernek erdélyi fejedelemséget viselni«. El is követtek mindent Bethlen Gábor ellen, kit a szászok sem akartak elismerni. Az általános európai helyzet igen kedvez akkoriban törekvéseinek. A katholikus párt mindenhol előnyomulásban, a protestáns megoszolva, babérjain nyugszik és könnyű prédának látszik. A török sem látszik félelmesnek és, ami legfontosabb, Franciaország a nagy IV. Henrik meggyilkoltatása után, melyet a jezsuitáknak róttak fel bűnül, szintén szolgálatába áll a katholikus érdeknek. Lengyelországban már egészen túlnyomó volt a jezsuita befolyás és Homonnai György, ki Erdély trónjára vágyott, onnét is kapott segítséget.

A főakadály a török béke. Khlesl bíbornok, a császár tanácsosa, ezt az akadályt akarná elhárítani utjából. Egyrészt a törököt egyre ingerli a hajduk ellen, másrészt az összes országok rendjeit arra akarja birni, hogy a török háborut

határozzák el és arra adjanak segítséget. De az e célból tartott linzi gyűlésen — az elsőn, melyen a Habsburg-monarchia összes országai képviselve voltak — a nádor és a magyarok igen határozottan szólaltak fel a béke mellett. Mátyás 1615-ben kénytelen volt elismerni Bethlen Gábort. Érdekes a nagyszombati titkos szerződésnek az a pontja, hogy Erdély addig szabadon választja fejedelmét, míg Budát, Egert vissza nem foglalják a töröktől. Bethlen most már könnyen végez Homonnaival, kit a megyék minden presszió ellenére sem segítettek. Zemplén-megye még azon esetre is megtagadja a felkelést Erdély ellen, ha maga a király parancsolná.

Igy egyelőre helyreállott a nyugalom. De midőn 1618 elején összeült az országgyülés, melynek tárgyául a nádorválasztáson kívül Ferdinánd főherceg örökösödésének elismerése volt kitűzve, e, az ellentétek egyszerre teljes erővel pattannak egymásra. A protestánsok tisztában voltak azzal, milyen sors vár reájuk, ha az ellenreformációnak ez a próbált, diadalmas bajnoka jut a trónra. Másrészt lehetetlennek látszott a Habsburg-háztól elszakadni. Igy megelégedtek a szabad választás elvének határozott kimondásával és oly feltételek megszabásával, melyek a leendő királynak lehetetlenné teszik akár az alkotmánynak, akár a protestantizmusnak elnyomását.

Az új, ifjabb király hitlevelében fogadja, hogy fenntartja az ország minden jogát s szabadsá-

236. ábra. Homonnai Drugeth György.

gát, a bécsi békét, az 1608 és 1609-iki törvényeket. Legkésőbb hat hónap alatt trónrajutása után országgyűlést tart a sérelmek orvoslására és azután is legalább minden három évben összehívja a rendeket. Magyar ügyeket csak magyar tanácsosokkal végez; kapitányokul magyarokat nevez ki, a rendes bíróságok hatáskörét nem csorbítja és bírákul csak magyarokat nevez ki, tekintet nélkül vallásukra. A nádor tekintélyét s hatáskörét fenntartja és különösen vallás dolgában megerősíti a bécsi békét és a törvényt, úgy hogy sem a király, sem a földesúr ne zavarhassa a vallás szabad gyakorlatát.

Megható, minő magikus hatást tulajdonítottak a magyarok mindig a törvények és hitlevelek szavainak. Nem gondolták meg, hogy Ferdinánddal Stájerben is kiváltságokkal megajándékozott rendek állottak szemben, nem vették észre, hogy Csehországban máris kitörőben van az a harc, mely később egész Európát lángba borította.

237. ábra. Bethlen Gábor.

A cseh protestánsok felkelése, kiket a felséglevél megszegése birt ellenállásra, elszakadásuk, az a tény, hogy protestáns fejedelmet, Fridrik pfalzi választót választottak királyuknak, mozgásba hozta a még el nem nyomott osztrák és morva protestánsokat is. Bethlen Gábor pedig, ki közben megerősödött fejedelmi székében és fenntartotta az összeköttetést a magyar protestánsokkal, már 1619 őszén fegyvert fogott a vallás és a haza védelmére. Igaz, hogy akkor nem bántotta senki, noha Ferdinánd, Mátyás halála után, nemcsak király lett, hanem császár is, de a jövendő bajok megelőzése, a pillanat kellő felhasználása, nem kárhoztatható.

Bethlen, ki a portával előre megegyezett, nagy sereggel jött, magához vonta a hajdukat is és, minthogy a protestáns urak mind hozzá állottak, még 1619 végén ura lett egész felső Magyarországnak és eljutott Pozsonyig. Az erőszakos ellenreformáció keltette elkeseredés magyarázza, hogy a hajduk Kassán három katholikus papot levágtak, kiket nemrég szenteknek nyilvánítottak. Homonnainak lengyel hadakkal való betörése nem állította meg Bethlen diadalmenetét. A csehek, Bethlen hadaival egyesülve, már Bécset ostromolták; az osztrák protestánsok is felkeltek. De Ferdinánd állhatatos maradt. Pénzt a spanyol adott neki, sereget a német katholikus fejedelmek ligája. Ennek vezére, Tilly, 1620 nov. 8-án a Fehérhegynél, Prága mellett legyőzi Fridrik királyt és magyar segédcsapatait. Ez a csapás döntött Csehország sorsa fölött, mely elvesztvén alkotmányos szabadságát, jogtalan tartomány lett és többé nem állhatott ellen az erőszakos katholizálásnak. Ezalatt a magyar rendek, visszautasítva a királynak igen kedvező ajánlatait, Besztercebányán Bethlent kiáltották ki királyuknak (1620 aug. 25.). Bethlen elfogadta a választást, de noha kezén volt a korona, meg nem koronáztatta magát. Udvari papja, Alvinczy Péter, unszolta erre, de a

bölcs uralkodó csak azt válaszolta: »a magyar királyt az esztergomi érsek szokta megkoronázni«.

Könnyű első diadalai után Bethlen nagysága akkor tűnt ki, midőn a császárnak annyira megerősödött hadaival szemben egyedül maradt. A magyar

238. ábra. Bethlen Gábor kancsója.

főnemesek legnagyobb része is elpártolt tőle, mihelyt áldozatokat követelt. Elmult az egyetlen, többé vissza nem hozható pillanat, melyben meg lehetett volna alapítani a protestáns, független magyar királyságot, mint ezt a besztercebányai gyűlés álmodta. Ott már elhatározták a főpapságnak az ország-

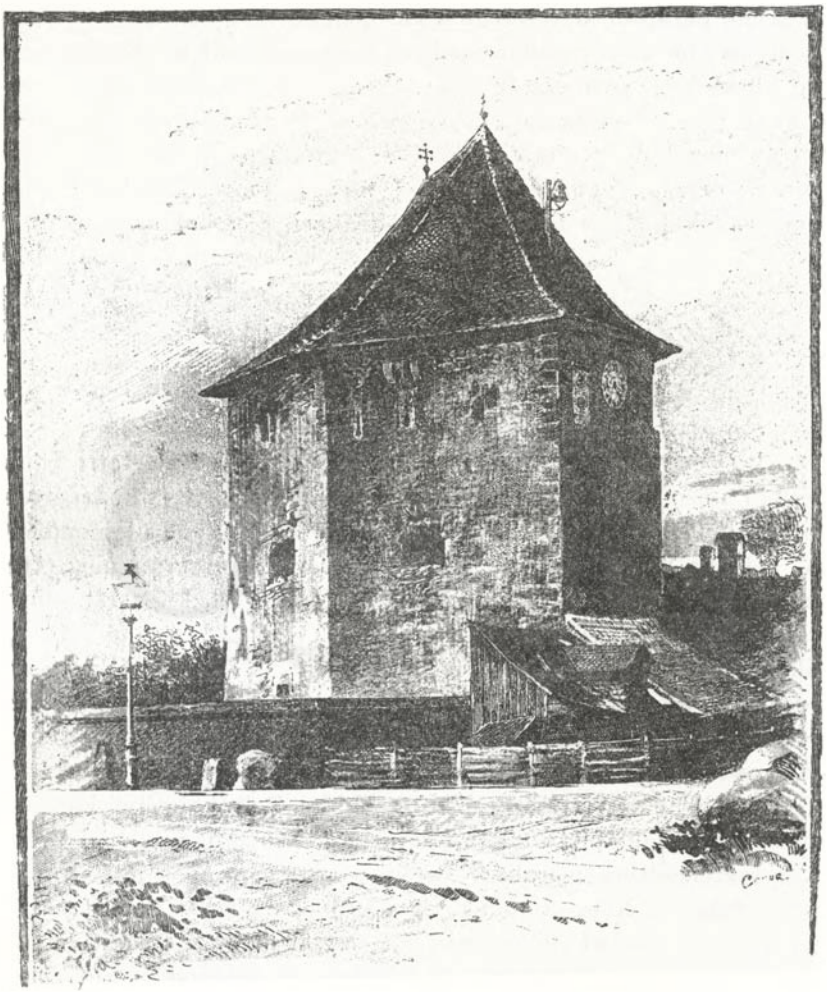
gyűlésből való kirekesztését, a püspökségek számának háromra való leszállítását, az egyházi javak lefoglalását, jövedelmeiknek a határvárakra való fordítását, Pázmány és Homonnai száműzését. Mert világos volt már, hogy a Habsburgok királysága és a katholikus egyház helyreállott. De Bethlen, noha bántotta a gyáva elpártolás, nem csüggedt. Eleinte alkudozott, de Magyarország szabadságai biztosítását nem ejtette el, aztán legyőzte Bouquoy császári tábornokot és ismét fenyegette Bécset és Morvát. Németországban még tovább folyt a harc és így Ferdinánd kénytelen volt békére hajolni. A nikolsburgi béke megerősítése Magyarország jogát, Erdély önállóságát jelentette és Bethlennek nemcsak hét megyét biztosított, Kassával, hanem Oppelnt és Ratibort is. Igaz, hogy ezeket soha nem kapta meg (1621 december 31.). Ez teljes helyreállítása volt Bocskay művének és mint azt az 1608-iki, úgy erősítette meg ezt az 1622-iki soproni országgyűlés. Ott becikkelyezték az 1618-iki hitlevelet, elhatározták, hogy két magyar úr is ellenőrizze: csakugyan a határvárakra fordítják-e az örökös tartományokból e célra rendelt adókat és nádornak megválasztották a protestáns Thurzó Szaniszlót. A király mindenben enged és így megnyeri magának a nemzet hajlandóságát. Noha a kivitelben megmaradt az ellenreformáció rendszere, melynek a gyönge nádor nem is akart ellenállani, mégis Bethlen pártja az egész országban nagyon megcsökkent. Kettős politikája, az erdélyi fejedelmeknek gyöngeségük parancsolta hagyománya, itt kezdődik. Egyrészt a császárral alkudozik, első neje, Károlyi Zsuzsánna halála után egy főhercegnő kezére áhitozik, török háboruról ábrándozik, melynek ő lenne a vezére, másrészt a császárellenes párttal, a protestánsokkal, franciákkal és Velencével is fenntartotta az összeköttetést, évi pénzbeli segítséget kérve hadviselésre. Igy a császár nem bízhatott benne és Bethlen kénytelen-kelletlen megmarad a protestáns táborban.

Még kétszer fog fegyvert, könnyít az elnyomás ellen küzdő német protestánsokon, de mivel a magyarság nem támogatja többé, döntő sikert nem érhet el. A királyi hatalom és a katholicizmus erősödésének jele, hogy 1625-ben Esterházy Miklóst, az udvari párt legkiválóbb tagját, választották meg nádornak. Ugyanakkor megkoronázták ifjabb királynak a királyfit, III. Ferdinándot. Bethlen akkor a brandenburgi választó nővérét, Katalint, vette nőül és így sógora lett a nagy svéd királynak, Gusztáv Adolfnak. 1626-ban újra támad és megállja helyét a nagy császári hadvezérrel, Wallensteinnal szemben is. Pázmánynak, ki szemére veti, hogy török segítséggel pusztítja a magyart, így válaszol: Az Úristen tudja, hogy mit sem tett szándékosan nemzete romlására, hanem inkább megmaradására. »Nemzetünknek hasznára, magyaroknak dicséretes emlékezetére fárasztottuk elménket.« Soha senki győzelmet nem vett rajta, hadaiból összes háboruiban nem veszett el négyezer magyar. A török rablásokat megakadályozta; a magyar rabokat elvétette tőlük. »Adná az Úristen, volna húsz százezer nemzetünk, de ha összeszámlálnák is az országot Fátrától innét, feleségestől, gyermekestől is nem találnának kétszázezer magyar parasztot.«

Bethlen Gábor közbelépése csak külsőleg állította vissza a törvényes állapotot, a belső fejlődést és így az erőviszonyok gyökeres változását meg nem akadályozhatta. Ezért legfőbb érdeme az, hogy Erdélyben megszüntette a

hosszú pusztulás nyomait és jólétet teremtett, a protestantizmusnak pedig, kulturájának emelésével, megadta azt a belső összetartást, mely legalább a védelemben tette győzhetetlenné.

Bethlen szinte tudatosan Mátyás királynak lép örökébe. Politikai és katonai jelentősége kisebb, mert mi lett azóta a nemzetből és egységéből? De műveltség tekintetében, ha nem is hathatott az egész magyarságra, tán mara-

239. ábra. Bethlen-bástya Kolozsvárott.

dandóbbat alkotott. A református főiskolák neki köszöntek legtöbbet; a gyulafejérvári kollégiumnak, mely később Nagy-Enyedre tétetett át, ő az alapítója. Számos ifjut küldött tanulni külföldre, Heidelbergába, Hollandiába, Angliába, amellett pedig azon volt, hogy kiváló külföldi tudósokat nyerjen meg iskolái részére és ecélból nem kímélt áldozatot. Maga is érdeklődik a tudomány, az irodalom iránt, huszonhatszor olvasta végig a bibliát, több egyházi éneket szerzett. Gyula-Fejérvárt olasz izlésű épületekkel szépítette. Tudta, hogy Erdély

belső békéjének mi az alapja és türelmes volt minden felekezet iránt. A katholikusoknak, mivel püspökük nem volt, 1614-ben megengedte, hogy világiakkal igazgassák egyházuk ügyeit. Ez a katholikus státus eredete. A zsidózókat nem üldözte, sőt első kancellárja, Pécsy Simon, is közülök való volt. A zsidókat is befogadta és megígérte nekik, hogy egynek hibájáért nem ítélik el a többit is.

Amellett minden ízében magyar, a nemzet becsületét mindenkivel, török hűbérurával szemben is megvédi. Amilyen szigoruan fegyelmezi hadait, — ebben szinte páratlan az ő serege a katonai pusztítások ama klasszikus korában — annyira elnéző és irgalmas polgári kormányzásában. Büszke arra, hogy miatta egy nemesnek sem vették fejét. Serege, 30.000 gyalog és 20.000 lovas, vezetése alatt fontos tényezője lett a nemzetközi politikának. Ennek eltartása sem bontotta meg pénzügyeinek jó rendjét, annyira jó gazda volt és oly virágzó volt alatta az ország. Az országos jövedelmeket magánjövedelmeivel pótolta, ő volt országának legfőbb kereskedője: ökrökkel, viasszal kereskedett Velence felé, higannyal Konstantinápolyban. Halálakor (1629) nagy kincs maradt utána.

240. ábra. Bethlen Gábor aláírása.

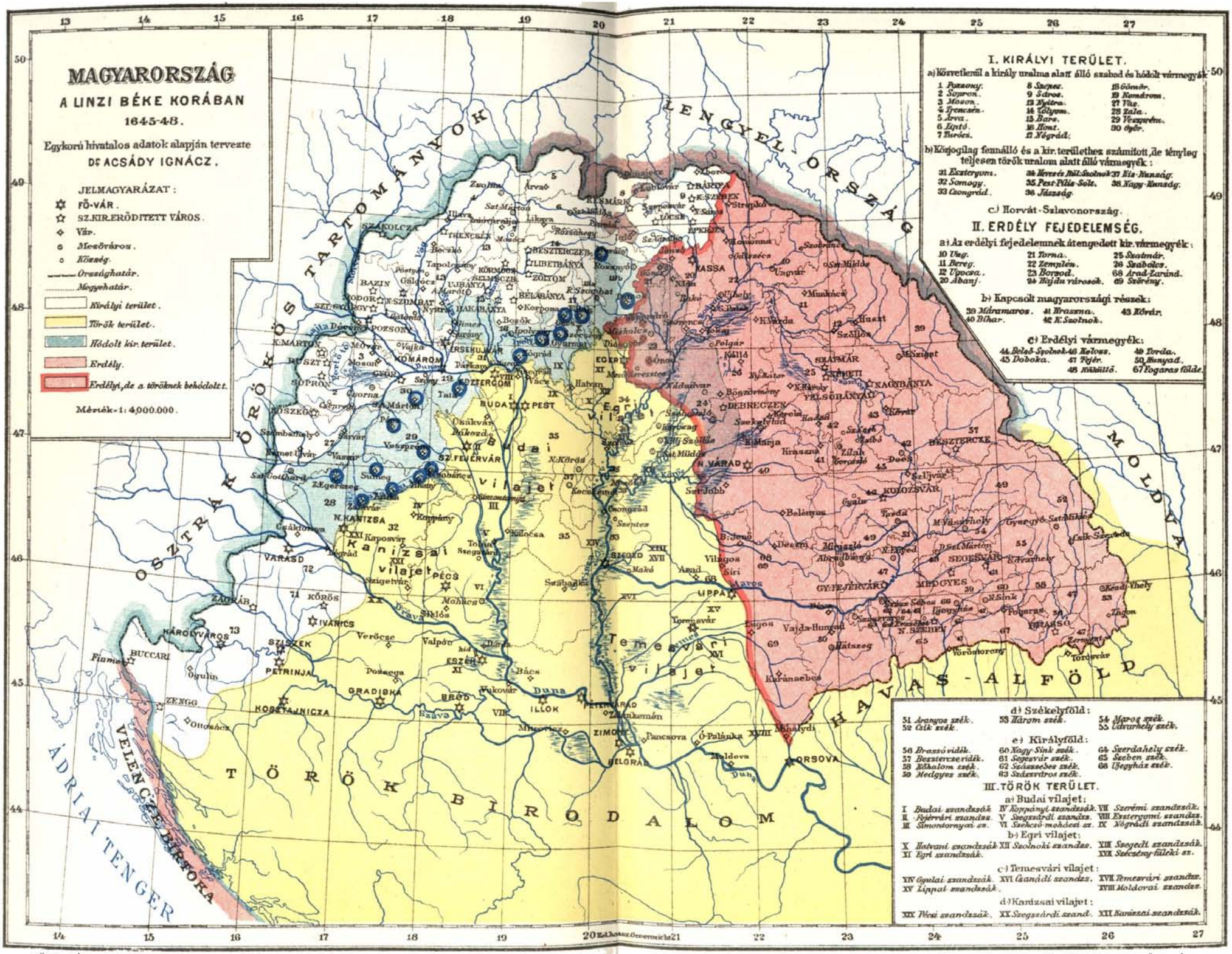
Gyermeke nem volt. Utódjául már életében elismertette Katalint. Ez a gyönge, hiú asszony gr. Csáky Istvánnal kezdett viszonyt és kedvéért kész volt áttérni a katholicizmusra. Ezért 1630-ban az országgyűlés lemondásra kényszerítette, helyébe Bethlen Istvánt, Gábor testvérét választván meg (1630). De ez csakhamar megegyezik a gazdag Rákóczy Györggyel, kit aztán elfogadott a segesvári országgyűlés is.

Rákóczy a felföldi kálvinista nemességnek volt feje és választását Esterházy nádor nem akarta megerősíttetni. Sereget küldött ellene, de Rakamaznál legyőzetett. Igy a török császár és a magyar király egyaránt elismerték, és mivel mindegyik souverainje másfelé volt elfoglalva, békén uralkodhatott és könnyen végezhetett az ellene pártot ütő Bethlen-családdal. Politikai céljai közt a vagyonszerzés és a dinasztiaalapítás állott elsősorban. Kifosztja az iktári Bethleneket, kifosztja a szerencsétlen Katalint. Pereiben nagy szerepet játszik a kincstári érdek, a konfiskáció. Neje, a derék, egyszerű és vallásos Lórántfy Zsuzsánna révén egy ősi nagy család öröke száll reá, fiával elvéteti az ecsedi Báthoryak örökösnőjét, Báthory Zsófiát. Ily módon a legnagyobb magánvagyont szerzette össze, mely a Szapolyaiak óta magyar család kezén volt. De azért még áttérése sem mentette meg Báthory Zsófiát apósa, anyósa rideg szigorától.

Mert ellentétben Bethlen Gábor szabad, humánus felfogásával, a kapzsi, fukar Rákóczy minden ízében rabja a kálvinista türelmetlenségnek. Az ő kora a nagy kálvinista teológusoknak és udvari papoknak, Geleji Katona Istvánnak, Keserüi Dajkának aranykora. Dogmatizmusban, szűkkeblüségben és csalhatatlansági érzetben ezek alig maradtak el a katholikus főpapok mögött. Az erdélyi református egyházba, Rákóczy György uralkodása alatt, befészkelte magát az uralkodó egyházak minden visszaélése. Apácai Cserei János, az első magyar

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

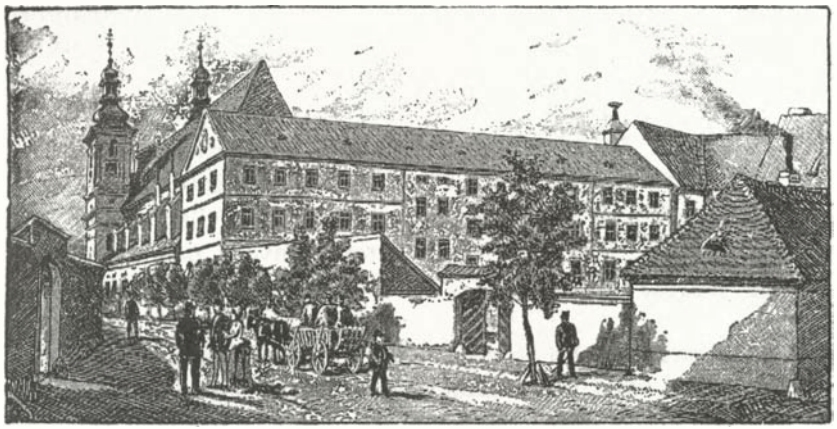
MÜVELTSÉG KÖNYVTÁRA

AZ ATHENAEUM R.T. KÖNYOMÁSA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

bölcsész, elvesztette tanári állását, mert Descartes filozófiáját hirdette és mert presbiteriánus volt, azaz nem ismerte el a püspöki kormány jogosultságát (1655).

241. ábra. Nagyszombati jezsuiták temploma.

Igy a reformáció Erdélyben megcsontosodott és, ha megállott is, továbbfejlésre már nem igen volt képes.

A katholikus vallás ellenben minden téren előrehalad. Politikailag azért, mert most már megalakult Ausztria és ott korlátlanná lett a Habsburgok uralma, mely

242. ábra. Nagyszombati egyetem.

az először Wallenstein szervezte nagy állandó seregre támaszkodhatott. Szellemileg azért, mert Pázmány nemcsak hogy fáradhatatlanul működött tovább, hanem arról is gondoskodott, hogy szellemét intézményekkel tegye állandó hatásuvá.

A papság nevelése és fegyelmezése volt egyik legfőbb célja. Az utóbbit szigorú zsinati szabályokkal akarta elérni, a nevelést új, kellően dotált iskolák segítségével irányozta. Az egész hierarchiában a jezsuita szellemet akarta uralkodóvá tenni. A rend vezetése alá adta az 1625-ben maga alapította nagy pozsonyi kollégiumot, a bécsi Pázmáneumot és a nagyszombati főiskolát (1635), melyet utódai a jogi oktatással is kiegészítve, valódi egyetemmé tettek. Társakat, követőket is nevelt magának. A világiak közt legkiválóbb tanítványa a nádor, Esterházy Miklós, ki politikai kérdésekben gyakran keményen összetűz mesterével, de egyházi irányban leghívebb követője. Oly nagy Pázmány tekintélye, hogy midőn VIII. Orbán pápa a franciákkal, és így közvetve a protestánsokkal, ért egyet a Habsburg-ház világuralmi tervei ellenében, Ferdinánd császár őt küldi Rómába, hogy az egyház fejét ez iránytól eltérítse. Pázmány halála előtt (1637), nagy és sikeres munkára tekinthetett vissza. A katholikus egyház, mely harminc évvel azelőtt létéért volt kénytelen harcolni, mely még Bethlen első támadása idején is végső veszéllyel küzdött, most már visszanyerte elsőségét és teljes bizalommal nézhetett teljes diadala elé.

243. ábra. Rákóczy György aláírása.

Nem csekély a nagy bíboros politikai jelentősége sem. A katholicizmus Rudolf alatt ellentétbe jutott az alkotmánnyal és magyarsággal. Pázmány magyarabbá tette és ismét beillesztette az alkotmányba. Az egyház növekedő ereje egyúttal függetlenebbé tette azt a királyi kegytől. Most már jó, sőt ellenzéki magyar is lehet katholikus. Pázmány maga elég belátó volt ahhoz, hogy vallásos buzgalmát alárendelje a politikai szükségnek, a magyarság érdekének. A két nagy felekezet közti ellentét már nem oly éles. Bethlen utolsó támadása alkalmával megtörtént, hogy két lovascsapat, egymásnak vágtatva, megismeri, hogy egy nemzetből való. Erre Bethlen magyarjai a németekre rontanak, Esterházy magyarjai pedig a törökre. Maga Pázmány előbb úgy szólt, hogy inkább akar birtokán rókákat és farkasokat látni mint protestánsokat, de később belátva, mivé tette a katholikus diadal a független Csehországot, Kemény Jánosnak, Bethlen követének, azt mondta, hogy a magyarságnak szüksége van a protestáns Erdély hatalmára, »különben gallérunk alá köpne a német.«

Hanem azért a protestáns templomok elvétele, papjaik, iskolamestereik elűzése szünet nélkül folyt tovább. Minden egyes katholikus hitre térő nagy család egy-egy vidék elvesztését jelentette a protestantizmusra nézve. Esterházy, ki maga köznemesi családból való volt, házassága és az udvar kegye folytán roppant uradalmaknak lett birtokosa és kérlelhetetlenül érvényesítette, törvény ellenére is, a földesúri jogot. Az 1638-iki országgyülésen, ezen a kérdésen vitatkozva, csaknem egymás vérét ontották a rendek. A protestánsok azóta egyre ostromolták Rákóczy Györgyöt, hogy fegyverrel segítsen az elnyomott eklézsián. De panaszuk nem hatotta meg az óvatos fejedelmet, kiben nem volt meg Bethlen zseniális bátorsága és ki semmit sem akart kockára tenni. Csak midőn Francia-

ország és Svédország teljes garanciát vállalt és segélypénzzel is ellátta, miután a szultán is beleegyezett, indította meg 1644-ben a háborut.

Ez a támadása már nagyon eltérő volt Bethlenétől. Csak a protestánsok állottak hozzá, a katholikusok pedig a nádor alatt oly erővel fordultak ellene, hogy tervét, az egyesülést a Morvában táborozó nagy svéd hadvezérrel, Torstensonnal, nem birta végrehajtani. Ekkor történt, hogy a szép és örökké szerelmes Széchy Mária a győzhetetlennek tartott Murány várát átadta Wesselényi Ferenc királyi kapitánynak és vele magát is. Annyiban is nagy a különbség az előbbeni felkelésekhez képest, hogy a porta, a vele szemben is fukarkodó Rákóczy hatalma növekedésétől tartva, már 1645-ben ellene fordult. Ez békére kényszerítette a fejedelmet. Ha mégis kedvező feltételeket vívott ki, azt nem saját hatalmának köszönhette, még kevésbbé a magyar protestantizmus erejének, hanem Torstenson nagy diadalainak. A császárellenes párt győzelme a harmincéves háboruban hatott vissza Magyarországra is. Ennek köszönheti Erdély, hogy még a westfáliai békébe is befoglalták.

Jellemző az is, hogy Rákóczy előbb csak a maga és családja részére kötött békét (1645 aug. 8.) és csak később egyezett meg Linzben a királlyal Magyarország jogaira nézve is (1645 dec. 20.). Maga Bethlen Gábor hét megyéjét nyerte, ezek közül Szatmár és Szabolcs fiaira is átszáll. Családi birtokul nyeri Tokajt és Tarczalt, akkor bizonyára a legjövedelmezőbb magyar birtokot. Ha az iktári Bethlen-család kihal, az övé lesz Ecsed és Nagy-Bánya is. Linzben megerősítik a bécsi békét, elrendelik az elvett birtokok visszaadását és külön cikkelyben biztosítják a szabad vallásgyakorlat jogát a jobbágyok részére is.

244. ábra. Lippay György, esztergomi érsek.

Ezt az 1646—47-ik évi országgyűlésnek kellett becikkelyezni. A katholikus, megalkudni nem akaró irány, ekkor már igen erős. Nádornak Esterházy halála után Draskovics János bánt választották, a protestánsok nyilt ellenségét. A királyi előterjesztés a 400 elvett egyház közül csak nyolcvannak visszaadását ajánlotta. A protestánsok, gyengeségük érzetében, ebbe is belenyugodtak, de Lippay primás és pártja keményen ellenmondottak. Ellenmondásuk még a törvényben is meg van említve. »A klérus és más világi urak ellenmondása semmibe sem vétetvén, sőt mindenkorra érvénytelennek nyilváníttatván.« A király nemcsak a mérsékelteket gyüjtötte össze a túlzók ellen, hogy a linzi békét be lehessen iktatni, hanem a törvény végrehajtásáról is gondoskodott. Érdemét nem kisebbíti, hogy politikai okból tette, a béke megőrzése végett. A protestánsokat annyi templom elvesztéséért újabb jogokkal kárpótolta. A tizennegyedik pont sze-

rint azt, ki az országos törvény ellenére a vallásgyakorlatot zavarja, templomokat, iskolákat, azok jövedelmeit vagy javait foglalja le, a vicispán intse meg. Ha az intelem eredménytelen, a vicispán, a szolgabírák és egyenlő számú katholikusokból és protestánsokból álló törvényszék a tettest hatszáz forint birságra ítéli. Ezt az ítéletet végrehajtják és csak utólag lehet az országgyűléshez fellebbezni.

Az alkotmány gyakorlati alkalmazásához már annak elméleti átgondolása is járult, mely a törvény tiszteletét annál biztosabb alapra helyezte. Midőn a papság arra törekedett, hogy a törvény, melynek végrehajtása a király legfőbb tiszte, elnézés, indulgentia alapján ne hajtassék végre, gróf Esterházy Dániel, ki Kassára volt kiküldve királyi biztosnak, így írt a királynak: »Törvény végrehajtás nélkül nem él. Ehhez járul, hogy felséged magyar birodalmának ősi szabadsága és szokása szerint a nemzet a királlyal együtt hoz törvényt. Az országtól hozott és a királytól megerősített törvény életbeléptetését nem szabad tehát elhalasztani a nemesség sérelme nélkül.« Ez a gondolkodás, mely tettekben is nyilvánult, mégis azt mutatja, hogy a régi nemesi szabadság több volt a törvényes nemesi önkénynél. Csakhogy olyan király kellett hozzá, mint III. Ferdinánd, aki saját nézetét is alárendelte a törvénynek és az ország érdekeinek.

Azt az alkotmányos, rendi és nemzeti rendszert, melyet az északkeleti megyéknek a hajduk támogatta felkelése alkotott meg 1606-ban, az általános európai helyzet befolyása, mely Erdélynek és a protestantizmusnak kedvezett, egy félszázadon át fenntartotta. De ha a törvényt mindegyre megújították, sőt egyre újabb biztosítékokkal bástyázták is körül, az erők egyensúlyát fenntartani nem lehetett. A katholicizmus ismét erőre kapott, az ellenreformációnak kedvező bécsi udvar és dinasztia hatalma pedig megsokszorozódott. Igy csak alkalomra volt szükség, hogy a hatalmi viszonyokban beállott változás az intézményekben is kifejezésre jusson.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

XI. FEJEZET.

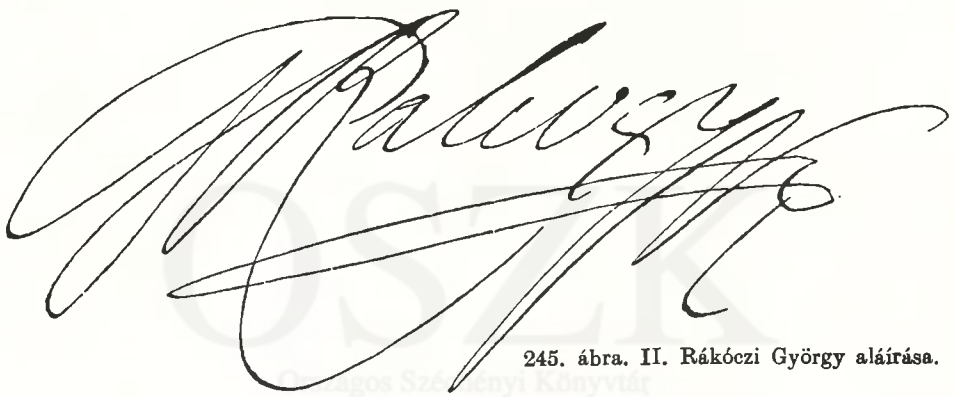
ERDÉLY BUKÁSA ÉS A TÖRÖK HÁBORU.

ALIG VOLT akkortájban uralkodó, ki biztosabb, nyugodtabb birodalmat örökölhetett volna, mint atyja halála után Rákóczi György. Délceg, vitéz úr volt, amellett nagyravágyó és pompakedvelő. Míg öccse, Zsigmond, Sárospatakon a tudományokat művelte és a múzsáknak szerzett új, áldott tanyát, az ifjú fejedelem kicsinynek találta Erdélyt és nagyobb tér után nézett, hol hatalmát érvényesíthesse. Elődjei példáját, kik Magyarországot iparkodtak apránkint megszerezni török segítséggel, nem követhette, mert Pázmány és Esterházy megerősítették a katholikus pártot, III. Ferdinánd mérséklete pedig lojálissá tette a protestáns pártot is. Eleinte a moldvai és havasalföldi vajdákat tette hűbéreseivé, aztán a lengyel trón megszerzésére fordította minden gondját. Atyja politikai örökét, a svéd és francia szövetséget, tovább ápolta, sőt 1655-ben érintkezésbe lépett Angliának és a protestantizmusnak hatalmas protektorával, Cromwell Olivérrel is, hogy célját jobban elérhesse.

Lengyelországban a svéd Wasák katholizált ága uralkodott Báthory István óta. A protestáns ág, melynek hatalmát a harmincéves háború annyira megnövesztette, szinte állandóan hadakozott rokonai ellen. Mikor a harcias, vitéz Károly Gusztáv svéd király hadat indított a tehetetlen János Kázmér ellen, az erdélyi fejedelem egy ideig mérlegelte, melyikkel való szövetség lenne hasznosabb, de utoljára svéd részre hajlította őt a közös protestáns érdek. A svéd király, ki, szövetségben a brandenburgi nagy választóval, Varsónál nagy csatában legyőzte a lengyeleket, nagy árt volt hajlandó megadni Rákóczi segítségeért. Szüksége volt reá, mert hadaival nem tarthatta megszállva a roppant kiterjedésű lengyel birodalmat. A Radnóton kötött szövetség értelmében Rákóczi lengyel király lesz, anélkül hogy vallását meg kellene változtatnia, csak meg kell szállania a már meghódított országot. Rákóczi el is indult, inkább fényesen öltözött, mint jól szervezett sereggel; különösen katonai mérnökökben volt nagy hiány, mert a fejedelem, ki sok százezeret költött hiú fényűzésre, ezek megnyerésétől sajnálta a pénzt. Diplomaciailag is könnyelmüen járt el. Nem szerezte meg hűbéres urának, a szultánnak, beleegyezését. A magyar király pedig egyenesen

tiltakozott vállalata ellen, mert a svéd befolyás növekedése a német birodalom békéjét is újra megbonthatja. Ellenezte a kalandot Lórántfy Zsuzsánna is, de fia nem állhatott ellen egy korona csillogásának. Minden jól ment, míg Károly Gusztáv az országban maradt. Lemberg (magyarul Ilyvó), Krakkó, Varsó sorban meghódoltak. De midőn a dánok támadása hazaszólította a svéd királyt, nemcsak a lengyelek keltek fel az idegen uralom ellen, hanem a császár és a szultán egyaránt Rákóczi ellen fordultak.

Nagy momentum volt ez Kelet-Európa történetében. Még egyszer fel lehetett volna támasztani a lengyel birodalmat, még egyszer úgy lehetett volna az ügyeket intézni, hogy Magyarország, lengyel szövetségben, Ausztriától függetlenebbül fejlődhessék. Csak a porta jóakaratára lett volna szükség. Hiába figyelmeztették a svédek a szultánt, hogy az oroszból válik majd az oszmán hatalom legveszélyesebb ellensége; most még le lehet törni, míg nem késő. A törökből már kiveszőben volt az a gondolkodás, mely egyedül képes fenn-

245. ábra. II. Rákóczi György aláírása.

tartani a birodalmak nagyságát: jobban tartott a pillanatnyi kellemetlenségtől, melyet egy túlhatalmas hűbéres okozhatott, mint a jövő romlástól. Már megvesztegethetők voltak a basák és miután Rákóczi nem engedelmeskedett a felszólításnak, hogy térjen haza, reászabadították a tatár khánt. Erre, mint jelszóra, a kozákok és oroszok is ellene fordultak és buzgó segítőkre találtak a lengyelekben is, kik elnyomásnak nézték az erdélyi uralmat. Az erdélyi sereget a kozákok és lengyelek megverték, Lubomirszky herceg már Magyarországba is betört és megtorlásul felgyujtotta Beregszász városát. Rákóczi lemondott, szégyenletes feltételek mellett békét kötött és álruhában hazaszökött.

A bomladozó sereg romjait Kemény János vezette haza. De mielőtt elérhette a határt, a tatárok körülvették és egész hadával elfogták. Erdély hatalmának egyszerre vége van. A tatár rabság, a nagy költség és veszteség után, még újabb áldozatot is követelt: vissza kellett váltani a foglyokat. Alig volt Erdélyben család, mely ne siratta volna valamely tagjának vesztét vagy rabságát. (1657.)

Kis nemzet büntetlenül nem követhet el nagy hibát. Egy év tönkretette egy félszázados becsületes munkának eredményét. A szamosújvári országgyűlésen bús kar fogadta a fejedelmet: a foglyok anyái, nejei, gyermekei, kik

Kegyelmes Uram.

Végig tekintvén az gyülésnek, (az melliet azért nem igen kedvelhettem) noha sinchen mit irnom Nagodnak mindazon által nem akartam el mulatnom az Nagod méltóságot kérdezni, chak tudnillik meg ne chokoljam, Nagodat kérem hogy az maga fogadot gratiaiaban engem végig tarchon meg, es legyen nekem mindenkor oly kegyelmes uram ak mint en Nagodnak mint kegyelmes uramnak maradok

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Pozonban 29 Juny
1655

alazatos szolgaja
Zrini Miklos

ZRINYI MIKLÓS LEVELE.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

könyörögtek, váltsa ki híveit. Rákóczi nem erre, nem is a porta békítésére fordította megmaradt kincseit, dacos erélyét, hanem az uralom megtartására. Igy a rendek is elválasztották ügyüket az övétől és, félve a török haragjától, Rhédey Ferencet választották meg fejedelemnek. De a hatalom még Rákóczi kezében van, ki Rhédeyt lemondásra kényszeríti és ismét ura lesz az országnak. Hanem azt megvédeni most sem képes. 1658-ban betör a tatár és végigpusztítja Erdélyt. Gyula-Fejérvár épületei, művészi kincsei akkor váltak a tűz áldozatává. A megtört, koldusbotra jutott nép békéért könyörög. A nagyvezér nemcsak engedelemességet követel, hanem félmilliónyi hadisarcot, azonfelül az évi adónak 80.000 frtra való emelését. A hozzá indult követség vezetőjét, az »oláh« Barcsay Ákost, kinevezi fejedelemmé, de feltételeiből nem enged.

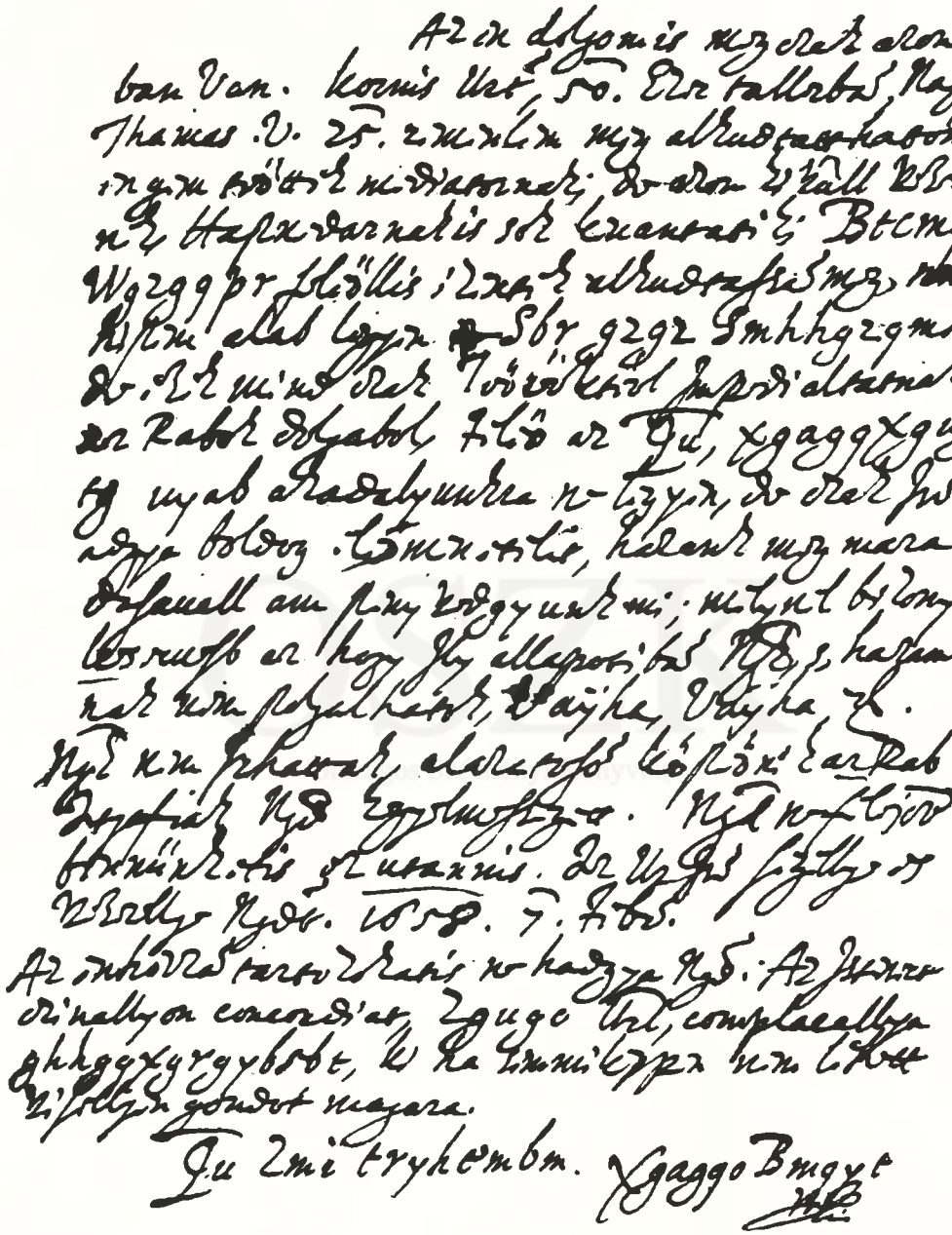

246. ábra. Rhédey Ferenc.

Báthory István még figyelmeztette a törököt, hogy Erdély nem Oláhország: itt az adót egyoldaluan emelni nem lehet. Most nyiltan kimondják Stambulban, hogy az lesz erdélyi fejedelem, ki csak egy oszporával is többet ád. A nyilt lázadás után már arra is jogot formált a török, hogy Erdély önállóságát egészen megsemmisítve, azt vilajetté változtassa és basát ültessen oda. Igy Rákóczi kétségbeesett harcának nemzeti lett a jelentősége. Vissza is szerzi magának Erdélyt, de Fenesnél, Gyalu mellett, elveszti a csatát és életét. (1660.) Vitéz halála nem engesztelhet ki nagy hibáival, önzésével, azzal a politikával, mely egy kétségbeesett játékosé, ki nem a magáét teszi kockára, hanem egy ország jólétét. E jóléttel együtt elveszett Erdély önállósága, politikai súlya.

Rákóczi a császárt igyekezett megnyerni ügyének, de bár a magyar urak, különösen Zrinyi Miklós, buzgón támogatták, nem ért célt. Halála után azonban, midőn Kemény János, kit Barcsay ellenében megválasztottak, Bécshez fordul, bevonul Erdélybe egy császári sereg, hogy megakadályozza a tartománynak török kézre való jutását. Erre török részről az ország kapujának, Nagy-Váradnak, megszállása volt a válasz. A híres vár, melynek védői közül Tisza István is kitüntette magát, vitéz ellenállás után török kézre jut. Igy Erdély védtelenül van kiszolgáltatva a török inváziónak. Kemény János elfogatja és megöleti a derék Barcsayt, ki minden lehetőt elkövetett, hogy hazájának visszaszerezze a nyugalmat; de a törökkel ő sem bir, Kucsuk Mehemed ellen Szőlősnél csatát veszt és elesik (1662 jan. 24.). A basa a gyámoltalan Apaffy Mihályt helyezi a fejedelmi székbe és Montecuccoli császári vezért visszavonulásra kényszeríti.

Több mint fél századon át tartott a húsz évre kötött zsitvatoroki béke; letelte előtt mindig meghosszabbították. A szultánok a lengyelek, oroszok, Velence

247. ábra. Kemény János levele a tatár fogságból.

ellen hadakoztak és fenntartották a jó viszonyt a császárokkal. Láttuk, hogy Rákóczi ellen a szultán egyetért a császárral. De Erdélyről lemondani, vagy annak uralmán megosztozni a némettel épp oly kevéssé akar a diván most, mint

WESSELÉNYI FERENC.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

száz év előtt. A kivívott eredmény nagyra növeli a porta önérzetét és az albán Köprüli Achmed nagyvezér folytatni óhajtja Szulejmán és Szinán basa hódító politikáját és nem riad vissza a háborutól. Követelései: a császári had teljes kivonása Erdélyből, Székelyhid várának átadása, Zrinyi Miklós uj várának lerontása és évi adó.

248. ábra. Barcsay Ákos aláírása.

A bécsi udvar csak kénytelen-kelletlen ment bele a háboruba. A velencei követek jelentései szerint a miniszterek éppen nem lelkesedtek a háboruért és Magyarország felszabadításának eszméjéért. A magyar birodalomnak még megmaradt részét sáncnak nézték, mely a törököt visszatartja az örökös tartományoktól, de e részeket kiterjeszteni nem óhajtották, mert az erősítése lenne a magyarságnak. I. Leopold, ki 1657-ben követte atyját, nem gondolkozott másként; ismerte gyöngeségét, de a vallásos eszme sokkal erősebb benne mint elődjében, az pedig harcra készti a hitetlenek ellen. Nem enged és 1663-ban újra kitör a nagy háború. Montecuccoli megelégszik a Bécsbe vezető út védelmével, de nem akadályozhatja meg a fontos Érsekújvárnak, továbbá Lévának és Nyitrának elvesztését. Hogy is merhette volna csekély hadát kockára tenni a nagyvezér nagy tábora ellenében? A magyar nemesi felkelés gyülekezésében inkább veszedelmet látott, mert hátha az a törökhöz pártol?

Ez a tétlenség és az abból következő kudarc vérig sértette Zrinyi Miklósnak, ősé méltó ivadékának, hazaszeretetét. A pogány elleni harc, az ország felszabadítása volt az eszme, melyért él-hal. Élesen megtámadja a tudós császári fővezért, gyávaságot, mulasztást vet szemére. Montecuccoli védekezik. A hadi szerencsétlenség nagyra növesztette az egyenetlenséget a keresztyén táborban.

Az a veszedelem, mely Érsekújvár elvesztéséből Bécsre és Németországra nézve következhetik, felriasztja az egész, békét élvező keresztyénséget. Nemcsak a németek, a lengyelek, a pápa küldenek segítséget, hanem Coligny vezérlése alatt XIV. Lajos francia király is ötezernyi sereget indít Magyarországba. Zrinyi meg akarja mutatni, mire képes a magyar magában is. Zerin várból elindulva 1664 januáriusban felégeti az eszéki hidat, a török legfontosabb közlekedési útját, elfoglalja Babócsát és ostromolja a birtokait közvetlenül fenyegető Kanizsát. Megmutatta, hogy egy ügyes, vitéz huszárvezér rendes katonaság nélkül is mennyi bajt okozhat egy túlhatalmas ellenségnek. De Kanizsát elfoglalnia nem sikerült és Zerin várát sem tudta felmenteni a megtorlásra odasietö nagyvezér ostroma alól. Zerinvár romba dőlt, pedig Montecuccoli serege a közelében tábo-

249. ábra. Zrinyi Miklós aláírása.

rozott. Emiatt újra kitört a vita a hires lovag és a modern hadviselés egyik, igaz hogy nagyon is óvatos és módszeres, úttörője között. Zrinyi Thersiteshez hasonlítja ellenfelét, ahhoz a gyáva, piszkolódó göröghöz, ki Trója ostrománál távol maradt a harctól és még gúnyolta a hősöket, kik életüket tették kockára. Montecuccoli pedig tervszerűtlenséget és ebből következő sikertelenséget lát Zrinyi híres téli hadjáratában. Mire is mehetne a magyar felkelőkkel, kik mindenben hiányt látnak, kik még a fegyverrel bánni sem tudnak és titokban mindig készek a futásra?

Az irodalmi harcot a háború döntötte el. Zerin vár bevétele után északra indul a nagyvezér. Szent-Gotthárdnál, a Rába átkelőjénél, útját állja Montecuccoli, kihez már a franciák is csatlakoztak. A török merész támadása zavarba hozta eleinte a keresztyén tábort, de a franciák heves rohama, melyre nem is kaptak parancsot, megállítja az ütközetet, a sorakozó vasas németek pedig teljesen szétverik a folyón már átkelt török sereget. (1664 aug. 1.) Mátyás ideje óta magyar földön ez volt az első döntő győzelem. De nem magyarok vívták ki és azért nem is ők szabták meg a béke feltételeit.

250. ábra. Montecuccoli Rajmond.

Ez a béke, melyet Vasváron kötöttek, már augusztus 10-én, Nagy-Váradot, Érsekújvárt, Nógrádot török kézen hagyja, elrendeli Székelyhid lerontását, tiltja Zerin várának újraépítését. A császár Érsekújvárral szemben, a Vág vonalánál, új várat építtet. Mindkét fél elismeri Apaffyt és kivonja hadait Erdélyből. Szabolcs, Szatmár, a hajduság a királynak jutnak, ki ismét 200.000 tallér évi ajándékot küld a szultánnak, úgy mint azt Zsitvatoroknál is kikötötték.

Ilyen béke akkora győzelem után méltán meglepett mindenkit. Pedig természetes következése volt a régóta követett bécsi politikának, melynek szálai 1612-ig nyúlnak vissza: a törököt még áldozat árán is elvonni a magyartól, hogy ez utóbbival el lehessen végre bánni. Ez elbánásnak a most már elgyöngült Erdély sem állhatja útját. Magyarország felszabadítása újabb költséget és erőfeszítést követelt volna; a miniszterek pedig jobban tartottak a felszabaduló egységes Magyarországtól mint a töröktől. Igy biztosnak látszott az eredmény: Magyarországnak Csehország sorsára jutása. Mert annyi engedmény fejében a török csak egyet ígért: azt, hogy többé nem segíti a magyart.

A végrehajtás gyorsaságáról és biztosságáról pedig kezeskedett az a császári sereg, mely végre mégis bejött és itt maradhatott az országban és amely, Zrinyi kifejezése szerint, eddig is több kárt tett a magyarban, mint a törökben.

XII. FEJEZET.

AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A KURUCVILÁG.

A VASVÁRI BÉKE megkötése nyilt törvénytelenség volt. Sok cikkely parancsolta, hogy a törökkel folyó alkudozásoknál magyar biztosnak is jelen kell lennie. Talán nem tudták a szerződésnek a magyarokra vonatkozó titkos pontját, de az egész tartalom bizonyossá tette, hogy Magyarország olyan támadás előtt áll, minő Rudolf óta nem érte.

Ezt a minden eddigieknél nagyobb és súlyosabb veszedelmet kettős ok hozta a magyarra : a belső egyenetlenség és a hadi szervezetnek gyöngesége és elmaradt volta. Mert idegen hatalmakat okolni a nemzetet ért csapásokért igen kényelmes és népszerű lehet, de nem igaz. A nemzetnek, mint az egyénnek, magának kell léte és virágzása feltételei fölött őrködnie. Míg a létért való küzdelem folyik, idegenben, még barátban is, azt kell látni, ki gyöngeségünket a maga javára használhatja fel.

A belső egyenetlenség a vallásfelekezetek közötti harc kiélesedésének volt következése. Akár a hitújítást, akár az ellenreformációt nézzük okának, bizonyos, hogy minden felekezet fanatikus része közelebb állott más nemzetbeli hitsorsosához mint más vallású honfitársaihoz. Mihelyt egyszer a hatalmi viszonyok gyökeres eltolódása nyilvánossá lőn, hiába volt a törvények, a szerződések parancsa, hiába a mérsékeltebbeknek hazafias szava.

I. Leopold, kit bátyja (IV. Ferdinánd) halála után választottak és koronáznak meg ifjabb királynak, koronázási hitlevelében megerősítette a protestánsok jogait is. De már az 1659-i országgyülésen a protestánsok nem birták kieszközölni sérelmeik orvoslását. A földesúri jog kérlelhetetlenül érvényesült ; egyre több lett az elfoglalt templomoknak, az elűzött papoknak száma. Az egyetlen eredmény, melyet elértek, az volt, hogy a jezsuitákat még sem fogadták be, mint azt a főpapság és pártja óhajtotta volna. Nehéz többségből kisebbséggé válni és mégis meghajolni. A protestáns rendek úgy óhajtottak helyzetükön segíteni, hogy német példa szerint külön státussá akartak alakulni. Ott ugyanis, a vallásos üldözés meggátlása végett, egyenlő jogú lett a két felekezet, úgy hogy nem lehetett hozni törvényt vagy határozatot, ha az egyik ellenmondott. Az 1659-iki diétát követő években még lényegesen rosszabbodott helyzetük. Erdély megszünt

támasz lenni, hiszen maga is segítségre szorult. Rákóczi halála után pedig özvegye, Báthory Zsófia, visszatért ősei hitére és annyi időn át elfojtott meggyőződése vakbuzgóvá, üldözővé tette. A maga és fia, Ferenc, birtokán tűzzel-vassal irtotta a protestantizmust, éppen azon vidéken támadva meg azt, mely eddig legerősebb, legyőzhetetlen bástyája volt. Katholikusok lettek a Nádasdyak és Illésházyak is és a renegatusok dühével fordultak volt hitfeleik ellen. Azonkívül Montecuccolinak e vidéken át Erdélybe menő és onnét visszatérő hadai is egész a kétségbeesésig zsarolták a népet, elsősorban természetesen az eretnekekkel éreztetve gyűlöletüket.

251. ábra. Báthory Zsófia.

Szenvedélyesen, tele haraggal jelentek meg a protestáns követek az 1662-iki diétán, attól várva már nagyon felhalmozódott sérelmeik orvoslását. Annál inkább remélhették, mert a török háború kitörőfélben volt és a királynak engedményeket kell tennie, hogy adót és katonát szavazzanak meg. Nem is akartak tárgyalásba fogni, míg rajtuk segítve nincs. Azok a katholikus főurak, kik a nemzetet a török ellen szerették volna egyesíteni, élükön Zrinyi Miklóssal, hozzájuk állottak, de a többség ellenük döntött. A királyhoz fordultak; az is visszautasította őket. Igy, teológusaik megkérdezése után, Draskóczy György vezetése alatt mindnyájan elhagyták az országgyűlést. (1662 szept. 2.) Ez a lépésük formailag hibás, mert távollétük mit sem akadályozhatott meg. Az országgyűlés éppen úgy határozhat nélkülök, ellenük, mint ahogy 1608-ban és 1647-ben a túlzó katholikusok ellenmondását nem vette semmibe. Politikailag pedig azért hibás, mert semmi határozott tett nem követte. Ha előttük a haza a fő, harcolni kell érte és meg kell várni, míg elismerik jogukat; ha a vallás, csatlakozzanak a törökhöz. De így elégedetlenségükkel együtt gyöngeségüket is mutatták és kihívták maguk ellen az üldözést. Hanem ez az ítéletünk nem oldhatja fel a főpapságot és pártját sem. Ők nyiltan mutatták, hogy a gyönge nem talál náluk igazságot; ők azok, kik tényleg tönkretették az alkotmányt és megtanították az udvart arra,

APAFFY MIHÁLY.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

hogy kell az egész országgal elbánni. Zrinyi Miklós meg is mondta a protestánsoknak: »Nekem más a vallásom, de a ti szabadságtok az enyém is; engem is sujt a rajtatok elkövetett igazságtalanság.« A török háborunak tétlen nézői maradtak a protestánsok. Minek megijedni a török hódoltságtól, mikor az legalább a vallást nem bántja?

Ez a megoszlás már magában véve is kiszolgáltatta a nemzetet ellenségeinek. »Magyart magyarul maratni«: lett Bécsben a jelszó. De valóban vészessé azáltal vált, hogy a két egymással halálos gyűlöletben küzdő ellenfél egyaránt

252. ábra. Hajduk.

elhanyagolta katonai szervezését és nevelését. Franciaországban a kisebbségre jutott hugenották váraikkal és seregükkel adtak erőt az őket biztosító nantesi rendeletnek. Nálunk erre még kisérlet sem történt.

Tudom, hogy nagy ellenmondást keltek, de kimondom, mert minden adat arra vall és mert a későbbi fejlődés enélkül nem érthető: e szabadságharcok kora a XVI. századhoz képest a leszerelés, a béke kora volt. Ezt lehetővé tette a török háboruk hosszú szünetelése. Bocskay harcát jobbára a hajduk vívták meg; a későbbiekben az erdélyi fejedelmek zsoldosainak jutott a főszerep. A köznemességet a megye ügyeinek intézése tartotta vissza; a főnemességet gazdasága, művelődése, fejlődő társadalmi műveltsége. Jellemző, hogy várait, amennyiben a honvédelmet szolgálták, már mind átadta a királynak.

Voltak kivételek. A vezekényi kis csetepatéban (1654) négy Esterházy esett el a török ellen. A Zrinyieknél sohasem szünt meg a katonai tradició. De a Thur-

zók, Illésházyak, Csákyak és az új arisztokrácia legtöbbje már csak kivételképp kötik fel a kardot komoly célra. Ha van nemesi felkelés, az rossz fegyverrel, gyakorlatlanul gyűl össze és mihelyt lehet, szét is oszlik. Az erdélyi sereg szörnyű kudarca lengyel földön világosan mutatja, hogy már ott is kihalóban a katonai szellem.

Midőn az erdélyi bonyodalmak miatt fenyegetni kezd a török háború, némi kísérletet tesznek állandó nemzeti sereg alkotására. Az 1659. országgyűlés elrendeli a nemesi felkelést és minden tíz porta után egy lovasnak, minden telek után egy gyalognak kiállítását követeli. Ez összesen körülbelül 800 lovas és 8—9000 gyalog. Fenntartásukra tíz forintot szavaznak meg minden szabad és öt forintot minden behódolt porta után. Felét a földesúr, felét a jobbágy fizeti. Vállal tehát adót a nemes is, de minő kevés ez a szultán és a császár hatalmához képest! 1662-ben, mikor már komoly háborura kell készülni és mikor csak a katholikus, tehát lojális párt határoz, valamivel tovább megy. Elrendeli az összes nemesség személyes felkelését. Minden húsz telek után egy-egy lovast állít a földesúr és egy-egy gyalogot a jobbágyság. Ezeket az illetőknek jól fel kell szerelni és eltartani. A hódoltságban negyven telek állít ki egy lovast és egy gyalogot és ezek nem a megye, hanem földesuruk zászlaja alatt harcolnak. A papok is kötelesek katonát állítani, vagy személyesen elmenni. A város minden húsz polgári ház után állít egy gyalogot ; a kiváltságos község minden tíz ház után. A hajduk és a rácok személyesen kötelesek mind elmenni. Horvát- és Tótországban legnagyobb a teher, ott minden két porta után állít a földesúr egy lovast, a jobbágyság egy gyalogot.

Ezenfelül megújítják az 1659-iki törvényt, mely 6600 lovast és 5200 gyalog magyart rendel a végvárak őrségére. Ez lett volna kétségtelenül az egész erő legértékesebb része, csakhogy sohasem volt meg teljes számban és felszerelésben és csak a legritkább esetekben kapta meg fizetésének egy-egy részét.

Az általános közöny közepett felharsant a riasztó szó. A magyarnak magának kell helytállania magáért, ha tovább is ura akar maradni e földnek. Zrinyi Miklós a riasztó : az egyetlen, ki teljesen felismeri a helyzetet. Felismeri azt is, mit követel, és nemcsak szavával hat, hanem vitézi példájával is.

Zrinyi Pázmánynak volt növendéke. Erős vallásossága, katholikus érzülete sohasem tagadta meg magát, de nagy műveltsége, melyet utazásainak és olvasmányainak köszönt, felül emelte őt a felekezet korlátain. Igazi ideálja Mátyás király, kinek egy művét szenteli. Mint költő kezdi, szerelmes verseken, aztán híres ősének vitézi halálát írja meg eposzban »Szigeti veszedelem« címen (1651). Igazi eposz ez, nagy nemzeti és emberi eszmék kifejezése. Isten bűneiért bünteti Magyarországot.

Szép keresztyén hitöt lábok alá nyomták,
Gyönyörködnek különb-különb vállásoknak.

Szulejmán a bosszú eszköze ; Zrinyi Miklós az, ki önfeláldozásával megváltja nemzetét. A keresztesháboruk egész romantikája megjelenik e műben, mely a vallásos és nemzeti tartalom mellett kétségtelenül a családi dicsőséget is szolgálja.

Ezt a dicsőséget Zrinyi fenntartja és növeli. Mint katona a svédek és I. Rákóczi György ellen vívott háborukban, mint államférfiú báni tisztjében, midőn a parasztok lázadását nem vérrel fojtja el, hanem lecsendesíti. Hirneve

akkora, hogy 1655-ben már komolyan szó van nádorrá választásáról. De nagyravágyása miatt nem bízik benne az udvar. Ekkor II. Rákóczi Györggyel lép jó viszonyba, kinek fejére, ha lehet, »koronát tenne«. Elégedetlensége, hazafias aggodalma politikai íróvá teszi, nemzete ébresztőjévé.

Félszázaddal előbb Magyari István, a Nádasdyak prédikátora, ki a katholikus vallásban találta az ország pusztulásának okát, a helyesebb nevelésben, különösen a katonai tudományban, látta Magyarország helyreállításának eszközét. Zrinyi, ki vallásos tekintetben annyira eltért Magyaritól, az eszközre nézve egyetért vele. Családi hagyománya a török háború felé vonja, és midőn a török Erdélyt elnyomja és Váradot fenyegeti, elérkezettnek látja az időt nemzete egyesítésére, a török kiűzésére. A »Török áfium (ópium) ellen való orvosság« ezt az eszmét hirdeti. Magyarországnak a saját erejével kell felszabadulnia. Erre most nem képes. A magyar most nem ért a hadakozáshoz. A régi hadvezéreknek, a Báthory Istvánoknak, Borbélyoknak, Bethleneknek iskolája kiveszett. Külső segítségtől ne várjunk semmit, mert ha az győzné le a törököt, az országot magának tartaná meg. Eddig sem volt köszönet az idegen segítségben. »Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolució.« Fegyvert követel, ellentétben Montecuccolival, ki szerint a hadviseléshez három dolog szükséges : pénz, pénz és pénz. A magyar sem parancsolni, sem engedelmeskedni nem tud. Büszke nemességére, de mit sem tesz annak bizonyítására. »Ülnek haszontalanul fiaink, vagy otthon anyjuknál, atyjuknál, vagy egy magyar úr udvarába beállanak és szerződnek ; ott mit tanulnak ? Innya, mit többet ? Pompáskodni, egy lovat futtatni, egy szóval : esküdni, hazudni, semmi jót nem követni.« A többi sem megy idegen országba hadi mesterséget tanulni, hanem patvarista lesz, »nem az igazság szeretetétől penig, vagy papságra adja magát, Isten tudja micsoda indulatból«.

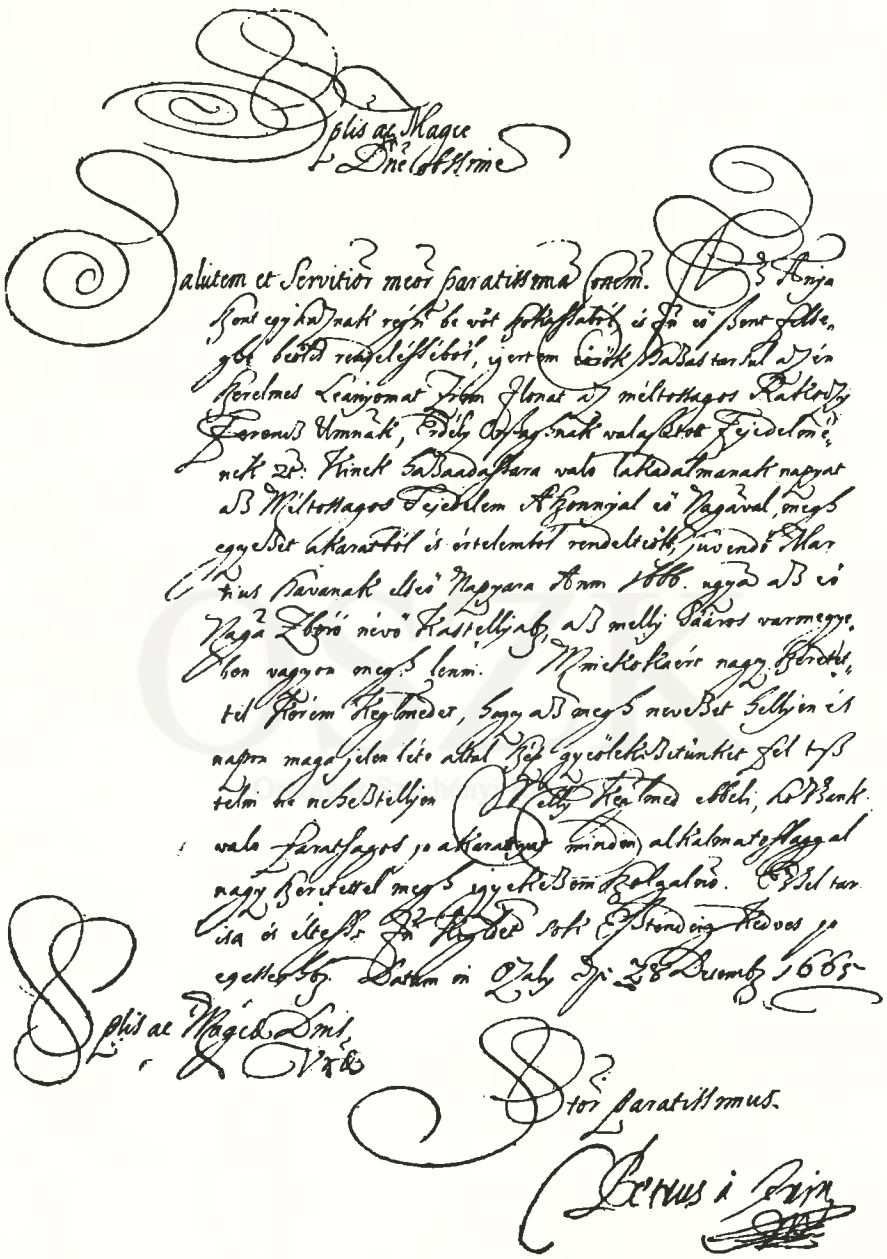
Mindamellett csak a magyar győzhetné le a törököt. Csak jobbá, tanultabbá kell lennie. Jó tiszteket külföldről hozatni nem szégyen. A hadviselés ugyanis a harmincéves háboruban egészen átalakult. Leginkább a skótokat ajánlja, kiknek akkor a császári seregben nagy szerep jutott. Nem áll tehát, mintha Zrinyi csak lovag lett volna, ki a haladást katonai téren nem ismerte.

Seregről csak az ország gondoskodhatik. Egyelőre elég a végeken 4000 gyalog, 8000 lovas, csakhogy azokat pontosan kell fizetni és ruházni. Ha tanácsát megfogadják, meg lesz mentve a haza, mert a szabadságnak a fegyelem a legbiztosabb őre. Ha pedig nem fogadják meg, nem tarthatják meg ezt az országot, melyet őseik vitézsége nekik megszerzett. Akkor legjobb kivándorolni Braziliába, van ott még üres föld elég.

A magyarban megvolt mindig a fellobbanó lelkesedés, de csak ritkán a szívós kitartás. A katonaság érdekében hozott törvényt nem hajtották végre. Az egyesítésnek a felekezeti gyűlölet állotta útját, melyet eloszlatni Zrinyinek becsületes igyekvése és hazaszeretete sem volt képes. Volt vezér, de nemzetet nem talált. Az eredményt a török háboru és a béke mutatta. Abban csak másodrangú szerepet vitt a magyar, ebben mellőzték, róla végeztek nélküle.

Általános volt az elégedetlenség. Mindenki Zrinyiben látta a nemzet egyetlen lehető megmentőjét. Oly nagy volt híre, hogy XIV. Lajos és Velence komolyan foglalkoztak királyságának, vagy legalább helytartóságának, eszméjével. De ő

nem gondolt forradalomra. Bethlen Miklósnak, ki nála járt Csáktornyán, a székelyt emlegette, kit sajnáltak, mert pokolba vitte az ördög. »Még jobb, mintha

253. ábra. Meghívó Rákóczi Ferenc és Zrinyi Ilona esküvőjére.

nekem kellene vállamon vinni az ördögöt.« E gazdag életnek, a magyar feudális arisztokrácia legszebb virágának, egy vadkan vetett véget (1664 nov. 18.). Nem volt már, ki egyaránt szembe szállhasson törökkel, némettel.

SZÉCHY MÁRIA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Bécsben pedig levonják a helyzet konzekvenciáját. Az udvar politikája akkor igen következetes. A westfáliai békében Németországot átengedi svédek, franciák befolyásának, hogy Ausztriában és Csehországban véghezvihesse az egyesítés és katholizálás művét. Vasváron épp úgy odadobja Magyarország nagyobb részét a töröknek, hogy a maradékban úrrá lehessen. A magyar urakat Bécsben már nem veszik tekintetbe. A ministerek el vannak határozva arra, »hogy cseh nadrágba szorítják száraikat és igát vetnek kevély nyakukra«.

Most kitünt, hogy Pázmány iskolája és példája nem volt hatás nélkül. Az akkor már egészen katholikus kormánynak egyházi és világi fejei el vannak határozva arra, hogy méltóságukkal együtt megvédik az ország jogát is. Addig sok minden személyes és rangkérdés választotta el Wesselényi Ferenc nádort, Lippay György primást, Nádasdy Ferenc országbírót. Most mind egyetértenek. Megnyerik az ügynek Zrinyi Pétert is, a horvát bánt, Miklós öccsét, ki épp oly »jó magyar, mint horvát, egyformán szereti mind a két hazáját«. A bán befolyására hozzájuk csatlakozik sógora, Frangepán Ferenc és veje, leányának: Ilonának férje, Rákóczi Ferenc, az ország leggazdagabb földesura. Szellemi vezetőjük Vitnyédy István volt, híres lutheránus ügyvéd, Zrinyi Miklós régi megbízott embere.

254. ábra. Rákóczi Ferenc aláírása.

Már 1665-ben összeköttetésbe lépnek XIV. Lajos bécsi követével és Apaffy utján a török megnyerésén is fáradnak. Egyelőre azonban Lippay és Wesselényi óvatossága visszatartotta őket minden forradalmi lépéstől. A nádor halála után a kalandos, vitéz Zrinyi lett a vezérük, ki türelmetlenségében mindenre kész, hogy már tettre kerüljön a dolog. Igazi összetartás nem volt köztük. Wesselényi özvegye, Széchy Mária, megkezdte a feljelentést, hogy pöreiben megnyerje a császár jóakaratát, aztán az urak megkezdték egymás rágalmazását, sőt saját maguknak feljelentését is, hogy mindenképp biztosítva legyenek. Ami ennél is rosszabb volt: mindent külső segítségtől vártak, maguk komolyan nem készültek. Pedig a francia király csak hitegette őket, a porta pedig még hallani sem akart róluk. A porta tolmácsa, Panajotti, ki zsoldot húzott Bécsből, mindent följelentett az udvarnak, csak épp a neveket nem tudta.

Nyiltan először Rákóczi lépett fel, ki Kassára összehívta a rendeket és a hozzá csatlakozó kálvinista nemesekkel legyőzte a kisebb királyi csapatokat. Az udvar 1670 március 20-án elhatározta a fellépést, miután Vitnyédy hagyatékából és a zágrábi püspök árulkodása által megtudott mindent. Már előbb elfogatta Tattenbach stájer főnemest, kit Zrinyi megnyert terveinek. Mihelyt a császári hadak megindultak, kitünt, milyen gyönge az egész összeesküvés. Zrinyi feltétel nélkül megadta magát és a császárhoz utazott, hogy kegyelmet nyerjen. Egy magyar főur, gróf Kéry fogta el őt Bécsbe utaztában. Felső-Magyarországon kitört volna a felkelés, ha Báthory Zsófia Munkács várának ágyuit nem szegzi tulajdon fia ellen. Eper-

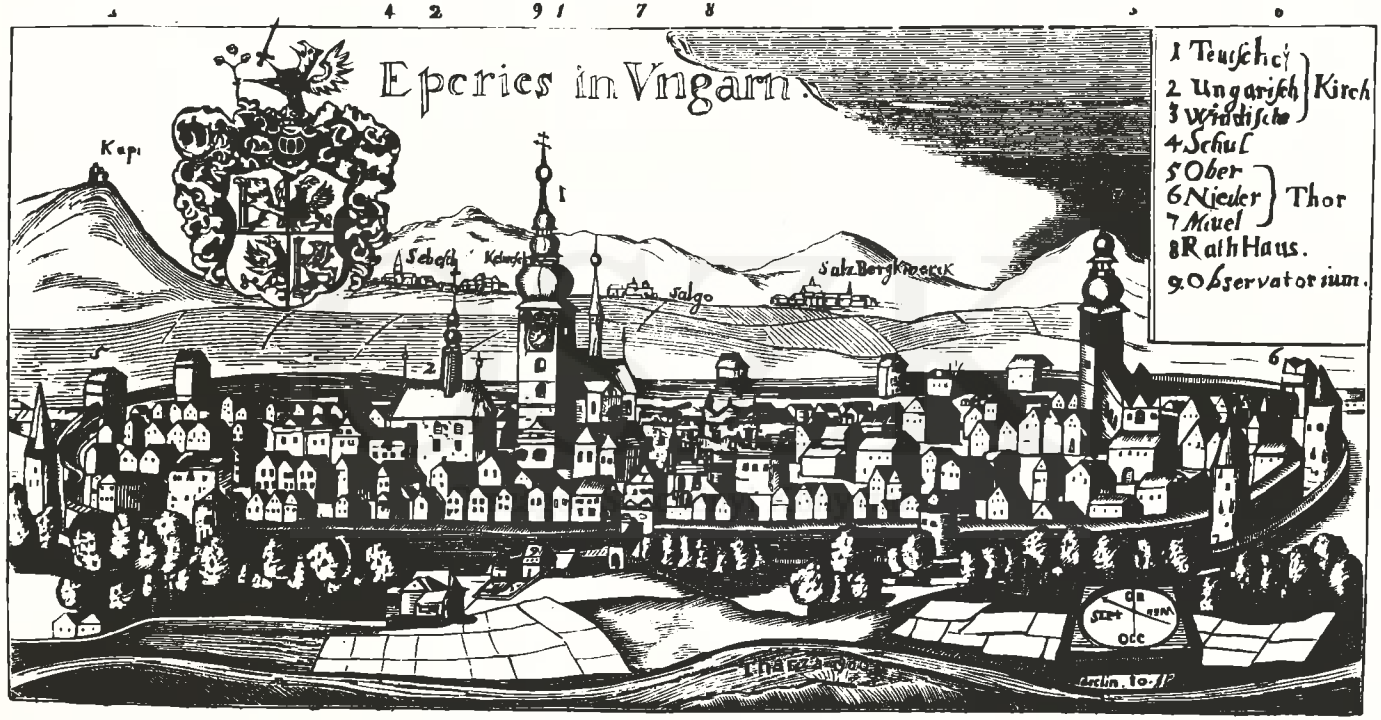
jes, Kassa megadta magát, Murány is megnyitotta kapuit. Ott tudták csak meg, hogy Nádasdy, a legdühösebb katholizáló, szintén részese az összeesküvésnek, mit addig nem akart elhinni a császár. Gróf Thököly Istvánt árvai várában fogták ostrom alá. Az agg főur az ostrom alatt elhunyt, de 12 éves fia, Imre, titkos utakon elmenekült Erdélybe. Állítólag csak a Thökölyektől három millió forintot koboztak el.

A foglyokat Nádasdyval együtt császári bíróság elé állították. Ez sérelme a törvénynek, de szinte magától érthető volt, mert hát minő magyar bíróság ítélhet az országbíró, a bán és a legnagyobb urak fölött ? Az eredmény előre is biztos volt. Leopold császár már 1670-ben elzarándokolt Mária-Czellbe, hálát adni a Boldogasszonynak és fogadalmat tett, hogy Magyarországot most igazán az ő országává teszi, Regnum Marianummá, kiirtva belőle az eretnekséget. Zrinyi férfias bátorsága, mellyel az ország jogára hivatkozott, épp oly kevéssé használt, mint a többinek gyáva kegykeresése. Több külföldi fejedelem is közbenjárt értük, Nádasdyért még a pápa is : hiába. A halálos ítéletet Nádasdyn Bécsben, Zrinyin és Frangepánon Bécsújhelyt hajtották végre (1671 ápr. 30.). »Soha semmi dolog a magyarokat úgy el nem idegeníté a római császártól, mint azoknak a nagy uraknak megöletése«, irta a lojális Cserei Mihály. Két társukat, Bónis Ferencet és Nagy Andrást, Pozsonyban fejezték le ; Tattenbachot Grácban. Rákóczi Ferenc életét 400.000 forinton megválthatta a jezsuitáktól pártfogolt anyja.

Nagyurak összeesküvése volt ez, nagyuraké, kik személyes szenvedélyeiket, ármányaikat, nagyravágyásukat vitték a politikába és egy igazságos ügyet mertek nagy veszélynek kitenni, meggondolás és igaz elszántság nélkül. Mert világos, hogy bukásuknak maga után kell vonnia nemcsak vesztöket, nemcsak birtokuk elkobzását, hanem az ország szabadságának bukását is. Feudális korban, midőn az egész nemzeti erő kevesek kezében központosul, jogosnak és célszerűnek tünhetik fel az ily vállalat részeseinek megöletése is, mert csak ők maguk képviselik az eszmét. Hol azonban a nép széles rétegei vesznek részt a küzdelemben, a politikai gyilkosság nemcsak kegyetlenség, hanem oktalanság is, mert mindig akadnak sokan a mártir dicsőségében osztozni vágyók.

Ezért egyetlen igazi politikai tette az volt az összeesküvésnek, hogy a protestánsokat is a maga részére vonta. De ez a szövetség az előbbi elnyomók és áldozataik közt nem lehetett őszinte és nem is vezetett eredményre. Hogy az összeesküvésből komoly mozgalom támadt, az nem a magyar uraknak, hanem a német tábornokoknak, katonáiknak és a jezsuitáknak köszönhető. Mint előbb Bocskayt, úgy most a tiszavidéki magyarságot kergették háboruba »ágyuval, éles karddal«, véres elnyomással.

Felső-Magyarország katonai elfoglalása nem ütközött nagyobb akadályba. Az Eperjesen, majd Pozsonyban gróf Rottal elnöklete alatt ülésező vésztörvényszék is nagyobb háborítás nélkül végezhette az elfogatásokat és konfiskációkat. De a császári tisztek, ezzel meg nem elégedve, megkezdték mindenütt a protestáns templomok elvételét, a papok elűzését, a nemesek üldözését. Zsarnokságukat még a királytól adott szabadalmak és menedéklevelek sem akadályozták. Igy egyre nőtt a bujdosók száma, kik a Tiszán túl, török vagy erdélyi oltalom

255. ábra. Eperjes.

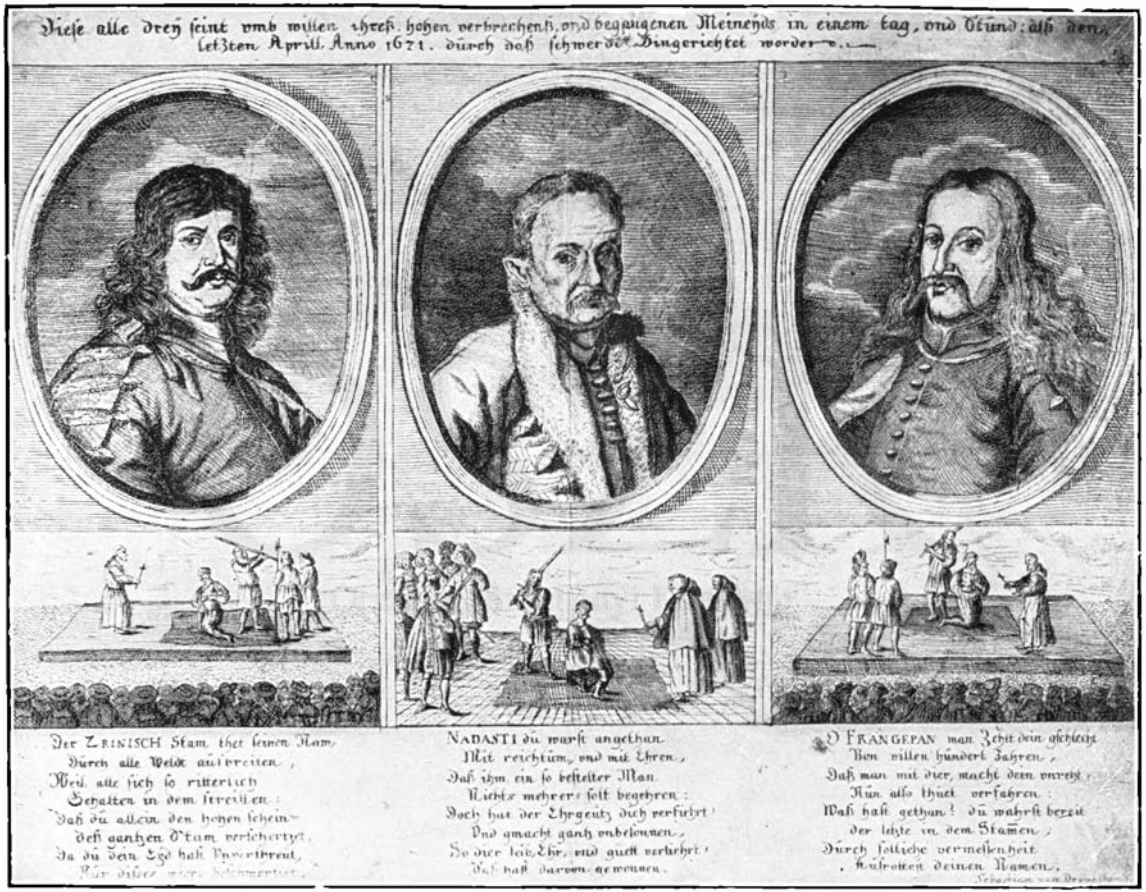
alatt, kerestek menedéket s kiket nemcsak a meggyőződés, hanem a nyomorúság is mindenre kész hősökké avatott.

Minthogy ellenállás sehol sem volt várható, az udvar elérkezettnek látta az alkalmat alkotmányunk teljes megdöntésére. Vezető szelleme gróf Kollonics Leopold bécsujhelyi püspök, maga is magyar főúr. Kollonicsban a vakbuzgó katholicizmus nagy szervező tehetséggel és politikai nagyravágyással egyesült. A Regnum Marianum csak úgy valósítható meg, ha a magyar szabadságnak utolsó oszlopa is megdől. E cél elérésében nem ismert sem kiméletet, sem tekintetet. Tisztársai közül többen osztották véleményét. Bársony György prépost egy könyvben kifejtette, hogy a király nem köteles megtartani az eretnekekkel kötött szerződéseket. Szelepcsényi György nyitrai püspök pedig, ki Lippay után primás lett, »nem is magyar, hanem tót, nem is tót, hanem cseh«, kész eszköze volt a királynak s Kollonicsnak. Csak kevesen voltak a főpapok és főurak közül, kik még fenn merték tartani Pázmány és Esterházy Miklós hagyományát.

Kollonics egyúttal elnöke volt a pozsonyi kamarának és hozzáfogott ahhoz, hogy, mint Rákóczi Ferenc róla írta, Magyarországot először is koldussá tegye. 1671. március 21-én császári rendelet adatott ki, mely az országban állomásozó sereg eltartásának a költségét az országra rója. Ez már nem subsidium, hanem rendes hadi adó, nem is a király rója ki. Országgyűlésről már szó sincs. Felét a nemesség, felét a pór fizeti. Behozzák, osztrák mintára, a fogyasztási és italadót is (1672). A behajtásról ugyancsak gondoskodik a császári sereg, mely minden törvény ellenére az országban maradt és megszállotta az összes várakat. Az őrségek magyar katonáit nem fizették és így azok szétoszlottak, hogy éhen ne haljanak. Június 6-án követi ezt a közjogi alap megdöntése. A nádori, országbírói, báni hivatalok megszűnnek. A királyi hatalom isten kegyelméből korlátlan és a fegyver megerősítette ezt az elvet. E korlátlanság eszközéül 1673 március 27-én Ampringen János Gáspárt, a német rend nagymesterét, kinevezi a király Magyarország és kapcsolt részei kormányzójának. A kormányzó mellett négy magyar tanácsos van, a primás, Kollonics, egy Majthényi és egy Forgách és ugyanannyi német tanácsos.

Ezalatt a Tiszavidéken már megkezdődött a harc. Megszünt a különbség nemes és pór közt, szegénylegény, kuruc lett mindnyája. Eleinte minden szabály nélkül való, de annál öldöklőbb guerillaháború volt. Kobb, Strasoldo és Spankau tábornokok kegyetlensége közmondássá vált. Nyársolás, karóbahúzás napirenden: volt eset, hogy református papot elevenen megnyúztak és bőrét kicserezték. A császári sereg képtelen volt ezt a lázadást elfojtani, a kurucok egy-egy portyázás után erdőkbe, ingoványokba menekültek és rendesen a török területre vonultak telelni. Mihelyt lehetett, visszaadták a kölcsönt a német katonáknak és a velük tartó magyar katholikusoknak, kiknek »labanc« neve, valószínüleg a Landsknecht, Lanc elferdítése, akkor keletkezett.

Ezeket a szegény bujdosókat a leghatalmasabb erkölcsi indulatok: család, haza, vallás vitték a csatába. Visszhangjuk, a kor költészete, nemcsak népköltészetünk legerősebb sarjadéka, hanem tán a világirodalomban is páratlan. Izzó gyűlölet és honszeretet, mély hit mellett nem hiányzik a pajzán jókedv, sőt az igazán magyaros önönmaga ellen való gúny sem. Az egyik kéri az istent, ne

ZRÍNYI, FRANGEPÁN ÉS NÁDASDY KIVÉGEZTETÉSE.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

hagyja, hogy a magyar németnek, papnak legyen jobbágya. A másik vitézséget követel :

Bort kupámba, bátor embert a gátra,
Tyukody pajtás, induljunk rája,
Verjük által a labancot a másvilágra.
Ugy ád Isten békességet édes hazánkra.

Mikor aztán nem sikerül a vállalat, megszületik a híres mondás a »nagypipájú, kevésdohányú magyar nemzetről«.

A katonai üldözés, minden kegyetlensége mellett, sem volt oly borzasztó mint a törvényes, mely a jog palástjába burkolva vitt véghez iszonytatót. A pozsonyi rendkívüli törvényszéknek, melyet később áttettek Nagy-Szombatra, Szelepcsényi primás volt az elnöke. Már 1673-ban az elé idézték a lutheránus papokat, mert ez évben a felsővidéki tótság felkelése erősítette a kurucokat, később pedig az összes protestáns papokat oda vitték, mint a lázadás részeseit. Természetesen valamennyit halálra ítélték. A császár, tekintettel protestáns szövetségeseire, kegyelmet ígért a megtérőknek és azoknak, kik tisztjöket elhagyják és hűségesküt tesznek. Nagy dicsősége a protestáns egyháznak, hogy több mint négyszáz pap közül csak kilencvenen fogadták el a kegyelmet. A többit rabságba vitték, többet spanyol gályákra küldtek. Ezeket aztán Ruyter Mihály hollandus admirális szabadította fel Sziciliában (1676). De nemcsak a papság dacol büszkén és önérzetesen a hatalommal ; fenn bírja magát tartani a kuruc is. A szegénylegények előbb Petrőczy, aztán a vitéz Szuhay Mátyás vezetése alatt küzdöttek. Már-már elnyomták őket ; a hajduk is meghódoltak a császárnak, midőn Erdélyben nagy változás állott be. A hatalmas Bánffy Dénes, ki a németek zsoldját húzta és érdeküket védte, 1674-ben vérpadon végezte életét és Teleki Mihály, ki azóta legbizalmasabb tanácsosa volt Apaffynak, nem engedte hitsorsosai pusztulását. Most már nagy úr áll élükre, Wesselényi Pál. Az összes bujdosók most már egy sereggé tömörültek. A jobbágyot a német gyűlöletén kívül az is lelkesítette, hogy a szövetséglevél értelmében örökös nemességet nyer, megfelelő birtokkal, mint a hajduk. 1674 óta XIV. Lajos is segítette őket zsolddal és Lengyelországból küldött segédcsapatokkal. Igy a német tábornokok és a labanc urak semminő kegyetlensége nem

256. ábra. Ampringen János Gáspár.

törhette meg az ellenállást. Megkísérelték az alkut is, de a királyi szóba vetett bizalom teljesen kihamvadt. Jellemző Szuhay Mátyás mondása: Isten úgy segéljen, a királyi hitlevelet zászlómra tűzöm, úgy vezetem hadamat a német ellen. A végső kétségbeesés harcát készek folytatni végig, mert a német:

Mindent igér, de csak szorultában,
Semmit bé nem vált, ha szabadjában.

Az udvar szorultságát a francia háboru okozta, mely már 1673 óta folyt. E háboru alatt kiderült, hogy Leopold külügyminisztere, Lobkovitz herceg, zsoldjában áll a francia királynak. Magyarország ez ádáz ellenségének bukása megnyitotta az utat a magyar érzelmű urak tanácsának. Már 1678-ban összehívták őket Bécsbe, de hogy lehetett volna eredményt elérni, mikor Hocher császári minister, a perek főbírája, árulónak nevezett minden magyart? A francia háború befejezése azt a reményt keltette, hogy mégis csak el lehet bánni a magyarokkal.

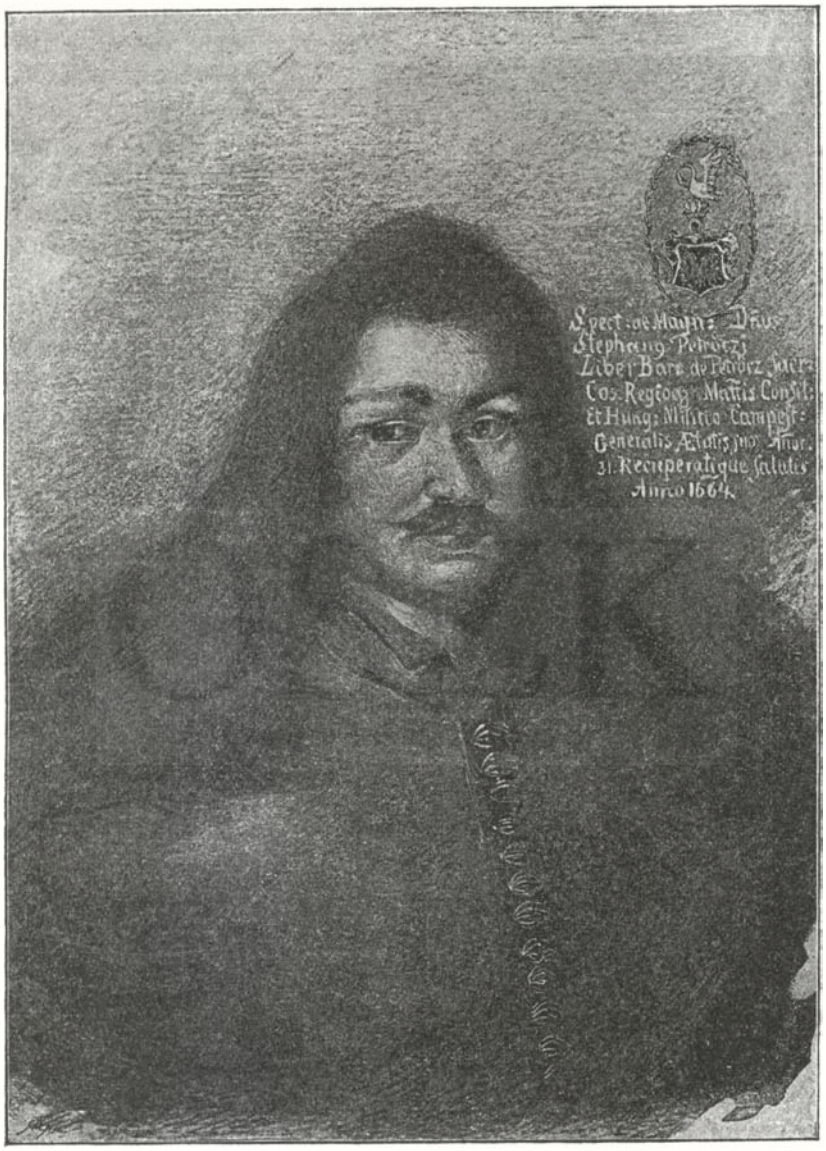

257. ábra. Cob Farkas aláírása.

Többre mint az elkobzott jószágok visszaadására és a hódolóknak adandó bűnbocsánatra még nem hajtott a császár. Ezalatt pedig a faj- és vallásos harc irgalmatlanul pusztított tovább. A felkelőket még nem nézték hadviselő félnek, Kobb nemcsak akasztatta és karóztatta őket, hanem díjat is tűzött ki minden rebellis fejére. Valóban úgy üldözték akkor saját hazájában a magyart, mint a kártékony vadat. E pusztulásnak az vetett véget, hogy éppen a válságos pontban, midőn külső segítségre már nem lehetett számítani, új vezér, az ifjú, huszonegy éves gr. Thököly Imre lépett a bujdosók élére. Neve, gazdagsága, még inkább vitézsége és hadvezéri tehetsége csakhamar egyesítették a bujdosók széthúzó tömegeit. Igazi háborut visel, birtokába ejti a bányavárosokat és hadai Morvában portyáznak. Most elismerik hadviselő félnek, alkudoznak és fegyverszünetet kötnek vele, melyben megigérik, hogy az ország sérelmeit országgyűlésen fogja orvosolni a király.

Nem kicsinyeljük a királypárti magyar uraknak, Gubasóczynak, Pálffynak, Batthyány Kristófnak érdemét, ha kimondjuk, hogy az alkotmány helyreállítása mégis csak a szegény bujdosóknak és Thökölynek volt érdeme. Thököly, kinek nagysága legyőzte Wesselényinek, Telekinek irigységét, most vezére az egész protestáns magyarságnak, és Bocskayhoz, Bethlenhez hasonló szerepet játszik, anélkül hogy erdélyi fejedelem lenne. Pénzein Magyarország részei fejedelmének nevezi magát. Országgyűléseket tart és ha alkudozik is, a végső célról, az idegen uralom megszüntetéséről nem mond le soha. Hírneve és személyisége meghódítja Zrinyi Ilonát, 1676 óta Rákóczi Ferenc özvegyét, ki a király engedelmével neki nyujtja kezét.

Thököly hatalma és a bécsi udvar szorult helyzete még egyszer reményt engedett a nemzet jogainak megerősítésére. De az 1681-ben Sopronban tartott országgyűlés csak formáit állította vissza az alkotmánynak, a lényegen pedig :

258. ábra. Petróczy István.

a protestánsok elnyomásán és az idegen katonaság uralmán, nem változtatott. A diétán Kollonics szelleme uralkodott, ki inkább akarta, hogy Magyarország néptelen legyen, mintsem hogy protestánst megtűrjenek benne. Még a katholikus urak is észrevették, hogy a katholicizmus örve alatt Magyarország elpusztítá-

sára törekszik, de sokkal jobban uralkodott rajtuk a felekezeti elfogultság, semhogy szembe szállottak volna vele.

A formális helyreállítás abban állott, hogy gr. Esterházy Pált megválasztották nádornak. Azt a férfiut, ki az országgyűlés előtt törvényesnek mondotta Rudolf királynak hirhedt, a protestánsok üldözésére szánt cikkelyét! Esterházy vissza is utasította Thököly követségét, mely a fejedelemnek és híveinek megjelenését az országgyűlésen a vallásos sérelmek orvoslásától tette függővé. Igy a fegyverszünet leteltével Thököly újra megindította a háborut. Az országgyűlésen résztvevő protestánsok folyamodását, mely előadta, milyen szörnyű igazságtalanságnak voltak áldozatai az utolsó országgyűlés óta, ridegen visszautasították. Kollonics még az országgyűlés ideje alatt is nyiltan kiirtásukra izgatott a szószékről. Minden jogtalanság könnyen talál nálunk jogi formát, csak akarják. Igy a nádor és pártja azt hirdették, hogy a vallás ügye nem is országos ügy, hanem magánügy. A földesurak dolga eldönteni, milyen vallást, milyen papot tűrnek meg jószágaikon. A felekezet fölött győz az állam; a német rendi felfogás a magyar fölött. Különös, hogy végtére maga a király enyhítette ezt a felfogást. Természetesen nem jogérzetből, hanem politikai okból. Még együtt volt az országgyűlés, mikor XIV. Lajos, teljes béke idején, meglepéssel kézre kerítette Strassburg városát. Valószínű volt tehát a francia háború megújulása. Letelőben volt a Vasváron 20 évre kötött béke is. Most már látta Leopold, hogy a protestáns magyar erő; nem akarta ezt az erőt teljesen magától elidegeníteni. Annyit engedett, amennyit a pillanat követelt és amennyit a »Regnum Marianum« eszméjének lényeges sérelme nélkül engedhetett.

259. ábra. Kollonics Lipót bíbornok.

A XXV. t.-cikk elvben elismeri a bécsi és linzi békét és az 1608-iki törvényeket. De ezt az elvi elismerést az akkori viszonyok közt teljesen lerontja a hozzátett klauzula: »a földesurak jogainak fenntartásával«. Ezek után keveset ért az előzött papoknak adott biztosítás, hogy vallása szabad gyakorlatában ezentúl senkit sem háborgatnak és vallásukkal ellenkező szertartásra a protestánsokat nem kényszerítik. Visszaadják nekik elvett és még katholikus szertartással fel nem szentelt templomaikat is. De a XXVI. cikk aztán a mágnásoknak és nemeseknek megengedi, hogy váraikban és házaikban imaházakat építsenek, meghagyja a templomokat a legtöbb vármegyében és a legtöbb véghelyen és a szabad kir. városoknak is meghagy egy-egy protestáns templomot. Hanem az összes határszéli megyékben, Vastól Szepesig, azonkívül Zólyom, Turócz, Bars megyékben, összesen tizenegyben, csak két, legfölebb három, névszerint megjelölt (articularis) helyen engedi meg a protestánsoknak a nyilvános vallásgyakorlatot. Ez volt a legnagyobb jogfosztás. Csak Vas és Nyitra megyékben is több volt akkor a protestáns imaházak száma száznál.

De még ez is csak ígéret maradt. Leopold nyomban az országgyűlés után elhatározta, hogy egyetlenegy templomot sem enged visszaadatni. Épp oly kevéssé hajtatta végre a magyar katonaság újraszervezéséről, az idegenek kivezetéséről, vagy legalább fegyelmezéséről, az elkobzott jószágok visszaadásáról szóló törvényeket. Minden törvény ellenére Kollonics megmaradt a kamara elnökének.

Mindez fenntartja, erősíti Thököly pártját. Elfoglalja Kassát, Tokajt, Lőcsét, Eperjest és az év végén Fülek erős várát is, melyet Koháry István vitézül védett. Mi ennél fontosabb volt, szövetségre lépett a szultánnal, ki őt királynak nevezi és segítségéről biztosítja. Igy a kuruckirály ereje és ügyessége véget vetett a vasvári béke bilincsének: a törököt elválasztotta a némettől és a magyarnak nyeri meg. Úgy látszott, mintha a magyarnak ezentúl csak »egy pogánnyal« lenne baja.

XIII. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA.

A TÖRÖK BEAVATKOZÁS katonai készülődésre kényszerítette a bécsi udvart is. A császár további engedményekre is kész lett volna, hogy a háborut elkerülje, de a török nagyvezér, Kara Musztafa, bízva a magyarság támogatásában, elutasította Caprara császári követet. A porta Bécs elfoglalására nagy előkészületeket tett. Kara Musztafa 200.000 emberrel szállott táborba és magához rendelte a hűbéres fejedelmeket is. XI. Innocent (Odescalchi) pápa már rég arra törekedett, hogy szövetséget hozzon létre a török ellen, most már a császár sem vonhatta ki magát belőle. Hadi segítséget ígért a legtöbb német fejedelem és Sobieszky János lengyel király, ki 1675—1677-ben a török elleni harcokban oly nagy dicsőséget szerzett, hogy méltán hasonlították Hunyadihoz. De más katholikus országokból, még Franciaországból is, jöttek önkéntesek, hogy a háboruban részt vegyenek és Bécs veszélyét megosszák. Nagy eredménye volt a pápai politikának, hogy XIV. Lajos legalább egy ideig semleges maradt.

A nádor már télen fegyverre szólítja a magyar nemzetet az örökös ellenség ellen. »Most van Isten által mód szegény hazánk pogány igája alól felszabadításában.« Szavai visszhangra találtak, a királypárti nemesség teljes erővel készült a háborura. De maga a nádor sem bízott eredményében és tőle telhetőleg megtett mindent, hogy a magyarság ne egyesüljön. Ő birta reá a császárt Thököly igen mérsékelt követeléseinek elvetésére. Ez eljárásában nemcsak vallásos buzgósága vezette, hanem személyes érdeke is. A kuruckirály nővére volt a felesége és nem akarta sógorával annak örökölt birtokait megosztani, melyeket vissza kell kapnia, ha a király őt hűségébe fogadja.

Igy Thököly számára, ki addig a császárral is alkudozott, nem maradt más hátra mint hogy egészen a török karjaiba vesse magát. Az eszéki hidnál várta a nagyvezért, ki őt mint királyt fogadta, előcsapatot küldött a törökkel és annak hatalmát arra akarta felhasználni, hogy magának szerezze meg az egész országot. Oly nagy volt a rettegés Bécsben, hogy még csak kísérletet sem tettek Magyarország védelmére. Elég, ha a hatvanezernyi császári sereg Bécs városát tudja megoltalmazni. Igy a hű magyar urak is haza mentek birtokuk biztosítására.

Igy történt, hogy a felszabadító nagy háború kezdetén a magyarság egy nagy része a törökkel értett egyet, a másik pedig tétlenül nézte a történendőket.

A fővezér, Károly lotharingiai herceg, a császár sógora, bejött ugyan az országba, de komoly kísérletet sem tett az ellenség visszatartására. Hadainak dúlása még jobban növelte az elkeseredést. Thököly ezalatt elfoglalta Pozsonyt és a Duna balpartján igyekezett Bécs felé. Az egész országból csak nyolc vár

260. ábra. Sobieszky János.

maradt a király birtokában. Ahová Thököly eljut, még Pozsony városában is, azonnal a magyar válik hivatalos nyelvvé.

De a háborut nem Magyarország döntötte el, hanem Bécs. Kara Musztafa néhány szerencsés ütközet után a császári város előtt ütötte fel táborát és reménye volt arra, hogy neki sikerül az, mit még II. Szulejmántól is megtagadott a sors. Leopold császár Linzbe menekült. A császári sereg a Duna balpartjára vonult vissza, de erős őrséget hagyott a városban, gr. Stahrenberg Rüdiger alatt, kinek egyik alvezére a magyar gróf Serényi volt. Összesen, a fegyverfogható polgárságot is beszámítva, 22.000-nyi volt a védők száma. A külvárosokat leégették, az éhség elkerülésére a felesleges népességet nagyrészt kiszorították. Az ápolás és vígasztalás munkáját Kollonics vezette ; a pénzt Szelepcsényi primás hagya-

tékából vették. Julius 20. óta fáradhatatlanul folyt a vívás és a török, ki nagy mestere volt az aknák készítésének, minden áron le akarta rombolni a város egyik bástyáját, hogy rohammal győzhessen. Az őrség kitett magáért. Sem a gyakori tüzek, sem a folytonos harc, de még a pusztító betegségek sem lankasztották bátorságát. De száma egyre fogy és mióta a török aknák szept. elején lerontják a bástya ama részét, hol most Liebenberg polgármester szobra áll, éjjel-nappal talpon kell lennie az egyre erősödő rohamok visszaverésére. Már beállott a végső veszély, de megadásra nem gondolt senki, bízva a felmentésben.

Ez nem is késett. Lotharingiai Károly táborába szokás szerint csak lassan gyűltek a birodalmi hadak: bajorok, szászok és frankok. Egész serege alig volt 60.000-nyi; ezt nem tartotta elégnek a török tábor megtámadására, hanem Thököly visszaverésére fordította. Csak Sobieszky megjelenése 27.000-nyi lengyel sereggel tette őt képessé a felmentés megkísérlésére. Átkelvén a Dunán, a Kahlenbergről lezúdulva, megtámadta a török tábort és rövid, dühös csata után teljes diadalt aratott. A nagyvezér megfutott, ott hagyva összes kincseit és roppant hadi készleteit. A főérdem a lengyel királyt illette, ki maga is leírja a csatát egy levelében nejéhez. »Rendkívül örültem, amint megváltójuknak neveztek és meg akarták csókolni térdeimet és ruháimat. Amint aztán bevonultam a városba és a főtemplomba mentem, az ablakokból és a háztetőkről mindenki azt kiáltotta: éljen a király és ezt nem hagyták abba, bár kértem Stahrenberget és tisztjeit, hallgattassák el a népet. Ebéd előtt még megnéztem az erődítéseket, melyek alig állhattak volna ellen még négy napig, mert az ellenség nagyon előretolta aknáit és légbe röpítette a legmagasabb bástyákat. Holnap két mérföldnyire elmegyünk, aztán Magyarországba indulunk, a hitetlenek üldözésére, felhasználva rettegésüket.« (1683 szept. 12.)

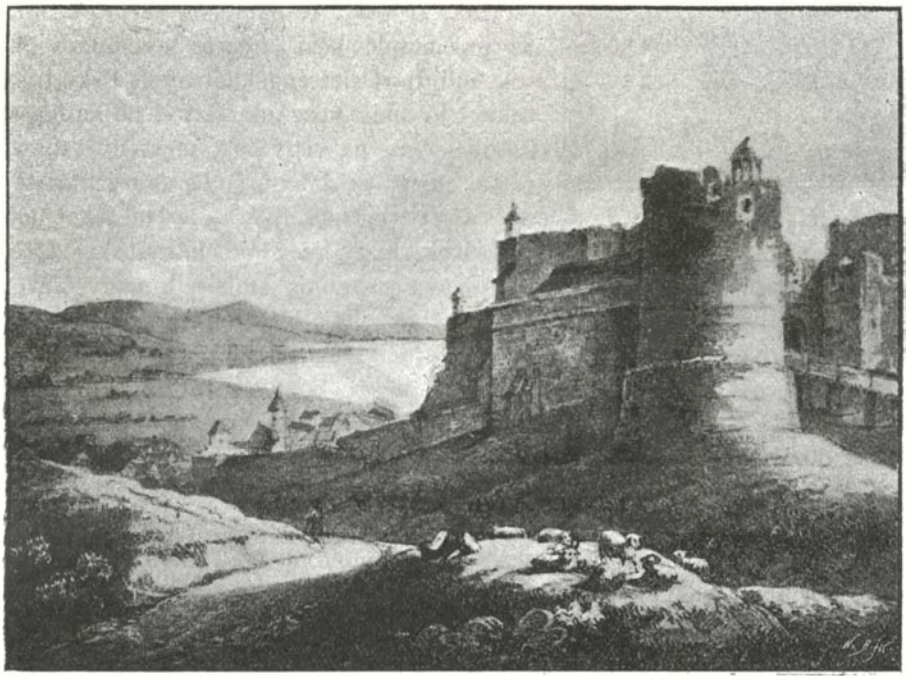
261. ábra. Lotharingiai Károly.

A hős királynak csak azt vetették szemére, hogy nagyon is szerette a kincset. Nagy gondot adott az udvar szertartásmestereinek, miképp fogadja a császár Sobieszkyt, ki csak választott király. Károly herceg azt a választ adta: tárt karokkal, de azért a viszony a két uralkodó közt nagyon hűvös maradt.

A keresztyén hadak betörtek Magyarországba. Párkánynál vakmerően támadott Sobieszky, hogy az övé legyen az egész zsákmány és dicsőség, de erős ellenállásra talált, úgy hogy csak a lotharingiai herceg gyors megérkezése

mentette meg őt hadával együtt. Még Esztergom várát is visszafoglalták, aztán Sobieszky elvált a császári seregtől; hazafelé tartott. Thököly, kit most a császár főerejével fenyegetett, hozzá fordult közbenjárásért, mi még jobban elidegenítette a császárt a királytól.

Sobieszky távozása sem gátolta a háború erélyes folytatását. Most már Bécsben is bíztak a szerencsés befejezésben, a végleges győzelemben. A török békeajánlatokat csakúgy visszautasították, mint Thököly feltételeit, ki most már katholikus vallásra is kész lett volna áttérni, hogy fejedelem maradhasson. Csak az északkeleti vidék maradt kénytelen-kelletlen hűségében, a többi sietett meghódolni a királynak és elfogadta az 1684 elején hirdetett amnesztiát.

262. ábra. Az esztergomi vár maradványai.

Ez a bűnbocsánat, az udvar határozott törekvése a nemzet megnyerésére, legjobban bizonyította, hogy Leopold ebben az időben valóban fel akarja szabadítani Magyarországot. A Velencével kötött szövetség még nagyobb reményt nyujtott a török hatalom teljes letörésére. Most már jelentékeny magyar sereg, körülbelül 20.000 ember, harcolt, vállvetve a császáriakkal, a török ellen.

Az 1684-iki hadjáratnak főcélja Buda elfoglalása volt. Károly herceg Hamzsabégnél (Érd) legyőzte az új hadvezért, — Kara Musztafa elé, mikor Belgrádba jutott, selyemzsinórt küldött a szultán — de az ostromot nagy veszteséggel volt kénytelen abbahagyni. Gazdaságilag a háború egész terhét Magyarország viselte. A császári katonaság, mely zsoldot csak ritkán kapott, nem elégedve meg az országra kivetett 180.000 porcióval, mely az inség ez éveiben 5 millió forintot tett ki, kénye szerint dorbézolt, kegyet-

lenkedett, úgy hogy sok helyütt az egész lakosság elbujdosott és kutyák, macskák husával táplálkozott, hogy éhen ne vesszen. Legrosszabb dolga a török hódoltság ama részeinek volt, melyekhez eljutott a kuruc is, a labanc is. Debrecen városa az egész idő alatt folytonos rettegésben élt, és nem győzte szállítani a szekereket, pénzt és az élelmet töröknek, tatárnak, Thököly népének, hogy csak egészen ki ne fosszák és el ne pusztítsák. Az egri basa 1684 február 27-én így írt a városra: »Ti megírt városi bírák és polgárok, fejetek, éltetek vesztése alatt parancsoljuk, se órát, se napot ne várjatok, mihelyt az parancsoló kézi címeres levelünket láttyátok, mindjárt sietséggel hét-nyolc Esküdt emberekkel jöjjetek hozzánk. Ezt el ne hallgassátok és siketségre ne vegyétek, mert nyársban szárattok meg, ez dolgot pedig ötszáz tallér birság alatt parancsoljuk, a szemeteket jól felnyissátok, hogy meg ne bánjátok.« Gabonát kellett szállítani Érsekújvár élelmezésére; szekereik, embereik nagyrészt odavesztek. Amellett a szatmári császári tábornokok követelik, hogy bizonyítsák »keresztyénségüket«, Teleki Mihály, az erdélyi tanácsos, négy rárót (sólymot), négy vég gyolcsot, négy vasrostát, lencsét, kását, borsót kíván. A tatár khán fia hintót követel, a váradi basának ácsokat, kovácsokat, kerékgyártókat kell küldeni, a szolnoki hídhoz lábfákat, a kurucoknak egyszerre ezer kenyeret. Amellett Thököly »rossz emberezi« a bírót, szemére veti a városnak, hogy labanccá lett. Küld is ajándékot a királynak, a lotharingiai hercegnek, a nádornak, a győri kapitánynak. »A hercegnek egy szép sujtásos moldvai ló, 12 kenyér, 1 szalonna, 2 hordó bor, fejér és meggyes, 2 tábla szappan, 2 erdélyi sajt praesentáltatott.«

263. ábra. Zrinyi Ilona.

Hogy Buda ostromát biztosabb sikerrel lehessen megújítani, az 1685. évre Érsekújvár várának bevétele volt kitűzve főfeladatul. Augusztus 19-én bevették a várat és így uralkodtak a Duna egész folyásán Budáig. A török felrobbantotta Visegrád várát, hogy az ne jusson az ellenség kezébe. Igy vált rommá történetünknek egyik legnevezetesebb s művészeti szempontból is értékes színhelye. Thökölyvel szemben szintén győznek a császáriak: elfoglalják Eperjest, Kassát, Tokajt. Thökölyt, kinek kétszinű politikája nem volt előtte titok, elfogatta a váradi basa. Állítólag a feketekávénál fogatta el a basa a fejedelmet és a közhit szerint ebből származott a »hátra van a fekete leves« közmondás. De a török ügynek ebből is kára származott. Thököly híveinek nagy része meghódolt a királynak és csak Zrinyi Ilona hősiessége, ki Munkácsot megvédte, tartotta még össze a régi nagy kuruc párt romjait. Az alföldön is előrehalad a hódítás Szolnokig és Aradig. Thököly szabadonbocsátása már nem lendíthetett a felkelésen.

Már megindultak az alkudozások Erdély meghódoltatását illetőleg és ez a nagy érdek, valamint a felszabadítás teljes véghezvitele, parancsolóan köve-

THÖKÖLY ELFOGATÁSA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

telte Buda megszállását, mert ez a fontos vár és őrsége még mindig nagy csapást mérhet a nagyon is előrehatoló hadosztályokra. Lotharingiai Károlynak személyes dicsvágya is megkövetelte a régi csorba kiköszörülését és így 1686-ra az összes erőt Buda ellen fordították. A császári seregen és 20.000 magyaron kívül eljött 8000 burkus (brandenburgi) is, ott volt továbbá a bajor választó, aki pedig nem szívesen szolgált a nála kisebb rangú lotharingiai herceg alatt; jöttek végre önkéntesek minden nemzetből, mert ez a vállalat igazi keresztes-háborunak volt tekinthető. Noha XIV. Lajost politikai állása inkább a szultánhoz vonta, még Párisban sem beszéltek másról mint Buda ostromáról. Minthogy az összes szárazföldi s vízi utak már szabadok, könnyebb az élelmezés is és a nehéz tüzérséget a vár alá lehet szállítani.

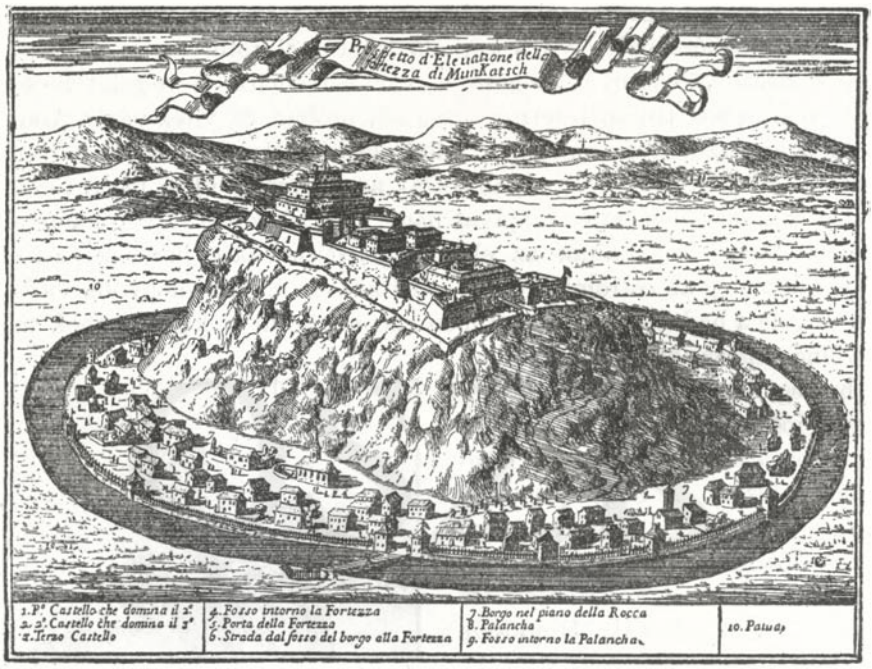
Körülbelül 75.000-nyire tehető a vár ostromára összegyült keresztyén sereg. Vele szemben tizenhétezernyi őrség áll, próbált és vitéz vezér, Abdi basa alatt, ki svajci születésű renegátus. Hadi készletről és élelemről bőven gondoskodtak. Már július elején felállították az ostromágyukat, bár a török kitöréseivel és különösen aknamunkájával nagy kárt okozott. Egy rohammal, bár nagy veszteséggel, elfoglalták az előbástyát, »citadellát« (július 27) és csak a várfal maradt még az ostromlók és az őrség között. Ez a legnagyobb vitézséggel védekezett, de a hadviselés művészetében már elmaradt a keresztyének mögött. »Rosz volna, írja az egyik vezér, Badeni i Lajos herceg, ha ezeknél az embereknél olyan jól működnék a fő, mint a test.« A basa a felmentő sereg megérkezésében bízott. A nagyvezér el is jött nagy sereggel, de Károly herceg ügyesen választotta meg hadi állását és a magyar lovasság megnehezítette a töröknek a közeledést. Mindössze csak néhány száz janicsár jutott be a várba. Az egyre ismételt rohamok, az erős tüzelés, melyet Gonzales spanyol tűzmester intézett és melynek sikeréhez sokban járultak egy Gábor nevű magyar ferencrendi barátnak tüzes golyói, nemcsak fogyasztották az őrséget, hanem a megmaradottaknak is csökkentették bátorságát és fokozták félelmét. Bár a keresztyén seregnek is nagy nélkülözésekkel kellett küzdenie, bár a folytonos esőzés minden munkát megzavart és betegség is dühöngött soraiban, ott mégis szívósabb volt a kitartás. Mihelyt a felmentés nem sikerült, a várnak előbb-utóbb buknia kellett. A döntő ostrom szeptember 2-ára volt kitűzve. A rohamoszlopban magyar talpasok, császári, bajor és brandenburgi gyalogosok, összesen 8000-en,

264. ábra. Abdi basa.

vetekedtek egymással a dicsőség pálmájáért. A törökök kétségbeesett védelme már nem használt. Elesett Abdi basa is, kinek vitézsége még az ellenségnek is kivívta tiszteletét. Holtakkal volt tele minden utca, véren át gázoltak a diadalmasan bevonuló vezérek. Magyarország régi fővárosa, mely majdnem másfélszázadon át az iszlámnak egyik legfontosabb vára volt, ismét a kereszt uralma alá jutott.

Most megnyilt az alföld és a Dunántúl sík része: az a vidék, mely Budával együtt hódolt be 1541-ben. Veterani tábornok Szegeden át eljutott

265. ábra. Munkács vára.

Csanádig, egy más sereg pedig Pécsre. Az eszéki hidat is felgyujtották. Mindennél fontosabb, hogy most már Erdély is megnyilt a császári seregek előtt. De az erdélyiek három ízben is oly drágán fizették meg a német segítséget, hogy most a kelleténél is óvatosabbak voltak. Az erdélyi urak joggal féltették szabadságukat és vallásukat a német uralomtól és Apaffy, ki már fiát is elismertette a portával, jól tudta, hogy a győzelmes császár nem tűr meg önálló erdélyi fejedelmet. Ezért mindenekfölött időt akartak nyerni. Erdély, mely még mindig adózott a szultánnak, kész volt fizetni a császárnak is, csak ne követelje alávetését és elszakadását a töröktől, mert míg Temesvár, Várad és Belgrád ennek kezén vannak, mindig újra elpusztíthatja az országot. Az alkudozást az egyre nagyobb követelésekkel fellépő császári tábornokokkal Teleki Mihály vezeti, de ügyessége nem sokat ért, mert igazi hatalom nem állott mögötte. Buda ostromára visszahívták az Erdélyben táborozó sereget. Buda elfoglalása után már nem lehetett komolyan ellenállásra gondolni. Egy

ideig azt remélték még, hogy Lotharingiai Károly uralma alatt nyugalmat élvezhet az ország, de utóbb arról is le kellett mondani. A balásfalvi egyezség értelmében Erdély befogadja a császári hadakat, gondoskodik téli szállásukról és ellátásukról és évi 700.000 forintot fizet, oly összeget, minőre még a zsaroló török sem mert gondolni. (1687 október 27.) Ennek fejében a császár biztosítja az ország törvényes szabadságát és a felekezetek jogát. Apaffy még megmaradt fejedelemnek; látnia kellett, mint ért dicstelen véget az a kis magyar állam, mely egy századon át erőssége volt a magyarnak. Teleki érdemeit 50.000 forintnyi adománnyal és grófsággal jutalmazta az udvar. »Soha könnyebben sem pogány, sem keresztyén egy országhoz nem juta, mint akkor a német Erdélyhez, egy korbácslás nélkül fejet hajtának.«

Nemsokára megdőlt a kurucok utolsó bástyája is.

Egy Munkács várába szorult a szabadság.

Zrinyi Ilona hősiesen védte a várat, maga irányította az ágyukat, bátorsága lelket öntött a fáradt katonákba. De felmentésre már nem volt remény és Absolon Dániel, Thököly volt nevelője, megadásra birta az őrséget. (1688. január 14.) Carafa tábornok az egyszer megtartotta az egyezséget, a kincseket összeiratta, de a hős asszonyt és két gyermekét, Rákóczi Juliannát és Ferencet, bántatlanul vitette Bécsbe, hol felügyelet alatt tartották őket. Carafa, kinek kegyetlensége Básta emlékét idézte vissza, onnét Erdélybe ment és Fogarason fogadta az ország hódolatát. Apaffy Mihály meghalt, de a németek elismerték hasonló nevű kiskorú fiát is, kinek gyámjául a két nagy protestáns uralkodót, Óraniai Vilmost, ki ez évben lett angol király és Fridrik Vilmost, a brandenburgi nagy választót, rendelte gondos atyja.

266. ábra. Badeni Lajos.

Békét szeretett volna a török is, de a császár már egész Magyarországot követelte. Igy a porta kénytelen-kelletlen folytatta a háborut, abban a reményben, hogy a francia támadás előbb-utóbb nagyobb engedékenységre birja Leopoldot. 1687-ben Lotharingiai Károly végre döntő diadalt aratott, közel Mohácshoz, a nagyharsányi hegy tövében (augusztus 12). A vasasnémet túlsúlya a török fölött itt tünt fel legfényesebben. A kisebb várak egymásután adták meg magukat, az egész országban még csak Szigetvár, Kanizsa, Fejérvár, Eger, Gyula, Lippa és Várad uralták a törököt. Magyarország felszabadítása a Dráváig és Marosig nagyjában be volt fejezve.

De a háború folyt tovább. 1688-ban elfoglalták Fejérvárt, Lippát és az erdélyi határszélen levő kisebb bánsági várakat, majd a bajor választó vezetése alatt kemény ostrom után meghódították Belgrádot is (szeptember 6). A császári hatalom előtt megnyilt a Balkán. Mátyás király ideje óta először lehetett komolyan gondolni a török kiűzésére, a várnai csata óta elnyomott keresztyén népek felszabadítására. Meg is mozdultak az összes népek. Az oláh vajda a magyar király hűbéresének vallotta magát és évi adót igért, és midőn Badeni Lajos Boszniába nyomult, ott is hozzá állott a rája. Az új szultán, III. Szulejmán, újra békét kért, de a bécsi udvar nemcsak az egész régi magyar birodalmat követelte, hanem négy millió arany hadi kárpótlást és két millió évi adót is. Ez lehetetlenség volt, hisz a porta már csak a vallásos alapítványok (vakuf) felhasználásával volt képes sereget kiállítani. Még lealázóbb volt az a feltétel, hogy Thökölyt adják ki és a császár szövetségeseinek igényeit is teljesítsék. Bár a hollandus követ közbenjárt, a béke még sem jöhetett létre.

Még 1688-ban megkezdte ugyan a háborut XIV. Lajos és a császári sereg egy részét a Rajnához kellett küldeni, de oly nagy volt a török sereg fegyelmetlensége és zavara, hogy azért a császári fegyverek előhaladásában lényeges lassítás nem történt. Szigetvár 1689 elején megnyitotta kapuit és Badeni Lajos, ki valahára fővezér lett, Szerbiában, Hunyadi János útjain, nyomult előre. Két nagy csatában, Batudzsinánál és Nisszánál, legyőzte a törököt. Itt Csáky László és Bottyán János (Vak) vezetése alatt már a magyarság is nagyon kitett magáért.

A császári sereg ott állott a szerbség kellő közepén és diadalainak szakadatlan sora kilátást nyujtott arra, hogy az egész Balkánfélszigetet is felszabadíthatja. E cél eléréséhez igen fontos volt az alávetett népek megnyerése. Brankovics György, ki magát a régi despotáktól származtatta és kinek neve vonzó erejű volt, már 1683 óta szolgálta a bécsi kormányt, mely még bárónak is kinevezte. De úgy látszik, hogy amint népe körülvette, feltámadt benne a nagyravágyás. Badeni Lajos 1689-ben elfogatta és a szerencsétlennek 1711-ig, haláláig, börtönben kellett sinylődnie, noha nemcsak a rác nép, hanem a muszka cár is közbenjárt érte. Az udvar nem engedett semmi oly irányítást, mely esetleg önállóságra vezethetne. Piccolomini Enea Silvio tábornok, II. Pius pápa családjából, úgy lép fel Ó-Szerbiában (Rascia), mint a regékben megjósolt szabadító. Keleti pompa környezte, még a majmok és tevék sem hiányzottak. Nemcsak ügyes hadvezetése, hanem személyes varázsa is részére nyerte az oly rég elnyomott nemzetet. Csernovics Arzén ipeki patriárka melléje állott és sok ezer szerb fogott fegyvert a török ellen. A legmesszebbmenő tervek és remények fogamzottak meg. Gróf Batthyány Ádám dunántúli főkapitány egy kiáltványában megmondta, hogy addig harcolnak, míg a Fekete és Fehér tenger vet az országnak határt. Néhány év előtt végső veszélyben a monarchia, Bécs is remeg, most pedig Nagy Lajos birodalmát készülnek megujítani a Habsburgok. Nagy veszteség volt Piccolomininek 1689 novemberben Prizrendben történt halála. Helyettese, Holstein gróf, durvaságával és ügyetlenségével elidegenítette magától és a császártól a vitéz albánokat, kiknek hűsége már szintén megingott.

267. ábra. Belgrád.

A moszlim albánok szolgáltatták mindig az európai Törökország katonai erejének javát; most is, e nagy válságban, e hadra termett népnek egy fia fordította meg egy időre a hadi szerencsét. A Köprüli családnak, mely egy félszázad alatt három nagyvezért adott a birodalomnak, tán legkiválóbb tagja, Musztafa jutott akkor e méltóságra. Vele új szellem költözött be a már roskadozó Fényes Kapuba. Egyszerre volt pénz, a katonák fegyelmetlensége és nélkülözése megszünt, a vesztegetés, rablás és zsarolás helyett a közérdek uralkodott ismét. Még a keresztyénekkel is jobban bántak, hogy elvonják őket az idegenektől.

Musztafa azonnal Nissza ellen indult és elfoglalta, aztán sorba bevette Bodont meg Szendrőt és Belgrádot. (1690.) A török birodalom ismét a Dunáig ért és új kisérletet tehetett Erdély és Magyarország visszafoglalására. A nagyvezér a bujdosó Thökölyt és kurucait is felhasználta. A kuruckirályt egy török sereg élére állította és járatlan utakon, noha a németek őrizték a szorosokat, beküldte Erdélybe. Heiszler tábornok ezredeivel és az erdélyi urakkal ellene sietett, de Zernyestnél nagy vereség érte. A tábornok fogságba jutott, Teleki Mihály elesett. Az ország Thökölyt elismerte fejedelmének. Thököly, kinek egész energiáját visszaadta a váratlan szerencse, gyorsan Várad alá sietett és ezt a várat felmenti a német ostrom alól. Ez a hirtelen támadás kényszerítette Badeni Lajost arra, hogy diadalai szinhelyét elhagyva, Erdélyt szerezze vissza, mi még abban az évben sikerült is és ez tette lehetővé a nagyvezérnek gyors sikereit.

Új erőfeszítésre volt szükség. Az 1691. évi hadjáratra nagy készületet tett mindegyik fél. Badeni Lajos seregét 50.000-re egészítették ki, a nagyvezér 100.000-nyi haddal indult el Stambulból. Átjött a Száván és arra törekedett, hogy az ellenséget beszorítva a Duna, Tisza és Száva összetorkolása alkotta háromszögbe, teljesen megsemmisíthesse. A túlnyomó ellenséggel szemben csak a merészség segíthette diadalra a császári vezért. Eltérve Montecuccoli óvatos metódusától, ketté osztotta a seregét. A jobbszárnyat Szalánkeménnél a török megtámadására küldte, a balszárny, a magyar lovasság, csak akkor avatkozhatik be, mikor az előre küldött húsz zászlóalj már javában elfoglalja az ellenséget. Ugyanezt a tervet akarták követni a magyarok Augsburgnál, de itt sikerült. A jobbszárny, vasasok és gyalogok, egyedül állotta a küzdelmet, minden percben kitéve a megsemmisülésnek, míg a balszárny meg nem érkezett. A török két tűz közé szorult és keserves, irtóztató tusa után, melyben mindkét fél elfogyasztotta lőszereit, kénytelen volt sáncaiból kivonulni. Rettenetes öldöklés támadt, melyben elesett a nagyvezér is és vele az oszmánok utolsó reménye. (1691 augusztus 19.) Magyar részről itt esett el Zrinyi Miklós fia, Zrinyi Ádám alezredes, kinek nagy része volt a diadal kivívásában. Még csak egy Zrinyi élt: Boldizsár, Péter fia. Őt sógora, Thököly, 1683-ban az udvarhoz küldte alkudozás végett. Bécsben elfogták az utolsó Zrinyit s holtáig börtönben tartották. Különös játéka a sorsnak, hogy ez a nagy nemzetség, mely megtestesíti a török elleni küzdelem minden idealizmusát, éppen akkor enyészik el, midőn az a cél, melyért annyit áldozott, valahára elérhető.

GR. THÖKÖLY IMRE.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Most a török egyre fokozódó gyöngülése lehetővé tette volna a hódító politika folytatását, ha a francia háború nem vesz szerencsétlen fordulatot a császárra és szövetségeseire, az angolokra, hollandusokra és Spanyolországra nézve. Badeni Lajosnak a Rajnához kellett menni. Utódai közül csak Veterani tábornok tünt ki ügyességével és megnyerő bánásmódjával, mit a német vezérektől éppen nem szoktak meg, de hadainak csekély száma neki sem engedte meg a nagy vállalatokat. Elég volt a várak elfoglalása. Eger török őrsége nagyrészt a városban maradt és elmagyarosodott. Nagy-Várad 1692-ben kapitulált, utoljára maradt Gyula (1694). Különben is annyira kiélt és néptelen volt az ország, hogy nagyobb számú hadakat már nem is táplálhatott. A katonaság örökös zsarolása földönfutóvá tette a lakosság nagy részét és akik megmaradtak, talán még a török jármot is visszasírták. Mikor már megszokták a német zsoldosok erőszakosságát és fosztogatását, az Orániai Vilmos ideküldötte ir ezredek a garázdálkodás mind újabb módjaival ismertették meg őket.

E hangulat nem volt titok. Thökölynek még mindig sok volt a híve és összeköttetése. Biztatására a szultán maga vezetett sereget Erdély ellen. Veterani kis seregével útját állotta, de hősies védelem után legyőzetett és elesett. Hanem a török is annyit szenvedett, hogy nem folytathatta vállalatát. Döntő fordulatot csak a franciával megkezdett békealku idézhetett elő. A császári sereg ismét megerősödött. Élére »Erős« Ágost szász választót állította a császár, kinek Savoyai Eugén herceg volt a helyettese. Eugén herceg (szül. 1663-ban) Párisban született és XIV. Lajos udvaránál nevelkedett. Hadi dicsőségre vágyott és kardját felajánlotta a nagy királynak. De az megvető megjegyzést tett a »kis abbé« kicsi, gyönge termetére. Akkor tört ki a török háború és Eugén 1683 óta híven szolgálta a császárt és máris nagy hírnévre tett szert, midőn a választó távozása kezébe adta a vezérbotot is.

1697 nyarán ismét bejött IV. Mohamed szultán. Szeged felé akart indulni, de Thököly rábeszélésére, ki ott volt táborában, ismét Erdély felé fordult, a magával hozott hídon, melyet a télen francia mérnökök készítettek Belgrádban, a lovasság egy részével és a nehéz tüzérséggel már átkelt a Tiszán. Eugén csak ekkor tudta meg pontosan, merre vonul az ellenség s elhatározta, hogy üldözőbe veszi és csakhamar el is éri. A török meglehetős rendetlenségben vonult át a hídon, de a keresztyén had közeledésének erős és jól védett sáncok állották útját. Eugén azonnal rohamot parancsol és lövetni kezdi a hidat. Jelentése így szól: »Alig birom megérteni, hogyan birt a gyalogság ily könnyen megmászni és elfoglalni olyan nagy és erős sáncot. E támadásnál olyant tett a lovasság, mit életemben nem láttam: a gyalogsággal együtt előre nyomult a sánc árkáig és épp úgy tüzelt az ellenségre mint a gyalogság. Amint tehát utat nyitott a balszárny, az egész tömeg utána nyomult és lehetetlen volt visszatartani a katonákat. A sáncok közt irtózatos mészárlás fejlődött és a balszárny, mely a part mentén volt felállítva, elvágta az ellenség elől a hídhoz vezető utat. A sáncok közt, a szekérvárnál és a hídon csak úgy kaszabolták az ellenséget, nem kegyelmezve a sok váltságot igérő basáknak és tiszteknek sem. Ezért csak kevés foglyot ejtettünk, azokat kivéve, kiket a holtak közül és a hajóhíd alól szedtek elő.«

»Ez a páratlan diadal napnyugtával végződött, úgy látszott, mintha a nap nem akarna leáldozni, míg fénysugárzó tekintetével nem látta császári felséged fegyvereinek teljes győzelmét.« A holtak számát 22.000-re tették ; köztük volt a nagyvezér is. A szultán a csata hírére azonnal visszafordult. A menekülők közt volt Thököly is.

Politikai szerepe ezzel be volt fejezve. Az a kor, melyben a magyar hathatós segítséget várhatott a töröktől, mindenkorra letünt. A jövő azoké, kik, mint Pálffy János, vitézségükkel és hadi tudományukkal hozzájárultak a győzelemhez. Ebben állott a zentai csatának (1697 szept. 11.) igazi nagy jelentősége. Amint a háromszáz évvel előbb vívott nikápolyi csata a törökvilág kezdetét jelölte, úgy jelöli ez Magyarország nagy megpróbáltatásának végét. Oly határozott volt a győzelem, oly pótolhatatlan a veszteség, hogy azóta az oszmán kisérletet sem tehetett a magyar földnek újabb leigázására.

Békét kellett kérnie és azt most aránylag kedvező feltételek alatt kaphatta meg. A császárt szövetségesei unszolták a békére. Az angolokat és hollandusokat kettős érdek vezette ebben a politikában. Először az, hogy a török birodalom ne gyöngüljön el túlságosan és ők ne veszítsék el azt a nagyon jövedelmező piacot, melyet ez a még mindig roppant nagy terület iparuknak és kereskedésüknek nyujt. Másodszor az, hogy a császár osztatlanul fordíthassa erejét Franciaország ellen. A spanyol örökösödés kérdése máris az eddigieknél nagyobb és fontosabb összeütközéssel fenyeget. A legnagyobb örökségről volt szó, mely valaha különböző államok és dinasztiák nagyravágyásának kínálkozott és a Habsburgok és Bourbonok voltak a legközelebbi rokonok. Ebben tehát a császár érdeke egy a tengeri hatalmakéval. Nem is folytatja már nyomatékosan a háborut, hanem elfogadja lord Paget angol követ közvetítését. Fegyverszünetet kötnek és a megbizottak a határszélen, Karlóczán, gyülnek össze 1698 végén. A császári és török követeken kívül ott voltak a lengyel, muszka és velencei követek is és, mint közbenjárók, az angol és hollandus követek. Csak magyar követ nem volt jelen annál a szerződésnél, mely az ország területét helyreállította és véget vetett a barbár uralom százados átkának. Annyira el volt arra pusztítva minden, hogy eleinte fasátorban tanácskoztak.

A béke fontosabb feltételei a következők : Erdély régi határai közt a császáré, Temesvár és vidéke a Marosig és Tiszáig a töröké marad. E terület többi várát lerontják. A határfolyón mindegyik félnek szabad a hajózás. Bács a császáré, Titeltől a Dunáig és a Boszut folyónak a Szávába torkoltáig húzott vonal lesz a határ. Ami e vonaltól délkeletre esik (Belgrád felé), a szultáné, ami nyugatra, a császáré. Azontúl az Unnáig a Száva a határ ; az Unnán túl megmarad a mostani határ.

A portyázás tilos. Egyik fél se fogadja be a pribékeket és rabló hajdukat. Azok a magyarok és erdélyiek, kik a porta oltalma alá léptek, tovább is török területen maradnak. Hogy azonban nyugtalanságot ne támaszthassanak, a határtól távol kell tartózkodniok. A nő követhesse férjét. Ha valaki egyszer már alattvalója volt a szultánnak, nem térhet többé vissza. Ha ezt mégis megkísérelné, ki kell őt szolgáltatni a török határparancsnokoknak. A foglyokat az uralkodók kölcsönösen visszaadják, de azokért, kik magánosoknál vagy a

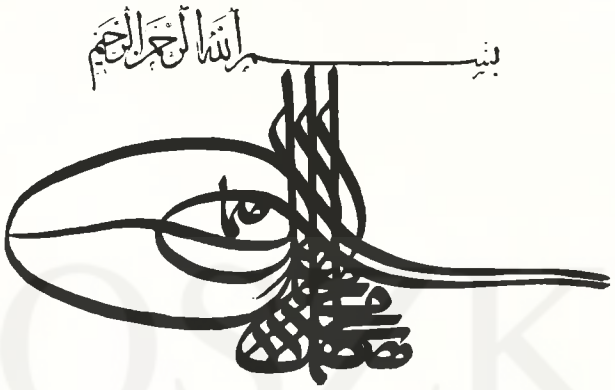

SAVOYAI EUGEN.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

tatároknál vannak, méltányos váltságdíjat fizetnek. Addig is jól kell bánni a foglyokkal. A szultán megerősíti a katholikus egyházaknak eddig adott szabadalmakat. A császári követ elő fogja adni a portánál a jeruzsálemi szent helyek látogatására vonatkozó kívánságait. A kereskedés szabad és a porta a császári alattvalókat ugyanazon kedvezésekben részesíti mint többi barátaiéit. A szultán és a császár barátságuk fenntartására követeket küldenek egymáshoz illő ajándékokkal.

268. ábra. A karlóczai békekötés okiratának tugrája.

XIV. FEJEZET.

KÖZÁLLAPOTOK A XVII. SZÁZADBAN.

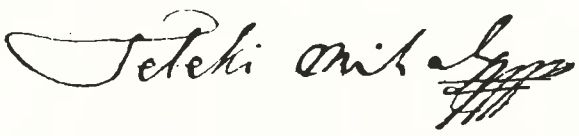
A XVI. SZÁZAD a maga végletességeivel, a maga szinte határtalan lehetőségeivel, a maga erős, minden ideget megrázó szellemi küzdelmeivel, minden izmot és minden vért követelő élet-halálharcával, eddig kétségtelenül leggazdagabb, legérdekesebb kora volt történetünknek. Az eszmék és események egyaránt emberfölötti magasságra emelik az egyént is. Indulatos, szenvedélyes, korlátot nem ismerő az akkori faj. Ki mindent kockára tesz, mindent merhet. Amint a vallásban a katholikus hittől eljutott a pozitiv vallás legegyszerűbb, minden hagyománnyal szakító formájáig, úgy egyaránt felcsillannak az állami életben a parasztkirályság, a török és német uralom és a nemzeti állam alakulásának lehetőségei.

Mindez a szellemi tevékenységnek és a politikai cselekvésnek oly kincsét termelte, minőnek addig történetünkben nem volt mása. Ez a szellemileg addig renyhe, közéletében a megszokott formákhoz ragaszkodó ország újítókkal, apostolokkal, vértanukkal, tudósokkal és költőkkel telik meg hirtelen. Az addigi lanyhaságot a sokféle érdeknek határozott követése váltja fel. A renaissance és a reformáció az addiginál sokkal szorosabbá tette az összefüggést a nyugati kulturvilággal. Magyarország, hol már nemcsak létért és hatalomért, hanem eszmékért is folyt elszánt harc, egyik legjobban ismert és legélesebben megfigyelt országa lett Európának.

Ezt a szellemi farsangot a bécsi béke után böjt váltja fel. Az utolsó nagy nemzeti mozgalom óta nyilvánvaló volt, hogy a magyar tovább is él, de az is szembetűnő lett, hogy régi nagysága és függetlensége visszaszerzéséhez nincs elég ereje. Megmaradt a német király; megmaradt a török hódoltság. Csak a közjogi és állami határokat állapították meg pontosan. Nemsokára kitünt az is, hogy vallásos tekintetben épp oly kevéssé várható gyökeres változás. A katholikus egyház megerősödik, de a protestáns is megáll, és hogy megállhasson, épp oly türelmetlenné és dogmáihoz kötötté válik mint ellenfele.

Minő szertelen jellemeket termelt az a XVI. század! Balassa Menyhért mellett, kinek minden szava hazugság, minden tette istentagadás, ki egyforma könnyen változtatja, haszonért, hitét és pártállását, ott van Dávid Ferenc,

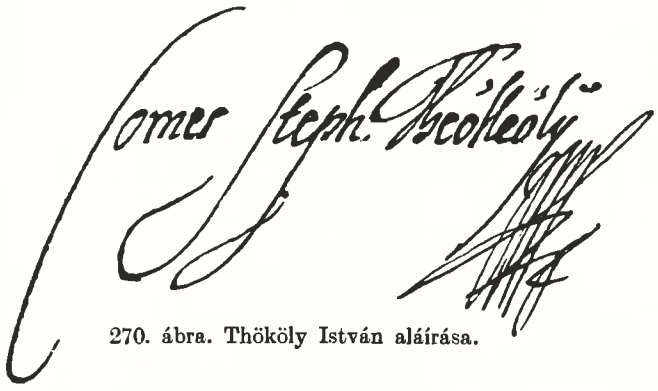
egyaránt képviselője a hitnek és a szabad kutatásnak, ki egyforma meggyőződéssel vall minden hitet, melyet a Szentírás alapján elfogadott és kinek buzgóságát nem tántorítja meg sem üldözés, sem börtön. Török Bálint, ki alig hogy kiszabadul a vezeklésből, még barátcsuhában a piacra siet, ott megragad egy leányt s úgyszólva nyilvánosan becsteleníti meg, épp úgy példányképe a minden szabályt és törvényt megvető úrnak, mint Báthory Erzsébet, Csejthe úrnője, ki sok szegény leányt áldoz fel hiuságának, vérükkel festve vénülő arcát, a rettenetestől nem irtózó, indulatánál magasabbat nem ismerő hiszterikus nőnek.

269. ábra. Teleki Mihály aláírása.

A lelki anarchia e szimptomái lassan kivesznek. A képzelet elveszti uralmát. Szűkebbé válik a világ, megalkuvás, megegyezés szabályoz mindent. A szabály, a forma tiszteletében nevelkedik az új nemzedék. Kevés benne a lángész, annál több a legközelebbit megragadni tudó, a közcélt is a maga hasznával megegyeztető tehetség. I. Rákóczi György, Esterházy Miklós, Teleki Mihály ennek a kornak legtipikusabb képviselői.

Kétségtelen, hogy a Habsburgoknak, ha nem is törvényes, de valósággal örökös uralma volt a viszonyok megállapodásának legfőbb tényezője. Talán csak egy Zrinyi Miklós álmában jelent meg az a lehetőség, hogy ismét magyar vér viselje a koronát. Erdélyben is előbb a Rákóczi család örökösödése, aztán a török elnyomása szegte szárnyát a legmagasabbra emelkedő nagyravágyásnak. Felesleges kiemelni azt is, mennyire hozzájárult a dinasztia folytonossága a közrend megszilárdulásához, a közbiztonság fenntartásához. Csak az egy Thökölynek nyitott rést egyrészt a bécsi udvar nemzetölő politikája, másrészt Apaffy gyengesége. Az urak vagy a király szolgálatában voltak kénytelenek érvényesülni, vagy dacosan félrevonultak. Váraik védelmi jelentősége egyre csökken és ezzel együtt fogy a mágnások politikai súlya is a királlyal szemben. Erről a Zrinyi-Nádasdy összeesküvés sorsa szolgáltatott megdöbbentő tanuságot.

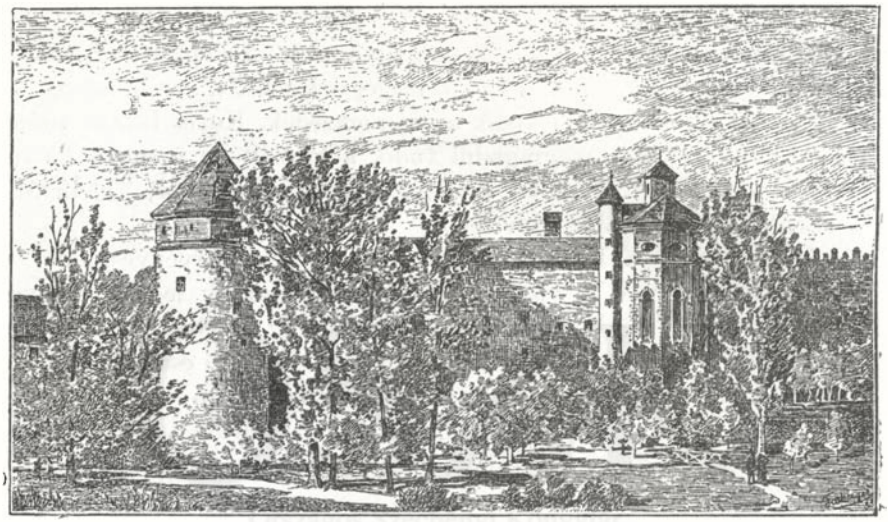

270. ábra. Thököly István aláírása.

A köznemességgel szemben annál hatalmasabban lépnek fel a most már örökös, az udvar kegyében sütkérező és mindinkább a katholikus vallásra térő grófi és bárói családok. Felsőségüket már nem bandériumaik és váraik mutatták, hanem fényes életmódjuk és költekezésük. Bár birtokaik terjedelme megcsappant, azok jövedelme tán inkább növekedőben volt. Az ország szélein, hová nem jött a török, sűrün összetömörült a lakosság és, éppen mivel kevés volt a terület, intenzivebbé vált a föld-

mívelés. Számos gazdasági utasítás mutatja, hogy kellő gondot fordítottak a jövedelem növelésére és a kellő kezelésre. Természetes, hogy az olyan elsőrangú gazdasági értékekre, mint a hegyaljai szőllők, különös gondot fordítottak. Némely főúr kezén roppant vagyon halmozódott össze. Már láttuk, hogy gr. Thököly Istvánnak csak készpénzét három millió forintra tették. Pedig ez a család csak új nemes : őse, Thököly Sebestyén lókereskedő, csak 1572-ben szerezte meg Késmárkot. Nem kisebb lehetett a vagyona gr. Nádasdy Ferencnek. Rákóczi Györgyről pedig azt mondták, hogy országa kincseit mind Sáros-Patakra viteti.

Az a sok drágakő, gyöngy, arany és ezüst, mely egyes családok kamaráiban felhalmozódott, nem csupán a fényűzést szolgálta. A papirpénzt és annak

271. ábra. A Thökölyiek késmárki vára.

sokféle nemét még nem ismerték. Minden család ki volt téve a veszedelemnek, hogy jószágait — ha nem is kobozzák el — de elpusztítják. Senki sem tudta, mikor kell menekülnie, ott hagynia ősei birtokát. Ily esetekben a könnyen elvihető és értékesíthető kincs volt egyetlen módja a jólét biztosításának zivataros időkben is.

Abban a mértékben, melyben a katonai feladatok csökkennek, változik az életmód is. A régi, mogorva, szűk, sötét, a világtól elzárt várak helyébe világosabb, társaságra, az élet élvezésére alkalmas kastélyok lépnek, nagy termekkel, tágas udvarokkal, lugasos kertekkel. Az üveg általánosabb használata nagyban hozzájárult a lakások kényelméhez. Átalakul a ruha is. Még mindig magyar ; csak a Bécs felé eső részeken található német szabó és csak néhány külföldről hazajött ifjú mer idegen köntösben pompázni. De főanyaga már nem a vas és az acél, hanem a posztó és a selyem. A páncéling divatos még, de — tafotából való. Még divatos a kacagány is, de még Thurzó György nádor is posztóból készítteti csatlósainak a »párducbőrt«.

Ez a békésebb állapot megengedi, hogy sűrübben lássák egymást, hogy szinte ki ne fogyjon a mulatság és vigasság. A lakodalmak szinte vég nélkül

tartanak és egyuttal alkalmat szolgáltatnak az országos ügyek barátságos megbeszélésére. Ételnek-italnak ilyenkor kifogyhatatlan a bősége. Thurzó Borbála és gr. Erdődy Kristóf lakodalmára (1612.) a Thurzó-uradalmak jobbágyaira a következő állatok és élelmiszerek beszolgáltatását rótták ki: 59 szarvasmarhát, 140 borjut, 350 bárányt, 200 sertést és malacot, 16 egész szalonnát, szarvast és vaddisznót, »amennyit az Isten ad«, 30 bölényt — volt még Árvában, — 30 őzet, 200 nyulat, 600 foglyot és császármadarat, 400 ludat, 400 kappant, 1000 tyúkot, 6000 tojást, 100 galócát, 2500 pisztrángot, 400 menyhalat, 1000 fehérhalat, 15 rakás pontyot, 60 nagyobb és 120 kisebb csukát, azonfelül 400 köböl zabot, 75 szekér szénát. Hoztak még halat Tokajból; a zöldséget, vajat, túrót, sót a majorság szolgáltatta. Elkelt még 234 köböl liszt, 650 akó bor, 20 akó ecet, 295 akó sör. Bécsből több mint ezer forint árú fűszert hoztak. A magyar konyha akkor nagyon fűszeres volt — erős és hosszú ivásokra csábító. Az iszákosság nagyon elterjedt és nemcsak a nemesség és, ahol tehette, a köznép is, hódolt e szokásnak, hanem a legnagyobb urak sem maradtak tőle menten. Mikor a szász választó követet küld II. Rákóczi Györgyhöz, utasításában nem felejti el megjegyezni, hogy lehetőleg asztal előtt tárgyaljon a fejedelemmel. A sok erős ételtitalt legfölebb a nagy szenvedéllyel gyakorolt vadászat ellensúlyozta. De ez nem akadályozhatta meg, hogy ezek a vérmes emberek aránylag fiatalon el ne nehezedjenek, a köszvénynek, vízkórságnak rabjai ne váljanak. Csak kevesen értek el hosszú kort.

272. ábra. Thököly Éva.

E korban kezdődik divatja a fürdőzésnek is. A leglátogatottabbak Stubnya, Trencsén-Teplic, Vihnye, Erdélyben Borszék. Már a kastélyokban is berendeznek fürdőházakat vagy legalább kádakat. Török befolyás alatt mindjobban elterjed a dohányzás is, annál inkább, mert eleinte kemény büntetés alatt eltiltották. A kuruc vitéz nyomoruságában így énekel:

Kivetem hasamat a szép verőfénynek,
Csak úgy dohányozok amidőn éhezek,
Más szegény legénnyel én is eltengődek.

Máris megszületik a magyar keserű humor legjellemzőbb szólása a »nagypipájú, kevésdohányú« magyar nemzetről.

Máris érzi a magyar, hogy a »két pogány között« nehezen állhat meg. Az a világrengető szenvedély, mely a XVI. században teljessé, szinte szertelenné tette jóban, rosszban, a kényszer előtt meghajlássá, megalkuvássá vál-

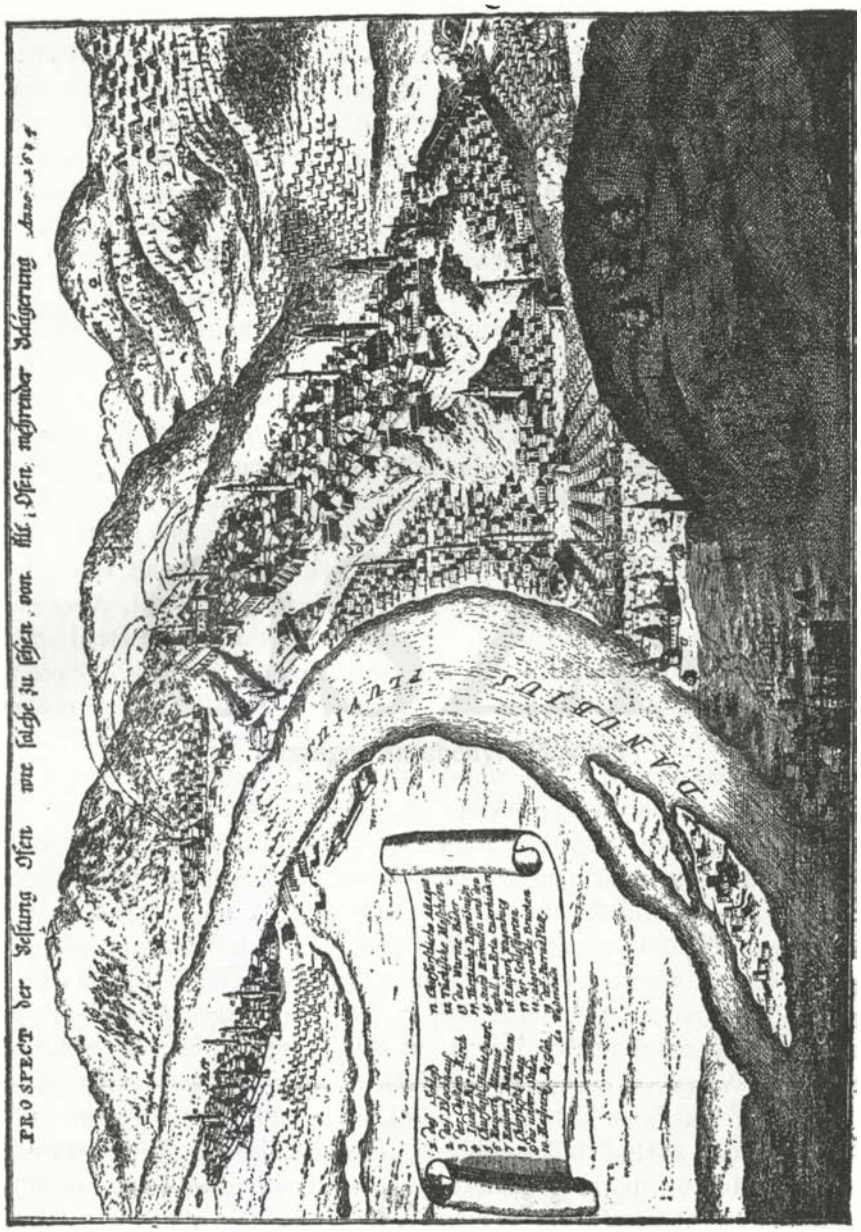
tozik. Megfér törökkel is, némettel is, míg egyáltalában lehet, hisz mindkettőt meg kell tűrnie hazájában. Az egyre jobban terjedő tanultság, pallérozódás mintha csökkentette volna az elszántságot, a semmi bajtól vissza nem riadó erőt. Ez a finomodás azonban nem akadályozta meg a durvaságot, nemcsak tettekben, hanem szavakban is. A vitéz gr. Balassa Imre, ki mindhalálig megmaradt rablólovagnak, úgy izenget Wesselényi Ferencnek, a nádornak, mint ahogy manapság legfölebb részeg béres tenné. A német számító és a török természetes kegyetlenségének nyomot kellett hagynia nemzetünk lelkében is. A törökkel való háborus érintkezés virágzó üzletágnak adott létet. A veszprémi püspök, gr. Batthyány Ádám és Festetics Pál társaságot alkottak török rabok szerzésére, hogy aztán a váltságdíjon megosztozzanak, és megvan a nyereségszámlát feltüntető jegyzék.

A köznemesség élete, kisebb méretekben, az urak módját utánozta, csakhogy nagyobb helyet foglalt el benne az egyház és a megye. A főnemesség örökössé válása folytán mind erősebbé válik a nemesség két része közt az elválasztás; de a rangnál tán még jobban elkülöníti őket egymástól a vallás. A mágnási rend mindinkább tisztán katholikussá válik; a köznemes erősebben ragaszkodik a protestantizmushoz. A büszke, egyenlőséghez szokott magyar nem szivesen uralta azokat, kiket magánál különbeknek nem nézett. Erdély meghódolása után hiába nevezett ott ki a császár grófokat, volt társaik azután is megtagadták tőlük a »nagyságos« címet. A különbséget törvényesen még jobban kiélesítette az, hogy az 1687-iki törvény »a mágnások és előkelők romlásának meggátlására« megengedte a majorátusok és hitbizományok alapítását. Ugyanebben az évben megállapították, hogy az országgyűlésen milyen sor és rend szerint ülnek, ami világosan mutatja, hogy a német cím- és rangkórság uralkodik már itt és nem Werbőczy elmélete az egész nemesség egyenlő voltáról.

Míg a XVI. században a köznemesség meglehetősen felszabadult az oligarchia túlsúlya alól, a következő században ismét a főpapok és főurak kezébe jut a hatalom. A különbség a régibb viszonyokhoz képest abban áll, hogy ez a hatalom már nem önálló, hanem a királyságra támaszkodó. Az egyes rendek viszonya a királysághoz tehát teljesen megváltozik. A köznemesség mindinkább ellenzékivé válik, és ez ellenzéket még jobban kiélesíti, szinte áthidalhatlanná teszi a vallásos ellentét. A még protestáns nemes mindennemű elnyomásra lehetett elkészülve. Előmentelre csak az számíthatott, ki valamely főpapnak vagy nagybirtokú urnak szolgálatában állott, vagy annak kegyeit élvezte, még inkább az, ki egyenesen királyi tisztviselő lett. Ezeknek száma még igen csekély és abban a mértékben csökken, amint a várparancsnokságok és a kamarai tisztségek is mindinkább idegenek kezére jutnak. A legtöbb akkortájban emelkedő család vagy mint valamely püspöknek vagy grófnak tiszttartója kezdte, vagy pedig bírói méltóságának köszönte gazdagságát. Sajnos, éppen a bírói állás volt akkor a legjövedelmezőbb. Mint Rákóczi Ferenc panaszolja, a protonotáriusok (ítélőmesterek) nagy udvart gyüjtöttek maguk körül és kincsekben csakhamar vetekedtek a legnagyobb urakkal is.

A szegényebb köznemes, a német katonával, a püspökkel, az ispánnal, gyakran jobbágyaival is viaskodva, a létért és megmaradásért küzd és kész

eszköze minden forradalomnak. Családja emelésére már azért sem gondolhat, mert fiait nem nevelteti sem a háborura, sem a tudományra. Valamivel kedvezőbb és biztosabb a polgárság helyzete. Ez Erdélyre és a védettebb felvidékre

273. ábra. Buda és Pest a visszafoglalás után.

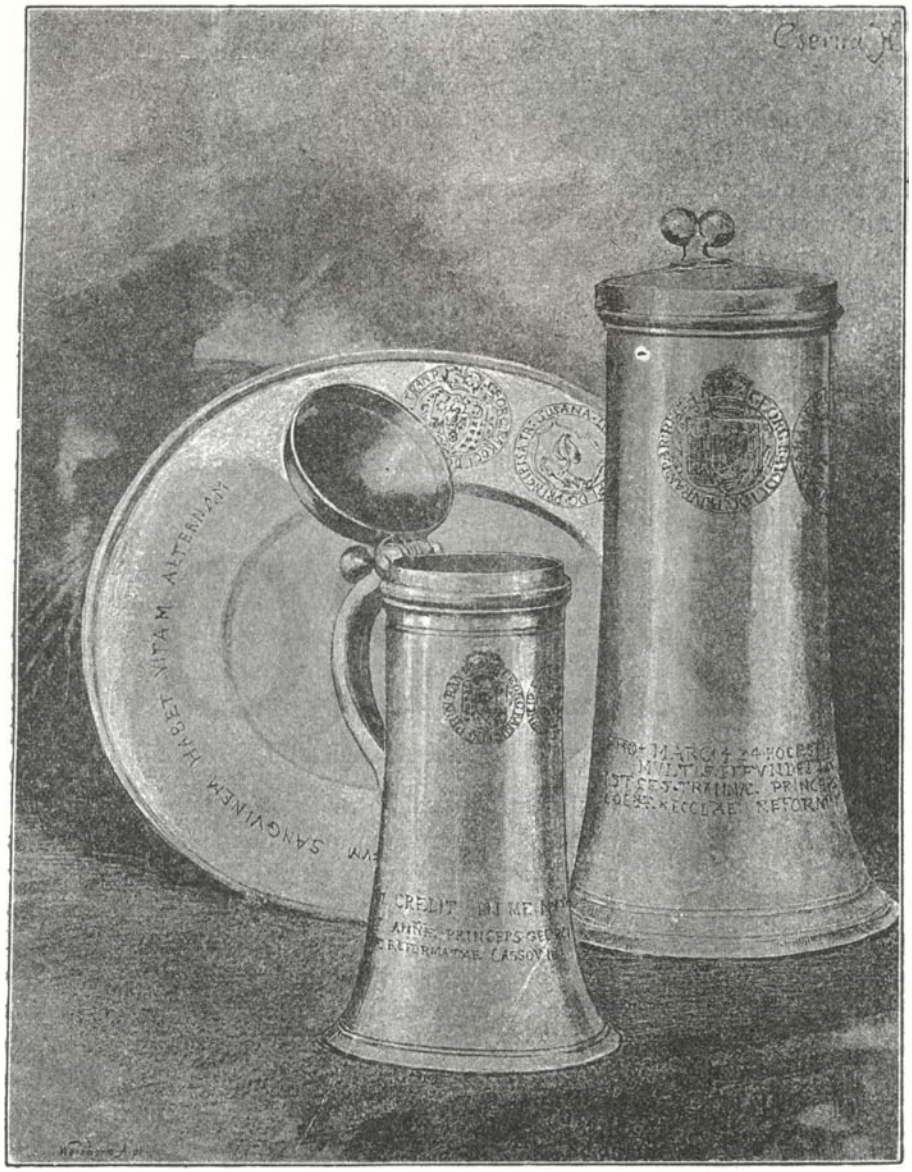
szorul vissza a török pusztítás elől és ha nem is fejlődik, de tovább él. A kultura régi központjai: Buda, Fejérvár, Esztergom, Kalocsa, Veszprém, Pécs sorban elpusztultak és ezek helyét és szerepét Kassa, Pozsony, Eperjes, Kolozsvár és Brassó csak nehezen pótolhatták. Nagyobb tőkegyüjtés csak az erdélyi váro-

sokban volt lehetséges, különösen Bethlen és I. Rákóczi György aránylag békés uralma alatt. A magyar városok közül csak Kassa vetekedhetett velük. A bányavárosok, továbbá az osztrák határhoz oly közel eső Pozsony és Sopron nagyon megsínylették a császári kamara folytonos beavatkozását és zsarolását. A főbaj az volt, hogy az összeköttetés a nyugati Európa iparos és kereskedelmi központjaival, melyet nemzeti királyaink annyira ápoltak, most megszakadt. Már nem igen jöttek telepedők és a városok idegen, gyakran ellenséges környezet közepette, ha meg is maradtak, de megcsontosodtak, tovább nem igen fejlődtek. Bár a protestantizmust mindnyájan befogadták, alig van nyoma bensőbb önálló szellemi életnek, de még gazdasági tekintetben is hiányzott minden vállalkozási kedv. Kereskedőink a bécsi és boroszlói tőzsérek ágénseivé sülyedtek. Az ipart fenntartotta, de egyuttal meg is akasztotta a céhrendszer. Ami polgári szellem fennmaradt, az a réginek hűséges ápolásában, minden újnak megvetésében és lehető kiküszöbölésében nyilvánult. A régi erkölcs és a nyugalom és béke maradt meg egyetlen ideáljuknak.

Városaink elmaradásához kétségtelenül hozzájárult az is, hogy e korban, a harmincéves háboru pusztításai következtében, a németországi városok is elvesztették jelentőségüket. Annyi ereje pedig nálunk nem volt a városi életnek, hogy újabb, nemzetibb elemek beolvasztásával, mint azt az 1608-iki törvény is követelte, felfrissülhetett volna. Sőt ez az elem, a török elől a városok falai mögé menekülő nemesség, folytonos belső zavarnak és viszálynak volt okozója. A fegyveres, büszke nemes nem igen fért meg a békés polgárral. A város terheihez nem akart járulni; ha volt is háza, arra is ki akarta terjeszteni adómentességét, azonfelül pedig korcsmázási, mészárszéknyitási jogot is követelt, mi a város jövedelmét, a polgárság keresetét csökkentette. Ebből folytonos perek következtek, melyeknek az egyre szaporodó törvények sem vetettek véget.

Egészen sajátságos, igazán nemzeti alkotása e kornak Debreczen városa. Ez régóta jelentékeny hely volt; már Zsigmond bástyákkal akarta volna körülvétetni. Földesúri hatalom alól felszabadulva, a királyi és erdélyi Magyarország és a török hódoltság kellő határán, mindháromtól függött és mindháromnak hódolva és fizetve, önálló köztársaságfélét alkotott. A régi lakossághoz nagy száma járult a török uralom alól menekülőknek és tán mi sem mutatja jobban a református egyház szervező erejét és a magyar lélekhez való alkalmazkodását mint az, hogy annyiféle gyülevész népet jellemben, nevelésben eggyé birt olvasztani. A debreczeni »civis« iparos, az Alföld terményeinek feldolgozója. A szappanos, a varga, a szűrszabó, a fésüs a nagy tömegek szükségleteinek megfelelőleg dolgozik és ez a tömeges munka nagyobb jólétet teremt mint a felföldi városoknak sokkal fejlettebb, de aránylag kisebb körre számítható ötvös- vagy posztószövőipara. Amellett a város óriási pusztáin nagy mértékben űzi az állattenyésztést, amely, éppen mivel a »lábas jószág« könnyen talál piacot külföldön is, aránylag nagyon jövedelmező. Jellemző, hogy a mészároscéh volt megbízva a posta közvetítésével is. A város politikája következetes, inkább félénk és óvatos, mint merész. Minthogy a városnak nincs fala, végső veszélyben a futás, a város elhagyása marad meg mentőeszköznek. A jelent erősen megragadó, a jövő problémáival nem igen törődő, minden ízében konzervativ köz-

szellem fejlődik ki. Magasabb vallásos és tudományos érdekeknek a kollégium az ápolója, melyről nemcsak a város gondoskodik bőven, hanem az erdélyi fejedelem is.

274. ábra. A kassai ref. egyház edényei.

Egyáltalában a török uralom mintegy megújítja a népvándorlás korát. A török elől az egész Temesközből és Szerémségből elpusztult vagy elmenekült a magyar lakosság. A rác ott részben megmaradt és folyton új telepekkel is szaporodott. Épp úgy elmenekült a horvát is, uraival együtt. Részben a régi Szlavónia még megmaradt területét szállotta meg, részben tovább jött Magyar-

országba. Viszont részben Isztriából és Dalmáciából, részben Boszniából is egyre jöttek a pásztorok az elhagyott puszta vidékekre. Ezeket oláhoknak nevezték, de legnagyobb részben szlávok voltak ezek is. Az oláh pedig a pásztort jelentette, tekintet nélkül nyelvére; hisz még Árvában is voltak »oláhok«. Azt már említettük, hogy a nemesség jelentékeny része is észak felé szorult, számos követőjével, cselédségével egészen megváltoztatva, tarkítva a Felföld etnografiai képét. De még a vallásos viszály sem maradt nyom nélkül. Az ellenreformáció diadalával a királyi, főpapi és gyakran a nemesi birtokokról is lehetőleg elűzték a protestánsokat, akár magyarok voltak, akár nem, és katholikusokat hoztak helyükbe, szintén tekintet nélkül nemzetiségükre.

Az aránylag sokkal védettebb Erdély sem marad ment ezektől a változásoktól. A magyarság és szászság pusztulásával mindjobban beszivárog az oláhság, elfoglalva a Mezőséget és a hegyekről leszivárogva az Alföld szomszédos megyéibe is. Másrészt a székely túlnépesedésnek az oláh fejedelemségek voltak levezető csatornái. A vajdáknak az albán »szemények« mellett rendesen volt székely katonasága is és a kivándorlás oly gyakori és természetes volt, hogy szerződések is szabályozták. A Havasok használata még közös, a székely pásztor csak úgy nomadizál a Kárpátok, a Fekete tenger és a Duna közt, mint az oláh. Oly jelentékeny a Moldvában, Havasalföldön megszállott magyarok, »csángók« száma, hogy részükre külön egyházi vikariátust teremtenek.

275. ábra. Magyar paraszt a XVII. század elején.

A török, ennek az örökös hullámzásnak előidézője, csak a várakban, városokban lakik mint őrség, igazi gyarmatokat épp oly kevéssé küld ide, mint a szintén itt katonáskodó német. A törökkel, ki vitéz és földbirtokos, mint a magyar nemes, eljöttek nemcsak szláv alattvalói, hanem a görög és örmény üzérek is, mint a honfoglaló magyarokkal a kalizok. Az örmények Erdélyben is megtelepednek, Erzsébetváros, Szamosújvár akkor nyeri örmény lakosságát. A régi népesség közül az úr, a katholikus pap, elmenekül a török elől; az kiméletre nem számíthat. Polgár is alig marad meg; török gazdálkodással csak rabszolgamunka fér meg. Csak a paraszt ragaszkodik rögéhez, míg lehet: annak munkájára csak úgy szüksége van az új földesúrnak, mint volt a réginek.

De a jobbágy életmódjában és foglalkozásában is nagy változás áll be. Régebben a király, a megye, a földesúr oltalma alatt ezernyi falu épült az Alföldön és Dunántúl és sűrűségük lehetővé tette a határ szorgalmas megmunkálását, az erdő irtását, a szántóföldnek, szőllőnek, rétnek, fokozatos terjedését. Most a nyilt mezőn megszűnik a biztonság. Csak nagyobb

KURUC VÁRŐRSÉG.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

sokaság egybetömörülése birta valamiképp visszatartani a kóbor tatárt és a nálánál nem sokkal szelidebb kóbor hajdut. Igaz, hogy nagyobb csapatnak nem állhattak ellen, de megmaradásuk érdekében áll a szultánnak, a basának is; mert különben ki fizetné az adót, ki szolgáltatna élelmet, takarmányt az átvonuló hadaknak?

Ennek a körülménynek köszönik létüket a nagy Alföldnek mai napig megmaradt és fejlődő, népességükben városokkal fölérő, mezővárosai és falvai. Akár Debreczent és Szegedet nézzük, akár Makót, Kecskemétet, Nagykőröst vagy Czeglédet, mindegyik számos régibb kisebb helység lakosságát olvasztotta magába és határát nyelte el. Maga Holdmező-Vásárhely harmincegy falut

276. ábra. Szegény legény.

egyesített magában. Csak így vált az Alföldből ismét puszta, minő a honfoglaláskor és a tatárjárás után volt. Az egyes városok aztán bérbe vették a földbirtokos szpáhiktól a legelőket, nagyobb biztosság kedvéért néha még a menekült magyar földesúrnak is megfizették az árendát és nagyméretű baromtenyésztést rendeztek be. Csak a községhez legközelebb eső területek maradtak meg szántóföldnek, kertnek, a távolabbiakat úgy sem lehetett volna mívelni. Kecskemét városának politikája tudatosan oda célzott, hogy a szomszéd falvak lakossága beköltözzék, földjük meg puszta legyen, melyet kibérelhetnek.

Természetes, hogy ez a változás egyuttal pásztorrá tette az addig földmívelő népesség nagy részét is. Ha nagy pusztítást okozott is néha a marhavész, ha a hajduk vagy a martalócok el is hajtották elég sűrün a gulyákat, méneseket, ez a foglalkozás még mindig jobban gyümölcsözött a gazdálkodásnál.

A török adórendszer is elősegítette ezt a fejlődést. Annak alapelve az, hogy a győztes a máshitű legyőzöttnek személyével és vagyonával teljes jogon

rendelkezik és csak kegy tőle, ha meg nem öli és mindenéből ki nem fosztja. Ezért az adó is tulajdonképpen a fej váltsága — a harács. Részt követeltek azonfelül a termésből is és az örökségek után bizonyos százalékot. Az adót rendesen az egész községre rótták ki, és miután II. Szulejmán idejében még bizonyos kíméletet tanusítottak, azt kérlelhetetlenül be is hajtották. Ez a szigorúság nem legkisebb oka volt az apróbb községek pusztulásának, mert ha azok lakossága fogyott vagy elszegényedett, a megmaradottak képtelenek voltak az egész, egyre súlyosodó teher viselésére. Az adót a szpáhik, csak úgy mint a magyar nemes, a telkekre rótták ki és így a mívelést adóztatták meg, míg az állattenyésztés aránylag nehezebben volt ellenőrizhető és megterhelhető.

Mindez okok hozzájárultak ahhoz, hogy abban a mértékben, amint a török hódolás terjedt és megszilárdult, a népességgel és műveléssel együtt a kultura is egyre csökkent. Akárcsak a honfoglalás korában, pásztorok és fegyveres rablók voltak a terület lakói. A különbség csak abban áll, hogy akkor legalább szabad volt a magyar, most pedig lelkiismeretlen zsarolásnak, barbár elnyomásnak tehetetlen rabja.

Legtöbbet természetesen a városok szenvedtek. A török nem annyira maga pusztított, mint inkább hanyagságával elősegítette a pusztulást. Arra volt csak tekintettel, mit a katonai érdek követelt: a falakra, bástyákra és aknákra. A legtöbb templomot mecsetté alakította át; újat nem igen épített. Magyarország megtellett romokkal. Csak néhány fürdő, mináret és Gülbaba sírja mutatja mai napig, hogy az oszmán saját kulturájának emlékeivel is gazdagította hazánk földjét. Egyebekben enyészet követte lépteit. Budát, Pestet kóbor kutyák barangolták be, utcáik megteltek szeméttel és a holttestek szanaszét hevertek. Pesten egyetlen ép ház sem maradt. Ami iparos és kereskedő népség követte a török tábort, görög, örmény, zsidó, annak is óvakodnia kellett attól, hogy gazdagnak tartsák. Háza, kertje nem lehetett díszesebb a törökénél. Új templomok építését megakadályozta és ha a réginek elégett a teteje, nem engedte mással befödni mint náddal.

Ennyi barbárságnak betetőzéséül szolgált a keresztyén alattvalók személy- és vagyonbiztosságának teljes megszünése, az igazságszolgáltatás teljesen részrehajló volta. Annál is inkább az volt, mert a legtöbb büntetést birságon meg lehetett váltani és az ítélet is eszközévé vált a fosztogatásnak. A rabló szpáhi ellen lehetett ugyan fölebbezni a szultánhoz, de ki várhatta meg az orvoslást, még ha az csakugyan be is következett volna?

Talán jobb volt így, mert ez az esztelen zsarolás és harácsolás megakadályozta a magyarnak közeledését elnyomójához. Az, noha másfél századnál is tovább élt itt, mégis csak tábort üt, mint meghódított földön és még csak kisérletet sem tesz a letelepedésre. Ennek okát főkép a török alkotmányban kell keresnünk. Az még tisztán katonai és a hűbérek örökösödését nem ismeri. A vitézek, szpáhik, bizonyos hűbért nyernek, melyről megállapítják, hány oszpora (fehér pénz, körülbelül 14 fillér) évi jövedelmet hajt. Ha az illető kitünteti magát, más, nagyobb hűbért, timárt nyer, de azt sem örökösen. Fiának, bármily nagy úr volt atyja, a legkisebb, 500 oszporát jövedelmező birtokon kell kezdenie. Igy a szpáhit mi sem köti alattvalójához, ki holnap már másé

lehet, és ha egyszer ellátogat falujába, csak azért teszi, hogy egyszerre mentől többet vihessen ki belőle.

Katonai az egész berendezés is. A budai vezérbasa területe a legnagyobb, tíz szandzsákra oszlik, melyek élén egy-egy bég áll. Kisebbek a temesvári, kanizsai, egri, váradi basák területei. Ezek a vezérek voltaképp csak a katonasággal és az adóval törődtek, még az igazságszolgáltatásról is lemondtak, ha megfizettek érte. Hiszen Szulejmán is, midőn Budára bevonult, Werbőczy Istvánt rendelte a magyarok főbírájául.

Defter (adókönyv) és kard még nem alkot államot. Éppen a török barbárság és a vele járó közömbösség okozta, hogy török uralom alatt is tovább élt a magyarság egy jelentékeny része, sőt hogy még nemzetétől, államától sem szakadt el egészen.

Fennállását, mint a Balkán-félsziget népei, főképp vallásának köszönte. A török hódoltság legnagyobb része protestáns: ebben a hitben az oszmán nem látott ellenséget. A község összetartotta híveit és, mint az őskeresztyéneknél pogány uralom alatt, előljárói egyuttal politikai vezetők is lettek. Katholikus papot ellenben nem igen tűrt a muzulmán és ahol katholikusok voltak, mint Szegeden, oda csak élte kockáztatásával jutott el egy-egy buzgó ferencrendi vagy kapucinus barát. A török nem igen térített — nem igen kívánta előjogait megosztani másokkal — és csak kivételesen vált valaki pribékké: vagy hogy sorsán javítson, vagy mert a keresztyén társaság már nem fogadta be. De megmaradt a politikai összeköttetés is. Ezt részben a békekötések is szentesítették. Az 1547. békében is ki volt kötve, hogy a határszéleken lakó jobbágyok csak felényi adót fizessenek török uraiknak; a másik fél a magyar királynak jár. Ennek értelmében az 1548: XXIV. cikk el is rendeli, hogy a törököt szolgáló jobbágyok az adónak csak felét fizessék. Az 1562. szerződés még a földesúr jogát is fenntartja, amennyiben a szultán, nehogy ez a szerencsétlen jobbágyság nyomorában egészen elpusztuljon, megtiltja szpáhijainak, hogy a régi jövedelem felénél többet szedjenek. A másik fele a földesúrnak jár. Közjogi szempontból legfontosabb az 1568-iki békének az a határozata, mely a török rabszolgakereskedőknek, kik többnyire gyermekeket vesznek, megtiltja, hogy Magyarországba jöjjenek. Ez világosan mutatja, hogy a török maga is külön országnak nézte hazánknak azt a részét is, melynek ura volt.

Ezekből magyarázható, hogy a magyar hatóságok tevékenysége a hódoltság területén sem szünetel. Pest-Pilis és Solt megye, mely egészen török kézen van, a szintén behódolt Hevessel együtt, a nógrádmegyei Füleken tartja gyűléseit, megtartja tiszti karát és nemcsak kirója, hanem be is hajtja az adót. A megye megbirságolja, megbünteti azokat, kik megvetve törvényszékét, a török kádihoz fordultak. Mi több, a nádor hatásköre is fennáll. Szeged, mely ugyan mélyen benn fekszik a török területben, mégis a nádor előtt pereskedik a kúnok ellen a puszták birtokáért. Mindez azt bizonyítja, hogy az egész török uralmat mégis csak ideiglenesnek tekintette mindenki. Az urak elég gyakran mélyen beportyáznak a hódoltságba, hogy jobbágyaik meg ne feledkezzenek róluk. Az az önkormányzat, melyet a török nembánomság a nagyközségeknek engedett, szintén emelte azok önérzetét. Mivel pedig önkormányzat fegyveres erő

nélkül akkor nem állhat fenn, a magyar paraszt még fel is fegyverezheti magát. A »paraszt vármegye« nem más mint a jobbágy mezei és helyi rendőrsége, a nemesi megye mintájára.

Kétségtelen, hogy a német és katholikus részről fenyegető elnyomás gyakran barátnak tüntette fel a törököt. Sokan jobb szerették a török medvét a német farkasnál. A törökök közt is volt, ki igazi békét, szeretetet óhajtott volna. Mikor a tudós, becsületes Evlija efendi, ki Zrinyi Miklósnál is járt, 1665-ben ellátogat Kassára és megbámulja templomait, házait, így fohászkodik: »Ők is imádják az Istent, mi is. Akkor minek öljük őket és miért ölnek ők minket?« De nem is annyira a vallás volt már legfontosabb eleme az elválasztásnak, hanem a külön nemzeti öntudat, melyet a magyarból még ez a szörnyű kor sem irthatott ki.

Mégis csak távol volt a király és ritkán jöhetett a magyar földesúr vagy tiszttartója a törököt szolgáló jobbágya közelébe. A török ellenben közel van és rettentő túlhatalma reánehezedik a hatalmasra és gyöngére egyaránt. Ha tehát a jobbágy mégis odaadja királyának, nemzetebeli urának, vagyonocskájának egy részét, azt tisztán materiális ok nem magyarázhatja meg. Csakis a nemzeti érzés és a török uralma gerjesztette gyűlölet teheti érthetővé ezt a valóban csudálatba ejtő áldozatkészséget. Ugyanaz az érzelmi momentum forog fenn, mely az 1882-ben Bulgáriától elszakított kelet-ruméliai bolgárokat arra hajtotta, hogy tovább is adózzanak nemzeti államuknak, melyhez való visszacsatolásukat oly epedve remélték.

Nem volt másképp: német uralomra, török zsarolásra volt szükség, hogy gondolatban ismét eggyé váljék ez a szerencsétlen nemzet, melybe az 1514-iki pórlázadás és annak elfojtása szinte be nem forrható sebet ütött. A török hódítás oly gyorsan követte Dózsa György forradalmát, hogy alig lehetett kétség az iránt, hogy az a paraszt, kit oly kegyetlenséggel szakítottak el urai a nemzet testétől, még az ördöggel is szövetkezik saját vérbeli zsarnokai ellen. De a közös nyomorúság egymás megbecsülésére tanította a nemest és pórt egyaránt.

Szinte a szentírás komor és ihletett hangján szól az 1547: XXVI. t.-c., mely helyreállítja a jobbágyok költözésének szabadságát. »Sok régi és új példa bizonyítja Isten boszuló haragját valamely nemzet súlyos bűne miatt és semmi sem ártott annyira az egykor oly virágzó Magyarországnak, mint a pórok elnyomása, kiknek jajkiáltása folyton Istenhez hatol.« De bárminő szép volt a felhevülés, melyet Ferdinánd király is ápolt: a jobbágyok elveszett szabadságát egyszerre visszaadni nem lehetett. A megadott jogot már egy év mulva visszavonják. Valószínüleg azért, mert a határszél közelében lakó paraszt siet élni jogával, biztosabb helyet keres és ezzel gyöngíti a még megmaradt országrész védelmét. Csak abban az esetben költözhetik el a jobbágy, ha jogtalanul »nem félve sem Istentől, sem embertől«, terheli őt meg ura az igazság, tisztesség és elviselhetőség határain túl.

A király és a főpapság ezentúl is segíteni igyekszenek a bajon, de célt nem érnek. Csak a nemes korcsmázási jogát szorítják meg, majd a robotnapok számát szállítják le évi 52-ről 40-re. Ez azonban csak látszólagos könnyítés, mert ugyanakkor teszik kötelezővé a jobbágy munkáját a végvárak erősítésére, mely jóval

ZRÍNYI MIKLÓS A KÖLTŐ.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

terhesebb volt a földesúrinál. Végre 1556-ban kimondják egyhangulag a szabad költözést, az 1514 előtti helyzet visszaállítását.

Ez azonban alig volt több írott malasztnál. A vagyonában különben is megfogyatkozott nemes nem engedhette ki kezéből szolgáját, kinek munkája után élt és vitézkedett. Midőn az egész nemzet szenved és küzd a végenyészet ellen, lehetetlen, hogy éppen legszámosabb részének menjen jól a dolga. A legtöbb földesúr módot talált a törvény kijátszására és ismét általános volt a panasz. Ez annál inkább követelt orvoslást, mivel kitörőben volt a török háború. Ezért az 1566-iki országgyűlés ismét megújítja az 1556-iki törvényt, egyuttal kérve a királyt, büntessen meg mindenkit, ki az ellen véteni merne. Tovább mennek a rendek: arra is kérik az uralkodót, védje meg a »nyomorult adófizető köznépet« ne csak urainak és a töröknek elnyomásától, hanem a német katonaság garázdálkodásától is.

Ember már nem segíthetett a paraszton, Istenhez fordult. Karácsony György, a hatalmas termetű vitéz »fekete ember«, úgy lép fel Tiszántúl, mint az Úr küldötte, kinek hivatása a török kiűzése. Sokan hittek benne, egész tábor gyűlt körülötte, melyet Debreczen városának kellett eltartani. Meg volt győződve arról, hogy híveinek imája előtt, melyet dobszó kísért, összeomlik minden vár, úgy mint egykor Jericho fala a harsonák hangjától. El is indul Bala (Török) Szent-Miklós ellen, de legyőzik és Debreczenben ki is végezik. Ez a mozgalom nemcsak azért érdekes, mert az anabaptista szociális eszméknek és szentírási alapozásuknak hazánkba való átterjedését bizonyítja, hanem még inkább azért, mert mutatja, hogy a magyar paraszt, alig félszázaddal Dózsa után, már nem urában, hanem a törökben látja az ellenséget, ki ellen Isten nevével harcolni kész.

Egészen más természetű volt az a pórlázadás, mely néhány évvel később Szlavóniát pusztította. Ott Tahy Ferenc, Szomszédvár zálogos ura, keserítette el annyira alattvalóit, hogy összeverődtek és fegyverrel keresték jogukat. A felkelőkhöz állottak a törzsrokon stájer és krajnai szlovének is és a sok ezerre menő tömeg a török ellen készült. Az urak azonban legyőzték és szétverték őket (1573-ban). Vezéröket, Gubecz Mátét, »a parasztkirályt« ugyanaz mód végézték ki, mint Dózsát. De ebből nem elnyomás következett, hanem sorsuk némi javítása. A határőrvidék szervezésének mindenesetre megvolt az a jelentősége, hogy az eddig kóbor és hazátlan délszláv pásztorokat, katonai szolgálat fejében, földbirtokhoz juttatta.

Egyáltalában nagyon feltűnő, mennyire harcos és harcra kész még a magyar jobbágy. Ez a tulajdonsága akadályozta meg bizonyára leginkább teljes elnyomását. A hajduság nagy része paraszt eredetű; a várak védelmében, őrségében is vállvetve küzd a pór a nemessel. Említettük már, hogy a Bocskay-felkelés kezdetben igazán népies mozgalom, mely csak később alakul át rendivé. Az 1608-iki törvény meg is erősíti a szabad költözés jogát azokban a megyékben, hol ez a jog addig is dívott. De ez a törvénycikk egyuttal nagy fordulatot jelöl szociális törvényhozásunkban. Mindeddig a jobbágyság ügye közügy, melyet, akár kedvezően, akár kedvezőtlenül, de egységesen intéz az állami hatalom. Most azonban azok a megyék, melyek a költözés feltételeinek törvényes megállapí-

tásával nem akarnak élni, szabadságot kapnak ezeknek a feltételeknek külön megállapítására. Ennek folytán a paraszt sorsa, legalább az ország egy jelentékeny részében, nem a királytól és a diétától függ, hanem a megyétől, azaz földesuraitól. Az egész századon át nem is hoztak több a jobbágyra vonatkozó törvényt.

De azért szünet nem áll be. Mi sem gyakorolt nagyobb befolyást a jobbágyság gondolkozásának irányítására, mind a hajduság letelepítése és nemesi jogokkal való felruházása. Ime, a paraszt szabaddá és nemessé lehet, ha szíve szerint szolgálja magyar hazáját. Ez a tény természetes és egyre mélyülő medret nyit a paraszttörekvések számára. A bujdosók harcához 1671 óta a paraszt adta a java erőt. Vallásos harc volt ez és a lutheránus tót paraszt együtt harcolt a kálvinista magyarral. Az úri vezetők pedig Biharban 1673 okt. 25-én tartott tanácsukban elhatározták: »ha kik paraszti és jobbágyi állapotból valók lesznek, zsoldjuk felett örökös és fiuról fiura terjedő nemességgel is megajándékoztatnak, és akármily földesurak paraszti, jobbágyi kötelessége alól felszabadíttatván, igaz magyarországi nemeseknek értetnek és igértetnek«.

A paraszt helyt áll akkor, mikor a főrend kidől, a nemességet pedig megosztja a vallásos viszály. Ami még erő van a nemzetben, az csak széles néprétegeiben található meg. Mint egyebekben, ebben is az ősi állapot felé közeledik az ország: a szittya fegyveres közszabadság felé. Ha a török kalapács össze kezdte forrasztani a nemzet széthúzó elemeit, a német elnyomás keltette gyűlölet belsőleg is eggyé olvasztotta már a magyarságnak minden megmaradt osztályát.

Erre az egységre pedig sohasem volt nagyobb szükség, mint akkor, midőn Zrinyi Miklós jóslata szerint, az a hatalom, mely felszabadította Magyarországot a török iga alól, megkövetelte munkája bérét.

XV. FEJEZET.

AZ ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁG.

A RÓMAI CSÁSZÁRI MÉLTÓSÁG, mely 1438 óra megszakítás nélkül diszítette fejöket, magasra emelte a Habsburgok önérzetét. Hittek és bíztak családjuk csillagában, hisz a keresztyén világ első világi polcát nemcsak megszerezni birták, hanem megtartani is. Családjuknak mentül hatalmasabbá válása öncéllá lett szemökben. Annál is inkább, mert ez a hatalom szent hivatást teljesít: hitüknek, a római katholikus vallásnak, védelmét és terjesztését. Még II. Mátyás is, ez a gyönge fejedelem, ki a magyaroknak köszönte koronáját, 1614-ben nyiltan megírta Albrecht főhercegnek, hogy »az Isten szolgálata és családunk felemelése« politikájának főcélja. Mi ehhez képest az örökös országoknak, mi Magyarországnak jóléte?

Csak ritkán feleltek meg a magasra szálló vágyaknak a rendelkezésre álló eszközök. Éppen Mátyás alatt teljes diadalt arat a rendi és protestáns eszme, nemcsak hazánkban, hanem az örökös tartományokban. Hogy király lehessen, II. Ferdinándnak, a családi eszme legtipikusabb megtestesítőjének is el kellett ismernie Magyarország választójogát és alá kellett írnia azt a hitlevelet, mely az uralkodó hatalmát oly lényegesen megszorítja. De midőn a cseh felkelés és Bethlen támadása kezdetei sikere után megáll; midőn nemcsak Csehországot hódítja meg fegyveres erővel, hanem Németország legnagyobb részét is megszállják Wallenstein hadai, miben lehetetlen volt mást látnia, mint Isten világos segedelmét: ezt a nagy eredményt állandósítani is akarta. 1625-ben kelt, 1635-ben átdolgozott végrendeletében összes országaira nézve megállapítja az elsőszülött örökös jogát. Véget akar vetni a tartományok felosztásának, mely a császári család egységét és hatalmát folytonos veszéllyel fenyegeti. Az eddig teljesített hivatás tudatában kimondja, hogy »számos királyságunk és országunk összetartására szükség van Isten szolgálata végett is«.

Megvolt már a Habsburgok kezében a túlnyomó fegyveres erő; megvolt, tűzzel-vassal létrehozva, a vallásegység Ausztriában és Csehországban. Németországban is legalább az egyensúlyt sikerült biztosítani a protestánsokkal. Igy csak idő és alkalom kérdése, mikor vetnek véget Magyarországban is a választási jognak és a rendi és vallásos szabadság azzal összekötött biztosításainak. A magyar

nemzetnek »cseh lábra« állítása azóta állandó törekvése a császári minisztereknek. Mindamellett még választás és hitlevél alapján lett magyar király nemcsak III. Ferdinánd, hanem IV. Ferdinánd is. Míg a török hatalmas és a magyar rendiség és protestantizmus Erdélyre is támaszkodhatik, kímélni kellett a másvallásuakat. Még Pázmánynak is ez volt véleménye. Csak 1655-ben állott elő az udvar azzal a kívánsággal, hogy Leopoldot már örökös királynak válasszák meg. Vessenek véget a választás üres formájának, szerezzék meg önkéntes felajánlással a császári ház jóakaratát és használják ezt fel a török kiűzésére. Jellemző, hogy e kívánsággal együtt szóba hozták a jezsuiták befogadását is. Ausztriai szempontból nézve nem is volt más a magyar ellenreformáció mint a Habsburg-birodalom egyesítésének legfőbb eszköze. A rendek egyikről sem akartak tudni. Még az az ok sem hatott reájuk, hogy most még biztosíthatják szabadságaikat az örökös királyság alatt is, a jó alkalom elmultával pedig kénytelenek lehetnek az öröklést feltétel nélkül elfogadni.

A Wesselényi-összeesküvés után csakugyan vége az alkotmánynak, korlátlan a királyi hatalom, látszólag mi sem állja a katholicizmus teljes diadalának utját. Ekkor már komolyan van szó Magyarország állami létének eltörléséről. A legtermészetesebbnek látszott az országot a római szent birodalomhoz csatolni, mit már a XVI. században is terveztek. De ez esetben a magyar protestantizmus és rendiség támaszt nyernek a németben, azonkívül pedig a Habsburgoknak ez nem érdeke, mert Németországban még gondolni sem lehetett a választójog eltörlésére. Igy megtörténhetnék, hogy nem Habsburg lesz császár és Magyarország elszakadhat a dinasztiától. Jobb tehát fenntartani a magyar királyságot, melynek oly nagy volt a történeti szerepe és méltósága, csakhogy örökössé és lehetőleg korlátlanná kell ott is tenni a dinasztiát.

E terv végrehajtását egyelőre megakadályozta a kuruc felkelés. De a török kiverése, Buda visszafoglalása, Carafa »mészárszéke« után megszünt minden akadály. Nemcsak a török volt legyőzve, a magyar sem állhatott már ellen. Hosszú tanácskozások után megállapította az udvar, hogy összehívja az országgyűlést, véget vet Carafa kegyetlenségének, helyreállítja az alkotmány formáit, de három nagy változást követel: 1. a Habsburgok férfiága örökös jogának elismerését; 2. az aranybulla ellenállási záradékának eltörlését; 3. a királyi hitlevél megváltoztatását, úgy hogy az új király csak azokat a feltételeket fogadja el, melyeket I. Ferdinánd aláírt.

Történetileg tekintve, mindahárom követelés jogos. A Habsburgház teljesítette nagy történeti hivatását, a török kiűzését, és ennek fejében valóban nemzeti királyságnak lett volna tekinthető és annak jogkörével lehetett volna felruházni. Sem a királyválasztás joga, sem az ellenállás joga nem volt valódi garanciája az alkotmánynak. Az első csak névleges; nem is gondoltak soha másra mint Habsburgra. A másiknak lényegével végeztek Nádasdy és Zrinyi lefejezésekor, Carafa vértörvényszékével. Ez csak hatalmi kérdés és nem más. Mindenesetre ügyes politika volt felhasználni a kedvező alkalmat arra, hogy az örökösség és a vele — az udvar számítása szerint — szorosan összefüggő abszolut uralom törvényes módon fogadtassék el. Kollonics terve szerint még a protestantizmus teljes megsemmisítését is célba kellett volna venni, de e szándéknak az 1687 augusztus végén

tartott tanácskozásban Széchenyi György esztergomi primás határozottan ellenmondott.

Külsőségekben nagyon a kedvében járt a király a Pozsonyban gyülekező rendeknek. Fiai József és Károly magyar ruhában jelentek meg, mi azóta is mindig olcsó módja maradt a népszerűségnek. Annál határozottabban kitűnik Leopold propozicióiból, mennyire úrnak érezte magát. Egyenesen azt állítja, hogy joga volna Magyarországgal úgy bánni mint hódított országgal és kénye szerint adhatna törvényt. De ő törvényesen óhajt eljárni, ha teljesítik három feltételét. A rendek vetekedtek, ki csókol előbb kezet a császárnak. A nádor, Esterházy Pál, ki nemsokára birodalmi herceg lett, nemcsak az ország jogáról feledkezett meg, hanem tulajdon méltóságáról is. Még legmagyarabb volt a primás. Midőn a rendek nála tisztelegtek, feltünt neki, mily kevesen vannak és többnyire fiatalok. Hozzá is tette mindjárt: »Persze, ha az öreg, becsületes embereket lefejezik, csak fiatalokat küldhetnek. De mi azért előadjuk, milyen jogtalanság történt az országon és megkérdezzük, ki parancsolta?«

277. ábra. Széchenyi György.

Az örökösödést hajlandók lettek volna elfogadni, de legalább a király fiai közt kívántak választást. Mikor aztán a főrendek elfogadták, a rendek csupa féltékenységből siettek követni a példát. Egy nagy, határozott ellensége volt az alkotmányváltozásnak, gr. Draskovics Miklós országbíró. Fel is szólalt, de megütötte a guta és másnap meghalt. Igy fogadták el a király összes előterjesztéseit.

Könnyű volt később állítani, hogy a magyar urakat akkor a vérpad ijesztette meg és hogy Leopold nyiltan emlegette azt a lengyel közmondást: mit az úr parancsol, azt meg kell adni. De e meghajlás, a félelem, mindenesetre gyöngeségre, gyávaságra mutat. Egészen más az, ha világos és törvénytelen módon lép fel az elnyomás, mint az ha a forma meg van óva és a törvény szentsége is mellette szól. A lényeg az, hogy még a legjobb magyar sem tagadhatta a királyi kívánságok jogosságát — ha magyar király az, kinek hatalmát az új törvények annyira gyarapítják.

Az abszolutizmusnak a vallásos viszály volt igazi melegágya. Az osztotta annyira ketté a magyart, hogy határozott ellenállásra nem volt már képes. Carafa vérengzése és a császári katonaság kegyetlen dúlása csak epizódok a jezsuitáknak egy századon át tartó következetes munkája mellett. Nem is Leopold, ki sohasem birta elhatározni magát, hanem Kollonics az igazi király. A »vörös katona«, akiről II. Rákóczi Ferenc joggal írta, hogy előbb

katholikussá és koldussá akarta tenni Magyarországot, hogy úgy tehesse végre németté.

Maguk az 1687—88-iki törvények nemcsak a méltó hálát tükröztetik vissza ama fejedelem iránt, ki Budát visszafoglalta és őket »a török torkából kiragadta«, hanem szövegezésük oly bizantinus hizelkedést mutat, mely addig idegen volt a becsületes magyartól, és mely őszinte akkor sem lehetett. Az első cikk örökös királynak fogadja el az akkor kilencéves József főherceget. Az interregnum gyászos idejének kerülését mondja ez elfogadás főokának. A Habsburg-ház német fiágának kihalása esetén a spanyol Habsburgok örökösségét is elfogadják, azzal a feltétellel, hogy azok az országban vagy a szomszéd tartományokban székeljenek. Józsefet meg is koronázták és koronázási esküjét is beiktatták. Ebben megerősíti az összes rendek jogait és szabadságait, »úgy amint értelmük és használatuk fölött a király a rendekkel országgyűlésen megegyezik«. Igéri, hogy Magyarország határait semmi módon nem csökkenti, sem el nem idegeníti, hanem lehetőleg terjeszti és hogy mindent megtesz, mit igazságosan tehet a rendeknek és a magyar birodalom javára és becsületére. A második cikk »örök hálájuk kifejezése gyanánt«, mindenkorra örökösnek ismeri el a császár és király férfiágát, elsőszülöttség sora szerint. Annak kihalása esetére a spanyol Habsburgok férfiágára száll az örökség. Az ellenállás jogát, amelyet némelyek gonoszul magyaráztak, mindenkorra eltörlik és a király az aranybulla e záradékát ki is veszi akkor, midőn koronázó esküjében még az aranybullát külön is megerősíti.

A királyi hitlevél nagyon összezsugorodott. Most már csak öt pontból áll. Az elsőben a király megerősíti az összes törvényeket, jogokat stb. oly módon, mint királyi esküjében. A másodikban fogadja, hogy a szent koronát az országban őrizteti. A harmadikban fogadja, hogy az ország eddig visszaszerzett és ezután visszaszerzendő részeit visszacsatolja. Ezt is olyan záradékkal: amint efelől az országgyűléssel megegyezik. A negyedik szerint, a fiág kihaltával helyreáll a nemzet szabad választási joga. Végre ötödször: minden utóda köteles koronázásakor ugyanezt a hitlevelet kiadni és azt esküvel szentesíteni.

Ez a hitlevélforma I. Ferdinándéra vezethető vissza és forrása az azóta kiadott királyi hitleveleknek. Ezek változása legjobban mutatja alkotmányunk átalakítását, úgy a királyi hatalom, mint a nemzeti jog irányában. Az 1687-ikiben valósággal csak egy komoly biztosítása van az alkotmánynak: az, hogy a király csak az országgyűléssel együtt magyarázhat törvényt. Országgyűlés nélkül tehát nem kormányozhat. De, hogy válságos és veszedelmes időben az országgyűlés sem megbízható őre és tényezője e nemzeti függetlenségnek, azt az 1687-iki diéta története bizonyítja leginkább.

Ez a hitlevélforma a legmagasabb fokát jelöli a király alkotmányos hatalmának, úgy mint a II. Ulászlótól kétszáz év előtt kiadott a legalacsonyabbat. Egyben mégis megegyeznek. Azt a veszteséget, mely az országot akár a királyi hatalom túlzása, akár túlságos gyengítése folytán érte, busásan megtérítik a főpapoknak és főuraknak. Az egész törvény csak ezek érdekét szolgálja. Említettük már, hogy ekkor engedélyezik a majorátusokat (9. c.). A jezsuitákat is ekkor fogadják be (20. c.). Másrészt megigéri a király, hogy a sz. kir. városok számát

a rendek hozzájárulása nélkül nem szaporítja. És hogy a török ellen harcoló idegenek érdeme se maradjon jutalom nélkül, azok közül egyszerre 170-et fogadnak

278. ábra. I. József.

be indigenának, azaz teljesjogú rendnek, kinek birtoka lehet és aki hivatalt viselhet.

Még megerősítik az 1681-iki, a protestánsokról szóló törvénycikket, noha a papság még ennek is ellenmondott. De Horvátország máris megnyeri azt a kiváltságot, hogy benne csak katholikusnak lehet birtoka. E törvénycikkben (23. c.) egyúttal kimondják azt az elvet is, hogy a közbékét leginkább a vallás egysége biztosítja. Azokat a szörnyű sérelmeket, melyeket ez egység érdekében elkövettek, nem is említik, nem hogy orvosolnák.

A királyi hatalomnak örökössé válása és kiterjesztése, a felkelések törvényes elítélése magában véve nem hogy sérelem lett volna, hanem kétségtelenül megfelel minden más ország érdekének. Választó királyság és ezzel együtt az ellenállás törvényessége még csak két birodalomban áll fenn: a düledező szent római birodalomban és az anarchiához közeledő Lengyelországban. Máshol mindenütt abszoluttá fejlődött az örökös királyság, még Angliában is azzá óhajtották tenni az isteni jogukra hivatkozó Stuartok. De nálunk az állami hatalomnak az a központosítása nem az ország érdekét volt hivatva szolgálni, hanem ellenkezőleg nemcsak a magyar államiság megsemmisítését, hanem a magyar nemzetnek alávetését is tűzte ki egyik legfőbb céljául.

E cél elérését Kollonics minden rendelkezésére álló eszközzel siettette. A protestantizmus ellen felhasználta az állami és földesúri hatalmat. A királyi városokban oda törekedett, hogy az összes hivatalok lehetőleg katholikus kézre kerüljenek. Méltók voltak-e az illetők e tisztre? az nem jött számba. Tudta, hogy a politikai hatalom és a gazdagodás vágya milyen csábító. A megyékben is arra kellett törekedni az immár tisztán katholikus főispánoknak, hogy lehetőleg csak katholikusok jussanak a tiszti karba. A parasztoktól egyszerüen elvették templomaikat és a netán ellenkezőket katonai hatalommal kényszerítették az egyházba lépésre. Az újonnan visszaszerzett területen pedig kezdettől fogva eltiltották a protestáns vallás gyakorlását.

Koldussá is kellett tenni Magyarországot. Ezt egyrészt szörnyű és folytonos sarcolással érték el, másrészt a katonaság garázdálkodásával. Ez, egy nagyon császári érzelmű író tanusága szerint, rosszabb volt a törökénél is. Erdélyre, mely a töröknek csak 40.000 tallérral adózott, egyszerre egy millió tallér sarcot róttak ki, pedig önként hódolt meg. Debreczen városát 1686-ban félmillió forintnyi sarccal nyomorította meg Carafa. A visszaszerzett területet magának foglalta le a császári kamara és külön bizottságot rendelt a birtokosok jogcímének megvizsgálására (Neoacquistica commissio). Ennek utasítása szerint, csak a volt papi javakat volt szabad ingyen átengedni és nem csuda, ha koholt oklevelekkel is iparkodtak mentül többet elnyerni. A többi birtokos, még ha ki is mutatta jogát, nagy sarcot volt kénytelen fizetni, hogy birtokba léphessen. Hogy a császár híve itt is nagy kegynek örvendett, protestáns pedig nem, felesleges megemlíteni. E bizottságnak kapzsi igazságtalansága közmondásossá vált.

Ha Magyarország régi területében egyesül, népesedik és művelődik, még mindig félelmes. Ezért Kollonics tudatosan alkalmazza a *divide et impera* (oszd meg és uralkodjál) elvet. A horvátokat egy osztrák író figyelmezteti a régi Nagy Horvátországra és arra, hogy királyságuk régibb a magyarnál is. Erdélyt a magyar korona jogán foglalják el, de számára külön kormányt rendeznek be, mely, minden kapcsolat nélkül a magyarral, egyenesen Bécstől függ. Végre a török elől

terimus augebimus, & extendemus, omniaq; alia faciemus, quæcunq; pro bono publico, honore, & incremento omnium Statuum, ac totius Regni noſtri Hungariæ juſtè facere poterimus; Sic Nos Deus adjuvet, & omnes Sancti.

Sacræ Cæſareæ, & Regiæ modernæ Majeſtatis, Sereniſſimorum Maſculorum Hæredum Primogeniti, pro naturalibus, & Hæreditariis Regni Hungariæ, Partiumq; Eidem annexarum Regibus declarantur.

ARTICULUS II.

ET ſiquidem Sua Majeſtas Sacratiſſima Cæſarea, & Regia Victricibus, & glorioſis Armis ſuis immanem Chriſtiani nominis hoſtem Turcam crebris cruentis generalibus Conflictibus fuſum, Divinâ præauxiliante ope, ab eorundem quotidiè Capitalitèr infeſtatis Cervicibus propulſare, deq; ipſius faucibus, in quibus hactenùs à tanto tempore non absq; ſumma totius hujus Nationis pernicie gemebant, nominatiſſima iſtius Regni Fortalitia, interq; eadem florentiſſimam olim Sedem Regiam Budam, & Antemurale totiesfati hujus Regni, cum potiore ejusdem parte eripere, ac in eliberationem iſtius dulciſſimæ Patriæ, hæc & alia ſuperius fuſius enumerata impendere dignata eſt: In perpetuum proinde recolendorum tantorum beneficiorum memoriam, & in æviternum recognoſcendam humillimè complacentium animorum ſuorum gratitudinem, præfati Univerſi Status, & Ordines hujus Regni Hungariæ, & Partium eidem annexarum declarant; Quòd à modò impoſterum neminem alium, quàm altetitulatæ Suæ Cæſareæ, & Regiæ Majeſtatis propriis ex Lumbis ſuis deſcendentium Maſcu-

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

menekült rácokat ide telepítik, külön joggal, külön területen, metropolitájuk alatt, kivonva őket a megyei hatóság alól. A katholikus horvát, az óhitű szerb, de még a lutheránus erdélyi szász is egyaránt alkalmas arra, hogy az udvar vezetése alatt sakkban tartsa a magyarságot.

Nagyszabású telepítés volt hivatva átalakítani az egész ország etnografiai képét. Délre 40.000 rác család vándorol be Szerémbe, Bácsba, a Maros északi

279. ábra. Magyar kancellária Bécsben.

partjára. Még sokkal több sváb népesíti be Buda és Pest környékét. Pesten többnyire kiszolgált katonák szállottak meg. A terv szerint a városokba csak németet szabad telepíteni. De nem jobbmódú népet hoztak ide, hanem szegény kapásokat. Akkor, midőn a Franciaországból kiűzött hugenották Poroszországba, Angliába vitték nagy ügyességüket és műveltségüket, nálunk a lehető legsilányabb emberanyaggal elégedett meg a kormány, csak katholikus legyen. A magyar sem volt egészen kizárva a falusi telepítésből, de csak háromévi adómentességet élvezett, az idegen meg ötöt. Még jó, hogy a rebellis nép ellen nem foganatosították a régi babiloni és assziriai királyok eljárását, melyet hivatalos írók ajánlottak,

hogy t. i. a lázadásra hajló magyart idegen területre telepítsék át és másokat hozzanak a helyére.

Nagy változáson kellett volna átmenni az igazságszolgáltatásnak is. A magyar bíróság megbízhatatlan, tehát német bírákat is ki kell ide nevezni. Meg kell honosítani a hitelt, tehát földbirtokkal is biztosítani kell a hitelezőket. Mindez különösen a köznemesség rovására ment volna, melyet, mint a hazafias eszme legerősebb támaszát, lehetőleg el kell nyomni. Meg is kell adóztatni; hisz a nemesség nem harcol már, tehát kiváltságai idejét multák.

Modern osztrák történetírók e kort, mint a királyi hatalom és az ausztriai befolyás delelőjét, szinte ideális színben szeretik feltüntetni, mintha Kollonics itt kulturát akart volna meghonosítani. Több irányban is tévednek. Elsősorban abban, hogy az 1687-iki alkotmányváltozás törvényessé tette ezeket a rendelkezéseket. Hát akkor miért nem hívott össze a király országgyűlést rendelkezései elfogadására? Nem igaz az sem, hogy a parasztон akartak segíteni. Az soha nem volt kitéve lelketlenebb elnyomásnak mint akkor, úgy hogy még a török uralom is a boldog kor színében tünt fel előtte. Végre tévedés az is, hogy itt igazságot akartak. Hogy lehet igazság ott, hol minden jogától megfosztanak és üldöznek egy nagy felekezetet, akkor még a magyarság felét? Az 1691. kir. rendelet eltiltotta a protestáns papokat a leányegyházak meglátogatásától, úgy hogy azok egészen elárvultak, Kollonics pedig, mint a Rákóczi-árvák gyámja, összes, egy fejedelemséget alkotó uradalmaikból elűzte a prédikátorokat. A földesurak, különösen Dunántúl, irgalmatlanul jártak el a katholizálás dolgában, a császári katonaság támogatása mellett.

Az erkölcs pedig abban állott, hogy megfizettek busásan néhány magyar főembert, hogy hozzájárulásával formálisan törvényesebbnek tüntethessék fel a szörnyű jogtalanságokat. Esterházy kész volt mindenre, szintúgy a legtöbb főpap is. Kollonics pedig oly bőkezüen adományozott a jezsuitáknak, hogy, egy akkori mondás szerint, több kollégiumuk volt mint vármegye.

De még ezekben a körökben sem halt ki egészen a törvényes és nemzeti érzés. Mikor Leopold 1696 végén Bécsbe gyüjté az egyházi és világi országnagyokat, hogy elfogadtassa velök az új adókat, mind hallgattak. Csak Széchenyi Pál kalocsai érsek mert felszólalni a császár előtt és reá is birta őt e terv elejtésére. De már 1698-ban kirótták az évi négy milliónyi adót, melyből a nemes egy harmadot fizet. Egy évvel később már jövedelmi adót róttak ki a nemesre és pedig minden 16 forint után egyet. 1700-ban az egytelkes nemeseket úgy kezdték megadóztatni mint a jobbágyot. Az egyenlőség kedvéért annyit követeltek a jobbágyon, mint a sokkal jobbmódú és a katonától el nem nyomott osztrákon: 25 forintot minden porta után. Hogy pedig valóvá váljék az az elv, hogy ez a szegény, mindenéből kifosztott ország egy harmaddal járuljon a császár birodalma terheihez, 1702-ben behozták a fogyasztási adót is, mint Ampringen korában.

Általános volt a kétségbeesés. Még herceg Esterházy Pál is megsokalta az országnak ezt a teljes semmibe vevését, igába hajtását. Nem tudja, úgy szólott, megmaradhat-e Leopold királynak, ő meg nádornak. De volt gond arra is, hogy az elégedetlenség ki ne törjön. A francia háborura szüksége volt a császárnak

katonára ; vitézkedjék ott a magyar, ha oly nagy hozzá a kedve. 1702-ben a császári ezredekhez erőszakosan kezdették toborozni a katonákat. A magyarnak,

280. ábra. Széchenyi Pál.

miután szolgává tették, még az az igaza se maradjon, hogy hazájáért onthassa vérét.

XVI. FEJEZET.

RÁKÓCZI FERENC FELKELÉSE.

A MAGYAR, elsősorban a magyar paraszt, megszokta már életét vallásáért, hazájáért kockáztatni. Nyomorult élete nem nyujtott neki annyit, hogy fegyvert ne rántson, a maga és családja oltalmára, egy szebb jövő kivívásának reményében. Történeti folyamat az, hogy az összes erkölcsi és szellemi eszmék eredetileg egy csekély körnek válnak tulajdonává és csak aztán terjednek át szélesebb rétegekre. Ott megmaradnak, tovább élnek akkor is, mikor eredeti fészkükben már kiveszőben vannak. A köznép ruházata épp úgy régi udvari divatból eredt, mint dala az előkelők énekéből. Igy a nemesi társadalmak legnagyobb erkölcsi ideálja, a becsület is közkincsévé vált az egész magyar parasztosztálynak.

Kettős érzet járja át akkor a nép fiát. Az egyik az annyi keserű tapasztaláson nyert meggyőződés, hogy Bécsből mi jó sem várható:

Ne higyj magyar a németnek,
Akár hogy is hitegetnek.
. . . . . .
Nincsen abban semmi virtus.
Verje meg a Jézus Krisztus.

A másik az az elszántság, hogy a hazáért, mint legdrágább kincsért, mindent kész feláldozni:

Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyürüs mátkámért.
Meghalok én még ma magyar nemzetemért.

Ha forradalomnak valaha volt jogosultsága, ha valaha erkölcsi kötelesség volt az erőszakot erőszakkal viszonozni: úgy bizonyára Magyarországon volt Kollonics uralma korában.

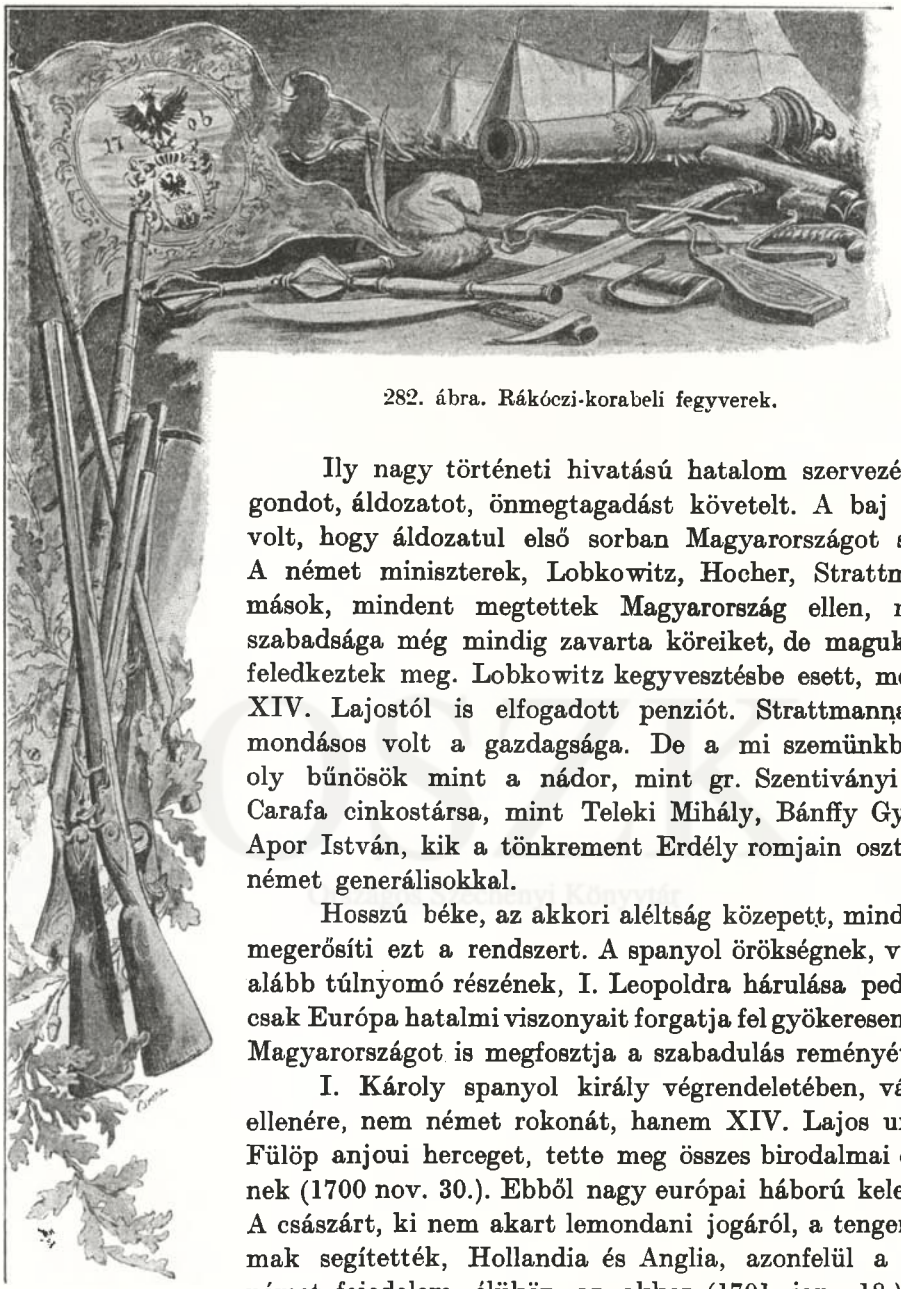
Még a török háború idejében történt a kurucvilág egy gyönge megújulása. Thököly hadainak egyes romjai összeverődtek, elégedetlen parasztokkal erősödtek és, bízva az akkor betörő szultán segítségében, megindították a nyilt harcot. A felkelések klasszikus vidékét választották, Tokaj Ferenc vezetése alatt Sáros-

patakot és Tokajt foglalták el. De bár e vidék nemessége csak úgy el volt nyomva mint a paraszt, bár a német katonaság dölyfös durvasága még személyét sem kímélte, belátta, hogy most lehetetlen a küzdelem. A mozgalmat csakhamar elfojtották és a zentai csata egyelőre véget vetett minden reménynek (1696).

281. ábra. Rákóczi Ferenc gyermekkori arcképe.

Ekkor állott delelőjén az újonnan alakult ausztriai nagyhatalom. 1697-ben megkötötte a békét a franciával, 1699-ben a törökkel is. A francia napkirály diadalmenetének útját birta állítani, a török félhold világát egészen elhomályosította. A kétfejű császári sas egyaránt csap le nyugat és kelet felé. A spanyol ág várható kihalása még nagyobb kilátásokat nyujt. V. Károly világbirodalma egyesül Ferdinándéval, mely a Keletet is belévonta a császári család hatalmi körébe.

282. ábra. Rákóczi-korabeli fegyverek.

Ily nagy történeti hivatású hatalom szervezése nagy gondot, áldozatot, önmegtagadást követelt. A baj csak az volt, hogy áldozatul első sorban Magyarországot szánták. A német miniszterek, Lobkowitz, Hocher, Strattmann és mások, mindent megtettek Magyarország ellen, melynek szabadsága még mindig zavarta köreiket, de magukról sem feledkeztek meg. Lobkowitz kegyvesztésbe esett, mert még XIV. Lajostól is elfogadott penziót. Strattmannak közmondásos volt a gazdagsága. De a mi szemünkben nem oly bűnösök mint a nádor, mint gr. Szentiványi János; Carafa cinkostársa, mint Teleki Mihály, Bánffy György és Apor István, kik a tönkrement Erdély romjain osztoztak a német generálisokkal.

Hosszú béke, az akkori aléltság közepett, mindenkorra megerősíti ezt a rendszert. A spanyol örökségnek, vagy legalább túlnyomó részének, I. Leopoldra hárulása pedig nemcsak Európa hatalmi viszonyait forgatja fel gyökeresen, hanem Magyarországot is megfosztja a szabadulás reményétől.

I. Károly spanyol király végrendeletében, várakozás ellenére, nem német rokonát, hanem XIV. Lajos unokáját, Fülöp anjoui herceget, tette meg összes birodalmai örökösének (1700 nov. 30.). Ebből nagy európai háború keletkezett. A császárt, ki nem akart lemondani jogáról, a tengeri hatalmak segítették, Hollandia és Anglia, azonfelül a legtöbb német fejedelem, élükön az akkor (1701 jan. 18.) porosz királlyá emelkedő brandenburgi választóval. Francia részen áll a bajor választó, a császár veje, és Castilia. Még bonyolódottabbá teszi az európai helyzetet az, hogy ugyanakkor kezdődik Nagy Péter cárnak, Ágost lengyel királynak és szász választónak és a dán királynak harca XII. Károly svéd király ellen. Csak a török és Velence maradt meg semlegesnek.

A császári katonaság legnagyobb része kivonul Magyarországból. A várakat is le kezdik rombolni, hogy azokba be ne fészkelhessék magukat a rebellisek.

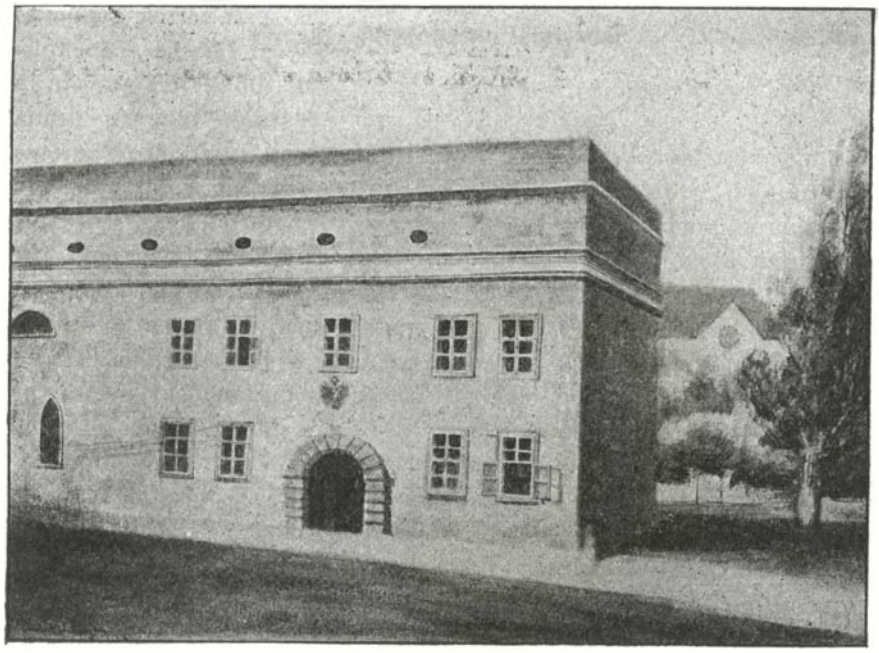
De a magyar nemesség nem mozdul. Hisz hivatalosan nem változott semmi. Van nádor, van kancellária, van megye, van hatalmas főpapság, melynek 1695 óta, mint primás, Kollonics áll az élén. Erdélynek is megvan minden kormányszéke, a bevett vallások egyenlősége, a tisztviselőket választó országgyűlése, papíron, az 1691-ben kiadott Leopoldi diplomában. Alig van más példa arra, hogy lehetett a törvényes formák megtartásával így megfojtani országot, nemzetet.

Hogy pedig eleve is kizárja a felkelés lehetőségét, a bécsi kormány 1701 elején elfogatja és Bécsujhelybe viteti Rákóczi Ferencet, Zrinyi Ilona fiát. Abba a börtönbe, honnét vérpadra vezették azelőtt harminc évvel nagyatyját.

II. Rákóczi Ferenc (szül. 1676) akkor lép először a nyilvánosság elé. Egyike a legvilágosabb példáknak arra nézve, mennyire uralkodnak a gyermekkor első benyomásai a férfi lelkén is és mennyire elhomályosodik a későbbi nevelés erőszakolt hatása a már kész gyermeklélek szinte veleszületett indulataihoz képest. Anyja nevelte és Munkács várának ostroma volt az első nagy eseménye életének, mikor

Egy Munkács várába szorult a szabadság.

Anyjával és nővérével, ki aztán gr. Aspremont császári generálisnak lett neje, Bécsbe jutott. Zrinyi Ilona férjéhez ment, hogy megossza vele a számüzetést, az árvák Kollonics gyámsága alá kerültek. Ferencet Neuhausban, aztán Prágában nevelték a jezsuiták. Szigoruan vallásos volt, sokat tanult s különösen a hadi tudomány érdekelte. Megtanulta az önmagán való uralkodást, legbelső érzelmeinek elrejtését is. Elhitethették vele, hogy mostohaatyja, Thököly, »kígyó, ki életére tört,« de magyar érzését, bár megtagadta, ki nem irthatták

283. ábra. Neuhausi jezsuita kolostor.

belőle. Kollonics legjobban szerette volna, ha Ferenc klastromba megy, vele kihal ez a veszedelmes név és birtokai a fiskusnak és a jezsuitáknak jutnak. Ezt a tervet azonban meghiusította Aspremont, és a szép, egészséges ifjú megjelenhetett az udvarnál, hol a császár nagy jóindulattal fogadta. Még azt is megengedte, hogy Olaszországba utazzék. Velence, az akkori Páris, Flórenc és Róma, a bujaság székhelyei, nem tántorították meg jellemét, csak művészeti érzékét fejlesztették. Hazajőve, 1694-ben nőül vette Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt és így rokonságba jutott Szent Erzsébet ivadékaival. A császár nagykorunak nyilvánította és Rákóczi, mint Sárosmegye örökös ispánja, hazajöhetett és jószágainak, családi boldogságának élhetett.

284. ábra. Rákóczi ifjú korában.

A tokaji lázadás volt az első nagy kísértés. Jobbágyai is részt vettek benne. De Rákóczi Bécsbe menekült előle. Mi több, felajánlotta a császárnak magyar uradalmait, cserében német vagy osztrák birtokokért. Ez az ajánlat megszüntetett vele szemben minden gyanut. Leopold kijelentette, hogy nagyobb hasznát veheti Magyarországon mint másutt. Rákóczi visszatérhetett és az udvarhoz való viszonyát csak az rontotta meg némileg, hogy nem adták meg neki a hercegi címet. Itthon már szabadabban érintkezett a magyar urakkal, különösen gróf Bercsényi Miklós ungi főispánnal. Bercsényi szintén jó katholikus, királypárti, ki kitüntette magát Buda ostrománál, de a német szoldateszka dúlása őt is elkeserítette. Igy gondolkozott az egész tiszamelléki nemesség, mely Rákócziban tisztelte természetes fejét. Ebben a társaságban jutott arra az elhatározásra, hogy érintkezésbe lép XIV. Lajossal. Egy belga kapitány, Longueval, ki Sárosban szolgált és megnyerte Rákóczi bizalmát, kinálkozott levélvivőnek. Longuevalt azonban elfogták Linzben, elvették tőle Rákóczi levelét és éjnek idején elfogták Rákóczit nagy-sárosi kastélyában. Rákóczi szerint ez az ember a jezsuiták szolgálatában állott, és hogy ő volt a feladó, bizonyossá teszi az, hogy adományt nyert Horvátországban. Rákóczin kívül elfogták a két Vay testvért, Szirmay Istvánt és más urakat. Bercsényi

Lengyelországba szökött. A Zrinyi-Nádasdy-pernek készült ismétlése. Sorsa megpecsételtnek látszott, noha még Vilmos angol király is közbenjárt érte. De nejének sikerült megnyerni Lehmann porosz kapitányt, kire őrzését bizták. Rákóczi Lengyelországba menekült (1701 nov. 7.); Lehmannt felnégyelték.

Ezalatt megindult a spanyol örökösödési háború és a magyar menekültek bizton számíthattak francia segítségre. Már magyarok is jártak ki hozzájuk, álruhában. 1703 elején hírül hozták, hogy az északkeleti megyék parasztsága fegyvert készül fogni a német, a pap és az úr ellen. Miután a császár távollétében halálra ítélte, méltóságaitól, birtokaitól megfosztotta, Rákóczi 1703 májusban felkelésre szólította fel a nemzetet. A parasztság ekkorra már táborba szállott, de Károlyi Sándor szatmári főispán a vidék nemességével könnyű szerrel legyőzte a gyülevész hadat (Dolhánál 1703 jún. 7.) és hűsége bizonyítására Bécsbe vitte az elvett Rákóczi-zászlókat.

Rákóczit, saját vallomása szerint, a családján és saját magán ejtett sérelmek és a szegény nép iránt való érzése birták történeti szerepe elvállalására. Az időpont kedvezett. Akkor a francia van előnyben. Itáliából Tirolon át Bécs ellen tör egy francia sereg, oda indul a bajor választó is. Magyarországon, néhány várőrségén kívül, alig van katona. A legyőzött parasztcsoportok még a Kárpát alján tanyáznak. Körülbelül 400 fegyveressel lép át a határon Klinecnél, Beregben (jún. 16.) és egyenesen Munkácsnak tart. Jobbágyai hozzá tódulnak, de egy ezred elég ahhoz, hogy azokat szétverje, Munkácsot megtartsa. Rákóczi maga is a véletlennek köszönte menekülését. Nem üldözik és így egyre nő tábora. Hozzá csatlakoznak a vidék nemesei is; a Bécsből haza térő Károlyi, kinek érdemeit nem méltatták ott eléggé, szin-

285. ábra. Gróf Bercsényi Miklós.

tén hozzá áll. A pórlázadást nemzeti háboruvá emeli Rákóczi személyisége. Csatlakoznak a hajduk, a kúnok is.

Megújul teljes fényében a kurucvilág. Csak a várak maradnak német kézen, az egész ország egyszerre Rákóczié, pedig most már ide tartozik a török hódoltság volt területe is. Károlyi kurucai már 1703 végén Bécsig száguldanak. A kamara elnyomta, a katholizálás zaklatta városok, különösen a szepesiek, lelkesedéssel karolják fel a nemzeti ügyet. Még pénz is volt: XIV. Lajos havi 100.000 frank subsidiumot fizetett. Pap eleinte semmi módon nem volt reábírható, hogy Rákóczihoz álljon, de nemsokára az egri püspök, Telekesi, teljes buzgalommal szolgálja a felkelést.

Ez a siker békealkura készteti a bécsi udvart. Természetes közbenjárókul kínálkoznak a tengeri hatalmak, melyek rokonszenve a szabad protestáns magyar iránt nem tagadhatta meg magát és melyek érdeke is követeli, hogy Magyarország békés legyen, különben a császár nem fordíthatja erejét a francia ellen. Közbenjárásra szólítja fel Leopold Széchenyi Pált is, kinek hazafiságában a kuruc sem kételkedhetett. De megegyezéshez bizalom kell, az pedig teljesen hiányzott a magyarból. »Megújulnak a dicső Magyarország régi sebei« kezdetű kiáltványban, melynek Ráday Pál volt a szerkesztője, előadja igazát, sérelmeit az egész világnak. A főpapok, a főurak nagy része, néhány nyugati megye kivételével, egyesültek is joguk kivívására. Szerencse volt a felkelésre nézve, hogy Rákóczi rangja és személyisége előtt meghajlott mindenki; szerencse az is, hogy ő katholikus volt, seregének kilenctizedrésze pedig kálvinista, úgy hogy a felekezeti ellentét, ha meg is volt táborában, legalább erős lobot nem vethetett. A hazában élő tótok, ruthének, még az oláhok is hozzá állottak, csak a horvátok harcoltak ellene vitéz bánjuk, Pálffy János alatt. A rácokat is igyekezett megnyerni, még Péter cár közbenjárását is igénybe vette e célra. De ez nem sikerült.

Erdélybe is elhatott a felkelés és, bár ott Thökölynek is volt pártja, mégis Rákóczit választották meg fejedelemnek. (1704 júl. 6.) Az egész ország nem hódolt meg neki soha; a német őrségek megszállották a szász városokat és a velük tartó labancok segítségével dacoltak az ostrommal.

De az egész háború, katonai szempontból, mégis csak függeléke volt a nagy spanyol örökösödési háborunak. Míg a francia túlsúly tart, a kuruc sem verhető le. Ebben azonban az 1704. év nagy változást hozott. Savoyai Eugén és Marlborough, a híres angol vezér, egyesültek és Hochstädtnél legyőzték a franciákat és bajorokat. Rákóczi már ekkor kételkedni kezdett győzelmében, az a terv pedig, hogy a magyarok, a bajorokkal s franciákkal egyesülve, a bajor választót hozzák be királynak, mindenkorra meghiusult. Ez évben sikerült ugyan a fontos Érsekújvár elfoglalása, de Nagy-Szombatnál Rákóczit nagy vereség érte és meggyőződött arról, hogy táborában senki sem ért a hadviseléshez.

Ha tehát Rákóczi úgy szólva kezdettől fogva alapjában kilátás nélkül valónak látja vállalatát, ez csak arra unszolhatja, hogy kedvező feltételek mellett békét kössön. A megegyezést lehetővé tette Leopoldnak 1705 tavaszán történt halála. A hivatalos történetírók az alatta elért eredmények miatt

»Nagy«-nak nevezték, pedig politikai tekintetben legfőkép vallásos következetessége nagy, az, mely utoljára még koronáját is veszélyeztette. Magyarország uralma alatt többet szenvedett mint valamennyi török szultántól együttvéve. Utóda, József, nagyeszű, nyájas uralkodó, felekezetileg sem elfogult, úgy hogy még a pápai állam elfoglalására is gondolt. A magyarokat addig nem bántotta; mindjárt uralkodása elején visszahívta Heistert, a nagyszombati győzőt, ki kegyetlenségben Carafával vetekedett. De az alkudozás nem igen haladt. A kurucok véget akartak volna vetni az örökös királyságnak s vissza óhajtották állítani az ellenállás jogát. Ismét a betüben látta a lényeget a magyar, holott az a katonai erőnek nemzetivé tételében állott. Azonkívül Rákóczi, új bizalomra kelve a francia fegyver diadala iránt, Erdélyről nem volt hajlandó lemondani, mibe meg a császár nem egyezhetett bele.

286. ábra. I. József király.

A kurucok katonai ereje számban igen jelentékeny, negyvenötezerre menő. Akkora sereg, mekkorával Eugén legyőzte a franciákat. De annak legnagyobb része vitéz, de tanulatlan, fegyelmezetlen, inkább csak guerillaharcra alkalmas harcos, csak körülbelül nyolcada rendes katona. A vezérek közt a török háború hősei, mint Vak Bottyán, személyes bátorságuk, nagy gyakorlottságuk és ügyességük folytán mesterei voltak a portyázásnak, de rendes hadviseléshez nem értettek. A fiatalok közül Ocskay és Bezerédj Imre tüntek ki mint merész és szerencsés lovasvezérek. Tudós katona csak egy volt, gróf Forgács Simon, ki előbb a császárt szolgálta. De hadait csak úgy le szokták győzni, mint Bercsényiét és Károlyiét, a nagyúri csatavesztőkét.

Az egész háború legjellemzőbb ténye, hogy 1705-ben, midőn delelőjén áll a kuruc ügy, Herbeville császári tábornok, a Csallóközből kiindulva, 15.000-nyi sereggel végigvonul széltében az egész országon, hogy segítséget vigyen Erdélybe. Csak Erdély határán állották utját a karikai sáncok, de azokat is bevette, miután a fejedelmet Zsibónál nyilt csatában legyőzte. (1705 nov. 10.) Erdélyben azóta nem birt többé gyökeret verni Rákóczi uralma.

E hadmenet idején gyűlt össze a kurucok első nagy országgyűlése. Először a Rákosra hívták össze, de mivel Buda és Pest német kézen volt, helyét áttették később Szécsénybe, Nógrád megyébe. Itt történt a felkelés politikai szerve-

zése és közjogi megalapítása. Ez igazi konvenció. Rákóczi lemondott hatalmáról, hogy a nemzet gyűlése, melyen a nemesség személyesen vett részt, mint régen a Rákoson, de a megyék nagyobb része is képviseltette magát, mindenben határozhasson. A gyülés, lengyel példára, confoederatióvá alakult, mert Lengyelországban a szervezett nemesi szövetségeknek megvolt a hadviselési joga. Igy akarták kivonni magukat az 1687-iki törvény hatása alól, mely már hűtlenség büntetésével sujtja a fegyverrel ellenállókat. A szövetséget szent esküvel pecsételték meg, fejedelméül Rákóczit választották meg, melléje 24 szenátort rendeltek, kik közül Bercsényit megválasztották elsőnek és egyuttal fővezérnek. A tanácskozások főképp a vallásügy körül folytak. Végre létrejött az egyezség. A protestáns álláspont győzött. A linzi béke és az 1647-iki törvény az alap : az 1649 óta elvett templomokat vissza kell adni a protestánsoknak.

Sokkal nehezebb volt a megegyezés a királlyal, kitől még nem szakadtak el. Ott is voltak a külföldi követek és Széchenyi mint közbenjárók. Az alkudozást aztán Nagy-Szombatban folytatták. 1706-ban a császár Rákóczi nejét és gróf Aspremontnét, nővérét, is elküldte hozzá, hogy a béke ügyének megnyerje. Akkor csak azt kötötte ki, hogy Erdélyről mondjon le, az már úgy sem az övé. Ez volt az egyik ütközőpont, a másik az, hogy a felkelők a létesítendő szerződést külföldi hatalmak garanciája alá akarták helyezni. Részükről az annyira alapos bizalmatlanság miatt épp oly igazolt volt ez a követelés, mint aminő helyes volt Józseftől, hogy megtagadta. Idegen hatalmak garanciája, ezt a történet bizonyítja, azoknak mindenkor alkalmat ad polgárháború előidézésére és nem békének, hanem meg nem szűnő viszálynak és polgárháborunak a forrása. Végre, különösen az angol követ, Stepney, fáradozása következtében már közel voltak a megegyezéshez, midőn a császár miniszterei 1706 nyarán véget vetettek az alkunak és a vele járó fegyverszünetnek. Ők soha sem gondoltak Magyarország önállóságának helyreállítására, az alku előttük csak eszköz volt időnyerésre. Eugén és Marlborough újabb diadalai Itáliában és Németalföldön éppen ebben az évben annyira meggyengítették a francia hatalmat, hogy a háborunak a császárra nézve kedvező kimenetele alig lehetett már kétséges. A már hosszantartó háború, nemhogy növelte volna a magyar erőt, hanem elhintette mindenfelé a züllés csiráit. A háború kiadásainak fedezésére rézpénzt, »Libertás«-okat veretett Rákóczi. Ennek a kongópénznek egy ideig volt is keletje, de mikor nagyon elszaporodott, elvesztette értékét. Az aranyat, ezüstöt külföldre kellett vinni a háboruhoz szükséges eszközök beszerzésére és így az ország nagyon elszegényedett. Természetes, hogy a rézpénz tönkjét főképp a szegény ember sínylette meg.

A háború rég elvesztette népies jellegét. A fejedelem, bárminő humánus, mégis elsősorban nagyúr. Udvart tart, urakkal, nemesekkel veszi magát körül. Palotás őrséget szervez. Egerben, Kassán, Munkácson, hol tartózkodik, egész kis Versailles alakul. De legnagyobb baj az, hogy a szegény ember már alig láthatja fejedelmét. Pedig csakis az szolgálja őt nem apadó lelkesedéssel ; az nem áruló, mint annyi kényeztetett főtisztje.

Tudjuk, hogy a hadakozó paraszt győzelem esetén nemesi sorsra jutását remélte. Míg hadakozott, úgyis szünetelt az úr dolga, adót pedig Rákóczi

Noha nyilvánvalóbb az Felséged
utjárúl nem irhatok, mint Dobrovolszki által irtam, csak arra
akartam nyilvánságra adni hogy
Orlik Bálnak hoval parancsolásra
nemely portékáknak meg vétele
végett nagy kovakmakra az mellyeket
Kiss Szeretsen nyilvánságra hogy ha meg
árulja, vagy itt is vehetnek
egy specificatiot az mellyeket
ha lehet bor fejéke árulhasson
meg nyilvánságra hogy e jövő hú
vétt bornak árával pénzül tar
tozzunk meg fizetni ezen por
tékák választásra és rendelése
végett maga gusztusa
szerint

a Tekintetes Szerzony az Urnek azokat
gyümölcsöket meg küldöttem de
alkudjék meg ezekért, és ha
dolgát damicsan oly hamarel
nem végezhetne hogy azokat
személyemmel le gyülleene az ezüst
költségeket bannyi Camarám
mal Szoboszlóra adgya nyilvánságra
Pál szerebe hogy ki kiszi ta
lálna Szoboszlóra az Tekintetes Szerzony
illendő költsége dolgából meg
ne fizethessék nyilvánságra mind
azonáltal azon légyen hogy
maga nyilvánságra jöjjön el hozzám és maga
dolgokat az költségek

Orlik Andrást ha küldöttem a végre
hogy az ő erejével és tudományával
Camarámba szolgálatokra nyilvánságra
nevet. Kérem rendi szerint accommodálni
fában végezzen mind vitessa amiért
is fehér de mégyen nagyon fogok
fizetni.

A M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBÓL

RÁKÓCZI FERENC LEVELE.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

1707-ig nem rótt reá. De ez a szabadság bántotta a földesurak érdekét. Az erdélyi rendek már 1704-ben követelik, hogy jobbágyuk engedelmük nélkül ne állhasson be katonának és a fejedelem engedni kénytelen. Ugyanez a török-

287. ábra. A szécsényi gyűlés érme.

vés érezhető nemsokára Magyarországon is. A kezdetben valóban nemzeti háború vége felé mindinkább rendi lesz — nem a parasztság hibájából.

1706-ban még elég szerencsésen folyt a harc. Sikerült Esztergom megvétele és ennek az eseménynek köszönjük a kuruc költészet egyik gyöngyét. Erdélyből Herbeville benyomulása után kimenekültek a kurucok, de most

288. ábra. Libertások.

visszatértek és a várak kivételével ismét birják az országot. Végül XIV. Lajos biztatta Rákóczit, hogy lázadó alattvalókkal nem léphet szövetségre, de igenis oly nemzettel, mely kimondta szabadságát és kész azt megvédeni. Rákóczi jól tudta, hogy Franciaország már magán sem igen bir segíteni. Látta a nyomort, az ország tehetetlenségét, mi mind a megbékélést tette főkötelességnek. És még-

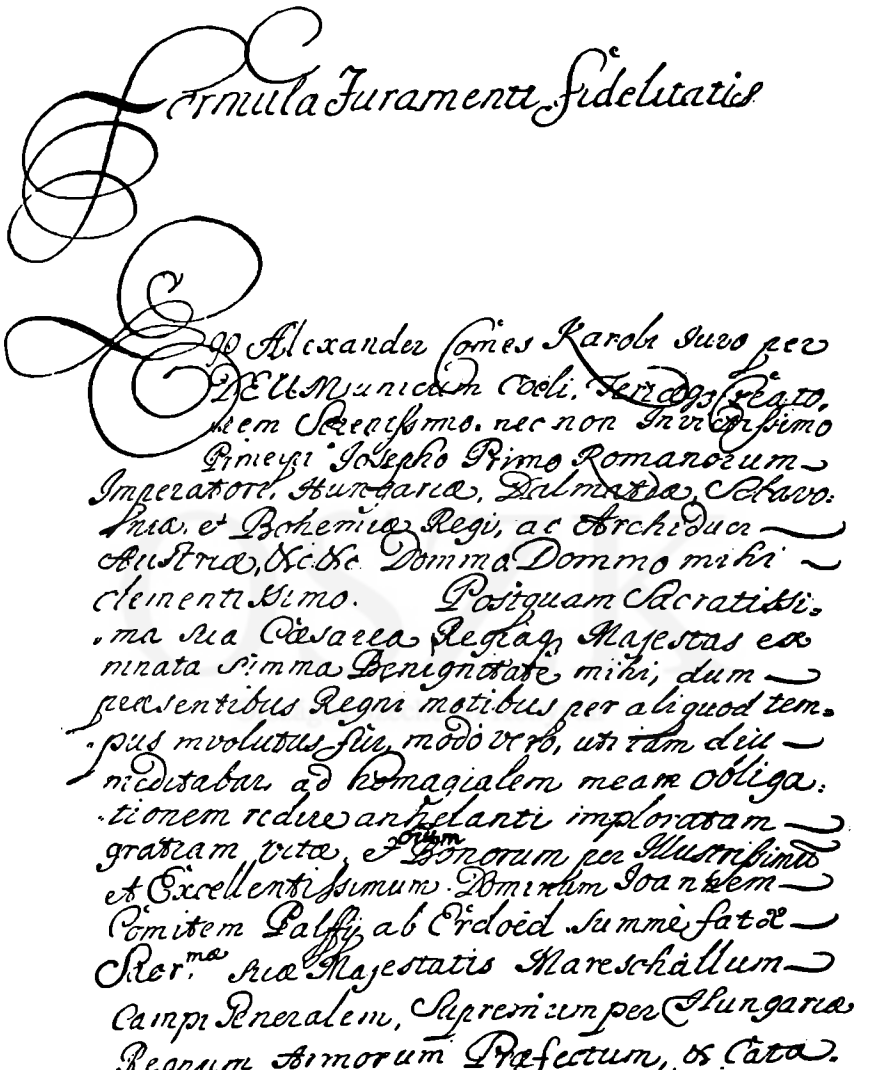
sem ítélhetjük el, hogy nem kötött békét, hogy a legszélső eszközökhöz is nyult. Az alkudozásoknak az osztrák miniszterek vetettek véget; tőlük nem lehetett remélni semminő, az országot biztosító feltételnek becsületes megtartását. Jobb tehát harcolva győzni vagy meghalni.

Ez az érzelem uralkodott a fejedelmen és tanácsán, midőn Rozsnyón 1706 végén tartott ülésükben elhatározták a függetlenség kijelentését, a Habsburgok trónvesztésének kimondását. Ónodra, Borsodba hívták össze az országgyűlést 1707 május 1-én, hogy ez a határozatot ünnepélyesen foganatosítsa. Az erdélyi rendek marosvásárhelyi gyűlésükön már előbb kimondták az elszakadást, hivatkozva Svájc és Németalföld példájára.

289. ábra. Rákóczi fejedelmi pecsétje.

Az ónodi országgyűlésen, melynek a körömi mezőn felütött sátortábor volt a színhelye, »ebben a magyar világban nem sokszor látott pompával« üdvözölték a rendek Rákóczit. De a fényes köntösök nem takarhatták el a nagy elégedetlenséget és egyenetlenséget. Több megye szóvá tette a háború nagy terheit és különösen a kongópénz okozta veszteséget. Turócz már a gyűlés előtt körlevéllel figyelmeztette a többit, hogy ebben egyértelemmel szólaljanak fel. E körlevelet Rákóczi és hívei személyesen is sérelmesnek tartották, azonfelül pedig a viszály szításának, a confoederatio megosztásának szándékát látták benne. Ezért a fejedelem a gyűlésen magyarázatot követelt Turócz követeitől, Rakovszky Menyhérttől és Okolicsányi Kristóftól. A gyűlés törvényszék elé akarta őket állítani. A követek mentegetődztek; a gyűlés hallgatott. Ezt Rákóczi a megegyezés jelének vette és magából kikelve kiáltott fel: »Ezt érdemeltem meg tőled, ó haza!« E szavakkal otthagyni készült a termet. Erre kitör

Formula Juramenti Fidelitatis

Ego Alexander Comes Karoli Suo per
DEUM unicum Coeli, Terræq; Regem,
item Serenissimo, nec non Invictissimo
Principi Josepho Primo Romanorum
Imperatore, Hungariæ, Dalmatiæ, Sclavo-
niæ, et Bohemiæ Regi, ac Archi Duci
Austriæ, &c. &c. Domino Domino mihi
Clementissimo. Postquam Sacratissi-
ma Sua Cæsarea Regiaq; Majestas ex
minata Summa Benignitate mihi, dum
præsentibus Regni motibus per aliquod tem-
pus revolutus fui, modò verò, ut tam diu
nec distarem ad Homagialem meam Obliga-
tionem reddendam anhelanti implorandam
gratiam vitæ, et Bonorum per Illustrissimum
et Excellentissimum Dominum Joannem
Comitem Palffy ab Erdöed Summæ fatæ
Sac.ræ Suæ Majestatis Marschallum
Campi Generalem, Supremum per Hungaricæ
Regnum Armorum Præfectum, &c. Cata-

KÁROLYI SÁNDOR HŰSÉGESKÜJE.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

a szenvedély. Bercsényi harsányan kiáltja : »Haljanak inkább a gazok.« Kardot ránt és Károlyival együtt Rakovszkyra sujt. Ez követtársával együtt sebesülten kiszalad, de őt megölik, Okolicsányit pedig elítélik és kivégzik. Turócz megyét a szomszéd megyék közt felosztják ; nevét is eltörlik. Turócz megyének tanácskozóasztalát azóta vörös posztó borítja, e véres esemény emlékéül.

Igy elhallgat minden ellenzék. »Jún. 14-én : Proclamatum est : Eb ura fakó : mai napságtól fogva József nem királyunk, abrenunciálván mindenben ellene, inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbágyságban sinylődjünk.« Azokat, kik két hónap alatt nem csatlakoznak hozzájuk, hűtleneknek nyilvánítják. A háború folytatására megszavazták az adót is. Királyt csak később választanak majd és addig Rákóczi megmarad fejedelemnek és fennáll a szövetség Erdély és Magyarország közt. A nádor és a főpapság határozottan tiltakozott a gyűlés határozatai ellen és József, meg akarván mutatni, hogy neki is van pártja, összehívta az országgyűlést Pozsonyba.

290. ábra. Károlyi Sándor gróf.

Nagy momentum volt ez nemzetünk történetében. A függetlenség álma legalább szóban megvalósult. De a magasztos szónak nem felelt meg a tett. Magyarország nem tudta megvalósítani azt, mit kimondott, mert a rendiség a mozgalom folyamában mindinkább föléje emelkedett a népnek. Pedig igazi tartós lelkesedés csak a szegény emberben, a köznemesben meg a protestáns városokban volt. A forradalmat a vezetők viszálya és cselszövései, a főnemesi pompa fojtották meg ; a német sereg csak végrehajtotta az ítéletet. Most sem volt másképp mint Mohácsnál. A személyes vitézség és áldozatkészség nem akadályozhatta meg a bekövetkezendőket. Hisz előfordult még az is, hogy Heves megye keveselte a reá kirótt adót. De a szabály mégis az volt, hogy csak csekély részét lehetett behajtani a subsidiumnak.

XIV. Lajos beszüntette a segédpénzek fizetését. A háború ezentúl szerencsétlenül folyik. Rákóczinak 1708-ban az a terve, hogy betör Sziléziába, felkelésre birja ott is a protestánsokat és érintkezésbe lép a porosz királlyal, kinek fiát megkínálta a koronával. Heister kis seregével nyomon követte és Pálffy János, látván táborukban a rendetlenséget, Trencsénnél hirtelen támadott. Ellenállás alig volt. Rákóczi lebukott lováról és elájult. A lovasság szétrebbent, a megalakulni kezdő gyalogság megsemmisült. (1708 aug. 3.) Minthogy ugyanabban az időben Eugén újra leverte a francia sereget, az előbbi elbizakodást kétségbeesés követi. Ekkor nyeri meg a császár nagy ígéretekkel Bezerédjt, ekkor pártol el Ocskay. A pozsonyi országgyűlés átok alá veti Rákóczit és Bercsényit, a pápa már 1708-ban kiátkozta a felkelésben résztvevőket. Még

a legvérmesebbek és legállhatatosabbak, mint Bercsényi és Vak Bottyán is, csak a békében látták a menekülést. Erre azonban most még kevésbbé hajlandók a császári miniszterek mint azelőtt. Nem akarják kibocsátani kezükből a kész prédát: konfiskálni, büntetni akarnak ők is, mint elődeik Leopold korában.

Lassú kimúlás következett a lelkesedés és küzdelem szívemelő napjai után. A nép kezd elpártolni a felkeléstől, mit a fejedelem búsan vesz tudomásul. Keveset lendített már az ügyön, hogy a fejedelem 1709-ben nemességet, szabadságot ígért a fegyveres jobbágynak; aki nem halt éhen, kivándorolt vagy tompa megadással tűrte sorsát. A még meglevő erőt tönkretette a pestis, mely Magyarország lakosságának tán tizedrészét ragadta el; körülbelül 300.000 ember esett áldozatául. Rákóczi maga így írja meg bukása okait: »Elismerem, hogy sok hibát követtem el a hadviselésben, de emberítélettel mérve mindent, a pénzhiány és a hadi tudományban való általános tudatlanság vetett véget a jól és merészen kezdett és, míg a rézpénz forgalomban volt, gyorsan folytatott vállalatoknak. Végre a pestis dühöngése által elfogyott az őrségek gyalogsága és ennek pótlása fogyasztá a mezei hadakat. Az ellenség lassan halada, elfoglalva a folyók és hegyek átjáróit, a várakba őrséget vetett és a behódolt terület biztosítására elfoglalta a már nem őrzött sáncokat.«

Még egyszer megkísérelte a kuruc had a nyilt csatát Heister ellen, Romhánynál (1710 jan. 24.), de eredmény nélkül. A német előbb csak lépésről-lépésre haladt, de ez évben Franciaország teljes elgyengülése következtében már több erővel rendelkezik és véget készül vetni a felkelésnek. Októberben kemény ostrom után Érsekújvár is megadta magát és így az egész felkelést visszaszorítják a Tisza felső folyásának vidékére, oda honnét kiindult.

Rákóczi ekkor Nagy Péter cártól vár segítséget, de ebben is csalatkozik. A még elég számos, körülbelül 15.000 főnyi sereg a legnagyobb nyomorral küzd, szintúgy az aránylag csekély területre összeszoruló, menekülő erdélyi és dunamelléki kuruc családok sokasága is. Bercsényi panaszkodik, hogy három tallérja sincs hadiköltségre. Pedig Rákóczi óriás uradalmainak jövedelmét is a háború céljaira fordították.

A békealkudozás idején Bercsényi csodálkozik, miért nem fogja pártjukat Hollandia, hisz ők is épp úgy küzdenek nemzetük és vallásuk szabadságáért a kényuralom ellen, mint a németalföldiek Alba és II. Fülöp ellen. Hamel-Bruynincks követ erre így válaszolt: »Mikor mi a spanyolok ellen küzdöttünk, minden kincsünket letettük a haza oltárára. Ti ellenben kincseiteket hátatokon hordjátok.« Ez a különbség a nemesi és a nemzeti forradalom közt.

Míg Rákóczi Lengyelországban járt a cár megnyerésére, legalább a királypárti magyarok csak a király kegyelmében látták »a Tiszántúlra átkergetett pártos had« megmentésének reményét. József még sem akarta elpusztítani ezt a népet. A külföldi helyzet is óvatosságot parancsolt. Ha Franciaország le is van győzve, a spanyol nemzet erősen védekezik öccse, Károly főherceg ellen és azt máris visszaszorította Barcelonába, hol csak az angol hajóhad segítségével maradhatott meg. A tengeri hatalmak szövetsége sem áll ki minden próbát; Anglia máris kezd békére hajlani. Heistert visszahivták, Pálffy lett fővezér és megnyerte a felhatalmazást a kurucokkal való alkudozásra.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

Mányoki Ádám festménye a szász király birtokában.

Az Athenaeum r.-t. nyomása.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A fejedelem és Bercsényi távolléte alatt Károlyi volt a fővezér. Rákóczi megengedte neki az alkudozás megkezdését, de, bár maga is írt Józsefnek, kijelentvén szándékát a meghódolásra, ha az országot biztosítják, még sem tartotta elégnek a birtokok visszanyerését és az amnesztiát. A confoederatio hazaárulás terhe alatt eltiltotta a békét, míg az ország sebei meggyógyítva nincsenek; ettől elállani nem lehet és most sem lehet beérni kevesebbel mint Nagy-Szombatban. Károlyi ellenben nagyon jól belátta, mennyivel rosszabb a helyzet most mint akkor volt. Ő már 1704-ben kidolgozott egy tervet a megegyezésre, most meg éppen szükségesnek tartotta azt. Személyes érdekeiről sem feledkezett meg. A confoederatio és Önod ellenére már 1711 március 14-én hűséget esküdött Józsefnek. Ez a tény legjobban mutatja, hogy nem csupán hazafiság vezette őt, amint hogy ő is kapott a császártól 50.000 frtnyi consolatiót, annyit mint huszonöt évvel azelőtt Teleki Mihály. Rákóczi arra gondolt, hogy még egyszer gyűlést tart Huszton és intette Károlyit, ne kössön békét beleegyezése nélkül. Őt teszi felelőssé április 9-én »az egész magyar ontott és ontandó vérrel együtt«. De Károlyi folytatta és be is fejezte az alkut. Az otthonmaradtak egyetértettek vele, mint ezt Sennyey István kancellár írja, azért, mert »ezt az alkalmatosságot siketségre nem vehetjük«. Rákóczi még arra is gondolt, hogy Károlyit megöleti, de aztán örvendett, hogy ezt a szándékát nem hajttatta végre. Másrészt nagy akadállyal fenyegetett Józsefnek ápr. 17-én történt halála is, mert a bécsi ministerek ebből okot meríthettek arra, hogy a szerződést elhalasszák, esetleg egészen megakadályozzák. De Pálffy és Károlyi seregeik előtt eltitkolták a király halálát és Szatmárban ápr. 30-án megkötötték az egyezséget. Május elsején a majtényi síkon 12.000 kuruc letette a fegyvert és hűséget esküdött a királynak.

Bár Rákóczi azt állította, hogy ez nem béke, hanem megadás, a szatmári egyezség mégis állandóbb következésű volt az összes előbbi békekötéseknél, melyek erdélyi vagy más garanciával hivatva lettek volna Magyarország törvényes jogát a Habsburg-királyok hatalma ellen megoltalmazni. A király teljes amnesztiát ad, Rákóczinak és társainak is, ha három hét alatt hűségre térnek. A király fenntartja a vallás dolgában hozott magyar és erdélyi törvényeket és országgyűlésen orvosolja a sérelmeket. A kurucok nemcsak hogy megtarthatják birtokaikat, hanem visszanyerik azokat az elesettek özvegyei és árvái is. Egyik párt se merje a másikat a történtekért szóval vagy tettel bántalmazni.

A fejedelem hosszabb meggondolás után nem fogadta el a békét. Történeti szerepe abban áll, hogy nem törődve magánérdekével, »nemzete hasznára, a maga örök dicsőségére«, inkább a száműzetés keserű kenyerét választotta, semhogy lemondana a függetlenség eszméjéről. Bölcsen tette; alattvalóm már nem lehetett. Az új Magyarország kicsinyes viszonyai közé épp oly kevéssé fért egyénisége, mint roppant birtokán alapuló befolyása. József anyja, Eleonora Magdolna, Magyarország megkoronázott királynője, fia, Károly trónörökös, nevében, Savoyai Eugén tanácsára megerősítette a szerződést és Károly is jóváhagyta azt Spanyolországból.

El volt ejtve egyrészt a beolvasztás, másrészt az elszakadás szélső politikája. Magyarországot a közbeneső lehetőségek alapján kellett újra szervezni.

XVII. FEJEZET.

A PRAGMATICA SANCTIO KORA.

Bárminé szomorú volt a forradalom vége, lefolyása mégis erőt mutatott és eredménye nagy javára vált a magyarságnak. Véget vetett a Kollonics-rendszernek, megakasztotta a német telepítést és a rác foglalást és így a magyar részére biztosította a túlsúlyt a töröktől visszahódított területen. Nem birta ugyan elszakítani Magyarországot Ausztriától, még a bécsi kormány törvénytelen, a fennálló hatalmi viszonyokon alapuló befolyásának sem birt gátat vetni, de Magyarországnak mégis nemcsak nyugalmat szerzett, hanem olyan közjogi állást is, melyből visszafoglalhatta nagy részét annak, ami elveszett.

Ebben a munkában a régi labancok, mint Pálffy, vállvetve működtek a régi kurucokkal, mint Károlyi Sándor. De hogy eredménnyel működhessenek, még két tényezőre volt szükség: a király jóakaratára és az általános európai helyzet kedvezésére.

III. Károly (mint császár VI.) Spanyolországban töltötte ifjúkora javát, távol Bécstől és annak kormányrendszerétől. Buzgó katholikus; királyi méltóságát, különösen szertartási tekintetben, oly magasra tartotta, mint egy spanyol király, de legalább nem volt elfogult Magyarországgal szemben. Óvatosságra intette az európai helyzet is. Ő volt a Habsburg-ház utolsó férfisarja és az egész spanyol monarchiának reászállása teljesen megbontotta volna az európai egyensúlyt. Ezért Anglia XIV. Lajoshoz kezdett hajolni és Spanyolországnak csupán európai melléktartományait engedte a császárnak, Franciaország tetemes gyöngítéséhez pedig éppen nem járult. Igy oly békét kötött, mely Spanyolországot és annak gyarmatait a Bourbonoknak juttatta, úgy hogy ez a család legalább is egyenlő hatalmú riválisa maradt a császárnak és a magyar királynak. Amellett, minthogy fia nem volt, eleve is gondoskodni kellett a leányág örökösödési jogáról, melyet csak a rendek beleegyezése iktathatott törvénybe. Maga is békét volt kénytelen kötni a franciákkal. Ezek mindent megtettek, hogy befoglalják Rákóczit is, de ennek Savoyai Eugén határozottan ellenmondott. (1713.)

Ezek az okok magyarázzák, hogy hazatérése után ünnepélyesen megerősíti a szatmári egyezséget, bár éppen a labancok egy része, különösen Illésházy

A MAJTHÉNYI EGYEZSÉG.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

kancellár, ellenezte azt, mert így elestek a konfiskációkból eredő nyereségtől. Az országgyűlést összehívta, magyar ruhát öltött és megkoronáztatta magát. Hitlevele és esküje egy a Józsefével és mégis legalább egy fontos közjogi vívmányt tartalmazott a törvény. Azt, hogy Magyarország területi épsége és az az elv, hogy nem kormányozható az örökös tartományok módjára, még a király és a rendek megegyezésével sem változtatható meg, tehát sarkalatos alaptörvény marad mindenkorra.(1712.)

Történetileg véve, ez a törvényes dualizmus kezdete. (1715 : III. t.-cikk.)

Már az 1708-iki királyi pártgyűlés célba vette a katonai kérdés megoldását. Akkor szövegezték a híres 1715 : VIII. t.-cikk szerkezetét. Ez kimondja, hogy az országnak erős és állandó katonaságra van szüksége, mely belföldiekből és külföldiekből áll. Ez a cs. kir. hadsereg befogadása. Az állandó sereg szükségessé tette az állandó hadi adót is, melynek összegét 1,920.000 forintban állapították meg. Ezt a nemes nem fizeti. Ellenben úgy a banderiális, mint az insurrectiós kötelezettség fennmarad, csakhogy ezt, rendkívüli eseteket kivéve, csak az országgyűlés hívhatja össze.

291. ábra. III. Károly magyar díszben.

Még egy más törvényt is hozott e pártgyűlés : azt, mely Rákóczit, Bercsényit és társaikat mint hűtleneket és hazaárulókat mindenkorra száműzi. Ezt a törvényt 1907-ben eltörölte az országgyűlés.

Megkezdődött az új berendezés is. A király megerősíti a magyar kancellária függetlenségét, de a kamarát tovább is függésben tartja a császáritól. Nagy sérelemnek vetett véget a neoacquistica commissio feloszlatása és az illető igények rendes bíróság elé való utalása. A protestánsok sérelmeit nem orvosolták ugyan, de az eddigi törvényeket még megerősítik. Ha ezentúl éri őket sérelem, csak mint egyesek, nem pedig mint felekezetek, fordulhatnak

a királyhoz. Egyes városoknak, mint Pestnek, az a kiváltsága, hogy csak katholikus nyerhet ott polgárjogot, érvényben marad. Szeged, Debreczen és Szatmár-Németi ennek az országgyűlésnek köszönik sz. kir. várossá emelésüket.

Még az országgyűlés bezárása évében, 1715-ben, megtámadja a török, a karlovici béke ellenére, Velencét. A bécsi udvar ebben békeszegést látott és háborut üzent. E háboruban Savoyai Eugén még nagyobbakkal tetézte addigi babérait. 1716 augusztusban nagy csatában legyőzte a nagyvezért, majd megostromolta és elfoglalta Temesvárt. 1717-ben pedig Belgrád várát is bevette, miután az annak felmentésére sietö roppant hadat szétverte. »A török könnyen békél, ha megverik.« Már 1718-ban Paszarovicban létrejött a béke, melyben a porta lemond az egész Temesközről, a mai Szerbiáról, Kis-Oláhországról, vagyis a régi szörényi bánságról és Bosznia egy részéről. E területek azonban még császári igazgatás alatt maradtak.

E háború idején történt az utolsó tatár betörés hazánkba. Erdélyen végigszáguldva, eljutottak Szatmárig. De ott vissza kellett fordulniok és Borsánál, Máramarosban, szétverte őket a föld népe. Ez a diversio, melyben emigránsok is résztvettek, épp oly keveset segített a törökön, mint Rákóczi elhatározása, hogy társaival Törökországba megy. Addig Párisban voltak, hol a fejedelem vallásossága és becsületessége általános tiszteletet vívott ki magának; most Jenikői, Konstantinápoly mellett, majd a béke után Rodostó, a Márvány tenger mellett, lett számüzetésük szomorú tanyája. Még többször is reméltek változást, török, francia vagy spanyol segítséggel, de mindig csüggedtebben. Hiába, mert otthon egyre csökkent a pártjuk.

»Magyarország Károly uralma alatt nagy viharok után révpontra jutott,« ez volt az általános hangulat és a török háború szerencsés kimenetele is kétségtelenül növelte az új rendszer erejét és népszerüségét. Ez a kedvező helyzet bátorította az udvart arra, hogy dülőre vigye a leányág örökösödésének kényes és fontos kérdését.

Midőn Károly 1703-ban Spanyolországba távozott, »kölcsönös örökösödési szerződést« kötött bátyjával. Eszerint atyjuk halála után a császárság, a német tartományok, Magyarország Józsefre szállanak, az egész spanyol monarchia pedig öccsére. Bármelyik ág kihalása esetén a másik az öröklő és pedig nemcsak fiágon, hanem leányágon is. Károly még külön is kötelezi magát arra, hogy e szerződés alól még a pápa sem oldhatja őt fel.

E szerződés értelmében, ha Károlynak nincs fia, József leányaira száll a Habsburgok egész öröke. Ezért, saját remélhető gyermekei jogainak védelmére, 1713 ápr. 19-én titkos tanácsosai előtt felolvastatja és kihirdeti a »Pragmatica Sanctiót«. Eszerint az ő halála esetén összes birodalmai osztatlanul szállanak fiaira, illetőleg azok ivadékaira, ezek hiányában leányaira és azok ivadékaira, ezek hiányában pedig József leányaira s azok ivadékaira, elsőszülöttségi jog szerint. E vonalak kihalása után az uralkodóház távolabbi vonalaira száll sorban az öröklés joga.

Már előbb is szó volt a női öröklésről az országgyűlésen. Először a horvát rendek pendítették meg az eszmét, kijelentve, hogy ők elfogadják a leányág örökösödését is. Az legyen király, ki Bécsben székel és birja az alpesi tarto-

mányokat is. A magyar urak is tanakodtak a nádor elnöklete alatt még 1712-ben és különösen az Ausztriával való unió feltételeit óhajtották megállapítani a női öröklés elfogadásával kapcsolatban. A király véget vetett a tanácskozásoknak. Csak miután kis fia meghalt, 1717-ben pedig Mária Terézia leánya született, indította meg a tárgyalásokat, hogy a »Pragmatica Sanctiót« összes országaival elfogadtassa. Ez a cseh-német tartományokban sikerült is, úgy hogy a törvényt Erdély országgyűlése elé lehetett hozni, mely azt el is fogadta. Csak most határozták el a magyar országgyűlés összehívását, hogy az is törvénnyé tegye az örökös tartományokkal való uniót.

A magyar urak hajlottak az udvar kívánságára. Mit is tehettek volna mást? A »muszkát vagy más potentátort csak nem választhatjuk« — írta Szluha Ferenc ítélőmester, a régi kuruc. De a női ág elfogadását a haza önállóságának biztosítására akarták felhasználni, jól tudva, hogy a dinasztiának tett e szolgálatért nemcsak személyük, hanem a nemzet is várhat ellenértéket. Nem is a király terjesztette elő a leányág örökösödését; a rendek maguk szántából fogadták el egyhangulag, nagy lelkesedéssel (1722 jún. 30.). A király elfogadta a felajánlást és beleegyezett abba is, hogy Magyarország társországaival együtt szintén oszthatatlan, vagyis hogy Horvátország ebbe belé van értve.

Az unió az örökös tartományokkal a kölcsönös védelemben áll »külső erő ellen is«. Akkor ez egyesülésnek, a török miatt, még Magyarország vehette nagyobb hasznát. De mivel a fiág kihalása a Habsburgokra nézve a császári méltóság elvesztését is jelentette, mert nő nem lehet római császár, a német birodalomhoz tartozó örökös tartományok az eddiginél sokkal nagyobb biztosításra szorultak. Ezt adta meg nekik a Magyarországgal való fegyveres szövetség.

Az örökösödési törvény (1722/23: I—III. cikk) először is általánosságban elfogadja a női örökösödést és az oszthatatlanságot, úgy hogy Magyarországon, míg a dinasztia tart, mindig az uralkodjék, ki az örökös tartományokban. Aztán részletesen kifejti, hogy előbb Károly, aztán József, végre Leopold leányágon való ivadékai jutnak a trónra, »elsőszülöttségi jog szerint: a törvényes, római kath. főhercegi utódok. Hogy feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul egymással és együttesen örökösen birják, uralkodjanak rajta és kormányozzák«.

E három vonal kihalása esetén a nemzetre száll vissza a szabad királyválasztás joga. Ez a leglényegesebb eltérés az 1713-iki Pragmatica Sanctiótól, mely Leopold elődei leányainak jogát is elismerte. Az illető utódoknak pedig kötelességük, hogy, mihelyt uralomra jutnak, megerősítsék Magyarország összes jogait és szabadságait, különösen pedig az 1715: III. t.-cikket is.

Ez a megállapítás némileg kétoldalú szerződéssé teszi a női örökösödés elfogadását, amennyiben az ország jogainak és önállóságának elismerését egyenesen kapcsolatba hozza a törvényes trónrajutással. Még nagyobb biztosítás végett a magyarok egyenes szövetséget is óhajtottak volna az örökös tartományok rendjeivel. Ez megújítása lett volna Bocskay confoederatiójának és a király nem is egyezett bele. Igy az unió tisztán personalis, az uralkodó sze-

mélyének egységén alapul és ezenkívül csak a kölcsönös védelem kötelezettségét foglalja magában.

Az ország berendezésének munkája következett. Felállították a helytartótanácsot, a cseh kormányszék mintája szerint. Elnöke a nádor, távolléte esetén az országbíró. Huszonkét tagja bizonyos arány szerint oszlik meg a főpapi, mágnás és köznemes rend között. A tanács maga ajánlja a kiegészítéséhez szükséges tagokat. Fizetéséről a király gondoskodik. Székhelye Pozsony, de, mihelyt lehet, át kell helyezni a birodalom közepébe. Határozathozáshoz 12 tag jelenléte szükséges és a többség határozata a tanácson belül meg nem másítható. Pecsétje a császári: kívül a sas, belül a magyar címer, úgy mint a többi örökös tartományban szokás. A tanács csak a királytól függ, kihez felterjesztéseket küldhet. Nem is levelezhet közvetlenül az örökös tartományok hatóságaival. Ez az összeköttetés a szintén független kancellária feladata. A tanács nem határozhat semmit törvény ellenére, sőt kötelessége annak teljes végrehajtásáról gondoskodni. De ez az egyetlen biztosíték. A helytartótanács csak úgy függ a királytól, mint a kancellária és mint a kamara, noha ezeknek is rendiek az elnökei és tanácsosai. A kamaránál jóval több volt a német tisztviselő a magyarnál.

Valamivel függetlenebb a bíróság és ez végig meg is tartja magyar jellegét. A főtörvényszék, a nádor elnöklete alatt, a hétszemélyes tábla, mely nevét akkor is megtartotta, midőn tagjainak számát 1715-ben nyolccal szaporították a különböző rendekből. Ehhez mennek a fölebbezések a királyi táblától. Ennek elnöke a királyi személynök (personalis), ki egyuttal az országgyűlés alsó táblájának is elnöke. Tagjai is a rendekből neveztetnek ki. A vándortörvényszékek megszünnek; a királyi törvényszékek bizonyos terminusokban állandóan ítélkeznek; ezeket és szűnidejüket a törvény pontosan megállapítja. Királyi kerületi táblákat állítanak fel az ország négy kerületében: Nagy-Szombatban, Kőszegen, Eperjesen és Váradon, azonfelül Zágrábban külön báni tábla működik; ezektől a kir. táblához mennek a felebbezések. Ez a szervezés nagyban utánozza az örökös tartományokét, de mivel az ősiség még fennáll és mivel a szokásjog sokkal nagyobb teret enged itt a bírónak, sem a perek sokaságának s hosszadalmasságának nem vetett véget, sem pedig a jogi biztosságot nem állította helyre. Egyrészt hanyagság, másrészt megvesztegethetőség voltak a bírói kar eredendő bűnei.

Még a megyét is szabályozni kezdik, legalább írásban. A főispánoknak és a megyék igazgatóinak állandóan megyéjükben kell tartózkodniok. Minden három évben, szükség esetén előbb is, tisztújító ülést (restauratio) tartanak, mely alkalommal az előbbi alispánnal együtt négy nemest jelölnek erre a tisztségre. Alispán és megyei tisztviselő csak igaz birtokos, nemes lehet, ki a földesuraknak nincs lekötelezve. A megyegyűlések nyilvánosak és ott mindent mérséklettel kell tárgyalni, a tárgyalásról jegyzőkönyvet kell vezetni, melyet később megváltoztatni tilos. A szavazásban törvény és szokás szerint kell eljárni.

Az ország nagy részének néptelen volta és a Rákóczi-kori kuruclázadás okozták, hogy a jobbágyok állapotán nem igen könnyítettek, sőt a szabad költözés jogát csak most törölték el végképpen. Még ugyanazon megyén belül,

ugyanama birtokos uradalmain sem engedték meg a költöztetést, mert a rendes, állandó adó behozása óta az ilyen lakhelyváltozás zavarja az adóalapot. A szökevény jobbágyok kiadása törvényes kötelesség. Ezzel szemben nem sokat ért, ha a nyomorult nép fenntartását és az elnyomástól való megóvását a megyék kötelességévé teszi a törvény.

Legnehezebb volt a valláskérdés elintézése. A szatmári béke után a katholikus egyház csak úgy hozzálátott diadala kiaknázásához, mint a török kiűzése korában. Sok száz templomot elvettek és a primás az országgyűlésen is nyiltan kimondta, hogy a vallás egységét helyre kell állítani. A volt kuruc katholikusok ebben egyetértettek az udvari párttal. Az 1715-iki országgyűlés után külön országgyűlési bizottság tárgyalta Pesten a fennforgó kérdéseket. A püspökök és híveik teljesen véget akartak vetni a protestantizmus szabad gyakorlatának; a protestánsok viszont a törvényes állapot helyreállítását követelték. A döntés a király kezében volt, ki sokáig halasztotta elhatározását. Közben a helytartótanács, melynek az országos jólét emelése lett volna törvényes feladata, a protestánsok zaklatására tékozolta minden erejét. Az akkor keletkező Mária-kongregációk voltak e vértelen üldözésnek igazi melegágyai.

Az 1728/29-iki országgyűlésen már arra is tett kísérletet, hogy a protestánsokat az országházából is kiszorítsa.

Az adókivető, vagyis portákat rektifikáló, bizottságba beválasztottak két protestáns követet is. Ezek azonban nem akarták letenni a Tripartitumban foglalt »decretális« esküt, melyben szó van a Szűz Máriáról és a szentekről. Ezért másokat választottak helyükbe és nemcsak ellenük, hanem a többi protestáns követ ellen is megindítják a törvényes eljárást. Az országgyűlés el is ítéli és megbirságolja őket; a többi meghajlik, de Szent-Péteri András borsodi követ nem enged, noha börtönnel s halállal fenyegetik. Végre a királyhoz fordulnak, ki megsemmisíti az ítéletet, mert az országgyűlés túllépte hatáskörét.

Végre a király 1731-ben kiadja döntését, a »Carolina resolutiót«. Ez a törvény és az addigi szokás alapján áll. Új az, hogy büntetést szab a kath. vallás elhagyására (apostasia), miről nem volt törvény. Különböző felekezetű párok csak a kath. pap előtt léphetnek házasságra. A katholikus ünnepeket a protestánsok is kötelesek megtartani. Végre: bírák, tisztviselők, ügyvédek kötelesek letenni a decretális esküt, de a tanuk nem, hogy az igazságszolgáltatás fenn ne akadjon. Ismét egy eszközzel több a protestánsoknak a nyilvános pályáktól való elzárására.

A nemesi kiváltság még most is megvédte a nemesi renden levő protestánsokat. A polgárság is megmaradhatott, bár sokkal nagyobb erőszakosságokat kellett eltűrnie. A jobbágynak azonban, kit nem véd senki, kitől elveszik templomát, iskoláját, nem maradt hátra más mint az áttérés. Ki nem vándorolhatott s a katholikus egyház csak ebben a korban jutott többségre Magyarországon. Külföldön el voltak reá készülve, hogy az egész protestáns magyarság kivándorol, mint Franciaországból a hugenották. A porosz király igen szívesen fogadta volna be őket. De aránylag csak kevesen vitték oda képzettségüket és vitézségüket. A porosz huszárság ezekből a kivándorlókból alakult meg.

E szomorú viszályoknál sokkal fontosabb volt a jövő fejlődésre nézve az ország elpusztult részeinek betelepítése. Ismét nagy számmal jöttek be katholikus

déli németek, svábok, kiknek a kamarán kívül az egyes nagy földesurak, mint Savoyai Eugén, Károlyi Sándor s az Esterházyak, juttattak házat, telket, kedvezményeket. Igy keletkeztek sváb gyarmatok még az ország keleti részében is, közel Erdélyhez. Egy ideig sokan közülök még kósza életet éltek, de aztán megtelepedve, irtani kezdték az erdőt vagy eke alá vették az oly rég parlagon fekvő földet és újra megkezdték a kulturának kétszáz év óta szünetelő művét.

Még fontosabb volt ennél a belföldi telepítés. A tiszai magyarság ismét előrehatol délfelé és részben visszafoglalja régi telepeit. A kúnok még Bácsmegyébe is küldenek gyarmatosokat. Dunántúlról is jönnek rajok, különösen protestánsok. Békés megyét, melyet Harruckern báró vett meg a kamarától 24.000 forinton, főképp felvidéki tótok szállották meg, kik e dús földön virágzó, gazdag községeket alapítottak. Harruckern mintaképe volt a földesúrnak; ő telepeseinél nem nézte a vallást. Más tót gyarmatok Pest megye puszta részeit népesítették be, sőt Bácsba is elhatoltak, ismét mások Dunántúl találtak új tanyát, különösen a Bakony és Vértes tövében.

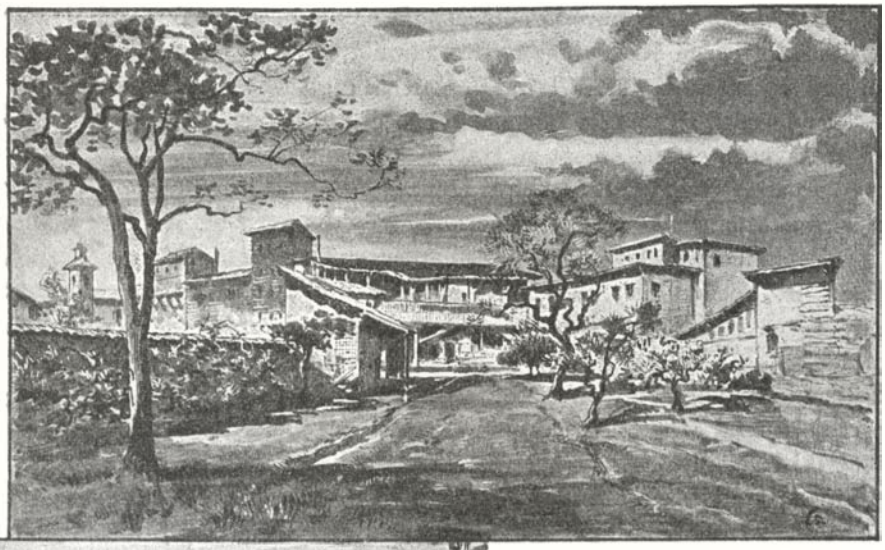
A Bánság visszaszerzése új nagy és gazdag területet nyitott meg a telepítés előtt. A gyarmatosítás itt volt legcéltudatosabb és legrendszeresebb. Az egész terület puszta; a török után alig maradt valami lakosság. Az egész igazgatás egységes, katonai. Gróf Mercy, a kerület első kormányzója, szerzett különösen nagy érdemeket. Föld oly bőven van, hogy ott a telek nagyobb mint másutt; azonkívül házról, vetőmagról, szarvasmarháról, sőt gazdasági eszközökről is gondoskodott a kormány. A mocsarakat szárították, csatornákat ástak, ismét egészségessé, lakhatóvá tették ezt a bőtermésű vidéket. Jött is nemcsak német, hanem francia is Lotharingiából, olasz, sőt spanyol is. Temes és Torontál jómódú, rendes községei mai napig dicsérik Mercy emlékét.

Ez a telepítés határt von a nagyrészt még nomád szerbek terjeszkedésének. Ezeket most rendes katonasággá kezdi átalakítani a kormány, határőrszolgálatra akarván őket is kényszeríteni. Sokan Oroszországba vándorolnak ki, a többi is elégedetlen. Ezért történhetett, hogy, midőn 1735-ben egy újabb francia háború miatt alig volt rendes katonaság az országban, Szegedinácz Péró rácz kapitány, szentandrási és szeghalmi magyarokkal egyesülve, Rákóczi neve alatt kitűzi a felkelés zászlaját. A gyönge kísérletet hamar elfojtották. Pérót, három magyar társával, kerékbe törték, tetemeiket négyfelé vágták és kitették bitófára.

Ha volt is még elég ok az elégedetlenségre, a magyar nem engedte megzavarni magát a helyreállítás lassú, de annál biztosabb és alaposabb munkájában.

Ez a biztosság és a Habsburgok nagy hatalma Savoyai Eugén hadvezéri és államférfiui nagyságának volt műve és az annyi különböző országból összerótt birodalom fenntartásának terhe az ő vállain nyugodott. Multja, egész történeti szerepe az egység szószólójává tették. Ajánlotta is a császárnak: itt az ideje, hogy felséged számos és gyönyörű birodalmából egy állam váljék, mit Károly is helyesnek tartott. Mégis volt érzéke Magyarország jelentősége iránt. Előrelátta, hogy Belgiumot és az olasz birtokokat nehéz lesz megtartani és ebben az esetben, mint Salm hercegnek írta, Magyarország lesz a birodalom súlypontja.

Az annyi veszéllyel és költséggel járó nyugati politika helyett a sokkal nagyobb kilátással kecsegtető s Törökország akkori állapotánál fogva biztos

292. ábra. Bercsényi rodostói háza.

keleti politika követését tartotta célszerünek. Midőn 1716-ban megindította a háborut, végső célul Szalonikit tűzte ki. A császár mindazonáltal újabb háboruba bonyolódott Franciaországgal — egy lengyel királyválasztás miatt. Régi szövetségesei, a tengeri hatalmak, elhagyták, Spanyolország a franciákhoz csatlakozott, a vénülő Eugén pedig árnyéka volt csak önmagának. Nápoly és Lombardia egy része elveszett, Lotharingiát is kénytelen volt átengedni hercege a franciáknak, Toscanát nyervén kárpótlásul. Ezt a szégyenletes bécsi békét (1736 okt.) Eugén már nem érte meg.

Halála után nélküle akarta a császár végrehajtani az ő terveit. Az oroszokkal szövetkezve, megtámadta a törököt. Akkorra a számüzetés egyforma szomorusága, az egyre alább szálló reményeket követő csalódás megölte a magyar emigráció vezéreit. Bercsényi, Esterházy Antal meghaltak, 1735 ápr. 8-án, husvét napján, követte őket Rákóczi is. Mindvégig szűk körülmények közt is, mert a porta nagylelküségére volt utalva, megmaradt fejedelemnek. »Leveleiben« az emigráció életének minden mozzanatát mesteri tollal örökítette meg hű íródeákja, Mikes Kelemen, ki őt túlélte. Az 1737-ben kezdődő háború kezdettől fogva kedvezően folyt a törökökre nézve. Rákóczi idősebb fia, József, el is jött táborukba, felvette az erdélyi fejedelem címét és pártot igyekezett szerezni. Mikes örvend rajta, hogy nem jő hozzá »csak ki az akasztófát kerüli«.

A Rákóczi-legenda megmaradt nemzetünk egyik lélekemelő érzelmi tényezőjének, de az egészen idegenben nevelt fiunak, kinek, ugyancsak Mikes szerint, »jobb lett volna nem is születnie«, nem lehetett az a varázsa, mint a nemzettel érző, személyes tulajdonságaival is annyira kiváló atyjának. Magyarország már választott: sorsát a Habsburgokhoz kötötte.

Pedig a török háború oly szerencsétlenül, oly nyomoruságosan folyt, hogy feltámaszthatta volna a kuruc szellemet, ha még él. A török nemcsak a Dunától délre eső részeket foglalta el, hanem elpusztította az újra éledezni kezdő Bánságot is. Seckendorf, Wallis és Neiperg vetekedtek egymással ügyetlenségben és gyávaságban. Pálffy Jánost, Eugén legkiválóbb tanítványát, mellőzték, mi a hőst holtig sértette. Neiperg nemcsak Belgrádot adta fel, mielőtt még ostromolták volna, hanem sietett a béke megkötésével is. Állítólag azért, hogy a császár bekövetkezhető halála esetén leánya békében kezdhesse meg uralmát. Az 1739-iki belgrádi békében elvesztek Eugénnek a Száván és Dunán túl terjedő hódításai Belgráddal és Kis-Oláhország; csak a Bánság és Szerémség maradt meg a paszarovici béke eredményeiből. Ez a birtokállapot aztán nem is változott 1878-ig.

A sok szerencsétlenség megőrölte a pompához, diadalhoz, örökös ünnepeltetéshez, szinte imádáshoz szokott Károlyt. Élete művét befejezte: leányának, Mária Teréziának, biztosította a trónt. A Pragmatica Sanctiót nemcsak országaival fogadtatta el, hanem nagy áldozatok árán az összes hatalmasságokkal is. A forma embere volt végig; bízott Európa fejedelmeinek és minisztereiknek szavában és írásában. Ő az utolsó igazi római császár. Az utolsó, kinek hatalma még megfelelt méltóságának, az utolsó, ki sokféle nyelvű, erkölcsű és műveltségű népnek volt ura, anélkül hogy egy állammá igyekezett volna kovácsolni valamennyit.

XVIII. FEJEZET.

MAGYARORSZÁG HELYREÁLLÍTÁSA. MÁRIA TERÉZIA.

MÁR 1712-ben kérték a magyar urak királyukat: mutassa meg nekik az örököst! Még az 1723-iki törvény is kifejezi a reményt, hogy Károlynak fia fog születni. Az évek multán bele kellett törődni abba a gondolatba, hogy leányágra száll a korona. Igy Mária Terézia és házassága vonták magukra a közfigyelmet. A királyleány igen gondos nevelésben részesült, szellemi tehetségei az udvar üres formaságai közt is jól fejlődtek, lelke annyi alacsony cselszövés közt is magasra tört, teste szépségét az akkori izléstelen divat sem birta elcsufítani. Házassága természetesen a politika változásaitól függött. Szó volt a spanyol trónörökösről, meg a porosz trónörökösről, a későbbi Nagy Fridrikről is. Végre Mária Terézia maga választotta férjét: Ferenc lotharingiai herceget, Buda visszafoglalójának ivadékát, ki a Habsburgokhoz való hűsége miatt elvesztette ősei százados örökségét. A házasságot 1736-ban kötötték meg és Mária Terézia e frigyben megtalálta szerelmes szíve egész boldogságát.

A leányág öröklése többet jelentett mint a nem változását. Mária Terézia nem volt császár; még férje sem volt az, és így az újonnan felviruló Magyarország országai közt nemcsak rangban, hanem jelentőségben is első. A diplomácia nyelvén magyar királynő volt a neve és hazánk csakhamar bebizonyíthatta, hogy nemcsak erőben, hanem hűségben is első.

Alig fogadta Mária Terézia Ausztria hódolatát, már is bejelentette a bajor választó, hogy igényt tart az egész örökségre. Ez az igény igen ingatag alapon épült, és a választónak nem lett volna hatalma jogai érvényesítésére. De a francia udvar sem sietett elismerni Mária Teréziát, — nem találták meg a formulárét, mellyel Magyarország királynőjét üdvözlik — érintkezésbe lépett a választóval és fegyverkezett. Szintúgy tett Spanyolország, Szászország és Sardinia is. II. Fridrik pedig, ki alig félévvel előbb lépett a trónra, Szilézia egy részének átengedését követelte, nagyon kétes jog alapján. Pénzt is ígért, segítséget is a többi ellen, ha teljesítik kívánságát. Minthogy Mária Terézia büszkesége fellázadt ez ajánlat ellen, Fridrik számos és páratlanul fegyelmezett sereggel 1740 decemberében be is tört Sziléziába.

A megvert császári sereget csak most szállították vissza a török határról, a kincstár üres volt. Mire Mária Terézia 1741 áprilisra összehívta Pozsonyba a koronázó és nádorválasztó országgyűlést, Fridrik már le is győzte Neipergetet és Boroszlóval együtt elfoglalta Szilézia legnagyobb részét. Erre a jeladásra megindult a francia és a többi, területnagyobbításra éhes hatalom. A Habsburgok német öröksége épp oly könnyű zsákmánynak látszott, mint a század elején a spanyol. Akkor sem, most sem számoltak a kabinetek bölcsei azzal a ténnyel, hogy népek is vannak.

Az országgyűlésen nagy lelkesedést keltett a királynő megjelenése, ki röviddel előbb szülte első fiát, Józsefet (1741 március 13-án). A rendek készek voltak a női örökösödés megtartására, nagyon kedvében jártak szép úrnőjüknek, — az alsó tábla tagjai féltékenyen követelték, hogy őket is bocsássák kézcsókra, mint a főrendeket — de az európai bonyodalmat egyuttal jó alkalomnak ítélték arra, hogy Magyarországnak közjogi állását megerősítsék. Erre a hitlevél kiállítása nyujtott volna alkalmat. De Mária Terézia kijelentette, hogy kész ugyan a sérelmeket orvosolni és a törvényes kívánságokat teljesíteni, de más hitlevelet, mint atyja, nem ír alá. Álláspontja jogos volt és a koronázás végbe is ment. Az országgyűlés tovább folyt. Nádorrá egyhangulag Pálffy Jánost választották meg. Katonás, szabadbeszédű, mulatni szerető úr, királynőjének leghívebb szolgája, de labanc létére is jó magyar. Bor közben az volt rendes köszöntője: szolgáljon minket a német. A királynő megígéri, hogy lehetőleg sokat tartózkodik az országban, magyar ügyekben csak magyar tanácsosokra hallgat, a magyar kamarával közvetlenül levelez és az alá rendeli Magyarország összes kincstári javait és jövedelmeit, a bányákat is, melyeket addig az osztrák kamara igazgatott. Megígéri, hogy egyházi és világi hivatalokra csak született magyarokat nevez ki, hogy Erdélyt mint magyar király kormányozza, a Részeket, Szlavóniát, Szerémet, a Temesközt is visszacsatolja az országhoz. Elősegíti a termények kivitelét, megengedi az ökröknek Ausztriába és azon át Velencébe való hajtását, ha pedig helyre áll a béke, hajthatják a birodalomba is, Ágostába, Norinbergába és más városokba. Orvosolja a városok sérelmeit és Horvátországban fenntartja az egyedül igaz római kath. vallás kizárólagos gyakorlatát. Hivatal dolgában a melléktartományok lakói is magyaroknak tekintetnek.

Még fontosabb volt mindezeknél a nemesi adómentességnek mindenkorra való megerősítése. Az állandó hadi adó beszedése óta azon volt a kormány, hogy biztos adóalapot találjon. Erre a föld kétségtelenül alkalmasabb mint a szokásos *dica*, mely a jobbágyok családját, marháit, jövedelmeit arányosan megadóztatta, csak éppen földjét nem. E kérdés fölött már az 1728—29-iki diétán erős összeütközésre került a dolog. A rendek ugyanis azt vitatták, hogy nemesi lévén a föld, annak megadóztatása sérelme lenne az alkotmánynak. Az 1741. évi VIII. t.-c. elrendeli, hogy az az elv: hogy a földre nem hárítható teher, épp oly sarkalatos, mint az 1715. évi III. t.-c.-ben foglalt elvek és az országgyűlés még a királlyal együtt sem törülheti el. Közjogi tekintetben fontos, hogy a rendek most keresztülvitték azt a régi óhajtásukat, hogy a »Statusministeriumban« is legyen magyar. Ez elismerése

a közösségnek, de nem látszhatott veszedelmesnek akkor, mikor a királyi felség birodalmai közt ez az első és ez a hatóság a magyar királynőt szolgálja.

E törvények igen éles vitáknak voltak eredményei. Az ellenzék igen erős volt, de lojalitásban vetekedett az udvari párttal. Midőn a franciák és bajorok »bedoboltak« Felső-Ausztriába, a szászok meg Csehországba, az örökös tartományok elvesztése bizonyosnak látszott és Bécs lakosságának nagy része szívesen hódolt volna a választónak. Ez az országgyűlést is felszólította jogai elismerésére: nem talált egy hívet sem.

Amint a veszély nagyobbodott, a királynő elhatározta, hogy a magyaroktól, kik már eddig is állítottak lovascsapatokat, segítséget kér. Hívei, igen ügyesen, már eleve is terjesztették, hogy Mária Terézia egészen a nemzetre óhajtaná bízni a maga és családja ügyét, csak a német ministerek tartják vissza, félve a magyar fegyverkezéstől. Ezt a hangulatot a nádor és Grassalkovich Antal personális lakomák adásával is szították. Igy minden elő volt készítve, midőn a királynő szeptember 11-ére magához a várba hívta a Karokat és Rendeket.

Feketébe öltözve, tele méltósággal és mégis megható szomorúsággal adta ott elő ügyeinek rossz állapotát. Mindenkitől elhagyatva, csak a nemes magyar nemzet hűségétől és bátorságától várja a maga, gyermekei, birodalma megmentését. Ekkor hangzott fel a kiáltás: életünket és vérünket királyunkért, Mária Teréziáért. E jelenettel Mária Terézia helyet foglalt a történelem nagyjai között. Azok nagylelkűségére apellált, kiknek ősei annyit szenvedtek az ő elődjeitől, kik maguk is mellőzést, megalázást voltak kénytelenek eltűrni. Megmutatta, hogy az érzelem hatalmi tényező.

Rögtön tanácskozásba fogtak. Megszavaztak 21.600 gyalogost, mint telekkatonaságot, minden porta után egy lovast és az egész nemesség insurrectióját. Ez, Erdély beszámításával, összesen 100.000 harcost jelentett. Közjogilag nevezetes, hogy a nemesi felkelést, melynek rendeltetése csakis a hon védelme, Ausztria védelmére is fordítják. Nevezetes az is, hogy a törvény az elhatározás okául csak a királynő jogainak fenntartását mondja, az örökös tartományokkal való uniót pedig nem is említi. A rendek szeptember 11-ének hatása alatt, teljesítve a királynő kívánságát, kormánytársául elfogadták férjét, mit előbb megtagadtak. Szeptember 21-én hozták le Bécsből a féléves Józsefet, »ki fürge volt mint egy mókus«. A királynő anyai büszkeséggel mutatta meg híveinek és ebből származott az a legenda, mintha a nagy jeleneten karján tartotta volna fiát.

A felajánlásnak nagy volt a katonai hatása. A huszárokkal most ismerkedett meg újra nyugati Európa, rohamuk gyors és ellenállhatatlan, mint a honfoglaló magyaroké. A szlavóniai pandurok, Trenck és Menzel vezetése alatt, inkább a kalandozó magyarság rablására és pusztítására emlékeztettek. Még Párisban is rettegtek tőlük. Igaz, hogy Fridriket most sem sikerült legyőzni; ő a békében csaknem egész Sziléziát nyerte, hanem a többit nemcsak Ausztriából űzték ki, hanem tovább is üldözték. Gróf Batthyány Károly vezetése alatt elfoglalták Bajorországot, gróf Nádasdy, a nagy lovasvezér, alatt átmentek a Rajnán is. Olaszországban is szerencsésen harcoltak, úgy hogy Mária Terézia már megtorlásra, hódításra gondolhatott.

De még sokkal nagyobb volt a politikai hatása. Kitünt, hogy ebben a néhány év előtt még oly kevéssé szilárd monarchiában van erő, van akarat az együttmaradásra. Ennek az erőnek a királynő volt a személyesítője, a magyar nemzet a forrása. Mária Teréziát akkor egész Európa ünnepelte. A magyarról pedig Montesquieu megírta: zsarnokainak ostora, törvényes királyának leghívebb támasza. Az erő bizalmat gerjeszt. Hollandia és Anglia most csatlakoznak Mária Teréziához, ellenségei sorban sietnek megbékélni. Szászország hozzá csatlakozik.

Még sok vérnek kellett folyni a békéig. Alig hogy Prágát a franciáktól visszafoglalják, Fridrik újra megkezdi a háborut, az előbbinél is nagyobb szerencsével. Újra békét köt és akkor Mária Terézia megvalósíthatja szíve vágyát: férjét diadalmasan elviheti Frankfurtba császári koronázásra. Ezentúl császárné, de Magyarország jelentősége kifejezésre jut abban, hogy amellett királynénak is nevezték. Az aacheni békében (1748) csak Fridrik nyert, különben a Habsburgok monarchiája, olasz és németalföldi birtokaikat is beleértve, együtt maradt.

Mária Terézia mindig büszke volt arra a hatásra, melyet a magyar lélekre gyakorolhatott és hálájának kifejezése nem ismert határt. A béke helyreállta után elrendelte, hogy Budán királyi kastély épüljön, melynek költségét a megyék viseljék. Maga is eljött az országba, meglátogatta Budát, Pestet, vendége volt Grassalkovichnak Gödöllőn. De politikájában már nem Magyarországnak jutott az első hely. Úgy gondolta, hogy az a nemzet, mely őt annyira szereti, mely érte annyit tett, mit férfiért sohasem tett volna, szívesen alárendeli saját érdekét az egész monarchia hasznának és a dinasztia hatalmi állásának.

293. ábra. Grassalkovich Antal.

A háború tanusága az volt, hogy a kis Poroszország nagyobb erőt fejtett ki mint a kétszer is nagyobb és népesebb Ausztria. Ebből következett a reform szüksége. A porosz állam egységes, abszolut királyság, melyben a katonai cél a fő és melyben minden tisztviselő a királyt és a közt, nem egy rendet, szolgáló. Ilyenné kell tehát lehetőleg átalakítani Ausztriát is. Magyarországnál nem ment ennyire; jól tudta, hogy köti esküje. Azt remélte azonban, hogy személyes befolyásával elérheti hatalmának azt a teljességét, melyet az intézmények megtagadtak tőle.

Az örökös tartományokban oly erős máris a fejedelmi hatalom, hogy a reform nagy akadályokba nem ütközik. Az udvarivá vált arisztokrácia és a főpapság beleegyezik abba, hogy birtokai után arányos adót fizessen, bele-

nyugszik a közigazgatásnak, a törvénykezésnek államivá válásába. E közigazgatásnak, a »Bezirkshauptmann«-oknak, kimondott feladata: a jobbágyoknak istápolása földesuraikkal szemben. Máris munkába veszik az általános polgári törvénykönyvet, mi legbiztosabb jele annak, hogy a feudalitás helyébe egységes társadalom készül lépni. Mégis a katonai kérdés volt legfontosabb, minden mást befolyása alá vonó. Előbb toborzott, zsoldos seregekkel vívták a háborukat, melyeket békekötés után nagyrészt elbocsátottak. Most a porosz oly nagyszámú sereget tart béke idején is, hogy Ausztria nem maradhat hátra. A katonai kiadás most béke idején is súlyossá válik és szükségessé teszi az állandó adók folytonos emelését, másrészt pedig a sorozás behozatalát, hogy a létszám ne függjön a toborzás esélyétől. Ausztriában már be is hozták a sorozást (cantonnement). Magyarországon erről nem lehet szó: a földnek még sok munkásra van szüksége és a földesúr nem engedi jobbágyát. De felesleges is. Nagy a száma azoknak, kiket hajlandóságuk visz a katonasághoz; maga a határőrség is nagy sereg, csak szervezni kell, hogy nagy európai háboruban is alkalmazhassák. De a katonai költségek emelkedésével Magyarországon is emelni kell az adót.

294. ábra. Gróf Nádasdy Ferenc.

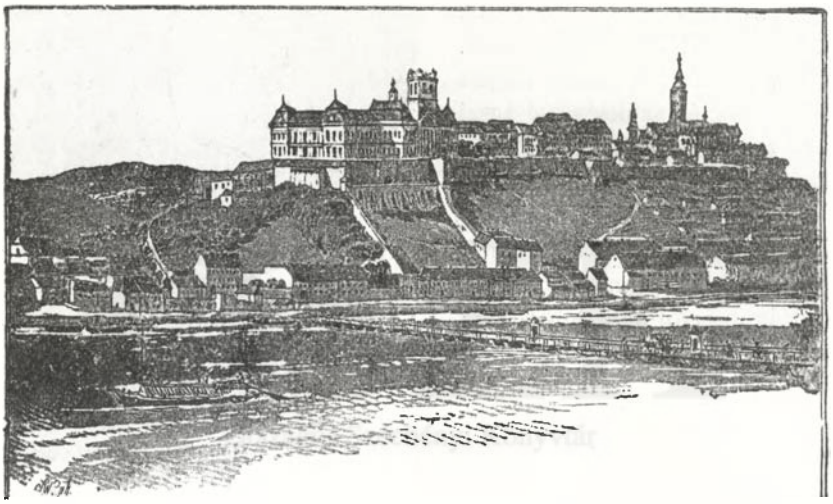
Ebből következett az első összeütközés. A királynő 1751 tavaszára összehívta az országgyűlést és a maga módja szerint mindent megtett a kedélyek megnyerésére. Midőn az országos deputáció Bécsben járt az udvarnál, a kis trónörökös latinul, öccse, Károly főherceg, pedig magyarul válaszolt az üdvözlésre, mi nagy lelkesedést keltett. De azért, mikor a királynő az adónak, mely már 2,500.000 frtra rúgott, egy millióval való fölemelését kívánta, általános volt az ellenmondás. A rendek felírata kifejti, hogy a jobbágy az eddigi terhet is alig birja. »Annyi csatornán át folyik ki a pénz az országból, de csak igen kevésen tér vissza.« Inkább könnyíteni kellene a szegény nép terhein. Hosszas alkudozások után, a főrendek és Fekete personális közbenjárására, végre engedtek a rendek és fokozatosan 700.000 forinttal emelték az évi adót, azzal a feltétellel, hogy a sérelmeket orvosolják.

Egyebekben is élesen nyilatkozik az ellenzéki szellem. A királynő Győr, Szabadka, Zombor, Újvidék városainak megadta a szab. kir. városi kiváltságot és azt kívánta, hogy az országgyűlés fogadja be őket és adja meg követeiknek az ülés és szavazás jogát. Ennek két okból is ellenmondtak. Nem akarták a városi szavazatokat szaporítani a megyeiekkel szemben és rámutattak

arra, hogy minden kiváltság újabb megterheléssel jár a nemkiváltságosokra nézve. Midőn siettették őket, kijelentették, hogy törvényalkotáshoz idő kell.

Az érzelmi momentum megtagadta szolgálatát. Okolicsányi János zempléni követ nyiltan kimondta, hogy a királynő kedvetlensége nem ok arra, hogy eltérjenek az ősi törvényektől.

Ez a diéta csatolta vissza az országhoz Szerém, Pozsega, Verőce megyéket, a mai Szlavóniát. Megadták nekik a követküldés jogát is. 1741 után a bán igazgatása alá helyezték őket, valószinűleg mert reájuk is ki akarták terjeszteni a katholikus egyház kizárólagos jogát, de így mégis közvetlenül tartoztak az anyaországhoz ezek a régi magyar megyék. Nádor gróf Batthyány Lajos lett, Eugén barátnéjának, Batthyány Ádámné Strattmann Eleonorának fia, az utolsó nem királyi vérből való nádor.

295. ábra. A budai várpalota.

Az országgyűlés után következett a gazdasági viszonyok rendezése, oly módon, hogy hatása mai napig is érezhető. Az 1723-iki országgyűlés, mely először törődött kulturális kérdésekkel is, 15 évi adómentességet ígért a letelepedő kézműveseknek, feltéve hogy nem foglalkoznak mellesleg földmíveléssel. Most eleinte maga a királyi család, különösen Ferenc császár, ki kitünő gazda volt, igyekezett jószágain gyárakat alapítani és fenntartani. Ekkor jött létre a híres holicsi kőedénygyár, majd a kartongyár is, mely évenkint 300.000 forint értékű árut szőtt. Cseklészen, Tallóson is alakult pamutfonó. A Bánságban, Bácsban, Baranyában a selyemtenyésztés tett nagy előmenetelt, állami vezetés mellett. Amellett a felvidék régi, százados ipara még fennállott. Még előkelők is jártak puchói (pukovai) posztóban. Az erdélyi szász városok ipara is túlélte a török idők viszontagságait. Miava és vidéke a vas- és agyagáruknak volt a főtermelője, Szepes, Sáros a gyolcsnak. Gömörben, Szepesben sok kohó olvasztotta a vasat. A Bánság keleti részének nagy bányagazdagságát is ebben a korszakban kezdik művelni.

Ezt az egészséges fejlődést csakhamar megakasztja a bécsi minisztérium gazdasági rendszere, mely Mária Teréziát is részére nyerte. Itt is a háború és különösen Szilézia elveszte volt a kiindulópont.

Tévedés azt hinni, mintha e korszak előtt Ausztria ipara és kereskedése sokkal fejlettebb lett volna Magyarországénál. Bécsnek még Károly idejében is alig volt ipara ; a cseh és morva ipari viszonyok alig különböztek a magyar felvidékéitől. Csak Sziléziában volt igazi gyáripar, amely az egész monarchiát ellátta termékeivel. Most, hogy ez a tartomány elveszett, e cikkek vásárlásával éppen a »halálos ellenséget«, a poroszt, gazdagították volna. Gyáripart tehát okvetlenül teremteni kellett, még pedig oly módon, hogy az a cseh-osztrák tartományokat gazdagítsa, mert azok adójával szabadon rendelkezik az udvar a monarchia céljaira ; Magyarországon pedig csak az országgyűlés vethet ki adót. Igy történt, hogy nemcsak a dinasztia helyezte el tőkéit az új iparvállalatokban, úgy hogy a császár lett Csehország legnagyobb gyárosa, hanem az állam is mindent megtett a meglévő műhelyek felvirágoztatására és újak alapítására.

296. ábra. Gróf Batthyány Lajos nádor.

XIV. Lajos nagy minisztere, Colbert, megmutatta, hogy az állami hatalom ott, hol megvan a kellő munkaerő és értelmiség, tud gyáripart teremteni. Példáját követik most Ausztriában is. A cseh, majd az osztrák gyártmányokat — akkor még külön vámterületek voltak — a külföldi, különösen porosz cikkekre vetett magas vámokkal védték meg. 1754-ben ugyanazokra az árukra nézve az érték húsz százalékával emelték a magyar harmincadot is. A Németországból behozott áruk után tehát előbb a cseh-osztrák vámot kellett megfizetni, aztán a magyar határnál a magyart is. Magyarország tehát, a külföldtől elzárva, az ausztriai áruknak lett piaca. Mivel pedig azokat állami segítséggel, nagyobb tőkével termelték és az állam maga állott be ügynökük-nek is, a magára hagyatott magyar ipar nem képes velük versenyezni és lassú, de biztos elcsenevészésre van ítélve. Csakhamar fű nő a felvidéki városok utcáin. Brassó, Szeben és a többi erdélyi város elszegényedik. És a polgárság, hogy megélhessen, földmívelő lesz, tehát alacsonyabb fokra száll alá.

Eddig a rendszerben még legalább látszata volt az igazságnak. Szépen hangzott az a jelmondat, hogy a jobban megterhelt résznek többet kell juttatni az állam jótéteményeiből. Mintha Magyarország nem lett volna külön

állam; ha pedig nem az, mintha nem pótolta volna vérével a pénzáldozatot. Még szebben hangzott, hogy a magyar föld még híján van munkáskaroknak, tehát kár azokat elvonni tőle. Ez ellen vétett legjobban az osztrák rendszer, midőn nemcsak a magyar ipart fojtotta meg tudatosan, hanem a mezőgazdaságot is tőle telhetőleg bénította. A magyar nyersterményekre, ha bevitték őket Ausztriába, szintén magas vámot vetettek, oly árúcikkeket kivéve, melyekre az osztrák iparnak szüksége volt (gyapju, bőrök, hamuzsír). Ezeket a cikkeket más országba csak nagy kiviteli vámmal engedték kivinni, hogy az osztrák gyáros olcsóbban férhessen hozzájuk és egyedül szabhassa meg árukat. A magyar ökröt nem engedték áthajtani Karintián, hogy az alpesi baromtenyésztésnek ne ártson a verseny. Ebből azonban nem a stájereknek és vendeknek volt haszna, hanem a szerbeknek és albánoknak, mert Velence inkább onnét látta el magát hussal. Végre, mi a gazdasági történetben klasszikus példája az elnyomásnak: hogy az akkor kezdődő ausztriai szőlőmívelésen lendítsenek, magyar bort csak úgy engedtek átvinni külföldre, ha ugyanannyi osztrákot is kivittek vele.

Igy tette az a rendszer gazdasági tekintetben jogtalan gyarmattá hazánkat. Ennek a rendszernek volt eredménye, hogy a felvidék jóléte egyre fogyott, lakossága meg alig szaporodott. Az ország gazdasági és hatalmi súlypontja mindinkább az újonnan népesített területek felé tolódott. Itt egyre nő a népesség és a jólét, mert az ausztriai vám sem teheti egészen tönkre a földmívelést és állattenyésztést. Még feltünőbb a hanyatlás Erdélyben, melynek jelentősége a főországéhoz képest egyre csökken.

Mivel pedig az új terület lakosságának nagyobb része magyar, vagy elmagyarosodik, az osztrák elnyomás, nagyon akarata ellenére, a magyar nemzetiségnek tett szolgálatot.

A hétéves háború (1756—1763) még egyszer megmutatta Nagy Fridrik katonai felsőségét nemcsak Ausztriával és a katholikus Németországgal, hanem a vele szövetséges franciával és orosszal szemben is. A kincstár kiürült; Nagy Fridrik azért győzött, »mert az ő zsebében maradt az utolsó tallér«. A háború tanusága nemcsak még számosabb állandó katonaság tartását mutatta szükségesnek, hanem ezzel együtt a financiális erő teljes megfeszítését is. Ez pedig alig volt lehetséges teljes rendszerváltozás nélkül.

Különösen két pontban követel a királynő reformot. Az egyik az egész alkotmány velejét érinti. A magyar nemesség előjogait nemcsak annak köszöni, hogy elődjei vérrel szerezték ezt az országot, hanem annak is, hogy maga harcol. Tudjuk, hogy még Mária Terézia idejében is megfelelt e kötelességének, még pedig a törvény betüjén túlmenő buzgalommal, és hogy teljesen rászolgált a királynő hálájára. De azt maga sem állíthatta, hogy ő védi az országot. Erre, az akkori katonai tudomány és technika állása mellett, nem is volt képes, amint hogy nem volt reá képes Rákóczi korában sem, midőn a parasztt al együtt harcolt. Az előjognak már nem felelt meg szolgálata. Egész Európában megszünt már a feudális sereg és csak nálunk és Lengyelországban élvezte a nemes, mint törvényes katona, a feudális adómentességet. Máshol vagy mint tiszt szolgált a rendes seregben, vagy mint békés polgár fizette földje után az

adót a sereg és hajóhad fenntartására. Történetileg véve, a magyar már rég megérett erre a változtatásra, melyet Zsigmond óta annyi király óhajtott megvalósítani. Az insurrectiónak pénzzel való megváltása volt tehát az egyik, kétségtelenül jogos, követelés.

Minthogy a nemes már nem védi az országot, más védi és azt fizetni kell. Mária Terézia sem gondolhatott a nemesi föld megadóztatására. De szembetűnő, hogy a paraszt, kinek fia katona lesz, annál nagyobb állami terhet bír el, mennél kevesebbet vesz el tőle földesura. A királyi és a földesúri érdek tehát összeütközött. Mindegyik magának akart többet a parasztból. Mária Teréziánál, midőn segíteni akar a jobbágyon, humánus és vallásos szempontok is döntenek. Meg is írta Pálffy Miklós országbírónak: »nem akarok elkárhozni néhány mágnásért és nemesért«. De ministereinél és fiánál, ki akkor már részt vesz az állami ügyek intézésében, a financiális és hatalmi szempont ad irányt.

A támadás az első rend, a főpapság ellen indul meg. Mária Terézia apostoli királyi címét 1758-ban megerősítette a pápa. Mint Szt István jogainak örököse, teljes hatalommal vélte intézhetni az egyház világi ügyeit. E felfogását tudományos alapra helyezte Kollár, a tudós jezsuita, ki előbb a királyi kegyúri jogról, majd a király egyházi törvényhozási jogáról írt könyvet. Az utóbbiban nemcsak azt igyekszik kimutatni, hogy az egyházi vagyon a korona tulajdona, hanem azt is bizonyítja, hogy királyaink mindig megadóztatták a papságot, csak úgy mint a nemességet. Ennélfogva az insurrectio megváltása éppen nem ellenkezik a törvénnyel.

Világos, hogy ezeknek a tanoknak nagy ellenzést kellett kelteniök. Kérte is később az országgyűlés Kollár megbüntetését. Még a kancellária és a helytartótanács is ellenállottak a királynő kívánságának, hogy Magyarország 10 millió forintnyi kölcsönt vegyen fel az akkor még folyó háború céljaira. Ezért a királynő tőle telhetőleg mindenben kedvében járt a magyarnak. 1760-ban a magyar nemesi testőrséget alapította, 1764-ben pedig a Szent-István-rendet. Az elsővel a megyéket akarta megnyerni, mert mindegyiknek joga volt két-két ifjut ajánlani a gárdába, a másikkal a főemberek érdemeit jutalmazta és a nemzet címkórságának és pompaszeretetének hízelgett.

Mindamellett az 1764-ben összehívott országgyűlés mindkét reformot elveti. Nem használt az sem, hogy a királynő újra elment Budára és visszatérve operai előadásokkal és bálokkal mulattatta a rendeket. Hiába, a rendek nemcsak hogy tudni nem akartak a nemesség megadóztatásáról, még az eddigi adónak leszállítását is követelték, reámutatva a vámrendszer okozta károkra. Minthogy mindenben a jobbágy érdekét hangoztatták, a királynő felhasználta ezt a gondoskodásukat. Felszólította a rendeket, javítsanak a paraszt helyzetén, hogy az a teher alatt össze ne roskadjon és az állam terheit is viselhesse. Erre készek is voltak a rendek. Javaslatot készítettek az úrbéreket sértő földesurak büntetéséről. De még ebből sem vált törvény. A rendek felfogása szerint a jobbágy a földesúr tulajdona; csak vallás és erkölcs követeli tőle, hogy jól bánjék vele. A kormány felfogása szerint ellenben a jobbágyság országos ügy. Kétségtelen, hogy ebben a kérdésben a kormány részén volt nemcsak az erkölcsi, hanem a tudományos igazság is. Mikor egy címzetes püspök a főrendeknél azt indítvá-

nyozta, hogy legalább a jobbágy terheit határozzák meg pontosan, hangos nevetés volt a válasz.

Csak az adóemelésben ért el az udvar valamelyes sikert. Az adót 3,900.000 forintra emelték, de ez összegbe beszámították a testőrségnek 120.000 forintnyi költségét is.

Ez a kudarc mélyen sértette Mária Teréziát. Haragja azok ellen fordult, kik, noha őneki köszönik méltóságukat, okot adtak arra a gyanura, hogy az ellenzéket titkon támogatták. Barkóczy primás és Batthyány nádor elvesztette kegyét; mindegyik nemsokára belehalt. Országgyűlést nem tartott. Primást 11 éven át nem nevezett ki, nádort pedig nem választatott. A kormány élére kedvenc leányának, Mária Krisztinának férjét, Albrecht szász tescheni herceget állította mint helytartót. Mi jót szükségesnek tartott, azt diéta nélkül, királyi teljhatalommal igyekezett megvalósítani. Hogy pedig akadályba ne ütközzék, minden egyházi és világi méltóságot megbízható embereivel töltött be.

Mindjárt az országgyűlés befejezése után felszólította Festetics Pál kamarai alelnököt, hogy dolgozon ki javaslatot »a visszaélések megszüntetésére és a szegény adózók védelmére«. Nem akar a törvény ellen véteni, hálás a nemzet iránt, »de ha király akarok maradni, kell hogy épp úgy igazságot szolgáltassak a szegénynek, mint a gazdagnak«. A javaslatot maga javította és már 1765 júl. 10-én ki is bocsátotta. Végrehajtását, hogy a földesúri érdek a megyékben ne állhassa útját, királyi biztosokra bízta, kik karhatalommal is rendelkeztek. Igen bölcs volt az a megállapítás, hogy minden megye sajátságos viszonyaira való tekintettel járjanak el és így ne egyszerre valósítsák meg a reformot az egész országban.

A reform kiindulópontja az, hogy a törvény maximumát jelöli az úrbéri tartozásnak. Annál többre a jobbágy semmiképp sem kötelezhető, de annál kevesebb teherrel járó úrbéri szerződés mindenütt köthető, amint hogy az eddig kötött ilynemű szerződések megerősíttetnek.

Mint a XIV. század elején, most is a telepesek kedvezőbb helyzete szolgált összehasonlításul és ösztönül a belföldi szolgáló népességre nézve. A külföldről jötteknek bőven kimérték a telkét a föld javából, így a régi lakosoknak sem juthatott sokkal kevesebb a terméketlenből.

Hol emelkedés van, mindig a már meglevő magasabb színvonal az irányadó; hol sülyedés, az alacsonyabb. Azt hiszem, anyagiakra nézve épp úgy áll ez az elv, mint szellemi téren.

A telek nagysága a termékenység és jobb kereset szerint 16 holdtól 28 holdig emelkedik. Ehhez a házon és belsőségen kívül 8—12 kaszáló rét járul aszerint, amint bővében vannak a vidéken, vagy nem. Egy egész telek után a szolgálat egy évben 52 szekeres, vagy kétszer annyi kézi robot, egy öl fa levágása és behordása, 3 napi szolgálat hajtóvadászaton. Négy telek együtt egy hosszú fuvarral adózik, mely azonban két napnál nem terjed tovább. Igy, ha tekintetbe vesszük az ünnepnapok akkori sokaságát, a jobbágy munkaidejének csaknem egyharmadát emészti fel az úr dolga. Az adó: kilenced minden termény után, baromfi, tojásadó, 6 font kender fonása. Pénzül egy forintot fizet minden telek. Igy az ország nagy elszegényedése, mely abban jutott kifeje-

zésre, hogy a régi aranyforint Mohács után ezüstté devalválódott, legalább valami hasznára volt a parasztemberiek.

Még mindig roppant súlyos a teher, de legalább önkényesen nem növelhető. Valamelyes biztosítékról is gondoskodnak. Ha a jobbágy ura ellen perel, még mindig az úriszék az első bíróság, de a megyei törvényszékhez lehet fellebbezni, egész községeknek pedig a helytartótanácshoz is. Csak arról feledkeztek meg, hogy nemcsak az úriszék pártos, hanem a megye és a kormányszék is rendi. Ha a biztosokban meg is volt a jóakarat, a végrehajtásnál mégis könnyű volt az úrnak dolga a paraszt ellen. »Lusimus Mariam Theresiam, kijátszottuk a királynőt«: volt az urak kárörvendő mondása. A legnagyobb visszaéléseket pedig, természetesen, éppen a legnagyobb és leghatalmasabb földesurak birtokain követték el.

Mikor a bátaszéki telepesek, kiket a püspök elnyomott, 1722-ben az udvarhoz folyamodtak, III. Károly kimondta, hogy »a szegény nép védelme lelkiismereti és királyi kötelesség«. De erről a paraszt nem tudott és valami nagy hasznát a királyi jóakaratnak nem is vette. Most azonban tudta, érezte, hogy történik valami érdekében. Noha Mária Terézia, zavar elkerülése végett, nem közöltette a rendezést a jobbágyokkal, azok mégis érezték, hogy az állami hatalom, melynek eddig csak súlyát érezték, az ő részükön van. Csak politikai érettség ismer mértéket. Amilyen mértéktelen volt az elnyomás, oly határtalannak képzelte most a szegény ember az irány változtával sorsa javulását is. Majdnem egész Dunántúl parasztsága fellázadt, mert meg volt győződve arról, hogy »a fölséges királyné egy polgárt nem adna száz úrért«. Mintha a kuruc-világ újult volna meg. De éppen ez a mozgalom erősítette meg újra a nemesség állását, mert a királyné nem akarta annak vesztét. Még egyre jártak a községek küldöttségei Bécsbe, de csak keveset értek el, mert a kormányszékek szerint ezekkel az izgatók csak hiábavaló költségekbe verik a szegény népet.

Igy az úrbérszabályozás inkább jeladás volt, mint lényeges javítás. Igazi nagy eredmény csak ott volt elérhető, hol a királynő saját törvényes hatáskörében járhatott el az ország hasznára: az egyház és iskola terén.

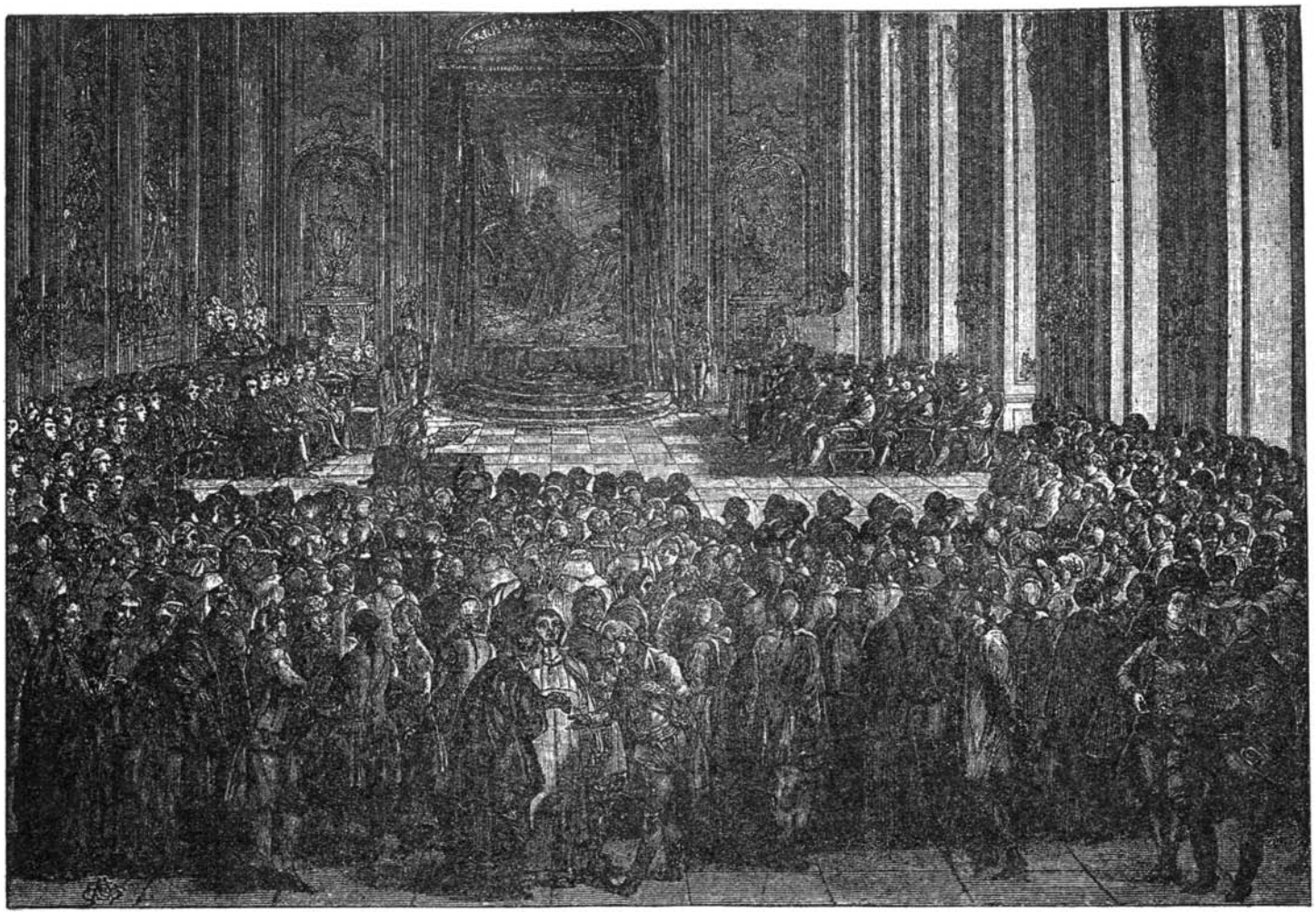
Szembetűnő volt az ellentét a gazdag alapítványokkal és jövedelmekkel rendelkező püspökök és a szegény lelkészek közt. Kevesen is voltak, nyomorogtak, nem felelhettek meg hivatásuknak. Ezért már III. Károly elrendelte a kongrua megvalósítását oly módon, hogy az egyes püspökök jövedelmük arányában járuljanak a lelkészségek költségéhez. Már II. Ferdinánd ideje óta a király is szánt e célra bizonyos összeget. Ez a vallásalap kezdete. Mint »apostoli király«, Mária Terézia még határozottabban lép fel. Megszorítja a szerzeteseknek túlságos nagy számát; csökkenti az ünnepeket és így megszaporítja a dologtevő napokat; megszünteti az egyházaknak azt a jogát, hogy bűnösöknek menhelyül szolgáljanak. Az 1776-ban kinevezett új primás, gr. Batthyány József, előzetesen beleegyezett megyéje megosztásába. Ebből vétettek a besztercebányai, szepesi és rozsnyói püspökségek. Az egri püspök, gr. Esterházy Károly, nagyon kelletlenül beleegyezett az eddig alatta álló munkácsi görög kath. püspökség önállásába. Dunántúl is két új püspökséget alapított a királynő, a szombathelyit és a székesfejérvárit.

Mindez az egyház belső erősítésére szolgált. De ennek külső terjesztése is elsőrangú állami feladat volt még. Politikai szempontból is célszerűnek látszott a külföldi egyházfőtől függő s különösen a cárhoz nagy bizalommal viseltető görök-keletiek megtérítése. Ez Erdélyben mindjárt a leopoldi diploma után megkezdődött, annál könnyebb szerrel, mert az oláhok nem voltak befoglalva az alkotmányba. Akkor jött létre a fogarasi püspökség, mely később Balásfalvára tétetett át, majd érsekséggé emeltetett. Magyarországon a váradi és kőrösi új püspökségek szolgálták ugyanezt a célt. A szerbeknél, kiknek kiváltságai el voltak ismerve, sokkal nagyobb ellenállásba ütközött ez a törekvés. A határőrök a katholizálás és a rendes katonai szolgálat kötelezettsége miatt 1755-ben fel is lázadtak és csak nagy bajjal voltak lecsillapíthatók. Nagyobb sikert csak a rutének és a szegényebb oláhok közt arathattak az áttérő ambiciózus papok. Bethlen Miklós erdélyi kancellár beszéli, hogy még 1680 körül a máramarosi orosz sem azt nem tudta, ki Jézus Krisztus, sem azt, ki teremtette a világot. Ott tehát még ez a térítés is valamely emelésével járt a kulturának, ha ugyan szabad itt ezt a szót alkalmazni.

A protestánsokkal szemben a régi rendszer, melynek a Carolina Resolutio volt a kifejezése, tovább is érvényben maradt. A királynő nyiltan is vallotta, mennyire nem bízik protestáns alattvalóiban. Gyanusította őket, hogy Nagy Fridrik, a protestáns porosz király, iránt viseltetnek szimpátiával, és ha egyszer-másszor fogadta is küldöttségüket, helyzetük javítását még csak kilátásba sem helyezte. Az egész kormányzati gépezet ellenük volt beállítva. Sokan az előkelők közül, kik érvényesülni akartak, áttértek, hogy a királynő kegyét megnyerjék, de a szegény is biztosította eltartását és gyermekei jövőjét, ha kath. hitre tért. Hiszen a tallósi országos árvaház szabályai szerint ott elsősorban áttértek gyermekeit kell befogadni. Királyi szolgálatban protestáns nem állott ; ebben csak a katonaság volt kivétel. Ott hasznát vették a protestánsnak és Beleznay tábornok nem egyszer érvényesítette befolyását hitsorsosai érdekében.

A különben annyira jólelkű és igazságos Mária Terézia vad üldözővé vált, még a családi élet szentségét sem kímélte, ha egyházát vélte szolgálni. Ő, az anya, kiragadja Bajtay erdélyi püspök segítségével anyja karjaiból a kis Bánffy Ágnest (1767), hogy az udvarban neveltesse, áttérítse és katholikushoz adhassa nőül. De bár e vakbuzgósága élete végéig nem hagyta el, a hétéves háború óta, mikor már nem lehetett a protestánsokat hűtlenséggel gyanusítani, valamivel megenyhült az a katholikusokkal szemben követett eljárás. Maga a királynő is azt ajánlja, hogy inkább jó szerével mint erőszakkal kell őket megnyerni. A protestantizmus ezt a nagy válságot is kiállotta. Az úri családoknak javára vált, hogy az udvarnál nem volt helyük. Igy megmaradtak magyaroknak és gazdaságukat nem zavarta az a fényűzés, mely annyi katholikus családot vitt adósságba.

Legáldásosabb volt Mária Terézia hatása az iskola ügyére. Az alsó osztályokról való gondoskodás megkívánta a nép nevelését ; a katonai érdek pedig, és ez a döntő, szinte követelte. Ezen a téren is meg kellett mérkőzni a poroszszal, kinek már akkor fejedelmi gondoskodás folytán jókarban volt az iskolája. Ez a politikai gondolat magyarázza meg, miért nézte a vallás dolgában annyira

297. ábra. A budai egyetem megnyitása. 1750.

buzgó királynő az addig tisztán felekezeti iskolát állami ügynek. »Az iskola politikum« írta 1760-ban.

A magyar törvény már 1715-ben a királyra bízta az egész közoktatásügyet, annak formáját, utasításait és eszközeit, még pedig felekezetre való tekintet nélkül. Az 1722—23-iki országgyűlés különösen a nemesség érdekében kívánja fejleszteni a nevelést. A király a mágnások fiait, régi szokás szerint, neveltesse udvarában és a »jó házból« való nemes ifjak kellő elhelyezéséről is gondoskodjék. A kellő nevelésről törvényben intézkednek. Az akadémiákon necsak teológiát, filozófiát és jogot tanítsanak szabatosan, hanem mindent, mit külföldi egyetemeken tanítanak és mi a politikai és katonai tanulmányhoz tartozik. Ily módon kezdik nálunk a még scholastikusnak megmaradt jezsuita főiskolákat, a nemesség javára és hasznára, modern, tudományos intézetekké átalakítani. Az arisztokratikus nevelés egyéb kellékeit, a fegyverforgatást és táncot is sürgetik.

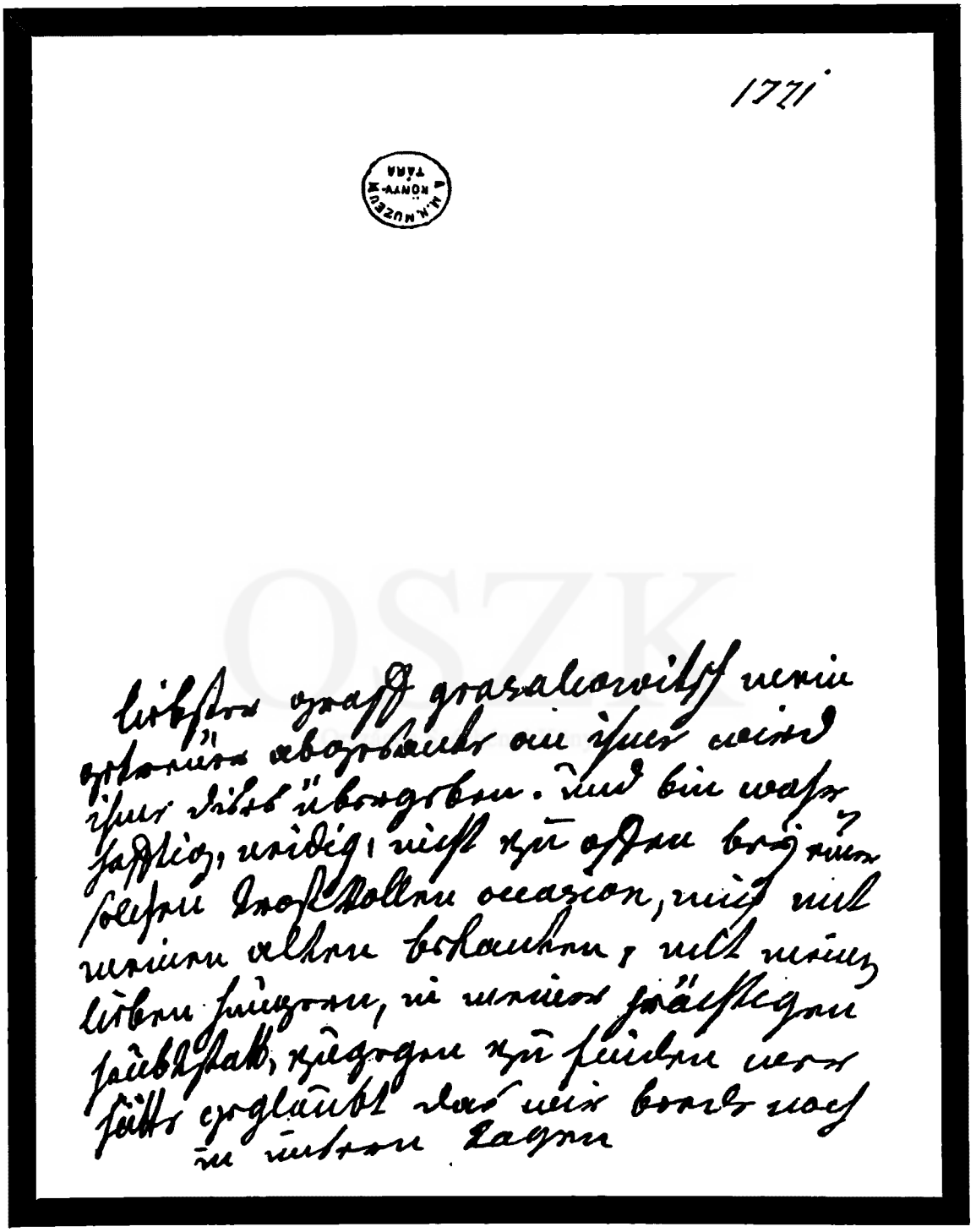
Ezzel a nemesi iskolázással szemben Mária Terézia elsősorban a népiskolát karolja fel. Az összes új telepek kötelesek voltak iskolát állítani és így a régiek sem maradhattak hátra. 1741 óta egyre számosabbak az iskolaalapítások a községek, földesurak és az egyház közös megegyezésével. Csak protestáns iskolát nem lehetett alapítani ; még a régieket is lehetőleg elvették, vagy legalább megbénították. Ellenben a görög-keletiek iskolaügye akkor kezdődik, papjaik, szerzeteseik kezdenek művelődni, miben Obradovics Dozifei példájának volt a legnagyobb érdeme. 1760 óta már az egész iskolaügy átalakítását veszik munkába. Eredményt azonban nem érnek el, mert Barkóczy primás, kire a királynő reábízta a terv kidolgozását, természetesen az egyházi érdeket nézte elsősorban.

Igy az a tespedt, minden tudomány nélkül való szellem, mely a nagyszombati jezsuita főiskolát jellemezte s melyet Rákóczi Ferencz oly haragos szavakkal bélyegzett meg, egy ideig még tovább tengődött. Más úgynevezett egyetemeknek, mint a kassainak, alapítása csak szaporította az áltudós nagyképüség székhelyeit. A protestánsok közül a lutheránusok még leginkább haladtak. Ők állottak legszorosabb összeköttetésben a német tudománnyal, mely ebben az időben kezdett a többi népeké fölé emelkedni. Bél Mátyás, a pozsonyi iskola híres rektora, először vitte be a reális tudományokat, különösen a történetet és földrajzot, az iskolába. Akkor kétségtelenül e felekezethez tartozott a legtöbb művelt ember Magyarországon. A kálvinistáknál sokkal erősebb volt a vaskalaposság, a régihez való ragaszkodás. A jezsuiták közt volt néhány komoly tudós is, de az egész rendet mégis csak a politikai s vallásos harc foglalta el főképpen. Mivel pedig a hazai közép- és főiskolák túlnyomó része e rend kezén van, gyökeres változásról mindaddig nem lehetett szó, míg ez túlsúlyát megőrzi és támadásaival a többi felekezetet hasonló erőpazarlásra kényszeríti.

Miután Ausztriában az állami közigazgatással együtt megalakult az állami iskola is, hosszas tervezgetés után a jezsuita rend feloszlatása (1773) lehetővé tette Magyarországon is a közoktatás rendszeres állami szervezését. Ezt a hatalmas rendet először ott támadta meg az állam, hol eredetétől fogva meggyökerezett és szinte mindenható volt : Portugáliában és Spanyolországban. Itt még

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

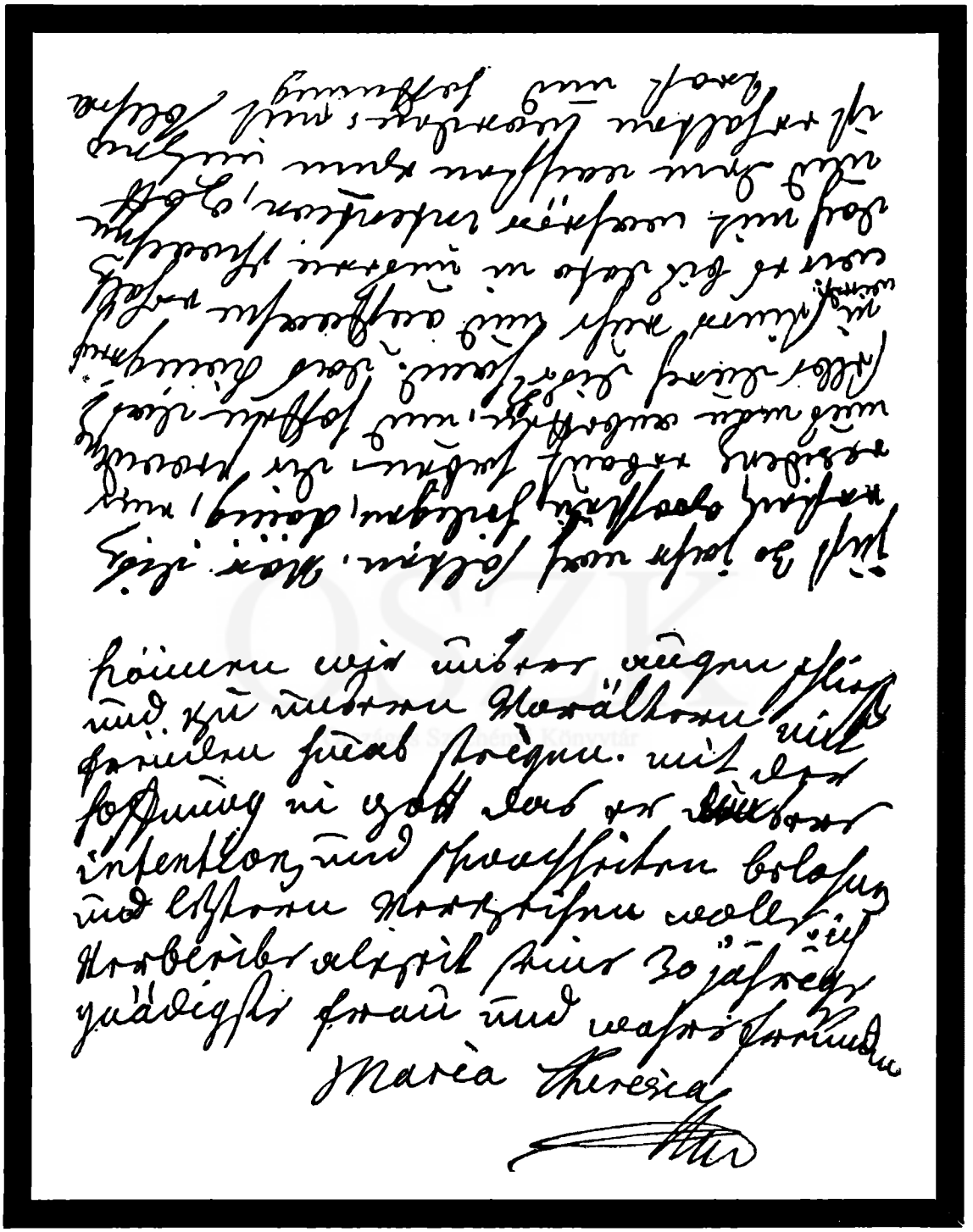

MÁRIA TERÉZIA LEVELE GRASSALKOVITSHOZ.

Az első budai Szt. Istvánnapi körmenet tárgyában.

(A levél kezdete.)

MÁRIA TERÉZIA LEVELE GRASSALKOVITSHOZ.

Az első budai Szt. Istvánnapi körmenet tárgyában.

(A levél folytatása és vége.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

tisztán politikai a küzdelem: a felvilágosodott fejedelmi abszolutizmus vívja azt kímélet nélkül a régi rend leghatalmasabb tényezőjével. Franciaországban, hol a szerzetnek mindig voltak ellenségei, a tisztán politikai küzdelmet még élesebbé tette az irodalomnak minden szellemi elnyomástól megszabadulni óhajtó, különösen Voltaire képviselte iránya. XIII. Kelemen pápa egy ideig ellenállott. Mária Terézia teljes erejével támogatta. Ő nem akarta elhinni a jezsuiták ellen zúduló vádakat, »ő sohasem látott és tapasztalt náluk jónál egyebet«. De midőn az új pápa, XIV. Kelemen, a Bourbon-udvarok votumának engedve kimondta a rend feloszlatását, a királynő mindent megtett, hogy ezt a nagy változást államai javára fordítsa. A rend birtokait lefoglalta, némelyiket el is adományozta, de a legnagyobb részt tanulmányi alapnak rendelte és pedig, mint 1780-ban kelt alapítólevele tanusítja: »az irodalom és tudomány ügyének, a hazai ifjuság nevelésének és oktatásának előmozdítására«. Felekezeti megszorítás, ezt külön ki kell emelni, nincs az alapítólevélben.

A tanulmányi alappal együtt, mely az anyagi eszközöket megadta, jött létre a »Ratio Educationis«, a nemzeti nevelés rendszere, Ürményi József és Tersztyánszky Dániel munkája, melyet a királynő maga javított át, mielőtt megerősítette. Ez a nép legszélesebb rétegeiből kiindulva, megállapítja minden rend és fok részére a megfelelő iskolát, annak tantervét és módszerét. Az alap: a nemzeti iskola. Mindenhol tekintet van a lakosság nyelvére, foglalkozására, vallására. A középfok a gimnázium és az akadémia, hol a szemléltetésre már nagy súlyt helyeznek. A betetőzés az egyetem, melyet 1780-ban nagy pompával iktattak be Budán. Ez most már teljes egyetem. »Hozományáról« a királynő külön alapítvánnyal gondoskodott. Tanárai közé már protestánst is kész volt kinevezni. Az egész tanügyi igazgatás a helytartótanács közoktatási osztályára van bízva, melynek elnöke egyuttal kancellárja is az egyetemnek. Az egész birodalom tíz tankerületre oszlik, melyek mindegyikének élén egy főigazgató áll. Ezek mind katholikusok, többnyire főrendüek, csak egy pap van köztük. Hatáskörük kiterjed a kerületükben levő összes iskolákra, de csak világi tekintetben, egyházban nem.

Összes királyaink közt eddig Mária Terézia az, ki legtöbbet tett, legmaradandóbbat alkotott a nemzeti kultura érdekében. Jótéteménye egész nagyságában akkor áll előttünk, ha meggondoljuk, hogy az a nemzedék, mely Magyarországot szellemi és erkölcsi munkájával újjáalkotta, a »Ratio Educationis« iskoláiból került ki.

Annál nagyobb értékű műve, mert személyes nagy áldozatába került. Senki sem ragaszkodott jobban az élet régi rendi formáihoz, senki sem volt hívebb leánya az egyháznak: hisz láttuk, szinte a vétekig vihette buzgósága. És mégis alárendeli lelke legmélyebb ösztöneit és vágyait annak, mit az állam, a nemzet java követel. Munkába veszi a jobbágy felszabadítását, a földesúri önkény megtörését, megvalósítja az állami nevelést is, az egyházak lehető kimélésével.

Modern nemzet alakulásának pedig két alapfeltétele van: a szabad anyagi és szabad szellemi munka.

Rendelettel, szervezéssel nem lehet tudományt, műveltséget szerezni még terjeszteni sem. A királynő bölcs és nyugodt kormánya tette lehetővé

hogy az ige valóvá váljék. Valóban, egész történetünkben nincs korszak, hol nagyobb lett volna az emelkedés, és pedig minden fokra és rendre nézve.

Az Alföld most válik újra kultivált területté, a paraszt és gazda mindinkább föléje kerül a pásztornak és szegénylegénynek. Igazán barbárnak még csak az oláh pásztor marad meg, továbbá a vándor, döghussal táplálkozó cigány, kinek letelepítéséhez és civilizálásához akkor fogott a kormány erélyes eszközökkel.

Igaz, a polgárság a régi kultura vidékein, legalább anyagilag, nem igen fejlődik. De azt pótolja némiképp az új terület városainak, Pestnek, Szegednek emelkedése, és a kereskedésnek a fokozódó termelés és a fejlődő igények folytán beálló lendülete.

Annál általánosabb a köznemesség emelkedése. Anyagilag azért, mert az újra a mívelésnek visszaadott föld nagy része az övé. Szellemileg, mert a hosszú és állandó béke 1745 óta lehetővé teszi a lefegyverezést, a gazdasággal való foglalkozást és a szellemi érdekeknek felkarolását. A magyar nemes többet és jobban tanul mint eddig. Addigi, inkább felekezeti műveltsége mellé a jogi tanultság lép, mint megkülönböztető és tipikus jelleg. Ezt a jogi tanultságot egyaránt megköveteli a hazai és megyei ügyekkel való foglalkozás és a számtalan pör, melytől alig maradt ment család, egyház vagy község. A jognak és a hazai viszonyoknak ismerete nélkülözhetetlenné teszi a köznemességet a királyra, a főurakra és a főpapokra nézve is. Mária Terézia még leányának, Mária Krisztinának, a helytartó nejének is meghagyja, bánjék jól a »második« nemességgel, mert az gyakran befolyásosabb az elsőnél is.

Ekkor lett a régi katonanemzetből jogásznemzet. Hisz per alatt állott itt minden és mióta Majténynál letették a fegyvert, törvénycikkekkel és paragrafusokkal vívták meg az igazi százados nagy pert, a közjogit is. Tudjuk, hogy volt ennek a kizárólag legista műveltségnek árnyékoldala is, és a birtok vagy jog megtartásában és növelésében a perlekedő alig volt válogatóbb eszközeiben a katonánál. De legalább a jog eszméje uralkodott és idővel a Mária Terézia alkotta iskola tartalmat is adott a formához.

Mindamellett még lényegében arisztokratikus az ország. Mária Terézia a legmagasabb polcra emelte az érdemet, ha felismerte. Grassalkovich Antal, a koldusdeák, gróf, kamara-elnök, az ország egyik leggazdagabb földesura lett, a köznemes Fekete: gróf és országbíró, a köznemes Hadik: gróf és tábornagy. De általában a régi nagy családok, Esterházyak, Pálffyak, Batthyányak, Nádasdyak kormányozták most is az országot. A különbség az, hogy most név és cím nem volt elegendő: tanulniok, dolgozniok is kellett, hogy magas polcra jussanak. Ez a tanulmány már nem annyira nemzeti, mint a köznemességé; lényeges rész jut benne a külföldinek is, a nyelveknek, a politikai ismereteknek, sőt az irodalomnak is. A nagy internacionális arisztokrácia magyar része akkor műveltségben, képzettségben, tehetségben alig maradt el bármely más mögött. Hogy pedig a köznemesség is megtalálja az általános műveltséghez vezető utat, arról a magyar testőrség felállításával gondoskodott a királynő. Tudjuk, hogy irodalmunk új, franciás iránya e testületben találta legbuzgóbb és legkiválóbb művelőit.

Ennek a fejlődésnek is megvolt a maga veszélye. A királynő kegye, az ott zajló élet varázsa, mind több magyar családot hívott az udvarhoz. Bécsben, a mulatságok örvényében nemcsak gazdaságuk egyensúlyát fenyegette veszély, hanem hazafiságukat is. A dinasztia és annak egész birodalma fontosabbnak tünt már fel sok előtt mint Magyarország. Károlyi Sándor még nem tudott németül; Sárospatakon a Lónyay-fiuk tudtak először azon a nyelven. Most a másik véglet fenyeget: az, hogy a Bécsben nevelt ifjuság elfelejti nemcsak a magyar szót, hanem a magyar gondolkozást is. Mária Terézia tudatosan cselekedett, mikor a magyar főnemességet udvarába vonzotta; az volt a célja, hogy összes országai arisztokráciáját szolgálatába vonja és egybeolvassza. Ezt a célt asszonyi módon még házasságszerzések utján is igyekezett elérni. Szándékát félreértik azok, kik a magyar nemzetiség tudatos gyöngítésével vádolják. Ő maga megmondja, hogy a hála és az igazság érzete vezette. Addig a cseh-osztrák oligarchia vezette a birodalmat, kizárva a magyart; ő ennek a mellőzésnek akart véget vetni.

Ez az udvar, mely a királynő fiatal éveiben a legfényesebbekhez tartozott Európában, később, midőn a királynő özvegységre jutva (1765) magányos, gyászoló életet élt és csak az államügyekkel törődött, elvesztette vonzó erejét. El is mult már az a kor, midőn az uralkodónak tett személyes szolgálat adott elsősorban rangot és befolyást. Az államot kellett szolgálni, mint Poroszországban, hol Nagy Fridrik az állam első tisztviselőjének vallotta magát. Ez a változás jut kifejezésre, midőn Mária Terézia fia József, mint római császár, udvarképessé teszi a katonaruhát, a régi udvaronczok nagy méltatlankodására.

Az egész roppant fordulat, mely nem a születést, hanem az érdemet, nem a multat, hanem a jelent és a jövőt nézte, mégis főképp a politikai helyzetnek volt köszönhető, annak, mit ma nagyhatalmi állásnak nevezünk. Ennek hozta meg Mária Terézia meggyőződéseinek, mi több, érzelmeinek áldozatát. Nem csoda, ha mástól is áldozatot követelt érte. Még természetesebb, hogy a nagyhatalmi állás főtényezője, a sorkatonaság, eddig ismeretlen jelentőségre jut és átalakítja az egész birodalom szervezetét.

Közmondásos a régi »Hofkriegsrath« lassusága, ügyefogyottsága, tehetetlensége. Épp oly ismeretes a csak udvari kegytől fölemelt magas születésű osztrák generálisok gyöngesége és örökös csatavesztése. Mária Terézia átörökölte mindkét intézményt. Az udvari haditanács — elég különösen — megmaradt császárinak akkor is, mikor sem a királynő, sem a férje nem volt császár, sőt éppen az ellenség, a bajor választó, viselte mint VII. Károly azt a címet. »Ő császári Felségének hátrahagyott tanácsa« volt a hivatalos címe, a magyar királyságnak akkor sem tett semmi engedményt, lénye, multja a szent birodalom méltóságához kötötte. A csatavesztők is a régiek maradtak, csak Khevenhüller és Traun váltak ki, míg a magyar fegyverfogás más fordulatot nem adott a háborunak. A tanulság az volt, hogy minden gyöngeség veszély. Nemcsak számos és jól begyakorolt katona kell, hanem jó vezér is. A hétéves háboruban már tulajdon sógorát, Károly lotharingiai herceget, kit nagyon kedvelt, is visszahívja a császárné és próbált tábornokokat, mint a minők Daun, Laudon és Nádasdy, állít szembe Nagy Fridrikkel. Átalakítja a katonai szervezetet is, úgy hogy az, porosz mintára, sokkal szilárdabb és centralizáltabb mint addig volt.

A toborzás korának volt következése, hogy az egyes ezredek tulajdonosai — a név még megvan — igen lényeges jogokat gyakoroltak. Ők nevezték ki a tiszteket, — elég gyakran pénzért — nekik fizették a zsoldot, melyet aztán ők osztattak ki. Még ezredeik nyelvét és fegyelmi szabályait is maguk állapították meg. Igy történt, hogy egész Mária Terézia koráig a magyar ezredekben csakúgy magyarul hangzott a parancsszó, mint a német ezredekben németül, az olaszokban olaszul stb. Hogy a tisztek kinevezése, a zsold önálló »kezelése« mennyi visszaélésre adtak alkalmat, és hogy e visszaélések mennyire csökkentették a harcképességet, felesleges bizonyítani. E visszaélésekkel azonban és a szigorú központosítással, megszűnt a külön ezrednyelv is. A haditanács, melynek Lacy tábornagy volt tudós és munkás elnöke, maga rendelkezett a tisztekkel, oda akarta őket kinevezni, hol legjobban hasznukat lehet venni, tekintet nélkül a nemzetiségre. Igy született meg az egységes ármádia és ennek német nyelve; így történt, hogy magyar tiszteket idegen ezredekhez neveztek ki, és viszont.

Lacy és még inkább József császár, kire anyja egészen reábízta a katonai ügyek legfőbb igazgatását, szándékosan centralizál és németesít, szándékosan követ el sérelmet a magyarságon. Miért ne lehetne az osztrák sereg éppoly egységes és német, mint a porosz, holott a császár feje Németországnak? A sérelmet úgyis inkább csak a magyar tisztek érezték, kiket most már mellőzni kezdtek. A katona a maga környezetében megmaradt magyarnak, sőt szükség esetén idegennyelvű tisztjei is legyezgették nemzeti büszkeségét, mint ezt Ligne herceg tábornagy ajánlotta is. Csak most vált a magyar harcosból rendes katona, nemcsak vitézségben, hanem gyakorlottságban, fegyelemben is vetekedett a világ bármely seregével. Lett volna Rákóczinak pár olyan gyalogezrede, minőt Daun és Laudon képeztek és vezettek, más lesz a szabadságharc eredménye! Igy is a magyar dicsőségért véreztek, de a magyar királyság eszméje, katonai tekintetben, éppen amaz uralkodónk alatt halaványodik el ki egyebekben, Mátyás óta, bizonyára legtöbbet tett Magyarországért.

A hétéves háboru után Ausztria katonailag már egyenlő rangú Poroszországgal; a bajor örökösödési háboruban (1778—79) már Nagy Fridrik sem birja legyőzni. E hatalom újabb terjeszkedést tesz lehetővé. Lengyelország felosztásakor Mária Terézia magyar jogon nyeri és foglalja el Galiciát és Lodomeriát és a 16 szepesi várost azonnal vissza csatolja az országhoz. Bukovinát diplomáciai szolgálatok fejében engedi át a török (1775). Fontosabb volt ennél, hogy a királynő 1776-ban, a kereskedés előmozdítására, Magyarországnak ajándékozza Fiumét, mint »a szent korona külön tagját«. A nemzet régi kívánságait és a törvények rendelését teljesíti, midőn 1778-ban a Bánságot, kivonva a katonai és kamarai hatóság hatásköréből, Magyarországhoz csatolja és megyékre osztja (Torontál, Temes és Krassó). Nagyon örül, hogy ezt megtehette. »Jó magyar vagyok és mindig hálás leszek a nemzet iránt«, írja akkor vejének, Albert hercegnek.

Megvolt már a magyar terület épsége; megvolt az a szellemi és anyagi erő, mely nélkül modern európai nemzet el nem képzelhető. Ha a nemzeti állam mégsem ama békés úton valósult meg, melynek Mária Terézia kijelölte irányát, az nem az ő hibája.

III. RÉSZ.

A MAGYAR NEMZETI ÁLLAM ALAKULÁSA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I. FEJEZET.

A FELVILÁGOSODOTT ABSZOLUTIZMUS ÉS A NEMZETI ELLENÁLLÁS.

MÁRIA TERÉZIA és fia, II. József, két egymással ellenkező világnézetnek egyaránt kiváló képviselői, kiket nemcsak a legszorosabb vérrokonság köt össze, hanem igaz szeretet és kölcsönös megbecsülés is. Az anya szívének minden indulatával a régihez tapad, nagy eszének minden gondolatával irtózik a hirtelen változások romboló következéseitől. A fiú a régiben alig lát egyebet hibánál, visszaélésnél; tökéleteset, boldogságot a maga és alattvalói részére csak eszméi teljes megvalósításától remél. Az egyik a százakkal akar jót tenni, kik hozzáférkőznek, a másik a milliókkal, kiket sohasem látott. Vallásos felfogásuk különbözősége még jobban kidomborítja jellemük ellentétét. Ezért írhatta Nagy Fridrik: »Mária Terézia meghalt; a dolgok új sora következik«.

És mégis, minden ellentét és eltérés mellett, a Habsburg-ház e két nagy szülöttjének egy és ugyanaz a célja: birodalmuk hatalma, alattvalóik boldogsága. Mindegyik egyforma komolyan veszi uralkodói kötelességét, noha modoruk, eszközeik egymásnak annyira ellenmondók. József előtt egységes nagy birodalom eszméje lebeg, melyet mindenki szolgál, legelől őmaga a császár. Ez a birodalom, az ő történeti előzményei és gondolkodása szerint, nem lehetett más mint osztrák, mint német. Ebben a magyar állam különállásának, a magyar nemzet történeti hagyományainak már nem jut hely.

Forradalmár a trónon, ki nem ismer el az elveivel, tehát szerinte a közjóval, ellenkező törvényt és szabályt. Ezért nem is koronáztatja meg magát. Kikerüli azt az összeütközést, melyet esküjük és politikai érdekeik ellentétessége miatt legtöbb elődje nem tudott elkerülni, és az öröklési jogban és hatalmában elég alapot látott minden szükséges intézkedés megtételére.

Már III. Károly ideje óta szokásban volt az ausztriai kormányszékek határozatainak átültetése a magyar birodalomba, de ez legalább alkotmányos formák alatt történt. Ő azonban a magyar hatóságokat egyenesen alárendeli az államtanácsnak, melyet Mária Terézia rendezett be 1760-ban, és ezt a kormányszéket, melynek Kaunitz herceg államkancellár állott az élén, teszi összes országai

legfőbb közigazgatási fórumává, mely az összes kancelláriáknak, a magyarnak is, előterjesztéseit megvitatja és határozat végett az uralkodó elé terjeszti.

298. ábra. II. József.

Első nagy műve a keresztyén tolerancia, melyet Ausztriára nézve fogadott el és csak aztán alkalmazott Magyarországra. (1781.) Megadta a protestánsoknak a jogot minden állásra, »mert ott csak tehetség és jellem dönthet« és, ha vallásuk szabad gyakorlatának meg is maradt egyik-másik korlátja, teljes polgári jogukat visszaállította. Az állam minden munkát és tehetséget a maga

részére akar biztosítani és ebben felekezeti elfogultság nem korlátozhatja. Hasonló szabadságokat ad a görög-keletieknek is, akiket eddig nem fogadott be törvény, sőt a zsidókat is lehetőleg fel akarta emelni.

Hogy az állam minden alattvalójának engedelmességére számíthasson és hogy minden segédforrással rendelkezhessék, az egyháznak a pápához való kapcsolatát lehetőleg lazította és a pénzküldést Rómába és a külföldre betiltotta. Egyuttal megkezdte a szemlélődő életet folytató szerzetesrendek eltörlését és vagyonuk lefoglalását. Még az istentisztelet és a liturgia részleteit is államilag szabályozta, úgy hogy Nagy Fridrik tréfásan »sekrestyés testvérének« nevezte. Mindez már nemcsak a magyar főpapság ellenmondását idézte

299. ábra. VI. Pius pápa és József császár találkozása.

elő, hanem a pápa beavatkozását is. VI. Pius, ki személyes befolyásában bízott, 1782 elején Bécsbe utazott, hogy a császárt ez intézkedések visszavonására birja. József illő tisztelettel fogadta a katholikus keresztyénség fejét, de munkáját tovább folytatta és egymásután feloszlatta a klastromokat, az ápolók és a piaristák kivételével, vagyonukat pedig lefoglalta. E vagyon egy részét humánus célokra fordította. Az óriás »Új épület«-et Pesten eredetileg árva- és szegényháznak szánta, csak később lett belőle kaszárnya.

Az egyházi vagyont egyáltalában állami tulajdonnak tekintette. Külön bizottságot rendelt kezelésére, összeiratta jövedelmeit és azok jelentékeny részét a lelkészségek jobb berendezésére és szaporítására fordította. A pap, véleménye szerint, tisztviselő, kell tehát hogy az állam gondoskodjék neveléséről is, nehogy államellenes elveket hirdessen. Ezért a papi képzést kivette a püspökök kezéből és állami szemináriumokat alapított Pesten, Egerben és Pozsonyban. A pozsonyinak a várat szánta lakásul. Ezért onnét Bécsbe vitette a szent koronát »mint az ő ingó jószágát«. Mikor gr. Esterházy Ferenc kancellár

hazafias aggodalmában, a törvényekre hivatkozva, tiltakozott ez ellen, a császár csak azt írta felterjesztésére: »nevetséges« (1784). A magyarok aztán, mivel meg nem koronáztatta magát, »kalapos király«-nak hivták.

Mindez gyorsan ment a régi idők lassuságához képest, de a császár türelmetlenségéhez képest lassan. Nem is csoda, hisz a tisztviselők, rendeleteinek végrehajtói, azon rendekből valók, melyek ellen intézkedései irányulnak. Ezért 1783 elején »Pásztorlevelet« ír hivatalnokainak, felszólítva őket, hogy éjjel-nappal csak az állam javát munkálják, mint ő. Vele minden egyes dologban egyenesen érintkezhetnek, minden formaság és szertartás nélkül. Ki másra mint a közjóra is tekintettel van, nem való hivatalba; el is mehet. A közigazgatás egyszerüsítése és gyorsítása végett a helytartótanáccsal egyesíti a kir. kamarát és ezt a hatóságot Pozsonyból áthelyezi Budára. Igy ő teszi Budapestet ismét fővárossá, mert már előbb is Pesten volt a királyi Kuria, ő pedig Budáról oda tette át az egyetemet. Az erdélyi kancelláriát egyesíti a magyarral, úgy hogy ő az Unió megkezdője, a magyar birodalom egységének helyreállítója.

Neki ez az egység nem cél, hanem eszköz arra, hogy az egész Magyarország igazgatását annál könnyebben beolvaszthassa az egységes birodalomba, melyet máris császársággá akart emelni. A közigazgatási egység előmozdítására 1784-ben elrendeli a német nyelvnek hivatalos nyelvvé tételét. A latin nyelv elmaradottság jele; az hogy a magyar nyelvet eddig nem alkalmazták, arra mutat, hogy az még nincs kifejlesztve. Ha a magyar nyelv volna népei többségének nyelve, azt rendelné el, de hiszen még Magyarországon sem érti a lakosság többsége. E rendelet ellen felzúdultak a megyék, a horvátok is, és csak most kezdték belátni a nemzeti nyelv ápolásának szükségét. Kétségtelen, hogy ez a rendelet egyik kiindulópontja lett a magyar nemzeti renaissancenak.

Az államnak ismernie kell erőforrásait. Ezért a császár ugyancsak 1784-ben elrendeli a népszámlálást (conscriptio) és egyuttal rendőri szempontból a házak megszámozását. A megyék ez ellen is felírtak. Bántotta a nemességet, hogy a jobbággyal együtt számolják meg. Az egész összeírásnak szerintük csak a katonai sorozás lehet a célja; az pedig országgyűléshez tartozik. Hiába, a császár keresztülvitte akaratát.

Ez összeírással szoros összeköttetésben áll az erdélyi oláhság szörnyű és kegyetlen lázadása Hóra és Kloska vezetése alatt. Ezekkel a szegény emberekkel, kik sokat szenvedtek a földesurak és a kincstári tisztviselők önkényétől, könnyű volt elhitetni, hogy a császár az összeírással meg akarja szüntetni a jobbágyságot és valamennyiüket katonává, határőrré teszi. Különben is gyűlöli a császár a nemeseket és a magyarokat, azok üldözésével és kiirtásával tehát őt szolgálják. 1784 nov. 1-től fogva, Topánfalvából kiindulva, a mócok (hegyi oláhok) nemcsak a köztük lakó nemeseket és tisztviselőket öldösték, hanem a nagyobb helységeket, Abrudbányát, Zalatnát is megtámadták és szörnyű kegyetlenséggel elpusztították. Bizalmukat még növelte, hogy eleinte a katonaság mit sem tett ellenük, hanem alkudozott, a nemesség fegyverkezését pedig mint törvénytelent eltiltotta a császár. Mire József arra a belátásra jutott, hogy itt szörnyű fajharc dúl, mely az állam minden alapját meg-

rendíti, már több száz magyart öltek meg és több ezer házat dúltak fel vagy égettek el. A katonaság, a császár parancsára, gyorsan végzett velük. Hórát és Kloskát, elrettentő például, kerékbe törték. De az a benyomás, hogy a császár a magyar ellenében pártját fogja az oláhnak, már nem volt kiirtható és az oláh lázadás megújulásának lehetősége azóta sötét árnyékként lebegett Erdély felett.

József a földben látta minden jövedelem forrását, a parasztban az igazi hasznos elemet. Különben is ő adja a katonát és az adót, ő az a nagy többség, melynek érdeke dönt a kiváltságos kisebbség ellenében. Az államot ő tartja fenn. Ezért aztán tőle telhetőleg igyekszik sorsán segíteni. 1783-ban eltiltja »a deresnek« nevezett kínzógép« használatát, 1785-ben megadja a szabad költözésnek teljes jogát, megnyit minden pályát a paraszt fia előtt és kiveszi a jobbágyot az úriszék hatósága alól. Mindez helyes és igazságos volt, de szükségképp növelte a nemesség gyanuját és bizalmatlanságát a császár ellen, ki parasztkézzel akar véget vetni az ország szabadságának és alkotmányának.

300. ábra. Hóra és Kloska.

A kancellária és a helytartótanács mindig ellenmondottak a császár törvénybe ütköző vagy károsnak látszó rendeleteinek, de királyi hatóságok lévén, végre is engedtek. A végrehajtás azonban a megyék kezében volt, melyek magisztrátusa a rendektől függött, nem a királytól. Itt annyi akadállyal találkozott az abszolut hatalom, még akkor is, ha csupán emberséges és közhasznú célt akart elérni, hogy egész természetes Józsefnek az a törekvése, hogy ezzel a »hamis« szervezettel gyökeresen végezzen. Minden visszaélésnek és elmaradottságnak ott látta a gyökerét, ott lépett fel legerősebben. Kijelentve, hogy az ország alkotmányán nem változtat, de nem tartja még időszerünek az országgyűlés egybehívását, 1785 tavaszán leteszi a főispánokat és tíz kerületre osztva az országot, bevonva még Erdélyt is külön három területtel, élükre királyi biztosokat helyez, mint »működő« főispánokat. E férfiak sorában igen kiváló hazafiakat is találunk, mint gr. Széchenyi Ferencet, gr. Teleki Sámuelt. Több protestáns is volt köztük. Ezek nevezik ki a megyék tisztviselőit, csak az alispánt nevezi ki a király. Igy lett függő hivatalnok a régi autonóm tisztviselőből. Meg kell jegyezni, hogy a személyekben alig állott be változás, a legelőkelőbb nemesi családok is résztvettek az új, királyi közigazgatás vezetésében. Egyuttal elválasztja a bíráskodást a közigazgatástól és külön törvény-

székeket állít. Megszünteti a közigazgatás egysége érdekében az egyes területek kiváltságait, a városokat beolvasztja a megyékbe, véget vet az erdélyi szászok külön privilégiumainak és külön területének is.

A kir. biztosok részére maga a császár dolgozott ki egész terjedelmes és beható utasítást, részletesen ismertetve az egyes kerületek viszonyait és reámutatva a szükséges javításokra. Különösen a felekezeti ellentétek enyhítését és a paraszt gyámolítását köti szívükre. A városokkal kevesebbet törődik, Pest növekedése máris ijeszti. Az ipart nem igen veszi tekintetbe. Ki is mondja, hogy mindaddig nem tehet semmit Magyarország iparáért és kereskedelméért, míg a magyar föld arányosan nincs megadóztatva. Ezért elrendeli 1786-ban a földmérést, melyet az egész országban munkába is vesznek. Ez volt hivatva a végső csapást mérni az ellenzéki nemesség kiváltságára. A nemesi szabadság legértékesebb része »a szűz váll«, melyet még az 1741 : VIII. t.-cikk is mindenkoron biztosított. Most már nyilvános ellenmondás nincs, mert a megyei közgyűléseket össze sem hívták. De az ellenzék általánossá vált és nemsokára módja nyilt a cselekvésre is.

A császár törhetetlenül járt a maga utján és ha figyelmeztették, hogy ellenzik politikáját, csak azt kérdezte : »hány katonájuk van«. Mást mint anyagi erőt nem ismert el. És csakugyan, míg anyagi túlsúlya meg nem rendül, reformjai sorban meg is valósulnak. Már új büntetőtörvénykönyvet ad ki, mely nem tesz különbséget nemes és nemnemes közt, de különben éppen nem humánus; már új magánjogot készít, a telekkönyvet pedig a földmérés alapján fel is állítja. A házasság állami ügy, azt patenssel szabályozza, nem törődve az egyes felekezetek érzékenységével. (1786.) Gr. Andrássy Károly rozsnyói püspököt, mert húzáshalasztással megakadályozott egy vegyes házasságot, keményen megdorgálja és birságra ítéli. A püspök meghajlik. Már akad pap, ki a cölibátus eltörlését kéri. Már csak igen kevés marad meg Magyarország sajátos törvényeiből és szokásaiból, egyebekben máris létrejött az egységes birodalom. Csakhogy a császár határozott, kíméletlen eljárása a régihez és külön alkotmányukhoz ragaszkodó többi országaiban is nagy ellenállást támasztott. Tirolban máris megtagadják az engedelmességet. Belgiumban, melynek ősi alkotmányát Mária Terézia is tiszteletben tartotta, 1787 nyarán nyilt felkelés támad, mely különösen az állami szemináriumok és a császár egyéb egyházi intézkedései ellen irányul. Ez a felkelés új reményt öntött a már-már kétségbe eső hazafiakba.

E nehézségeket még növelik a nemzetközi bonyodalmak, melyek teljesen lekötik a császár fegyveres erejét. Mint diplomata is kíméletlenül törtet előre a maga utján. Mióta 1780-ban meglátogatta Katalin cárnőt és nemsokára szövetségre is lépett vele, teljes biztonságban érzi magát, annál is inkább, mert a tengeri hatalmakat és Franciaországot elfoglalja az északamerikai gyarmatok szabadságáért vívott nagy tengeri háború. 1782-ben a császár megegyezik a cárnővel Törökország felosztása felől. Dácia királysága feltámad, Konstantinápoly egy nagyhercegnek jut, Bosznia és Szerbia Ausztriának. A császár diplomáciai segítségének köszönhette a cárnő, hogy 1783-ban háború nélkül elfoglalhatta Krim félszigetét, véget vetve a tatárok birodalmának. Ennek fejében orosz segítségre számított a császár annak a tervének megvalósítása-

ban, hogy Belgiumot elcseréli Bajorországért és így névleges elsőségét Németországban tényleges alapra helyezheti. De e tervvel kudarcot vallott Nagy Fridrik ellenmondása miatt, kihez a legtöbb német fejedelem is csatlakozott. E csalódásnak volt következése, hogy 1786-ban, Nagy Fridrik halála után, porosz szövetségre gondolt. Meg volt győződve, hogy a két német hatalom egyetértése törvényt szabhat Európának. De ez a zseniális ötlet nagyon is beleütközött a rideg valóba. A porosz tovább is halálos ellenség maradt és így nem maradt más hátra mint az orosz szövetség megújítása. 1787 nyarán ismét meglátogatta József Katalint; ott vette a belga felkelés hírét. De ez az annyira fontos intés sem birta politikája megváltoztatására. Mikor a háború az oroszok és törökök közt kitört, szövetséges kötelességének tartotta, hogy abban egész erejével részt vegyen.

Kétszázezer jó vitézt mozgósított a török ellen, elosztva őket az egész hosszú vonalon az Adria és Moldva közt. A török ellene fordítja főerejét, a nagyvezér könnyű szerrel áttöri a vékony védővonalat (cordon) és pusztítva tör be a szépen fejlődő Bánságba. A császár ott van, mindent megtesz, hogy helyreállítsa, de a sereg páni félelme őt is magával sodorja a futásba. Nagybetegen, tüdővészesen tér vissza Bécsbe (1788). Akkorra már lángban áll Belgium, a porosz szövetséget kötött a törökkel, a magyarok pedig a porosz királylyal és a szultánnal lépnek titkon érintkezésbe, tőlük várva a szabadulást.

József mindezt tudja, de megmarad akarata mellett. De hogy a háborut folytathassa, újoncot, eleséget és takarmányt kapjon seregének, összehívja a megyegyűléseket. Azok országgyűlést követelnek, anélkül nincs hatalmuk mással szolgálni mint önkéntes adománnyal. Az 1789-iki hadjárathoz, Belgrád ostromához, ezrével hajtják a parasztot munkásnak, lovát, ökrét teherhordáshoz. Igy a paraszt is, addig e rendszer egyetlen igaz támasza, elidegenedett tőle. Ehhez még nagy drágaság, inség is járult, mely különösen az északkeleti szegény megyék lakosságát juttatta végső nyomorra. Hiába vették el katonai erőszakkal a talált gabonát és szénát, hiába fogták kötéllel a legényeket, még Belgrádot is hiába vette be Laudon. A megyegyűlések szava egyre követelőbb; egyre világosabb, hogy a porosz és a lengyel haddal is kész segíteni a magyart, ki csak az alkalmat várja a fegyveres támadásra. Az egész közigazgatás megakad. Magyar szótól, magyar zenétől visszhangzik az ország, nem türték, hogy úri ember másban járjon mint magyar ruhában. A császár még fenyegetődzik: idegen tisztviselőket hoz ide, mert a magyar a magyarral tart, de végre enged. 1789 dec. 18-án kelt német és magyar nyelvű leiratában megígérte a megyéknek az országgyűlést.

Már ez sem volt elegendő. A kormány elvesztette minden tekintélyét. Ekkor birja reá bölcs tanácsosa, Kaunitz herceg, ki minderre már előre figyelmeztette, a már halálával vívódó császárt összes intézkedései visszavonására. Mivel másképp meg nem menthető a monarchia, a császár meghozza ezt a fájdalmas áldozatot (1790 jan. 28). Megsemmisíti élete egész művét és elismeri, hogy Magyarországon a király csak az országgyűléssel együtt hozhat törvényt. Csak három rendelkezését tartja fenn: a jobbágyságra, a toleranciára és a lelkészrendezésre vonatkozókat. Azt kívánja, hogy Magyarországnak annyi

boldogságot szerezzen ez az áldozata, mint amennyit ő akart volna neki biztosítani uralmával. Három héttel később elhunyt az az uralkodónk, kitől még legmegátalkodottabb ellensége sem tagadhatja meg a tiszteletet és a részvétet. (1790 febr. 20.)

Igy ért véget a legveszedelmesebb kísérlet hazánk önállása ellen. A legveszedelmesebb, mert a műveltség és haladás jegyében indult meg a régi rendi alkotmánnyal szinte egybeforrott visszaélések és bűnök egész tömege ellen. József Mátyás király örökébe akart lépni, de mivel nem volt magyar és végső célja még sem Magyarország fölemelése volt, még a leghumánusabban érzők sem követhették. Sikerült egyesítenie a nemzetet — de maga ellen.

Egyelőre szinte teljes az anarchia. A megyék a maguk hatáskörében mindent megszüntetnek, mi a gyűlölt rendszerre emlékeztetett, nem várva be a császár megállapította terminust, május 1-ét. A földmérés aktáit több megyében nagy öröm közepette elégették. Még az sem állította helyre a rendet, hogy a trónörökös, József öccse, Leopold, addig toscanai nagyherceg, kit bölcsesége és felvilágosodása miatt egész Európa tisztelt, Bécsbe jött, átvette az uralmat és júniusra Budára összehívta az országgyűlést. A megyék egymással leveleztek, egymást tüzelték és szinte versenyeztek abban, melyik birja határozataiban, utasításaiban a legtöbb és leghatásosabb alkotmányos biztosítékot felsorolni. Csak kevés volt, ki Leopoldot mindjárt elismerje királynak. A szélsők, kik az elszakadástól sem riadtak vissza, a porosz királytól kértek királyt, ki Károly Ágost szász weimari herceget ajánlotta, kinek Goethe volt ministere. Legtöbben azonban készek voltak Leopolddal is megalkudni, de csak olyan feltételekkel, melyek az országot mindenkorra biztosítják a beolvasztási és németesítő kísérletek ellen. Bámulatos volt az egyetértés katholikusok és protestánsok közt, ami elsősorban az akkor nagyon elterjedt és hatalmas szabadkőművességnek volt köszönhető.

Biztosítani kell az alkotmányt: az csak új törvénnyel történhetik. Törvényhez azonban a király szentesítése szükséges, ki azt megtagadná minden olyan javaslattól, mely hatalmát erősen megszorítaná, vagy éppen a trónöröklést és az örökös tartományokhoz való viszonyt megváltoztatná. E nehézség megkerülésére kiadták a jelszót, hogy II. Józsefnek, sőt már Mária Teréziának is sok törvénytelensége megsértette a Pragmatica Sanctiót, mely kétoldalú szerződés és így az örökösödés fonala megszakadt. Megerősítéséhez új szerződés szükséges, melyre az új király koronázásakor esküt tesz. Igy Leopolddal, ki örökös király, úgy akartak bánni, mint elődjeivel, a választott királyokkal. Belejátszott e gondolkodásba az akkor lezajló francia nagy forradalomnak sok jelszava is. A Budán nagy számban és rikító pompával összesereglő országgyűlés nem is akarta meghívni Leopoldot, míg a hitlevelet el nem készítette. A szent koronát még József visszaküldte, annak őrzésére felváltva bandériumokat küldtek a megyék és ez a fegyveres nemesség egyuttal katonai védelmére is szolgált a rendi gyűlésnek.

Leopold igaz és méltó fia Mária Teréziának. Maga az előzékenység és humanitás, de minden ízében király. Nagyszámú család veszi körül, már rég uralkodik, nagy emberismerő és nem türelmetlen, mint bátyja. A felvilágosodás

íróinak ő az ideális fejedelme. Nyugodtan tűri azt a sok lázító beszédet Budán, megtorlásra nem is gondol. Tisztában van azzal, hogy a magyar mozgalom, amennyiben dinasztiaellenes, csak addig tarthat, míg a külső bonyodalmak lekötik a király fegyveres erejét. Ezért jó viszonyba lép Angliával, a porosz szövetségesével, majd a porosz királlyal is megalkuszik, ki már táborba szállott és a magyaroknak megígérte, hogy alkotmányuk biztosítását keresztülviszi. A megegyezés feltétele igen fájdalmas volt nemcsak a királyra, hanem még inkább az országra nézve: Belgrádnak és a többi hódításnak visszaadása. Mihelyt a reichenbachi egyezség (1790 júl. 27) megvolt, Leopold határozott állást foglalhatott el az országgyűléssel szemben.

Ezalatt az egyes kerületek ülései elkészítették a hitlevéltervezeteket, melyeket aztán a főrendek és rendek egy közös bizottsága öntött végső formájába. Az ülések lármásak és izgatottak. Először, mikor a magyar nyelvet akarják kimondani hivatalos nyelvnek, a horvátok mondanak ellen, majd újra kitör a százados küzdelem a katholikusok és protestánsok közt. A nagytekintélyű liberális főurak, mint Forgács Miklós és Széchenyi Ferenc, csak nagy bajjal akadályozhatják meg a teljes szakadást, mely ismét mindenhatóvá teheti az osztrák befolyást. A hitlevél szerint a kormány egy választott nemzeti senatusra van bízva, mely az országgyűlésnek felelős. A protestánsok jogai a régi törvényeken és békekötéseken alapulnak, nem a türelmi rendeleten. A magyar nyelv a hivatalos nyelv az egész birodalomban. Semmi külső hatóságnak nincs beleszólása Magyarország ügyeibe.

Különös gondot fordítottak a hadseregre. Úgy akarták, hogy a magyar katonaság az országot védje és ne szolgálhasson elnyomása eszközéül. A katonaság is leteszi az esküt az alkotmányra, magyar tisztek alatt az országban szállásol és csak az országgyűlés beleegyeztével vezethető külföldre. A katonai kérdésnek különös jelentőséget adott, hogy maguk a magyar ezredek fordultak az országgyűléshez ama kérelemmel: vigyék el tőlük a német tiszteket és hozzák be a magyar parancsszót. Leopold először is ebben a kérdésben foglalt határozott állást. Kijelentette (júl. 20.), hogy örökölt jogaiból a katonaságot illetőleg mit sem enged, egyebekben azonban kész az országnak azokat a szabadságokat megadni, melyeket a Pragmatica Sanctio biztosít részére. Majd a reichenbachi egyezség után kijelenti azt is, hogy más hitlevelet nem fogadhat el, mint melyet anyja aláírt. Később, szept. 21-én, késznek nyilatkozott teljesíteni a rendek törvényes követeléseit, különösen azt, hogy a magyar ezredekhez magyar tiszteket nevezzenek ki.

Leopold ügyesen felhasználta a rendek pártoskodását és megmutatta, hogy hatalma nélkülök is szilárd alapon áll. A parasztok, attól tartva, hogy az urak törlik Józseftől nyert szabadságaikat, különösen a Tiszántúl táborba szállanak, biztosítva a királyt hűségükről. Leopold pedig összehívja a rác (illyr) egyházi kongresszust Temesvárba, azt mindenképp kitünteti és kegyéről biztosítja akkor is, mikor az fiókországgyűlés módjára tüntetett, és külön kormányt és területet kér a nemzet részére Magyarország rovására. A német katonaság visszatér az országba, megszállja Budát is, »a magyar urak olyanok voltak, mintha orruk vére folyna«. Ekkor felszólítja őket a király, fogjanak már munkához,

és egyuttal Pozsonyba helyezi át az országgyűlést. Ott megy majd végbe a nádorválasztás és koronázás. A helyváltozás azt jelentette, hogy Magyarország rövid függetlenségi ábránd után ismét előbbi provinciális szinvonalára száll alá. Mégis engedni kellett s ezt legalább teljes méltósággal tették. A helyreállott bizalom jeléül a király negyedik fiát, Sándor Leopold főherceget választották meg felkiáltással nádornak, aztán nagy pompával és őszinte lelkesedéssel végbement a koronázás (1790 nov. 15).

Az országgyűlés még együtt maradt és kidolgozta a törvényjavaslatokat, melyek közül különösen a vallásról szóló idézett elő nagy küzdelmet. Az alkotmányt egészen át nem alakíthatta, de legalább megerősítette s bizonyos elvek szerint fejlesztette. Általában ez az első országgyűlésünk, melyet nagy, mindenre kiterjeszkedő irodalom kísér. A josephinus rendszerrel szemben itt tűnik fel először az önálló magyar közjog egész összefüggésében, egységében. Még az alkotmány szót is ekkor használják először mai értelmében. Mohács óta itt jelentkezik először valódi állami öntudat és szembetünő az a meggyőződés, hogy ez az állam csak nemzeti lehet.

Ez a gondolkodás kifejezésre jut a törvényekben is. Ezek közül legfontosabb a X., a birodalom függetlenségéről szóló. Ebben kimondják, hogy »Magyarország, kapcsolt részeivel együtt, szabad ország és egész törvényes kormányformájára nézve (beleértve minden kormányszékét) független, azaz semmi más országnak vagy népnek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánynyal bíró«.

Az igazi ok, amiért a függetlenség ily határozott kijelentésébe belé kellett nyugodni az osztrák miniszteréknek, az, hogy akkor Magyarország a Habsburgok birodalmának egyetlen független országa. Nem lehetett mondani, hogy a szent római birodalomtól függ, ezzel a Habsburgok saját állásukat gyöngítették volna, még kevésbbé, hogy Csehországtól és az osztrák főhercegségtől, melyek maguk is hűbéresei a szent birodalomnak. Ausztria császársága pedig még nem volt felállítva.

E függetlenség igazi garanciája: a nemzeti hadsereg, most is elmaradt. »A törvényjavaslat elkészült, de ő felsége egyszerüen kihagyta«, mondja az országgyülés 1791 febr. 4-iki ülésének jegyzőkönyve kétségbeejtő rövidséggel. Ehelyett »magyar ezredeket« állítanak.

Ezentúl, trónváltozás esetén, hat hónap alatt meg kell történnie a koronázásnak. Mindaddig az összes felségjogokat gyakorolja ugyan a fejedelem, de kiváltságot nem adhat és törvényt nem szentesíthet. A nádor az ország közepén fog lakni, hol a kormányszékek vannak. Budán őrzik a koronát is. A nádor a régi törvények értelmében az ország főkapitánya. De mire ez a törvény elkészült, a király máris eltiltotta fiának, hogy bármi módon beavatkozzék a sorkatonaság vezetésébe.

Elvi jelentőségű a királynak az az önkéntes kijelentése, hogy a törvények hozásának, eltörlésének és magyarázatának joga a törvényesen koronázott királyt a törvényesen egybegyűlt rendekkel együtt illeti meg és az az igérete, hogy sem ő, sem utódai nem uralkodnak rendeletek és nyilt parancsok (patensek) utján. A törvényszékek nem is kötelesek ezeknek engedelmeskedni. A király végre-

hajtó hatalmát csak a törvények értelmében gyakorolja és az ítélethozásba, mely a minden felekezetből kinevezendő bírák feladata, nem avatkozik. Ezekben látszik Montesquieu elméletének hatása: az állami hatalmak különválasztása a közszabadság biztosítására.

Az országgyűlést legalább minden három évben egyszer összehívja a király. Ez a felségjog biztosítása az 1608-iki törvénnyel szemben, mely bizonyos esetben az országbírót ruházza fel e joggal. A királyi hatalmat szolgálja az a megállapítás, hogy az országgyűlés előbb tárgyalja a kir. propozíciókat és csak aztán a sérelmeket. Viszont a király országgyűlésen kívül nem róhat ki semmi adót, sem terhet »sem nemesre, sem nemnemesre, és nem is szedhet katonát«. A horvát és szlavon megyék adóját is a magyar országgyűlés tárgyalja.

Már az 1715: VIII. t.-c. megerősítésével elfogadták a cs. kir. sereget, most a diplomácia közösségét is elismerik. Megújítják az 1741-iki törvényt, mely magyaroknak az államminisztériumba való kinevezését követeli. Egyuttal megigéri a király, hogy arra alkalmas magyar urakat kinevez nagyköveteknek és követeknek. A régi törvények értelmében már az országgyűlés folyama alatt kinevezte a király gr. Esterházy Ferencet követének a szisztovai kongresszushoz, hol a török békét tárgyalták.

Sokkal fontosabb, igazi alkotmánybiztosíték, a protestánsok jogait szabályozó törvény. Ez ugyan igen kevésben különbözik a türelmi rendelettől, de formailag érvényes, a régi alapokat megújító törvény. A protestánsok tehát ismét teljes jogú polgárok és a vallásuk szabad gyakorlatát is csak kevéssé korlátozzák.

Egy pontban azonban visszaesést mutat ez a törvény, a jog és a birodalmi egység kárára. A türelmi rendelettel ellentétben, a horvátok keresztülviszik régi kiváltságuk megújítását, mely szerint náluk protestánsnak nem lehet birtoka és nem viselhet hivatalt.

A király egyenes kívánságára rendezték a görög-keleti egyház ügyeit is. A szerbek már épp egy századja laktak e hazában, anélkül hogy törvény szabályozta volna királyi kiváltságlevélen alapuló jogaikat. Törvényes befogadásukkal enyhíteni akarták azt az ellentétet a szerb és a magyar közt, mely a temesvári zsinaton olyan élesen nyilvánult meg. Megnyerik a teljes polgárjogot: szerezhetnek birtokot és viselhetnek hivatalt. Kiváltságaikat is megerősítik, amennyiben azok az alkotmánnyal nem ellenkeznek. Ez az óvás hiábavaló volt. Alig oszlott szét az országgyűlés, a király külön illyr kancelláriát állított fel és annak élére gr. Balassa Ferencet állította, ki az egész országgyűlés alatt a legádázabb küzdelmet vívta a magyar jog ellen és most is arra használta állását, hogy magyarokat és szerbeket egymás ellen izgatva, az udvart tegye mindkettőjük urává.

A zsidók helyzetét is megállapították. A törvény azokat a jogokat biztosítja részükre, melyeknek József jóvoltából 1790 január 1-én birtokában voltak. Ezek szerint minden városban lakhatnak és ott iparral és kereskedéssel foglalkozhatnak. Csak a bányavárosokból és kerületükből maradtak továbbra is kizárva.

Igazi nemzeti lét megteremtésére, a felekezetek jogainak elismerésén kívül, a jobbágyság felemelése lett volna a leghathatósabb eszköz. A szabadságért és

nemzetért rajongók, mint Hajnóczy, máris teljes felszabadításukat követelték és Berzeviczy Gergely nemzetgazdasági okokból is szükségesnek tartotta a megváltást. De a rendek többsége ebben is ragaszkodott a történeti joghoz. Megerősítették Mária Terézia úrbérszabályozását, a szabad költözködés jogát megadták körülbelül úgy, mint 1556-ban, a további reformot pedig a jövő országgyűlésre halasztották. Még kevesebb történt a magyar nyelv érdekében, melynek ügyét József ellenében oly lángolón karolták fel. A király ebben a pontban volt legszigorubb. Mindössze abba egyezett bele, hogy az egyetemen tanszéket állítsanak a magyarnyelvű hivatalos stílus tanítására, hogy nemmagyarok is megtanulhassák. Az udvar belátta, hogy a nyelv az igazi függetlenségnek legfőbb biztosítéka, és a király mindjárt az országgyűlés után meg akarta tiltani a megyéknek, hogy jegyzőkönyveikben és levelezésükben a magyar nyelvet használják. Ezt a szándékát csak a nádornak és gróf Zichy Károly országbírónak határozott ellenmondása hiusította meg. A latin lassankint visszanyerte uralmát. A többi reformot a jövőre halasztották. Kidolgozásukra, a nádor elnöklete alatt, bizottságokat küldött ki az országgyűlés.

A nemzetet valóban egyesíteni mindaddig, míg Erdélynek külön kormányzása volt, nem lehetett. Az udvar, a »divide et impera« elvét követve, lehetőleg fenn akarta tartani ezt a különválást és ápolta az erdélyi önállóság érzetét. Mária Terézia e célból 1764-ben nagyfejedelemséggé emelte Erdélyt. E törekvésében szövetségesei voltak a szászok, de részben a magyar protestánsok is. Erdélyben ugyanis a protestánsok nem voltak teljesen kizárhatók a hivatalokból, mint Magyarországon, az egyesítés tehát káros lett volna a protestánsokra nézve. Egyebekben, rendi külszín alatt, meglehetős abszolut volt ott is a kormányzat, azzal a különbséggel, hogy a személyes érdek még inkább érvényesült mint Magyarországon, a közjóért pedig alig történt valami. A királynőnek az a terve, hogy a határőrséget az ország keleti részére is kiterjeszti és a székelyeket határőrökké teszi, Csikszékben ellenállásra talált. B. Buccow katonai parancsnok durvasága idézte elő a madéfalvi vérfürdőt (1764), mely után a székelyek vagy kivándoroltak, vagy engedelmeskedtek.

Mióta Magyarországon is kedvezőbbé vált a protestánsok helyzete, az uniónak már alig volt tárgyi akadálya. A Részek (Partium) megyéi már követeket is küldtek Budára, eljött sok erdélyi főúr is az egyesítést sürgetni. A magyar megyék is mind követelték az egyesítést, de a székelyeknél ellenzéket támasztott a terv ellen gr. Nemes, gr. Hatzfeld miniszter veje. A két kancellária még együtt maradt. De a király már augusztusban elhatározta, hogy az erdélyi országgyűlést csak magyar koronázása utánra hívja össze, mire elegendő katonaság lesz az országban a nyugtalankodók megfékezésére. Kir. biztosának pedig meghagyta, hogy az egyesítés »káros« szándékának minden módon állja utját.

A gyűlést Kolozsvárt nyitották meg dec. 21-én. Maga a hely választása is előzékenységet mutatott; Kolozsvár Nagy-Szebennel szemben az, mi Buda Pozsonnyal szemben. A kir. biztos a király nevében biztosította a rendek összes jogait és szabadságait. Itt is helyreáll a régi állapot, csakhogy itt a királyi előterjesztés követelése szerint még ezután, az országgyűlésen kell szabályozni az úrbért. A tárgyalások magyarul folytak, az uniónak b. Wesselényi Miklós, kit

József császár Kufsteinba küldött fogságba, mert háborut viselt szomszédja, gr. Haller ellen, volt lelkes és határozott szószólója. Az unió azonban a szászok határozott ellenzése miatt nem igen haladt. Még be sem volt zárva a magyar országgyűlés, máris elrendeli a király a két kancellária elválasztását és gr. Teleki Sámuelt nevezi ki kancellárnak. Gr. Pálffy Károly magyar főkancellár lemondott, mert ezt a fontos változást tudta nélkül hajtotta végre a király és csak Leopold határozott kívánságára szolgált tovább. Ez a miniszteri felelősség tudatának első nyilvánulása nálunk. Az országgyűlés felirata az unió érdekében már mitsem használt; a két testvérhaza még egy fél századig külön maradt.

301. ábra. Idősb báró Wesselényi Miklós.

Igy az oly lelkesen, oly magasan szárnyaló reményekkel fellépő nemzeti mozgalom, melyet József abszolut és nemzetellenes intézkedései keltettek életre, voltaképpen igen keveset ért el. Csak a régi jognak valamivel erősebb és szabatosabb kifejezése teszi az 1790—91-iki országgyűlést mindenkorra emlékezetessé. A lényeg, amit igazán elértek, a régi alkotmány körülbástyázása, a nemesi jognak újraérvényesülése volt. A mozgalom kudarcát nemcsak a király vagy az udvar okozta, hanem mindenekfölött az a körülmény, hogy még Magyarországon is erősebb a szétválasztó rendi és felekezeti szellem mint az egyesítő nemzeti eszme. Ez csak a lelkesedés ünnepnapjait tölti be, a hétköznapokon még az a gondolkodás uralkodik, mely Mohácshoz vezetett.

II. FEJEZET.

A REAKCIÓ KORA.

A SZATMÁRI BÉKE óta a királyság veszi kezébe Magyarország helyreállításának, felemelésének, a haladó nemzetek közé sorozásának munkáját. Hogy ez a munka és eredménye egyuttal a királyi hatalom emeléséhez is vezetett, az természetes és igazságos. Hogy pedig a diadal eredményeiben maga az uralkodó főképp Ausztriát akarta részesíteni, József császárnak és rendszerének bukásához vezetett.

Az 1790-iki mozgalom annyiban nyit új korszakot, hogy akkor a nemzet maga veszi kézbe nemcsak fennmaradásának, hanem önönfejlesztésének munkáját is, még pedig nemzeti alapon. Hajnóczy, gr. Széchenyi Ferenc és társaik voltaképp a császár reformjait óhajtották volna folytatni, de nemzeti szellemben, a magyar erősítésére.

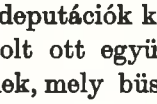
Csak két eleme volt a magyar birodalomnak képes és hajlandó arra, hogy a reform nagy művét a nemzet javára, jövője biztosítására megindítsa. Az egyik a nagyúr, ki teljesen részese a külföld műveltségének, de kiből sem az idegen kultura, sem az udvar, de még a császár szolgálata sem birta kiölni a hazaszeretetet és a fajához való ragaszkodást. Ezekhez tartozik Széchenyi Ferenc, Zichy Károly országbíró, Pálffy Károly kancellár, Forgács Miklós, Apponyi Antal, Ürményi József és a nagybefolyású Pásztory Sándor, a kancelláriánál a közjogi ügyek előadója. Mai szóval liberálisoknak neveznők őket. A másik az író és tudós. Ezeknek egy része még a régi világhoz tartozik, ideáljait a multban keresi, a császár politikáját rombolónak nézi, egész lelkével a múló rendi világon és különösen az egyházon csüng. Ilyenek a hazai történeti anyag első nagy gyüjtői, Pray György és Katona István exjezsuiták, ilyen Szeicz Leó egri szervita, a kor egyik legkiválóbb pamfletistája, a költők közül pedig a korán elhunyt Ányos Pál, »a kalapos király« ellen intézett haragos vers írója. A másik ellenben minden ízével a felvilágosodás tanához tapad és Voltaireben, Rousseauban nemcsak a nagy írót, hanem az emberiség jótevőit, irányító prófétáit tiszteli. Ezekhez tartozik a nagy többség: az öregek közül B. Orczy Lőrinc generális, a testőrök közül Bessenyey, Barcsay, Báróczy, a papok közül Verseghy, a forradalom ünneplője és mindenekfölött Kazinczy Ferenc, ki egészen magáévá

tette kora műveltségét, ki égett a vágytól, hogy azt hazájára nézve gyümölcsözővé tegye és kinek buzgalmát és szeretetreméltóságát csak puritánus önzetlensége múlja fölül. Szellemi fejük pedig Hajnóczy József, kit az első komoly magyar szociológusnak nevezhetnénk, egy lutheránus pap fia, ki nemnemes létére József alatt alispánja lett Szerémnek, majd a császár bukásával elvesztve hivatalát, egészen a tudománynak élt és a jobbágyság történetének megírását választotta feladatául. Ezek mind örömmel üdvözölték a francia forradalmat, mint egy új kor megnyilatkozását, és elérkezettnek látták az időt Magyarországon is, hogy határt szabjanak úgy az udvari önkénynek, mint a papi kapzsiságnak és feudális erőszaknak. Kevesen voltak, mint minden új hit apostolai. De befolyásuk máris érezhető. Azok a bizottsági

302. ábra. Gróf Széchenyi Ferenc.

munkálatok, melyeket az országgyűlési deputációk készítettek, bizonyítják, hogy oly kincse volt ott együtt a szakértelemnek és az őszinte lelkesedésnek, mely büszkeségévé válnék bármely országnak. Nem gondolhattak még az alkotmány megdöntésére, de annak minden visszaéléstől való megtisztításában látták életcéljukat és áldozattól sem riadtak vissza. A fiatal nádorban komoly és buzgó vezetőt találtak. És, ami tán legjobban mutatja belátásukat és szándékuk megállapodottságát, súlyt helyeztek a nevelésre, nemzeti és liberális irányban, a felekezeti békók lehető eltávolításával.

303. ábra. Katona István aláírása.

Maga Leopold király éppen nem látott elvi ellenséget a forradalomban; tisztán politikai érdekkel szemlélte, mi történik Párisban. De Leopold 1792 március 2-án hirtelen meghalt és fia, Ferenc, ki volt szolgáltatva az udvari emberek befolyásának. A viszony Franciaországhoz mindjárt ellenségessé vált és XVI. Lajos kénytelen volt a nemzetgyűlésen hadat üzenni a magyar és cseh királynak. Igy Ferenc uralkodása mindjárt azzal a páratlan nagy háborval kezdődött, mely hosszú uralkodása egész első felét betöltötte és mely mély és ki nem törülhető nyomot hagyott egész gondolkodásában és kormányzásában. Mindjárt összehívja az országgyűlést Budára és megkoronáztatja magát. A rendek előtt Spielmann államkancelláriai

304. ábra. Kazinczy Ferenc.

tanácsos feltárja a katonai helyzetet és segítséget kér. A rendek Mária Terézia példájára hivatkozva, nagy lelkesedéssel szavazták meg az újoncokat, azonfelül négy millió forint önkéntes segítséget. Ezek a felajánlások aztán a háboruk egész tartama alatt minden országgyűlésen ismétlődtek és Magyarország nem fukarkodott sem pénzével, sem vérével a szajnamelléki nagy tűz elfojtásában. A király viszont még az 1792-iki országgyűlésen megengedte, hogy a magyar nyelv Magyarországon rendes iskolai tárgy legyen, a kapcsolt részekben pedig rendkívüli, hogy így a honfiak kellő előkészültséget nyerjenek és idővel minden hatóságnál lehessen alkalmazni. Beleegyezett az illyr kancellária eltörlésébe is. Ezen az országgyűlésen jelentek meg először a görög-keleti püspökök a főrendiházban.

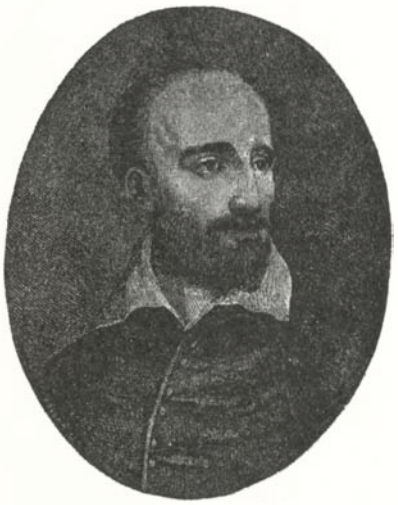
Bár Ferenc mindenben kedvében járt a rendeknek és a legnyájasabb szavakkal szokta kifejezni hajlandóságát a nemzet és tiszteletét az alkotmány iránt, a lojalitás magában nem magyarázza meg a sok és állandó áldozatot. Míg Magyarország rendi alapon állott és az egyház megtartotta hatalmát és befolyását, a végsőig kellett küzdenie azon mozgalom ellen, mely nemcsak a trón és a nemesség, hanem főképp a kath. egyház ellen irányult. Elvei, győzelme nálunk is teljes felforgatást idéztek volna elő. Mikor Bonaparte 1796 végén először közeledett hazánkhoz, máris féltek, hogy parasztlázadás tör ki. A király lefejeztetése, a nemesség és papság üldözése, a guillotine uralma okozták, hogy éppen a két kiválóan alkotmányos ország, Anglia és Magyarország vívták a legszívósabb küzdelmet az új köztársaság ellen.

305. ábra. I. Ferenc.

Könnyű volt most már elhitetni, hogy a reform szükségképp for-

radalomra vezet. Hisz Franciaországban is lojális királyhűséggel kezdődött az a reformmozgalom, mely később olyan végzetessé fejlődött. Igy történt, hogy Ferenc, elhagyva ősei hagyományát, csak a meglevő fenntartásában látta az üdvöt. A régi magyar nemesi alkotmány éppen nem lehet veszedelmes; azonfelül a nemzetet is képtelenné teszi az emelkedésre. Fenn kell tehát tartani. A demokratikus és liberális irányzat ellenben mindkét szempontból egyaránt veszedelmes; meg kell tehát semmisíteni.

306. ábra. Martinovics Ignác.

A magyar nemzeti és szabadelvű irány, miután az országgyűlés nem volt folytonos, különösen az irodalomban nyilvánulhatott meg. Ezért már 1792 óta ismét behozzák a cenzurát, mely ugyancsak szigoruan bánik el a tiltott elveket hirdető művekkel. Megkezdődik a rendőri kémkedés és a titkos feladók átkos munkája is. A titkos rendőrség intézményét Leopold hozta magával Itáliából és már ő is túlságos sokat törődött vele. Ferenc alatt pedig csakhamar a rendőrség feje vált a legbefolyásosabb ministerré, és nemcsak Ausztria, hanem az eddig a fekélytől ment Magyarország is megtelt a »spiclik« és gyakran előkelő állású delatoroknak undok sokaságával.

Minthogy a szabad szó és a szabad sajtó megszünt, titkos társaságba állottak össze a gyökeres reform hívei. A »reformátorok társaságának« Martinovics Ignác volt a vezetője. Előbb pálos pap, aztán a fizika egyetemi tanára Lembergben, majd titkár Leopold király kabinetjében. Mint tudós nem jő számba, de elsőrangú publicista tehetség, melyet Leopold felismert. A felvilágosodott király halála után a »demokratáknak már nem volt helye az udvarnál«. Martinovics erősen megtámadja az udvar franciaellenes politikáját. Ferencnek pedig szemére veti, hogy hízelkedik a nemzetnek, de csak azért, hogy elnyomja, kizsarolja, Ausztria gyarmatává tegye. A második igazgatóban, Laczkovics János kapitányban, még sokkal erősebben buzog ez a nemzeti ér. Ő volt egyik vezetője a magyar katonai mozgalomnak 1790-ben, aztán, mivel ott előmenetelének vége szakadt, kilépett és az irodalomnak élt. Szóban, tettben igazi kuruc. A harmadik Hajnóczy, a komoly tudós és emberbarát, ki éppen nem ért egyet a forradalom szélsőségeivel, a negyedik Szentmarjay, a francia eszmék világboldogító hatásában őszintén hivő szép, ifjú ember, az ötödik gr. Sigray Jakab, a kőszegi tábla bírája. Martinovics Bécsben is alapított társaságot és összeköttetésbe lépett a francia konventtel. Midőn a forradalom előrehaladt, még egy titkos társaságot alapított »Szabadság, egyenlőség« néven, melynek már csak igen kevés volt a tagja.

Martinovicsot 1794 júl. 24-én elfogták Bécsben, oda vitték Pestről Hajnóczyt, Szentmarjayt, Laczkovicsot, azután mindnyáját Budára hozták és megkezdték ellenük a felségsértési pört. Ki kell mondanunk, hogy ez a pör kez-

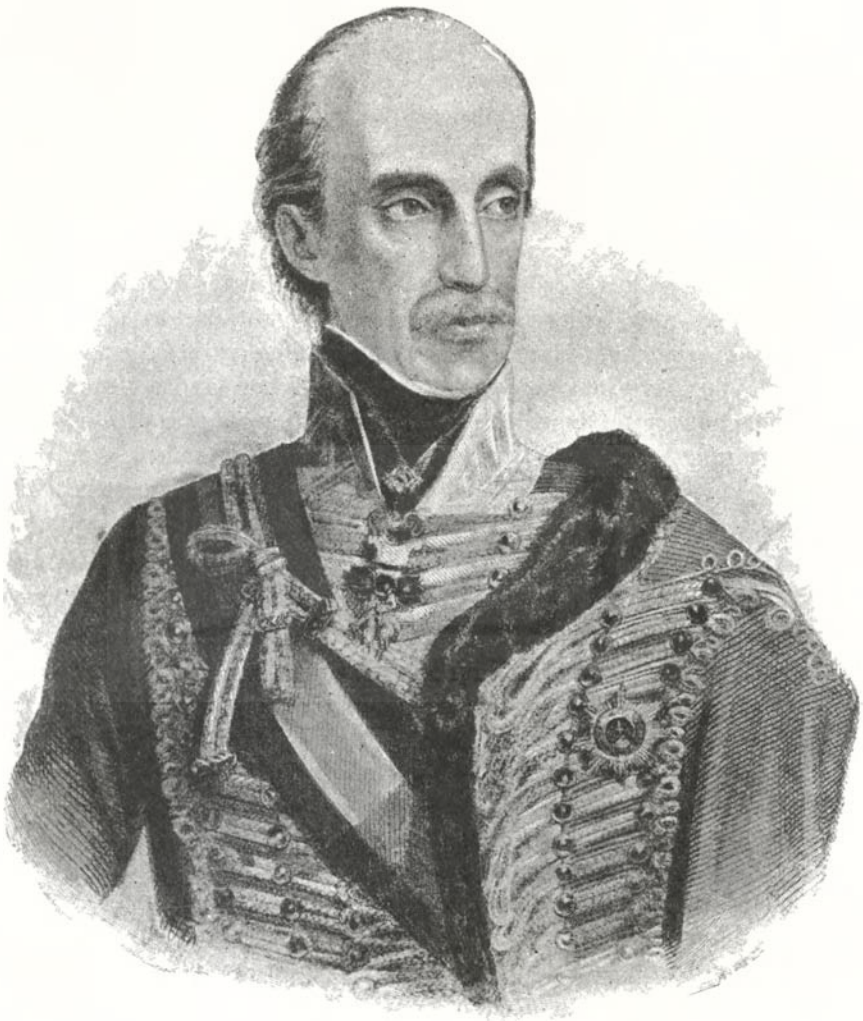
dettől fogva még a formális igazsággal is ellenkezett. A vádlottak védelmi szabadságát megszorították és felségsértésnek minősítették Szent István törvényei alapján azt, mi alig volt több egy irodalmi társaságnál és önképzőkörnél, ha nem is politikai cél, de mindenesetre politikai eszköz nélkül. A királyi tábla nemcsak az öt igazgatót ítélte halálra, hanem kilenc társukat is, köztük Kazinczy Ferencet és még két írót, Verseghyt és Szentjóbi Szabó Lászlót. A többi részest börtönre ítélték. Ez kevés volt a hétszemélyes táblának. Az már összesen tizennyolcat ítélt halálra, köztük két alig husz éves diákot. Az ítéletet május 20-án az azóta Vérmezőnek nevezett téren végre is hajtották az öt igazgatón, és két héttel később (1795) még két fiatal ügyvéden, a nagytehetségű Őz Pálon és Szolárcsik Ferencen. Magyarország íróinak java Kazinczyval együtt Kufstein, Spielberg és Munkács tömlöceibe került. A szabadkőművespáholyokat bezárták. Az egész országra a halál csendje borult. Ki mert volna itt már javításról, visszaélésről vagy elnyomásról beszélni?

Ily módon a bécsi kormány elérte célját. Igaz, hogy csak a gyönge és szegény radikálisokat sujtotta; író még akkor nem számított Magyarországon. De bukásukba belevitte a számosabb és hatalmas liberálisokat is, kiknek törekvése az ország emelésére mindig aggasztotta. A régi rendszer vezérembereit egymásután kimozdították állásukból: gr. Zichy országbírót, Ürményi personálist, gr. Hallert, a helytartótanács alelnökét nyugalomba küldték. Miután a nádor egy tüzijáték alkalmával szerencsétlenül járt és sebeibe bele is halt (Laxenburgban, 1795 júl. 10-én), már nem maradt más nyomatékos állásban, mint a politikai és vallásos reakciónak, — melyet főkép Thugut minister képviselt — kész eszköze.

1796-ban már kimondja az országgyűlés, hogy a trón, az oltár és a nemesi kiváltság védelmére ad katonát a »törvényes alkotmány és a keresztyén vallás« ellenségei ellen. Ez a felajánlás a legnagyobb, hisz Bonaparte akkor kezdte meg pályafutását. Adnak 50.000 újoncot, a császári és királyi sereg 340.000 harcosa élelmére 2,400.000 mérő gabonát, 80.000 ló tartására 3,760.000 mérő zabot, azonfelül 20.000 ökröt és 10.000 lovat. Nádornak megválasztották a király öccsét, az akkor 20 éves József főherceget. Egyebet nem is tettek — annyira ideális ez az országgyülés! 1802-ben, midőn egy időre helyreállott a béke, már van ellenzék, különösen a vámrendszer ellen, mely Magyarországot elszegényíti. De azért »a magyar hadsereg« részére megadják a kívánt 64.000 embert, háború esetére pedig még 12.000 új vitézt ajánlanak fel. Felemelik az adót 5 millió forintra és a só árát mázsánkint 1 forint 6 krajcárral, mint a király akarta. Új törvényt csak egyet hoznak — elég jellemzően: a vadászatról. De az akkori viszonyok közt már az is elég, hogy oppozició egyáltalában volt és hogy legalább a közjogi kérdések formáiban fenn akarták tartani Magyarországot.

Ezt a közjogi formát az eddigieknél is nagyobb válságba juttatta az, hogy Ferenc 1804 augusztus 11-én a maga és örökösei részére felvette Ausztria örökös császárjának címét. Egyelőre még 1806-ig a római császárit is megtartotta. Tudjuk, hogy az örökös tartományoknak egy néven való egyesítése már József alatt tervben volt. Most lehetővé tette e terv végrehajtását a szent birodalom fel nem tartóztatható bomlása, a dinasztiára nézve pedig szükségessé tette,

hogy Franciaország 1804 május 19-én népszavazás utján örökös császárrá választotta Bonaparte Napoleont. A császári cím kezdetben a világuralmat jelentette és később is az első méltóságot jelölte a keresztyénség fejedelmei között. Annyira kizárólagos, hogy még II. József is kénytelen volt megtagadni Katalintól a császári címet. Napoleonra épp úgy hatott a régi római Caesarok

307. ábra. József főherceg nádor.

példája, mint ezer év előtt Nagy Károlyra. De ha van más dinasztia, mely e címet örökösen viseli, a Habsburgok, kik századokon át viselték, el nem maradhatnak mögötte. Országaik területében és hatalmában is megtalálták az ehhez való jogcímet. Igy el lévén ismerve, hogy a császári cím magasabb a magyar királyinál, könnyű volt azt a következtetést levonni, hogy ennek az új császárságnak, melynek császára egyuttal magyar király is, Magyarország csak egyik

provinciája. Az, hogy a magyar ügyeket — eddig is törvénytelenül — a császári ministerek igazgatták, most szinte természetesnek tünt fel.

Ez ellen a következtetés ellen nem sokat használt Ferencnek az a biztosítása, hogy amit monarchiája fénye és méltósága emelésére határozott, az Magyarország törvényeinek és alkotmányának épségben maradásával történt.

A beolvasztás veszélye, mely oly régi mint a Habsburgok uralma, most testet öltött. Különös, hogy minden biztosítás és törvény ellenére, az az 1804-ben felvett cím mai napig oly politikai irányzatot jelöl, mely ellen egy egész nemzet folytonos óvatosságára van szükség.

Mindig megvolt a közjogi kérdéseknek az a hasznuk, hogy a magyart felébresztették. Az 1805-iki országgyűlésen, noha a király iránt a legnagyobb bizalommal viseltetnek és noha Napoleon már Bécset fenyegeti, határozott ellenzéki szellem vonul be a diétába. De az Ausztriához való viszonyt alig említik ; hogy is ne bíznának a király szavában ? Még az oly kényes kereskedelmi kérdést sem igen feszegetik. Új erőt a magyar nyelv fejlesztéséből remélnek nyerni. Ebben, úgy vélik, még legkevésbbé jöhetnek összeütközésbe az uralkodóval. El is készítettek egy törvényjavaslatot, mely azonban szintén csak igen keveset lendített az ügyön. Az udvar tagadó álláspontját ekkor kezdte a nemzetiségekre való szükséges tekintettel igazolni. Ez ok mögött az a százados vágy rejlett, hogy Magyarország egyesítését semmi módon sem lehet tűrni, sem elismerni. Az igazi okok közt szerepelt az az aggodalom is, hogy ha a magyar válik hivatalos nyelvvé, sokkal több protestánst kell alkalmazni, mert azok jobban birják a nyelvet a katholikusoknál.

A bécsi kormányrendszer egész erkölcstelenségét a titkos feladásokról szóló vita fedte fel. Magyarország meg akart szabadulni ettől a lealázástól, hozott is róla törvényt, de a császári politikán ebben az irányban sem tudott változtatni. Alig volt már valamirevaló ember, kinek levelezését ne olvasta volna el, ne másolta volna le »a fekete kabinet« és e gyanú alól még az uralkodóház tagjai sem voltak kivéve.

Napoleon lángesze reá is mérte erre az egész veszni induló, még gonoszságában is kicsiny világra a halálos csapást. Elfoglalta Bécset, 1805 dec. 2-án Austerlitznél szétveri az egyesült orosz és osztrák seregeket és Pozsonyban diktálja a békét, melyben Ausztria elveszti Velencét Dalmáciával együtt, melyeket 1797-ben nyert Belgiumért, és azonfelül Tirolt is.

Újra katonaságot és adót kellett kérni, mert az udvar csak alkalmat, szövetségest várt, hogy újra összemérje fegyverét a franciával. A magyar ellenben őszintén akarja akkor a békét, hisz Napoleon, ki a társadalmi rendet Franciaországban helyreállította, azt máshol sem döntheti meg. A pénzügyek rossz állásán csak a béke segíthet. Azt pedig a nemes ember is megérzi, hogy a bankópénz értéke napról-napra leszáll, arany és ezüst nincs is már forgalomban, a szegénynek meg csak kongópénz jut, akár Rákóczi idejében. A gazdasági és politikai elnyomást egyre súlyosabbá tette, hogy a dinasztia minduntalan Magyarország áldozatkészségéhez volt kénytelen fordulni. Az utasítások szinte egyértelmüen a gyökeres változás szükségét követelik. A hazafias irány a rendeknél teljes túlsúlyra jut és Felsőbüki Nagy Pál, Sopron megye

ifjú követe nagy szónoki tehetségével és határozott jellemével méltó kifejezést is tudott adni az annyi idő óta elhanyagolt nemzeti érdekeknek és reményeknek.

A főrendek ellenben, nem úgy mint 1790-ben, már egészen az udvar rendelkezésére állanak és megakadályozzák az ellenzéki feliratoknak a király elé jutását. A király pedig éppen nem áll a pártok fölött. A kormányok ellen dörgő Nagy Pált magához hivatja Bécsbe, ad audiendum verbum regium, és atyai intésével lehetetlenné teszi neki az oppozició további vezetését. Mikor b. Vay Miklós generális a főrendeknél amellett szólalt fel, hogy senki se adhasson többet mint amennyit a törvény reá kiró, mert különben nem az érdemet jutalmaznák, hanem a gazdagságot, a király megfosztotta őt tábornoki rangjától. Ezt azonban, a rendek közbenjárására, vissza kellett neki adni, sőt külön is biztosítania kellett az annyira megsértett szólásszabadságot. (1807.)

De nemcsak a király érezte akkor a magyar országgyűlés fontosságát, érezték azt a rendek is. Meg is mondták sokszor, hogy Európa szeme rajtuk csüng. A magyar rendek határozott fellépésének volt csak köszönhető, hogy Ferenc császár nem bonyolódott abba a háboruba, melyet az országgyűlés tartama alatt az orosz-porosz-angol szövetség folytatott Napoleon ellen. A szavak és törekvések már felülemelkednek a rendiségen. Mikor az adóról van szó, védik a jobbágyot, »mert ők nemcsak a nemesség képviselői, hanem az egész nép védelmezői«. Mikor a magyar nyelv ápolásáról van szó, Nagy Pál kimondja azt a forradalmi szót, hogy a nyelv fontosabb az alkotmánynál is, mert az alkotmányt, ha elvész, vissza lehet szerezni, de ha elvész a nyelv, vele vész a nemzet és többé fel nem támadhat. És mi sem bizonyítja annyira a demokratikus gondolkodást, mint az az itt először országgyűlésen kitűzött cél, hogy az egész lakosság tanuljon meg magyarul.

Követelik is az 1790—91-iki országgyűlés bizottsági munkálatainak tárgyalását, de hiába. Követelik, és most először, a szabad kereskedést Ausztriával, minthogy ez biztosítja legjobban mindkét ország jólétét. Természetesen ebben sem érnek célt, de legalább felhasználják az alkalmat Ausztriával és a császári címmel szemben a birodalom függetlenségének tüzetes kifejtésére. Sok szép szó esett a nemzeti nevelésről is.

A konzervativ, régi divatú hazafiság, mely annyi igaz emberséget rejtett magában, ezen a diétán mutatkozott legrokonszenvesebb alakjában.

Törvényt mégis csak adóról, katonáról lehetett hozni. A magyar, ha szóval könnyített szívén, szivesen jár kedvében királyának és készséggel hoz áldozatot.

Ez az áldozat most csakis a birtokosokat terheli. A nemes, a polgár, a városi iparos és kereskedő évi jövedelmének egyhatodát adja közcélra. Az ingatlanok, földek és házak után az érték 1 százaléka jár. Mindez alól a jobbágy fel van mentve. Megszavaznak azonfelül 12.000 újoncot, de nem sorozás, hanem csakis toborzás utján. A foglalóra, mivel az sokat elcsábít, 200.000 forintot ajánlanak fel. Kimondják, hogy a zsidókat is be lehet fogadni a hadseregbe.

A többi törvény, különösen a kereskedésre vonatkozó, merő jókívánság és írott malaszt. Csak az fontos, hogy Fiumét ekkor kebelezik be az országba.

A következő országgyűlésnek, 1808-ban, Mária Ludovika királyné koronázása volt a kimondott célja, az igazi pedig a fegyverkezés. A császár arra készül,

hogy még egyszer összemérje erejét Napoleonéval s most már összes népei lelkesedésére óhajt támaszkodni. Ezt maga Napoleon azzal teszi lehetővé, hogy már nem mint a szabadság és az emberi jog legendaszerű hőse szerepel, hanem mint könyörtelen hódító és a népek szabadságának elnyomója. Az az erkölcstelen fondorlat, mellyel Spanyolországot 1808-ban meg akarja magának szerezni, nemcsak hatalmának anyagi alapjait rendíti meg, hanem erkölcsi tekintélyének is véget vet. Addig a fejedelmek és kabinetek harcoltak ellene, most a nemzetek lelke fordult ellene. Magyarországon, hol annyi volt a bámulója, meglepő gyorsan megy végbe ez a változás, még az érte rajongók, mint Kazinczy is, belátják, hogy hatalma veszedelem minden szabad nemzetre nézve. Ez magyarázza meg, hogy ez a diéta valamennyi közt a leglojálisabb. Megszavazzák a nemesi felkelést, mely már 1797-ben és 1805-ben is lóra ült, de ellenséget nem látott, csakhogy most már lehetőleg gondoskodni akarnak hadi kiképzéséről is. A király három év alatt országgyűlés nélkül is egybehívhatja az insurrectiót, sőt a régi törvények értelmében még a bandériumokat is kiállíttathatja.

Ennyi áldozat árán valahára el is érnek valamit: a magyar nemzeti katonai akadémia felállítását, melyet már 1790 óta hiába sürgettek. Az intézetet közadakozásból állítják fel: az országgyűlés alatt 800.000 forint gyűlt össze e célra, mihez később még 200.000 forint járult. Célja az, hogy a magyar ifjúság olyan tudományt szerezzen, olyan nevelésben részesüljön, hogy akár a rendes hadseregben, akár nemesi fölkelés idején megfelelően tudja hazáját szolgálni. Nevét a királynénak köszönte (Ludovika Akadémia), ki koronázási honoráriumát, 50.000 forintot, az intézetnek ajánlotta fel; vezetése a nádor feladata.

Már a jövő év elején kitört a nagy háború, melyben a monarchia egyedül áll szemben a nagy hódítóval és mégis, ha nem győztesen, de becsülettel megállja helyét. A vezér most Károly főherceg, ki első diadalai óta, bátyja féltékenysége folytán, távol állván a hadvezetéstől, a sereg szervezésével foglalkozott és mindig a békét ajánlotta. A hadjárat úgy indul meg mint a régiek: Napoleon győz és elfoglalja Bécset. De csakhamar fordulat áll be. Midőn a francia sereg át készül menni a Duna jobbpartjára, Károly főherceg megtámadja és két napi kemény csata után (1809 május 21 és 22) Aspernnél és Esslingnél visszaveri. Napoleonnak Bécsbe kellett visszavonulnia, hogy újjászervezve és megerősítve ármádiáját, még egyszer megkisértse a döntő csapás mérését.

Schönbrunnban kelt Napoleonnak az a híres kiáltványa, melyben a magyarokat felszólítja, legyenek barátai, gyűljenek össze Rákos mezejére, válasszanak magoknak nemzeti királyt, ki köztük országol és értük él, legyenek függetlenek Ausztriától és a dinasztiától, melyért annyit áldoztak és amely mégis úgy bánt velük mint hódított tartománnyal, és közöljék vele határozatukat (1809 május 15). Bár ez a proklamáció röviden összefoglalja mindazt, mi a magyar hazafi bánatos szívében visszhangozhatott, hatása alig volt. Csak Berzeviczy Gergely, ki biztosnak tekintette a Habsburgok bukását, fordult Napoleonhoz egy alkotmánytervezettel, és csak Pesten gondolt néhány elkeseredett kuruc író, köztük Horvát István, a csatlakozásra. Úgy hitték akkor, hogy Napoleon öccsét, Luciánt, kivel ennek szabadelvűsége miatt meghasonlott, szánta magyar királynak. Bár a paraszt

sem bízott a franciában, általános volt a pórlázadástól való félelem és sok nemes nem mert részt venni az insurrectióban, nehogy családja, birtoka oltalom nélkül maradjon.

A nemesi felkelés szervezésén és felfegyverezésén őszinte buzgalommal fáradott József nádor, kinek Kisfaludy Sándor volt az adjutánsa, de a király és a hadsereg vezetőinek közömbösségével vagy rosszakaratával szemben minden eredmény nélkül. Még Napoleon is tudta, hogy nem kell a kitünő és vitéz lovasoktól tartania, mert még nyergük sincs. Pedig most eljött az alkalom a véres mérkőzésre. Beauharnais Eugén, Napoleon mostohafia, Itália alkirálya, az olasz határtól fogva nyomon követte János főhercegnek visszavonuló, az osztrák fősereg felé tartó hadát. Igy jutott el a Rába mentén Magyarországba. Az egyes megyék nemesi hadaival folytatott kisebb csetepaték után az volt a franciák ítélete, hogy vitézek, de tanulatlanok. Midőn János főherceg Győr alá ért, hozzácsatlakoztak a felkelő nemesek és a rendes sereggel együtt vívták Szabadhegynél a híres győri csatát (1809 jún. 14). Nem volt sem jó fegyverük, sem katonai gyakorlatuk, a vezetés is lehető rossz. Mohács volt ez kicsiben. Mégis, az annyira elterjedt lekicsinylő véleménnyel szemben, ki kell mondanunk, hogy az ősi virtus itt is csudákat művelt. Beauharnais Eugén egy órai kemény harc után már visszavonulásra gondolt és csak Macdonald tábornok megérkezése állította helyre a csatát. Akkor is rendben hátráltak az insurgensek, csak a tiszai megyék bandériumai, melyek részt sem vettek az ütközetben, szaladtak Budáig, hol a hajóhídnál állította meg őket Alvinczy generális. János főhercegnek kapóra jött, hogy a csatavesztésért a magyarokat okolhatta.

A döntés máshol következett be. Napoleon július elején ismét átment a Dunán és két napig tartó ütközetben Wagramnál megmérkőzött Károly főherceggel. János főherceg elmaradása miatt elveszett az a nagy csata és Napoleon ismét mint győztes diktálhatta a békét. Ezt annál inkább meg kellett kötni, mert szövetségesei, az oroszok és lengyelek, is betörtek Galiciába és onnét már a magyar határt is fenyegették.

Ebben a békében (Schönbrunn, 1809 okt. 14) a monarchia elvesztette egész tengerpartját. Elveszett a magyar tengerpart is és Horvátország egész a Száváig. Ezen a területen francia kormány volt, melynek vezetője: Marmont tábornok, kitünő közigazgatásával és különösen útépítéseivel örökítette meg nevét. De legalább annyi áldozat árán megvolt a béke. Ez pedig állandóbbnak ígérkezett az előbbieknél. Napoleon 1810-ben nőül vette Ferenc császár leányát, Mária Lujzát és a Habsburg dinasztiát és birodalmát az ő részéről már nem fenyegette veszély. Magyarországon őszinte örömmel fogadták a hírt és tartósnak remélték az országnak és Európának nyugalmát.

Ez a biztonság arra bátorította az ausztriai kormányt, hogy gyökeresen leszámoljon a hosszas és szerencsétlen háboruk pénzügyi következéseivel. Ausztria pénzügyeinek ziláltsága régebben közmondásos volt. Nagy francia háboruit csak angol és hollandus subsidiumokkal és kölcsönökkel viselhette, nagy török háboruinak Magyarország viselte költségét. Csak Mária Terézia teremtett ebben is rendet. Ennek az volt a kifejezése, hogy a bécsi bank jegyei, melyek Magyarországon is forgalomban voltak, egyenlő értékük voltak az

arany- és ezüstpénzzel. Csak 1796 óta szállott alá fokozatosan értékük, úgy hogy már 1808-ban 100 ezüst forintért 220 forintot kellett adni bankóban. A háborut Ausztria bankóval folytatta, mint a francia köztársaság assignatokkal ; az eredmény sem lehetett más. Már 1808-ban 700 millió forint volt a fedezet nélküli bankó és ez az összeg az 1809-iki háború által 1060 millió forintra emelkedett. Az ázsió annyira felszökött, hogy 1 ezüst forintért 10 papirost is kellett adni.

Ezt az 1811 febr. 20-án kiadott pátens, melynek gr. Wallis pénzügyminister volt a szerzője, tette nyilvánossá. E pátens az 1060 millió bankó értékét leszállítja ötödére, 212 millióra és ugyanazon arányban leszállítja a 80 milliónyi névértékre halmozódott rézpénz értékét is. Hogy a pénzügyeket gyökeresen kigyógyítsák, még az államkölcsönök kamatait is leszállítják felére. Ez tehát a teljes és leplezetlen állami csőd. De hogy kiláboljanak belőle, a 212 milliónyi új bankó számára is kellett fedezetről gondoskodni. Úgy tervezték, hogy ennek feléért Ausztria, a másikért, 100 millióért, Magyarország vállaljon kezességet. Magyarország ugyan nem igen fejlődött, de Ausztria Napoleon hódításai folytán annyira megcsappant, hogy ez az arány nem is látszott igazságtalannak. A kezesség alapját pedig, francia példa után, hol az egyházi javakat mindjárt a forradalom elején nemzeti birtoknak nyilvánították és el is kótyavetyélték, az itt még nagyrészt érintetlen egyházi birtokban remélte megtalálhatni a kormány.

Mindezért, de különösen a szintén szükségesnek látszó adóemelés miatt, össze kellett hívni az országgyűlést. Ezt a megyéknek a kormány elleni küzdelme előzte meg. A megyék ugyanis nem ismerték el a pátens törvényességét, mivel pátensekkel Magyarországot kormányozni nem lehet. Tiltakoztak az ellen, hogy egy tollvonással, törvényellenesen, az ország lakosainak ingó vagyonát egyszerre $^1/_5$-ére lehessen leszállítani. Noha igazuk volt abban, hogy a bankót semmi törvény be nem fogadta, a gyakorlat ellenük szólt, mert hisz szívesen fogadták el ők is a papirpénzt. Ami még fontosabb : tiltakozással nem lehetett segíteni a »devalvatión«, sem pénzt nem tudtak teremteni. De e küzdelemből legalább egy igaz elv felismerése fejlődött : azé, hogy pénzügyi függetlenség nélkül nem állhat fenn a közjogi függetlenség sem.

Ennek az elvnek keresztülvitele foglalta el az 1811 augusztusban összeülő diétát. A kormány azt kívánta, hozzanak törvényt a pénzügyi bukás magánjogi következéseiről (kötelezvények, szerződések, adósságok). Még erre sem voltak hajlandók — hisz ezzel elismerték volna a pátens érvényességét — nemhogy a fedezet kérdését tárgyalták volna. Viszont a bécsi kormány nemcsak a rendek minden kívánságát tagadta meg, hanem, mint József korában, tudományos művekben megtámadtatta a magyar közjog egész rendszerét.

Oly nagy változás állott be a közhangulatban, hogy a király nem is személyesen zárja be ezt az éppen nem lojális országgyűlést, hanem öccsét, Antal főherceget, küldi (1812) Pozsonyba e szertartás elvégzésére.

A magyar országgyűlést épp akkor zárták be, mikor Napoleon megkezdette végzetes orosz hadjáratát. Seregének pusztulása új reményt adott az ellene mindenfelől feltámadó gyűlöletnek és, miután egy ideig egyenlő erő-

vel küzdött az orosz és porosz ellen, Ausztriának csatlakozása túlnyomóvá tette az európai koaliciót. Ez a csatlakozás főképpen Metternich herceg államkancellárnak volt műve, ki eltalálta a kellő időpontot Európa egyensúlyának helyreállítására. A szövetségesek véres ütközetek után, három napi csatában, oly csapást mértek Lipcsénél a francia hatalomra, melyet ez nem tudott többé kiheverni (1813 okt. 16—19). A szövetséges uralkodók bevonultak Párisba, aztán a fejedelmek, tábornokok, miniszterek mind eljöttek Bécsbe, hogy, mint Ferenc császár vendégei, Európa ügyeinek rendezéséről tanácskozzanak. Ezen a híres kongresszuson szó volt minden lehető európai és Európán kívüli országról és tartományról, csak éppen Magyarországról nem. Az az ország, mely Európa szabadságának visszaszerzésére — ez volt a katonai érem felirata — annyit tett, mint bármely más, éppen akkor szünt meg mint külön állam, mint önálló nemzet létezni. Az európai köztudat beolvasztotta az ausztriai császárságba, mert hivatalosan csak az volt képviselve és a Bécs palotáiban mulatozó császárok és királyok alig tudtak róla többet, mint hogy vitéz katonák, szép asszonyok, jó borok hazája és hogy ősi alkotmányának elmaradottsága félbarbárságban tartja, melyből az ausztriai kormány hiába akarja kiemelni. A tudósok konyhalatin nyelvének félműveltségében látták a főbajt és olyan nagy ember, mint Herder, alig kételkedett benne, hogy a magyar nyelv kihalóban van.

A tényleg fennálló hatalom mindig talál módot arra, hogy jogát elvi alapra helyezze. Napoleonnak, Franciaországnak és a szabad eszméknek legyőzetése, melyet az Elbából visszatérő és újra uralkodó nagy császárnak waterlooi veresége (1815 jún. 18) véglegessé tett, nemcsak a diplomáciai túlsúlyt adta a három keleti nagyhatalom uralkodóinak kezébe, hanem a saját országaik fölött való korlátlan hatalmat is. Hogy elkerüljék azokat a veszedelmeket, melyeket a népeknek az uralkodásban való részvéte a forradalom tanulsága szerint magában rejtett, Sándor cár kezdésére Ferenc császár és III. Fridrik Vilmos porosz király vele örökös »szent szövetségre« lépnek. Fogadják, hogy népeik javát atyailag fogják művelni és együttesen szállnak szembe minden kísérlettel, mely akár Európának, akár bármely országnak belső békéjét zavarná. E szövetségbe belépett minden európai fejedelem, az alkotmányos angol királyt és a pápát kivéve. Magyarországról szó sem volt, de királya a szent szövetségbe való lépésével nyiltan kifejezte, hogy politikai cselekedeteiben nem ismer el más korlátot, mint amelyet maga szab.

Száz év mult el, mióta Rákóczi forradalma biztosította és a szatmári béke szentesítette a történeti életnek és a magyar nemzet uralmának folytonosságát. És száz év mulva, amely korszak alatt a magyar békében, műveltségben, anyagi erőben jobban gyarapodott mint történetünk bármely más korszakában, úgy látszott, hogy nemzetünk, ami közjogi helyzetét és függetlenségét illeti, oda jutott volna, hol Kollonics és Carafa idejében volt.

De nemcsak a természetben nem vész el erő, szellemiekben, erkölcsiekben sem. Ebben az oly kevéssé becsült, fegyvercsattogással nem igen ékeskedő században a magyar újra elfoglalta az országot. Elfoglalta ekével, fejszével, elfoglalta igazgatásával, kulturájával is. A földmívelés s a baromtenyésztés emelése mellett a szellemiekről sem feledkezik már meg. A legtöbb helyen

iskola tanítja a nép fiait is a legszükségesebb ismeretekre, de a magasabb tudás egy ága sem hontalan már e hazában. Szellemi nagyjaink, ha nem is alkotás, de a műveltségi erők befogadása, megértése, sőt alkalmazása dolgában is egy fokon állanak a leghaladottabb országok vezetőivel.

Megváltozott az ország külső képe is. Különösen Mária Terézia kora óta mind hasonlóbbá kezd ez is válni a nyugati országokéhoz. A termőföld kiterjedésének arányában nő a jómódú, tiszta falvak száma. A nagy uradalmak mellett iparostelepek, céhek keletkeznek mezővárosokban, falvakban. A megyei közigazgatás minden gyarlósága mellett sem rosszabb a közbiztonság mint másutt. Azon fő- és alapbajon pedig, hogy az ország két természetes fele, az Alföld és a Felföld nincsenek jó utakkal összekötve sem egymással, sem a külfölddel, akkor igyekeznek először segíteni jó országutakkal, a nagy folyók szabályozásával. Megkezdődik a mocsarak szárítása (Sárvíz csatorna), az első hajók akkor mennek át kereskedelmi célból a Vaskapun, már a Száva hajózhatóvá tételére is gondolnak, sőt arra is, hogy az Adriai tengerrel kössék össze. Oly nagy a folyami hajózás gazdasági jelentősége, hogy Komáromban magyar hajóbiztosítási társaság jő létre, melynek magyar alapszabályai még megvannak.

Annyit alkotott, épített ez a korszak, hogy építészetünkre tán mindenkorra rásütötte bélyegét. Kastélyaink, templomaink java része a békés, az élet élvezésének és a hit külső kifejezésének egyaránt kedvező kornak köszöni létét.

Egészen megváltozott a felső osztályok életmódja is. A katonai vonás mindinkább elvész belőle. Az ausztriai ház uralmának tartósságával és sikerével nemcsak a főnemesség ruhája változik meg, hanem erkölcse, szokása is. Az udvari élet költséges, dologtalan, amellett a honi gazdálkodás elhanyagolására vezet. Megkezdődik tehát az adósságcsinálás is, minden káros gazdasági és erkölcsi következésével. Még nagyobb baj, hogy az urak nagy része nemcsak a haza földjétől és régi szokásaitól kezd elidegenedni, hanem lelkétől is. Ezzel szemben a köznemesség, bár már fogékony kezd lenni a műveltség iránt, nemcsak ruházatával és erkölcsével, hanem politikai gondolkodásával is megmarad magyarnak; gazdasági függetlensége pedig olyan erőt ad neki, hogy József császár ostromának éppen úgy ellent tud állani, mint az előbbi és későbbi támadásoknak. Megkezdődik ugyan már itt is az udvari politika aknamunkája. Az aulikus alispánok kamarásságot nyernek, királyi tanácsosságot a »nagyságos« címmel, és így háztartásukban és gondolkodásukban is utánozni kezdik a mágnásokat.

Igazi nagy veszedelem mégis csak egy volt. A modern kultura nagy előrehaladása aránylag értéktelenné tette a klasszikus latin műveltséget, mely új otthont talált Magyarországon és, mint mondták, parasztnyelvvé aljasította le a magyart. Voltaire először merte kimondani, mennyivel magasabban állnak a modern nemzetek a bálványozott görögöknél és rómaiaknál. Megkezdődött a modern nyelvek versenye azért a helyért, melyet addig még, legalább a családban, a honi foglalt el. Előbb a francia nyelv uralkodott, de abban a mértékben, amint kifejlődik és amint a műveltség szélesebb körökre kezd hatni, a német diadalmaskodik. 1800 körül még a vidéki városokban is németül beszél a műveltebb nemesi társaság. Hölgyeink olvasmánya és szellemi színvonala akkor alig

különbözött a bécsi vagy prágai hasonló körökéitől. Igy feltartóztathatatlannak látszott rövid idő alatt az egész ország elnémetesedése.

Ez ellen kettős védelem lehetséges. A szittya megátalkodás, mely a némettel együtt megveti a műveltséget is, és legfölebb a latinban látja minden bölcseség forrását vagy a magyar nyelvnek olyan fejlesztése, hogy az a műveltség kincsesházait megnyitó nyelvekkel, mint egyenlő fél, kelhessen versenyre.

A nyelvújításnak az a célja, hogy az idegen irodalmakból beözönlő új fogalmaknak megfelelő magyar szavakat találjon vagy alkosson. Kicsinyítik jelentőségét, kik csupán nyelvészetinek vélik. Igaz tükre az egész reformmozgalomnak. Mint az, feltünteti azt a veszélyt, melybe idegen fogalmak és fordulatok megfontolatlan átvétele juttathatja a nyelv szellemét. Mint az, gyakran megfeledkezik arról, hogy itthon van elég használható anyag, csak nem szabad róla megfeledkezni. Eleinte ezek a hibái nagyon is érezhetők és kihivják a magyar nyelvérzékkel birók határozott ellenmondását. De mivel újításra szükség volt és mivel annak előzményei egész európai kulturánk kezdetéig nyulnak vissza, végre is meg lehet találni a kellő középutat: a nyelv szellemének megőrzését és tartalmának gazdagítását. A magyar nyelv kiállotta ezt a próbát is, annyira hajlékonynak és amellett tartalmasnak bizonyult, hogy alkalmas eszköze lett bárminő magasztos érzelemnek, bárminő mély gondolatnak kifejezésére. A »Pannoniai Phoenix«, így nevezte nyelvünket Decsy Sámuel 1790-ben megjelent ily című könyvében, legerősebb tényezője lett nemcsak a nemzet megmaradásának, hanem szellemi fejlődésének is.

Mihelyt megvolt az eszköz, nem maradhatott el a művész sem, ki bánni tud vele. A gyöngéd érzelmeket Kisfaludy Sándor (Himfy) fejezte ki, sokban olasz és francia mintaképekre emlékeztető, de minden ízükben magyar érzékre valló verseiben. A nemzeti élet férfias, komoly törekvéseinek az első modern nagy magyar költő, Berzsenyi Dániel, lett ihletett szószólója. Mennyi benne a klasszikus reminiszcencia meg a latin szó, és mégis mennyire magyar egész lelke!

Nemzeti irodalom ama perctől fogva vált lehetővé, melyben az írót illetőleg nem az volt az első kérdés: milyen vallású? Mert addig minden elismerés vagy kritika csakis ettől függött. Ezt a nagy szolgálatot pedig a felvilágosodás korának köszöni a magyar is. Ebben a jegyben született meg a modern magyar irodalom, de csak azért születhetett meg, mert a magyar társadalom már megérett reá.

Testileg, lelkileg erős, szinte túlcsapongó e kornak embere. Még egységes és egész. A bölcsészet problemái, a hit és nem-hit kételyei nem igen bántják. És ha egész, különösen hazaszeretetében az. Ebben az idegen műveltség befogadása nem tett kárt, átültetése meg éppen hazafias kötelesség. E hazafiság az igazi összekötő kapocs már nemcsak a felekezetek, hanem a rendek, sőt a nemzetiségek közt is. Ennek az egységes társadalomnak horvát, német és tót nyelvű tagjai épp oly jó hazafiak, épp oly büszkék magyar voltukra, mint a Heves vagy Somogy földjét soha el nem hagyó szittya.

Az ilyen nemzetet már megsemmisíteni nem lehet. Az elnyomás éveiben, mikor nincs országgyülés, mikor a szabad szó még bizalmas körben is börtönbe

vezethet, a magyar megtartja méltóságát, szabadságát. Még egy helye van, hol dolgozhatik s hitvallást tehet : a megye. Ott tovább is ápolják és ki is fejezik a hazafias érzelmeket, azt a nemzet jövőjébe vetett hitet, mely a mult hagyományainak eredménye, de amely nélkül jövendő nincs.

A provinciális lét folytán megbénult tetterő most, béke idejében, a legkülönösebb módokat keresi és találja munkássága színhelyének. A diákság éjjeli tivornyáival zavarta a csendes kis városok nyugalmát. Tehetett volna-e jobbat akkor, mikor még a fehér kalap viselését is eltiltották, mert forradalmi jelvényt sejtettek benne? A magyar főurak esztelen pazarlása csak akkor vált közmondásossá, mikor kizökkentek természetes hivatásukból. Esterházy herceg háremet tartott, több mint száz odaliszkkal, Gr. Festetics László, a takarékos György fia, még mellényt sem vásárolt egyszerre kevesebbet száznál. Grassalkovics herceg pedig oly gyorsan prédálta el örökölt óriási vagyonát, hogy már adósságainak kamatját sem fizethette.

Ez a szertelenség átcsap még a tudományba is, de azért positiv alkotásokkal is találkozunk.

A magyar gyönge : ősei dicsősége és hatalma szolgált vigaszául, melyet a költészetbe csapó történetírás föleleveníttett. A magyar érzi elhagyatottságát. Horvát István megtalálja rokonait mindenfelé, görögnél, zsidónál, Afrikában, roppant olvasottság alapján, de találgatások és szómagyarázatok délibábos utján.

A francia háború roppant szállításokat követel a hadsereg részére. Ez a szükséglet tette az addig nagyrészt még pásztorkodó déli megyéket földmívelőkké és hogy a bánsági és bácskai búza és zab könnyebben legyen Nyugatra szállítható, 1794—1801 közt ásták a Ferenc-csatornát. Később új utat vezetnek Fiuméba, melyet Ludovika királyné után Lujza-utnak neveznek. Festetics György 1797-ben megalapítja a gazdasági szakiskolát, a Georgikont és példáját nemsokára követi Albert herceg magyaróvári uradalmában.

Mindezeknél fontosabb gr. Széchenyi Ferenc nagy alkotása, a Nemzeti Múzeum (1802). A gróf gyönyörű könyvtárát és más gyüjteményeit a nemzetnek adományozta. Az 1807-iki országgyűlés nagy hálával törvénybe foglalta ezt az adományt. Ez kezdete annak a valóban nemzeti intézetnek, mely úgy is mint a tudományos kutatás előmozdítója, úgy is mint a közérdeklődés ébrentartója, igazi szellemi kincse lett a magyarnak.

A hosszú és véres háboruk után teljes kimerülés áll be minden téren. Csak most veszik észre, mennyibe került a Napoleon elleni harc. Az állami pénzügyek rossz állapota 1816-ban újabb devalvációt tett szükségessé. A »fekete bankó« értékének 40 százalékára szállott alá, úgy hogy az 1811-ben még 100 frtos bankó a két leszállítás után 1816-ban csak 8 ezüst forintot ért. Mintha ez nem volna elég, 1817-ben oly rossz volt a termés, oly nagy a drágaság, hogy a Tiszántúl és különösen az északkeleti megyékben sok százan éhen haltak. Ki segített volna rajtuk? Az 1790 óta folytonosan ígért úrbéri reform azóta egy lépéssel sem haladt előre. Nem fogja pártját a szegény parasztnak más, mint a szegény író, ki a »Ludas Matyi«-ban jókedvüen előadja, mint fog ki a jobbágy durva és elbizakodott kínzóján.

De Ferenc császár meg volt elégedve az állapotokkal; hisz itt minden erősebb ellenállás és lázongás lehetetlen. De máshol csakhamar újra kitört az annyira gyűlölt és rettegett forradalom. Elnyomására Nápolyban s Sardiniában Ausztria vállalkozott. Ehhez pénz és katona kellett. Ujoncot követel az ausztriai kormány és az adó névleges összegét, 5,200.000 frtot, meghagyván, azt ezüstben követeli be, vagyis 13 milliót kér. A kancellária és a nádor a törvény értelmében szükségesnek tartja az országgyűlés egybehivását. A király nem hallgat reájuk, hanem 1821-ben 28.000 újoncot követel, mert annyi maradt el az 1813-ban és 1815-ben (szintén törvénytelenül) elrendelt állításból. Egy évvel később pedig megparancsolja az adónak ezüstben való szedését, ezüstöt kér attól a paraszttól, ki csak bankót lát, ha lát, ki az eddigi adóval is legtöbb helyütt hátralékban volt és kit a só árának önkényes emelése máris szegénységre juttatott.

A megyék törvényes ellenállása az 1790—91-iki törvények e határozott sérelme ellen még sem volt általános. Egy részük mindjárt az első szóra enged. A másik rész meghajlik a kiküldött kir. biztosok parancsszava előtt és csak körülbelül tíz megyében tagadják meg a tisztviselők, esküjökre hivatkozva, az engedelmességet. E megyékbe aztán katonai kísérettel jönnek a kir. biztosok, és fegyveresen kényszerítik engedésre a magisztrátust. Nagyobb ellenállásba csak Nyitrában, Nógrádban, Zemplénben ütköznek. A legnagyobb igazi akadály az, hogy a nép nem fizethet és hogy a legények nagy része szivesebben áll be szegénylegénynek, betyárnak, mint katonának. A megyék és kormányszékek feliratával nem sokat törődtek. Még legtovább vitte az ellenállást Bars megye, melynek tisztikara a kir. biztos megérkezése előtt leköszönt, úgy hogy nem volt, ki a kir. rendeleteket végrehajtsa.

Mi sem mutatja jobban a bécsi kormány gyöngeségét, mint az, hogy még ez a papirosellenállás is 1810 óta követett politikája megváltoztatására birta. Ferenc még sem dobhatta nyiltan félre azt az alkotmányt, melynek megtartására esküt tett. Az ellenzéki megyék pedig kettős nagy érdemet vívtak ki maguknak. Nemcsak a törvényt őrizték meg, hanem a jobbágy érdekeit is, mert hisz a katona- és a hadi adó csak ezt terhelte. A király 1825 őszére összehívta az országgyűlést — negyedik neje koronázására.

Midőn a királyság lemondott arról a százados szerepéről, hogy Magyarországot magasabb fokra emelve, nemzeti állammá tegye, a nemzetnek magának kellett a munkát végrehajtania, ne hogy elmaradva elenyésszen. Napoleon egy megbizottja 1802-ben jelenti urának, hogy Magyarországon szükséges a reform, de lehetetlennek látszik megvalósítása. Lehetetlen, mert kölcsönös gyanuval nézik egymást király és nemzet, és mit az egyik tenni akarna, abban a másik veszedelmet lát. Ebben, így végzi, csak egy nagy géniusz fellépése idézhet elő változást.

III. FEJEZET.

A LEGNAGYOBB MAGYAR ÉS KORA.

SOKAT irtak és vitatkoztak a nagy emberek szerepéről a történetben és viszonyukról a tömegekhez. E vitát csak maga a történet döntheti el, nem pedig elvont okoskodás. Nekünk pedig történetünkben megvan a példánk arra, mit tehet egy ember, hol százezren, tele jóakarattal, nem tudnak mihez fogni. Megvan Széchenyi István életében és annak eredményében: e nemzet felemelésében.

Gr. Széchenyi István, Ferencnek és gr. Festetics Juliannának fia, 1791 szept. 21-én született Bécsben. Már 1808-ban a katonai pályára lépett és a Napoleon elleni háborukban nagyon kitüntette magát. A békében, mint katona és mint a nők elkényeztetett kedvence, kivette részét az élvezetekből, de azért lelkének mélysége és igazi vallásossága: felelősségének tudata, még akkor sem tagadta meg magát. De az önvád mellett is bizott lelkének erejében, szíve jóságában. »Egészen romlott nem voltam soha!« kiált fel. Amellett folytonos olvasmánnyal fejleszti elméjét és nem maradva soha a felszinen, a legmélyebb problémák megoldásán fárad. Első műve is arról szól, miképp egyeztethető meg a lélek tökéletessége, az erény, a gyakorlati ésszel. Több utazás Angliában, aztán Olaszországban és Görögországban, megismerteti vele Európa állapotát és rajongó hívévé teszi annak a kulturának, mely Nyugatot oly magasan föléje emelte Keletnek.

Mint Széchenyi Ferenc fia, hazafi volt gyermekkorától fogva. Már 1815-ben Pesten arra gondol, hogy híddal kellene összekötni a város két felét. Akár Anglia hatalmas fejlődésében gyönyörködjék, akár a régen oly hatalmas és művelt olasznak és görögnek szolgaságán búsuljon, mindig hazájára gondol és annak fölemelésére. 1822-től fogva ezredével Magyarországon, Debreczenben van, meg kezd ismerkedni nemzetével és a nálánál valamivel ifjabb b. Wesselényi Miklósban oly barátot nyer, kinek lelkes hangulata még fokozza az övét. Látja népe minden hibáját, gőgösnek, durvának, tudatlannak tartja, az állapotát agóniának ítéli, de mégis szereti. Amellett érzi hatáskörének szűk voltát, hisz még csak őrnaggyá sem teszik. De nem hiányzik lényéből a kalandos vonás sem, már Napoleon megmutatta, hogy nincs lehetetlenség. Münchenben jártában, 1823-ban

a király meghívja és igen kedves iránta. »Mindjárt lemondok köztársaságról és alkotmányról.« Ott megismerkedik a király leányaival és eszébe jut, hogy az egyiket magába bolondíthatná és sógora lehetne Ferenc császárnak!

Hazatérve, rendbe hozza jószágait és egyre növekedő érdeklődéssel fordul a hazájában akkor folyó küzdelem felé. Katonatiszt létére is tudja, hol a helye. Regenerációján, lelki újjászületésén dolgozik törhetetlen buzgalommal. Az a meggyőződése, hogy nemcsak az egyén születhetik újra, ha az erény utját követi, hanem a nemzet is. Ezért teljes erővel hozzáfog hivatása teljesítéséhez, Magyarország újjáalkotásához. Lelki életét ugyanakkor megújítja gr. Zichy Károlyné, gr. Seilern Crescentia iránt fejlődő szentimentális szerelme. Anynyira küzd benne a szenvedély az erénnyel, hogy egyszer felkiált: Vajha jó géniusza megmentené tőlem! Ez a hölgy lett később, mint özvegy, hitvese, addig pedig nemtője, biztatója abban az emberfölötti munkában, melyet magára vállalt.

308. ábra. Gr. Széchenyi István ifjukori arcképe.

Teljesen tisztában volt a vele szemben tornyosuló nehézségekkel. Tudta az ausztriai kormány minő gyanusító féltékenységgel nézi Magyarországot; tudta, hogy Ferenc császár nem mond le az annyi idő óta gyakorolt tényleges abszolutizmusról. De az igazi akadályt honfitársaiban látja, azok k tudatlanságában, előítéletében, büszkeségében. Hogy is mernek alkotmányról beszélni azok, kik úgy bánnak a paraszttal, a zsidóval, mint rabszolgával? De azt is tudta, hogy sok bennük a jóakarat és elég erősnek tartja példáját és rábeszélőtehetségét arra, hogy a jóérzelmüek vele vállvetve ne csak dolgozzanak, hanem sikert is érjenek el. Pozsonyba megy az országgyűlésre, ott barátjával, gr. Károlyi Györggyel együtt nagy szállást fogad, melyet az ellenzék barátságos gyülőhelyének szán. Volt ott néha 60—70 »pipa« is — a táblabírákat eszerint számították — pedig csak »liberálisok« jártak oda.

A király maga nyitotta meg az országgyűlést és őszinte hódolattal találkozott. Trónbeszédében sajnálkozott az utolsó események fölött és kifejezte meggyőződését, hogy a hű rendek továbbra is vele együtt fognak küzdeni a divatos felforgató szellem ellen. A rendekben megvolt ez az egyetértés, de az alkotmány körülsáncolásáról azért nem mondtak le. A legtöbb megye utasítása, a törvényre hivatkozva, a kir. biztosok megbüntetését követelte és az ellenzék szónokai ugyancsak keményen elbántak Czirákyval, Amadéval és gr. Almásy Ignác alkancellárral. A király azonban megbüntetésükbe nem egyezett, hisz az ő parancsára jártak el; ő nem felelős, tehát eszközei sem lehetnek azok. A felelőtlenségnek ez a fenntartása nem más mint az abszolutizmus. Igy ítélte

ezt meg nemcsak Széchenyi, hanem az országgyűlés is. Még mindig közel állott az összeütközés és az osztrák generálisok mondták is Széchenyinek : »Masirozni fogunk.« Csak a király egy újabb, engedékenyebb leirata és gr. Almásy elbocsátása állította helyre a bizalmat és tette lehetővé a nyugodt munkálkodást.

Széchenyi először azzal vonja magára a közfigyelmet, hogy a főrendeknél magyarul beszél, mi nem igen tetszik a nádornak. Majd 1825 nov. 3-án, midőn már harmadnapja vitatkoznak a kerületi ülésben a nemzeti »csinosodásról« és tudós társaságot kívánnak, Nagy Pál pedig megjegyzi, hogy ehhez pénz kell, egy ismeretlen huszárkapitány emelkedik fel szólásra. Széchenyi volt, ki röviden engedelmet kér a szólásra, mert neki ott nincs szava, de mint magyar birtokos egy évi jövedelmét ajánlja fel egy olyan intézet részére, ha az létrejő. Ez összeget 60.000 ezüst forintban állapította meg. Barátai, Károlyi György, Andrássy György, Vay Ábrahám követik példáját, a többi sem marad hátra, és maga a nádor elnökölt azon bizottságban, mely megszerkesztette a M. T. Akadémia szabályait.

Az országgyűlés folytatja munkáját s keresztülviszi, hogy az udvar az újoncozástól eláll. Az adó ügyében hosszas vita után, melyben a rendek a jobbágynak fogták pártját, végre engedtek. A legfontosabb az volt, hogy a rendek a régi alkotmánybiztosító törvények megújítása után bizottságot küldtek ki az 1791. évi küldöttségek munkálatainak átvizsgálására és előkészítésére. Ez volt az annyit késő reform hivatalos kezdete.

Nem a törvény, még kevésbbé Metternich jóakarata biztosította akkor az alkotmányos élet folytonosságát, hanem főképp a nemzetközi viszonyok bonyodalma. A délnyugati országok forradalmát elnyomták ugyan, és csak politikai életünk két fontos szava őrzi meg a spanyol forradalom emlékét : kortes és liberális. De a görög mozgalom, melyet Bécsben semmivel sem tartottak legitimebbnek a többinél, nem volt elfojtható. A szent szövetség pecsétje nem volt elég erős az orosz nemzeti vágyak fékentartására. Sándor cár erre nézve megtett minden lehetőt, de öccse, Miklós cár, ki 1825 végén követte a trónon, folytatni akarta a cárok régi hódító politikáját. Orosz-török háboru várható és ebbe esetleg a monarchiának is be kell avatkoznia. Még fokozza a helyzet nehézségét az, hogy Angliában Canning György ministerelnök felajánlja szövetségét minden szabadságáért küzdő népnek. Bécsben üres a kincstár és csak kevés katonát tarthatnak. Ezért Magyarország nyugalma akkor elsőrendű állami szükség.

A bizottságok Budán nyugton dolgozhatnak és munkájuk folyton ébren tartja az ország érdeklődését. Széchenyi a diéta befejezése után a magyar jogot és közéletet tanulmányozza. Kiadja művét a »Lovakról« és megalapítja a nemzeti kaszinót, hogy a mágnásokat Pestre vonja és összeköttetésbe hozza más rendek művelt férfiaival is. Pest legyen a központ, ott kell főképp munkába venni a csinosodást, ott kell folynia a közös nagy munka javának. A kereskedelem emelésére azon buzgólkodik, hogy az akkor alapított Duna-gőzhajótársaság hajói lehetőleg összekapcsolják a nagy folyamnak mellékeit a világforgalommal. Mindjobban meggyőződik arról, minő erőtelen ez az ország és minő nehéz minden kezdet. Ezért óvakodik a kormány minden hiábavaló kihivásától

és rosszalja, hogy nálunk hazafias virtus »borsot törni a kormány orra alá«. Érzi az Ausztriával való »vegyes házasság« minden veszedelmét, de belátása győz és az összeütközést tartja legnagyobb bajnak. Hisz a kormány rosszakarata egyszerre agóniába vetné vissza az álmából alig felriasztott nemzetet.

Kitört a török háború, az oroszok átkeltek a Balkánon és békére kényszerítették a szultánt. Ausztria beavatkozott volna, ha van serege. Metternich a magyar országgyűlés összehivását ajánlja urának, mint legfontosabb eszközt a monarchia erejének kifejtésére. Ez országgyűlésre készül Széchenyi is. 1830 elején megírja valamennyi közt legnagyobb hatású művét, a »Hitelt.«

Ez a könyv a leghatározottabb és legerősebb támadás, melyet valaha a régi magyar alkotmány sarkai ellen mértek. Az ország, Széchenyi szerint, azért szegény, mert hitele nincs. Hitele pedig nem lehet, míg a birtok örökös perek tárgya és el nem adható. A hitelező nincs biztosítva és ezért, ha kapunk is kölcsönt, uzsorakamatokat kell fizetnünk érte. Mindennek oka pedig az ősiség, vagyis az a jog, hogy csakis a nemesi családok birhassák a földet. Ha ennek véget vetnek, lesz hitel és a birtokos hasznos beruházásokat tehet és gazdaggá válhatik. Ha most hozzávetjük, hogy a nemesi jog a földbirtokon alapul, hogy a nemesi kötelesség, a honvédelem is hűbéres kötelesség, egyszerre belátjuk, mennyire mélyére nyult Széchenyi az egész magyar társadalom alapjainak.

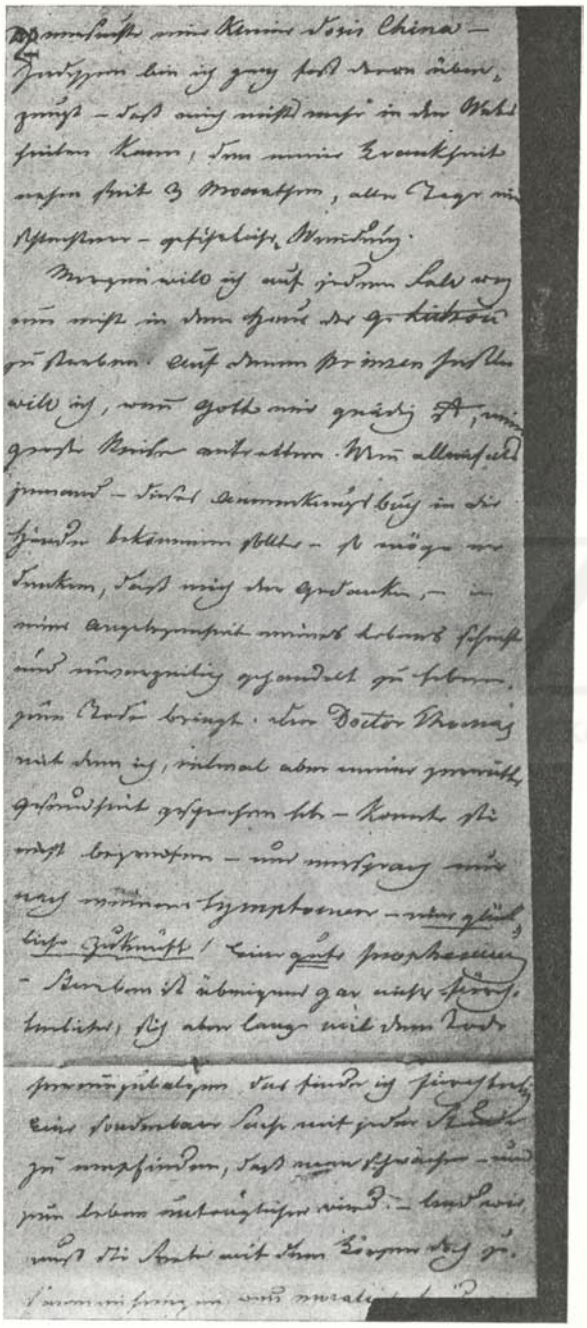

309. ábra. Felsőbüki Nagy Pál.

Társadalmilag tehát forradalmár ez a közjogi tekintetben annyira konzervativ férfiú. De igazán forradalmivá az teszi, hogy a történeti tekintélyt nem ismeri el. Hitelen a becsületességet, polgári erényt is érti. »A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.« És ha sok mindenben csalatkozott is, egyben erős és rendíthetetlen a hite : a kulturában. A magyart pedig képesnek tartja a tanulásra, sok hibája nem a vénségnek, hanem a fiatalságnak tünete.

Radikális gondolkodása, mely sokban II. Józsefére emlékeztet és alig különbözik a XVIII. század felvilágosításától, csak a mult két nagy alkotását nem érinti, a nemzetiséget és a vallást. De a gazdasági kérdésekben az angol Bentham célszerüségi iskolájának tanítványa, azzal pedig, hogy nem elégszik meg az általános elvekkel, hanem mindig tekintettel van a politika módjára és lehetőségeire, elválik a XVIII. századtól és igazi modern államférfiúvá emelkedik. Ebben az országban, mely eddig csak az örökölt vagyont tisztelte, ő akarja behozni a tisztességesen szerzett vagyon tiszteletét. Nemesíti a gazdagságra való törekvést, hisz csak az emelhet függetlenségre, csak az adja meg a fejlődéshez szükséges eszközöket.

Kossuth Lajos azért nevezte Széchenyit a legnagyobb magyarnak, mert »ujjait korának üterére tette és megértette lüktetését«. Többet is tett ennél: megmutatta a gyógyszert is, és mi legnehezebb volt rábirta a beteget, hogy éljen vele. Ez pedig csakis az ő érdeme. A magyar hazafi volt eddig is. De a hazafiságot főképp megtartásban vagy a visszanyerésben látta, ideáljait a multban kereste. Széchenyinek az a feladata, hogy ugyanazt az érzelmet, mely addig konzervativvá, sőt reakcionáriussá tette a jó hazafit, újjáalkotásra használja fel.

310. ábra. Széchenyi naplójának 42. oldala.

A könyvet sokan olvasták. A régi táblabirák egy része a haza gúnyolását látta benne és két megyében el is égették. Mások túlzottnak vélték és azt hitték, Széchenyi nem ismeri eléggé hazáját. Ezeknek »Világ« című könyvében megfelelt. A fő az, hogy foglalkoztak vele és mind többen meg is értették. A fiatalabb nemzedéket megnyerte eszméjének, annak, hogy Magyarország csak a nyugateurópai műveltség teljes befogadásával és nemzetivé tételével biztosíthatja jövőjét.

A haladás eszméje ugyanakkor egyikét ülte legnagyobb diadalainak. Páris népe három napi utcai harcban (1830 júl. 28—30) legyőzte a rendes sereget és mindenkorra elüzte a csak a nemességre és papságra támaszkodó Bourbonokat. Mire a magyar országgyűlés összeült, a júliusi forradalom következéseivel kellett számolnia. Mert, noha nem kiáltották ki a köztársaságot, hanem a régi dinasztia rokonát, Lajos Fülöp orleánsi herceget ismerték el

királynak, mégis a francia példa nagy rázkódást idézett elő mindenfelé. Belgium akkor szakadt el Hollandiától, a kisebb német államok népe alkotmányt követel, mozgásba jött egész Olaszország, és Lengyelország is fegyvert fogott I. Miklós cár ellen. Nem látszott kizárva újabb francia háború lehetősége és a kormány elsősorban katonaság megszavazását várta az országgyűléstől. A rendek, kik nagy többségükben konzervativok, noha Reviczky, az új kancellár megnyerte bizalmukat, mégis felvilágosítást kérnek a hadsereg állása felől, mielőtt az újoncokat megszavaznák. A király ezt megengedi és a felvilágosításokat gr. Gyulai Ignác, a haditanács elnöke, adja meg a bizottság ülésében. Meg is szavaznak 28.000 újoncot mindjárt, azonfelül pedig még húszezret arra az esetre, ha a következő diéta előtt törne ki a háború. Magyarország tehát internacionális tekintetben ott áll, hol azelőtt, a konzervativ párton. Alkotmányát biztosítva látta, annál inkább, mert az országgyűlés elején ifjabb királynak megkoronázták Ferdinánd trónörököst, ki koronázási tiszteletdíját a működését akkor megkezdő M. T. Akadémiának és az inség sujtotta népnek ajánlotta fel.

311. ábra. Kölcsey Ferenc.

Régente élethossziglan szolgált a katona, vagy míg meg nem rokkant. Most csak 10 éves szolgálatra szavazzák meg az új vitézeket, kiket nem toborzás, hanem sorozás után szednek népszám szerint. Ez az első nagy katonai reform Mátyás ideje óta. A király megigéri, hogy a magyar és határőrezredek élére született magyarokat nevez ki.

Mint 1792-ben, most is magyar nyelvtörvényt nyernek ellenértékül. Mindjárt az országgyűlés elején be akarják hozni a hazai nyelvet az igazgatás minden terén. Magyarul írnak a királynak és a nádornak, magyarul intézik üzeneteiket a főrendekhez, kik azt hosszabb vonakodás után viszonozzák is. Most már általános volt a magyar nyelv ismerete és szeretete és még a horvátok sem szóltak a reform ellen, sőt a horvát követek utasítása meghagyja nekik a magyar nyelv rendessé tételét »a királyságokban is«. A magyar és határőri ezredek kötelesek elfogadni a magyar leveleket.

Széchenyi okoskodása, mely szerint egyelőre még csak a magyar nyelv érvényesítése érdekében tud csoportosulni a magyar és hogy e téren még legkevésbbé kell tartani az udvar ellenállásától, helyesnek bizonyult. A magyarság ekkor hódít. A főurak magyarul taníttatják gyermekeiket és ebben József nádor neje, Mária Dorottya főhercegné, ki maga is megtanult magyarul, jó példával jár elől. Már ekkor komolyan van szó a Nemzeti Szinházról. Ami pedig

a nyelv belső értékét illeti, Széchenyi műve megmutatta, hogy minő mélyen lehet a legkomolyabb kérdéseket is tárgyalni e nyelven és így megindítója a magyar tudományos prózának, Vörösmarty Mihálynak akkor teljesen kibontakozó költői tehetsége pedig bebizonyította, minő biztos és magas szárnyalásra képes e nyelv a Szép régióiban.

Nehezebb volt az egyesítés az igazi reform ügyében. Ennek tárgyalása, noha a bizottságok befejezték elaborátumaikat, 1830-ban is elmaradt és az 1831-ben dühöngő kolera miatt még továbbra halasztották. A betegség Galicia felől jött be és a muszka ügynökök meg akarván akadályozni, hogy a magyarok segítsék az akkor végső tusájukat vívó lengyeleket, elhitették a szegény sárosi és szepesi tót néppel, hogy a kutak megmérgezésével az urak okozták a szörnyű veszedelmet. Véres pórlázadás támadt, amelyet aztán b. Eötvös Ignác, mint kir. biztos, kegyetlen megtorlással fojtott el.

Az 1832 végén összeülendő országgyűléshez, »Magyarország képviselőihez,« intézi Széchenyi legrendszeresebb és legszabatosabb művét, a »Stadium«-ot. Célul »az emberiség jussainak kivívását tűzi ki, minden honfitársunk részére«. E cél elé nézve, kezet kell fogni minden hazafinak, rend és felekezeti különbség nélkül. Békés forradalmat akar keresztülvinni, míg nem késő, és ennek pontosan megszabja az egymásutánját.

A hitelen kezdi, mely csak úgy jöhet létre, ha e tekintetben nincs kiváltság, és minden ily ügyben polgári vagy kereskedelmi törvényszék ítél felebbezés nélkül. Ehhez elsősorban az ősiség eltörlése szükséges. Hogy pedig a birtokból valódi tulajdon legyen, a kormánynak is le kell mondani, bizonyos adó fejében, a fiskus lappangó jogáról, mely annyi pernek volt okozója. A föld értéke csak úgy nőhet, ha mindenki — tehát nemcsak a nemes — tulajdonul birhatja. Ebből pedig természetesen következik a törvény előtti egyenlőség. Hogy pedig a nemnemeseknek is legyen megbízható védelmük, azok ezentúl megyénkint külön válasszák meg a megye fiskálisát. A házi (megyei) pénztár és az országgyűlési költségekhez a nemesség is hozzájárul. A nemnemesi kiváltságot is el akarja törülni: »Monopóliumok, céhek, limitációk s egyéb ilyes, a közforgalmat és versenyt akadályozó intézetek örökre eltöröltetnek.« Ez a szabad kereskedés elve és egyuttal életbevágó érdeke a Magyarországon túlnyomó fontosságú nyerstermelésnek.

Két esztendő elég volt arra, hogy az országgyűlésnek képe teljesen megváltozzék. Most már a modern európai eszmék iránt lelkesedő hazafiak vannak többségben. Most már nem ítélik el a forradalmat, sőt rajonganak a dicső harc után legyőzött és muszka zsarnokság alatt nyögő Lengyelországért. Ellenzéki voltukat különösen azzal bizonyítják, hogy elsősorban a kereskedelmi reformot óhajtanák tárgyalni, azt, mely legbiztosabban összeütközésre vezet a kormánnyal és Ausztriával. Csak hosszú alkudozás után állnak reá, hogy legelőbb az úrbér kerüljön sorra.

A követi táblán eleinte Kölcsey Ferencnek és Deák Antalnak volt a legnagyobb tekintélye, később az utóbbi öccsének, Ferencnek, Zala megye követének. Csak az ő nyugodt, szerény modora és önzetlensége volt képes valami fegyelmet teremteni azon táblabírói arisztokrácia körében, mely meg-

szokta, hogy véleményét senki fiáénak alá nem rendeli. A hatalom ölébe hullott, mert nem kereste. Ő volt az a békés diktátor, ki nem kívánt sem rangot, sem kitüntetést, sem fizetést, mi ebben a korrupt országban, Széchenyi szerint, már elegendő ok a vezetésre. Deáknál e tulajdonságok az elmének és szívnek oly kiválóságával és a szónoki kifejezésnek oly erejével párosultak, hogy őt mindenkorra a világtörténet nagyjai közé sorozzák. Mit Széchenyi

312. ábra. V. Ferdinánd.

csak oly nehéz belső küzdelmek után ér el: az erény, nála szinte természetes, veleszületett vonás, mely harmónikussá teszi egész valóját.

Noha e diéta volt eddig valamennyi közt a leghosszabb és noha így hasonlíthatlan irányítás alatt folyt le, mégis eredményei nem állanak arányban a reájuk fordított becsületes munkával. Ennek oka főképpen az volt, hogy a főrendiház minden javítással szemben mint kerékkötő szerepelt.

Ez az eljárás általánossá tette a haragot, sőt a megvetést a mágnások iránt. Deák Ferenc szerint a főrendiház visszavetési joga tönkreteszi az alsó tábla kezdési jogát és így semmivé teszi a törvényhozást. Az indulatos Balogh

János szerint a legtöbb főrangú olyan mint a kéményseprő, mennél magasabbra mászott, annál kormosabb. Ha a főrendek eddigi eljárásukat folytatják, elvész iránt uk minden bizalom és egy pennavonás elég lesz eltörlésükre. 1834 elején határozatot is hoztak a karok a hitbizományok eltörléséről. Közvetlen hatása ennek nem lehetett, annál nagyobb volt az a hatása, hogy ezt az arisztokratikus nemzetet a főurak gyűlölőjévé tette.

Úrbéri téren csak kevés volt elérhető, míg az az alapelv, hogy a föld a nemesé, megmaradt. Legfölebb a tartozásokat lehetett pontosabban megszabni, sőt némely kisebb szolgálatot, p. o. a tojás- és vajadót a gazdasszonyok nagy bosszúságára el is törölték. Mindezért az ellenzék a személyes szabadság erősebb biztosításával óhajtotta volna kárpótolni a parasztot, de ebben már az udvar ellenzésére talált, mely ezt is demokratikus mozgalomnak tekintette és elítélte. De csak annyit érhetnek el, hogy törvényben megállapítják, mily okból mozdíthatja el a földesúr a jobbágyot. A falu igazgatására még döntő befolyást gyakorol a földesúr, sőt még a jobbágy árváinak is ő a gondviselője. Még a veretés joga is fennmarad, csakhogy azt egy negyedév alatt nem lehet ismételtetni. Az egyetlen elvi reform az, hogy a jobbágy most már tulajdon személyében perelhet bárki ellen, földesurát sem véve ki. Az örökváltságból nem lett törvény.

Fontosabb az eredmény nyelvi tekintetben. Megtörtént a döntő lépés: a törvényhozásnak magyar a nyelve, a törvénynek magyar szövege a hiteles. Hol a szentbeszédet magyar nyelven tarják, az anyakönyvet is e nyelven vezetik. Ez országgyűlés iktatta be törvénybe a magyar játékszint is, 400.000 frt-nyi alapot teremtve a Pesten megnyitandó magyar szinháznak. Igazi gyökeres javítás csak egy volt: a nemesi adó- és vámmentesség megszünése, igaz, hogy csak egy pontban. Az országgyűlés elfogadta Széchenyi tervét, hogy Budát lánchíddal köti össze Pesttel. A híd csak úgy valósulhat meg, ha a nemes is fizet vámot.

Ennek az országgyűlésnek folyamán halt meg I. Ferenc. (1835 márc. 2.) Utóda Ferdinánd mint I. írt az országgyűlésnek. Ez ellen felszólaltak a rendek, mert Ferdinánd csak mint osztrák császár első, mint magyar király: ötödik. E szám azt mutatná, hogy Magyarország Ausztriához tartozik és nem külön birodalom. Hosszabb viszálykodás után engedett az udvar és így elismerte a magyar királyság különállását.

Az ily események mutatják, hogy Bécsben még mindig nem gondoltak Magyarország önállóságának elismerésére. Még kevésbbé tűrték a királyi hatalom bármely törvényes megszorítását és ebben a magyar főurak, kiknek gr. Cziráky Antal országbíró volt a szellemi vezére, királyibbak voltak a királynál is. Az országgyűlésen folyton működő titkos rendőrség, melynek Wirkner Lajos volt a vezetője, kiszolgáltatta a kormánynak az ellenzékieknek nemcsak beszédeit, hanem leveleit is. De különösen a nyilvánosság volt szálka a kormány szemében.

Már 1790 óta kiadták a diéták iratait és naplóit. 1833 elején Kossuth Lajos fiatal zempléni ügyvéd (szül. 1802 szept. 19.), akkor távollevők követe, megbízást nyert a Karoktól a beszédek közlésére. Ő meg is kezdte a közlést kőnyomaton, de a kir. lovászmester, az országgyűlési rendőrség feje, lefoglalta a sajtót, kifizetve annak árát. Az »Országgyűlési Tudósítások«, melyek igen sokat tettek az ellenzék népszerűsítése érdekében, tovább is megjelentek,

minthogy az országgyűlési ifjuság nagy önzetlenül lemásolgatta őket. A kormány megvonta a postaszállítást s a megyék hajduikkal küldözgették egymásnak. Igy kezdődött Kossuth összetűzése a kormánnyal. Pártfogója, Wesselényi Miklós, 1834-ben Szatmárba ment, hogy Kölcsey újramegválasztását keresztülvigye. Beszédet tartott a jobbágyság felszabadítása érdekében és azt fejtegette, hogy míg a jobbágynak nincs joga, mindig fennforog a veszély, hogy a kormány felhasználja elégedetlenségét a nemesség megtörésére és az alkotmány megsemmisítésére. Ezért a közvádló felségsértési pert indított ellene. Midőn 1834-ben, egy negyed század után, ismét összehívták az erdélyi országgyűlést, Wesselényi, Kossuth példáját követve, lithografián, majd sajtón közölte a beszédeket. Ezért viszont az erdélyi kir. tábla fogta őt perbe. Perbe fogták Balogh Jánost is, ki az országgyűlésen ismételte Wesselényi szatmári beszédét. Igy nemcsak a sajtószabadság volt teljesen elnyomva, hanem a törvényes szólásszabadság is. Mindez még Ferenc idejében történt.

313. ábra. Báró Wesselényi Miklós.

Utóda, Ferdinánd király, annyira gyenge, hogy maga nem uralkodhatik. Mindjárt trónralépése után szinte megáll az állami gépezet, minthogy az uralkodócsalád hölgyei, kik közt Zsófia főhercegné, a király öccsének, Ferenc Károlynak, neje tünt ki eszével és energiájával, a jezsuiták kérdésében más nézeten voltak mint Metternich. Ekkor Miklós cár, ki 1833-ban térdre borulva Ferenc előtt, megfogadta az öreg császárnak, hogy nem hagyja el szerencsétlen fiát, titkon Bécsben terem és rendet csinál. A kormányt egy hármas tanács vezeti, melynek a nagyon maradi Lajos főherceg az elnöke, Metternich és Kollowrat osztrák kancellár a tagjai. Ezóta a muszka be-

folyás uralkodik Bécsben. Az pedig a magyar ügynek nem kedvezett. Az 1832—1836-iki országgyűlésen szenvedélyes beszédek hangzottak el a cár ellen, a lengyelek mellett. Foganatjuk nem lehetett, de Miklós tudta, hogy Magyarország nincs az ő táborában. Mindjárt az országgyűlés befejezése után elbocsátják Reviczkyt, és gróf Pálffy Fidélt, Kollowrat rokonát, ki egy szót sem tudott magyarul, nevezik ki kancellárnak.

Megújul a magyar jakobinusok ellen folytatott harc. Az ellenzéki követeket kémek veszik körül, még Deákot is. A megyék gyűléseiben véget akarnak vetni a szabad szónak.

Kossuthot, ki az országgyűlés befejezése után a »Törvényhatósági Tudósításokat« adta ki és a nádor felszólítására sem engedelmeskedett, 1837 május 4—5 közti éjjelen katonák fogják el egy zugligeti nyaralóban, írásait pedig lefoglalják. A Wesselényi elleni pöröket is folytatják, azonkívül mint összeesküvőket vád alá fogják, börtönre vetik, majd keményen megbüntetik a pozsonyi ifjúság vezetőit is.

Kossuthot, ki maga védte magát, hűtlenség és felségsértés miatt fogták pörbe és itélik el 3 évi fogságra, amelyet a hétszemélyes tábla négy évre emelt. Kossuthot Budán őrizték, a Ferdinánd-kaszárnyában. Fogsága idejét az angol nyelv tanulására használta fel.

Wesselényi ellen is folytatták a pört, noha 1838-ban a pesti nagy árvíznél ő tett legtöbbet a sujtott város népének megmentésére és noha az »árvizi hajóst« nemcsak a nemzet ünnepelte, hanem a külföld is. A királyi tábla 1839 elején három évi fogságra ítélte. Akkorra a rettenthetetlen férfiú megtört: szeme világától megfosztva, »polgári halottá« lőn. Kérvénnyel fordult a királyhoz és mivel Széchenyi közbenjárt érte, sőt Deák Bécsbe utazott, hogy segítsen barátján, szabadlábon hagyták és megengedték, hogy az akkor divatba jövő Gräfenbergben Priessnitznél keressen gyógyulást.

Igy ismét veszve látszott minden, mi 1825 óta a magyar nemzetnek emelésére történt. Vörösmarty »Szózat«-a, mely 1836-ban készült el, mindenkorra nagy esztétikai és erkölcsi értékű kifejezése a remény és aggodalom közt hányatott kor érzésének.

Mióta lehetővé vált az alkotás, Széchenyi mindinkább visszavonul a szorosan vett poltikai élettől. Erejét az Akadémiának, a kaszinónak, a lánchídnak, a tőle alapított országos gazdasági egyesületnek szenteli. Ismételt folyamodására a kormánytól megbízást nyer a Vaskapu szikláinak repesztésére, a dunai utnak a tengerig való folytatására. Az Orsováig a sziklába vájt út mai napig nevét viseli. Ott szerez először világraszóló hírt, különösen az angolok értik meg, de a szomszéd szerb fejedelem, Obrenovics Miklós és a még Belgrádban székelő basa is megbecsülik. Itthon is tisztelik, de nem lelkesednek érte, hisz nem harcol az országgyűlésen. Ha főúri önérzetét sérti, hogy a nádor nem mindig elég udvarias iránta, úgy ambicióját bántja, hogy tehetségének és jelentőségének nem felel meg állása. Még csak koronaőr sem lehet. Megkezdődik »két szék között a földre bukása«. Az ellenzéktől egészen elvált; még Wesselényivel való ifjúkori barátságát is majdnem megszakítja ennek politikai szenvedélye. Ő pedig helytelennek tartja az egy párthoz való tartozást, hisz hol

az egyik, hol a másik pártnak van igaza. Viszont a kormány sem bízhatik benne egészen, bár 1835-ben Metternichnek megírta, hogy nincs nálánál hívebb követője. Az feltétlen engedelmességet követel; az önálló gondolkodás nincs inyére. »Én új alapokat teremtek a monarchiának és engem még se vesznek semmibe«, kiált fel egyszer jogos felháborodásában. Pálffy kinevezésének jelentőségével kezdettől tisztában van. »Minden lángban, romban elpusztul«, írja akkor naplójába. Annál nagyobb örömmel jegyzi fel 1838 decemberben, hogy a kancellár megbukott.

E bukás okát is a külviszonyokban kell keresnünk. A hatalmas egyiptomi alkirály, Mehemed Ali, háborura készül hűbéres ura, a szultán ellen. Miklós cár fenn akarja tartani a hanyatló oszmán dinasztiát, mert az egyiptomi győzelem az iszlám regenerációját jelenthetné. Vezetése alatt a többi konzervativ állam, Angliával együtt, védelmébe fogadja a törököt. Csak maga Franciaország bátorítja az alkirályt, ki a francia kultura előtt megnyitotta országát. A hatalmak e szembehelyezkedése önként Napoleon korára emlékeztetett, annál is inkább, mert Thiers, a nagy császár történetírója, volt akkor francia miniszterelnök. Nagy európai háború árnya kisértett; az 1830-ban megszavazott katonaság kapitulációja letelt; össze kellett hívni az országgyűlést.

A kormány újra alkotmányosan kénytelen eljárni, de a mellett mit sem áldozhat föl a király jogaiból és a királyi önkény eszközeit is meg kell védenie az ország jogos haragjától. E nehéz bonyodalomból megtalálni a kivezető utat és ismét helyreállítani a kölcsönös bizalmat: nehéz feladat volt. Egyrészt József nádor tapasztalt bölcsesége, másrészt a kormányban beállott gyökeres változás tették azt csak lehetővé. Minthogy nyilvánvaló volt, hogy egyrészt a természetes fejlődés, másrészt az utolsó elnyomás az eddiginél is sokkal erősebbre növesztették az ellenzéki szellemet, a Habsburgok uralkodása óta akkor először távolították el magas polcukról mindazokat a magyarokat, kikben a nemzet méltán gyűlölte jogai s szabadságai áldz ellenségeit. Igaz, hogy gr. Cziráky Antal és Somsics Pongrác, a személynök, a kir. tábla elnöke, a pörök főbűnösei, még magasabb állást nyertek Bécsben, de azért ez az elhatározás mégis elismerése volt a parlamentáris elvnek. Az új kancellár, gr. Majláth Antal, nagyműveltségű és tehetséges, bár kissé lanyha főúr, ki csakhamar megnyerte a rendek bizalmát.

A választások nagy rendben folytak és a konzervativ tábornak majdnem teljes bukásához vezettek. Csak nevet nyertek. Pecsovics volt a Tolna megyében Bezerédj István követsége ellen minden követ megmozgató gr. Festetics Rudolfnak tiszttartója és főkortese. Nála folytak a lakomák és neve ragadt az egész, éppen nem népszerű pártra. A régi nagyságok mellett feljött a radikális és élesbeszédű b. Wenckheim Béla Békésből, a ritkaeszű és műveltségű fiatal Pulszky Ferenc Sárosból, a tanult, komoly és munkás Szentkirályi Pestmegyéből. Mire Pozsonyban összegyűltek, újabb sérelem tetőzte a régieket és tette lehetetlenné a békés munkát. Gr. Ráday Gedeon, Pest másik követe, egy megyegyűlésen erősen megrótta a bíróságot az ifjak pörében követett eljárásért, miért vád alá helyezték és megakadályozták a diétára való jövését. Az 1836-iki törvény ellenére az Erdélytől visszacsatolt részek (Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd megyék)

nem küldtek követet. Igy az országgyűlés, a kormány hibájából, csonka és nem tanácskozhatik. Még veszedelmesebb Ráday esete, mert az ellene követett eljárás lehetővé tette a kormánynak, hogy távol tartson a diétától mindenkit, ki neki kényelmetlen és véget vet a szabad szónak. Természetes tehát a rendi többségnek Deák kifejtette álláspontja, hogy a státusok mindaddig nem bocsátkozhatnak a kir. előadások tárgyalásába, azaz az ujoncozás megszavazásába, míg orvosolva nincs a sérelem. A helyzet mindkét félre nyomasztó és a kormány nem kap katonát, az ország nem juthat reformokhoz. A főrendek is a törvényre hivatkozhattak, midőn a rendek feliratára azt válaszolták, hogy a királyi előadás előbbre való a sérelemnél. Deák erre azt felelte: míg a hazában nincs meg a törvényes biztonság, rend ellen való lenne külföldre adni katonát. Midőn azután a főrendek és a kormány nyomása alatt már nem látszott megbízhatónak a többség; midőn bizalmat követeltek a király iránt, mint minden hazafias munka előföltételét: Deák 1839 aug. 14-iki beszédében kifejtette, hogy bizalomra kényszeríteni nem lehet, még kevésbbé lemondani a nemzet jogairól. Ha bizalmat akarnak, állítsák helyre azt maguk a főrendek.

A megegyezés egyik főakadályát elhárította Ráday visszalépése. Ez különösen Széchenyi és Wenckheim Béla reábeszélésének volt köszönhető. Ekkor tárgyalni kezdték a kir. előterjesztéseket és a reformjavaslatokat, de kimondták hogy törvényt föl nem terjesztenek, míg a szólásszabadság elve elismerve nincs. A kormány kezdettől fogva kész volt az elítéltek megkegyelmezésére, de elvi engedményre nem volt hajlandó. A főrendiház huszonkétszer visszaküldte a királyhoz intézett feliratot. Már 1840 elejétől fogva nehéz volt összetartani a többséget és ez csak Deáknak sikerülhetett Ekkor maga a nádor vette kezébe a közbenjárást. A felirat végre a király elé jutott és az 1840 március 24-iki leiratban megígérte a király a törvényes szólásszabadság sértetlen fenntartását. Akkorra már oly veszélyessé válik az európai helyzet, hogy gyors megoldást kell keresni.

Ezért egy újabb királyi leirat megadta az általános amnesztiát a politikai bűnösöknek, nemcsak a magyaroknak, hanem a sokkal számosabb olaszoknak is. Általános volt az öröm és a lelkesedés. Mindenki tudta, hogy főképp Deákot illeti az érdem azért a megoldásért, mely a királyi jogokat nem sértve, nemcsak az egyes hazafiakon ejtett igaztalanságot tette jóvá, hanem a nemzeti szabadságot is megmentette. »Félre minden irigységgel, hazámfiai, adjuk neki az elsőséget«, írta Széchenyi 1840 április 30-án. Felsőségének elismerése nem volt nyomasztó senkire sem. Gyorsan megszavazták az új vitézeket és a kész javaslatokat és a rendek még külön óvásban is fenntartották álláspontjukat a szólás- és sajtószabadság sérelmei tárgyában.

Főképp Deák vezetésének volt köszönhető, hogy ez a rövid, egy évig sem tartó diéta, alkotásait nézve, felülmúlja mind a többit 1848-ig. De ez eredményhez hozzájárult az országgyűlésnek egészen megváltozott szelleme és alkata is. Míg azelőtt csak egyesek követték Széchenyi eszméit; míg még 1832—36-ban is sokan csak azért akartak változtatni, hogy a jobbágytól még többet nyerjenek: most általános a reform követelése, még pedig személyes és osztályáldozat árán is. A főrendeknél megmarad ugyan a nádor túlnyomó tekintélye, de a

~~Mint mondottam történetet említik~~

~~Mint az athenaeumból egész történ~~

Mikor az iskolában Aristides történetét
diktálni kezdettem, a' hogy az athenai polgár
két fiának, hogy a nagy férfiut ne ölje
fiainak kezeikbe küldeni mint az egész világ
által a' legigazabbnak tartatik, az egész
ut nem ír oly tekintettel történt mint
az 1807 ik második a' mejet nem kényszer
történt egyet az, hány honnyá a dolgot
lépéshez mejből történik hogy az athenai
nép tévelygése is több fokig mint tör-
vl. — Mint mondtam diktálni más történet
tulajdonok, nyp az anny, nyp történő épitési
tekintetek i tudomány imponálhatnak,
bodogan kiszorithatnak. de ~~nyájasságtól~~
~~nélkülözhetlen~~ fiaitól a' nép — mint
az egyedi — ezek az tudja kit a' honszeret
tet i de egyes nagy férfiakat történő tör
hiszen; ezen életében a nyájasság nélkül,
az ezek annak tulajdonithatók, mint hiszen
tévelyt

Nyájasság

tévelyt által nyilvánult a' nyájas közösség tével
nagy egy tévő fanatismustól vezettek a' nyájas
egy más jóindulattal, i a' nép e tévelyét i gyű-
gyeiből nagy erényeket alkotá

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

EÖTVÖS »GONDOLATAI« KÉZIRATÁNAK 90. OLDALA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

fiatal mágnások részben Széchenyi irányának hívei, részben pedig egyenesen az ellenzékhez tartoznak. Az első iránynak, mely magát »fontolva haladó«-nak nevezte, gr. Apponyi György volt nagyeszű vezére, gr. Dessewffy Aurél pedig jeles tollú és ékesszóló publicistája. A főrendi ellenzéknek gr. Batthyány Lajos volt a vezére és a fiatal, 23 éves b. Eötvös József legnagyobb szónoki és írói tehetsége. A reform és különösen a magyarság tekintetében mindinkább leomlott a régi válaszfal a két tábla közt, mi a tárgyalásokat nagyon meggyorsította.

Harmincnyolcezer újoncot szavaztak meg, ugyanazon feltételek mellett mint 1830-ban, hozzátéve még azt, hogy őket nem magyar ezredhez semmi módon sem lehet áttenni. A háború nem tört ki, Franciaország 1840 júliusban engedett. Mehemed Ali visszaszorítására az európai nagyhatalmak hajói elfoglalták a kereszteshábóruk történetéből híres St.-Jean-d'Acre-t Sziriában.

314. ábra. Báró Eötvös József.

Az úrbér dolgában megvalósult az a reform, melyért előbb hiába küzdött az ellenzék. Egyes jobbágyok, de egész községek is szerződésileg megválthatják jobbágyi tartozásaikat és szabad földbirtokosok lesznek. Az alföld nagy helységei, Csaba, Orosháza stb. csakhamar éltek is e szabadsággal.

Még nagyobb a haladás a magyar nyelv érvényesülése terén. Nemcsak az országgyűlés, hanem a törvényhatóságok is — a horvátokat kivéve — egyedül magyar nyelven írnak fel a királyhoz. Az egyházi hatóságok csakis e nyelven levelezhetnek a világi hatóságokkal. Még a germanizáció és a latin stílus utolsó maradéka, a kir. kamara is magyarul tartozik válaszolni az e nyelven író hatóságoknak. Magyar a tárnoki szék ítéletlevele is, mi, a városok németségét nézve, nagy haladás. Az összes felekezetek papságának magyarosítására céloz, hogy ezentúl csak magyarul tudó lehet lelkész, egyházi szónok vagy káplán. A király gondoskodni fog arról, hogy a nyelv tudása a határőrvidéken is terjedjen és hogy a magyar ezredek a hatóságokkal magyarul levelezzenek.

Most iktatják a törvénybe a lánchidat, most vitáznak először behatóan vasúti kérdések fölött. Nem birnak megegyezni : Győr vagy Pozsony felől kössék össze Budapestet Béccsel és végre is a kormány engedélyezi mind a két vonalat. Meghozzák azt a törvényt, mely a vizek szabályozását elrendeli és az ezáltal kárt valló birtokosok kártalanításáról gondoskodik. Megszavazzák végre a Tisza-Duna csatornát Szeged-Csongrád, Bölcske-Pest, illetőleg Szolnok-Pest közt, mely mai napig sem valósult meg. A kereskedés, az ipar és a hitel emelésére meghozzák a kereskedelmi és váltótörvényt és felállítják a kereskedelmi és váltótörvényszékeket.

A zsidókról is hozott törvényt ez az országgyűlés. Ebben is az az 1791-iki munkálat szolgált alapul. Ez intézkedést követelt a külföldi zsidók betódulásával szemben, megköveteli papjaik tudományos nevelését, állandó lakóhelyhez kötését, hogy rendesen vezethessék az anyakönyveket, községeiket pedig tanítótartásra is kötelezi; viszont megengedi gyermekeiknek, hogy keresztyén iskolába járhassanak, egyenesen utasítja őket a földmívelésre és megengedi, hogy sz. kir. városokban is szerezhessenek házakat, de az összeseknek csak egy százalékát és minden család csak egyet.

Még a főrendeknél is sokan szólottak mellettük, különösen b. Eötvös József, ki aztán keresztülviszi 1867-ban emancipációjukat, és gr. Dessewffy Aurél, ki különösen azt fejtegette, hogy a zsidó, ha szabadságot nyer, mindig beléolvad a népbe, mely közt él, és aki e szabadság következménye gyanánt látta azt is, hogy aztán elhagyják a kereskedés kizárólagos űzését, melyre eddig a szolgaság kényszerítette. Bevándorlásuk elé azonban gátat kell vonni. A főrendek az 1791-iki munkálat alapján határoztak. Csak annyiban terjesztik azt ki, hogy a zsidók a sz. kir. városokban is mindenütt szabadon lakhatnak, a bányavárosokat kivéve.

A kereskedelmi érdek nagyobb súlyára vezethető vissza az is, hogy az országgyűlésen először jött komolyan szóba a nemzeti bank, amely nélkül minden kereskedés és forgalom pangásra van ítélve. Az alsó tábla hozott is határozatot, de abból nem vált törvény.

Ezek a reformkorszak kezdetének, mely Széchenyi nyomán indult, legfőbb társadalmi újításai. Inkább irányt jelölnek, mintsem hogy valóban megváltoztatták volna az ősi alkotmány strukturáját. De nem is ezekben áll a legnagyobb magyar tevékenységének legfőbb eredménye, hanem abban a mozgalomban, melyet szavai és tettei az egész vezető osztályban előidéztek és mely aztán nélküle és ellene is folytatódott.

IV. FEJEZET.

AZ ÁTALAKULÁS ÉS NEHÉZSÉGEI.

SOHA modern nemzet nem változtatta meg politikai szervezetét és államának formáját nagy, egész lényét megrendítő, rázkódások nélkül. Még mélyrehatóbbá, igazi forradalommá akkor válik az a változás, ha a társadalom egész alakulását áthatva, új társadalmi rétegeket emel felszínre. Ez a forradalom teszi 1789 óta a művelt államok történetének lényegét.

Széchenyi művének betetőzése, Deák Ferenc és társainak végső célja nem lehetett más mint a nemzeti állam, melyben nem születés és egyházi vagy világi rang, hanem egyedül a nemzet ügyének akár erkölcsi, akár szellemi, akár anyagi téren tett szolgálat ad az egyénnek vagy az osztálynak értéket és jelentőséget. Az eszme helyességét ma már alig meri valaki tagadni, de kivitele azért mindenütt nagy akadályokba ütközött. Még Franciaország, Anglia és Belgium története is mutatja, minő szívós régi társadalmakban a nemességnek és papságnak élete, hatalma és ellenállása. Hát még nálunk, hol előbb meg kellett teremteni az e rendeken kívül álló tényezőket.

A magyar állam megalakulását azonfelül még két más nagy tényező is hátráltatja, mely más, szerencsésebb országokban már nem számított. Az első az, hogy míg nyugati Európában a régi külön nemzetiségeket már rég magába olvasztotta az uralkodó nép, nálunk, ugy mint Ausztriában és Törökországban, a magyart számban felülmulva megmaradtak az eredetben, nyelvben, gyakran vallásban is, különböző népek. Ezek az államnak szükségképp nemzeti lényében oly sérelmet látnak, mely reájuk nézve a latinságnak nyelvileg közömbös korában nem létezett. Az államnak másik életszüksége, amely nélkül el sem képzelhető, a függetlenség. Ez, mint tudjuk, megvan törvényben, de valósággal nincs meg. A háromszáz év óta uralkodó dinasztia mindjobban s jobban azonosította magát német örökös tartományaival, és mióta azokat Ausztria császárságává egyesítette, tudatosan arra törekedett, hogy ennek a nagy egésznek hazánk is egy része legyen, olyan, mely a birodalom székhelyén az uralkodó körül fejlődött központi hatóságoktól nyerjen irányt és vezetést. E szempontból a magyar nemzet függetlenségi törekvése analóg az olasz és német egységi és függetlenségi

törekvésekkel. Ha pedig még ott is végletekig menő harcot vív az ausztriai fegyver és diplomácia hagyományos túlsúlya megtartásáért, világos, hogy Magyarországon, hol a császár örökös és nagy törvényes jogkörrel felruházott király, még nehezebben adja ki kezéből a hatalmat. És amint Itáliában és Németországban a sok fejedelemségre osztottság teszi lehetővé az osztrák hegemóniát, úgy világos, hogy hagyományai nyomán járva, az udvar Magyarország másnyelvű nemzetiségeiben keresi e megosztásnak elemeit és így uralmának támaszait.

Magyarország ennyi, a történetben szinte páratlan, nehézséggel szemben is kivívott, ha nem mindent, mint Itália és Németország, de előbbi állapotához képest sokat. És ha valami, ez a küzdelem bizonyítja mindenkorra nemzetünk erkölcsi erejét és életretermettségét.

1. A nemzetiségi kérdés.

Tévedés azt hinni, mintha csak a XIX. század, melyet egész Európában a nemzetiségek korának neveznek, szülte volna nálunk a nemzetiségi kérdést. Láttuk, hogy már I. Ferdinánd felhasználja politikai céljaira a magyar városok és az erdélyi szászok németségét és a horvátok külön nemzetiségét. Láttuk, hogy I. Leopold alatt a magyarral és protestánssal szemben ébreszti fel osztrák ember a katholikus, nagyhorvát eszmét. Láttuk, hogy I. Leopold alatt, Rákóczi korában, de leginkább II. Leopold alatt, a szerbek külön egyházi és katonai szervezetét használják fel a magyar ellensúlyozására.

Ezek azonban inkább külön municipiális létű és történeti multra visszatekintő kiváltságos osztályok, mint demokratikus értelemben vett nemzetiségek.

A kérdés azonban más tartalmat nyer, mihelyt a magyart készülnek hivatalos nyelvvé tenni a latin helyébe. Addig a nemesnek politikai jogai vannak, tekintet nélkül arra, magyar, horvát vagy más származású-e. Tudjuk, minő liberális volt Magyarország mindig mindennemű érdem megjutalmazásában. Leghatalmasabb főnemesi családaink nagy része is idegen eredetű. De ki úr, nemes lett, törvény szerint magyarrá is lett, az uralkodó nemzet tagjává. Ebben változás állt be, mihelyt nem a nemesség, hanem, mint modern államban nem lehet másképp, a közös műveltség és érzés ad jogot az állam szolgálatára és vezetésére. Ez lényegében már demokratikus felfogásra vall és megfelel neki, hogy mihelyt magyarrá akarják tenni Magyarországot, 1790-ben meg is kezdődik az iskola segítségével való tudatos magyarosítás.

Világos, hogy a köznépre nézve egész mindegy volt, magyar, német vagy latin-e a hivatalos nyelv. A szegény oláh vagy tót parasztnak addig is oly kevés volt a joga mint a magyarnak, és tanulatlanságában többet nem is remélhet. De másként áll a dolog azoknál a népeknél, melyeknek már volt előkelő és hivatalnoki osztálya. Ezeknek vagy meg kell tanulniok magyarul, vagy lemondani a közszolgálatnak legalább magasabb fokairól. Nemzetiségeink közül csak a horvát és az erdélyi szász vannak e helyzetben és a horvát már 1790-ben be is jelenti ellenmondását. A szerbnél legföljebb az egyházi és katonai szervezet az, mi külön kulturát jelent; a tótnál, ruthénnél az sincs meg. Természetes tehát, hogy a nemzetiségi kérdés ezek mindegyikénél más-más módon hat.

Moldva és Havasalföld ennek a korszaknak nagy részében muszka igazgatás alatt állottak, és a muszka befolyás uralkodó maradt a katonai megszállás megszünése után is. Szerbiában és Montenegróban egyenlőtlen harcot vív az ausztriai diplomácia az orosz ellen. Ha pedig nem a magyar erő túlnyomó e területeken, világos, hogy ezek a nemzeti önállóságra törő államcsirák magyar törzsrokonaikra gyakorolnak vonzóerőt. Ez az irány csak e korban vette kezdetét.

Oroszország azonban más téren is fellép mint Ausztria és Magyarország lehető megbontója. 1812-ben Napoleon ellenében hirdette először a panszlávizmust, az összes szláv törzsek politikai egyesülését. Ez nem mehet végbe másképp, mint a leghatalmasabb testvérnek, az orosznak, vezetése alatt és így a máris óriás Oroszország bejelenti igényét nemcsak a török, hanem a magyar és osztrák örökségre is. Ennek a panszlávizmusnak Metternich ellensége. Mindjobban be is látja, mit jelent Magyarországnak ereje és magyarsága a dinasztia biztonságára és hatalmi állására nézve.

Van azonkívül egy irodalmi panszlávizmus is, a szláv közösség eredeteinek és fejlődésének kutatása. A nagy történeti multú népekre, a lengyelre, csehre, horvátra ez nem igen hat, annál jobban a cseh és orosz hatás alatt ébredni kezdő tótra. Az oroszon kívül e törzs adta ez eszmének leghívebb apostolait.

Tudjuk, hogy az orosz mint gyakorolta a szláv testvériséget a lengyellel szemben. Világos, hogy sem a lengyel, sem a cseh, de még a horvát és szerb sem óhajtotta elveszteni egyéniségét és nem kívánt belemerülni az orosz tengerbe. E szempontból is csak a tót és a ruthén jöttek komolyan számba az orosz politikára nézve; a többi legföljebb kacérkodott vele.

Oroszországnak ez a kettős vezérszerepe kettős hatást gyakorol az éppen nem egységes, sem nem következetes bécsi kormányra. Az egyiknek képviselője Metternich, ki fenntartja a régi német tradiciót és ha nem is nyiltan, de szembeszáll az orosszal. A másik, melyet a cseh Kollowrat képvisel, mintegy vetélytársává akarja tenni a császárt a cárnak. Ausztria népeinek túlnyomó része nem német. Jó lesz azokat fejleszteni arra az esetre, ha Németországban, mint akkor már előre lehetett látni, a porosz válik uralkodóvá. Ha már nem lehetett elnémetesíteni Austriát, fejleszteni kell a szláv nemzetiségeket, melyekre nézve az orosz úgysem veszedelmes. Ebből következett, hogy a cseh nemzeti mozgalmat, mely szintén 1825 körül indul meg erősebben, a kormány megtűri. A különösen kulturailag sokkal magasabban álló csehek pedig természetes vonzóerőt gyakorolnak a tótokra, kiket már akkor készek megoltalmazni magyar »elnyomóik ellen«. Igy Ausztria, legalább közvetve, ismét Magyarország egy nagy részére terjesztheti ki befolyását.

A külső politikai helyzet, különösen Törökországnak szemmelláthatő gyöngülése, ismét más nagy kilátást nyit ezen irány előtt. Hogy legalább a szomszédos területen ne az orosz váljék uralkodóvá, fejleszteni kell a horvátot, az egyetlen szláv nemzetiséget a monarchiában, melynek nemcsak politikai gyakorlata van, hanem külön tartományi élete is. A horvát fejlődés nyitja majd meg az utat Boszniába és tán tovább is. Az, hogy a kormány kegyével

dicsekedő horvátot fel lehet használni az elégedetlen magyar ellen is, önként következik.

Ne higyjük azonban, mintha a horvát törekvésbe csak az orosz és osztrák sugalmazás töltötte volna a lelket. Minden nemzeti érzés kell hogy tiszteletreméltó legyen előttünk, és a horvát mozgalom tiszta forrásokból is táplálkozott. A rövid napoleoni uralom maradandó hatással volt a horvát kulturára, minthogy több ifjú nevelkedett Párisban és fokozott önérzettel tért haza. A délszláv irodalomnak Raguzából kiinduló fellendülése tartalmat is adott ennek az önérzetnek. A művelt ifjuság nem elégedett meg azzal, hogy ápolta és fejlesztette anyanyelvét, hanem kereste az összeköttetést a többi szláv néppel is. Az öregek még teljes szívükkel csüngtek a magyar szent koronán, még Jellasics is ezt az érzelmet fejezi ki 1823-ban megjelent költeményeiben; fiaik már felzúdultak a magyar nyelvtörvények ellen. Már emlegetik, hogy a magyar országgyűlés nem hozhat törvényt a horvát nélkül; már büszkén utalnak a horvát föld jelentőségére, mely a magyart teljesen elzárhatja a tengertől; sőt már a teljes elszakadást is lehetőnek tartják. Az összes délszláv törzsek egyesítése horvát vezetés alatt: volt ennek az illyr pártnak jelszava és ábrándja.

Itt egy nyolcszáz év óta Magyarországhoz tartozó provincia hűsége ingott meg; a tótoknál fellépő panszláv mozgalom pedig magát a magyar földet veszélyeztette. A felvidéki tótság magyar érzésű volt minden ízében és nem csekély tényezője volt szabadságharcainknak. Ott nem volt politikai hagyomány; ott az irodalomnak kellett azt megteremteni. Ezt Kollár János, a pesti evang. tót egyház papja, tette meg nemzeti époszában, mely Szvatoplukot egekig emeli, Árpádot, nagy birodalmuk megdöntőjét, pedig a pokol fenekére juttatja. Kollár cseh nyelven írt és így irodalmi egységet akart teremteni népe és annak már fejlettebb nyugati rokonai közt, mit nemcsak a csehek ismertek el nagy érdeméül, hanem az oroszok is.

Ezeknek a törekvéseknek, melyek a panszlávizmus zászlaja alatt idegen, cseh és orosz, befolyást készültek Magyarországba hozni, védelmet és pártfogást nyujt az evangélikus egyházi autonómia. A pozsonyi és lőcsei evang. lyceumok tanárai, ez iránynak hívei, nyiltan izgatnak a nyelvtörvények ellen és Joseffi superintendens folyamodásukat a király elé terjeszti. Minthogy pedig a kerület főgondnoka, gr. Zay Károly, a rajongásig lelkes magyar hazafi, az egész egyházi kormányzat csupa viszállyá és kölcsönös fenyegetéssé fajul. Egyelőre azonban ennek a mozgalomnak az iskolákon és paplakokon kívül igen kevés volt a híve; a tömegeket alig érintette.

Az oláhok közt sem szünt meg a forrongás, és pedig oly dinasztikus pártolásra hivatkozó megtévesztés utján, mint amely a Hora-lázadást előidézte. Egy vén asszony, Varga Katalin, azt állította, hogy ő volt Ferdinand császárnak dajkája és tőle tudja, mennyire szereti az oláhokat és mennyire kíván rajtuk segíteni. Ez elég volt ahhoz, hogy a császárt vallási hódolattal tisztelő népe köréje gyűljön és fenyegesse az urakat. Karhatalommal kellett eljárni ellene. Fontosabb volt ennél, hogy elsősorban a gör. katholikus papság (Petru Major, Sinkay), aztán a görögnemegyesült is felkapja az oláhok római eredetének elméletét és ebből is fegyvert kovácsol a magyar uralom ellen. Történeti

jogon az övék Erdély ; egytestvérek a havasalföldiekkel és moldvákkal : ime a dákoromán eszme keletkezése.

Mindez együttvéve sem rendítheti meg a magyarság szilárd túlsúlyát. Veszélyessé csak idegen, osztrák vagy orosz, beavatkozás teheti. Az erre való utalás egyre gyakoribb, sürgetőbb, barát és ellenség egyaránt figyelmeztet reá. Már az 1790-iki röpiratok közt sok tekintetben a legértékesebb *Manch Hermaeon*, felhívja a magyart : tanuljon németül, különben muszkául kell megtanulnia. Gáj és Kollár nyiltan ijesztenek az orosszal. A kormány is tudja, mennyi muszka megbizott jár itt nemcsak a felvidéken, hanem az oláhok és a határőrök közt is. Pogodin orosz államtanácsos 1836-ban Magyarországon jár »az irodalmi közösség« megállapítása végett. Széchenyi már 1837-ben tudja, hogy 300.000 orosz készül betörni Magyarországba. A muszka katonai körök pedig nyiltan lelkesednek Magyarország megsemmisítéséért és Ausztria feldarabolásáért.

Az egész magyar föld megtelik izgalommal, szenvedéllyel. Oly általános irtóharc fenyegető képe nehezedik a kedélyekre, minőnek a felekezeti harcok, sőt még a pórlázadások is, csak halvány, kisszerű mintái lehettek.

Két lehetőség áll a magyar előtt. Vagy mindent a régiben hagyva, semmivé teszi az ellene elnyomás miatt emelt vádakat. Vagy pedig úgy készül a harcra, hogy, felhasználva a még rendelkezésére álló túlsúlyt és hatalmat, most már az állam eszközeivel is élve, minél többet a maga részére hódít a nemzetiségiek közül, hogy annál biztosabban állhasson meg a döntő mérkőzés napján. Világossá vált mindenki előtt, hogy bármik voltak a rendi uralom hibái és bűnei, az alatt legalább a magyar felsőség nem vonatott kétségbe. A nemességnek legalább négyötöde magyar nyelvű és a többi is, a horvátot sem véve ki, többnyire tud magyarul. Mihelyt ellenben demokratikussá válik az állam és a szám győz, a magyar csak nagy bajjal tarthatja fenn uralmát, vagy épen kisebbséggé válik, ha a többi összefog ellene.

Nincs is ekkor nagyobb hazafias gond annál : hányan vagyunk magyarok ? Az első nagy magyar statisztikusnak, Fényes Eleknek, munkásságát ez a hazafias gond tette nemzeti érdeküvé és értéküvé.

A megyék arra törekednek, hogy minél több németet, oláht, tótot megmagyarosítsanak. Sopron elrendeli, hogy ahol a nép ért magyarul, a pap, tanító ezt a nyelvet használja. Arad a magyar nyelv tudásától teszi függővé a bírói, jegyzői, mesteri állások elnyerését. Veszprém magyar luteránus papot helyez a tót Lajos-Komáromba és az ellenkező parasztokat deressel szorítja engedelmességre. Az egyházi hatóságok buzgalma sokszor vetekedik a világiakéval és a »Sollen wir Magyaren werden« horvát röpirat már azért is elítéli a szószékről folytatott magyarosítást, mert a népet elidegeníti papjától, vallásától. Minden túlzás mellett oly tények, melyek elismerik, hogy most a nyelv olyan államalkotó tényező, minő előbb a rend és felekezet volt. Nyelvi térítést csak az ítélhet el, ki a vallásit sem tartja helyesnek.

E minden másnál izgatóbb kérdéshez hozzászól Széchenyi is egy, az Akadémia ülésén, 1842 okt. 27-én, elmondott beszédben. A legnagyobb magyar nem helyesli az erőszakos, durva magyarosítást. Csak egy hódítást ismer el igaz-

nak, állandónak, erkölcsösnek, azt, mely a szellemi és erkölcsi túlsúly önkéntes műve. Ebben a nemzetnek minden tagja szolidáris. »Ki erkölcsileg, bármily kicsinnyel is felsőbb, az terjeszt, midőn a bár hajszállal alantibb csorbít.« A külső szerekkel való hódítás nem erősíti a magyarságot; az, ki tud is magyarul, azért még nem magyar, hanem csak gyűlölőink, ellenségeink számát növeli. A törvényre való hivatkozás sem döntő. Szimpátiát kell szerezni a magyarságnak, azt pedig csupán a lelki felsőség szerezheti meg.

Kétségtelen, hogy ez a nemzetiségi kérdésnek legmagasabb, legnemesebb és amellett legigazabb felfogása. Az a tudat, hogy a hatalom a kultura kérdése, oly szellemi erőfeszítésre és amellett oly igazságosságra szorítja a magyart, mely létének, uralmának mindenkorra legbiztosabb alapja. De az is bizonyos hogy nemcsak lényegében, hanem következéseiben is aristokratikus és nem egy demokratikus társadalom millióira van szabva. És ez teszi egyoldaluvá, hibássá, nem az, mit Kossuth szemére vetett, hogy igazat ad azoknak, kik gúnyolják a magyart.

Oly kor következett, mely a nemzetiségi csomót vérrel-vassal akarta szétvágni. Még most is távolnak látszik az az idő, melyben jó szívvel megadják az államnak, mi az államé, és az anyanyelvnek, mi az anyanyelvé.

Fejlődési tekintetben a nemzetiségi kérdés csak egy része az átalakulás természetes következésének. Csupán külső politikai vonatkozásai adták meg neki azt a nagy jelentőséget már akkor, mikor ez az átalakulás lényegesebb részeiben még megkezdve is alig volt.

2. A társadalmi és gazdasági kérdés. Széchenyi és Kossuth.

Most már nehéz elképzelni, minő aristokratikus volt Európa társadalma még a mult század negyvenes éveiben is. Anglia csak 1832-ben terjesztette ki a választás jogát, csak 1835-ben vetett véget a rabszolgaságnak és még később fogott hozzá a munkásnyomor első állami enyhítéséhez. A földbirtokos aristokrácia túlsúlyát biztosító és bizonyító gabonavám pedig, kivételesen inséges esztendő parancsoló kényszere alatt, még ebben az ipari és kereskedő országban is csak 1846-ban volt eltörölhető. Franciaországban a százfrankos cenzus vont erős válaszfalat a jómódú osztályok, »a törvényes ország« és a kispolgárság, parasztság és munkásság tömegei közé. A bourgeois csak mint a konvent és a guillotine rettentő képeinek eleven kísérőjét birta elképzelni ezt az álmait is zavaró éhes hordát és a jakobinus világ visszatérésétől éppen úgy rettegett ő is, mint a pap és nemes.

Természetes tehát, hogy nálunk, hol még csekély jelentőségű a polgárság és alig van a kiváltságos osztályokon kívül számottevő értelmiség, még erősebb a hagyomány hatalma. A köznép csak mint oly elem szerepel az igazán szabadelvüek gondolkodásában, melyet felemelni hazafias és emberi kötelesség, de nem mint önálló politikai tényező. Ha valaha, úgy most »mindent a népért, semmit a néppel« volt a magától érthető felfogás. Közjogilag szólva: az ország jogot ad, oktrojál majd a népnek, nem az maga szerzi azt meg magának.

Az 1840 tavaszán a kormánnyal létrejött megegyezés szabad pályát nyitott a hazafias munka előtt. Igazán csak most lehet megállapítani, »mit kell tenni és min kell kezdeni«; most lehet csak megvitatni a kérdéseket, tájékoztatni a közvéleményt, melyet Széchenyi a fegyver mellett egyetlen igazi hatalomnak ismert el. Ezt a tájékoztatást, ezt a vezetést, mely tíz évvel előbb a »Hitel« szerzőjének jutott, most Kossuth ragadta magához »Pesti Hirlap«-jában, melynek első száma 1841 jan. 2-án jelent meg és melynek nemsokára 2000-nél is több volt az előfizetője. Szerinte a »journalistica«, közölve a nemzetek belső és külső életében történt eseményeket, van hivatva bemutatni a helyes ösvényt és dicső tettekre hevíteni a hazafiakat. E célt munkálja is fáradhatatlanul. Mindig rámutat a nyugati államok alkotmányos viszonyaira, szellemi erejére, anyagi virágzására, mint követendő mintaképekre. Vezércikkeiben azonban a hazai viszonyokkal foglalkozik, reámutat a sok félszegségre, társadalmi bajra és igazságtalanságra, melyen hazafias akarattal oly könnyű volna segíteni.

Széchenyi e nagy és fontos kérdések rövid és népszerű fejtegetésében izgatást lát, oly veszélyt, mely forradalomba, enyészetbe viheti az alig felocsúdott nemzetet. Az elvek helyességét »édes atyai érzéssel« elismeri, csak a taktika, a modor ellen van kifogása. Kéri Kossuthot, ne írjon, ne folytassa ezt a munkásságát, mely sírba viszi a magyart. Könyvének »Kelet Népe« a címe, mintha ezzel is jelölni akarná, hogy a Nyugat kritikátlan és mohó utánzása nem való a magyarnak. Kossuth igen ügyesen válaszolt. Deák és Eötvös pártját fogják, még Dessewffy Aurél sem ítéli el Kossuthot. Az »opinio«, mely őt egy ideig bálványozta, elfordult a nagy gróftól.

315. ábra. Kossuth Lajos aláírása.

Ez volt az első összeütközés ama két férfiu közt, kik egyaránt reásütötték személyiségük bélyegét nemzeti átalakulásunk nagy korára. A szegény ügyvéd áll szemben a dúsgazdag főúrral, a journalista a magyar könyvpróza megalkotójával. A liberális és radikális irány, a gyakorlati és az elméleti politika ütközött össze személyükben. Széchenyi tévedésbe esett népszerűségének és tekintélyének alapjai iránt. Igaz, hogy ő tett, de Kossuth nemcsak beszélt és írt, hanem szenvedett is a hazáért.

Ez összeütközésnek egyaránt nagyok voltak a személyes és a tárgyi következései. A tárgyak logikája egyre jobbra lökte Széchenyit, egyre balra Kassuthot. Az »emberiség jussainak« bajnoka mind közelebb jutott az aristokratikus, sőt konzervativ táborhoz, noha magát mindvégig »progressziv reformernek« vallhatta. Kossuth pedig diadala után bátran halad a megkezdett pályán a demokrácia táborába.

Hogy kellően ítélhessünk, tekintetbe kell vennünk az ország igazi állapotát, mérlegelnünk kell, hogy belső erejénél és annak tagozódásánál fogva érett volt-e a gyökeres reformra, és ha igen, milyen arányban volt arra érett?

Magyarország és Erdély lakossága akkor 14 millió. Ebből 5½ millió magyar, 2,300.000 az oláh, 1,700.000 a tót, 1,300.000 a szerb, egy milliónál

több a német, egy millió a horvát. Hasonló megoszlottság van a vallás terén is. A lakosság fele római katholikus, aztán sorban következnek az óhitűek, a kálvinisták, luteránusok, görögkatholikusok és zsidók. E lakosságnak csaknem öt percentje nemes. Némely megyében, mint Borsodban, nemes az egész népesség egyhatoda. Pap, tanító, tisztviselő, orvos, ügyvéd van összesen 60.000; szolga 194.000. Gyár van 528, az állandó »gyárdolgosok« száma 23.400-ra rúg. Kereskedést 21.500 űz. Az összes iparos száma 334.000, beleértve a családot is. A körülbelül 10 millió holdnyi adózó földön — a többi kincstári, papi, nemesi birtok — 620.000 jobbágycsalád osztozik. Legnagyobb a mezei proletariátus száma, 900.000 család, »zsellér és lakó«. Ezek száma az 1805-iki népszámláláshoz képest nő, a birtokos jobbágyoké inkább fogyott. Az egész lakosságnak több mint 90%-a él a föld jövedelméből. Ez tehát tisztán agrárius ország.

Még igen csekély arányú a tőkegyüjtés. 1846-ban a hét legnagyobb takarékpénztárba összesen csak 4,600.000 forintot tettek be, ebből 1,800.000-et a pestibe. Ehhez képest kevés a közjövedelem is, évi 39 millió forint, miből még mindig a só hoz legtöbbet, 10 milliót. E jövedelemből évenkint 8 milliót küldenek Bécsbe, a »központi birodalmi kincstárba«. A behozatal körülbelül 68 millió, minek csaknem 80 százaléka Ausztriából jő be, csak 14 millió külföldről. Csak Ausztriából 42 millió árú gyártmány jő be, főképp posztó, vászon, selyemárú és fonál. A kivitel 72 millió; ebből 60 millió megy Ausztriába. A megváltozott termelési viszonyokra mutat, hogy ennek több mint harmada, 25½ millió, a gyapjura jut, 19 millió a gabonára, és a vágómarha 10 millióval már a harmadik helyre szorul. Világos, hogy e kivitel hasznát majdnem kizárólag a nagybirtok élvezi.

Míg gyér a lakosság, a jobbágy a legfőbb eszköz a földnek legalább extenziv mívelésére, és ez időben a kormány és a földesurak egyaránt telepítenek, hogy legalább valami hasznuk legyen földjükből. Már a XVIII. század vége felé megváltozik ez az irányzat. A földesurak arra a meggyőződésre jutnak, hogy a majorsági birtok, melyet maguk béresekkel kezelnek, sokkal nagyobb jövedelmet hajt mint a jobbágytelek. El is követnek az urak mindent, hogy lehető sok földet vegyenek el a jobbágytól és hogy majorságivá tegyék, mi különösen Erdélyben örökös panasz oka. A robotmunka értéke is csekély, s a jobbágy sohasem tagadta, hogy »muszáj«-ból dolgozik. De a jobbágy a maga telkét sem mívelte teljes erővel és inkább »túrta a földet«, a jó istenre bízva a többit, mint ezt Lenau, a magyarországi születésű német költő megjegyezte. Mégis, a lakósság nagyobb sűrüségével és a nagyobb biztossággal, emelkedett a szorgalom is és az alföldi és bánsági telkesgazda elég jó módban él. Még legintenzivebb a szőllőmívelés. Hol a paraszt szabad birtokul vehet földet, ott drágán megfizeti holdját, mint Muraközben, és a föld ára egyszerre négy-ötször akkorára emelkedik mint ahol csak nemes szerezhet birtokot. A szabad föld tehát épp úgy érdeke a földesúrnak, mint a jobbágynak. Míg II. József korában is csak az országnak némely vidékeire nézve tartották haszonnak a megváltást, úgy most már alig volt vidék, melyre nézve ez gazdaságilag nem lett volna előny. Világos az is, hogy a közlekedés javulása, a gőzhajó, vasút, jó országút, ezt a fejlődést mindjobban előmozdítja.

De nemcsak a paraszt érett meg erre a változásra, hanem az úr is. Széchenyi nem hiába helyezett akkora súlyt a hitelre, a magyar földbirtokosnak az volt az Achilles-sarka. A főnemesség legnagyobb része el van adósodva, és mivel földjeit nem kötheti le biztosításul, háromszor akkora kamatot is kénytelen fizetni mint az osztrák. A köznemesség ugyan nincs eladósodva, független még, de nem értékesítheti kellően sem földjét, sem terményeit és nem ruházhat be sokat, hogy birtokai jövedelmét fokozza. Pedig már ez osztálynál is mind nagyobb teret foglal a pénzgazdaság ; a műveltséggel nőnek az igények, hódít a divat, és a korteskedés nemzeti bűne költségessé teszi a politikai és megyei életet.

Úrnak és parasztnak egyaránt érdeke a jó közlekedés és a szabad kereskedés. A vámsorompók lerontása Ausztria felé elsőrangú agrárius érdek.

Ezekben áll Széchenyi politikai rendszerének fényes igazolása. Hitelt, szabad földet akar, elsősorban a földesúr javára, kitől áldozatot követel, de a paraszt javára is. Ezt az áldozatot különösen a közlekedés előmozdítására követeli. Már 1807 óta egyre sürgetik a rendek a szabad kivitelt Ausztriába. E tervnek most megnyeri az ausztriai kormányt is. Igaz, hogy ezért jár áldozat : Ausztriában monopólium a Magyarországon még »szűz« dohány. Csakhogy Széchenyi tervezete szerint a dohány állami jövedelme szintén országos hasznú beruházásokra volna fordítandó. A jobbágyság teljes megváltására is gondol, úgy hogy az körülbelül 70 éven át fizetendő adóval megváltsa telkét és szabad birtokossá lehessen. Ez tehát nála nem sietős és ebben egyetért a konzervativ gr. Dessewffy Emillel, ki »Alföldi Levelei«-ben körülbelül ugyanilyen következtetésre jut.

Széchenyi egész programmja és tevékenysége tehát, nyilvános pályájának e részében is, megfelel a földmívelő ország érdekeinek. Megfelel ama rég kifejtett politikai alapelvének is, hogy, mivel »korunkban a korlátolt független magyar monarchia lehetetlen, Magyarországnak jövőjét az osztrák birodalom jólétében keressük«. A földmívelő Magyarország jó piaca lévén az iparos és gyáros Ausztriának, azzal meg is férhetett.

De vajjon a tisztán agrárius ország, melyben csak úr van és paraszt, legmagasabb fejlődését jelöli-e az állami, a nemzeti életnek ? Vajjon maga a földmívelés, még ha szabad és jövedelmező is, képes-e elviselni azokat a pénzügyi terheket, melyeket a független állami lét művelt nemzetre ró ? Vajjon teljes kifejlésre juthat-e egyáltalában a nemzet, míg viszonyát Ausztriához és a dinasztiához új, reá nézve kedvezőbb alapra nem helyezte ?

A történet, a tapasztalás mást bizonyított. A művelt Nyugaton, melyért Széchenyi is annyira rajongott, az ipar és kereskedés válik mindinkább legfontosabb gazdasági tényezővé. Ez országokban pedig, e fejlődéssel párhuzamosan, mindinkább emelkedik a polgárság jelentősége is. Ott nincs se úr se paraszt; ott polgár mindenki. Minden művelt, alkotmányos, szabad államnak akkor már a polgárság a gerincoszlopa. Lehet-e egyáltalában polgárság nélkül modern művelt nemzet ? Ha pedig nincs, vagy nincs elegendő és elég erős, teremteni kell, mert nélküle nincs nemzeti állam. Teremteni pedig csak a jogok megosztásával, az ipar és kereskedés fellendítésével lehet.

E ponton kezdődik Kossuth önálló társadalmi politikája. E pontnál válik el utja tudatosan Széchenyiétől. Ez a jelen Magyarországot nézte, Kossuth a jövendőt — azt, mely még mai nap sincs meg. A nagy szónokban a történeti mult nagysága, megújításának romantikája egyesült a leendő indusztriális nemzeti állam ábrándjával. Széchenyi lóversenyen, kaszinón, akadémián és gazdasági egyesületen kezdte; Kossuth első alkotása a magyar iparegyesület. Az 1841. évi első magyar iparkiállítást, mint titkár, ő szervezte. Az azóta ismétlődő kiállítások komoly törekvést mutattak a haladásra, az egyesület tagjainak száma egyre nő, elnökségét gr. Batthyány Kázmér vállalja. Noha az ellenzék épp úgy földbirtokos, mint a konzervativok, mégis hazafias okból egyetért az ipar pártolásának és a polgárság emelkedésének kérdésében. Egész irodalom támad a városok, a céhek, a polgári foglalkozások körül; Horváth Mihály is ezen a téren aratta első babérait. Bezerédj István kezdésére pedig már 1842 óta alakultak egyesületek, melyek tagjai lehetőleg honi cikkek használatára kötelezték magukat.

Az ipar gazdasági kérdésével egy nyomon jár a polgárság politikai súlyának társadalmi kérdése. Sőt Kossuth lángesze máris kifejezi azt a nagy igazságot, hogy a nemzetiségi viszályok lecsillapítására a közös munka a legbiztosabb eszköz. Ám a polgárság politikai emancipációja nálunk sokkal nagyobb akadályokba ütközött mint máshol. Franciaországban Siéyès már 1789-ben kimondhatta, hogy a harmadik rend a nemzet; nálunk ellenben nyelv tekintetében még 1840-ben is idegen a polgárság nagy része. Kezdődik ugyan a tanultsággal együtt a magyarosodás is és a közös iskolázás közelebb hozta már a polgárság tanult részét a magyar úri osztályhoz, de az Alföldön kívül a nagy tömeg még német. Ehhez járul, hogy a város a kormánytól függ, a kamara alatt áll és ha az országgyűlésen van szavazata, azt bizonyára nem a nemzeti irány javára használja. Amellett elmaradt és minden újítástól remegő ez a régi kerékvágásban megszokott és korlátolt városi nép. Széchenyi panaszkodik, hogy a lánchídnál és vámnál a pesti polgárral volt legtöbb baja, a zsidó emancipációt pedig egyaránt ellenezte a pozsonyi nyárspolgár és a debreceni civis. A város, máshol a haladás legfőbb tényezője, nálunk mindez oknál fogva annak ellensége.

Mégis oly nagy a lelkesedés a polgári rend iránt, hogy a városok kérdése az egész országot foglalkoztatja. Az 1843—44. évi országgyűlés behatóan tárgyal egy városi törvényjavaslatot, mely Szentkirályi Móricnak volt műve. Eszerint a városi rend 16 országgyűlési szavazatot nyer az 53 megyei mellett, mi igen kedvező arány. Feltételek: a város függetlensége a kormánytól és a városi igazgatás demokratizálása, úgy hogy az ne legyen többé néhány ú. n. patricius családnak fejőstehene, hanem csekély cenzus mellett minden lakósnak legyen szavazójoga. A magyarosodást, már hálából is, magától érthetőnek tartották. Ekkor jött először szóba a nők választójoga, de még Klauzál Gábor, az ellenzék vezére, is ellenezte. A sok szép beszéd nem használt. A kormány nem akarta kiengedni kezéből a városi igazgatást; a főrendek elvetették a javaslatnak erre vonatkozó részét és erre természetesen az alsó tábla elállott ama szándékától, hogy a városi rendet, szavazatok megadásával, politikai tényezővé avassa.

17 Deák Ferenc - Fáy András

Pest Sept. 30án 1843.

Kedves barátom!

Szíves meghivásodat oly igen örömest fogadnám el, mely kedves igen kedves volna nékem egy nagyon ismét barátságos körökben üt beni; de utamat nem halaszthatom, mert October 2án vezérelnöki székemről, kéjön rekesi el indulok. Mulassatok jól kedvel, s emlékezzetek meg rólam is. Isten veled!

hü barátod:

Deák

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

DEÁK FERENC LEVELE FÁY ANDRÁSHOZ.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Ugyanez a diéta behatóan tárgyalta a kereskedelmi és vámkérdést is. Ezt akkor aktuálissá tette a német vámszövetség (Zollverein), mely már majdnem egész Németországot egyesítette gazdaságilag porosz hegemónia alatt, Ausztria kizárásával, és így az ausztriai kormányt is felrázta nyugalmából. Kübeck, a császári kamara elnöke, már a szabad kereskedés felé hajlott, hogy a monarchia egészen el ne szakadjon Németországtól. A magyar ellenzékre ellenben nagy hatással volt List Frigyes német nemzetgazda tanítása, ki a nemzeti gazdaság alapfeltételének mondta az ipar és gyártás emelését, még nagy financiális áldozatok árán is, és a kezdetleges nemzeti ipar védelmére a fejlettebb idegen ellen a vámot ajánlotta, mely századok óta annyi agrárius államot segített átalakítani indusztriálissá.

Lónyay Menyhért és Ghyczy Kálmán beszédei képviselték a két elvet. Az országgyűlés előbb a szabad kereskedés, a magyar termények nyilt piacát Ausztriában kérte feliratában és csak, miután ezzel célt nem ért, tért át Ghyczy véleményére, a védővám pártolására. Kossuth izgatására, ki 1844 júl. 1-én elhagyván a »Pesti Hirlap«-ot, egészen az ügynek szentelte magát, még az országgyűlés folyama alatt megalakult az »országos védegylet«, melyet az alsó tábla egy határozatával pártolásába fogadott és minden hazafinak ajánlott. Minthogy az ország nem vihette keresztül, hogy a maga érdeke szerint szabja meg kereskedelmi politikája irányát, minden jó magyar háza küszöbén állítsa fel a vámsorompót idegen áruk kizárására, a honi ipar gyámolítására.

Nagy volt a lelkesedés, az országban mindenütt fiókegyesületek létesültek, 60.000-re tettek máris a tagok számát. E lelkesedésnél csak az osztrák gyárosok kétségbeesése volt nagyobb. A tagok kötelezték magukat, hogy lehetőleg csak honi »műipari« cikkeket használnak, hogy egyrészt a hazai nyerstermények értékesítését előmozdítsák, másrészt meg megakadályozzák, hogy a pénz kimenjen az országból. A külföldi könyvekre és a művelés más eszközeire nézve kivételt tettek, azokra szükség van. A tagok maguk is megjelölhették, mire nézve kívánnak kivételt. A legtöbb úr nem birt lemondani a külföldi fehérneműről, de még olyan is volt, ki a többire csak cselédségét kötelezte, maga meg kizárólagosan magyar dohányt szí.

Deák egy nagy beszédben ajánlja az eszmét. Széchenyi ellenben »bár mennyire tiszteli Deák csinosodott elméjét, nem ért vele egyet« és kezdettől fogva azon gondolkodik, hogy szembeszálljon a mozgalommal. Alig egy év mulva fogytán a lelkesedés. A gyáralapító társaság, a védegylet szükséges kiegészítése, melynek Kossuth az igazgatója, megbukik, a kereskedelmi társaság igazgatója megszökik.

A bukás igazi oka társadalmi és politikai. A mozgalom mégis csak egy rendi párt hazafias műve, melyhez hozzáállanak az iparosok és kereskedők, kik tőle hasznot várnak. A népek millióit nem érinti. Már pedig az iparnál a tömeges fogyasztás dönt, nem egy osztály igénye. Politikailag pedig igaz, hogy a nemzetek ily határozott állásfoglalása idegen import ellen több izben is elérte célját. Hisz az amerikai gyarmatok szabadságharca Anglia ellen a teának tengerbe dobásával kezdődött, az olasz mozgalom Ausztria ellen pedig a trafik hazafias boykottjával. De ez esetekben a gazdasági harc

csak kifejezője és bevezetője a teljes elszakadás szándékának, a forradalomnak. Ez a szándék pedig nálunk még teljesen hiányzott és így az elszakadás egy elszigetelt jelensége magában nem győzhetett.

Annál fontosabbak a vallás és a magyar nyelv dolgában létrejött törvények. Ezek hosszú küzdelmeknek jelölik diadalmas befejezését. Nem is lehetett másképp. A mult bűnén, a felekezeti és nemzetiségi megoszláson kellett segíteni, mielőtt egyáltalában hozzá lehetett volna fogni a jövő egységes nemzeti állama alapításának nagy munkájához.

Tudjuk, hogy az 1832—36-iki és a 1839—40-iki országgyűléseken mennyi izgatottságot okozott a vegyes házasságok és a reverzálisok kérdése. Törvényes orvoslás nem jöhetett létre és a püspökök egy része, lelkesedve porosz kartársaik példáján, kik ellenállásuk miatt börtönbe kerültek, folytatták törvényellenes magatartásukat. Minthogy Ausztriában is hasonló baj fenyegetett, Metternich az ellenzéknél is népszerű hazafias csanádi püspököt küldte Rómába, hogy a pápai széket oly intézkedések elfogadására birja, melyek a felekezeti békét helyreállítják. Oly nagy volt az izgatottság, hogy még ezt a lépést is elítélték, mert külső fórum nem illetékes magyar törvény ügyében határozni. Ezt az izgatottságot még fokozta, hogy a papok a vegyes házasságoktól törvény ellenére megtagadták az áldást. Midőn Kossuth Lajos házasságát Meszlényi Terézzel sem áldották meg, Pest megye az 1647-iki törvény értelmében törvényszéket állított fel a vallásháborítók ellen. Több megye követte e példát. Olyan volt a hangulat, hogy a katholikusok igen nagy részének áttérését várták, ha csak egy jelentékeny férfiú áll a mozgalom élére.

A püspöki karnak az az eljárása, hogy bár élvezi a törvény minden jótéteményét, külső nyomásnak engedve, mégis szembeszállt vele, ebben a hazafias korban nagyon csökkentette tekintélyét. Még Széchenyi is kimondta, hogy ha a papság ezt az ellenállását folytatja, nálunk is az lesz a hadi kiáltás, mint Angliában: *No popery* (nem kell pápa), Deák pedig panaszkodik, »mennyi bajt csinálnak azok az istenadta papok«. Deák már 1836-ban állami birtoknak mondta az egyházi javakat, melyekkel az, különösen a közművelődés előmozdítására, szabadon rendelkezik és Borsod megye 1841-ben a szekularizációt ajánlotta iskolai célra. Lonovics, ügyesen felhasználva a viszonyokat, lényeges engedményre birta a pápát. Lambruschini államtitkár kiállította a breve-t, mely tiltottaknak, de érvényeseknek nyilvánítja azokat a vegyes házasságokat, melyeket más egyház papja előtt kötöttek. Ez alapon meg lehetett változtatni az éppen a kath. résznek kedvező 1790-iki törvényt és kimondani, hogy a protestáns papok előtt is lehet törvényesen vegyes házasságot kötni.

Egyáltalában az 1843—44-iki országgyűlés egyházi tekintetben nagyon radikális. Kicsibe mult, hogy az alsó tábla hat szavazás után nem hozott határozatot a szekularizáció mellett. A népnevelési tervezet már az erkölcsre, nem a vallásra helyezi a súlyt. És amint az Európát mozgató eszmék egyáltalában visszhangot szoktak nálunk találni, Wurda Károly győri kanonok a szabad nemzeti nevelés mellett »a szabad egyház a szabad államban« elvét ajánlotta végső megoldás gyanánt. Beszéde nagy lelkesedést okozott, de a győri káptalan visszahívta, paptársai ellene fordultak és Wurdának egy tiroli klastromban

kellett merészségéért vezekelni. Szalay László arra figyelmeztetett, hogy ez a szép elv csak ott vihető keresztül baj nélkül, hol már végbement a szekularizáció, mint Belgiumban. Nálunk ellenben a többi felekezet elnyomását jelentené, ha a kath. egyház, javadalmait megtartva és mégis felszabadulva az állami hatalom alól, versenyre kelhetne velük.

A magyar nyelv teljes törvényes diadala is harcot idézett elő. Az országgyűlésen nem engedik latinul szólni az utasításukat követő horvátokat. Ezek ellenben kitartanak, noha jól tudnak magyarul. A kormány közbenjár, mert szerinte az országgyűlés egyedül nem illetékes tanácskozási nyelvének megállapítására.

A reform leglényegesebb része az, melyben az összes hazafiak egyetértettek, a közteherviselés. Ebben Széchenyi egyetért az ellenzékkel. Terve az, hogy minden birtokos minden hold után csak két garast — egy forint hatod része — fizessen és így összesen 6,240.000 forintot bocsássanak az ország rendelkezésére. E pénz csak Magyarország anyagi és szellemi kifejlésére szolgálhat és felőle csak a törvényhozás rendelkezhetik. Ennyi évi jövedelem elegendő százmilliónyi beruházási kölcsön felvételére. Mivel pedig a pénz főképp a közlekedés emelésére szolgál és olcsó hitelt is teremt, a nemes csakhamar bőven visszanyeri amit áldozott. Ezt az alsóház 1844-ben el is fogadta, sőt az évi összeget 10 millió forintra emelte. A főrendek sem mondtak ellen az elvnek, csak 3 millióra szállították alá az évi járulékot. Széchenyi mindent elkövetett, hogy kezdetnek ezt is elfogadják, de nem boldogult. Az alsó tábla, angol példa után, már az ellen is felzúdult, hogy a főrendek pénzügyi törvényt megváltoztathatnak, és így az országos pénztárból és az adóból nem lett semmi. Megbukott a vele kapcsolatban álló hitelintézet is, mert a kormány ez intézet vezetését magának akarta fenntartani, ebbe pedig nem egyeztek a rendek.

Igy a »nem adózunk« elve, bár idegen köntöst öltve, győz még ott is, hol önkéntes és nagyon is gyümölcsöző adóról van szó. Természetesen még nagyobb az ellenállás ott, hol már állandó az adó és a nemes egy sorban áll a paraszttal. Ezért még az ellenzék sem kezdte mindjárt a hadi adón, elégnek tartotta az elv érdekében, ha a nemes arányos részt vállal a házi adóból, mi különben is régi törvényeken alapult. A tehetősebb nemesség ezt kész is lett volna elvállalni, annál erősebb volt a »bocskoros« kisnemesek ellenállása. Természetes is, mert őket csak a »szűz váll« különböztette meg a szegény paraszttól. Oly általános volt a verekedő tömegek idegenkedése az adó minden nemétől, hogy a konzervativok az ellenzék teljes kudarcát remélték a »nem adózunk« népszerű jelszavának felhasználásától. Ez ugyan nem sikerült, az országgyűlés nagy többségében ellenzéki, de a házi adót a legtöbb helyen leszavazza a — bunkó. Csak 18 megye fogadta azt el. A véres verekedésnek volt szomorú eredménye, hogy Deák nem vett részt az 1843—4-iki országgyűlésen. A bocskorosok Forintos György vezetése alatt, kit állítólag a veszprémi káptalan biztatott a szabadelvűség nagy oszlopa elleni harcra, Zalában verni, öldösni kezdték az »adózókat«, felgyujtották házaikat. A tanácsteremben pedig megbuktatják az adót. Bár a megye később visszavonta ezt a határozatot, Deákot pedig egyhangulag megvá-

lasztották, ő nem volt hajlandó elfogadni a »vérrel fertőzött mandátumot«. Az országgyűlésen nagyon is érezték hiányát és bár az ellenzék minden fontos kérdésben hozzá fordult, személyes jelenléte még sem volt pótolható, és az országgyűlés sikertelensége részben bölcs vezetése hiányának volt tulajdonítható.

Társadalmi tekintetben csak két, egyaránt fontos elvnek elfogadásával vitte előre a diéta törvényhozásunkat. Kimondta a nemnemesek birtokképességét, mint a megváltás természetes következését, és hivatalképességét minden kinevezéstől vagy választástól függő állásra. A demokratikus eszmének ezek első diadalai, de egyelőre nagy gyakorlati értékük nem lehetett.

A törvény elismeri, hogy országgyűlési nyelv egyedül a magyar, »egyedül a kapcsolt Részek követeinek engedtetvén meg, hogy azon esetben, ha a magyar nyelvben jártasak nem lennének, még 6 évek alatt szavazataikat latin nyelven is kijelenthessék«. Magyar lesz a kancellária, helytartótanács, a kuria és a kapcsolt részeken kívül a szentszékek hivatalos nyelve. A kapcsolt részek fő- és középiskoláiban rendes tárgy lesz a magyar nyelv. »Ő felsége méltóztatott kegyelmesen rendeléseket tenni az iránt is, hogy az ország határain belüli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen.« Az iskolával a jövő, a műveltség is a magyaré.

A horvát követek ez ellenállásban egyedül maradtak. Még Rajasics József szerb érsek is kimondta a főrendiházban, hogy jó hazafi és népével együtt örvend a magyar nyelv fejlődésének.

3. A megye és az állam. Az administratori rendszer és a parlamentarizmus.

Mind e küzdelmekben, melyek Metternich meggyőződése szerint a forradalom küszöbéig vitték Magyarországot, maga a magyar társadalom az egyedüli mozgató erő. A kormány csak néha lép közbe, akkor is csak mint kerékkötő, határozott irány és cél nélkül. Igy azután szellemileg és erkölcsileg egyedül az ellenzék uralkodik ; a kormányhatalom elveszti tekintélyét.

A társadalom hatalma főképp a megyékben nyilvánul meg. Ezek kezében van nemcsak a közigazgatás, a törvények és rendeletek végrehajtása, hanem a követek utasításának joga és így a törvényhozás igazi vezetése is. Minthogy az országgyülés nem volt folytonos és eredménye, vagyis a reform törvénnyé válása, sohasem biztos, a legbuzgóbb megyék a maguk hatáskörében megkezdik a legszükségesebbnek tartott javítások életbeléptetését. Nyitra megye a titkos szavazásról hoz végzést, Somogy a közmunka megváltásáról, Pest megye pedig egész külön bűnvádi eljárást készül életbe léptetni.

Látható ebből, hogy a megye még mindig nagy szolgálatokat tett a nemzetnek és nem volt méltatlan ahhoz, hogy a nemzet szinte bálványként tisztelje. Nem is lehetett az másképp, míg a kormány nincs szoros összeköttetésben a nemzettel. De az új feladatok új zavarokat is idéztek elő, a túlságos politizálás pedig nem engedett időt az ősi visszaélések orvoslására.

A zavarok közt a legfontosabb a bocskoros nemesség bevonása az alkotmányos küzdelembe. Ez már a XVIII. század végén is megvolt, de állandóvá csak a negyvenes években lett. A demokrácia, mint a papi és nemesi reakció

eszköze, bunkóval, borospalackkal kezében tartja bevonulását politikai életünkbe. Orvosszerei, melyeket a leghivatottabbak, mint b. Kemény Zsigmond, ajánlottak: a vagyoni cenzus vagy a jobb nevelés, egyelőre nem voltak megvalósíthatók.

A visszaélések főoka még mindig a megyén uralkodó családok önzése és összetartása. Sok arra alkalmatlan, érdemetlen jutott hivatalba. A paraszt már jobban érzi a megye nyomását mint tulajdon földesuráét. Hisz neki kellett a házipénztárba megfizetni azokat a károkat, melyeket a sikkasztás vagy a rossz gazdálkodás okozott. Csak az az elnyomás volt még gyűlöletesebb, melyet a gazdag paraszt, a bíró és a kupaktanács — gyakran a jegyzővel egyetértve, — gyakorolt a szegény emberrel szemben. Addig legtöbben csak a saját megyéjük bajait ismerték. De midőn az országgyűlés kiküldötte bizottság 1840 után a büntetőtörvény javaslatát előkészítette, köztudomásuvá lett, hogy e bajok általánosak és gyors orvoslásra szorulnak. Különösen a börtönügy volt elhanyagolva. Aki egyszer odajutott, mindenkorra elveszett a társadalomra nézve.

316. ábra. Gr. Apponyi György.

Világos, hogy éppen mert már jóakaró és nemes kezekben volt a megyék nagy részének vezetése, vált egyszerre oly tűrhetetlenné az, mit századok óta megszoktak. Mert kétségtelen, hogy e korban nemcsak a hazafias, hanem a humánus törekvések is meleg és őszinte pártolásban részesültek éppen a megyei köznemesség műveltebb tagjainál. A visszaélések, különösen a korteskedés és verekedés, már nemcsak a megye nyugalmát dúlták fel, hanem Deák Ferencnek az országgyűlésről való elmaradása folytán az országnak is nagy kárt okoztak. Ezért az országgyűlésen már általános a megyék jobb rendezésének s különösen a választások szigorú szabályozásának követelése.

Sehol nem örvendettek ezen annyira mint Bécsben, a központi hatóságoknál, melyek annyi ideje megszokták a magyar megyében látni politikájuk leghatározottabb ellenségét. Az államtanács ki is dolgozott egy javaslatot, melyet a döntő állami konferencia elfogadott. Elfogadta azt József nádor is, csekély változtatásokkal. Lényege az, hogy a megye igazgatására ismét nagyobb befolyást kell gyakorolnia a királynak és pedig törvényes képviselője, a főispán utján. A javaslat keresz-

túlvitelére 1844 végén változás történik a kancelláriában is. Az alig 35 éves gr. Apponyi Györgyöt kinevezik alkancellárnak és megbízzák a fontos ügy vezetésével. Metternich benne megtalálta az embert és a megyei igazgatásban az eszközt a forradalmi szellem legyőzésére.

Régi törvényeink előírják a főispánoknak a személyes igazgatást és a megyében való állandó tartózkodást, hogy mindent ellenőrizhessenek. Ennyiben teljesen törvényes volt a kormány eljárása. De eszközeinek megválasztása már jogos aggodalomra adott okot. Minthogy a főispánságok egy része örökös, az örökös főispán pedig nem mindig képes és alkalmas tisztjének megfelelni, a kormány az ilyen megyékbe, néha másokba is, helyettest, adminisztrátort szokott kinevezni. Ez nem főrend, hanem tisztviselő, ki haladni akar. Ezért már az 1825-iki országgyűlésen is sérelemnek vették, hogy nyolc adminisztrátor működik. Most a kormány az összes főispánokat megkérdezte, hajlandók-e tisztjüket az új feltételek mellett is betölteni? A nagyurak közül csak igen kevesen érezték magukat hivatva a kormány érdekében bürokrata és kortesszolgálatot teljesíteni. Helyükbe adminisztrátorokat neveztek ki, úgy hogy a megyék többségét, harmincat, ezek igazgatták. Utasításuk szerint mindenben magok kötelesek intézkedni, mindenkivel szemben igazságosaknak kell lenniök, de kegyre csak a kormány hívei tarthatnak számot. Igazi céljuk pedig az, hogy a kormánynak a jövő országgyűlésre biztosítsák a többséget.

Apponyi határozottsága és erélye nagyon elütött a kormánynak eddigi lagymatagságától, hazafiságában pedig még Széchenyi is megbízott, ki különben nem helyeselte az adminisztrátorok nagy számát. Konzervativ elem és érdek, melyet az ellenzéknek az utolsó diétán nyilvánuló radikális iránya mélyen sértett, bőven volt Magyarországon. Számítani lehetett a papság, a főnemesség nagy részének, de még sok köznemesnek is támogatására. A többit pedig, kit kormány kegye nem térithet el utjától, megnyeri az a kilátás, hogy a kormány most maga cselekszik, maga valósítja meg a legfontosabb reformokat, különösen a gazdasági életben. Csak most látszott elérhetőnek a szabad kivitel Ausztriába, mi magában véve is elég a gazdaközönség megnyerésére. Azonfelül Széchenyi, Kübeckkel alkudozva, még azt is kieszközölte, hogy a kormány a közlekedés és a folyamszabályozás érdekében készpénzt is bocsásson az ország rendelkezésére.

Széchenyi ekkor fog a Tiszaszabályozás nagy munkájához és ezzel nemcsak az anyagi jólétet és biztosságot akarja emelni, hanem egyuttal le akarja verni lábáról a Tiszavidéken oly hatalmas és hagyományos ellenzéket. Mindenütt maga szervezi az egyes folyamszakaszok szabályozó társaságait, maga érintkezik az emberekkel és meg van győződve arról, hogy Magyarország nyugalma és boldogulása éppen politikai céljának elérésétől függ. Nyiltan is a kormány embere, mi nagy áldozatába került: tisztviselő lesz és elvállalja a helytartótanácsnál felállított közlekedési osztály vezetését.

Közjogi szempontból roppant változást jelöl a kormány ama határozott szándéka, hogy megszerzi magának a többséget. Addig a kormány az országgyűléssel alig érintkezett. A többség megszerzésére való törekvés első elismerése a kormány részéről a parlamentáris elvnek. Elismerése annak, hogy az ország-

gyűlésnek lehet befolyása a kormány irányára is, mely mindeddig csakis a királytól függött.

Metternich kifejtette, hogy Magyarországon 1790 óta hatalmának tőkéjéből élt a király és mindenki tudja, ez a gazdálkodás hová vezet. Apponyi sikere egyuttal helyreállítása a királyi tekintélynek. Folytatása annak a XVIII. századi hagyománynak, mely szerint a királyi hatalom egyszersmind az ország haladásának legfőbb előmozdítója.

Csak eszközeiben lett volna válogatósabb ez a rendszer. De a legtöbb adminisztrátor nem a közigazgatásban, hanem az ellenzék megfélemlítésében, szétverésében látta főfeladatát. Az egész ország visszhangzott a háborgó honfiak sérelmeitől; még tetézte ezeket az a kegy és elnézés, melyben a kormány az illyr pártot részesítette a turopolyai hazafias nemesekkel és grófjukkal, Josipovich Antallal, szemben. A magyarellenes párt, melynek 1843-ban még illyr nevét is eltiltotta a kormány, csak most jutott túlsúlyra Zágrábban. A megyék felírtak a királyhoz, különösen Zala felírata volt határozott s kimerítő. Pest még küldöttséget is menesztett Bécsbe, de azt nem fogadta a király. Az erőszaknak és meggyőzésnek az a különös vegyülete, mely Apponyi rendszerének sajátsága, bevált. A megyék többsége már 1845—46-ban elpártolt az ellenzéktől. Annak vezetői, Kossuth és Wesselényi, ezt el is ismerik, de egyelőre nincs módjukban ezen változtatni.

Az egész Apponyi-Széchenyi-féle kisérlet, bár az egész ellenzéket sujtja, mégis főkép annak Kossuth képviselte radikális társadalmi iránya ellen irányul. A földbirtok érdeke győz az egész vonalon a polgári és ipari érdek ellen. A mezőgazdasággal oly szoros összeköttetésben álló hengermalom alapításában részt vesz Széchenyi; a Kossuth vezette gyáralapító társaságba nem lép be, »mert nem akar romhoz téglát hordani«. Lángeszének és féltékenységének egész éleslátásával tisztában van Kossuth személyes és politikai jelentőségével. »Tüzes üszök ő szalmaviszonyaink közt.« De számolni kell vele. Metternich előtt meg is mondja, hogy Kossuthtal szemben csak két mód lehetséges: »felhasználni vagy felakasztani« *(utilisieren oder aufhängen)*. »Roppant tehetség, alig elcsábítható, nem is akarom elcsábítani, de be kell fogni, mert különben mindnyájunkat magával ragad.« Maga is jobb szeretné a felhasználást. Kossuth engedelmet kér újság kiadására, Metternich azt megtagadja. Igy nem marad részére más, mint az agitáció az ipar, a nemzeti kereskedés mellett. Ebben él; hogy ne csak Ausztria legyen piacunk, hanem egyenesen is érintkezhessünk a Nyugattal, a vukovár-fiumei vasut mellett izgat. De hiába hangzik a »Tengerre magyar«, mikor nagy ellenfele a Tisza szabályozásával egész új nagy területet nyit magában az országban a földmívelő szorgalmának. Legyőzve, üldözve érzi magát minden téren, személyében, politikájában egyaránt. Az adminisztrátori rendszer sikere még arról is meggyőzi őt, hogy a nemesség egymagában képtelen fenntartani Bécs ellenében az alkotmányos szabadságot.

Egyáltalában, mihelyt érezni lehet a közeledő forradalom lehelletét, az ausztriai kormány nála éppen nem szokásos energiát fejt ki. A hosszú időn át elhanyagolt katonaságra nagyobb gondot fordítanak és az különösen gr. Clam-Gallas intézkedései alatt számban, felszerelésben és belső erőben csakhamar

oly fokra jut, hogy bátran szembe nézhet minden eshetőséggel. Kübeck vasutak építését tervezi Bécsből mindenfelé, persze Magyarország kizárásával. Mikor pedig a forradalom előőrsei: a lengyelek, Galiciában megmozdulnak, az osztrák bürokrácia elnézi, mint mészárolják le a parasztok a nemeseket, Benedek ezredes pedig bevonul Krakkó városába, mely 1815 óta független köztársaság volt.

Ez a galiciai esemény roppant hatással volt Magyarországra. Megmutatta, minő sors vár arra a nemességre, mely a jobbággyal nem bír egy nemzetté egyesülni. A belső politikán kívül ez magyarázza meg Kossuthnak, ki addig egy rendi pártnak volt egyik vezére, újabb állásfoglalását. Ezt Wesselényihez intézett, 1846 május 29-én kelt levelében fejti ki. Nem szabad késni, egybe kell olvadni a néppel és fel kell azt szabadítani. A fokozatos megváltás, melynek költségeit a nép maga viseli, nem vezet célhoz. Egyszerre kell felszabadítani az egész jobbágyságot és pedig oly módon, hogy az egész nemzet hozzájáruljon annak költségeihez. Ha ez nem történik, »a nemesség kaszára kerül« és vége az alkotmánynak. Wesselényi ezt túlzottnak tartja, jobb szerette volna, ha a paraszt földje egy részén váltja meg magát, mint ez Poroszországban történt.

És mégis, most Kossuth »tapintott a kor üterére« és értette meg annak jeleit. Széchenyi már rég fájdalommal észlelte, mint terjed a forradalmi szellem, mint örvend mindenki, ha nevethet kormányon, főúron, papon. Az ifjúság már a »Marseillaise«-t huzatta. Minden históriai tekintély ledőlt; most utoljára a nemes, a megye is. Maradt a nép a maga miszteriozus elhagyatottságában, ismeretlenségében. Ezt kutatja a tudomány, gyüjtve szólásait, dalait, kimutatva, hogy a nyelvnek épp úgy, mint minden más nemzeti erőnek, csak ott buzog tiszta forrása. Ezért rajong Petőfi, maga is a nép fia:

Szabadság csak ott van, ahol jog van,
És a népnek nincs joga.

Politikai következéseiben Kossuth elhatározása szinte páratlan jenlentőségű. A XVII. század végén és a XVIII-nak elején a paraszt volt az igaz hazafi. A XVIII. század folyamán voltak momentumok, amelyekben a király lehetőnek tartja a jobbágy felhasználását tulajdon nemzetebeli ura ellen is. A nemesség e félelme, mint láttuk, megmarad a XIX. század első tizedeiben is. Csak most szünik meg. A közös magyarság, mihelyt a százados igaztalanság legalább enyhül, erősebb kapocsnak bizonyul mint amilyen szétválasztó az osztály- és vagyonkülönbség.

Másik következése a fordulatnak az, hogy népünk megmaradt arisztokratikus érzelmünek felszabadítása után is. Talán nincs jellemzőbb adat mint az, hogy az első igazán demokratikus magyar könyv, Táncsics Mihály »Népkönyve«, nem győzi magasztalni a gróf urakat, a nép igaz barátait, a Batthyányakat, Telekieket, Széchenyit is, de Kossuthról egy szóval sem emlékezik.

Oly gazdag eszmékben a kor, annyira iskolázott már a gondolkodás, hogy az adminisztrátori rendszer még egy más politikai iskolát is teremtett, mely legalább alkotmányunk formai kifejtését illetőleg szintén fontos következéseket idézett elő. Midőn Kossuth 1844 derekán megszünt a Pesti Hirlap szerkesztője lenni, ez ujság dolgozótársainak vezérkara megmaradt ugyan ellenzékinek, de egy igen lényeges pontban eltért mesterétől. Kossuth meggyőződésből híve volt

és maradt a megyének, mint az alkotmány bástyájának. Ellenben Csengery, Szalay László, Kemény Zsigmond és különösen b. Eötvös József a megyét nemcsak elégtelennek találták a legnagyobb nemzeti feladatok megoldására, hanem egyenesen akadálynak nézték a haladás és a nemzet egyesítése utjában. Eötvös előbb regényében, a »Falu jegyzője«-ben, rajzolja képét a megyei élet összes galádságainak, átadva ezt a nemzeti bálványt az egész világ gúnyjának és erkölcsi haragjának; aztán barátaival együtt vezércikkekben is kimutatja, minek kell helyébe lépnie.

Abból indul ki, hogy a régi alkotmány már túlélte magát. Nem állhat fenn az olyan alkotmány, melyben minden jog a nemest illeti, minden teher a nemnemesre hárul. A törvényhozás nem vonhatja körébe az állami élet összes tényezőit, még a budgetet sem állapítja meg, tehát gyönge a kormánnyal szemben. De nem is független, hisz az utasításokat a megye szerkeszti. Épp úgy hibás az a rendszer, mely a közigazgatást összekapcsolja a bíráskodással. A bíró nem független, a tisztviselő pedig nem elég függő és nem teljesíti kötelességét. A megye tehát ebben is utját állja a haladásnak. De még a nemzetet sem biztosítja, mert, hogy a municipális jog miként használható fel a haza ellen, most is mutatja Horvátország. Erős kormányra van szükség, de olyanra, mely a nemzet akaratát hajtja végre. Ez az igazi alkotmányos garancia. De hogy a nemzet ellen ne fordulhasson, erős országgyűlés kell. Ez gyönge lesz, míg rendi; csak igazi népképviselet tehetné a nemzeti akarat oly kifejezőjévé, melynek senki sem állhat ellen. Központosítás a közigazgatásban, parlamentáris kormány és népképviselet: ez az új Magyarország külső szervezetének evangéliuma.

317. ábra. Br. Kemény Zsigmond.

4. Erdély az átalakulás korában.

Mint 1790-ben, Erdély 1825 után is Magyarországnak köszönte alkotmánya visszanyerését. Az elnyomás rendszere közös volt, de közös már az ellenállás

szelleme is. A két testvérhazában már egy a magyar szellem és az egységnek természetes következése a politikai egységre való törekvés is.

Erdélyben 1809 óta nem volt országgyűlés. Ott, a leopoldi diploma szerint, az országgyűlés jelöl minden tisztségre és így már 1830 körül alig volt egy is magasabb polcon, ki törvényes módon jutott volna oda. A kormánynak ez a törvénytelen volta jogi alapot adott Wesselényi Miklósnak és társainak, hogy mint »vándorpatrioták« a megyéknél az engedelmesség megtagadása mellett izgassanak. Az erdélyi megyék most először játszanak olyan szerepet mint a magyarországiak. Megtagadják a katonaállítást, nem járulnak az úrbérszabályozáshoz és felírnak a kormány törvénytelen rendeletei ellen. De a szászok is elégedetlenek. Elvették tőlük tisztjeiknek választási jogát és a kormány rátette kezét alapítványaikra. Az egész közigazgatás megakadt.

Széchenyi fellépése óta már nemcsak a nemzeti irány, hanem a reform követelése is áthatol a Királyhágóntúlra. Wesselényi a természetes kapocs, kit különösen Szász Károly és b. Kemény Dénes támogatnak tudományukkal és ékesszólásukkal. Csakhogy a jobbágyok felszabadítása még nagyobb akadályba ütközik itt mint Magyarországon. Az erdélyi földbirtokos nemcsak hogy szegényebb, hanem oláh jobbágyában ellenségét is látja. Ha az jogot nyer, vége a kisebb számú magyarság uralmának. A reformot tehát csak úgy lehet megvalósítani, ha az erős Magyarországgal való unió biztosítja a magyarságot. Ez az ok magyarázza, miért küzdenek a szászok az unió ellen, mert hisz az oláhság felszabadítása rájuk hozhat legnagyobb veszedelmet. Mint kisebbség, nemcsak hogy ősi földjükön elvesztik az uralmat, hanem elesnek a számos tisztségtől is, mely nekik mint nemzetnek és felekezetnek törvényesen jut. Igy magyarság, reform és unió a legbensőbb, elválaszthatatlan összeköttetésbe jut. Ellenzi a bécsi kormány, a szász, az oláh és a számos hivatalnok, ki eddig szinte örökösen birta állását.

Ezek az ellentétek az 1834 jún. 20-án Kolozsvárott megnyitott országgyűlésen minden közvetítés nélkül csaptak össze. Ferenc király Estei Ferdinánd főherceget, a katonai felfogás hajthatatlan képviselőjét, küldötte királyi biztosnak, az ellenzéket pedig Wesselényi vezette. Mindjárt kezdetben egymást érték az összeütközések. A királyi biztos nem akarta megengedni a magyar kerületi üléseknek megfelelő nemzeti gyűléseket, hol a követek előre meg szokták állapítani az országos ülésben követendő eljárásukat. A diéta nem ismerte el törvényesnek a kormányszéket, sem a kormányszék kinevezte elnököt. Mit sem akart tárgyalni, míg az alkotmány helyreállítva nincs és nem történt meg a törvényes jelölés a főtisztségekre. A vezetés egészen az urak kezében van, az országgyűlésnek, mely itt egy házban egyesül, 230 regalista, azaz személyesen meghívott, tagja van 92 követtel szemben. Nem elégednek meg a szigoruan törvényes állásponttal, hanem, úgy mint Magyarországon, már szabadon beszélnek emberi jogokról is. Minthogy a kormány nem engedett, tovább tartott a szóharc. Midőn aztán Wesselényi kőnyomdán sokszoroztatta az ellenzéki beszédeket, általánossá vált az izgatottság és az ifjúság sokszor összetűzött a katonasággal. A kőnyomdát lefoglalták, Wesselényit perbe fogták és ellene példás testi büntetést indítványoztak, az országgyűlést pedig 1835 febr. 6-án feloszlatták. A kir. leirat szerint a rendek nemcsak engedetlenség, hanem egyenesen lázadás bűnébe estek. Ezért

a király Ferdinánd főherceget teljhatalmú biztosává nevezi ki, ki bármely tisztviselőt megfoszthat hivatalától, a megyegyűléseket pedig eltiltja. Utolsó tette is az alkotmány felfüggesztése volt. Wesselényit Magyarországba riasztották, de azért az ellenzék nem szünt meg, csak taktikát változtatott. Gr. Bánffy János, új vezére, oly mérsékelt és körültekintő volt, amily heves és túlzó Wesselényi.

V. Ferdinánd 1837-re Szebenbe hívta össze a hódoló országgyűlést. Ismét Ferdinánd főherceg a biztos, és az a szándék, hogy a látszólag sokkal nyugodtabb diéta őt válassza meg kormányzónak. A diéta választ, de a főherceg alig kapott szavazatot. Kemény Zsigmond nemcsak Bánffy ügyességének, hanem főképp a hölgyek hazafiságának, kik az ülés előtti este rábeszélték férjeiket, tulajdonítja ezt a kormányt nagyon meglepő és lesujtó eredményt. A főméltóságokat hazafias urakkal töltötték be, kik politikai meggyőződésüket tekintve közel állottak a magyar fontolva haladókhoz. Ez az irány gr. Teleki József kormányzót és b. Jósika Sámuel kancellárt az unió ellenzőivé tette ugyan, de a magyarságot nem sértette. Ez az 1837—38-iki diéta, mely oly erélyesen tiltakozott a »Részek«-nek Magyarországhoz csatolása ellen, követelte először a magyar nyelvnek hivatalossá tevését. Az 1841—43-iki országgyűlésen már elfogadták a magyart hivatalos nyelvül. A szászok ellenezték, de még közülök is a magyarokkal szavazott Szászváros két követe. Az 1846—1847-iki diéta már magyarul szerkesztette cikkelyeit.

318. ábra. Báró Jósika Samu.

Nehezebben ment az úrbéri reform, mely végre-valahára ezen az országgyűlésen törvénnyé vált. Az örökváltságot, melyet B. Kemény Dénes indítványozott, nem fogadják el: annyira elmaradtak még Magyarország mögött. Az úrbéri terheket egészen fenntartották; a jobbágy telkéből lehetőleg elcsipdestek.

Szóba jött az országgyűlés bezárása előtt az unió is. Az ország ismét tiltakozik a Részek elszakítása ellen, de hajlandó az unióra, »ha az örökölt jogainkat s szabadságainkat biztosítja« (1847 nov. 3.).

5. Az 1848-iki törvényhozás.

Magyarországon ezalatt megindult a párttusa a jövő országgyűlés előkészítésére. Az ellenzék 1846-ban nemcsak gyönge, hanem megoszlott is. Az 1846-iki pártgyűléskor a radikálisok, különösen Perczel Mór, élesen támadják a mérsékelteket, a doktrinérekben pedig egyenesen árulókat látnak, kik a megye megdöntésével, a kormány erősítésével Bécs malmára hajtják a vizet. Ugyanakkor megalakul egységesen a kormánypárt. Kész keresztülvinni a reformokat, »az alkotmány, a nemzetiség, a közbirodalmi egység erélyes szemügyben tartása

mellett«. Az ellenzék csak 1847 júniusban jutott, hosszas tárgyalások után, egységes programmhoz. Az ellenzéki nyilatkozat, Deák műve, az ellenőrzést mondja az ellenzék feladatának. Nem néz személyeket, hanem elveket. A kormány, idegen befolyás alatt állva, még újakkal is tetézte a régi sérelmeket. Nem hajtotta végre azt a törvényt, mely a közoktatás nyelvévé a magyart tette. »Nagyobb biztosítékot csak a kormány felelőssége nyujt, amely alapja lesz Magyarországon is az annyira szükséges parlamentáris kormánynak.« További biztosítékok a sajtószabadság és az unió Erdélylyel. Tiszteletben tartja a pragmatica sanctiót, de nem feledkezik meg az 1790-iki törvényről sem, mely szerint Magyarország szabad ország. Követeli az ősiség eltörlését, a közteherviselést, a törvény előtti egyenlőséget, a nem nemesek képviseletét és az úrbéri terhek megszűnését.

A kormány állásfoglalásának felel meg, hogy most, történetünkben először, állanak szemben egymással pártok, határozott programm alapján. Ez a parlamentarizmusnak igazi bevezetése és annál élesebb küzdelmet idéz elő, mert most először tűnik fel a hatalom a diadal bére gyanánt. Az ellenzék Kossuth zászlaja alatt egyesült. Az egyetlen, kinek tekintélye és bölcsesége mérsékelhette volna az ellentéteket, József főherceg meghalt (1847 jan. 13.). Akkor, midőn a nemzet ünnepelni készült nádorsága félszázados évfordulóját, Kossuth kifejezése szerint: a végzet halálos leplet vont az oltár fölé, mely előtt a nemzet a hála tüzét volt meggyujtandó. Emlékét annyi más alkotásán kívül megőrzi a róla nevezett József ipariskola, melyből a Polytechnikum fejlődött.

Széchenyi 1846 elején biztosnak nézi a kormány győzelmét. Még inti is Apponyit, ne pusztítsa el egészen az ellenzék, szüksége lehet még reá Bécs ellen. Még bízik nemzete jövőjében. De az év vége felé már változtak a viszonyok. A horvát túlzóknak nyujtott kedvezés sok komoly hazafit eltérített Apponyitól. Minthogy pedig már a kormány is akarja a reformot, a bocskoros legalább hazafias és ellenzéki lehet. A legnagyobb magyar megfontolja az ellenzék győzelmének következéseit és a »Politikai Programmtöredékek«-ben segítségére siet a kormánynak. Magát az ellenzékkel szemben »progresszista reformernek« vallja, hisz viszonyaink közt legföljebb tíz százalékot lehet megtartani, kilencven százalék javításra szorul. De a forradalomtól félti még alig erőre kapott nemzetét. Ezért kérve kéri »Kossuth Lajos urat«, lépjen vissza, ne vigye biztos halálába a magyart. Hisz ha minden nemzetiség ellene fordul, ha a »közbirodalom« érdekeibe ütközik, még veszte sem annyira gyászos lesz, mint nevetséges. A hazaszeretet annyira élesítette jós szemét, hogy mindent tisztán előre látott. Csak népét vélte gyöngébbnek, mint volt.

Midőn az utasítások elkészültek, kitűnt, hogy 30 megye sérelemnek nézi az adminisztrátori rendszert. A többség tehát ellenzéki. Reformok dolgában csekély a különbség; az ellenzéki és konzervatív megyék csaknem mind elfogadják az ősiség eltörlését és a közteherviselést. Csak Sopronban buktatta ezt meg Nagy Pál, ki szerint vérrel, nem pénzzel adózik a nemes. Még Zágráb is követeli az erdélyi uniót, a községek képviseletét, sőt még a szekularizációt is iskolai célra. Utoljára egységes még az egész birodalom nemessége. Egységes abban, hogy kiváltságát, szabadságát megossza addigi alattvalóival.

Kossuth az utolsó években oly nagy szolgálatokat tett az ellenzék ügyének, hogy őt, a szegény írót nem mellőzhették a nagybirtokú főurak és nemesek. Pest megyében jelölték és oly nagy volt iránta a lelkesedés, hogy a kormány alig kapott ellene jelöltet. Az összes ellenzéki főnemesek kurta pipával, patyolat ingben korteskedtek mellette és résztvettek választói menetében. E hírre Széchenyi, hogy a harcot folytathassa, szintén megválasztatja magát. De csak Mosonyban, hol kevés a nemes, sikerül mandátumot nyernie. Deák az országgyűléstől távol maradt.

Nemcsak külsőleg volt fényes a gyülekezet, mely előtt V. Ferdinánd 1847 nov. 12-én Pozsonyban megnyitja a diétát, hanem szellemi és erkölcsi értékét illetőleg sem marad a világ bármely más parlamentje mögött. Az a huszonöt év, mely a nemzet kezdete óta lefolyt, nemcsak megedzette, hanem tartalmassá is tette az öregeket és egészen új szellemet vitt a fiatalokba. Ezek komolyan tanultak, dolgoztak, ismerték koruk műveltségét és mégis készek voltak egész erejüket szegény hazájuk felvirágoztatására fordítani. Haza, nemzetiség, műveltség, testvériség, áldozatkészség nem üres szó volt előttük, hanem becsületes lényük őszinte megnyilatkozása. A modern ember műveltségével a lovagiasság virága egyesült bennük oly harmóniában, mely megalkotta a történet egyik legszebb férfiideálját, a magyar úriembert.

319. ábra. István főherceg.

Elgondolhatni ama kevés magyar szónak hatását, melyet a király ajkáról hallottak. Soknak szemében könny ül. A nemzet valahára magának hódította meg királyát, dinasztiáját, mely hosszú, háromszáz évi uralma alatt hivatalosan még nem használta a magyar szót. És a föld legnagyobb fejedelme is bízvást szólhat ama nyelven, melyen Petőfi és Széchenyi írtak, Kossuth és Deák beszéltek. Széchenyi boldog, hogy valamivel hozzájárulhatott a szép naphoz. Oly boldog, hogy még remélni is mer. Az öröm megismétlődik, midőn a király József nádor fiát, István főherceget, kit felkiáltással választottak meg, e szavakkal iktatja be: »Kedves öcsém, kövesse hivatalában édesatyja példáját.«

A felirati vitában már egymás ellen pattantak az ellentétek. Kossuth köszönetet ajánl a királynak, de megemlíti az adminisztrátori sérelmet és az 1790-iki függetlenségi törvényt. Széchenyi szintén hálát javasol és az országgyűlés áttételét Pestre. A többség Pest, vagyis Kossuth mellett szavaz, de a főrendek nem bocsátják a feliratot a király elé. Erre az alsó tábla Kossuth indítványára lemond a feliratról, tehát a háláról is. Ez Apponyi morális kudarca. Gr. Batthyány Lajos, kit nemcsak elvi, hanem személyes ellentét is indít a kancellár ellen, minden módon elő akarja idézni bukását. Széchenyi ellenben azt tapasztalván, hogy az ellenzék egy része nem szívesen veti magát alá Kossuth vezetésének, meg akarja bontani a többséget. Célja egy mérsékelt, dolgozó többség formálása. A döntés előtt, midőn egy új, békítő királyi leirat érkezik,

csak kevesen csatlakoznak hozzá az ellenzékből vagy maradnak távol, de ez elég. A leiratot elfogadják; az ellenzéknek az utasításokon alapuló többsége megszünt (1848 febr. 5.). Kossuth felfogja e változás jelentőségét. »E szavazás után béke többé nem lehet, legyen hát harc és lesz harc az utolsó percig.« Oly nagy az izgatottság, hogy a kormány előbb a tanácskozási rend szabályozását akarja követelni, aztán az országgyűlés feloszlatásának gondolatával foglalkozik. Széchenyi most is remél. Keresztül akarja vinni nagy vasúti tervét, mely az ország minden részét összeköti majd Budapesttel és Magyarországot bevonja a világforgalomba. Azt hiszi, »letöri Kossuth szarvait«. Még Kossuthot is meg akarja nyerni tervének, meglátogatja, kéri, legyen ülnöke a vasúti tanácsnak. Hiába, Kossuth nem akar szolgálni még egészen független, magyar kormány alatt sem.

Akkorra már kitört az a francia forradalom, mely az eddigieknél sokkal nagyobb és közvetlenebb hatással lehetett hazánk fejlődésére azért, mert a forradalmi eszmék sem 1789-ben, sem 1830-ban nem találhattak itt talajt, azóta pedig sok történt, mi befogadásukra alkalmassá tette a magyar lelket. A nép győzelme hírét nagy örömmel fogadták mindenfelé, csak a kormányok rettegtek a köztársaságnak még nevétől is. Világos volt, hogy a francia forradalmat nyomban követi az olasz, talán a német is. A forradalom háborut jelent. A monarchiának amúgy is gyenge pénzügyét egészen megrendítette ez a félelem. Mindenki ezüstöt akart és ostromolta beváltásért a bankot és fiókjait.

Kossuth egyszerre átlát a helyzeten és következésein és cselekszik. Látja, hogy a keletkező forgatagnak nem állhat ellen az aggastyánok bécsi tanácsa, melynek a magyar kormány mintegy alárendeltje. Március 2-án bejelenti egy konferenciában, hogy indítványozni fogja a kormány felelőssé tételét. Hiába akarja őt lebeszélni Széchenyi. Március 3-án elhangzott az a beszéd, mely kiindulópontja a parlamentáris kormánynak nálunk és az alkotmánynak Ausztriában.

Kossuth dinasztikus érzéséből indul ki, mely kapcsolatos a hazafisággal. Magyarországot zavarba sodorja az osztrák bank, pedig annak működését nem ismeri el törvényünk. Kell tehát magyar pénzügyminisztérium, hogy gondoskodni lehessen a trón díszéről, a polgárok biztonságáról. Szívből hű csak szabad ember lehet. De a megcsontosodott bürokrácia lelkesedést nem kelthet. A régi rendszer emberei sírba dőlnek, de Ferenc József főhercegre egy fényes trón öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti.

»Minden reformnak alapfeltétele azonban a collegiális kormányrendnek magyar felelős ministeriummá átalakítása.« A király mindjárt nevezze ki »alkotmányos akaratának organumait«, kik felelősek lesznek a törvények végrehajtásáért. Ezek biztosítsák a nyugalmat és fejtsék ki azt az erőt, »melyben felséged, tántoríthatatlan hűségünk mellett, királyi székének legrendíthetetlenebb támaszát fogja feltalálni.« Sok kérdésben az örökös tartományokkal az érdekek találkozása kiegyenlítésének szüksége forog fenn, »mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömest nyujtunk segédkezet«.

Kossuth indítványa nemcsak nagy politikai belátásról, hanem ügyességről is tesz tanuságot. Minden ízében dinasztikus és Ausztriával szemben is igazságos és méltányos. A dinasztia két államát egyforma hűségben és alkotmányos szabadságban óhajtja egyesíteni, mi mindenkorra véget vetne az eddigi

vészes összeütközéseknek. Kossuth felhasználja a forradalmat, mint Bocskay a törököt, a nemzet szabadságának biztosítására, de nem azonosítja magát vele. A reformnak még egészen dinasztikus, tehát konzervativ és esetleg a forradalommal szembeszálló, a bevallott tendenciája. A kerületi gyűlés még aznap egyhangulag elfogadta a felíratot és az indítványt; másnap az országgyűlés is hozzájárult, noha a personalis figyelmeztette: ne avatkozzunk más ország alkotmányos ügyeibe. E diadal tettre készti Széchenyit is. Az indítványt és elfogadását »ostobaságnak« ítélte. A forradalmi szellemmel már nem tud kibékülni, erősen szembe kell vele szállani, hogy a nemzetet és a dinasztiát végveszélybe ne sodorja. Ki kell fejteni az ország erejét, de a dinasztia vezetése alatt, annak jóakaró támaszával. El van határozva a mozgalomnak csiráiban való eltiprására; mint teljhatalmú királyi biztos kész feloszlatni az országgyűlést. Félesztendei kormányzása elég a nyugalom helyreállítására. Majd Apponyi utóda akar lenni is és ezt a nagybeteg kancellárnak meg is mondja az országgyűlés feloszlatása ügyében Bécsben tartott konferenciában. A feloszlatást akkor Zsófia főhercegasszony határozott ellenmondása akadályozza meg.

320. ábra. Ferenc József főherceg.

Néhány nap alatt nagyot haladt a forradalom ügye, annál is inkább, mert az ideiglenes francia kormány, Lamartine, a nagy költő ő alatt, a békét hirdette. A déli német államokban máris elhatározták (márc. 6.) a birodalmi alkotmányos parlament egybehívását. Itáliát egyik végétől a másikig rázta a forradalmi láz. Bécsben egyre fokozódó izgatottsággal olvassák és tárgyalják Kossuth beszédét, Prágában pedig gyűléseznek és a divat szerint pontokban állítják össze a nemzeti és szabadelvű kívánságokat. Minderről tud Metternich, de már nem akadályozhat meg semmit. A bécsi diákság és polgárság megmozdult, és midőn az alsóausztriai rendek házában a császárhoz intézendő kérelmet tárgyalják, összeütközik a katonasággal (márc. 13.). Polgárvér folyik, a munkásság barrikádokat emel, a Burgban a császár köré gyűlő főhercegek és ministerek határozatlanok. Windisch-Grätz herceg a katonai erő kérlelhetetlen alkalmazását ajánlja a »csőcselék« ellen. Ennyi energia már nem volt. Estefelé Metternich kijelenti, hogy távozása véget vethetne a zavarnak. Ezt elfogadja a császár és az alsóausztriai rendek deputációjának megígéri a birodalmi alkotmányt. A rendszer megbukott. Metternich másnap Angliába menekült.

Mindeddig a főrendek sem tartottak ülést és így Kossuth indítványát nem is tárgyalták. A bécsi események hírére március 14-én üléseznek, elfogadják és az országgyűlés a nádor vezetése alatt küldöttséget küld Bécsbe a felirat átnyujtására.

Pesten is készült az ifjuság tüntetésre, a nemzeti kívánságok kifejezésére és keresztülvitelére. Nem akart hallgatni az öreg urakra, Nyáry Pál alispánra,

Klauzál Gáborra, »mert most nem szabad okos emberre hallgatni«. Meg is szövegezték a tizenkét pontot, mely a sajtószabadságon kezdve az unióig összefoglal minden hazafias és szabadelvű óhajt és még a katonaság alkotmányos esküjét, a magyar katonák hazahozását, a külföldiek eltávolítását is követeli. Bevezetése: béke, szabadság, egyetértés, egészen történeti alapon áll, csak befejezése: egyenlőség, szabadság, testvériség mutatja azt a nagy tiszteletet a forradalmi eszmék iránt, mely áthatotta akkor az ifjuságot és különösen vezetőit, Petőfit, Jókait, Irinyi Józsefet. A fiatal írók összeköttetését az ifjusággal Vasváry Pál közvetítette, gyűlőhelyük a Pillwax-kávéház lett, annak a békés kis forradalomnak táborhelye, mely a bécsi példa hatása alatt március 15-én lejátszódott. Gyűlést tartanak a Városháza előtti téren, csatlakozásra birják a polgárságot is; nem törődve a cenzurával, kinyomatják Petőfi »Nemzeti dal«-át, a »Talpra magyart« és a 12 pontot és e szép napot az egyetlen státusfogolynak, Táncsics Mihálynak, kiszabadításával zárják be. Szép nap, nemcsak azért, mert a magyar nemzeti eszmét legtisztább összeköttetésbe hozza a haladás általános eszméjével, hanem azért, mert az az ifjuság, mely a magasztos eszméket vallotta, küzdeni, áldozni, meghalni is kész volt érte.

A döntés most is Bécsben készült. A magyar »argonautákat«, kik az alkotmány és szabadság aranygyapjáért mentek az uralkodó elé, őszinte lelkesedéssel fogadta a nép. Különösen Kossuthtal nem birt betelni, diadalban vitték a »Stadt Frankfurt« szállóba, hol dr. Bach Sándor, akkor a bécsi mozgalom vezetője, tisztelgett először nála. E lelkesedésnek hatása alatt a király is teljesítette a deputáció kívánságát. A király teljhatalmú képviselőjévé nevezi ki a nádort és megígérte a felelős minisztérium kinevezését, melynek elnökéül gr. Batthyány Lajost jelölte.

Pozsonyban most lázas törvényhozó munka folyik. A diéta csak a legszükségesebb törvényeket akarja megszerkeszteni és megszavazni és aztán átadni helyét a nemzet képviseletének. Már előre is elfogadták a közös teherviselés és a sajtószabadság elvét. Éjjel-nappal, szinte szünet nélkül, folyik ez a munka, ama folytonos izgatottság közepette, melyet egyrészt a mindenünnen érkező forradalmi hirek, másrészt a bécsi udvari körök ellenállási kísérletei teremtenek. Többnyire Kossuth az, ki minden kérdésben irányt ad és felszólalásaival eldönti a vitát. Máris vádolják a radikálisok, hogy, mint dezignált miniszter, megtagadja multját s kedvez »Osztriának«. Az egész átalakulás békén, az alkotmányos formák között, megy végbe, noha már az örömmámor e napjaiban is feltűntek azok a szertelenségek, melyek oly végzetes összeütközésekhez vezettek.

Midőn a király István főhercegre ruházta hatalmát, meghagyta neki, hogy a törvények szerkesztésénél legyen tekintettel a Pragmatica Sanctióra és az annak alapján Magyarország és az örökös tartományok közt fennálló kapcsolatra. Midőn az országgyűlés felterjesztette a felelős, független minisztériumról szóló törvényjavaslatot, a király, Lajos főherceg és Windisch-Grätz herceg befolyása alatt, megtagadta a szentesítést. A Szögyény László alkancellár vezetése alatt még működő kancelláriának március 25-iki leírata, melynek Zsedényi Ede volt a szerzője, kijelenti, hogy a király felségjogait ezentúl is a kancellária utján óhajtja gyakorolni, kívánja továbbá ezután is a kamarai jövedelmek beküldését a »birodalmi« kincstárba és a vám- és kereskedelmi ügyek közös

megállapítását. Egyuttal a király fenntartja magának a hadsereg fölött eddig gyakorolt jogát. Batthyány kijelentette, hogy feltételek alatt nem vállalhatja a kormány vezetését. Csak most válik a hangulat Pesten forradalmivá, csak most kezdődik a fegyverkezés, a nemzetőrség szervezése. Milanónak, Velencének győzelmes forradalma, a szárdiniai király hadüzenete, mégis engedékenységre birták újra az udvart. Március 31-én kijelenti a király, hogy szentesíti a törvényt, csak háború esetén tartja fenn magának az intézkedést a magyar katonaság felől és megállapítását követeli azon aránynak, melyben Magyarország az udvar, a diplomácia és bizonyos katonai intézmények költségeihez járul. Midőn a király április 7-én kinevezi a minisztériumot, egy kéziratában figyelmezteti ezt a monarchia hitele fenntartásának szükségéről. Ezért évi 10 millió forintnyi hozzájárulást kíván az államadósságok kamatai egy negyedének fedezetéül. A kormány ezt megtagadta.

321. ábra. Petőfi Sándor.

Soha több kiváló ember nem ült együtt egy kormányban, mint az első független, felelős magyar minisztériumban. Deák Ferenc volt az igazság, Eötvös József a vallás és nevelés, herceg Esterházy Pál »a kapcsolt birodalmam többi részeiveli érintkezések«, Klauzál Gábor a földmívelés, ipar és kereskedelem, Kossuth Lajos a pénzügy, Mészáros Lázár ezredes a hadügy, gróf Széchenyi István a közlekedés és közmunkák, végre Szemere Bertalan a belügy királyi ministere. Széchenyi nemcsak belenyugodott a nagy változásba, hanem annak szívből örvendett, és bámulta a »nagyobbakat, szerencsésebbeket«, kik egyszerre elérték, mit az ő hangyamunkája csak hosszú idő mulva biztosíthatott volna nemzetének.

A felelős minisztériumról szóló törvény szerkesztésében részben a belga mintát követték. A király személye szent és sérthetetlen. Távollétében a nádor gyakorolja a végrehajtó hatalmat »a korona egységének és a birodalom kapcsolatának épségbentartása mellett«. Míg a király képe, az ő személye is sérthetetlen. A király és a nádor rendeletei csak úgy érvényesek, ha azokat a Budapesten székelő ministerek egyike ellenjegyzi. Ő felsége hatalmát, annak minden ágazatában, a Budapesten székelő minisztérium utján gyakorolja. A ministerek hivatalos működésükért felelősek az országgyűlésnek. A ministerelnököt ő felsége hozzájárulásával a nádor nevezi ki; a ministerelnök jelöli a többi ministert. Egyikük mindig ő felsége oldalán marad és az államot az örökös tartományokkal közös érdekekben képviseli. Ő jegyzi ellen a kinevezéseket, ő jegyzi ellen ő felsége rendelkezéseit a külföldre küldendő seregeket illetőleg. A ministerek kötelesek évenkint az országgyűlés elé terjeszteni költségvetésüket és tárcájuk zárszámadásait. Vád alá helyezésük a képviselőház joga; bíróságuk a főrendiház. Ha ez elítélte őket, a király csak általános amnesztia esetén adhat nekik is kegyelmet.

Az országgyűlés évenkint ülésez Pesten, lehetőleg a téli hónapokban. A képviselőket három évre választják. A költségvetés és a zárszámadások előterjesztése, valamint az ezekre vonatkozó határozatok hozása előtt az ülésszakokat sem sza-

bad bezárni, sem az országgyűlést feloszlatni. Az alsóház maga választja elnökeit. A felsőház elnökei már nem a nagy országzászlósok, mint azelőtt, hanem a király nevezi ki őket. Egyebekben a főrendiház szervezete nem változik. Mindegyik ház ülései nyilvánosak, mindegyik maga állapítja meg tanácskozásai szabályait.

A képviselőket az egész birodalomban, közvetlenül választják. Az előbb választásra jogosultak: nemesek és városi polgárok, e jogot megtartják, mert az országgyűlésnek nem lehet feladata bárkit is jogától megfosztani. Ez a cikk nagy megbotránkozást keltett és a Petőfi Sándor szerkesztésében Pesten megjelenő »Március 15-ike« erősen agitált ellene. Különben minden független, büntetlen férfi húsz éves korától fogva választó. Van ugyan cenzus, de igen csekély. A konzervativok és klerikálisok a választási jogot a falusi lakosságnál ki akarták terjeszteni azokra is, kiknek nincs negyedtelkük. A vagyontalan és tudatlan tömeget a maguk céljaira remélték felhasználhatni. Viszont a liberális gr. Andrássy Gyula már nemzetiségi szempontból is megkövetelte a birtokot és ez a nézet győzött. Az értelmiség elismerése, hogy bárminő diploma birtokosa, a tanítóig, segédtanítóig és segédjegyzőig, választó, még ha nincs is más jogalapja. Minden választó egyuttal választható is, ha 24 éves elmult, és a törvény azon intézkedésének, hogy a törvényhozás nyelve magyar, megfelelni képes.

Minthogy a Partium bekebelezése már rég törvény, annak végrehajtása tétetik a kormány kötelességévé. Az unió Erdéllyel, a legközelebbi erdélyi diéta hozzájárulásának fenntartásával, törvénnyé válik. »Magyarország kész Erdély mindama külön törvényeit és szokásait, melyek, amellett hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni és fenntartani.« Helyreáll tehát a mohácsi vész óta mindig óhajtott egységes nemzeti birodalom. Ebből következik a nemzeti színek és címer visszahelyezése ősi jogaikba. A melléktartományok autonómiája csak annyiban nyer elismerést, amennyiben a kapcsolt részek, a magyar mellett, a saját címerüket és színeiket is használhatják. Kossuth azonban március 28-iki beszédében a horvát nemzetiséget külön elismerte. Fel kell világosítani a népet, hogy szabadságát, jogát a magyarnak köszöni, a nemesség pedig tudja, hogy kárpótlást csak innét remélhet. Ez majd elejét veszi az elszakadási törekvéseknek.

A közteherviselés elvét kimondják. A papság, kárpótlás nélkül, lemond a tizedről. A földbirtokosok törvénykezési joga, az úrbéri szolgálatokkal és a robottal együtt, megszűnik. A földbirtokosok kárpótlása »a nemzeti becsület védpajzsa alá helyeztetik«. Volt eset, hogy a hálás parasztság tovább is akart robotolni jó urának, hogy az folytathassa gazdaságát. De ez kivétel. Általában félő volt, hogy a szolgálatok hirtelen megszűnése, minthogy a meg váltásra mi sem volt még előkészítve, tönkreteszi a nemesség nagy részét. Ennek a válságnak enyhítésére hitelintézeteket alapítanak, a földbirtokosoknak pedig adósságaik törlesztésére félévi halasztást (moratorium) adnak. Eltörlik az ősiséget és a ministériumra bízzák a polgári törvénykönyv szerkesztését.

A szabadság biztosítékait a sajtónak már 1791-ben elismert szabadságában és az akkor minden szabadsági mozgalom leltárához tartozó nemzetőrségben keresik. »Mindenki szabadon fejezheti ki és terjesztheti gondolatait.« De azért a sajtótörvény, noha a sajtóperben esküdtszék ítél, még sem elégíti ki a pestieket.

A nemzetőrség, francia példa szerint, nem csupán nemzetellenes irányok ellen szolgál védelmül, hanem egyuttal a polgár élete és vagyonának biztosítása a proletariátus ellen.

Az ősi nemesi megye megnyílik a nemnemesek előtt is. A községek választottjai is belépnek a megyei bizottságba. Megvitatták az alapvető kérdést: a megyei autonómia viszonyát az államhoz és a municipális jogot, szemben a ministeri felelősséggel. Kossuth a régi megyei önkormányzat mellett nyilatkozott, melyre a nemzetnek ezentúl is szüksége lesz. Széchenyi a központosítás hívének vallotta magát és lehetetlennek tartotta a felelős kormány együttműködését oly hatósággal, mely megtagadhatja az engedelmességet. Hogy a minister ium együtt maradhasson, a kérdésben nem határoztak.

Végre megoldották a századok óta annyi küzdelmet előidéző felekezeti kérdéseket is. Tekintettel Erdélyre és a Részekre, befogadják az unitárius vallást is. A híres, mai napig annyi vitára és taglalásra alkalmat adó XX. törvénycikknek a tiszántúli ref. egyházkerület gyülésének folyamodása szolgált forrásául. Ebből van átvéve, hogy az összes bevett vallások egymás közt a teljes egyenlőség és viszonosság alapján állanak. Erre vezethető vissza a híres 3. §. is. »Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministérium az illető felekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elébe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.« Ezt a cikkelyt a főrendiházban erősen megtámadták, föltéve, hogy a szekularizáció lappang benne. E föltevés ellen megvédték a kálvinista főurak, és minthogy az alsóház állhatatos maradt, végre a főrendek engedtek. A király apostoli jogainak fenntartásával szentesítette e törvényt. Intézkedik a törvény a görögnemegyesültekre nézve is. A vegyes házasságokra nézve ugyanazt a jogot nyerték, mint 1844-ben a protestánsok, autonómiájukat állami felügyelet alatt megerősítik és rövid idő mulva egyházi kongresszust helyeznek nekik kilátásba.

A szabadelvű eszmék akkor éreztetik először hatásukat a pápai székre. IX. Pius akkor Itália legnépszerübb embere és az olasz mozgalom egyik vezetője. Míg az osztrák kormány vele határozottan szembe nem száll, ő az idegen uralom elleni törekvések hatalmas istápja. Igazi forradalmi kor ez és ez alól az egyház sem vonhatta ki magát. Népszerű volt a celibátus eltörlése és azt Kossuth egy tréfás beszédjében kilátásba is helyezte. Az alsó papság minden ízében nemzeti és szabadelvű volt; a püspöki kar természet szerint konzervativabb, de mégsem zárkózik el a reformok elől és hallgat a hazafiság szózatára is. Ez a vonás és egyuttal az a törekvés, hogy a mindjobban fenyegető szekularizációt megakadályozzák, vagy legalább csak saját felekezetük javára vigyék keresztül, vezetett a katholikus autonómia gondolatának első komoly megnyilvánulásához. Maga az országgyüléssel egy időben ülésező püspöki értekezlet pendítette meg, hogy a világiakat az egyház ügyei iránt jobban érdekelje. Később, a szabadságharc delelőjén, Horváth Mihály csanádi püspök, a nagy történetíró, mint kultuszminister, össze is hívta ezt a gyűlést Pestre 1849 nyarára, egyenesen a püspöki javak lefoglalásának és az alsó papság helyzete javításának szándékával, de ezt a gyűlést is meghiusította az orosz invázió.

Nagyon ráfért a reform a tudománytól és a nemzeti szellemtől egyaránt elmaradt vaskalapos egyetemre is, melynek egyes karai csak március 15-én fogadták el a magyar nyelvet hivatalosnak. Az egyetem a nevelésügyi minister alatt áll, mi különben is már Mária Terézia óta világos állami jellegét még jobban biztosítja. A püspöki konferencia ezt teljesen el is ismerte. A tanszabadságot és azt a jogot, hogy a rendes tanárokon kívül más tudósok is előadhassanak, törvényesen elismerik. Végre az utolsó törvénycikk Széchenyi műve. Ez rendeli el hat vasúti vonalnak kiépítését Budapesttől a határig és különösen Fiuméig.

Nem vált törvénnyé sem a lelkiismereti szabadság, sem a zsidók emancipációja. Az utóbbit különösen a német nyárspolgároknak, főképp a pozsonyiaknak akkor kitörő zsidóüldözése tette lehetetlenné, melyet Vörösmarty és Petőfi egyaránt szégyenletesnek mondottak. Kossuth azzal a Schillerből vett idézettel: az ostobaság ellen még az istenek is hiába küzdenek, ejtette el a javaslatot.

A kész törvényeket Ferdinánd király 1848 ápr. 11-én szentesítette és bezárta az utolsó magyar rendi gyűlést. Hivatalos ünnepnapja ez nemzetünknek és méltán: léte egy magasabb fokára jutását ismerte el. Mint március 15-ike az ifjuságnak, úgy ez a megletteknek komoly ünnepe.

Osztrák részről azt a kifogást emelték, hogy a törvények érvénytelenek, mert az osztrák kormány nem járult sem alkotásukhoz, sem szentesítésükhöz. De ez a kifogás teljesen alaptalan. Nem is szólva az 1790: X. törvényről, egész törvénykönyvünkben hemzsegnek azok a rendelkezések, melyek eltiltják, hogy magyar ügyekbe idegen tanácsosok avatkozzanak. Az államtanács befolyását megmagyarázza a fejedelem akarata, de bár soká tartott, jogilag mindig visszaélés maradt.

Közjogi tekintetben az a 48-as törvények lényeges tartalma, hogy az uralkodótól megvonták azt a hatalmi kört, melyet nem mint király, hanem mint császár gyakorolt és idegen hatóságokkal, idegen érdekben gyakoroltatott Magyarország területén. Mit a történeti viszonyok a fejedelemnek juttattak, azt az osztrák kormány sajátjának tekintette és ezért tőle telhetőleg megakadályozta Magyarországnak állammá alakulását. Mert az a függetlenség, melyet a törvény kimondott és melyet elvben tagadni nem lehetett, csak e törvények által vált először valóvá. Nagyobb baj volt, hogy a birodalmi kapcsolat a törvényben fenn van ugyan tartva, de minden pontosabb megállapítása hiányzik, úgy hogy megengedte azt a magyarázatot is, hogy lényegben nem változott semmi.

Ha a ministeri törvény szövegét nézzük, azt látjuk, hogy a kormányzat minden ága részletesen is elsorolva, a felelős kormány hatósága alá tartozik: tehát nem birodalmi. Csak egy kivétel van: a külügy nincs ott felsorolva. A képviselőház 1848 március 23-iki ülésének jegyzőkönyvében »érintkezési minister« áll, úgy mint az április 7-iki kinevező oklevélben. Csak később írták a jegyzőkönyv szélére: Külügy. Még fontosabb a további fejleményeket nézve a hadügy. Mint láttuk, ez a kérdés a minisztérium kinevezését megelőző tárgyalásokban nagyon is szerepelt. Az eredmény az volt, hogy volt ugyan hadügyminister, de annak, mint Mészáros Lázár bevallja, kötelezettséget kellett vállalnia aziránt, hogy a hadsereg egységes szervezetén változtatni nem enged. A cél az egységes sereg fenntartása volt, két külön hadügyminister alatt is.

V. FEJEZET.

A SZABADSÁGHARC.

A BÉKÉS FORRADALOM, mely József császár ideje óta a francia felvilágosító bölcselkedésnek, az angol parlamentáris szabadságnak és az Európában uralkodóvá vált szellemi és gazdasági kulturának közös hatása alatt átalakította Magyarországot, a nemzeti állam elismerésével és szabadelvű berendezésével be volt fejezve. A kérdés az volt: megmarad-e az az eredmény, melyhez a nemzet belső fejlődése utján jutott ugyan, de melynek elérését annyira megkönnyítette a külső viszonyok kedvezése.

Ez a kedvező helyzet még tart. Európai háboru nem fenyeget. 1848 márciusa nemcsak Bécsben buktatta meg az abszolutizmust, hanem Berlinben is. Megnyilt az út a német egység és szabadság előtt. Akkor úgy látszott, hogy a hatalmasan megnyilatkozó német nemzeti szellem, magával ragadva a német osztrákot és a poroszt is, megteremti az egységes, szabadelvű Németországot, mely Magyarországban természetes szövetségesét tiszteli. Itáliában még folyik a háború, de Radetzky a Santa Lucia mellett vívott csatában, melyben Ferenc József főherceg is kiállotta a tűzpróbát, megállította a szardiniai királynak, »Itália kardjának,« diadalmenetét. Oroszország a dunai fejedelemségekbe készül bevonulni, állítólag forradalmi törekvések elnyomása végett, de a magyar kormány még barátságosnak tekinti a hozzá való viszonyt. Franciaországot a munkáskérdés megoldása foglalja el. Bécs városa a diákságot és a vele szövetséges munkásságot uralja. A sok minduntalan megújuló »Krawall« és macskazene menekülésre készti az udvart. Május 15-én a császár kikocsizott és tovább ment Innsbruckba. Igy külföldről sem fenyegeti Magyarországot közvetlen veszély. Az olasz és még inkább a német bonyodalom inkább javára szolgál, amennyiben Ausztria erejét leköti és esetleg reánk nézve kedvező új alakulást indít meg.

Sokkal nagyobbak a belső nehézségek, melyek a nemzetiségi kérdésből következnek. Annál fontosabbak, mert az a még mindig hatalmas központosító és katonai párt, mely Magyarország önállásában nem bír megnyugodni, azokban találja meg azt az archimedesi emeltyüt, melynek segítségével az egész magyar alkotmányt sarkaiból kiforgathatja. Hiszen az osztrák alkotmányos miniszterelnök, Pillersdorff, ki is mondta, hogy a dinasztia súlyos viszonyok közt máskor is engedett, de kedvezőbb időben visszaszerzett mindent.

Az új magyar kormány mindezt érzi, tudja. De bízik a szabadságnak nemzeteket összekötő erejében, bízik a most jogot nyert néposztályoknak hálájában, melyeket, nemzetiség különbsége nélkül, oly nagy javakban részesített. Bízik abban az örömben, lelkesedésben, mely mindenfelől körülharsogja és melyben még a nemzetiségek egy jelentékeny része is résztvesz. Hisz olyan világ volt, hogy a szerbek Kossuth arcképét függesztették szent Miklósé mellé és az erdélyi szász ifjúság is őszintén tisztelte a nagylelkű magyar nemzetet. Bízik mindenekfölött a jogban és törvényben, melyhez törhetetlenül akar ragaszkodni.

Márciusban már a horvátok is előállanak nemzeti kívánságokkal. Ők is deputációt küldenek Bécsbe. Ferenc Károly főherceg fogadja, ki megígéri municipális jogaik tiszteletben tartását, de egyuttal figyelmezteti őket a Magyarországhoz való kapcsolat tiszteletére is (ápril 2.). Hiába, ebből Gáj és társai a legmagasabb körök pártfogását magyarázták ki a barbár magyar arisztokráciával szemben. Ez a pártfogás már megvolt. Jellasics, kit a deputáció bánnak kért, már ki volt nevezve. Windisch-Grätz herceg ajánlására b. Jósika, ki nem is ismerte, vitte keresztül kinevezését, »hogy Horvátország nyugodt maradjon« (márc. 22.). Ezt a kakuktojást a magyar ministérium már ott találta fészkében. Jellasics mint diktátor lép fel, megtöri a magyar pártot és ápril 25-én a tartománygyűlésen kimondatja az elszakadást. Azután pedig megtagadja az engedelmességet nemcsak a magyar kormánytól, hanem a nádortól is. Elhiteti a parasztttal, a granicsárral, hogy csak ő híve a királynak; a magyarok árulók.

322. ábra. Br. Jellasics József.

A szerbek is küldtek deputációt, de Pozsonyba, az országgyűléshez. Magyarbarátok, csak egyházi autonómiájukat féltik; tudjuk, hogy ok nélkül. Távozásuk előtt Stratimirovics György Kossuth előtt a külön területet követelte. »Akkor a kard fog dönteni«, volt Kossuth válasza. Hazatérve, megtagadják a kormány részéről Temesvárra egybehívott kongresszus érvényességét és Karlócára hívnak össze gyűlést. Elégetik a magyar anyakönyveket és husvétjuk napján, ápril 24-én, véres lázadást kezdenek Kikindán és Ó-Becsén, Karlócán pedig Rajasich érseket megválasztják patriarchának, Suplikácz alezredest vajdának. A magyar kormánynak nem engedelmeskednek, csak a császárnak. Itt már nemcsak az egyházi és katonai befolyás érezhető, hanem a diplomáciai is. Theodorovics osztrák ügyvivő százával küldi a fegyveres szerbet Karlócára, még montenegróiak is jöttek. B. Hrabovszky János pétervaradi parancsnok fegyveresen akarja őket szétűzni, de visszaverik.

Mind a két népnél a császárt állítják szembe a királlyal. Még erősebb ez a szembeállítás Erdélyben, hol a félvad oláh csak a császárt ismeri. Szívesen elhiszi, hogy a magyar, kinek vérére, vagyonára áhitozik, annak ellensége. Ezt az irányt egy ideig ellensúlyozta az a kétségtelen jótétemény, melyet az úrbéri szolgálatok megszűnése jelentett reája nézve. Ezért a Balásfalván

április 30-án tartott gyűlés elfogadja az uniót, és kész viselni az úrbéri terheket, míg azok törvényesen meg nem szűnnek. De a szebeni szászoknak, különösen Rosenfeld comesnek és Glanz titkárnak, továbbá a szintén Szebenben megalakuló »nemzeti« bizottságnak izgatására csakhamar megváltozik a hangulat. Dákoromán izgatók is jöttek, de az igazi vezető itt is pap: Saguna András g. n. e. püspök. Az új balásfalvi gyűlésen (május 14—15), melyen már sok ezren voltak jelen, az ausztriai császárnak esküsznek hűséget és az uniót attól teszik függővé, hogy a románt befogadják-e előbb negyedik nemzetnek. Valóban remeke a népbolondításnak. Hisz az unióval a régi hármas nemzet is megszűnik! De érthető, ha meggondoljuk, hogy Szebenben május 3-án kitűzték az osztrák lobogót akkor, mikor Bécsben a német trikolór lengett Sz. István tornyán. Wesselényi a megnyugtatás legjobb eszközéül egy főherceg küldését javasolta a Kolozsvárra gyülekező diétára. Ez legjobban meghazudtolná a magyar kormány árulásáról terjesztett híreket. A gyűlésen b. Puchner katonai parancsnok képviselte a királyt. Magyarul szólott. Az uniót egyhangulag elfogadták, elfogadta a szász követek nevében a brassói követ is, de a pragmatica sanctio fenntartásával. Nagy és általános volt az öröm, melyben még a szász követek egy része is osztozott. A két ország egybeolvadt, »kétélű kard lett a magyar«, mint Petőfi énekelte. (1848 május 31.)

Jellasics és Rajasics ellenállása azonban tovább tartott. Egyetértésük nyilvánvaló lett, midőn a bán június 5-én a g. n. e. érsek kezébe tette le az esküt. A magyar kormány, miután minden más eszköz csütörtököt mondott, a királyhoz fordult orvoslásért. Batthyány Innsbruckba megy és lemondással fenyegetődzik, ha a király meg nem szünteti a magyar állam épsége és egysége ellen irányuló árulást. A király június 10-én ki is bocsátja kiáltványát, melyben a horvátokat és szlavónokat figyelmezteti kir. esküjére és megtiltja, hogy Jellasicsnak engedelmeskedjenek, míg az nem tisztázza magát. Hasonló parancsot intézett a határőrökhöz is.

Oly hatalom a joggal együtt járó királyi akarat, hogy az ellenállásnak még lehetőségét is megsemmisíti. De most ez az erő szép szavakban merül ki. A magyar sereg nagyrészt külföldön van, java Radetzky alatt küzd. A »honvéd«-zászlóaljak, melyek felállítását május 15-én rendelte el a nádor, még szervezésük kezdetén vannak. A határőrség által a horvát, szerb, de még az oláh is megelőzte hadi készületben a magyart. De még ha van is erő, bajos azt alkalmazni. Óvatosságra intett, hogy Batthyány a kir. parancsot csak a végső erőfeszítéssel birta kicsikarni. Azt is meg kellett ígérnie, hogy a kormány az összegyülendő nemzetgyűléssel 40.000 katonát szavaztat meg Olaszországba.

E gondok tették erélytelenné és egyenetlenné a magyar kormányt. Látnia kellett, hogy a pragmatica sanctióban foglalt kölcsönös védelmi kötelezettséget csak Magyarországgal szemben aknázzák ki, de az osztrák kormány mit sem tesz olyan törekvések ellen, melyek Magyarország széttépésére céloznak. A minister ium többsége még így is a teljes lojalitásban látta az üdvöt. Különösen Széchenyi, Deák és Eötvös követték el mindent, hogy Ausztriával és az udvarral ne álljon be szakadás. Kossuth ellenben, kihez Szemere csatlakozott, bűnnek tartotta a nemzet erejét tovább is ellenségei rendelkezésére bocsátani. Engedjék Magyarországot, majd szétzúzza az titkos és nyilvános ellenségeit.

De e célra magának van szüksége fiaira, Itáliába nem küldheti őket. Igy már akörül is nagy vita támadt, minő trónbeszéddel nyissák meg a nemzetgyűlést. Kossuth lemondásával fenyegetődzött, mi egyszerre véget vetne a kormány népszerűségének és hatalmának.

Batthyány abban kereste a megoldást, hogy a király személyesen nyissa meg az országgyűlést, így mindenki előtt bizonyítván, hogy teljesen azonosítja magát magyar koronájával. De ez nem volt elérhető. Ferdinánd e nagy ünnepre is István nádort bízta meg képviseletével. A választások nagy rendben folytak és a kormánynak nagy többséget biztosítottak. Ez a nemzetgyűlés éppen nem volt forradalmi, éppen olyan táblabírákból állott, mint a diéta. A radikálisok, kik mindenben a kamarilla kezét látták, alig voltak negyvenen. Még Petőfi is megbukott. Eljött minden nemzetiség, a horvátok kivételével, az erdélyi követek is teljes számban jelentek meg. A trónbeszéd az ország súlyos helyzetére mutat, kimondja a király elszánt akaratát, hogy az ország épségét és alkotmányát fenntartsa és felhivja a nemzetet, gondoskodjék védelméről és annak költségeiről. Batthyány nyiltan megmondta a nála járó követeknek: veszélyben a haza (1848 július 5.).

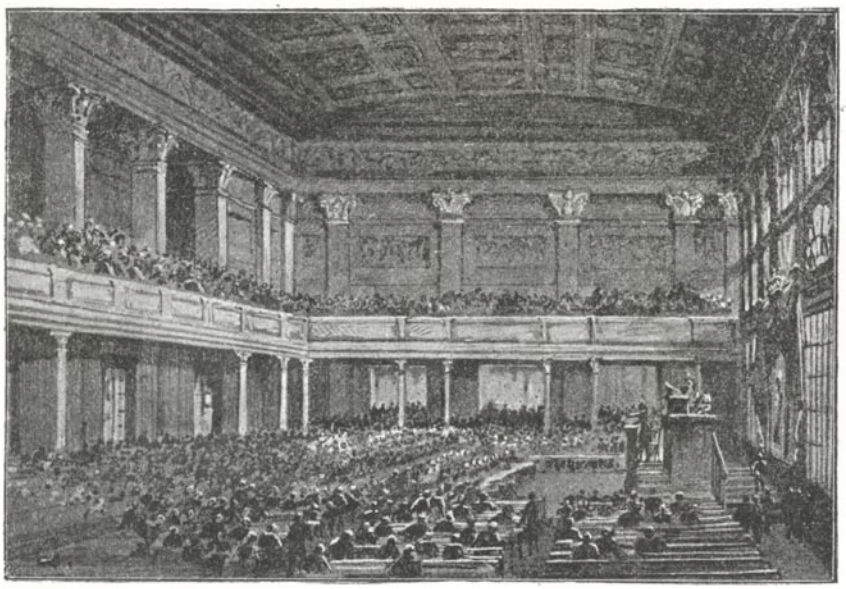
Mindamellett az alakulás lassan, megszokott kényelemmel megy végbe és a meginduló szóáradat Kossuthot is kétségbeejti. Csak július 11-én emel szót, hogy megvilágítsa a helyzetet. Rámutat a mindenünnen tornyosuló fellegekre, a horvátra, szerbre, oláhra meg a muszkára, és kéri a képviselőházat, mentse meg a hazát. Mentse meg, mert, mint a történet bizonyítja, idegen segítségben bízni kész enyészet. A lengyel iránt is megmaradt a szimpátia, »de Lengyelország nincs többé«. Az igazi veszedelem Ausztria részéről fenyegét. Az osztrák kormány minde bonyodalmat azért éleszti, hogy visszaszerezze a magyar hadügy és pénzügy igazgatását. Ez a nemzettel való rendelkezés volna. A horvát kérdésben már a semlegesség felmondásával fenyegetődzik, vagyis az osztrák császár hadat üzen a magyar királynak. Igaza volna Magyarországnak, ha odadobná Ausztriának a megszegett frigyet és újabb szövetség után nézne. Csakhogy ilyet nem talál. Magában kell bíznia, különben elvész.

»Mondják ki önök, hogy a nemzet el van határozva koronájának, szabadságának, önállóságának védelmére a legnagyobb áldozatot is meghozni, s hogy oly alkut, mely szabadságát, méltóságát legkevésbbé is sérthetné, senkitől semmi áron el nem fogad, hanem minden méltányos kívánatokat akárki irányában is, örökké elfogadni kész. E célból szükséges a haderőnek 200.000 főre emelése, ennek fölfegyverzésére és egy évi tartására pedig 42 millió forint.«

Kossuth halkan kezdte beszédét; beteg volt. Amint a helyzetet komoly vonásaiban művészileg feltárta és szava is csengőbbé vált, szenvedélye áthatja az egész házat. Nyáry Pál, az ellenzék vezére kelt fel először és esküre emelt kézzel kiáltja: Megadjuk! A többit is magával ragadja a lelkesedés. Kossuth beszéde államférfiui volt, de befejezése már a nagy rétort mutatja. »Önök felállottak mint egy férfiú és én leborulok a nemzet nagysága előtt, csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot a megajánlásban és Magyarországot a poklok kapui sem döntik meg.«

Mária Terézia óta ez volt a legnagyobb szónoki diadal; sokban hasonló a helyzet is. Kossuth csak e napon ragadta egészen magához a magyar lélek veze-

tését. Ez a beszéd egyuttal megnyitja előttünk Kossuth politikájának rejtélyét. Még minden ízében dinasztikus, de Ausztria ellen lehetségesnek tartja a háborut. E kettőt elválasztani nem lehetett sem előbb, sem utóbb, de éppen akkor lehetett. Már összegyűlt Frankfurtban a német nemzetgyűlés és június 29-én a népszerű János főherceget választotta meg birodalmi kormányzónak. A főherceg igen ambiciózus volt és sűrü levelezésben állott István nádorral. Ha a német egység, mint akkor legtöbben hitték, megvalósul, Ausztria, ha meg is marad Habsburg-birtoknak, többé nem független, hanem egy nagy birodalomnak része. A Habsburgoknak igazán szuverén királysága csak Magyarország lesz. Ez a számítás, melynek több ízben kifejezést adott, irányozta Kossuth eljárását; ez tette annyira merésszé és öntudatossá.

323. ábra. A képviselőház 1848-ban.

Batthyány és társainak nagy többsége elismerte, hogy Magyarországnak kötelessége Ausztria olasz birtokainak megvédése. Politikai céljuk is volt vele: meg akarták győzni a dinasztiát Magyarország teljes hűségéről, hogy az aztán, tekintélyének latbavetésével, végezzen az osztrák és az abból következő horvát stb. ármányokkal. Kossuth a belső bajok orvoslását tartja elsőnek. A királynak is az az első kötelessége. Az egyik álláspont épp oly helyes és hazafias mint a másik, csak következetesen keresztül kell vinni. A baj az volt, hogy ez nem történt meg. Hogy a minister ium együtt maradhasson, elismerte e kötelességet, de teljesítését a belső béke helyreállítása utánra halasztja. Lényegben tehát Kossuth győz és az udvar, ha Olaszországot meg akarja tartani, a horvátokra és határőrökre szorul. Mészáros, a hadügyminister, a katonai törvény vitájánál kijelenti, hogy a megszavazott sereg egy részét lehetne ugyan magyar lábra állítani, joga volna hozzá az országgyűlésnek, de célszerű nem volna. Uj rend lenne és figyel-

met érdemelnek a próbált régi tisztek is, kik nem tudnak magyarul. Még komolyabb Batthyány érvelése, hogy a javaslatból csak királyi szentesítés teremthet törvényt. Utóljára Kossuth dönt. 12.000 embert a régi ezredek kiegészítésére állítanak a régi rendszer szerint. A többit, tehát a sokkal nagyobb számot, magyar lábra állítják és a honvédséghez sorozzák. Batthyány is, Mészáros is tudják, hogy ebből nem lesz törvény. Mészáros még adott szavát is latba veti. Hiába, az országgyűlés, melynek eljárását különben sokban menti az egyre jobban kifejlődő ármány és árulás, már csak ösztönére és a népszerűségre hallgat. Ezzel el is volt vetve a kocka.

Mégis a nagy eszmék és az általános elvek uralkodnak a nemzetek sorsa fölött. A történeti Magyarország tudatos ellentétben állott e forradalommal. Az újjáalkotott Magyarország is idegen tőle, és 48 márciusában is csak a reformot írta zászlajára. Csak a radikálisok csekély pártja azonosítja magát vele. Petőfinek, Jókainak még a magyar ruha sem kell: az táblabíróra vall, ők európaiak. Mégis, egyrészt a német egységre való kilátás, másrészt a kamarilla aknamunkája ez irány felé sodorja Kossuthot is. Midőn az olaszok elleni segítségről van szó az országgyűlésen, feltételül azt tűzi ki: előbb tudnunk kell, minő szabadságot adnak aztán az olaszoknak. Ez a forradalom helyeslése, a népek szolidaritásának elismerése azon fejedelem ministere ajkáról, ki ellen az olaszok fellázadtak. Maga Kossuth is hibának nézte vallomását, de őszinte volt. Ő már a radikálisokhoz tartozik, kiket előbb törpe minoritásnak gúnyolt.

Ausztria pedig, mely Metternichet elkergette és császárát udvarával Innsbruckba száműzte, mindjobban visszatér régi hagyományához. Döntő fontosságú volt, hogy Windisch-Grätz június 18-án legyőzte a csehek hatalmas lázadását Prágában. Ő mutatta meg először, hogy a forradalom legyőzhető. Majd július 25-én Radetzky Custozzánál legyőzi Károly Albertet, nemsokára bevonul Milanóba és békére kényszeríti Sardiniát.

Az egyetlen nagy osztrák költő, Grillparzer, kérte Radetzkyt, sujtson már, »az ő táborában Ausztria, mi már csak rom vagyunk«. De akkorra Ausztria már nem rom. A július 10-én összeülő osztrák nemzetgyűlés nagy többségében szláv, konzervativ és dinasztikus és nem német, sem szabadelvű. E többség vezére Bach Sándor igazságügyminister. A kormány mögött ismét áll nép is. Ezzel nő hatalma és önbizalma és Radetzky diadala után megszünt már minden ok a tartózkodásra Magyarországgal szemben.

Hibázott a magyar kormány, midőn a horvát ügyben, mely belügy, az osztrákhoz fordult és azt tette meg a pragmatica sanctio bírájának. Még jobban hibázott, midőn a Jellasics elleni eljárást János főhercegnek ítéletére bízta. Ezzel a bánt, a magyar kormány alárendeltjét, vagy legfölebb egyik tagját, elismeri egyenlő félnek. Minthogy pedig Jellasics céljának elsősorban a birodalmi egység helyreállítását mondta, világos, hogy minden tisztségébe visszahelyezték és most már nyiltan is támogatták fegyverkezését. Ehhez járult, hogy a szerb lázadás ellen működő főtisztek igen lanyhán jártak el. A szenttamási sáncokat két ízben is hiába ostromolták és nagy veszteséggel vonultak vissza. Nemcsak a magyar állam tekintélye szünt meg az Alföld déli részében, az ott szított rettenetes fajharcban megszünt a magyar és német lakosság minden biztossága is.

Most is forr a vére a magyar embernek annak elgondoltán, mint lépett szövetségre az ármány a semmitől vissza nem rettenő erőszakkal, hogy őt világos, törvényadta jogától ismét megfossza. Elképzelhetjük tehát, minő izgatottság uralkodott akkor, mint tünt el a higgadtság a tanácsból, mint keresték a kamarilla kezét ott is, hová tán nem is ért, mint ragadt át az utca szenvedélye a képviselőkre és ministerekre. Világos volt a szándék: a teljesen hű és dinasztikus országot szándéka ellenére is forradalomba akarják kergetni, hogy aztán minden törvényes jogát az igazság némi látszatával lehessen elkobozni. Kollonics és Carafa korának legrosszabb hagyományai éledtek fel újra a »pléharcú«, kegyetlen Schwarzenberg Felix hercegben, ki már valóságos intézője volt Ausztria titkos kormányának. Széchenyi mindent megtett, hogy a végzetes összeütközés elkerülhető legyen. A békés, törvényes irány még mindig túlnyomó a kormányban és képviselőházban. Csak fegyelmezni kell a táblabírák tömegét, megbízható kormánypárttá kell őket átalakítani, hogy ellenállhassanak Kossuth lángszavának, az utca zajának és a mindig kellemetlen népszerütlenségnek. Annyira érezte ő is, Kossuth is utjaik teljes elválását, hogy mindegyik meg volt győződve arról, hogy a másik élete ellen tör. Deák is folyton tárgyal a bécsi kormánnyal, de ott Wessenberg, a nyilvános külügyminister, azt mondja neki: ők mitsem tudnak arról, mit tesz a titkos kormány Magyarországon, sem annak eszközeit nem ismerik. Bizonytalanná vált minden, a királyi akarat is. Az aggodalom e napjait választotta a bécsi kormány arra, hogy a megrettent Magyarországtól kicsikarja a 48-iki törvények előtti állapotot. A pragmatica sanctióra hivatkozva, melyet e törvények megsértettek, követeli a felső státusigazgatás visszaállítását. Vagyis necsak a külügyet és a hadügyet igazgassák Bécsből, hanem a kereskedelmet, vámot, pénzügyet is.

Kossuth termékeny elméje is módot keresett a kibontakozásra. Szerinte a Habsburg-ház nem marad szuverén igazán sem Bécsben, sem Innsbruckban. Budán ellenben mindig az marad. Jöjjön tehát a király Budára, vagy ha ez nem lehet, jöjjön ide »ama kedves herceg« Ferenc József, ifjabb királynak. Ő kész ő felsége magyar trónja sértetlenségéért életét is feláldozni és a nemzet mint »legyőzhetetlen óriás« megvédi urát a poklok ellen is. »De a magyar Budán akarja tisztelni királyát.« Az akkori viszonyokba éppen nem illő terv. Bécs akkor már el van határozva uralkodni Frankfurton is, Budán is. Kossuth nem akar tudni megalkuvásról. Már arról beszélnek, hogy testőrséggel veszi magát körül és kész vagy elfogatni, vagy királlyá kikiáltatni a nádort. Midőn a világtalan Wesselényi hozzámegy és kéri, ne térjen el a törvény utjától, azt a rideg választ kapja: Corpus jurissal nem mentjük meg a hazát.

Már világos, hogy Ferdinánd egészen osztrák ministériuma pártján van. Aug. 14-én Bécsbe visszatérve, visszavonja a nádornak adott teljhatalmat. Batthyányt és Deákot, kik a hozott pénzügyi és katonai törvények szentesítése végett jöttek Bécsbe, már nem is fogadta. Jellasics már készül, határőreit, szerezsánjait áthozza a Dráván Pest ellen, még pedig az osztrák hadügyminister támogatásával.

Széchenyi idegei már nem birták ezt a folytonos túlfeszültséget. Annyit tett, hogy mindig remélnie kellett. Művén, a lánchidon, babonás szeretettel csüngött és megállapította magában, ha ez a nagy alkotás baj nélkül elkészül,

ez szimboluma annak, hogy az országos válság is katasztrófa nélkül ér véget. Tizenegy nagy láncot baj nélkül illesztettek be, a 12-ik, az utolsó, elszakadt. A fátum ellene döntött. Széchenyi megőrült, öngyilkosságot akart elkövetni. Görgen orvos gyógyítóintézetébe, Döblingbe, vitték (szept. 4.).

Kossuth még egy megoldást keresett. Ismét Bécsbe megy az országgyűlés küldöttsége a király elé. Mennyire beborult a márciusban csupa reményt és derüt igérő mennybolt! A képviselőház elnöke, Pázmándy Dénes, beszédében, melyet a főudvarmester gyökeresen átjavított, kifejezi ugyan a hűséget, de kimondja, ha a király nem teljesíti az ország kérését, nem szentesíti a honvédelmi törvényt és határozottan állást nem foglal az ármány ellen, a kormány már nem lesz képes fenntartani a törvényes állapotot. A király válasza, bár szigoruan törvényes, de annyira hideg és kimért, hogy a legtöbb követ távozáskor kitűzte a vörös tollat, a radikális párt jelvényét (szept. 9.). Még rosszabbul járt egy újabb deputáció, mely nem a királyhoz, hanem a birodalmi gyűléshez ment Bécsbe, a népek testvériségére és közös érdekére hivatkozva. Ezt, Bach, a cseh Rieger és báró Helfert beszédei után, nem is fogadta a birodalmi gyűlés. A szlávok és klerikálisok leszavazták a magyarbarát liberális németeket (szept. 19.). Nem lehet tehát mondani, hogy az ország nem fordult volna minden lehető eszközhöz, mely becsületes kiegyenlítéshez vezethetett.

Jellasics, kit egy szept. 4-én kelt kir. kézirat visszahelyezett és megbízott a monarchia egysége érdekében kifejtett tevékenysége folytatásával, szept. 9-én 36.000 emberrel, fekete-sárga zászló alatt, átkelt a Dráván és Budapest ellen indult. Cselekedni kellett. Esterházy szept. 8-án lemondott, most lemond az egész minisztérium ama célból, hogy Kossuth kilépése után újjáalakulva, a siker nagyobb reményével foghasson a kibontakozáshoz. A nádor ezt szept. 11-én bejelenti az országgyűlésen. A képviselőház elhatározza, hogy intézkedik, mert kormány nélkül nem maradhat az ország. Erre Szemere kijelenti, hogy a válság végéig székén marad és a karzat és az utca éljenkiáltására ugyanazt teszi Kossuth is. Éppen azok maradnak tehát meg, kiket az udvar a megegyezés akadályának tart. Ekkor határozza el az országgyűlés bankók kibocsátását, az ujoncozást, az új seregnek magyar lábra állítását, a nem engedelmeskedő tiszteknek haditörvény elé állítását. Batthyány és társai még reménykednek, még Kossuth is kifejezi bizalmát Batthyány iránt, de annak kinevezése még késik. A tétlenség akkor egy a halállal. Intézkedni kell a horvátok ellen és így az egész hatalom magától száll Kossuthra, ki tenni mer is, tud is.

Igy sikerült az ármánynak néhány hónap alatt harcba dönteni egy békés, a dinasztia iránt hű, Ausztria és a nemzetiségek iránt méltányos nemzetet. Kétségtelen, hibázott a magyar kormány is. Hibázott az államadóssági járulék rideg visszautasításával, hibázott a pragmatica sanctio rendelkezésének megkerülésével. De még hibáit is menti a törvény betüjéhez való ragaszkodása. A katasztrófa igazi oka az volt, hogy nincs király, ki tekintélyével, befolyásával kiegyenlíthette volna a szemben álló érdekeket és hagyományokat. Ha a király *akar*, már akkor, augusztusban, létrejöhet a kiegyezés. Igy a szenvedélyek felcsigázása folytán Bécsben egy nem felelős kormány, Pesten a nem felelős utca ragadja magához a hatalmat. »A forradalmat nem csinálták, hanem csinálódott.«

Magyarország fegyverkezése csak most kezdődik, még pedig a legkedvezőtlenebb auspiciumok alatt. Az a kis sereg, mely gr. Teleki Ádám alatt Jellasics ellen indult, kerüli az összeütközést, tisztjei is elhagyják, nem akarván a császár megbízottja ellen harcolni, csak Csányi László kormánybiztos tartja még valamiképp össze. Somogyi kanászok elfogták a bán levelezését, melyből kitünt, hogy Latour osztrák hadügyminister pénzzel és hadiszerekkel segítette. Jellasics már dicsekedett, hogy kardcsapás nélkül vonul be Pestre és szétrebbenti azt a rebellis bandát.

Eddig a szerbek elleni harc a sorkatonaságra és a szomszéd megyék nemzetőrségére volt bízva. Bármily nagy volt a zavar és az aggodalom, a lakosság eddig nyugodt maradt. Csak most korbácsolta fel Kossuth lángszava a minden magyar szív mélyében nyugvó hazafias szenvedélyt. A néphez fordul. Hozzá fordul, midőn személyesen elmegy az Alföld nagy községeibe, Kecskemétre, Kőrösre, Ceglédre, később Szegedre is, hogy fegyverfogásra birja a most felszabadított népet. Ha pedig Jellasicsot hadával együtt a Veszprém és Fejérvár közt ásandó nagy sírba sikerül eltemetni, egy kötelessége marad a magyarnak: emlékezni.

De a dinasztia is érzi, mi minden függ az első ütközettől. Zsófia főhercegasszony, kinek erős elméje és akarata dönt, Apponyi Györgyöt akarta megnyerni kir. biztosnak. Ez nem sikerült. Minthogy Batthyány minden lojalitása mellett is nagyon önálló, helyette a simulékonyabb b. Vay Miklóst szánta miniszterelnöknek, gr. Lamberg Ferenc altábornagyot pedig, ki jó magyar, kir. biztosnak és a magyar sereg parancsnokának. Lamberg el is indult Pestre. De ott már Pulszky Ferenctől, ki Bécsben az érintkezési ministérium államtitkára volt, megtudták, hogy küldetése az országgyűlés elnapolását és Majláth György kir. helytartóságát jelenti. Azonfelül törvénytelen és ministeri ellenjegyzés nélkül való. Ezért az országgyűlés szept. 27-én törvénytelennek mondja ki Lamberg kinevezését és eltilt mindenkit az iránta való engedelmességtől. Szerencsétlenségre Batthyány, ki tudott Lamberg küldetéséről és tudta, hogy a király kiáltványában kijelenti, hogy Magyarország épségét és törvényes szabadságát kész fenntartani, távol van. A táborba utazott, éppen hogy Lamberggel találkozzék. Azt Budára érkeztekor mindjárt halálra keresték. Másnap Pestre akart átmenni a hidon, de felismerték és felkoncolták. Az első forradalmi határozatot nyomban követte az első, többé helyre nem hozható véres és rémes forradalmi tett (szept 28.).

Az ilyen lelki állapotot csak a kétségbeesés és a kormány teljes hiánya magyarázza meg. Midőn Jellasics már a Balatonhoz ért, István nádor az országgyűlés felszólítására kötelessége szerint a hadsereg élére állott. Találkozni akart a bánnal, meghívta őt a Kisfaludy-gőzösre, de Jellasics visszautasította a főherceg meghívását. Erre egyenesen Bécsbe megy, otthagyva azt az országot, mely annyira bízott benne. Bécsben megtudta, hogy kegyvesztes. Nem is maradt ott, hanem Németországba ment, Schaumburgba, és ott élt 1868-ban bekövetkezett haláláig. Egy igen hiteles és beavatott német író szerint János főherceggel való titkos levelezése, melyből mindkettőnek tervei kiderültek, a bécsi udvar tudomására jutott és így kitünt kétszinüsége.

A magyar sereg magára marad. Szabad-e megütköznie Jellasicscsal, ki bizonyára a császár pártfogoltja, különben nem viselkedhetett volna úgy Istvánnal szemben? Ez a kétség foglalkoztatja azt a sok becsületes tisztet, ki esküt tett

a magyar alkotmányra. A sukorói ref. templomban szept. 28-án tartott értekezleten az új vezér, Móga János tábornok, kétszer is lecsatolja övét. Végre, Batthyány reábeszélésére, tisztikarával együtt elhatározza, hogy Magyarországért megvívnak, de csak ha Jellasics a támadó.

Másnap reggel Sukoró és Pákozd közt visszaverték a bán támadását. A bán másnap fegyverszünetet kért és annak oltalma alatt hadával Bécs felé vonult. Még fényesebbé tette a győzelmet, hogy a horvát tartalékot, 9000 embert, Ozoránál körülvette és elfogta a nemzetőrség, Perczel Mór és Görgey Artur vezetése alatt.

Jellasicsnak Bécs felé vonulása összefüggött az udvarnak Lamberg megöletése folytán kiadott rendelkezéseivel. Batthyány még mint kijelölt miniszterelnök megy Bécsbe és okt. 2-án ellenjegyzi Vay Miklós kinevezését. De már másnap parancs jött gr. Récsey Ádám minister-»ellnek« ellenjegyzésével, melyben a király feloszlatja a törvénytelenségre ragadott országgyűlést, érvénytelennek mondja annak nem szentesített végzéseit, haditörvény alá helyezi az országot és Jellasicsot nevezi ki kir. biztosának, kinek mindenki engedelmeskedni tartozik. A monarchia viszonyait minden népe közreműködésével fogják rendezni, annak közérdeke és a nemzetiségek egyenjogúsága alapján. Ez már nyilt beszéd volt. Nyilt volt az országgyűlés válasza is. Hazaárulónak nyilvánítja, aki Jellasicsnak engedelmeskedik, hazaárulónak Jellasicsot. A végrehajtó hatalmat Kossuth, mint a honvédelmi bizottság elnöke, gyakorolja.

Az egész ausztriai seregnek Magyarország ellen kellett volna indulnia, hogy Jellasics ott úr lehessen. De ezt megakadályozta Bécs városa, mely így másodszor is döntőleg cselekedett. A bécsi nép nagy rokonszenvvel viseltetett a magyar szabadság iránt: tudta, hogy az udvar, a szlávok és klerikálisok uralma az ő jogainak is véget vet, mihelyt a magyarral elbánt. A »Deutschmeister« bécsi ezrede, melyet Latour más ezredekkel együtt Jellasics segítségére rendelt, megtagadta az engedelmességet. A többi katona ellenük fordul, de a diákok és a munkások lebontják előttük a Tabor-hidat, legyőzik a fekete-sárga nemzetőrséget is, barrikádokat emelnek és hatalmukba kerítik a várost. Latourt párisi forradalmi minta szerint utcai lámpára akasztják. Bach megmenekült (okt. 6.). A birodalmi gyűlésből elmentek a szlávok, csak a németek maradtak; az udvar Olmützbe menekült. Windisch-Grätz hercegnek tehát először is Bécs ostromára kellett felhasználni a sereget, mielőtt egy embert is küldhet Magyarországba.

Igy Magyarország időt nyer és azt fel is használja. Helyzete már tiszta, tudhatja, kire számíthat, kire nem. Temesvár és Arad várai az osztrák hadügyministernek engedelmeskednek, Pétervárad és Eszék a magyarnak. A fontos Komáromot is sikerült megtartani. A szerbekkel szemben megbízható, hazafias tiszteknek kezébe jut a vezetés: Kiss Ernő és Vetter ott tűnnek ki, majd valamennyit elhomályosítja Damjanich János. Azon sereg élére, mely Jellasicsot legyőzte, Görgey Arturt állította Kossuth, ki nemcsak Ozoránál tűnt ki, hanem már előbb is csattanósan bebizonyította meg nem alkuvó erélyét. Gr. Zichy Ödönt, ki Jellasics kiáltványait terjesztette, haditörvényszék elé állíttatta és felakasztatta. E seregnek Kossuth azt a feladatot szánta, hogy mentse fel a Windisch-Grätz ostromlotta Bécset. Bécsben, hol nagy a hiány élelemben és lőporban, már megkezdték az alkut, de a magyarok jöttének hírére újabb viadalra készül-

tek. Csakhogy a Móga és Görgey tanácsa ellenére megkezdett vállalat nem sikerült. Guyon őrnagy szuronytámadással elfoglalta ugyan a horvátoktól Manswörthöt, de Schwechatnál egy közéjük csapó bomba vad futásba űzi a komáromi kaszásokat. Velük szaladt az egész sereg, csak a határon innen lehetett azt ismét fegyelmezni. Bécs megadta magát és a mozgalom vezetőit katonai törvényszék ítélte halálra. Sikerült azonban megmenekülni Pulszkynak, kit az udvar Bécs felkelése főelőmozdítójának tekintett, és a lengyel Bem tábornoknak, kire még oly fényes pálya várt. A reakciónak teljes volt a győzelme. Ugyanakkor megszállotta a katonaság Berlin városát, úgy hogy a két német nagyhatalom egyaránt kivonhatta magát a frankfurti parlament hatása alól. Még fontosabb, hogy nemsokára Napoleon Lajos herceget választják meg a francia köztársaság elnökének, mi a forradalmi vulkán kiégését jelentette.

Mint a határozott, semmitől vissza nem rettenő, de legalább következetes és nagy célok után törő császári politika intézője, most lép előtérbe Schwarzenberg Félix herceg. Dinasztikus tekintetet sem ismert el, hol az az osztrák egységes állam érdekeinek nem felelt meg. Ferdinánd uralkodása nemcsak gyöngesége miatt volt neki alkalmatlan, hanem azért is, mert mint koronás király nem törölhette el a magyar alkotmányt. E célból Schwarzenberg Mensdorff grófot küldte Bécsből Innsbruckba. Ferdinánd szívesen ráállott, öccse, Ferenc Károly, sem igen állott ellen és Zsófia főhercegasszony is belényugodott abba, hogy ne férje, hanem fia, Ferenc József viselje a koronát. Az ifjú uralkodóval megkezdődik majd a megifjított, abszolut és egységes Ausztria a új érája is. E nagy esemény előkészítése ismét másfél hónapi időt engedett Magyarországnak. Közben a magyar püspöki kar intézett folyamodást a béke érdekében Ferdinándhoz, ki azonban nem fogadta el. Pedig még nem szakadt el az érintkezés minden szála. Még október 17. és 18-án is küld a király kinevező rendeleteket Mészáros Lázárnak.

324. ábra. Görgey Artur.

Ez időközben tovább folyik a szerbek elleni háború, több eréllyel és szerencsével mint eddig. De amit a magyar ott nyert, azt sokszorosan ellensúlyozta Erdély pusztulása. Ott az unió kimondása után sem a magyart nem fegyverezték fel, sem az oláht nem nyerték meg a felszabadítás gyors és kedvező végrehajtásával. Az országgyűlés szept. 11-iki határozatai után a szász követek hazatérnek Pestről, mert véleményük szerint meg van sértve a pragmatica sanctio, az oláhokat pedig a császár hűségére kezdték a császári tisztek felesketni. Októberben a szászok szellemi vezetésével és a katonaság részvételével megkezdődik az oláh gyilkolás és gyujtogatás. Nemzeti bizottságuk tiz prefekturára osztotta az országot, melyek mindegyikének élén egy-egy tribunus állott. Ezek közül Axente Szevér, Janku Avrám és Mikás Ferenc jutottak szomorú neveze-

tességre. Az osztrák tisztektől passurával (passzus) ellátott oláh parasztok oly borzasztóságokat követtek el aggastyánok, nők, gyermekek ellen is, hogy a tisztek maguk is restellették és szégyelték, mi történik az ő bevallott vezetésük és autoritásuk alatt. A magyarság teljes kiirtása volt a jelszó; október 23—25-ike közt Zalatna városa esett e csordáknak áldozatul. Kolozsvárt csak az mentette meg hasonló sorstól, hogy Wardener tábornok november 17-én rendes katonasággal szállotta meg.

Csak a székely vitézség tarthatta meg akkor Erdélyt a magyarnak. Ha már fajharcot támaszt Bécs, faj lesz a magyarból is, mely nem engedi, hogy hozzátartozóit védtelenül legyilkolják. A székelyek ősi gyülőhelyükön, Agyagfalván, Udvarhely közelében, összegyűlnek, a »hunn ivadék« sok ezre esküt tesz az alkotmányra és az az iránt való hűséget megköveteli a többi néptől is. Régi szokás szerint mind beáll katonának, de magyar lobogó alatt, honvédnek, nemzetőrnek. Elhatározzák, hogy a rabló oláhokkal és a kamarilla undok ármányával szemben mindjárt táborba is szállanak. De a császári katonaság ellenük fordul, legyőzi őket, csak Háromszék marad meg szabadnak, hol Áron Gábor megtanulta az ágyuöntést, hogy megvédje népét.

Nov. 21-én megalakul az új Schwarzenberg-kormány, melynek gr. Stadion lett a belügyminister, de Bach is tagja. December 2-án váratlanul — csak a fővezérek tudtak róla előre — ment végbe Olmützben Ferdinánd lemondása. Reggel nyolcra az udvarhoz idézték az Olmützben időző főhercegeket és főméltóságokat. Megjelent Ferdinánd nejével, Ferenc Károly főherceg nejével és fiával. A császár meghatott hangon felolvasta a lemondásáról szóló oklevelet, Schwarzenberg pedig a Ferenc József nagykorusítására és atyja, valamint Ferdinánd lemondására vonatkozó okleveleket. Ezeket a császár és öccse aláírják. Ferenc József letérdel Ferdinánd előtt, ki őt e szavakkal áldja meg: Isten áldjon meg Ferenc, légy csak jó, szívesen tettem. Ezután szülei is megáldották az ifjú uralkodót. Hivatalos neve nem Ferenc lett, mint várták; Kübeck reábeszélésére még egy nappal előbb a nagy és népszerű központosító és liberális császár nevét is felvette. Ferdinánd és neje rögtön Prágába utazott, hol az öreg király, kihez történetünk legmagasztosabb és legszomorubb eseményei fűződnek, elvonultságban élt 1875-ig. Utóda, ki alig mult 18 éves (szül. 1830 aug. 18.) tudta, mily súlyos feladat vár reá. Felkiáltása: Isten veled, ifjúságom, kifejezi lelki állapotát.

Nem lehet kétség afelől, hogy a trónváltozás politikai szükség volt. De végrehajtásának módja nagy, súlyos sérelem volt Magyarország és így az új uralkodó ellen is. Az egész lemondási aktusban Magyarországról még csak szó sem esett, mintha már be is lenne olvasztva Ausztriába. Schwarzenberg ugyan panaszkodott egy nov. 27-iki levelében, hogy nincs, ki őt Magyarországról informálja, de ez az információ mégis megtörtént. Maga sógora, Windisch-Grätz, figyelmeztette őt Magyarország érvényes alkotmányára, melyből csak a 48-iki törvényeket kell kitörölni. B. Jósika Sámuel pedig, kit Windisch-Grätz tanácsára meghívott, megmondta neki, hogy Magyarországgal rendelkeznek, mielőtt meghódították volna. Ha alkotmányosabban járnak el és az ifjú fejedelem az ünnepélyes alkalommal elismeri Magyarország jogait, Magyarországon egyszerre megerősödik és uralkodóvá válhatik a törvényhez ragaszkodó párt. Ezért a

mulasztásért és annak következéseiért tehát Schwarzenberget és ministertársait kell felelőssé tenni.

Wesselényi dec. 6-án ajánlotta is a hódolást. Kossuth ellenben reámutatott a lemondás törvénytelenségére és a császári manifesztum jogfosztására. Békét a legnagyobb áron sem lehet most szerezni : csak fegyverrel lehet azt kivívni. Hazaáruló az, ki a lemondás elfogadásával Magyarország függetlensége ellen vét. Az országgyűlés ez inditványokat elfogadta. Magyarország továbbra is V. Ferdinándot ismeri el királyának és az ő zászlai, az ő neve alatt harcol az új ausztriai császár ellen.

A harcra most már komolyan készül az egész ország. A készülést az állami hatalom vezeti, melyet a fellázadt horvátokon, rácokon, oláhokon, szászokon s néhány váron kívül az egész országban törvényesnek ismernek el, és melyet a nép lelkesedése támogat. Ez tette csak lehetővé, hogy a 200.000-re tervezett honvédsereg nagy része ki is álljon. Fontos feladat volt ennek a vitéz, de gyakorlatlan elemnek a sorkatonasággal való egybeolvasztása. Sorkatona alig volt 16.000-nél több az országban, noha a haza veszedelmének hírére Galiciából, Morvából, de még Csehországból is, minden bajjal dacolva, hazasietett sok huszár, magával hozva gyakran tisztjét is. Ez a hivatásos katonaság szolgált mintegy mintául. Ez összeforrasztást különösen Görgey végezte nagy energiával, vasfegyelemmel a dunai seregnél, délen pedig, hol azt a közösen kivívott diadalok még szorosabbá tették, Damjanich János. A nemzetőrség használható elemei a honvédségbe olvadtak, a többi a szakkatonák nagy örömére megszünt »pazarolni a lőport«. Igy a sereg nagy része forradalmi volt, különösen a nagy számban a zászlók alá sietö diákság és értelmiség tették azzá. Volt 14—15 éves katona ; még nőket is a háboruba vitt a haza szeretete. A vezérek és főtisztek ellenben kivétel nélkül a rendes hadseregből valók voltak. Különös, hogy ezek közül a már magasabb ranguak, mint Mészáros és Kiss Ernő, nem igen arattak diadalt és csak Aulich vált be teljesen. A szabadságharc többi nagyjai közül egy sem kezdte ezt a háborut magasabb mint kapitányi ranggal : Görgey, Klapka, Damjanich, Nagy Sándor, Leiningen, Pöltenberg, Dessewffy e rangban állottak. A vezérek e nagy fiatalsága tette szabadságharcunkat némileg hasonlóvá a francia forradalom háboruihoz, melyekben nem hír és rang, hanem csak érdem emelte fel a rátermettet. Forradalmi jellegüvé tette továbbá a harcot több lengyel vezérnek szereplése. Bem Józsefet az Erdélyben küzdő sereg fővezérének nevezte ki Kossuth, Dembinszky pedig egy ideig fővezére volt a magyar seregnek. Sajnos, hogy mindamellett sok erre nem méltó jutott, családi összeköttetés és protekció révén, tiszti ranghoz. Az új emberek aztán minden pedantéria nélkül

325. ábra. Bem József.

viselték a háborut, nem kímélve sem magukat, sem legénységüket, ha győzelmet lehetett aratni. Ezért a »szuronyt szegezz« válik a honvédség legfőbb taktikai szabályává. Csak Bemnél játszik a tüzérség is nagy és döntő szerepet.

Ez új és nagyon lenézett csapatok ellen készül koncentrikus támadásra a próbált császári hadierő. Minden oldalról körülveszi a magyarságot, hogy megfojthassa. Windisch-Grätz maga 44.000 emberrel Bécsből indul Buda felé. Morvából Simunics tör be, kit a panszláv tót szabad csapatok Hurbán alatt is támogatnak és ki már december 15-én elfoglalta Guyontól Nagy-Szombat városát. Jablonkánál is bejő egy dandár, egy nagyobb sereg a félszemű, de ügyes és vitéz gr. Schlick alatt Galiciából. Erdélyből, hol a magyar már csak a csucsai szoros bejáróját tartja megszállva, b. Puchner és az oláhok fenyegetik az Alföldet. A szerbek és horvátok is fegyverben állanak és így bezárják a vasgyűrüt mindenfelé.

Windisch-Grätz túlnyomó seregével szemben Görgey, ki még nem bízhatik hadában, meg sem kísérli a komoly harcot. A herceg dec. 15-én kezdi a támadást és néhány csetepaté után a hónap végén már a főváros közelében áll. Ottinger, a horvátok vezére, dec. 30-án Mórnál legyőzi Perczelt. E hírekre a képviselőház és a kormány eltávoznak Budapestről és Debreczenbe teszik át székhelyüket. Előbb még az országgyűlés békealku végett deputációt küldött. Majláth György, gr. Majláth Antal, Lonovics, Batthyány és Deák el is mentek a véglegesnek vélt győzelme folytán még elbizakodottabb császári fővezér táborába. Windisch-Grätz 1849 jan. 3-án Bicskén fogadta őket, de nem mint küldöttséget, mert az országgyűlés fel van oszlatva, hanem csak mint magánembereket. Csak feltétlen megadást ajánlhat ; más választ nem nyernének akkor sem, ha az udvar elé bocsátaná őket. Batthyányt nem is fogadta és mihelyt a fővárost megszállotta, elfogatta. Befejezettnek vélte a háborut és Szögyény László tanácsával hozzáfogott az ország berendezéséhez a március előtti alapon. Igen sokan már lehetetlennek tartották az ellenállást. A magyar seregben levő tisztek közül mind többen elpártoltak. Schlick győzelme Kassánál Mészáros fölött (jan. 4.) már Debreczent is fenyegette. Oly nagy a veszély, hogy a honvédelmi bizottság a Bácskában és a Bánságban harcoló hadtesteket visszarendeli Szeged és Szabadka vonaláig, az egész ettől délre eső területet a rácok pusztításainak engedve át. Meg is kezdődik onnét a magyarság szomorú kivándorlása.

Alig kétséges, hogy ha Windisch-Grätz, meg sem állva Pesten, a Tiszához és azontúlra viszi győztes hadát, igen rövid idő alatt véget vet a háborunak. De a budai főhadiszálláson nagyúri kényelemszeretet és az ellenség megvetése uralkodott. Hát nem mondta-e Wellington herceg, hogy Napoleon óta jobban nem végeztek hadjáratot ?

Görgey egy nappal Windisch-Grätz bevonulása előtt Pestről Vácz felé távozott hadával. Hogy seregét együtt tarthassa és a törvényes alaphoz hű maradó régi tiszteknek lehetővé tegye a megmaradást, valamint hogy a folytonos hátrálás miatt csüggedő sereget ismét felemelje, proklamációt bocsátott ki. Ebben sajnálkozik azon, hogy a vitéz felsődunai sereg nem vívhatott csatát a főváros előtt. A sereg hű marad esküjéhez és csak a m. kir. hadügyminístertől vagy annak helyettesétől (Vetter) fogad el parancsot. »Esküjéhez híven szembeszáll minden éretlen törekvéssel, mely az alkotmányos királyság helyébe köz-

társaságot akarna állítani. Nem egyezik olyan alkuba, mely Magyarország alkotmányával, vagy a katonai becsülettel ellenkezik.« (Vácz, jan. 5.)

Hadvezetése is független. Nem a Tisza felé vezeti seregét, hanem az ellenség oldalába, a felvidékre. Az osztrákok mindjárt üldözőbe is veszik és Hodrusnál (jan. 21.) a hadtest közel jut a megsemmisüléshez. De Görgey merészsége és ügyessége mindig talál kibuvót. Selmecztől egy elhagyott alagúton át menekül, majd a Szturecz hótól, jégtől meredő hágóján át jut Liptóba, majd Szepesbe. Guyon dandára február 5-én szuronyrohammal megtámadja és elfoglalja Branyiszkó makacsul védett hegyi utját. Igy a hadtest egyszerre hátába kerül Schlick seregének és annyi viszontagság után mint döntő tényező vehet részt a további harcban.

Még gyorsabban állott be a fordulat Erdélyben. Ez országrész birtoka sokszoros fontosságú, mert az onnan jövő ellenséges támadás egyszerre lehetetlenné teszi a kormány megmaradását Debreczenben, véget vet a Nagy-Váradra telepített fegyver- és lőporgyártásnak és megbénítja a Tiszántúl magyarságának hazafias áldozatkészségét, mely nélkül lehetetlen lett volna a további ellenállás. Az Erdély szélén, a csucsai szorosnál álló kis seregnek, alig hogy Bem odaért, rohamot kellett kiállania. Bem visszaveri és karácsony napján megszállja Kolozsvárt. Onnét Urban ellen fordul, annak hadát átűzi a borgói szoroson és nyomán maga is átmegy Bukovinába. E sikerek új lelket öntenek az addig változó szerencsével küzdő székelységbe. Már Háromszék is kénytelen volt szerződésben megígérni hódolatát Ferenc Józsefnek, de a szerződés még nem volt végrehajtva, midőn Bem megjelent Maros-Vásárhelyen. A székelyek, okulva a történteken, nem siettek a csatlakozással, de aztán épp ők lettek »Bem apónak« leghívebb katonái, megújítván azt a hadi dicsőséget, melyet Nagy Lajos, Mátyás, Báthory István és Bethlen Gábor háboruiban szereztek. A magyarság elkeseredését és bosszúvágyát növelte még Nagy-Enyed sorsa, melyet 1849 január 8-án feldúlt az oláhság. Mivel pedig az oláhokat a közvélemény szerint a szászok, kik nem igen tették ki magukat veszélynek, uszították a magyarok ellen, a székelyek öröklött haragja a rossz szomszéd ellen még jobban fellobbant. Bem legyőzte Puchnert, aztán egy ügyes fordulattal Nagy-Szeben előtt terem, hová szívesen kísérik a székelyek. Bár egész ereje alig háromezer ember, Puchner nem tartja hadát elegendőnek az ellentállásra és Brassó és Szeben polgársága a Havasalföldön táborozó oroszoktól kér és kap őrséget. Mikor ez megérkezik, Puchner Bem ellen fordulhat. »Vizakna és Déva közt« négy napon át, febr. 4—8-ig, folytonos végveszedelemben forog a kis magyar sereg és a vezér is csak a bécsi diáklégió vitézségének köszönte életét. Mégis sikerül neki keresztülvágnia magát az üldöző sereg, Gyula-Fejérvár őrsége és az oláh tábor közt és febr. 8-án egyesülhet a segítségére a Maros völgyén Magyarországból jövő 8000-nyi sereggel. Már másnap, febr. 9-én, munkába veszi Piski híres hídjánál Erdély visszafoglalását. Egész napon át tartó ádáz küzdelem után, melyben egyszer a huszárságnak kellett visszaterelnie a futó honvédeket, végre a magyaré a győzelem. A hidat elfoglalják és azután Bem ismét a székelyföldön terem, melyet már meg kezdett szállani az ellenség. Azóta ez a föld maradt végig a hősnek és hozzá méltó seregének fő erőforrása.

A felső Tiszánál is megfordult a hadi kocka, mióta ott Mészáros helyett Klapka vezérkedett. A honvédek többször legyőzték Schlicket, ki nyugat felé kanyarodott, hogy Windisch-Grätzcel egyesülhessen. Klapka pedig febr. 10-én kezet fogott Kassán a Branyiszkó és Eperjes felől jövő Görgeyvel.

Mindezek fáradhatatlan intézője Kossuth volt. Tulajdonképp az okt. 3-iki proklamáció, melyben az uralkodó őt tette felelőssé azért, mi az országgyűlésen történt, tette reá nézve személyessé a harcot. A demokráciának volt ez diadala, és a magyar nép csakhamar oly magasra állította a szegény írót, minő magasan Mátyás óta senki sem állott. És ez nem volt merő szó és nóta. Felséges volt az a szellem, az az áldozatkészség, mely a Tisza két partján megnyilvánult, midőn ennek a résznek egyedül kellett nemcsak az ott táborozó és átkelő számos seregekről gondoskodni, hanem élelmet, ruhát, hadiszereket kellett teremteni a többi részére is. És e szellemnek, ha nem is mindig a tisztek, megfeleltek a nép fiai, a közkatonák. Ebben pedig nem volt nemzetiségi vagy vidéki különbség. A harmadik színmagyar zászlóalj mellett a 9. vörössipkás tót volt legvitézebbnek elismerve és e kettővel nemes versenyre kelt az erdélyi 11. zászlóalj Inczédy alatt. Mind nemcsak a csatatéren volt hős, hanem a fáradalmak és nélkülözések jókedvű eltűrésében is.

Ne csodáljuk, ha Kossuthot, mikor tapasztalta, minő a nép, milyen a katonája és neki minő hatalma van mindkettőnek lelke fölött, elragadta fantéziája s hogy lehetőnek tartott sokat, mire tisztán a hatalmi tényezők mérlegelésével alig gondolhatott. Hát nem a lehetetlennek lehetővé tétele minden forradalom? Midőn Debreczenben a békepártiak felszólaltak, kérdezve, mik legyenek a béke föltételei, Kossuth azt válaszolta, hogy azt most megmondani nem lehet, mert ha győzünk, többet is követelhetünk. Az országgyűlés együtt maradt, aránylag kevesen maradtak tőle távol. Hogy osztozzanak a veszélyben és dicsőségben ott maradtak, még a békepártiak is, kiknek Nyáry Pál, Kovács Lajos és Kazinczy Gábor voltak vezérei és Jókai volt a hirlapírójuk. A remélt győzelem elnyerésére azonban igen kétes értékű eszközt választott Kossuth, midőn a lengyel Dembinszkyt hívta meg Párisból fővezérnek.

Idegennek föléjük helyezése, kinek vezéri híre alig multa felül az ő friss babéraikat, mélyen sértette a magyar tábornokokat. Görgey nem értett egyet az új fővezér intézkedéseivel és annyira engedetlen volt, hogy saját bevallása szerint agyon kellett volna őt lövetni. De mivel az ő ítéletében megbíztak és a következés igazolta nézeteit, Klapka és Damjanich is vele tartottak, úgy hogy Kossuth nem tehetett egyebet, mint hogy folyton közvetített köztük. Ez a kölcsönös bizalmatlanság nagyon megbosszulta magát a kápolnai csatában (febr. 26—27). Két napon át támadta a körülbelül 50.000-nyi magyar sereg Windisch-Grätz és Schlick egyesült hadát, de éppen az egységes vezetés hiánya miatt nem győzött. Igy Dembinszky állása tarthatatlanná vált. Kossuth Vetter tábornokot nevezte ki helyettes fővezérnek, mi ismét félrendszabály volt, mert a tanácsban és tervezésben igen érdemes férfiú annyi diadallal nem dicsekedhetett mint számos ifjabb társa. Igy a fegyelmetlenség, melynek ebben az esetben Damjanich volt főképviselője, mindjobban elharapódzott.

Még sokkal fontosabb következése volt a kápolnai csatának Ausztriára s Windisch-Grätzre nézve. Windisch-Grätz teljes diadalának nézte az ütközetet,

AZ ISASZEGI CSATA.

Heyer Arthur festménye.

Az Athenaeum r.-t. nyomása.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

mely után a rebellis csapatok maguktól szétszóródnak. Ilyen jelentést küldött Olmützbe, hol már rég várták ezt a hírt. Ha Magyarország le van győzve, itt az ideje, hogy a kormány intézkedjék mindenben. Akkor már a katona parancsol. Az olmützi márc. 4-iki oktrojált alkotmány logikus következése a dec. 2-iki trónváltozásnak. Formailag még nem abszolut, elég, hogy megalapítja az egységes és oszthatatlan ausztriai császárságot. Ennek egyik koronaországa Magyarország, melynek külön alkotmánya van, amennyiben az a birodalmival össze nem ütközik. De épp ily koronaországok Horvát- és Tótország, az erdélyi nagyfejedelemség, sőt a felállítandó szerb vajdaság is. Nemcsak önállósága szűnik meg Magyarországnak, hanem területét is szétdarabolják.

A magyar fegyver megadta a választ az országot ért nagy sérelemre, mielőtt itt még tudtak volna felőle. Damjanich márc. 5-én meglepi Szolnokot, megsemmisíti az azt őrző osztrák dandárt és biztosítja a fontos átkelőt. Már akkor meg lehetett volna indítani a nagy hadjáratot, ha lett volna vezér, de így a győzelemnek egyelőre nem volt folytatása. Erdélyben Bem folyton üldözi Puchnert, végre ki is szorítja Oláhországba, aztán legyőzi Skariatin orosz tábornokot is és elfoglalja Szebent és Brassót. Kisszerű bosszú nem lakott e nemes férfiuban. Bár a kormány véres megtorlást parancsolt, ő csak sarcot követelt és így a szászokat is tisztelőivé tette. Déva és Gyula-Fehérvár várai kivételével az egész Erdély ismét a magyaré volt.

326. ábra. Klapka György.

Igaz, hogy viszont Eszék és Lipótvár várai februárban elvesztek. Igaz, hogy nemcsak Temesvár, hanem az ostromlott Arad is ellenállott. De alig három hónapnyi háború eredménye gyanánt elég volt, hogy a lenézett magyar csapatok már mint egyenlők vívhatnak meg az osztrák vezérek próbált, legjobb ezredeivel. Ezt a helyzetet és a nemzeti lelkesedést fel kellett használni. Erős támadás szükséges már azért is, mert az ostromlott Komárom felmentésre szorul. Végre Kossuth márc. 30-án Egerben Görgeyt nevezi ki helyettes fővezérnek. Tudjuk, hogy Görgey Kossuthnak köszönte páratlan gyors előmenetelét, de a váci proklamáció megrontotta a két férfiú közötti viszonyt. Görgeynek tekintettel kellett lenni tisztikarára is és így nem járulhatott köztársasági vagy elszakadó politikához. A megegyezés köztük azon az alapon jött létre, hogy egyelőre Magyarország politikai helyzetében nem lesz változás.

Görgey haditerve szerint a főváros és Komárom felmentése egyaránt a cél. A magyar erők felállítása arra kényszerítette Windisch-Grätzet, hogy mindkét útirányra ügyelve, erejét szétforgácsolja. Április 2-án kezdődött a »tavaszi hadjárat« Hatvan elfoglalásával. Április 4-én Tápió-Bicskénél győz Damjanich Jellasics ellen, ki elől előbb Klapka hadteste megfutott. Április 6-án

megy végbe az egész hadjárat legnagyobb csatája, Isaszegnél. Ott maga Görgey a vezér és bár éppen az ő hadteste érkezett későn, erős viadal után teljes diadalt arat. Másnap Gödöllő a főhadiszállás és a fővezér személyesen őrködik Kossuth hálószobájának ajtaja előtt.

Windisch-Grätz a folytonos vereségek következtében elveszti a kormány bizalmát. Visszahivják és ő még ezt is a forradalmi propagandának tulajdonítja. De utóda, báró Welden, sem szerencsésebb. Görgey Gödöllőről Aulichot hadtestével Pest felé küldi. Az ügyes vezér elhiteti az ellenséggel, hogy a magyarok főereje vele van, nem támadják és így Görgey elvonulhat Komárom felszabadítására. Ápr. 10-én a Váczott állomásozó osztrák hadtestet támadja és semmisíti meg. Földváry Károly, ki eddig is minden csatában páratlan vitézségünek tanusította magát és különösen Tápió-Bicskénél tünt ki, Vácnál ismét »Magyarország első katonája«. Onnét tovább mennek Ipolyon, Garamon át és április 19-én Nagy-Sarlónál kemény csatában legyőzik Wohlgemuth tábornokot. Ebben a diadalban Damjanichnak és Leiningennek volt legnagyobb része. Komárom felmentése most már nem ütközik nagyobb akadályba. Görgey Szőnynél legyőzi Schlicket is (ápr. 26) és ezzel be is fejezi azt a hadjáratot, mely kezdettől végéig sűrű sorozata volt a magyar győzelmeknek.

A hadsereg győzelmei és az olmützi alkotmány keltette méltó elkeseredés együtt magyarázzák a debreczeni függetlenségi nyilatkozatot. Ott a háború sem szüntette meg a pártviszályt. A békepártiak nagy tisztelettel környezték ugyan Kossuthot, de annál jobban üldözték a túlzókat, a vörösöket (flamingók), kik, véleményük szerint, rémuralmat akarnak és a köztársaság felé vonják a honvédelmi bizottság elnökét. Sikerült is lehetetlenné tenni Madarász Lászlót, ez irány legrettegettebb képviselőjét, ki nem birta tisztázni magát ama vád alól, hogy az ő kezén vesztek el a kivégzett gr. Zichy gyémántjai. Szerettek volna érintkezésbe lépni Görgeyvel, ki azonban a guillotinera tartotta őket méltóknak, ama téves hiszemben, hogy minden áron békét akarnak. Midőn Kossuth márc. 28-án felszólította a gyűlést, mondja ki akaratát a császári manifesztumra nézve, egy radikális és demokratikus kör alapítása volt a válasz (ápr. 5).

Midőn Kossuth visszatért a táborból, el volt határozva, hogy a félszeg helyzetnek véget vet. Április 13-án titkos értekezletre hívta össze a követeket, a függetlenség kinyilatkoztatása és a Habsburg-ház trónvesztésének kimondása céljából. A végleges kormányformát később állapítják meg. Erős ellenzékre talál, melyhez még Mészáros is csatlakozik. Nem a lényeget támadják, hanem célszerütlennek találják a döntő győzelem előtt. Tudjuk, hogy Görgey is így gondolkozott. Kossuth ezek ellenében a hadseregre hivatkozott, mely kimondja a függetlenségi nyilatkozatot, ha ezt a nemzetgyűlés nem teszi és már most is hibának tartaná a késedelmet, mert különben Európa ügyeit a független Magyarország nélkül rendeznék. A békepártiak elhatározták, hogy másnap a nyilvános gyűlésen is felszólalnak, de ettől elállottak, mint mondták, hogy az ünnepélyes pillanatban mi se zavarja az egyetértést.

Ezt a nevezetes ülést is a ref. kollégium nagytermében kezdték meg, mint a többit, de aztán a nagytemplomba vonultak, melyet már nagyrészt elfoglalt a nép. Ott egyhangulag elfogadták Kossuth indítványát. A lelkesedés magával

ragadta — vagy megfélemlítette — a kislelkűeket és töprengőket is. Épp úgy elfogadták egyhangulag Madarász László indítványára Kossuth kormányzóságát. Ez a cím megfelel a hazai hagyományoknak és különösen azért volt ajánlatos, mert ideiglenes méltóságot jelöl.

Sok ember szíve dobbant ekkor hangosabban. Nemzetre nincs nagyobb kincs a függetlenségnél és a dinasztia tanácsosainak és vezéreinek viselkedése az utolsó évben, ha nem is igazolta, de megmagyarázta a legteljesebb elítélést is. A függetlenségi nyilatkozatnak ez adatok elsorolása a tartalma.

Mindenben az ónodi abrenunciációhoz hasonló, még abban is, hogy a lelkesedők nagy része voltaképp meggyőződése ellen cselekedett. De minden ízében politikai hiba. Ónodon legalább francia segítséggel kecsegtethették a nemzetet; most az elszakadás csak újabb ellenségeket szerezhet. Akkor vérrel is helyreállítják az egységet, most megbontják azt. Új erőt pedig, erkölcsit vagy anyagit, a függetlenségi nyilatkozattal nem nyer a nemzet ügye.

Kossuth politikájának konzekvenciája, mellyel Magyarország függetlenségét a német egységhez fűzte, most is kitűnik. A frankfurti nemzetgyűlés, hosszas viták után, elhatározta a császárság megújítását és 1849 március 29-én a porosz királyt választotta meg császárnak. Bizonyos tekintetben ez is detronizációja volt a Habsburgoknak. Csakhogy IV. Fridrik Vilmos nem fogadta el a forradalom felajánlotta koronát és az akkor szerepelni kezdő Bismarck 1849 szeptemberben azon sajnálkozott, hogy az orosz avatkozott be Magyarországban, nem a porosz. Kossuth csak a német forradalommal volt érdekazonosságban, a német hatalommal nem.

Az orosz intervenciót nem a függetlenségi nyilatkozat idézte elő. Az már 1837 óta fenyegetett és szinte köztudomású volt. Sőt 1849 eleje óta máris harcoltak orosz csapatok magyar földön. De az osztrák kormány mindig visszarettent a »nagylelkű« ajánlat elfogadásától. Csak a nagysarlói csata után határozta magát reá. Stadion meg is őrült belé. Akkor küldtek gr. Zichy Ferencért, hogy Varsóba menve közölje a császár elhatározását Paskievics herceggel, az orosz helytartóval. A bécsi hivatalos lap, midőn május 1-én nyilvánossá teszi a két császár egyetértését, a magyar felkelésről azt mondja, hogy az jelen fázisában kétségtelenül az európai felforgató párt egyesülésének bélyegét viseli magán. Az oroszok szemében a magyar seregben oly magas polcra emelkedő lengyelek, és azok esetleges hatása honfitársaikra, igazolták Miklós cár elhatározását. Maga a függetlenségi nyilatkozat határozott nemzeti és történeti alapon áll, de a lengyelek részvétele mégis úgy tüntette fel szabadságharcunkat, mintha az az általános forradalomnak volna része.

Siettette az orosz beavatkozást az a félelem, hogy a magyar sereg, felhasználva győzelmeit, Bécs ellen fordul és nemcsak ezt a várost foglalja el, melyben még erős a magyar rokonszenv, hanem újabb forradalmat idézhet elő egész Ausztriában. Ez különösen Paskievics leveleiből tűnik ki. Ferenc József császár május 21-én találkozott Varsóban Miklós cárral és ott megállapították a muszka bevonulás részleteit, melynek vezéréül a leghíresebb orosz hadvezér, Paskievics Erivanszky herceg, a perzsák legyőzője és Lengyelország meghódítója, volt kijelölve.

Jogilag is gyönge lábon áll a függetlenségi nyilatkozat. Ferdinánd, kit még Petőfi is »jó öreg királyának« nevezett, trónlemondása után is törvényes királya maradt Magyarországnak, mindazok után, mik alatta és nevében történtek. Igenis komoly közjogi kifogást lehetett tenni Ferenc József trónfoglalása ellen, de a Habsburgok uralma ellen nem. Vajjon fejlődött-e valaha Magyarország a legnemzetibb király alatt is oly mértékben, mint Mária Terézia alatt, vagy 1832—48 közt?

Ha az elszakadás kimondása nem segített Magyarország nemzetközi helyzetén, Kossuth kormányzósága sem volt alkalmas a belső ellentétek megszüntetésére. Mint Vukovics írja, »Perczel és Görgey nyiták meg a meghasonlás poklát«. A nemzetgyűlés mindenek fölött a maga jogkörére gondolt és május 2-án kimondotta szuverén jogát, úgy hogy a kormány nem oszlathatja fel. Szemere, a ministerelnök, ki republikánusnak és demokratának vallotta magát, éppen nem akarta eltűrni, hogy Kossuth túlhatalmas legyen és ebben az egész minister ium, Horváth Mihályon kívül, egyetértett vele. Ez az oppozició nem is annyira Kossuth ellen fordult, mint »női kamarillája« ellen, melynek a nagyravágyáson kívül azt is bűnül rótták fel, hogy Kossuthot Nyáry és Görgey ellen izgatta, és legbizalmasabb környezete, különösen titkára Csernátoni Cseh Lajos ellen.

Hogy miképp viszik keresztül a határozatot, az a nemzeten kívül főképp Görgeytől függött, ki már nemcsak fővezér, hanem hadügyminister is. Jó egyetértése a kormányzóval még fennáll. Azt igazi nagy embernek tartja, ki nélkül semmi sem történt volna, magát hozzá képest buboréknak, kit felszínre emelt az események árja. De kettős állásából folyó kötelessége jogot is ad neki. A nagysarlói csata után megüzeni Kossuthnak, hogy olyan fontos dolgot, mint az elszakadás, mégis jobb lett volna előre közölni vele. De mivel a katona Kossuth-párti és Habsburg-ellenes, most annak szájaíze szerint beszél, mint Váczott tisztjei együtt-tartása végett. A szőnyi győzelem után ő is a »hitszegő dinasztiáról« szól proklamációjában (ápr. 29.).

Aznap határozta el a haditanács, mit tegyenek. Legtermészetesebb lett volna Bécs ellen menni és ott diktálni a békét. De a sereg nagy hiányt látott ruhában és lőszerekben; éppen a java csapatokat tizedelte meg a tavaszi hadjárat; sok régi és érdemes főtiszt vonakodott Ausztria megtámadásától, mert csak a haza védelmére szolgál. Ezért Görgey elfogadta Kossuth véleményét és Klapka javaslatát, hogy előbb Budát foglalják el. Egyszer tett népszerüt életében — azon rajt is vesztett.

Buda várát Windisch-Grätz távozása előtt megerősíttette és az ötezer főnyi őrség vezetését Hentzi tábornokra bízta, kiről már 1841-ben tudta Széchenyi, hogy magyargyűlölő. Nem is tette le az esküt az alkotmányra. De bár Hentzi jeles tiszt hírében állott és erős őrséggel rendelkezett, Buda elfoglalását könnyűnek tartják, a védőművek gyöngesége miatt. Az ostrom máj. 4-én kezdődött, de mivel ostromágyut nem hoztak, csak lassan haladt. Hentzi, minden jog ellenére, Pestet bombáztatta, honnét őt semmi támadás nem érte. A magyar sereg rohamát május 17-én véresen visszaverték. Majd rést lőttek és a honvédek létrákon másztak fel a várfalakra, úgy hogy igen nagy volt a veszteségük. E küzdelemben Hentzi halálosan megsebesült (1849 máj. 21). Katonáinak,

fogadása ellenére, megkegyelmezett a győző. Buda ismét a magyaré. A lánchíd felrobbantása, melyet Hentzi megparancsolt Allnoch ezredesnek, nem sikerült és a merénylő halt belé. Nem volt akkor népszerűbb ember Magyarországon Görgeynél. Nemcsak gr. Andrássy Gyula látogatta meg budai szállásán, hanem Petőfi Sándor is.

A kormány és az országgyűlés visszatérnek Pestre. De az egész pünkösdi királyságnak látszik, hisz már tudják a muszka intervenciót. Az osztrákot legyőzték. A két császárság elleni küzdelem még legjobb esetben is roppant áldozatot és erőfeszítést követel, minőnek csekély bevezetése lehetett az, mit eddig tűrt és tett a nemzet. Ezért is ellenezte Görgey azt a politikát, mely »még a kínai császárt is ellenségünkké teszi«. A haditerv készítése volt most a legfőbb feladat, a mindenesetre csekélyebb magyar erőnek lehető legjobb alkalmazása.

327. ábra. A magyar állam pecsétje 1849.

Buda bevétele után mindössze 162.000-nyire becsülték a magyar sereg számát. Ezt még maga az osztrák is felülmulja. Ott is erős hadikészület ment végbe és az új fővezérnek, b. Haynau Gyulának, a »bresciai hiénának«, ki a hessen-kasseli választónak volt törvénytelen fia, 175.000 katona volt alárendelve. Haynau vitéz ember volt, ügyes tábornok, de az őrültség határáig szenvedélyes és kegyetlen. Fölebbvalója, Radetzky, azt mondta róla: »olyan mint a beretva, használat után vissza kell tenni a tokba«. Magyarországon most olyan kellett, ki megújítsa a Carafák és Heisterek hagyományát és még tetézze annak borzalmait. A muszka seregnek pedig, melynek egy hadosztálya Haynau seregével egyesült, összes száma felülmulta a kétszázezret. Görgeynek az a terve, hogy Komárom vára legyen a védelmi központ. Onnét még sujtani lehet az osztrákra, ott még jó ideig biztosságban lehet a kormány és az országgyűlés is. De a helyzet nehézsége az összes erőknek egy ponton és egy vezetés alatt való egyesítését követeli. Kossuth is óhajtja az egyesítést, de lehetőleg Bem alatt, azt pedig nem engedheti, hogy a kormány és országgyűlés egy várban, esetleg elzárva az ország legnagyobb részétől, keressenek menedéket. A szorosan vett katonai szemponttal ellentétben nála politikai és személyes tekintetek is érvényesülnek.

Ebből következett az az ellentét Kossuth és Görgey közt, mely azóta annyira foglalkoztatta történetírásunkat és politikánkat egyaránt. Most már kimondhatjuk, hogy a lényegen nem igen változtatott és csak kevéssel siettette a katasztrófát az a tény, hogy ami magyar erő volt is, az sem működött egységesen és célszerüen. Mert mind az osztrák, mind az orosz nem azért fordított ide oly nagy erőt, hogy a háborunak gyors befejezését mindenáron ne siettesse. Amint Haynau serege a Duna balpartján előretör, Görgey a Vág vonalánál utját állja. Zsigárdnál, Perednél, Királyrévnél harcol először nemcsak Haynauval, hanem északi segítőivel is (június 20—21). A magyar vitézség itt sem tagadta meg magát, de a vezetés hiányos volt. E vereségben még a legelszántabbak is rossz előjelet láttak a jövőre nézve. Haynau aztán átkelve a Dunán, Győr ellen fordul. Nagy sáncok védték, de csak kevés ember. Az ifjú császár jelenlétében elfoglalták a várost és már másnap Szőnynél áll az osztrák sereg.

Haynau energiája rikító ellentétben áll elődjei lassúságával. Az osztrák vezért és hadát az a törekvés serkenti, hogy ők Paskievics nélkül is képesek leverni a magyart. Ezzel szemben a magyar hadviselés most határozatlanná, szinte fejetlenné válik. Június 26-án a ministertanács Kossuthtal élén elfogadta Görgey haditervét: a kormány kész a fősereghez csatlakozni. Ezt a tervet azonban már meghiusította Haynau gyors előnyomulása, mely valószínüvé teszi Komárom hamaros elzáratását. Igy most az ellenkező nézet kerekedik fölül: a fősereg vonuljon a kormánnyal együtt az Alföldre. E parancs el is ment Komáromba, de Görgey június 30-án megtagadja az engedelmességet. Ő az országot, nem a kormányt szolgálja. Még egyszer létrejön a megegyezés; Görgey enged és Mészáros lesz a fővezér. De mielőtt levonulna, Görgey még egy kisérletet tesz, hogy legyőzze Haynaut. Július 2-án Szőnynél támad, de bár személye és még jobban példája lelkesíti vitézeit, határozott győzelmet nem arat. Súlyos megsebesülése (fejebúbját vitte el egy gránát) egy ideig bénítja működését. A magyar sereg akkor »tagok, fej nélkül«. Július 11-én megújítja a kisérletet, hogy a Dunántúlra törjön át és az eddig kevéssé érintett vidéken folytassa új erővel a háborut. Ekkor sem ért sikert. Haynau Pestet, Budát is ellenállás nélkül foglalja el, a kormány az országgyűléssel tartva Szegedre költözik, mert Debreczent már július 3-án megszállotta a muszka. Már a közeledő vég előjelei mutatkoznak. A »Respublica« című lap, néhány napon át a kormány hivatalos lapja, július 6-iki számában árulónak nevezte Görgeyt, kit akkor hősiessége közel vitt a halálhoz. Arad várának elfoglalása július 1-én, Guyonnak Jellasics fölött Hegyes mellett, Bácsban, kivívott győzelme (július 16.), már csak egyes csillagoknak volt ragyogása a sötét, komor éjszakában.

Haynau a visszavonuló magyar sereg nyomán délkeletnek tör, oda, az Alföld déli részére vonult Paskievics is. Már csak az országnak Törökország felé eső része szabad. Ott kell eldőlnie, végződnie a harcnak. Görgey is odavonul, olyanformán akarván elbánni a muszkával, mint félév előtt, téli hadjáratában az osztrákkal.

Az oroszok körülbelül ugyanazokon az utakon törnek be, mint hatszáz év előtt a mongolok. A fősereg Paskievics alatt egyenesen északról jön Bártfának és Eperjesnek, Grabbe tábornok hadteste Árván át Besztercebányának, Lüders

és Grotenhjelm a már ismert erdélyi szorosokon. Kossuth Paskievicscsel szembeállítja a vitéz lengyel Visockyt, majd Dembinszkyt is, de azok ütközet nélkül engednek a túlerőnek. Erdélyben Bem verekszik velük, de Lüders legyőzi. A fősereg két hét mulva, már július elsején, eljut a Tiszához és Pest felé is küld egy hadtestet, hogy érintkezésbe lépjen Haynauval. Ha Erdély elvész, az Alföld nem tartható. A folytonos, döntő csata nélkül való visszavonulásnak pedig véget kellett érnie csakhamar. Országunk olyan kicsi a muszkáéhoz képest. És aztán vége mindennek.

Nemzetközi tekintetben úgy áll, mint Muhi, mint Mohács korában, egyedül, elhagyottan. Akkor a pápát és császárt uraló nagy közösséghez tartozott. A pápa és császár egymással küzdve, átengedték a magyart a tatárnak, töröknek. Most az alkotmányos, szabad, művelt népek közösségéhez akart csatlakozni. Midőn már mindenütt győzött az önkény, még egyedül vérzik és küzd. Akkor énekelte Heine: »Ha a magyar nevét hallom, szűkké válik keblemen a német ruha«. Nem is volt szabad, művelt nép, mely megtagadta volna a magyar törekvésektől a legigazabb rokonszenvet. Ismét az európai kultúra előbástyájának ismerték, mint ahogy századokon át a kereszténység védőfalának tekintették. De a rokonszenvtől a cselekvésig vezető utat nem tette meg egyik sem. A német nemzetgyűlés még 1848 nyarán érintkezésbe lépett az oda küldött Szalay Lászlóval. Tudták, hogy közös az érdekük, de mire az orosz jött, már vége a frankfurti parlamentnek és a nagy német nép ismét 36 fejedelem között oszlott meg. Sardinia királya 1849 márciusban újra harcot kezdett, de a novarai csata véget vetett vállalatának. Még csak az egy Velence dacolt az osztrák erővel októberig. Franciaországban újra nyomasztóbbá válik a reakció. Anglia érdeklődik a magyar iránt, nem szereti a muszka intervenciót, de európai szükséget lát a Habsburgok nagyhatalmában. Legtovább mennek az amerikai Egyesült-Államok. Azok ideküldik egy ügynöküket, hogy nézzen széjjel és, ha jónak látja, ismerje el nevükben az új köztársaságot. Az amerikai ágens sohasem lépett érintkezésbe a magyar kormánnyal. Még leghasznosabb volt az ősi ellenségnek, a töröknek a barátsága. Ott gr. Andrássy Gyula képviselte Magyarországot, kinek könnyű volt bizonyítani, hogy a muszka-osztrák szövetségnek az ozmán birodalom adja meg az árát. De a török sem segíthette a küzdő Magyarországot, csak a már elbukottal éreztethette jóakaratát.

Igy Görgey hada, körülbelül negyvenötezer ember, mert Komáromban erős őrséget hagytak Klapka alatt, az egyedüli, mely szembeszáll a modern Batu khánnal. Vácznál Leiningen legyőz egy orosz hadtestet (júl. 16) és a sereg folytathatja útját az Ipoly, Rima, Sajó völgyein át a Tiszához. Ez a sereg voltaképp ott hátában van a muszka főerőnek, úgy mint télen Windisch-Grätzének. Találkoznak ugyan egyes orosz csapatokkal, de azokkal inkább barátságos érintkezés folyik, mint harc. Az oroszok nagy tiszteletet tanusítottak Görgey iránt, a parlamentérek rendesen ajándékot is hoztak, többnyire pisztolyokat. Ezt az érintkezést könnyű volt később árulásra magyarázni. Pedig voltaképp e két fél, nem ismerve egymás erejét, azon volt, hogy rászedje egymást. Csak július 28-án, a Tiszán való átkelés előtt, ütköznek meg Geszthelynél, hol, utoljára, még fényes diadalt nyer Görgey hada. Igy biztosítva volt a Tisza balpartjára való jutás, de

későn. Akkorra már az oroszok is túljártak a Tiszán. Ezért Görgey, ki az egész idő alatt még sokat szenvedett sebétől, elítéli, gyöngének tartja az egész hadjáratot. Nagy hadi tudósok másképp ítélnek fölötte. A tény az, hogy fényes és meglepően bátor művelet volt, de minden igazi eredmény nélkül.

Szegeden egy ideig még folytatja az országgyűlés tanácskozásait. Kossuth tartja bennük a lelket. 1848 október 4-én, midőn újoncokat toborozni járt ott, »nemzetem büszkeségének« nevezte a szegedi népet, most júl. 22-én azt hirdeti, hogy innét terjed majd szét a szabadság az egész világra. A nemzetgyűlés, mely már előbb egy igen liberális nemzetiségi törvényt vitatott meg, itt a zsidó emancipációt tárgyalja. De ez mellékes volt a lelkeken ülő nagy gondhoz képest. A legtöbben Görgeyt óhajtották volna ismét fővezérnek, mégis benne bíztak legjobban. Még utoljára is 60 milliót szavaztak meg a háború folytatására. Görgeynek július 26-án kelt levele szerint még van remény az ellenállás folytatására, ha Temesvárt idejében sikerül elfoglalni, úgy hogy ez Komáromhoz hasonló táborhellyé válhatik. Addig is Haynau ellenében gyorsan felhányt sáncokkal akarják megvédeni Szegedet. Hiába. Az osztrák fővezér aug. 3-án bevonul a városba. A kormány az országgyűléssel már előbb Aradra távozott.

Ekkorra már eldőlt Erdély sorsa is. Bem inkább csillogó és kápráztató meneteket folytat mint komoly háborut. Midőn már elveszettnek látszik minden, ahelyett, hogy Magyarországba vezetné seregét, Moldvába csap, hogy ott jelenlétével forradalmat idézzen elő. Visszatérve, Segesvár közelében, Fejéregyháza mellett, útját állja az orosz sereg (júl. 31). A csata eleve is el volt veszve és a magyar sereg nagy részével együtt valószínüleg ott veszett el Petőfi Sándor is. Boldog halál: nem kellett megélnie hazája pusztulását! Csak most megy Bem Magyarországba sereg nélkül, hogy átvegye a Temesvárt addig gr. Vécsey alatt ostromló hadak vezetését.

Görgey, Tokajnál átkelve a Tiszán, Arad felé tart. Szótlanul, harci elszántsággal megy ez a hős sereg, még mindig Magyarország büszkesége, végig a termékeny rónán. Ez a hangulat, a tudat, hogy hiába minden erőlködés, uralkodik akkor a magyaron. Nagy Sándornak magárahagyott hadtestét Debreczennél aug. 3-án legyőzték a muszkák. A többi eljut Arad alá. Az ottani hangulatot Vörösmarty Mihály, ki képviselő volt, írja le e szavakkal: »Aradon már a legnagyobb zavart és rendetlenséget találtam. Szerettem volna távol lenni Magyarországtól, hogy ne lássam nyomorult átalakulását, melyet már ott előre sejtettem, azonban a bizonytalan hírek és társaim szavazata visszatartottak. Minden érütéssel érzem, hogy amit a becsületes, de gyarló kormányzó mellett a gazság készített, annak súlyát és keserveit a nép fogja viselni.« Végezni kellett: bevallani, hogy a magyar nem védheti meg függetlenségét. Ministertársai arra akarták kérni Kossuthot, hogy mondjon le, Görgeyt, hogy vállalja a főhatalmat. Görgey mindent az aznap, aug. 9-én Temesvárnál folyó csata kimenetelétől tett függővé. Ha győzünk, folytatni lehet a háborut, ha nem, leteszi a fegyvert a muszka előtt. Kossuth kijelentette, hogy akkor agyonlövi magát. A csata elveszett. Haynau méltán mondhatta, hogy ő vívta ki a döntő diadalt. Bem, ki mindenáron csatát akart, mindjárt az ütközet elején lebukott lováról és harcképtelen lett. A magyar sereg felbomlott.

Kossuth aug. 11-én délután 2 órakor Görgeyre ruházta a főhatalmat. Az új diktátorban megvolt a szörnyű bátorság arra, hogy ne azt tegye, ami hősi hírét csak fokozhatta volna, hanem azt, mit a szükség parancsolt. Serege annyira bízott benne, hogy 33.000 emberével folytathatja a reménytelen harcot, vagy kivezetheti őket az országból. Igazi energiáját akkor mutatta, mikor a kapitulációt választotta, de nem az osztrák, hanem a muszka előtt. Utolsó tettével is azt akarta bizonyítani, hogy a magyart nem az osztrák győzte le. A haditanács csaknem egyhangulag elfogadta véleményét. 252 főtiszt közt csak ketten szavaztak ellene. Azonnal kijelentette Rüdigernek, a vele szemben álló orosz hadtest vezérének, hogy kész előtte letenni a fegyvert azzal a feltétellel, hogy osztrák ne legyen jelen. Más feltételt nem is tűzhetett ki : az oroszok minden alkudozási kísérlettel szemben azt a lojális álláspontot foglalták el, hogy ők hadakozni, nem alkudni jöttek.

Augusztus 13-án Világos ősi várának tornya alatt ment végbe a fegyverletétel. Görgey tekintélye és fegyelme akkor vívta legnagyobb diadalát. A sereg együtt maradt, nem szóródott szét. A vezérek tudták, hogy az orosz köteles őket átszolgáltatni az osztráknak és hogy haditörvény szerint halál vár reájuk. Egy sem távozott, még az idegenek, Leiningen, Pöltenberg sem, kiket egyenesen felszólítottak reá az oroszok. Görgeyt elválasztották társaitól. Életének, a cár kérésére, megkegyelmezett a császár, de azért 18 éven át szegénységben, szigorú őrizet alatt tartották az »árulót« Klagenfurtban. Igazi bűne szemünkben csak az, hogy még sem volt elég elszánt. Vagy engedelmeskednie kell Kossuthnak, vagy, ha meg van győződve arról, hogy ő jobban szolgálhatja a hazát, magához kell ragadnia a hatalmat akkor, mikor még lendíthet nemzete ügyén, nem akkor, mikor késő volt minden.

Görgey a többi vezért és várat is felszólította, adják meg magukat a haszontalan vérontás megakadályozására. Damjanich az oroszoknak adta át Arad várát, kik »arany hegyeket« igértek, de aztán őt is átadták az osztrákoknak. Pétervárad tisztes kapitulációt nyert. Tisztek, legények szabadon hazamehettek. Legtovább Komárom tartotta magát. Midőn az osztrák fősereg eltávozott a vár alól, Klapka az ácsi csatában (aug. 3) szétszórta az ostromlókat és még Győrt is elfoglalta. De az ostromló gyűrű ismét szűkebbre szorult. Ekkor, hosszas alkudozás után, megállapodtak abban, hogy Klapka és a főtisztek kivándorolhatnak, a tisztek és a közlegények pedig szabadon távozhatnak (szept. 29).

Következett a szörnyű megtorlás, a Latour halálának fordulónapjára szánt hekatomba. Addigra kivonult az orosz. Október 6-án Pesten, az Újépület előtt, agyonlőtték gr. Batthyány Lajost, kinek sorsa Európaszerte részvétet, sőt megbotránkozást keltett. Még az öreg Metternich is, ki nem volt barátja, igazságtalannak tartotta az ítéletet. Gr. Andrássy Gyula előre megmondta Batthyánynak, meneküljön, míg lehet, az osztrák csak úgy a legkiválóbbakat fogja kivégeztetni, mint Alba Belgiumban. Az udvar haragjától nem mentette meg a kiváló tehetségű, büszke és őszinte férfiut sem soha meg nem tagadott lojalitása, sem magas rangja. Aradon már előbb is kivégeztek több foglyot, sőt Susán tábornok legjobban szerette volna kivégeztetni valamennyit, per és ítélet nélkül! A törvényes formákat fenntartották ama tizenhárom tábornokkal szemben, kiket október 6-ának reggelén felakasztottak vagy »kegye-

lemből« főbe lövettek, de az ítélet, ha formailag tán helyes, politikailag annál nagyobb bűn. Azt mutatta, hogy itt az engesztelésről már nem lehet szó, itt nem uralkodhatik más, mint a nyers erőn alapuló önkény. Damjanich, Leiningen, Aulich, Kiss Ernő, gr. Vécsey Károly, Dessewffy Arisztid, Schweidel József, Török Ignác, Knézics Károly, Nagy Sándor, Pöltenberg, Lázár és Lahner György Aradot a magyar nemzetnek Golgotájává avatták.

Október 10-én az Újépületben Csányi Lászlót akasztották fel, október 24-én az agg Perényi Zsigmondot, Debreczenben a főrendek elnökét és Szacsvay Imrét, a képviselőház jegyzőjét. A főtiszteket, képviselőket, tisztviselőket tömegesen ítélték el és megtöltötték velük Josefstadt, Kufstein, Theresienstadt börtöneit. Alig volt valamirevaló ember Magyarországon, kinek életpályáját ne törte volna derékon ez a katasztrófa. A közkatonákat és a tiszteket besorozták az osztrák hadseregbe. Még később, 1851-ben, in effigie, a menekültek közül felakasztottak 32-t. Köztük volt Kossuthon kívül Horváth Mihály püspök is. Két más püspököt is halálra ítéltek s hosszú várfogságra kegyelmeztek meg nekik. Lonovicsot megfosztották érsekségétől és egy osztrák klastromba internálták. Mintha minden vezetőjétől egyszerre akarták volna megfosztani az országot. Az elítéltek vagyonát elkobozták. Az elkövetett borzalmasságok között a legdurvábbat talán mégis Haynau követte el, ki Maderspach Ferencnét Ruszkabányán megvesszőztette.

Hazánk, mely még egy év előtt a művelődés és jólét biztos utján látszott haladni, Lengyelország sorsára jutott. »Számtalan város, falu és udvarház hever romban; az ország és népe csaknem gyógyíthatatlan sebekből vérzik. Halálos, tompa csend uralkodik a Duna és Tisza mellékein és rejtett dühvel szívében viseli sorsát a nemzet.« Több ezren Kossuthtal és Bemmel átmentek Orsovánál török földre. Kossuth előbb Orsova közelében, Allion hegyénél elásatta a szent koronát és a koronázási jelvényeket. Az emigránsok első tartózkodóhelye Viddin volt. Az orosz és osztrák fenyegetőleg követelték a menekültek kiadását, de a szultán megtagadta, miben segítségére volt az angol és francia diplomácia. De mint Tökölyt és Rákóczit híveikkel, őket is a határtól távolabb kellett elhelyezni. Kossuthnak a kisázsiai Kiutahia lett Rodostója. Bem török vallásra tért és aleppói basa lett, hol 1851-ben meghalt. Sokan elszóródtak Nyugat-Európa fővárosaiban, ébrentartva a rokonszenvet ama nemzet iránt, mely nagyot akart és nem birt, de amely még bukásában is fenntartotta becsületét.

VI. FEJEZET.

AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A PROVIZÓRIUM.

AZ EGYSÉGRE jutott Magyarország elbukott abban a küzdelemben, melyet nemcsak történeti jogáért és új nemzeti államáért, hanem az emberiség legdicsőbb javaiért is folytatott. Ez volt mintegy második honfoglalása, midőn nemcsak karddal, hanem az eszmék terén is ki akarta vívni helyét Európa nemzetei közt. Egyaránt ellenállást talált szláv és germán szomszédjainál. Kilencszáz évvel azelőtt az ily kudarc a megsemmisülést vonta volna maga után. Most a megtelepedett, Európa szellemi és erkölcsi javaiban osztozó magyar nemzet már nem volt kiirtható. Megfogyott, de meg nem tört.

Modern osztrák történetírók azon tanakodnak, nem lett volna-e helyesebb Világos és Arad után összehívni az országgyűlést és becikkelyeztetni vele a király jogainak kiterjesztését és az osztrák központi kormányzat elismerését, mint pusztán erőszak alapján uralkodni. Szerintük úgy kellett volna eljárniok, mint 1687-ben, Carafa és Eperjes után. De ez okoskodás hibás voltát maga a történet mutatja ki. Az 1687. pozsonyi országgyűlés és Kollonics rendszere maga után vonta II. Rákóczi Ferenc felkelését. A nemzet meghúzódhatik az erőszak elől, de mindent megtesz jogai visszanyerésére, mihelyt kedvezőnek látja reá az időt.

Bármily súlyosan nehezedett az idegen katonai uralom az egész lakosságra, most sem volt másképp. Minden újabb felkelést lehetetlenné akartak tenni azzal is, hogy nemcsak a másképp nem büntetett honvédtiszteket, a közvitézeket, hanem egy ideig még a nemzetőröket is mint közlegényeket sorozták be az osztrák seregbe. De ez a számítás is hamisnak bizonyult. A nemzet nemcsak katonából áll már; a besorozott katona pedig, mint Európaszerte nagyon jól tudták, azért nem szünt meg magyarnak lenni. Nem a megadás, hanem a bosszú és a megtorlás szelleme uralkodott minden magyar lelkében.

Az a nagy haladás, melyet 1825 óta tett és mely őt a válság napjaiban elbizakodottá tette, most fenntartására, erősítésére szolgált. Összehasonlítva erkölcsi és szellemi erejét elnyomóiéval, arra a következésre kellett jutnia, hogy az egész állapot erkölcstelen és azért tartós nem is lehet. II. József idején,

midőn a kulturális mérleg még Ausztria felé hajlott, lehető volt még a beolvasztás. Széchenyi, Deák és Kossuth; Vörösmarty, Petőfi és Arany szellemi értéke azt már lehetetlenné tette.

A reformkorszak legnagyobb eredményét abban kell látnunk, hogy a magyar parasztot teljesen megnyerte a nemzeti eszmének. Most már milliónyi az a magyar, ki vére árán is kész ezt a hazát szolgálni. És ha e mozgalomnak Széchenyi volt is megindítója, a nép Kossuthban látta jogai kivívóját, atyját, a nemzeti gondolat megtestesítőjét. Most már felülről jövő kecsegtetés el nem szakíthatta őt a nemzet testétől, mint a XVIII. században.

Szabadságharcunk idején is követte a bécsi politika régi elvét: a divide et impera-t. Lényegileg úgy állott a dolog, mint Rákóczi korában: horvát, szerb, szász a magyarellenes táborhoz csatlakozik. Új csak a románság erős állásfoglalása volt. De még a magyar társadalom elhelyezkedése is azt a képet mutatta, mint 1700 után. A főpapság, igen kevés kivétellel, lojális maradt. Több püspök, elhagyva székhelyét, Ausztriába menekült és vikáriusaik sem akarták kihirdetni az oroszok elleni kereszteshadjáratot, »mert vallásuk csak a békét tanítja«. A régi udvari főnemesség hű maradt a császárhoz is. Egy Esterházy herceg, egy Pálffy és egy Apponyi az orosz beözönlés idején még »nemzeti csapatokat« is akartak állítani, gr. Forgács Antal és gr. Zichy Ferenc császári biztosok voltak az orosz táborban. A konzervativok duzzogva félrevonultak; csak kevés főúr osztozott a szabadságharc dicsőségében és veszélyében. Még a köznemesség is csak a tiszai megyékben volt egészében magyar részen, a dunai vidékeken és a felvidéken, különösen Sárosban, számos híve volt a bécsi kormánynak.

Az egyesítést aztán nagy sikerrel végezte az idegen uralom. A kivégzések nem is annyira rémítettek, mint elkeseredést okoztak. A kardjukat a kövezeten erősen csörtető tisztek mindenkivel nagyon éreztették felsőségüket: hódított országban érezték magukat és nem igen tettek különbséget rebellis és más magyar közt. Noha nem maga vívta ki a diadalt, annyira biztosságban érezte magát az osztrák kormány, hogy volt szövetségeseivel is csak úgy bánt, mint a magyarral. Minden autonómia, minden, mi szabadsághoz vezethetett volna, megszünt. A horvát, az oláh, a szerb, de még a szász is csak most eszmélt fel, látva, hogy a császári sas karmai oly sebeket ütnek testén-lelkén, melyek ellen már nem védi a szent korona pajzsa. Horvátország elnyerte Muraközt és Fiumét, és Zágráb érseket nyert, kinek dioecesise egész Horvát- és Tótországra kiterjedt; Erdélyhez visszacsatolták a Partium megyéit; a szerbek részére külön vajdaságot hasítottak ki Magyarország élő testéből — de mi haszna, mikor az olmützi oktrojált alkotmányban igért »Gleichberechtigung« helyett, »Gleichbeknechtigung« jutott minden nemzetiségnek.

Még legrosszabbul jártak a magyar konzervativok, kik a szabadságharc végével az 1847-iki állapotok restaurációját várták és remélték. Emlékiratukat semmibe sem vette a kormány, a miniszterek személyesen is éreztették velük felsőségüket, itthon pedig alig különböztették meg őket a honárulóktól s a muszkavezetőktől.

Haynau katonai rémuralma 1850 júliusig tartott. A kormány is megsokalta vérengzését, szabadulni akart tőle és midőn »a császár képe« ezt meg-

tudta, bosszúságában az Ujépületnek több mint száz foglyát egyszerre szabadonbocsátotta. Utazni ment, de Angliában jártában egy sörfőző munkásai, megtudván, ki a látogatójuk, úgy elverték, hogy emiatt csaknem feszültté vált a viszony Ausztria és Nagy-Britannia közt. Magyarországot Albrecht főherceg igazgatta mint katonai parancsnok. A polgári ügyek vezetésére b. Geringert rendelték melléje.

Gyors egymásutánban következtek a teljes beolvasztást célzó rendeletek, melyek végrehajtását most már nem késleltette sem megye sem más gyűlés. Már 1850-ben megszünt a közbenső vám Ausztria s Magyarország közt. Ez régi követelése volt Magyarországnak, de elérését nagyon ellensúlyozta az egész, máris nyomasztó, ausztriai adórendszernek és különösen a bélyeg- és illetékadónak átültetése. A bús hazafiak azonban tán legjobban fájlalták a dohánymonopólium behozását; iparkodtak is azt minden módon kijátszani. Az osztrák

328. ábra. Az »Ujépület«.

magán- és büntetőjog behozása sok tekintetben haladás volt az addigi viszonyokhoz képest; a bíróság elválasztása a közigazgatástól határozott reform. De ki örülhetett volna mindennek, mikor a magyar igazságügy különállása teljesen megszünt és a bécsi semmítőszék lett az egész monarchia főtörvényszéke, és midőn a büntető igazságszolgáltatásban és közigazgatásban egyaránt az erőszak szelleme nyilvánult mind erősebben és kizárólagosabban.

A központosítás és beolvasztás legerősebb eszköze a nyelv. Mint József császár korában, most is a német lett hivatalos nyelvvé. 1850-ben maguk a városok kérték e nyelv behozását és kezdték azt alkalmazni igazgatásukban. Ellenállást csak a protestáns iskolák fejtettek ki, különösen az evangélikusok. Éppen azok, melyek 1848 előtt a magyar nyelv ellen küzdöttek. A szláv épp úgy sértve érezte magát, mint a magyar. Gr. Thun Leo, az osztrák közoktatásügyi minister, teljesen tisztában volt az iskola állami fontosságával. Nemcsak a hivatalba, hanem az iskolába, a családba is be kell vinni az állam nyelvét, hogy az egységes Ausztria valóvá váljék. Német lett az egyetem is, németek

az állami igazgatás alatt álló kath. középiskolák, még a népiskolába is bevezették a német nyelvet. Tagadhatatlan, hogy a Thun megállapította egységes tanrend, mely sokkal tartalmasabb volt a régebbieknél, az egész közoktatás színvonalát emelte. A baj csak az volt, hogy nem a műveltség, hanem a németesítés volt a főcél. Aki ezt szolgálta, előrehaladt; az ellenző, bármily kiváló, mellőzésnek, üldözésnek volt kitéve. Igy nem sokat használt, hogy az egyetemre néhány kiváló német tanárt hívtak.

Mint József császár korában, most is a hazai nyelv ápolása vált a nemzetiség palladiumává. Az első csüggedés után a szárnyaszegett magyar irodalom még magasabbra emelkedett. Igaz, hogy a cenzura lecsapott mindenre, mit politikai vonatkozásnak lehetett tekinteni és ebben a tekintetben szinte a nevetségességig ment. De általában a szépirodalmat nem bántották. Arany János bátran írhatott tovább, noha megtagadta a kormány kívánságát, hogy az országot beutazó császárt versben üdvözölje s ahelyett a »Walesi bárdok«-at írta. A magábaszállás, az önkritika, a komoly bírálat és a pszichológiai mélyítés e kornak eredményei. Aranyon és Tompán kívül még néha a megtört Vörösmarty is hallatta méla szavát, Gyulai Pál, Kemény Zsigmond és Salamon Ferenc pedig nemcsak csiszolták a magyar nyelvet, hanem prózájukban eddig ismeretlen esztétikai magaslatra emelték. Jókai Mór, kinél többet senki nem tett a nemzeti szellem fenntartására, buzdítására, fantáziájával megaranyozta a multat, jelent, jövőt egyaránt és megszerettette a magyart még azzal is, ki eddig csak hibáit látta.

Csak végig kell tekintenünk e neveken, hogy meglássuk, mi lett a magyarból József császár óta, két emberöltő alatt. Akkor a kiváltság tartotta fenn; most a jog és a műveltség.

Mert a komoly, tudományos munkásság sem pihent. B. Eötvös József számüzetésében a XIX. század uralkodó eszméinek, különösen a nemzetiségnek, problémáit fejtegeti. Horváth Mihály mint elbeszélő, Szalay László mint okfejtő históríkus egyaránt tanítóivá válnak népüknek. Történetírásunk most egészen magyarrá válik, érzelemben is. Az előbbi korszakoktól, a hazafias gondolat tudatos ápolása mellett, megkülönbözteti a külföldi vonatkozások behatóbb méltatása és legalább a szélsőségektől óvakodó kritika. A Horvát István-féle ábrándokat épp úgy kiküszöbölte, mint a Pray és Katona vagy Bod Péter-féle felekezeti felfogást. Egységet, kulturát hirdetett.

Történeti tekintetben gazdag anyagot nyújtott a kor elmélkedésre, gyakorlatra egyaránt. Mert a Bach-korszak léptette csak életbe a reformmozgalom nagy alkotását, a magyar földnek szabad tulajdonná válását és csak akkor valósult meg Széchenyi eszméje: Magyarország megnyitása a világforgalom előtt.

A kormány csak 1853-ban állapította meg az úrbér megváltásának, a földtehermentesítésnek módozatait, de már előbb is előleget adott a kárpótlásból a földesuraknak, kivéve azoknak, kik ellen politikai multjuk miatt kifogást tett a rendőrség. A kárpótlás Magyarországon egy telek után 300—700 frt, Erdélyben egy hold után 22—35 frt. Természetes, hogy ezzel együtt járt a földadó általános behozása, a földmérés és »földkóstolás« alapján. A közteherviselés általános lett és a nemesi föld kiváltsága megszünt. Az ősiség megszünté-

vel az ausztriai alkotmány biztosította egyenjogúság alapján 1849-től fogva mindenki vásárolhatott földet, de ezt a jogot 1851 után megvonták a zsidóktól.

Kárpótlást nyert a papság is a tizedért, az 1848-iki törvény ellenére. Mindössze több mint 300 millió forintra rúgott az úrbérváltság összege. Csakhogy ehhez a birtokosok csak későn jutottak, akkor is csak felét, vagy valamivel többet kaptak, mert az úrbérváltsági kötvények értéke, a többi állampapiréval együtt, névértékük felére is leszállott. A birtokos köznemesség gazdasági hanyatlása részben erre vezethető vissza. A parasztnak általában jobb volt a sorsa; e korban kétségtelenül gyarapodott, meglépesedett. Csakhogy a majorsági és parasztbirtok elválasztásából, a tagosításból, commassatióból számtalan új pör keletkezett, mert a község csak ritkán vívhatta ki igazát oly nagybirtokosokkal szemben, kik a kormány kegyét birták.

329. ábra. Bach Sándor.

A forgalom fellendülése különösen a vasutaknak volt köszönhető. Akkor építették ki a már megkezdett és már 1848 előtt Szolnokig és Vácig járó vonalat egyrészt Bécsig, másrészt az Aldunáig. A pénzügyi zavarok következtében az állam kénytelen volt ezt a nagyfontosságú forgalmi utat potom áron eladni egy francia részvénytársaságnak, még pedig a bánsági nagy bánya-, kohó- és erdőterülettel együtt. Kiépült továbbá a tiszavidéki vasút Erdély határáig és a Triesztbe vivő déli vasút. Nagy érdeme volt a kormánynak az országutak javítása és építése körül is. A XVIII. század vége óta nálunk inkább romlottak mint javultak a közutak. A megyék nem sokat törődtek velök; helyi érdekből egyenesen el is hanyagoltak olyan utakat, melyeken máshonnét is lehetett volna árut hozni piacaikra! Most általánosabb, helyesebb az intézkedés. Sok vidék akkor kapott először téglával (Klinker) vagy kővel kirakott országutat, a régi kátyol helyett, melyről Szirmay azt írta: Sárra sárt raknak és országútnak nevezik. A Bach-korszak után sokhelyütt ebben is visszaesés volt észlelhető.

A közlekedés másik nagy emelője az Ausztriával való szabad forgalom. Kapcsolatban a földbirtok felszabadulásával, mely lehetővé tette úgy a nagy-, mint a kisbirtoknak intenzivebb mívelését, ez tette Magyarországot Európa egyik éléskamrájává.

Mindezekben egyrészt József császár, másrészt Széchenyi nyomain járt Bach kormánya. Feladatát nagyon megkönnyítette, hogy maga a magyar országgyűlés lerontotta az összes kiváltságokat, melyek az egységes állami hatalomnak útjába állottak. A szabadság és jog eszméje vetett: az abszolutizmus és a

germanizáció aratott. A törvényes jogegyenlőség tette csak lehetővé a bíráskodás új és modern rendszerét. Középkori jó szokás volt, hogy mindig idegent, tehát részre nem hajlót választottak bírónak. E szempontból talán szükséges volt, hogy a családi nexustól távol álló idegen bírák kezdték meg Magyarországon a jogegyenlőség gyakorlati keresztülvitelét. A bírói kar nagy része feladata magaslatán állott és csak később, midőn látnia kellett, hogy e talajban meg nem gyökerezhetik, romlott meg. Voltaképp csak az igazságügy új szervezése és szelleme volt az abszolut rendszernek önálló és értékes alkotása.

Bach Sándor, ki után ezt a rendszert nevezték s ki, mint belügyminister, egyéniségének bélyegét reásütötte az egész kormányzatra, maga is a forradalomnak köszönte szereplését és felemelkedését. Demokratikus és liberális vonásait, amennyiben az arisztokrácia lealázására törekedett, tovább is megtartotta. Kellett hogy mindenki egyforma és egyforma gyenge legyen : csak a császári kormány legyen mindenható. Bach ideálja tehát a bürokrácia, úgy mint II. Józsefé. De Bach bürokráciája nem önálló ; erőt csak a katona és a zsandár lehel bele. Csak látszólag jár el törvény és szabály szerint : valósággal kész eszköze az udvari, katonai köröknek és a katholikus papságnak. Ez az utolsó vonás az, mely a Bach-korszakot megkülönbözteti a művelt Európa nagy közigazgatási rendszereitől és inkább a muszka »csin«-hez teszi hasonlóvá.

Miután az 1851 december 20-án kiadott új alkotmány-pátens utján abszolutnak jelentette ki a császári hatalmat, megszüntetvén minden törvényhozó és autonóm közigazgatási testületet és csak a császár kinevezte »Reichsrath«-nak tartva fenn a tanácsadás jogát, a politikai szabadság minden biztosítéka eloszlott. Példa gyanánt az akkor megújított francia császárság lebegtetett Bach előtt. Őmaga kész lett volna fenntartani az egyházzal szemben is a hagyományos josephinus-rendszert, melytől még Ferenc császár sem tért el, de végre is meghajlott a császár anyjának akarata előtt, melynek Metternich 1835-ben még sikerrel ellenállott. Hosszú alkudozás után 1855 augusztus 18-án, a császár születésenapján, létrejött a konkordátum.

Ez a híres szerződés első pontjában arról biztosítja a római katholikus egyházat, hogy a császárságban mindenkor fenn fog tartatni mindazon kiváltságok birtokában, melyeket Isten parancsa és az egyház rendelkezése szerint élveznie kell. A placetumot már előbb eltörölték, most teljesen szabadnak nyilvánítják az egyházfőknek úgy a pápával, mint a hívekkel való érintkezését.

Az iskolát egészen alája vetik az egyháznak. A katholikus ifjuságnak vallásos nevelést kell nyernie. A püspökök felügyelnek arra, hogy semmi tantárgyban ne fordulhasson elő a hittel és az erkölcsi tisztasággal ellenkező. Katholikus gimnáziumban csak katholikus tanárok működhetnek és az oktatás a »keresztyén élet törvényének tanítását« hivatott szolgálni. A néptanítók egyházi felügyelet alatt állanak és ha hitük és erkölcsük nem megfelelő, eltávolíthatók.

Természetes, hogy az egyház teljes mértékben gyakorolja a cenzura jogát és az állam ebben is teljes erővel támogatja. Ez a szerződés mindenkorra állami törvény. Minden bármely pontjával ellenkező más törvény érvényét veszti.

Kollonics lelke támadt fel ezekben a megállapításokban. A császárság és pápaság megegyezése volt ez, az előbbinek teljes és feltétlen kapitulációjával. Az osztrák püspöki kar érdemeit jutalmazták vele. Az 1849 június 15-én tartott zsinatjában kimondta, hogy a nemzetiség a bábeli torony építésekor elkövetett bűn büntetésének tekintendő, tehát voltaképp Isten akaratával ellenkező. Jobban csakugyan nem lehetett volna egyengetni az egyesítés dolgát, a németesítést, addig is, míg Kollonics hagyománya szerint katholikussá lehet tenni Magyarországot is.

A konkordátum szellemi atyja Rauscher biboros, bécsi érsek, a császár volt nevelője, hitbuzgó, tudós férfiú, ki befolyását mindvégig megtartotta. Érdemei jutalmául és a teljes központosítás megvalósítására ő volt kiszemelve az egész császárság primásának. Ezzel a magyar államiság utolsó emléke is megdől és érthető, hogy a különben a végletekig lojális Scitovszky János primás mégis harcra kelt az esztergomi érsekség ősi jogainak védelmére. Még az apostoli címet is a császárnak, nem a magyar királynak tulajdonították.

Érthető, hogy a konkordátum következtében a püspökök megújították a támadást a protestánsok ellen, különösen a vegyes házasságok kérdésében. A kormány azonban egyelőre csak titkon támogatta őket. Csak 1859-ben adta ki a protestáns pátenst az utolsó, még megmaradt autonómiának megsemmisítésére. Ausztriában, hol csekély és rendezetlen volt a protestáns egyház, ez az intézkedés célszerű volt, de Magyarországon az állami beavatkozás a protestáns egyházba és iskolába nemcsak a felekezet jogaiba ütközött, hanem a nemzetiség utolsó mentsvárát fenyegette veszéllyel. Hiszen a konkordátum éveiben, a protestáns iskolákba menekült nemcsak a magyarság, hanem a tudomány is. Nagy-Kőrös gimnáziuma, mely tanárai közé sorozta Arany Jánost és Salamon Ferencet, volt akkor Magyarország szellemi központja.

Nem csoda, ha a protestánsok ellenállottak. A konzervativ Zsedényit csak úgy perbe fogták, mint Tisza Kálmánt, kinek ez volt első szereplése. A külföld érdeklődése is idefordult; Anglia és Poroszország szót emeltek hitfeleik mellett. Ami azonban mindennél fontosabb: a katholikus társadalom, a papságot sem véve ki, a protestánsok joga mellett foglalt állást. Ez tette az ellenállást le nem győzhetővé, ez mutatta, hogy ha Bécs nem is, de Magyarország már túl van Kollonics korán. A Bach-korszak végének ez volt a kezdete.

Mint az összes Magyarország államisága ellen intézett osztrák kisérleteknél, ekkor is az általános európai helyzet a döntő. A Bach-rendszer erkölcsi alapja a német kultura, politikai alapja Ausztria hegemóniája Németországban. Mindegyik alapot még csak meg kellett szerezni és az utóbbihoz Poroszország lealázása szükséges.

Már ekkor oly feszültnek látszott a két német nagyhatalom viszonya, hogy csak Miklós cár közbelépése (Olmütz, 1850) őrizte meg a békét. Ausztria német földön csakúgy az orosznak köszönte diadalát, mint Magyarországon. Már 1851-ben ismét összeült a frankfurti »Bundestag«, melyen az osztrák követ elnökölt és így az osztrák hegemónia legalább névleg helyre volt állítva. A germanizációnak ez volt egyetlen lehető politikai alapja. Schwarzenberg, kitől a nagy diplomáciai ügyességet elvitatni nem lehet, ezt tovább akarta

fejleszteni. Arra törekedett, hogy a gazdaságilag már egyesített császári birodalom beléphessen a német vámegyesületbe, mi népszámánál és a fejedelmek többségének hajlandóságánál fogva túlsúlyát politikai tekintetben is biztosítaná. Terve nem sikerült és halála után (1852) a külügyek vezetése gróf Buol ügyetlen kezeibe került. Ugyanakkor Bismarck jutott mint porosz követ Frankfurtba.

Pedig akkor a lehető legkomolyabb és legkényesebb kérdés várt megoldásra. Miklós cár, ki addig látszólag önzetlenül támogatta Ausztriát, arra készült, hogy behajtsa lovagiassága bérét. 1849-ben, midőn a magyar és lengyel menekültek kiadását követelte a két császár a portától, még együtt működött az osztrák diplomácia az orosszal. Velük szemben a nyugati hatalmak szállottak védelmére a népjognak. 1853-ban a jeruzsálemi szent sír őrzése körül viszály tört ki a katholikusok és a görögnemegyesültek közt. A cár, dölyfös módon, elégtételt követelt a szultántól; III. Napoleon a katholikus érdek védőjének veti fel magát. Midőn az orosz hadak bevonulnak a dunai fejedelemségekbe, angol és francia hajóhadak és seregek, melyekhez később egy sardiniai hadtest is csatlakozott, sietnek a jogtalanul megtámadott ozmánok védelmére.

Hová forduljon Ausztria? Nemcsak a szerződések kötik a nyugati hatalmakhoz, hanem érdeke is, de a hála a muszkához fűzi. Schwarzenberg megmondta, hogy hálátlanságával bámulatba ejti a világot, de a fiatal császár ebben nem járhatott vele egy úton. Igaz, hogy ő is szabadulni óhajtott a reá nehezedő, őt lealázó gyámság alól. De lovagiassága visszariadt a cár nyilt megsértésétől és a konzervativ szolidaritás is inkább a cár felé vonta mint az angol, vagy éppen a véres, sáros koronával büszkélkedő Napoleon felé. Amellett a politikai helyzet is nagy óvatosságra intett. Ha Ausztria az oroszhoz csatlakozik, kész a magyar, lengyel, olasz forradalom; ha ellene fordul, legalább is panszláv mozgalmaktól kell tartania; az abszolutizmusról le kell mondania. Igy tétovázott. Előbb közvetíteni akart, aztán diplomáciailag a nyugati hatalmakhoz csatlakozott, halálosan megsértve a cárt, végre fegyverkezett, meg is szállotta a dunai fejedelemségeket, de onnét csak kolerát hozott be serege. A fegyverkezés roppant költséggel járt, mit ú. n. »önkéntes kölcsönnel« kellett fedeznie, melynek aláirását ráparancsolták minden birtokosra és tőkepénzesre. Nem volt már szövetségese, csak ellensége mindenfelé.

Magyarország fellélegzett. Vörösmarty hattyudala: »A vén cigány«, az akkori izgatott hangulat kifejezése. Még súlyos a hazafias gond, de már virrad a hajnal:

Lesz még egyszer ünnep a világon.

Deák Ferenc pedig hű maradt tartózkodó politikájához, a »passiv resistentiához«, melyet a nemzet legnagyobb része követett. Fordulatot várt és az be is következett.

A keleti háború befejezésekor összeülő párisi kongresszuson Cavour, Sardinia külügyministere, már szóba hozta Itália felszabadítását. Ausztria érezte elszigetelt voltát. A francia és az orosz összebarátkoztak: a közös gyűlölet hozta létre frigyüket. (1856.)

Bach ezalatt folytatta munkásságát, ontotta a rendeleteket, nem hagyva pihenést a közigazgatásnak, a bíráskodásnak, legkevésbbé a zsandárnak. Az itt-ott, különösen a székelység körében, felfedezett összeesküvések jogosítottnak mutatták a legszigorubb felügyeletet és megtorlást is. Egy zsandár hivatalos esküje elég volt bárkinek elítélésére: a zsandár jutalmát pedig a kirótt büntetés arányában mérték ki! A császár ellen elkövetett attentátum (1853. febr. 18.), noha egy félkegyelmű szabólegény, Libényi János volt a tettes, ismét felkeltette a gyanut az egész nemzet ellen. Az elfogatások száma egy-egy évben több százezerre emelkedett. De amellett a szegénylegények, betyárok, mindenhol veszélyeztették a közbiztonságot és egyáltalában nem voltak megsemmisíthetők. Az egész magyar társadalom egyetértett abban, hogy ha többet nem tehet, legalább csúffá teszi, kigúnyolja »Bach huszárait«.

Az osztrák kormány büszke volt arra, hogy ebben a rabló, örökké lázadó, barbár országban nemcsak békét birt teremteni, hanem kulturát is. 1852-ben a fiatal császár beutazta az országot és legalább személye sok olyannak is megnyerte rokonszenvét, ki uralmának halálos ellensége volt. 1853-ban egy Amerikából, Varga János emigránstól, származó feljelentés alapján megtalálták az Orsovánál elásott szent koronát. Nagy dísszel és ünneppel elvitték Bécsbe, de aztán visszahozták Budára és ott őrizték. Ez volt a közeledés első jele; elismerése legalább annak, hogy a magyar korona nem »bútora« az osztrák császárnak. 1857-ben Bach, befejezettnek vélve művét, új körutra hívta a császárt, hogy az a rövid hét év alatt végbement gyökeres haladásban gyönyörködjék. Az utazás teljesen sikerült is. A lakosság mindenütt mutatta ragaszkodását a fejedelem iránt, kit nem azonosított kormányával. A császárt ez utjában elkisérte neje, Erzsébet is, kit 1854 április 24-én vezetett oltárhoz és ki első megjelenésekor meghódította a nemzetet.

Ezt az utat felhasználták a magyar konzervativok. A főurak és a püspöki kar, kikhez még mások is csatlakoztak, folyamodást nyujtottak be, melyben az ország integritásának és a nemzetiségnek védelmét kérik. A császár ebben is túllépést látott, mert megkerülték Albrecht főherceget és semminő politikai engedményre nem volt hajlandó. Visszatértében ki is jelenti, hogy a rendszert fenntartja. De hatalmas volt; kegyes lehetett. Megengedte a M. T. Akadémia munkásságának folytatását, amnesztiát adott a 49-es foglyoknak, megengedte néhány emigránsnak a hazatérést és meghagyta, hogy ezentúl benszülött legyen a tisztviselők kétharmada. Igy a rendszer valamit vesztett szigorúságából.

Felhasználta az utat Bach is, reámutatva egy hivatalos röpiratban arra a roppant fejlődésre, melyet Magyarország a »systemának« köszön. A »Rückblick« című röpiratot a »fekete« Mayer írta, ki a svájci ultramontánok felkelésének bukása után, 1847-ben kénytelen volt hazájából menekülni. Ez a »Rückblick« adott alkalmat Széchenyinek arra, hogy »Blick«-jében felfedje az egész kormányzati rendszer belső hazugságát és pelengérre állítsa mindenkorra azokat, kik egy álkultura palástja alatt valójában barbár módon sanyargatnak egy nemzetet. Ez a mű lesz tán Bach alkotásainak legmaradandóbb emléke. Láng és epe minden szava, sok benne a túlzás, de a lényege igaz. A régi magyar büszkeség lázad fel az ellen, hogy színlelni kelljen a hűséget.

Bach ezzel morálisan megbukott. A Londonban német nyelven megjelent könyvet mindenfelé olvasták, noha a szerző, ki döblingi menhelyéből csempésztette ki a kéziratot, nem nevezte meg magát. A materiális bukás sem késett soká. Az állam pénzügyei egyre siralmasabb képet öltöttek. Nem csoda, a katona, a zsandár, a »Beamter« megemésztett mindent. 1859 január elsején, az újévi üdvözlés alkalmával, a francia császár kereken megmondta az osztrák követnek, hogy a császár személye iránti érzelmei változatlanok, de sajnálja, hogy súlyos politikai ellentétek merülnek fel a két birodalom közt. Már megkötötte volt a szerződést Cavourral és háborura készült Itália felszabadítására.

Ügyes diplomata még ekkor is javíthatott volna a helyzeten. Sem az angol, sem a porosz és német nem nézheti közömbösen, ha Franciaország támad. Máris szó volt kongresszusról. De a katonai párt, melynek gr. Grünne, a császár adjutánsa, volt mindenható feje, gyávaságot látott a halasztásban és keresztülvitte, hogy hadat üzenjenek Sardiniának, ha le nem fegyverez. (1859 április.) Igy a monarchia, diplomáciailag, kezdettől fogva elvesztette a játékot.

A háború kitörése jeladás volt Magyarországnak. Énekelték is, még Arany János is énekelte :

Megy a baka lefelé, A kalucsni kifelé,
Az ázsió felfelé, A szabadság befelé.

A hadsereg vitézsége most sem tagadta meg magát. De a vezetés gyarló volt minden ízében. A döntő csata Solferinonál azért veszett el (1859 jún. 24), mert Wimpfen tábornok egész hadtestével mindvégig vonakodott részt venni az ütközetben. Még lesujtóbb az a korrupció, mely a szállítások dolgában mindenfelől érezhető volt és melynek a derék legénység adta meg az árát. Ferenc József személyesen találkozott Napoleonnal és Villafrancában megkötötte a békét, átengedve Lombardiát. Július 15-én kijelenti a császár, hogy ezentúl egész gondját birodalma belső fejlődésének szenteli, augusztusban pedig elbocsátja Bach ministériumát.

Közvetlen összeköttetésben a francia-olasz háborval kezdődik a magyar emigráció szereplése. Kossuth társaival, északamerikai közbenjárással, kiszabadult Kiutahiából és Angliába ment, hol nagy szónoki tehetsége és egyénisége általános népszerüséget szerzett neki. Még nagyobb sikert aratott az Egyesült-Államokban. Kossuth aztán Londont választotta lakóhelyéül, hol nemcsak száműzött magyar társaival, hanem az európai forradalmi párt vezéreivel, az olasz Mazzinivel, az orosz Herzennel, sűrün érintkezett. Más központja az emigrációnak Páris, hol Szemere, gróf Teleki László és Klapka tartózkodtak. Báró Jósika Miklós, az író, Brüsszelben, Horváth Mihály Genfben talált új hazát.

Mihelyt Napoleon elhatározta a háborut, magához hivatta Kossuthot. Kossuth kijelentette, hogy Magyarország felkelése csak abban az esetben várható, ha biztos a francia segítség és le van kötve a francia zászló becsülete. Mihelyt kellő számú francia sereg jelenik meg magyar földön, kilátásba helyezi azt is, hogy a császár unokaöccse, a »vörös herceg« (Plonplon) nyeri el a magyar koronát. A villafrancai béke mindezeknek a terveknek véget vetett és egy aránt kétségbeejtette Cavourt és Kossuthot.

Kossuth Olaszországban maradt Pulszkyval, előbb Genuában, aztán Turinban és mint Irataiból kitűnik, azután is feszült figyelemmel leste az eseményeket, hogy hazája és politikája javára felhasználhassa a kínálkozó alkalmat.

Az emigráció reményei éppen nem voltak puszta ábrándok. A mártirok emléke és Bach rendszere megtették a csodát: egybekovácsolták ezt a sokfelé szakgatott nemzetet. »Megszünt a különbség mágnás és nemes, keresztyén és zsidó, úr és filiszter közt.« — A paraszt csak Kossuthért rajongott. Mi több, a horvát is egyetértett a magyarral, az oláh, szász, szerb, de még a lengyel és cseh is, mind óhajtotta a szabadulást. Gróf Dessewffy Emil szerint az ország egyik fele Napoleon, a másik Sándor cár elé kész borulni, esedezve, hogy szabadítsák fel. Még az országban az idegen tisztviselő, még fenyegető a katonai hatalom, de mindenki tudja, hogy mindennek nemsokára vége lesz. Az annyi időn át elfojtott nemzeti érzelem minden alkalmat megragad, hogy kifejezésre jusson. Mint 1789—90-ben, magyar lett a nyelv, magyar a ruha. Pesten Benedek tábornok alig birta féken tartani a tüntető ifjuságot. A »kis szabadság« beköszöntött.

330. ábra. Kossuth és Pulszky Angliában.

E súlyos viszonyok közt fejlődött ki Ferenc József történeti egyénisége. Hirtelen engedés épp oly veszélyessé válhatott, mint merev tagadás vagy éppen erőszak alkalmazása. A kellő mérték megtartásán mult minden; azon, hogy lazábban bár, de mégis erősen fogja a gyeplőt.

Ezért mindjárt Bach elbocsátása után a konzervativokkal lépett érintkezésbe a kormány. Minthogy a financiák zilált állapota és az olasz háborúban feltünt rossz gazdálkodás gyors orvoslást követeltek, a császár 1860 tavaszán a Reichsrathot minden országából való tekintélyes férfiakkal erősítette meg, vagy mint Salamon Ferenc írta, »kikeményítette« (verstärkt). Eljött néhány magyar úr is, kijelentve, hogy csak magát képviseli, de nem az országot. Ez a gyülekezet, »tető alap nélkül,« a nagytudományú gróf Széchen Antal befolyása alá került, ki kiadva a »történetpolitikai egyéniségek« jelszavát, maga köré gyüjtötte a cseh és lengyel urakat. A német centralisták kisebbségben maradtak.

Ezen az alapon kelt az 1860 okt. 20-án kelt diploma, Dessewffy Emil műve. Ebben a császár lemond korlátlan hatalmáról és a törvényhozás jogát megosztja a birodalmi tanáccsal, melyet az egyes országok gyűlései választanak, és az egyes országok gyűléseivel. Kimondja, mi tartozik a birodalmi tanácsnak, mi az országgyűléseknek hatáskörébe. Elismeri a magyar alkotmányt, de nem az 1848-iki törvényeket. Ez a visszatérés 1847-re, vagyis inkább Mária Terézia korára, és a kormány felelősségének mellőzése tette ezt a diplomát elfogadhatatlanná Magyarországra nézve.

Annyira bonyolódott és zivatart jósló a helyzet, hogy gr. Széchenyi István, kit barátjának, b. Jósika Sámuelnek, hirtelen halála is nagyon megrendített és a kit a rendőrség zaklatásai is egyre izgattak, maga ellen fordította fegyverét. Halva találták karszékében, pisztollyal kezében (1860 ápr. 8). Ez a szörnyű eset ismét alkalmat nyujtott a nemzeti szellem egységes megnyilatkozására, de egyuttal komoly intelem is volt a jövőre nézve.

1860 vége felé a régi hatóságok, a kancelláriа és helytartótanács megkezdték működésüket, a megyegyűlések is összeültek. Mindenütt uralkodóvá lett a magyar nyelv, az idegen tisztviselők, tanárok elmentek. Az 1861 elején gr. Apponyi György elnöklete alatt összeülő »országbírói értekezlet« megállapította az átmenetet az igazságszolgáltatásban a német, modern és a hagyományos magyar között. A megyék gyűlései viharosak, szélsőségesek. Ha olyannak nevét említették, ki a gyűlölt rendszert szolgálta, reázúdult a kiáltás : »meghalt«. Ellenben nagy lelkesedéssel megválasztották a bizottságok tagjainak Napoleont, Kossuthot, Cavourt, Garibaldit és Klapkát. E szertelenségeket hiába igyekezett mérsékelni b. Vay Miklós főkancellár, noha keresztülvitte, hogy az országgyűlési választás az 1848-iki törvény alapján menjen végbe és noha a szerb vajdaságot is visszacsatolták az országhoz.

Ferenc Józsefnek kétségtelenül már akkor komoly szándéka a kiegyezés és a törvényes koronázás. De uralkodói jogát és azt, amit a monarchia egységére nézve szükségesnek tartott, nem engedhette. Meg is mondta véleményét a ministeri felelősségről, hivatkozva az Olaszországban történtekre : »A fejedelmeket elkergetik ; a ministereknek nem esik semmi bajuk«. 1860 végén magához hivatta Deák Ferencet, kinek becsületessége és logikája nagyon imponált neki, de kiről mégis azt mondta, hogy sokat tart lehetőnek, minek nehéz a végrehajtása. A választásokra Deák kiadta a jelszót : el kell foglalni a konzervativok munkája nyujtotta alapot, de a cél az 1848-iki törvények elismerése. Ezt a tant fejtegette Kemény Zsigmond az akkor a közvéleményt vezető »Pesti Napló«-

ban. Mint az egész korban, most is döntő befolyású volt a német ügyek alakulása. A császár mindjárt a diploma kiadása után találkozott Varsóban II. Sándor cárral és ama meggyőződéssel térhetett vissza, hogy monarchiája egységét és hatalmát európai szükségnek tekinti minden udvar. Viszont a magyar nyugtalanság, mihelyt külső támaszra nem számíthat, megszűnik veszélyesnek lenni. Ezért már 1860 végén új ministériumot neveznek ki a nagyúri kabinet helyébe. Schmerling, a liberális külszinű német centralista lesz államminister, ama határozott szándékkal, hogy a monarchia, mint német nagyhatalom, fenntartsa és fejlessze vezető állását Németországban. Schmerling műve a februári pátens (1861 febr. 26), mely közös, urak házából és képviselőházból álló parlamentet állít fel az egész monarchiára nézve. Az urak háza részben örökös, részben kinevezett tagokból áll, a 343 képviselő közül Magyarország 85-öt választ, Erdély 26-ot (aránylag igen sokat), Horvát- és Tótország kilencet. A teljes Reichsrath azonban külön tárgyalja a Magyarországgal is közös ügyeket.

331. ábra. Gr. Teleki László.

A közös kormányon kívül tehát közös parlament is, melyben Magyarország kisebbségre van kárhoztatva. Ez megmagyarázza, hogy a követválasztásnál nem Deák iránya nyert többséget, hanem a sokkal határozottabb ellenzék, mely a nyilt ellenállástól sem riad vissza. Az országgyűlést gróf Apponyi országbíró nyitja meg mint királyi biztos. Elnökül Ghyczy Kálmánt választja, a többség vezére a száműzetésből hazatért gr. Teleki László. Ez a többség egyszerüen határozattal akarja kifejezni tiltakozását az elnyomás ellen és a jog fenntartását követeli. Deák ellenben felirattal akarja tolmácsolni az uralkodó előtt az ország akaratát.

Mindjárt az országgyűlés megnyitása után, 1861 május 5-én, újabb szörnyű esemény izgatta fel az egész nemzetet : gr. Teleki Lászlónak váratlan öngyilkossága. Teleki, az 1859-ben szervezett nemzeti igazgatótanács egyik tagja, 1860 nyarán Drezdában időzött és onnét kirándult. A szász kormány elég

szolgaszellemű volt ahhoz, hogy kiadja az osztráknak. Egykorú, hiteles feljegyzésből tudom, hogy a grófot b. Vay Miklós főkancellár fogságából, a fogoly nagy meglepésére, egyenesen a császár elé vezette. Ferenc József megengedte a fogolynak a visszatérést, ha a külfölddel többé nem érintkezik és a politikai küzdelmektől egyelőre távol marad. Minthogy Teleki, mint főúr, királyi meghivót kapott az országgyűlésre, felmentettnek vélte magát igérete alól. Az az aggodalom, hogy ez ígéretével politikai szereplése hozta mégis ellentétbe, kergette halálba a becsületét mindenek fölött megóvni akaró buzgó hazafit. Ugyanabban az időben más nagy csapás is érte a külföldi segítségben bizakodókat. Cavour meghalt (jún. 5).

Aznap határozta el az országgyűlés, hogy első felszólalása felirat lesz. A többség önként kisebbséggé zsugorodott. Alkalmat adott Deáknak arra, hogy az egész világ előtt kifejtve az ország igazát, magát a nemzetet is megerősítse küzdelmében. A törvény győz a méltó és igazolt dac fölött. Deák első felirata a magyar alkotmányos gondolkodásnak egyik legszebb emléke és mint irodalmi mű is ritkítja párját. A sérelmeken kezdi. »Nehéz idők, vészteljes évek mentek el fölöttünk. Végenyészet szélén állott nemzetünk. Csoda, hogy még élünk.« De az alkotmány lényege most sincs biztosítva. »Nekünk adott alkotmány nem kell, mi visszaköveteljük ősi alkotmányunkat, mely nem volt ajándék, hanem a nemzet életéből fejlett. Mellettünk jog és törvény állanak és a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő. A nemzet kész fátyolt vetni mult szenvedéseire, de tiltakoznia kell a most is reánehezedő jogtalanság ellen. A koronázás előfeltételei: az ország politikai és területi egysége, az országgyűlésnek kiegészítése (Erdélyt, Horvátországot meg sem hívták), alaptörvényeink teljes visszaállítása, parlamentáris kormány és felelős minisztérium. Ha ez megvan, ha Magyarország ismét szabad és önálló ország, kész méltányosság alapján, politikai tekintetből, önállásának és alkotmányjogának sérelme nélkül megtenni mindazt, mit lehet, hogy ama súlyos terhek alatt, miket az addig fennállott abszolut rendszer összehalmozott, Ausztria jóléte és vele a mienk is össze ne roskadjon.« A jog teljes fenntartása mellett a becsületes alku kínálása. Szintúgy kezet nyujt a nemzetiségeknek is a jogegyenlőség alapján. »Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai közt különbséget ne tegyen.«

Hosszú vita fejlődött, melyben Ferenc József uralmának törvényességét is megtámadták. A felíratot három szótöbbséggel elfogadták, de a részletes vitában annyira kiforgatták, hogy azt sem Deák nem vállalta már magáénak, sem az uralkodó nem fogadhatta el. Különösen sértő volt a megszólítás: »Felséges Úr!« Az országgyűlés helyreállította az eredeti szöveget, de hiába, mert Schmerling azt követelte, hogy a magyarok mindenekelőtt fogadják el a diplomát és pátenst. Kormányváltozás állott be: Vay helyett Forgács Antal lesz főkancellár, Széchen helyett a szellemes, de minden ízében ultramontán gr. Esterházy Móric minister. Az 1861 július 21-i leirat azt fejtegeti, hogy Magyarország 1848 előtt nem personális, hanem reális unióban állott az örökös tartományokkal, hogy az 1848-iki törvények e kapocs meglazításával veszélybe döntötték a birodalmat. Most már elvi és át nem hidalható az ellentét.

Újabb felíratában Deák újra kifejti a nemzeti követelések törvényességét, jogosságát. Alaphangja az erős, elszánt akarat a jogok törvényes kivívására, de amellett a bekövetkezendő események előrelátásából bizonyos komoly rezignáció is nyilatkozik benne. »Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, mellyel szabadon rendelkezhetünk; hitünkre bízta a nemzet és mi felelősek vagyunk a nemzet és önlelkiismeretünk előtt. Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse utódainak azt az alkotmányos szabadságot, melyet őseitől örökölt. Tűrni fog csüggedés nélkül, mint ősei tűrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogát. Mert amit erő és hatalom elvesz, az idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges.« E feliratról mondta a határozati párt vezére, Tisza Kálmán, hogy »erős meggyőződését, legszentebb elveit, egészen lelkének titkos sejtelméig, látta megvalósulni benne«. Az országgyűlés aug. 8-án egyhangulag elfogadta. Foganatja azonban nem volt. A kormány ismét erősnek tartotta magát; a magyar szó kellemetlenül csengett fülében. A ház aug. 21-én, Deák Ferenc indítványára, ünnepélyesen óvást tesz a törvénytelen feloszlatás ellen és felszólítja a honpolgárokat, tartsák magukat szigoruan a törvényhez. Tisza Kálmán indítványára még határozatban kimondták a nemzetiségek lehető kielégítését, a zsidók egyenjogúságát és az úrbérrel összefüggő birtokviszonyok megváltását. Másnap királyi biztos szuronyok hatalmával oszlatta fel azt az örökre nevezetes gyűlést, mely törvényt ugyan nem hozhatott, de mint a 48 előtti nagy tradició méltó folytatója és kifejezője az egész világ előtt emelte a magyar tekintélyt és becsületet.

332. ábra. Tisza Kálmán 1861-ben.

Egyideig még tartott a megyei élet és ott legalább a szó volt szabad. De már nov. 5-én ismét új kormányrendszer lép életbe. A helytartótanácsot egészen a kancellária alá rendelik és élére gr. Pálffy Móric altábornagyot állítják, kinek, mint katonának, csak az engedelmesség volt feladata. A megyegyűlések megszüntek, az egész országban katonai, rögtönítélő bíróságokat állítottak fel. Már előbb nagyszámú katonaságot vittek az országba, melynek most, minthogy a hazafiak nem akarták fizetni a nem törvényes adót, az adóvégrehajtásnál vették hasznát. A nem fizetők házába vagy lakásába annyi katonát szállásoltak, mennyi csak elfért, mindaddig, míg a fizetés meg nem történt. Tán sohasem volt Magyarországon annyi akasztás, mint akkor: a rögtönítélő bíróságnak (statárium) ez volt aranykora. De azért a betyárvilág nem szünt meg; még Deák Ferenc sem menekülhetett rablók támadásától, csak-

hogy vele elég tisztességesen bántak. Ezt az állapotot provizóriusnak nevezte az »alkotmányos« Schmerling, mert csak addig tart, míg Magyarország nem küld követeket a Reichsrathba. Erre nézve megtett minden lehetőt. De a magyarnál és a horvátnál kudarcot vallott, még a tót sem hajlott Ausztriához. Egyedüli sikerét Erdélyben aratta, hol Nádasdy kancellár új választószabályzat alapján Nagyszebenbe hívta össze az országgyűlést. A magyarok és székelyek távol maradtak. Vezetőjük Haynald Lajos püspök volt, kit Kossuth halálra készült ítélni, kit Bach nevezett ki, de ki azóta fényes tehetségét egészen a hazának szentelte. Az országgyűlés meg is ejtette a választást és 26 oláh és szász bevonult a velük már »teljes« Reichsrathba. (1863.)

De mire ez megtörtént, Schmerling alkotása minden ízében recsegett. A csehek, Rieger vezetése alatt, egy deklarációval kiléptek belőle, a német szabadelvüek őszinte alkotmányosságot akartak Magyarországon is. Azonfelül ennek az álparlamentáris kormánynak csak oly financiális nehézségekkel kellett küzdenie, mint a nyilt abszolutizmusnak.

Még fontosabb volt a Németországban beállott változás. A német nemzeti érzés annyira kifejlődött már, hogy a politikai egyesítés soká nem késhetett. Bismarck, a porosz ministerelnök, már 1862-ben kijelentette, hogy az egyesítést »vér és vas« fogja véghezvinni. Ausztriának nincs helye Németországban ; annak Budára kell áttennie súlypontját. Bismarck a katonai követelések miatt erős összeütközésbe jutott a liberális porosz képviselőházzal. Schmerling fel akarta az alkalmat használni Németország szorosabb egyesítésére osztrák felsőség alatt. A fejedelmeket megnyeri Ferenc József személye és a hagyományos osztrák politika, a népeket Ausztria németsége és alkotmányossága. A császár Frankfurtba hívta össze a német fejedelmeket tanácskozás végett. El is jöttek harmincegyen — fehérbe öltözött szüzek módjára fogadták a császárt. (Bismarck.) Csak a porosz király maradt távol, pedig oda vonta szíve. Ministerének szava előtt meghajolt. Igy épp oly teljes volt a frankfurti tanácskozás, mint a Reichsrath a magyarok nélkül. (1863.)

A német nemzeti érzelem akkor különösen Schleswig-Holsteinért lelkesedett. Hogy népszerűségét el ne veszítse, de meg azért is, hogy a két tartomány ne jusson Poroszországnak, Ausztria vetélytársával együtt háborut viselt a dánok ellen. Schleswig a porosznak, Holstein Ausztriának jutott. De ez a közös birtoklás, még inkább a német hegemónia kérdése, annyi bonyodalmat támasztott, hogy előrelátható volt a fegyveres összeütközés. Schmerling politikája megbukott. A császár a legfontosabb ügyekben ellene határoz. Schmerling hivatalába menve, nagy meglepetésére ott találta a neki szóló elbocsátó kéziratot. (1865. júl. 26.)

A provizóriumnak vége volt : Magyarország tovább várhatott, mint az államminister.

VII. FEJEZET.

A KIEGYEZÉS ÉS FEJLEMÉNYEI.

A PROVIZÓRIUM kezdete óta egymást érték a tervek a »magyar kérdés« végleges megoldására. Még igen erősnek látszott Ausztria hatalmi állása és e tervek nem is igen mentek túl az autonómia ama mértékén, melyet az osztrák kormány 1848-iki államírata akart volna Magyarország részére kiszabni. Gr. Apponyi Györgynek 1862 végén készült emlékírata is közösnek tekintette a külügyön és hadügyön kívül a pénzügyet és a kereskedelmet is, de legalább külön magyar minisztérium kinevezését javasolta. Apponyit meg is fosztották országbírói állásától. De a nemzet ekkor, a konzervativokat kivéve, elismerte Deák vezetését és mindenekfölött a jogfolytonosság elvéhez, az 1848-iki törvények elismeréséhez ragaszkodott.

Kiheverte az ország az 1863-iki nagy szárazságot, mely a Tiszavidék lakosságát inségre juttatta. Sőt az isten csapása, melynek orvoslására mit sem tett a kormány, módot nyujtott az előkelő osztályoknak nagyméretű jótékonyság gyakorlására, mellyel magukhoz kötötték a szegényebbeket és alkalmat adtak a magyar-horvát testvériség megújítására és ápolására. A következő évek jó termése képessé tette a birtokososztályt a békés ellenállás folytatására. A magyar liszt akkor kezdi meghódítani a nyugati piacokat, különösen az angolt, és a repce, melyet később a petróleum szorított ki, lett a földesurak »megfordított uzsorása« (Jókai). A Noszlopy-összeesküvés felfedezése (1864) csak keveset sujtott, még az emigrációval összeköttetésben álló nemzeti szervezetet is alig érintette és a nemzet bizalma egy szebb jövő iránt a külső politika bonyodalmaival egyre erősödött.

A német helyzet nehézségei, Schmerling kudarca Bismarckkal szemben és gyöngesége a parlamentben mindjobban gondolkodóba ejtették a császárt és erős kritikáját hívták ki a német szabadelvüeknek. Ezek szükségesnek tartották a törvényes magyar követelések kielégítését, ha az a monarchia hatalmi állását és tekintélyét nem érinti. E barátságos kezdésre szolgált válaszul Deák Ferenc husvéti cikke (1865 ápr. 16). A »haza bölcse« ebben kifejti, hogy valahányszor el akarták nyomni tanácsosai a magyart, mindig az uralkodó állította helyre az alkotmányt. A magyar alkotmány nem veszélyes a birodalom biztosságára nézve. A magyar nem mondhat le róla, de ha elismerik,

kész összhangzásba hozni törvényeit a birodalom biztosságával és nem állja utját Ausztria szabad fejlődésének. A császárnak b. Wenckheim Béla mutatta a cikket. Ferenc József június 8-án Pestre jő, hol nagy örömmel fogadják, eltörli a katonai bíróságokat, törvényes jogaiba visszahelyezi a helytartótanácsot és kijelenti, hogy kész a magyar korona népeinek lehető kielégítésére. Nemsokára Majláth György lesz kancellár és Schmerling bukásával teljes rendszerváltozás áll be. Az októberi diploma föderalisztikus iránya győz. A bürokratikus központosítás helyébe a főnemesség lép. Gr. Belcredi Richárd megalkotja a »grófok« kabinetjét, melyben ismét gr. Esterházy Móric képviseli a magyarságot. A császár szept. 20-án felfüggeszti a februári pátenst, a kiegyezés akadályát, és összehívja a magyar koronázó országgyűlést.

Az országgyűlést személyesen nyitja meg az uralkodó, trónbeszédében a pragmatica sanctiót ismeri el közös alapnak és felszólítja az országgyűlést állapítsa meg: melyek a közös ügyek. Elismeri a 48-as törvények formai törvényességét is, de szükségesnek tartja a birodalom egységével és biztosságával ellenkező cikkelyek megváltoztatását. Az országgyűlés túlnyomó többségében Deákot ismerte el vezérének és hajlott a méltányos megegyezésre. A politikai felfogás e megváltozásában egyenlő része volt a személyes és a tárgyi okoknak. Ferenc József egyénisége, uralkodói kötelessége teljesítésében gyakorolt lelkiismeretessége és lovagiassága egyre jobban megnyerte részére a kedélyeket és tiszteletté változtatta az addig ellenséges érzelmeket is. Erzsébet királynőnek a nemzet iránt mindinkább mutatkozó rokonszenve, az a tény, hogy megtanult magyarul és érdeklődött nemzetünk műveltsége és sorsa iránt, hódolatra, szinte imádásra birta ezt a lelkében annyira monarchikus, de fejedelmeitől annyira mellőzött és félreismert népet. Amellett Ausztria helyzete annyi csapás után sem igen rendült meg, a további ellenállás pedig újabb kemény próbára tehette az ország erkölcsi erejét. Végre a balkáni szlávokkal és olaszokkal való szövetséget (dunai confoederatio) illetőleg nem mindenki értett egyet Kossuthtal és az emigrációval és maga a történeti folytonosság is inkább megalkuvást és becsületes megegyezést parancsolt, mint a végletekig menő harcot. Erre csak körülbelül 20 követ hajlott és ugyanannyian követték Apponyit a konzervativ táborban. Ezek túlságos engedékenysége csak úgy ellenkezett Deák politikájával, mint a szélsőbal szilaj kitartása a 48, részben a 49 mellett. A konzervativok vezérek lettek sereg nélkül; Kossuth zászlaját jobbára csak a paraszt és az alföldi nagy földmívelőközségek népe követte: a köznemesség és polgárság nagyjában a kiegyezést óhajtotta és legfölebb annak feltételei felől tértek el nézetei. Amellett a főrendek és főpapok többsége is mindjobban közeledett Deákhoz, úgy hogy a százados ellentét főrend és alsóház közt szinte megszünt.

A felirati vita mutatta, hogy még mindig nagy az eltérés a két álláspont közt. Deák Ferenc mindenekelőtt a törvényes állapot teljes helyreállítását követelte, a kormány a 48-as törvények által okozott bajokra helyezte a súlyt. De a személyes viszony már nem volt ellenséges. Erzsébet királyné gr. Andrássy Gyulának, a ház alelnökének, megmondta: ha férjem ügyei Olaszországban állanak rosszul, az fáj nekem, de ha Magyarországon, belehalok. Ezért a komoly tárgyalások mindjárt meg is kezdődtek. Az országgyűlés 67-es

bizottságot küldött ki a közös ügyek megállapítása végett, melynek 15-ös albizottsága, Andrássy elnöklete alatt, volt megbízva a törvényjavaslat előkészítésével. Itt folytak le a nagy viták, egyrészt Deák, Andrássy és Lónyay, másrészt Tisza és Ghyczy között, kik óhajtották ugyan a kiegyenlítést, de personalis unio alapján és a külön magyar sereg szervezésével. A bizottság többnyire változatlanul fogadta el Deák szövegezését, és munkálatait 1866 júniusában be is fejezte. Minthogy az akkor kitörő nagy háború miatt előrelátható volt az országgyűlés elnapolása, Deák siettette a munkálat kinyomatását. Bármint dől el a háború, melynek kimenetelétől függött Magyarország sorsa is, legalább megtudja mindenki, melyek Magyarország törvényes jogai.

A schleswig-holsteini kérdés mindinkább kiélesedett és a német szövetség további fenntartása szinte lehetetlennek látszott. Ezért a porosz kormány 1866 tavaszán frigyre lépett a Velence birtokára vágyó Olaszországgal. Ausztria ellenben a német fejedelmek többségét nyerte a maga részére. Ezek közül azonban csak Szászország segítsége nyomott a latban. Igy a két oldalról megtámadott Ausztriára nézve kezdettől fogva egyenlőtlen a küzdelem. Az olaszok ellen Custozzánál kivívott győzelem után (jún. 24) nyomban következett az országgyűlés feloszlatása.

333. ábra. Gr. Andrássy Gyula.

Mind az olasz, mind a porosz politika számításba vette Magyarország felkelését is. Moltke, a porosz vezérkar feje, ki is mondta: Ausztriának szívós az élete, de egy magyar felkelés ... A custozzai csata egyelőre véget vetett Kossuth reményeinek. Bismarck azonban mégis alakított egy magyar légiót Klapka alatt, de az erre fordított költség kárba veszett. A villámsebesen egymásra következő porosz győzelmek, különösen a königgrätzi csata (július 3), további ellenállásra képtelenné tették a monarchiát és az erők ezen arányán az olasz flotta fölött Lissa szigeténél kivívott nagy győzelem (júl. 20) sem változtatott. Nemcsak a porosz gyorspuska győzte le az osztrák előltöltő fegyvert; nemcsak a merész és mégis óvatos porosz hadvezetés győzte le a tervezésben túlságosan félénk, a végrehajtásban sok ezer katonát céltalanul föláldozó osztrák katonai szellemet: mindenekfölött a porosz iskolamester győzte le az osztrákot. Kétszáz év óta, kevés világosabb korszak kivételével, a jezsuita és feudális szellemi elnyomás tette lehetetlenné, hogy Ausztria egylépésben haladjon Németországgal. Ennek a százados deficitnek 1866-ban történt a leszámolása. A prágai békében Ausztria lemondott Velencéről, Németországban ellenben nem vesztett egy talpalatnyi földet sem. Csak éppen kizárták belőle.

Még tartott a háború, midőn Ferenc József magához hivatta Deákot és megkínálta a magyar kormány alakításával. Deák azt nem fogadta el, de kész volt támogatni gr. Andrássy Gyula minisztériumát. Ami pedig a feltételeket illeti, most is csak azokhoz ragaszkodott, melyeket a háború előtt állapított meg. Múló eredményért és népszerűségért nem akarta kockáztatni műve állan-

dóságát. Ha többet követel, tán reááll a császár az akkori szorult viszonyok miatt: de akkor könnyen ismétlődhetik az, ami 1848-ban történt. Ferenc József meggyőződése, hogy Magyarország nem követel többet, mint amihez valóban joga volt és mi megfér a királyi hatalom jogkörével és az Ausztriával való kapcsolattal, épp oly szükséges kelléke volt a kiegyezés tartósságának, mint a magyar közvélemény megnyerése. Ez pedig Königgrätz után is hajlott a kiegyezés felé. Deák Ferenc már előbb megmondta: »átok lesz rajtunk«, ha a personalis unióhoz ragaszkodva, elmulasztjuk a becsületes megalkuvást.

Másban is igazolást nyert Deák éleslátása. Ausztriának csakugyan meg kellett még egyszer veretnie, míg elismerte Magyarország jogát. Ez az új vereség pedig döntő volt. Mihelyt Ausztria nem hegemón többé Németországban, sőt már hozzá sem tartozik, a németesítésnek és vele a központosításnak, az egész josefinus hagyománynak, elveszett a talaja. Sőt most már az a kérdés merülhet fel: vajjon, nem is szólva Magyarországról, megmaradhat-e németnek Ausztria?

Az olyan nagy történeti alakulásnak, minő az egységes Ausztria volt, szívós az élete és Proteus gyanánt változtathatja formáját, hogy a lényeget megtarthassa. Eddig a németséggel együtt a szigorú, bürokratikus központosítást követelték az Ausztriában döntő faktorok: a császári ház, a katonaság, az egyház. Az, hogy abszolut legyen-e (Bach), vagy alkotmányos színezetű, (Schmerling), nem változtatott a dolgon. Most, hogy e német érdek megszünt döntő lenni, visszatértek a Mária Terézia előtti hagyományhoz. Hisz ha minden nemzetiség és minden történeti alakulás egyaránt jogot nyer, elkerülik a dualizmust, Magyarországot egy sorba helyezik a többivel és, mi a fő, mivel ennyi tartomány még sem járhat el egységesen, továbbra is biztosítják az uralkodó túlnyomó hatalmát és vele a központi hatalom túlsúlyát. Mivel pedig a magyar szabadelvű és alkotmányos, a német nagy része is az, a monarchiában annyira számos szlávság segítségével kell feltámasztani a régi Ausztriát. Belcredi kormányának ez volt igazi tartalma.

Röviden: az egységes alkotmányos Magyarország állami akaratot fejt ki, szintúgy az egységes német Ausztria. Oly akaratot, mellyel számolnia kell nemcsak a központi kormánynak, hanem az uralkodónak is. A dualizmus tehát lényegében parlamentáris. De vajjon kinek kell törődnie 19 »koronatartomány« állami akaratával? Foederáció és abszolutizmus tehát lényegében egy. Ebből magyarázható a szlávságnak szánt nagy szerep is.

Belcredinek ez a politikája okozta, hogy a kiegyezés a béke után csak lassan, folytonos veszedelmek közt haladt előre. A végleges eredmény főképp a király meggyőzésének volt köszönhető, de része volt benne annak is, hogy Ferenc József a külügyek vezetésére külföldit hívott meg, báró Beust, volt szász ministert, ki távol állott az osztrák pártviszonyoktól, a nemzetközi viszonyok követelése gyanánt sürgette a kiegyezést és személyesen is érintkezésbe lépett Deákkal, hogy az létrejöhessen (1866 dec.). Végül nem kicsinylendő Erzsébet királyné befolyása sem.

De nemcsak Belcredi és a régi udvari párt ellen kellett küzdenie Deáknak, hanem épp úgy azon hazai pártok ellen, melyeknek a kiegyezés nem nyujtott elég biztosítékot Magyarország függetlenségére és államiságára nézve. Tisza

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ 1867-BEN.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

és Ghyczy nemcsak jogfeladásnak, hanem Königgrätz után már politikai gyöngeségnek is ítélték a hadügy és a diplomácia közösségének elismerését. Külön pártot is alapítottak, melynek, mivel a Tigris-szállodában gyűlt össze, »tigris« lett a neve. Még tovább mentek természetesen Kossuth hívei, a szélsőbal, kik kiegyezésről mit sem akartak tudni és bár csekély számuak voltak, nagy befolyást gyakoroltak a forradalmi hagyományhoz ragaszkodó magyarságra. De még saját pártjában is sokan voltak, kik a hatalomrajutás reményében kevesebbel is beérték volna, mint amennyit Deák szükségesnek tartott. A bizottságban és még inkább a bécsi tanácskozásban lefolyó nagy küzdelmek után végre győzött a kiegyezés úgy, mint ezt Deák kigondolta. Ferenc József 1867 február 17-én kinevezte a felelős magyar minisztériumot — a »független« cím már nem ékesítette.

Az új kabinet elnöke gr. Andrássy Gyula, ki nemcsak buzgó segítője volt Deáknak és nemcsak egyéniségének varázsával járult hozzá az ellentétek kiegyenlítéséhez, hanem önállóan is résztvett a kiegyezés megalkotásában. A delegáció szervezetének végleges megállapítása, a honvédség felállítása és külön honvédelmi minisztérium kieszközlése az ő műve. A honvédelmi tárcát is ő vezette. A többi minister közül csak báró Eötvös József volt tagja a 48-as kabinetnek, a többi Deák vezetése alatt nevelkedett. Köztük csak Lónyay Menyhért birt némi önállósággal; a többi: gróf Festetics György, b. Wenckheim Béla, gr. Mikó Imre, Gorove István, Horváth Boldizsár csak mint munkatárs jött számba. Ez a minisztérium tehát tagjai jelentőségére nézve épp nem hasonlítható a 48-ikihoz, de éppen azért egységesebb volt. Ez egység lényeges alapja az, hogy a kormány kizárólag a Deák-párt soraiból alakult meg; Tisza nem volt hajlandó belépni, a konzervativokról pedig Deák mitsem akart tudni. A párt vezére ő maradt és a kormány minden fontosabb kérdésben előbb az ő beleegyezését volt kénytelen megszerezni.

A 48-as törvények megváltoztatása és a kiegyezés tárgyalása már az új kormány részvételével, alkotmányosan ment végbe. Most már az unió is végre van hajtva; az erdélyi képviselők is megjelentek, csak a horvátok maradtak még távol. Becikkelyezik V. Ferdinánd lemondását, a nádorság választását függőben hagyják, míg ezt a méltóságot összhangba nem birják hozni a felelős kormánnyal, a királynak az országgyűlés feloszlatására vonatkozó jogát némileg kiterjesztik. Aztán Deák Ferenc március 28-iki nagy beszéde után megszavazzák a kiegyezést is, a híres XII. törvénycikket. Kossuth Lajosnak Párisból kelt levele, melyben a kiegyezés ellen tiltakozik, mert az a nemzet halálát fogja okozni és melyben Deákot számos jog feladásával vádolja, melyekért 1861-ben oly dicsően küzdött, nagy hatást gyakorolt ugyan, de a többség határozott szándékát, egyszer már véget vetni a törvénytelen és provizórius állapotoknak, meg nem rendítette. A koronázás június 8-án általános öröm és lelkesedés közepette folyt le. Csak a szélsőbal néhány tagja maradt tőle távol. A királyi pár elhatározása, hogy a koronázási honoráriumot a 48-as honvédeknek ajánlotta fel, legszebb jele volt annak, hogy a gyűlölet, harag és gyanu korát a kölcsönös bizalom és megértés kora váltja fel és még az engesztelhetetlenek érzelmeit is szelidítette.

A kiegyezés lényege: az ország függetlenségének elvi fenntartásával, melyet a koronázási eskü is elismert, megadni a dinasztiának mindazt, mi hatalmi állásához szükséges és lehetőleg véget vetni az Ausztriával századok óta békésen vagy fegyverrel folytatott küzdelmeknek. Az országgyűlés közösnek ismeri el a külügyet és a hadügyet, a magyar hadsereget pedig, mely az egész seregnek kiegészítő része, a magyar királynak alkotmányos jogából folyó vezetése és legfőbb igazgatása alá helyezi. A közös ügyek vezetésére közös kormányt rendez be, de a közös parlament minden neme és lehetősége ellen határozottan tiltakozik. A közös költségeket a két állam segédforrásai arányában fedezi (quóta). A két állam törvényhozásának e célra kirendelt bizottsága (delegáció) állapítja meg, külön-külön tanácskozva, a közös költségvetést és felelősségre vonhatja a közös kormányt. Ez a megegyezés nincs időtartamhoz kötve, csak ama feltételhez, hogy Ausztriában is fennálljon az alkotmány. Ennyiben 1867 egyenes örökébe lép 1848-nak.

Kereskedelem és vám tekintetében szövetség jő létre Ausztriával, mely egyelőre 10 évre megállapítja a közös eljárást a külfölddel szemben és a szabad forgalmat a két szövetséges állam közt. A szabad forgalom kétségtelenül nagy hasznára volt a magyar földmívelésnek, mely azóta egyre nőtt intenzivitásban, de lehetetlenné tette az ipar fejlődését és ezáltal a polgári osztály emelkedését. Ez okozta, hogy, noha minden ízében haladó és szabadelvű volt akkor a magyar törvényhozás és fenntartotta a reformkorszak legjobb hagyományait, a társadalom belső alakulása alig változott. A régi arisztokrácia és a főpapság nagyrészt Deák-párti, a köznemesség zöme balközép, Tiszát, Ghyczyt követő, a parasztság még mindig Kossuth szavára esküszik. Ami kispolgárság volt is, elcsenevész egyrészt a forgalmi eszközök javítása által egyre emelkedő osztrák verseny, másrészt a keletkező gyárak hatása alatt. Minthogy pedig igazi középosztály nem jött létre, az ellentét a nagybirtok és kisbirtok közt ismét kiélesedett és a szélsőbal gyakran kezet fogott a földosztás apostolaival.

Mindamellett a törvényhozás munkája serényen és eredményesen folyt a kiegyezés után is. Az országgyűlés megszavazta az államadósság egy része kamatainak elvállalását, méltányosságból. Megszavazta még 1867-ben a zsidók politikai és polgári egyenjogusítását. Az 1868-iki törvényhozást a népiskolai, a vallásügyi, a nemzetiségi és a hadi erőről szóló törvények teszik emlékezetessé. A közös sereghez tartozó magyar csapatokon kívül külön honvédséget is szerveznek és behozzák porosz mintára az általános védkötelezettséget. Közjogilag is fontos a Horvátországgal létrejött egyezmény, mely e tartományt minden lehető joggal felruházza belső kormányzata, az igazságszolgáltatás és közoktatás körében, de azért az állami közösséget fenntartja. Ez az egyezmény fenntartja Magyarország jogát az Ausztria igazgatása alatt maradó Dalmáciára is, de azzal a kikötéssel, hogy az országot visszakapcsolása esetén Horvátországgal egyesítik. Fiume városnak külön autonómiáját is megerősítik, de ezt a kikötőt, melynek fejlesztésére azóta töméntelen összegeket áldozott az anyaország, szorosabb viszonyba hozták Magyarországgal. Andrássy befolyásának sikerült a határőrvidék polgárosítását is keresztülvinni, melynek a Dunától keletre eső részeit az anyaországhoz, a nyugatiakat Horvátországhoz kapcsolták.

KOSSUTH LAJOS.
Nyolcvan éves korában.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Megkezdette működését a delegáció is és mindjárt kezdetén kitűnt az ellentét a régi katonai felfogás és a magyar álláspont között. Ausztriában sem szűnt meg a centralista áramlat. A Reichsrath, melyből a csehek távol maradtak, becikkelyezte ugyan a kiegyezést, de nem szóról szóra, hanem a birodalmi egység lehető hangoztatásával. A hadügyminister is birodalminak nevezte magát és az egységes Ausztria, melybe beleképzelik Magyarországot, névszerint még fennállott. Ezért a baloldal ki is lépett a delegációból és akkor sem tért oda vissza, mikor az uralkodó a birodalom nevét a meglévő közjogi viszonyoknak megfelelőleg Ausztria-Magyarországra változtatta. (1868 nov.)

Deák műve az 1869 tavaszán végbemenő választásoknál kemény ostromnak volt kitéve, de kiállotta ezt a próbát is. A kormánynak azonban a színmagyar kerületekkel szemben nagyrészt nemzetiségi vidékekre kellett támaszkodnia, hol csak a nagybirtok és értelmiség volt magyar. Nem csoda, ha a korteskedés még a 48 előtti mértéket is túlhaladta. Ez egyrészt a parasztság korrupciójára vezetett, másrészt a birtokososztály politizáló részének pénzügyi gyöngüléséhez.

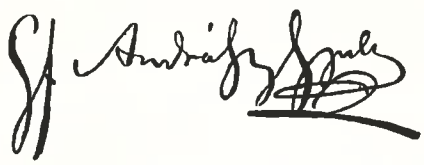
A reformok közül a közigazgatás elválasztása a törvénykezéstől és a bíróságok szervezése volt a legfontosabb. A megye megmaradt, de a közigazgatásra szorult. A bíróság államosítása pedig lényeges változtatást okozott a nemzetiségi törvényben is. Az a municipális bíróságoknál kimondta az anyanyelv jogát, de mivel most már kizárólag csak királyi bíróság volt az országban, a magyar nyelv egy igen lényeges téren vált egyedül uralkodóvá. A magyar igazságszolgáltatás azóta emelkedett egy színvonalra a nyugati államokéval. A közigazgatás ellenben, melyet ezentúl is kizárólag a nemesség vezetett, a városokon és néhány megyén kívül »ázsiai állapotban« maradt, ahogy b. Sennyey Pál jellemezte.

Magyarországnak a világforgalomba vonása és a pénzgazdaságnak kizárólagos uralma csakhamar éreztette káros hatását is. Az abszolut korszak alatt mégis csak aránylag kevés történt a közlekedés fejlesztése dolgában és hazánk ebben a pontban ismét visszamaradt. A mulasztás pótlása, a vasuti hálózat kiterjesztése, Fiumének és Erdélynek Budapesttel összekapcsolása szükséges volt, de a kivitelben sok hiba történt. A családi érdekből kanyarodó »görbe« vasutaknál még rosszabb volt a vasuti engedmények dolgában befurakodó sok visszaélés. Ha koncessziókról volt szó, Deák Ferenc már el sem ment az országgyűlésre. Eszébe jutott, hogy gyermekkorában mennyire szerette a csíkot, de megundorodott tőle, mikor meglátta, milyen piszokban evickél. A baloldal ezen a ponton támadta legérzékenyebben a kormányt. Irányi Dánielnek, a szélsőbal puritánus vezérének, könnyű volt a korrupcióval együtt az egész kormányrendszert is sujtani. Általában a vezetők inkább tudatlanságból hibáztak; közgazdasági kérdésekhez nem értettek, és e hibájukat a maguk hasznára fordították az ügyesek. Nagyúri gazdálkodás folyt: a régi és új érdemeket mindig új állások szervezésével kellett jutalmazni, egy munkájával arányban nem álló hivatalnoksereg kezdte szétfeszíteni a budget kereteit. Amellett egyre több kölcsönt is vettek fel. Nem gondoltak arra, hogy a jó kövér évek után inségesek is következhetnek.

Beust, Bismarck régi ellensége, 1867 óta jó viszonyba lépett III. Napoleonnal, keresve a porosz hatalom megbuktatásának módját. Midőn 1870 nyarán

a porosz-francia háboru kiütött, a monarchia Olaszországgal együtt szövetségben állott Franciaországgal. Tényleges részvételét a háboruban azonban nemcsak a porosz győzelmek akadályozták meg, hanem a magyar kormány közbelépése is. Ha a dinasztia nem mond le végképp régi német pozíciójáról, a központosítás és németesítés kisérletei ismét megújulhatnak. A kormány mindvégig megmaradt e felfogása mellett és ebben támogatta a balközép is, noha az ország közvéleménye mind erősebben nyilatkozott a franciák mellett. A poroszok diadala és a német császárság megalakulása teljesen igazolta Andrássy politikáját (1871).

Ez az átalakulás nagy változásokat idézett elő Ausztria viszonyaiban is. Az addig a Reichsrathban döntő német alkotmánypárt a delegációban mindig lehetőleg csökkenteni akarta a hadi kiadásokat, hisz a quóta szerint Ausztria viseli azok két harmadát. A belőle kikerült »polgárministérium«-nak sikerült ugyan a konkordátum megdöntése, az iskola államosítása, de a nemzetiségek, különösen a csehek kibékítése nem haladt előre. Ezért a császár már 1870-ben közvetítő ministériumot nevezett ki Potocky alatt. Mikor az nem ért célt és mikor a német birodalom vonzó erejétől kellett félteni Ausztria németjeit, a császár gr. Hohenwartot bízta meg a kormánnyal. Ez a Belcredi-kormány megújítása volt. Szlávok, feudálisok és klerikálisok egyesültek a szabadelvű németség ellen. A visszahatás Magyarországon máris érezhető. Horvátországban nyilt lázadás tört ki Kvaternik Eugen alatt, melynek azonban egy csapással véget vetettek. Nagy mozgalom érezhető a szerbek és tótok közt is; a román képviselők már előbb kiléptek az országgyűlésből. Ezért Andrássy szükségesnek tartotta a beavatkozást, annál is inkább, mert a csehek az 1871 szept. 12-iki császári leirat külön államjoguk elismerése mellett oly engedményeket helyezett kilátásba, melyek Ausztria egységét megbontva, a dualizmus helyett trializmust állapítanak meg és így a kiegyezés leglényegesebb részeit veszélyeztetik.

334. ábra. Gr. Andrássy Gyula aláírása.

Deák ugyan úgy vélekedett, hogy Ausztria ügyeibe nem szabad avatkoznunk; majd maguk is jobb belátásra jutnak, »csak igyák meg, mit főztek, ha kiütjük kezükből a poharat, még azt hihetik, nektár volt«. Andrássy azonban ellenvetéseit előadta a királynak, koronatanácsban. Az eredmény nemcsak Hohenwartnak, hanem Beustnak is elbocsátása volt, kinek örökébe Andrássy lépett. Ausztriában ismét az alkotmánypárt jutott uralomra, Magyarországon pedig Lónyay Menyhért lett ministerelnök.

A Deák-párt együtt maradt, bár sokan, Andrássy régi hívei, nem szerették Lónyayt. De a kormánynak tekintélye nagyon csökkent. Az 1872 tavaszán tárgyalásra kerülő választási törvényjavaslatot az e célra egyesült ellenzék »agyonbeszélte«. Ezért a kormány a választásnál minden lehető hatalmi és pénzeszközt felhasznált az ellenzék megtörésére, de sikertelenül. Csernátony az országgyűlésen kijelentette, hogy mikor az ország szegényedik, a kormány elnökének nem szabad gazdagodni. A vád nem volt alapos: a Deák-párt

Lónyay mellett nyilatkozott, de a miniszterelnök mégis lemondott. Utódai, Szlávy József és Bittó István, már csak nagy bajjal bírták helyreállítani a párt egységét, melynek szétfeszítésében Lónyaynak volt nagy része. Deák betegeskedése és elkedvetlenedése oly vezérétől fosztotta meg a pártot, kinek tekintélyét senki sem pótolhatta. Az 1873. évi rossz termés, az ugyanazon évben lesujtó gazdasági válság (Krach), a rossz gazdálkodás — sok millióra rúgott az adóhátralék — az országnak pénzügyi és vele politikai önállóságát is veszélyeztették. Kölcsönt már csak nagynehezen lehetett kapni, akkor is uzsorakamatra.

E szomorú helyzet arra bírta Ghyczy Kálmánt, hogy a közjogi küzdelemről lemondva, a kormányhoz szegődjék. Mint pénzügyminister nagy lelkiismeretességgel, takarékossággal és új adókkal, különösen a fényűzési cikkek megadóztatásával iparkodott segíteni a bajon, de a pártban nem talált kellő támogatást. Alig látszott már kivezető út, midőn Tisza Kálmán az 1875 febr. 3-iki ülésben kijelentette, hogy »nem nagyravágyásból, hanem aggódó hazaszeretetből kész a működés terére lépni«. Pártja legnagyobb része követte őt és a Deák-párt túlnyomó részével megalkotta a szabadelvűpártot (fuzió, 1875 febr. 21). A Deák-párt konzervativ elemei b. Sennyey Pál vezetése alatt külön párttá alakultak. Miniszterelnök b. Wenckheim Béla lett, Tisza mint belügyminister lépett a kormányba, de a választás után, mely pártjának roppant többséget biztosított, maga állott a kormány élére. Deák Ferenc nem soká élte túl pártját. Halála (1876 jan. 26) minden akadályát elhárította az új alakulásnak, melyben vezérével együtt a volt balközép jutott túlsúlyra.

Tiszának tizenöt éven át tartó kormánya a kiegyezés teljes és szinte betüszerinti megtartását vette alapul. Az uralkodó bizalmának megnyerése, a köznyugalom megőrzése voltak a főcéljai, hogy az állapotok már egyszer megszilárduljanak. Ezért mélyrevágó újításoktól lehetőleg tartózkodott. Különös, hogy Magyarország kormánya éppen akkor kezdett letérni a szabadelvüség útjáról, midőn hivatalosan szabadelvünek nevezte magát.

Egész sora a fontos és megoldandó feladatoknak nehezedett különben is az új kormány vállaira. A pénzügyek lassan, de fokozatosan javultak, miben Széll Kálmán pénzügyministernek volt legnagyobb érdeme, ki a 6% aranyjáradék kibocsátásával a magyar hitel előtt megnyitotta Nyugat nagy pénzpiacait. De a török birodalomban beálló felbomlási proceszus nemcsak az oly nehezen helyreállított pénzügyi egyensúlyt fenyegette, hanem a monarchiát is erős próbára tette. A Boszniában és Hercegovinában kitört felkelés már 1875 végén maga után vonta Andrássy diplomáciai közbelépését. A monarchia 1873 óta jó viszonyban állott Németországgal és Oroszországgal, de szövetségese nem volt. Minthogy a török legyőzte Szerbiát, várható volt az orosz beavatkozás, melyet az egész panszláv közvélemény követelt. A magyar közvélemény annál erősebben nyilatkozott meg a török mellett. De a kormány más úton járt. Nem akart háborut Oroszország ellen a barbár török közigazgatás fenntartása végett. Már 1876-ban megegyezés jött létre Reichstadtban, 1877 elején pedig az orosz udvar Boszniát és Hercegovinát odaigérte a monarchiának azon esetre, ha az orosz seregek betörnének Törökországba. Miután a muszka Károly hohenzollerni herceget, Románia uralkodóját szövetségébe kényszerítette, 1877 májusban átkelt a Dunán.

Nehéz most fogalmat alkotni arról az izgatottságról, mely e háboru dramatikus fordulatai idején az egész magyarságot áthatotta. A Székelységben még arra is vállalkoztak, hogy lerombolják az oláh vasutat, az orosz sereg összekötő vonalát hazájával. E vállalatra Anglia még pénzt is adott, de az egészből nem lett semmi. Plevna hősies védelme Oszmán basa által nem bírta feltartóztatni a török birodalom teljes kudarcát. Az oroszok Konstantinápoly kapujáig értek s a san-stefanói békében (1878 elején) Törökországnak le kellett mondania Bulgáriáról és Boszniáról és elismerni Románia és Szerbia függetlenségét. Oroszország ugyan Európában nem nyert török területet, csak román szövetségesétől vette el a Duna torkolatának északi részét, de egy nagy Bolgárország alapítása állandó uralmát jelentette Oroszországnak a Balkán-félszigeten. Ezért Anglia és Ausztria-Magyarország kongresszus elé akarták vinni a békekötés ügyét s miután Németország hozzájuk csatlakozott, létrejött a berlini kongresszus (1878 júl. 12), mely Oroszország vívmányait tetemesen megcsorbította.

A kongresszus Ausztria-Magyarországra bízta Bosznia és Hercegovina kormányzását. A megszállás még 1878 augusztusban megkezdődött, de török részről váratlan kemény ellenállásra talált. Több mint 200.000 embert kellett mobilizálni, hogy ezt az ellenállást legyőzzék. Csak később, elkésve, kötötték meg a portával a konvenciót, mely a monarchia birtoklását elismerte, de épp úgy a szultán szuverén jogát is. Éppen folyt a választás, midőn a Maglájnál tőrbeeső huszárok vesztének híre ért az országba. Tisza maga is megbukott ősi kerületében, Debrecenben, a szélsőbal megszaporodott, a többség megcsappant. Ebből is sokan kiváltak, mert a bosnyák okkupációt nem helyeselték. Az érzelmi momentumokhoz, a megbotránkozáshoz afölött, hogy a magyar is osztozzék egyetlen megmaradt rokona és barátja tetemein, komoly tárgyi okok is járultak. A hadjárat költségei újabb kölcsön felvételét tették szükségessé (60 millió) és Széll emiatt le is tette tárcáját. Azonkívül a szláv elem szaporodása a monarchiában már magában véve is veszélyt jelentett a magyar uralomra nézve és különösen a horvátok szeparatisztikus törekvéseit erősítette. A volt Deák-párt igen tekintélyes része gr. Apponyi Albert és Szilágyi Dezső vezetése alatt mint egyesült (később mérsékelt) ellenzék támadta a kormány politikáját. A szélsőballal szövetkezve oly erőt fejtett ki ez az ellenzék, hogy Tisza többsége 1878 őszén csak néhány szavazatra zsugorodott össze és az ellenzék, mely a 67-es alapon állott, tehát kormányképesnek vélte magát, biztosra vette győzelmét. De Tisza kitartott és pártja, amint a nyugalom helyreállott, újra megerősödött. E kitartással, mellyel a magyar erőt a hatalmi érdek szolgálatába helyezte, azt érte el, hogy az őt sokáig gyanuval néző udvar ezentúl teljes bizalmat vetett belé.

Még előbb is nagy válságon ment át a kormány. Az Ausztriával 1867-ben tíz évre kötött gazdasági szövetség letelőben volt. Tisza kedvezőbb feltételeket óhajtott keresztülvinnni és minthogy az osztrák ellenállást le nem győzhette, lemondott. E lemondást nem fogadta el a király és az ország érdeke legalább a bankügyben érvényesült. Az osztrák nemzeti bank osztrák-magyar bankká alakult át és vezetésére törvényes befolyást nyert a magyar kormány is.

Igy előtérbe lépett a gazdasági kérdés. A szélsőbal megkezdte a küzdelmet az önálló vámterületért és a nemzeti bankért. De a politika terén még Bosznia

uralt. Ennek közjogi helyzetét csak 1880-ban szabályozta a törvény. A két okkupált tartomány a közös kormány igazgatása alatt áll, kormányzása a közös pénzügyminisztere van bízva. De az összes e tartományokat illető közügyekben a közös kormány csak a magyarral egyértelemben intézkedhetik és az okkupált területekre vonatkozó törvényeket egybehangzólag kell hozni Magyarországon és Ausztriában.

A berlini kongresszus okozta csalódás újabb hadi készületbe űzte a muszka katonai pártot. Most már Bismarckban látta az igazi ellenséget. Már régebben folyt az alku Bécs és Berlin közt szorosabb szövetség megkötése végett. Bismarck Bécsben Andrássyval megkötötte a szövetséget. (1879 okt. 8.) Másnap Andrássy elhagyta polcát, melyen oly nagy sikereket ért el. Már midőn hazatért az emigrációból, megjósolta neki Széchenyi: »még megegyezünk Ferenc Jóskával és te léssz a külügyminister«. Ez állásában sem szűnt meg Andrássy a nagyhatalmi és dinasztikus érdek minden istápolása mellett minden ízében magyarnak lenni. Bukását nem a boszniai okkupációnak előre nem látott nehézsége okozta, sem a kongresszuson követett magatartása, mint sokan hitték. Magától tudjuk, hogy a sikeres külső politika előfeltétele gyanánt gyökeres változásokat javasolt a hadvezetésben és szervezésben és ezt nem bírta elérni. Utódai politikáját követték: a monarchia tekintélyének fenntartását a Balkán-félszigeten és az orosz befolyás lehető korlátozását. A német szövetséget nemsokára még erősebbé tette Olaszország csatlakozása. Az Oroszországgal szemben fennálló ellentét néha annyira kiélesedett, hogy ismét háborutól kellett tartani. Különösen 1885—86-ban volt annyira fenyegető a helyzet hogy gróf Kálnoky külügyminister ultimátumot küldött Pétervárra. De a hármasszövetség mindig elég erősnek bizonyult minden más kombináció fékentartására és a békét meg lehetett őrizni. Bosznia Kállay Béni közös pénzügyministernek, Andrássy legkülönb tanítványának igazgatása alatt, az első rázkódások után nagyot haladt. Magyarország pedig minden nagyobb rázkódás nélkül átélte a keleti krizist is, miben kétségtelenül Tiszát illeti a legnagyobb érdem.

335. ábra. Gr. Apponyi Albert.

Nagyobb változást okozott a bosnyák okkupáció Ausztriában. Az alkotmánypárt különösen pénzügyi okokból ellenezte az erélyesebb külső politikát. Ezért a császár már 1879-ben új békítő ministériumot nevezett ki gr. Taaffe alatt. Az ausztriai kormány aztán lassankint mindinkább közeledett a szlávokhoz. A csehek visszatértek a Reichsrathba; a németek többsége elveszett. Azóta a lengyelek csatlakozása döntött a körülbelül egyenlő erejű két nagy párt kormányképessége fölött. Ez Ausztria belső ügye, de nem szabad feledni, hogy Andrássy

s Deák a német és szabadelvű párt uralkodásához kötötték a kiegyezés békés működését. Ez az előfeltétel pedig 1880 óta megszűnt és többé nem volt helyreállítható.

Míg Ausztriát mind élesebbre váló pártküzdelmek sorvasztották, Magyarország a megpróbáltatás első évei után nyugodtan haladt a konszolidáció felé. 1878-ban létrejött a büntetőtörvénykönyv, Csemegi Károly műve. 1881-ben újra nagy többséget nyert Tisza, melyet nagy ügyességgel és engedékenységgel bírt összetartani. 1885-ben megvalósult a főrendiház reformja. 1886-ban a közigazgatás reformját vitték keresztül, igaz, hogy alig változtatva a a megyei igazgatás rákfenéjén, a nexuson és protekción, de legalább megállapítva a felelős kormány törvényes befolyását az önkormányzatú helyi hatóságokban is. Már előbb, Tisza kormánya kezdetén, végbement a helyhatóságok egyenletesebb felosztása és kikerekítése (1876). E szabályozásnak esett áldozatául a szászok földjének külön igazgatása. A Királyföldet megyékre osztották, a szász ispánság Szeben megye főispánjának lett címe. A szászok, addig minden kormány hű támaszai, ekkor kezdtek a többi nemzetiségekkel egy követ fúni és egy részük telelármázta Németországot, hogy a magyar barbárság véget vetett »egyetemüknek«.

Tisza kormánya a birtokos köznemességnek volt szinte monopóliuma. Az arisztokráciával és a konzervativokkal csak a főrendiház újjáalkotása után békült ki. A földbirtokos érdek mindenben döntő volt; a korcsmázási jogot, melyet, mint a »veszett fejsze nyelét«, 1848-ban meghagytak a földesuraknak, most több száz millión váltotta magához az állam. Mindamellett a békés állapotok következtében egyre fejlődött, gazdagodott az ország és megfizette az egyre növekedő adókat is. 1888-ban helyreállott a pénzügyi egyensúly, miben Wekerle Sándor pénzügyministernek volt főérdeme. Bizonyos, hogy Magyarország e kormány alatt nagyot haladt és hogy a művelődés érdekében is sok történt, mert legalább magának Tiszának volt iránta érzéke.

Tisza tekintélye és hatalma annyi győztes vita és küzdelem után szinte tántoríthatatlannak látszott. Fenn és alant egyaránt biztosan állott. Még a katonai kérdés, a régi osztrák tiszti szellem fellázadása a magyar alkotmányosság ellen (Janszky-ügy, 1886) sem ingathatta meg. A király kijelentette, hogy a hadsereg nem politizálhat és más politikája nem lehet, mint a »legfőbb hadúré«, aki a meglevő alkotmányos intézményeket fenn akarja tartani. Magyarország jelentőségének erősebb kidomborítására szolgált, hogy 1889 óta a közös intézményeket nem cs. királyiaknak, hanem cs. és királyiaknak nevezik.

Mindez azonban nem elégítette ki az egyre jobban ébredő közvéleményt. Ez két irányban éreztette befolyását. Egyrészt keveslette azt a jogot, melyet Magyarország a kiegyezés által kivívott. A hadseregben és a diplomáciában szerinte nem érvényesülhetett eléggé a magyarság és különösen az elsőnek hagyományos szelleme és németsége a nemzetiségi mozgalmakkal szemben sem engedett elég teret a magyarosításnak. Hogy úgy mondjuk, megváltozott a történeti perspektiva. Az átalakulás hősei közül már csak Kossuth hatott a képzeletre; Deák és Széchenyi lassú és biztos működése a szabadság rajongó apostolának tisztelete mellett elhalaványult. Másrészt a nemzeti állam kiépítése nagy refor-

mokat követelt minden téren. A közigazgatás államosítása, melynek különösen Grünwald Béla volt hirdetője, egyik főkövetelése lett a mérsékelt ellenzéknek, mely emellett a nemzeti jelvények elismerését is követelte a hadseregben és a diplomáciában.

Az egyház és állam viszonyainak rendezése is mind sürgetőbbé vált. Deák Ferenc utolsó nagy beszédjében (1873 júl. 18) végső célnak a »szabad egyház a szabad államban« elvét jelölte ki. Azt kívánta, hogy a katholikus egyház is nyerjen autonómiát és ezt illetőleg az állam csak azt állapítsa meg, milyen ne legyen. Az egyházi vagyont illetőleg el kell választani azt, mit kulturai célnak szántak, attól, mi szorosan véve egyházi. Mindebben azonban a legnagyobb óvatosságot tartotta szükségesnek. A szélsőbal különben is fenntartotta radikális hagyományait és évenkint indítványozta a kötelező polgári házasságot.

Tisza közjogi tekintetben konzervativ maradt, de megértve az idők jeleit, a belső kormányzás minden terén nagy alkotásokhoz fogott és munkatársait is aszerint válogatta meg. 1883-ban törvényt hoznak a középiskolákról, lehetőleg érvényesítve az állami érdeket a felekezeti intézetekben is. 1884-ben Baross Gábor megalkotja a zónarendszert és a magyar állam egymásután magához váltja a magánvasutakat, úgy hogy mint t a legnagyobb hálózat birtokosa, célszerű tarifapolitikát folytathat. 1886-ban az országgyűlés tartamát meghosszabbítják öt évre, mi a horvát tartománygyűlésnél ugyanezt a változtatást vonta a maga után. A pénzügyek terén végbemegy a kölcsönök egyesítése, a járadék kamatának 4%-ra leszállítása. 1888-ban Szilágyi Dezső belépett a kormányba, mi az állami közigazgatásnak és az interkonfesszionális kérdések rendezését jelentette.

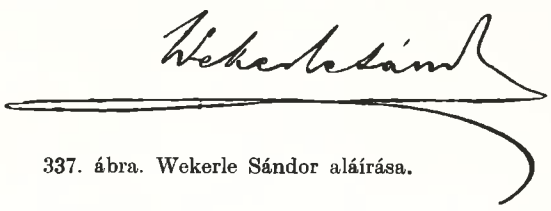

336. ábra. Baross Gábor.

A véderőről szóló javaslat, melyben Magyarország jogát évenkint megállapítani az ujoncjutalékot nem látták eléggé kidomborítva, az egész ellenzék egyesüléséhez és erős támadásához vezetett, melyet utcai tüntetések is kisértek. A javaslatot, melyet gr. Andrássy Gyula is ellenzett, csak átdolgozott formában lehetett keresztülvinni. Tisza, kinek személye volt minden ostrom célpontja, még ennek is ellenállott. De midőn arról volt szó, hogy az új honossági törvény által Kossuth elveszti magyar polgárjogát, újra kitört a vihar. Tisza e vihar lecsillapítására kijelentette, hogy az a férfiú, aki annyi magyar város díszpolgára, ezentúl is magyar polgár marad. Hanem ez értelmezésével ministertársai nem értettek egyet. 1890 tavaszán lemondott.

Utóda gr. Szápáry Gyula kezdettől fogva ki volt téve az ellenzék nyilt és Tisza hívei titkos támadásának. A közigazgatás államosításának javaslatából csak az első cikk, az elvi kijelentés lett törvény. Ezt is visszavonták 1906-ban. Az ellenzék minden árnyalata egyesült ekkor is az agyonbeszélésben. Még sokkal nagyobb nehézséget okozott az egyházi kérdés. Gr. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi

minister az 1868-iki vallástörvény végrehajtására megkövetelte, hogy azok a papok, kik más felekezethez tartozó gyermeket írnak be anyakönyvükbe, értesítsék erről az illető felekezet lelkészét és a rendelet ellen cselekvőkre bírságot rótt ki. (Elkeresztelés.) Ez különösen a katholikus papság körében nagy izgatottságot okozott és határozott ellenállást idézett elő. Ekkor történt, hogy az addig mindig ultramontánnak tekintett gr. Apponyi Albert 1892 május 27-iki beszédében radikális egyházpolitikai programmot fejtett ki. A lelkiismeret és vallásszabadság elvének teljes érvényesülését követeli: a katholikus autonómiát, a zsidó felekezet befogadását és a családi és házassági jog állami rendezését. E beszéd következtében a ministerelnök kész volt törvényjavaslatot beterjeszteni a fakultativ polgári házasságról. Ministertársai azonban Szilágyi Dezsőhöz csatlakoztak, ki már régebben is a kötelező polgári házasság mellett foglalt állást és e konfliktus maga után vonta gr. Szápáry távozását, ki aztán is kitartott felfogása mellett.

337. ábra. Wekerle Sándor aláírása.

A kormány élére Wekerle Sándor lépett. Programmját, az egyházpolitikai reformot mindjárt munkába is vette, de csak nagy küzdelmek után bírta megvalósítani. Egy ideig úgy látszott, mintha gr. Apponyi csatlakozása a kormányhoz segítené legyőzni az összes nehézségeket, de ez a csatlakozás nem sikerült, mert Apponyi katonai követeléseket támasztott. A mérsékelt ellenzék, most már nemzeti párt, a fakultativ polgári házasság mellett küzdött, hozzá csatlakoztak a szabadelvű pártban nagyon számos konzervativ elemek is. Viszont a szélsőbal, Eötvös Károly és Justh Gyula vezetése alatt, Kossuth egyenes felszólítására, a kormányt támogatta. A képviselőházban így biztosítva volt a többség, de ez a szövetség a függetlenségi párttal amennyire megerősítette Wekerle kormányát az országban, annyira gyanussá tette az udvari körökben. Udvar, főpapság, főnemesség, nemzetiségek mind egyetértettek a reform megbuktatásában. A király egy ideig ingadozott, de midőn látta, hogy a magyarság nagy többsége óhajtja a reformot, beleegyezését adta hozzá.

Még tartott az egyházpolitikai küzdelem, midőn Kossuth Lajos halála (1894 márc. 20.) gyászba borította egész Magyarországot. A kormány hivatalosan nem vett részt a temetésben, de Budapest főváros hazahozatta a nagy száműzött tetemeit és legalább félmilliónyi ember követte Kossuthot utolsó útján, midőn Jókai Mór remek beszéde szerint »révparthoz tért a gálya«. A nemzeti érzésnek ez az őszinte, bár éppen nem illojális megnyilatkozása még jobban meggyöngítette Wekerle kormánya állását. Midőn a felsőház néhány szótöbbséggel visszavetette a reformot, a ministerelnök nem vihette keresztül új főrendi tagok kinevezését a többség megváltoztatása végett és lemondott (1894 júl.). A király elfogadta a lemondást és gr. Khuen horvát bánt jelölte ki utódjának. Ezt azonban a szabadelvűpárt nem akarta elfogadni, mert nem parlamentáris oly ministériumot, melynek többsége van a képviselőházban, a főrendiház leszavazása miatt elbocsátani. Igy Wekerle ismét kormányra jutott, de gr. Csáky, az egész bonyodalom igazi előidézője, már nem volt tagja kabinetjének. A főrendiház oppozició-

I. FERENCZ JÓZSEF.
(A millennium ünnepén.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

jának megtörésére célzó több sikertelen kisérlet után Wekerle újból lemondott (1895 jan.); utóda b. Bánffy Dezső, a képviselőház elnöke lett. Neki sikerült az egész egyházpolitikai reform keresztülvitele; a főrendiház meghajlott a »pairschub«, az új főrendek kinevezésének lehetősége előtt. Bánffy minden izében jó magyar, emellett egyaránt ravasz és erőszakos, amint a szükség követelte, rég nem élvezett tekintélyre emelte a magyar kormányt. Politikája abban állott, hogy a magyarság fejlesztése a királlyal egyetértésben és ne az ellen történjék és e téren kétségtelenül nagy eredményeket ért el. Az 1896-iki ezredéves ünnepély teljes egyetértésben mutatta királyt és nemzetet és a kiállítás képét nyujtotta Magyarország haladásának a kiegyezés óta.

Ez az egyetértés dinasztia és nemzet közt nemzeti gyásszá tette Rudolf trónörökösnek tragikus halálát (1889 jan. 30.) és Erzsébet királynénak egy anarchista tőre által való meggyilkoltatását (1898 szept. 10.). Midőn pedig 1892 jun. 8-án Ferenc József koronázása huszonötéves fordulóját ünnepelte, midőn aztán a millennium ünnepén 1896 jun. 8-án fennkölt szavakkal fejezte ki e nemzet történetével és törekvéseivel való lelki megegyezését, örömben uszott az ország.

Nagy sikere volt Bánffy politikájának az is, hogy midőn Agliardi pápai nuncius Magyarországon is agitálni kezdett az egyházi reformok ellen és Kálnoky külügyminister nem akarta megtenni a kellő lépéseket Rómában az ilyen illetéktelen beavatkozás ellen, a magyar ministerelnök megmaradt, a különben nagyon kiváló külügyministernek pedig mennie kellett.

Mindez a parlamentáris elvnek volt kifolyása és érvényesülése. Az 1867 óta fennálló képviselőházi többség, mely előbb Deákot, aztán Tiszát vallotta vezérének és mely mégsem volt egészen önállótlan az egyes kormányférfiakkal szemben, mint a nemzet többsége bizalmának alkotmányos letéteményese, képes volt nem csupán a belső politikának irányt adni, hanem még internacionális kérdésekben is éreztetni befolyását. Ez a többség adja a hatalmat és így nem csoda, ha sok más tekintetet alárendelnek annak, hogy ez a többség együtt maradjon. Annál is inkább, mert hisz a hivatalos felfogás szerint nincs kormányképes ellenzék, tehát egy baloldali többség alkotmányos válságra vezet. Az egyes kormányok addig is többé-kevésbbé felhasználták hatalmuk eszközeit a többség együtt tartására és csak Wekerle alatt volt »tiszta választás«. Bánffy az 1896-iki választásban az erőszak és korrupció minden eszközét felhasználta, különösen a nemzeti párt megsemmisítésére. E párt decimálva tért vissza és bosszút lihegett. Ha az ország közvéleménye nem nyilatkozhatik szabadon, a többség nem igazi képviselete a nemzetnek. E tétel alkalmazásával már 1897-ben megkezdődött az obstrukció. A gazdasági kiegyezés az osztrák pártbonyodalmak miatt függőben maradt; az egyezség nem volt megköthető. Tényleg máris provizórium állott be. Ezért az ellenzék, megtudva, hogy az 1898-iki ischli tanácskozásokban Lukács László pénzügyminister 10 évnél hosszabb terminusra is kész megkötni az alkut, csakhogy azt már egyszer kedvező feltételek alatt bevégezhesse, Horánszky Nándor vezetése alatt a budget tárgyalásánál megkezdette az ostromot a kormány ellen. Beható vitán kezdte, majd, mikor már elmult a törvényes terminus, melyen belül még az évben fel lehetett volna oszlatni a

házat, nyiltan obstruált. Szilágyi Dezső, a ház elnöke és az alelnök lemondtak, hosszú időn át Madarász József mint korelnök vezette a tanácskozásokat. Hodossy Imre a kormánynak vád alá helyezését indítványozta. Tisza ellenben, hogy a kormány budget nélkül is kormányozhasson, a szabadelvűpárttal elfogadtatott egy oly indítványt, mely szerint a párt eleve is biztosítja a kormánynak az indemnitást (Lex Tisza). Ez épp oly kevéssé felelt meg a parlamentarizmusnak, mint az obstrukció. Ennek sikerült törvénytelen állapotba kergetni a kormányt és az országot (1899 jan. 1. Exlex). Igy tette tönkre maga a magyar parlamentarizmusát; így semmisítette meg a többség elvét; így vált bizonytalanná a nemzeti akarat törvényes kifejezése, vagyis az egyetlen tényező, mely Magyarország államiságát fenntarthatta.

A kisebbség a parlamentáris béke helyreállítása fejében Bánffy fejét követelte. Nemcsak akadályozott, hanem így egyenes befolyást is gyakorolt a kormányalakításra. Nem csoda, ha azóta voltaképp a minoritás uralkodott. Széll Kálmán kormányrajutása, a nemzeti párt belépése a szabadelvűpártba éppen minden iránynak szabadjára hagyását, minden határozott akarat kerülését jelentette. Nem is lehetett más vége, mint az obstrukció, melynek jegyében született. Megbukott, mihelyt a katonai kérdések felmerülése nemcsak a függetlenségi pártot szólította ellene táborba Kossuth Ferenc alatt, hanem a volt nemzeti pártot is Apponyi alatt.

Abban az ideiglenes kis házban a Múzeum mellett, melyet 1861-ben berendeztek képviselőháznak, negyven éven át Európaszerte tisztelt tanyája volt az igaz alkotmányosságnak. Mihelyt az új, nagy fényűzéssel készült palotába költözött a parlament (1901), botrány érte a botrányt. Minő ellentét a környezet és a lélek közt!

Mi azóta történt, még nem érett meg történeti előadásra.

Végszóul csak egy megjegyzést legyen szabad tennem jelen fejlődésünkről.

Minden haladás Magyarországon Sz. István, sőt tán Árpád óta felülről indult meg. Észben és erkölcsben magasabban állók magukkal bírták ragadni a nemzetet még reá nézve terhes anyagi és szellemi áldozatokra is. Ha e vezetés hiányzik, anarchia, visszaesés áll be. Oly anarchia, mely előbb-utóbb idegen befolyás meggyökerezésére vezet. A történeti folytonosság, melyre az intézményekben oly nagy sulyt helyeznek, a társadalomban nincs meg. Nem is lehet, mert az nem fejlődött egyenletesen, hanem a kulturának legkülönbözőbb fokait egyesíti magában. Az utolsó évtizedben történtek azt bizonyítják, hogy a nemzet még mindig felső vezetésre szorul, magától még nem bírja követni azt, mi javára válhatik.

Ennek pedig igen mélyreható az oka. A XIX. század küzdelmeinek végső célja egyrészt végét vetni az örökké ismétlődő összeütközéseknek Ausztriával és a dinasztiával, másrészt egy rendi és felekezeti ellentéteken felülemelkedő igazi nemzeti kulturát teremteni. Ez a kettő egyaránt feltétele a békés haladásunknak. Közjogilag kötve vagyunk: műveltség dolgában szabad a kezünk.

Jövőnk attól függ: mire, mikép használtuk fel ezt a szabad kezet.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Aachen 227.
-i béke 566.
Aba-Ujvár 83.
Abaúj megye 164.
Ábák 44, 79, 174, 184., 195.
Abdi basa 507.
Absolon Dániel 509.
Abszolutizmus 487, 683, 698, 705.
Adalbert 60.
Ad Medias 6.
Adminisztráczió 226.
Adminisztrátor 642.
-i rendszer 648.
Adományozás 138.
Adopció 231.
Adó 372, 538, 567, 572, 611.
-emelés 606.
és vámügy 328.
-mentes 144.
Advent 230.
Aeneas Sylvius 306, 307.
Agathyrisek 2.
Agyagfalvi gyűlés 441.
Ajándék 265.
Akszamith 302, 308.
Alánok 26, 44.
Albánia 369.
Albánok 512.
Albert **osztr.** herceg 179, 286, 367.
Alboin 14.
Albrecht **szász-tesseni** herceg 572.
Alföld 578.
Ali budai basa 411.
Alispán 349, 427.
Alkotmány 480.
Allodium 103.
Almási 99.
Almásy Ignác gróf 613.
Almus 29.
Alvinczy Péter 472.
Amadé savoyai gróf 225.
Amnesztia 505, 624.
Ampringen János Gáspár 469.
Anabaptisták 435.
Ancona 355.
Andrássy Gyula gróf 677, 679, 700, 701, 703, 706.
Angelos Izsák 127.
Angol egyetem 228.
ifjászok 219.
Anjou-ház 239.
-i Károly 172.
-k 230, 235.
Auna 383.
Apaffy Mihály 483, 509.
Apponyi Albert gróf 708, 709.
György 625, 642, 694, 699.
Péter 323.
Apulum 6.
Aquileja 4, 13.
Aquincum 5, 13.
Arad 666, 678, 681, 683.
-i gyülés 116.
Arany 201, 229, 268.
-bulla 144, 210, 235, 324.
Ardzsis 196.
Arisztokrácia 578.
Armalisták 258.
Arnulf 36.
Arrabona 6.
Aspremont 544.
Asztrológia 226.
Asztronómia 226.
Attila 12.
Augsburg 48, 55.
Augustus császár 4.
Aulich 674, 682.
Aurelianus 7.
Ausztria 171, 174, 176, 305, 344, 566, 629, 660.
-Magyarország 705.
császárja 600.
-i császárság 673.
Avar telepek 40.
Avarok 14, 16.
Aversa 207, 208.
Avignon 190, 207, 208.
Ácsi csata 681.
Ádám mester 370.
Ágyú 274, 293.
Állam **235**.
-i szeminárium 585.
szükséglet 382.
-tanács 583.
Állandó hadi adó 555.
Álmos 41, 94, 98, 113, 115.
Álmosd 457.
Árpád 29, 37.
Árpádok 229, 230, 235.
Árúmegállítási jog 262.
Árvamegye 164.
Árvák 279.
Babona 137, 230.
Bach-korszak 686, 688, 689.
Sándor 662, 687, 688, 691.
Baja 330.
Bajazid 244.
Baján 14.
Bajorok 16.
Bajorország 46, 54.
Bajor örökösödési háború 580.
Bakács Tamás 366, 367, 377, 378, 383.
Bakonybél 63.
Balassa Bálint 438.
Imre 399.
Menyhért 415.
Balghari 156.
Balkán félsziget 133.
Balogh János 621.
Bandériumok 427.
Barbarossa 121—130.
Barbárok 7.
Barbárság 239.
Barcaság 142.
Barcsay Ákos 483.
Barkalas Mihály 37.
Barkóczy prímás 575.
Baross Gábor 711.
Baskír 29.
Bassaráb Iván 204.
Bato 4.
Batthyány Ferenc 470.
József 573.
Kázmér gróf 636.
Lajos gróf 568, 649, 681.
Batu 160, 162, 163.
Batudzsina 510.
Bazarád 196.
Bábolna hegye 283.
Bádeni Lajos 510, 512.
Bácsi püspök 63.
Bánffy Ágnes 574.
Dezső báró 713.
Dénes 497.
János gr. 647.
Miklós 331.
Báni tábla 558.
Bánk bán 142.
Bánság 560, 580, 589.
Bártfa 202, 262, 316.
Báseli zsinat 286.
Báthory Anna 433.
Boldizsár 446.
Endre 383, 449.
Gábor 466.
István 379, 384, 440.
István vajda 343.
nádor 386.
Zsigmond 442, 446, 451, 450.
Zsófia 476, 488.
Beatrix 168, 341, 343, 365, 367, 372.
Bebek 216.
Beckensloer 342.
Bekényi Tamás 347.
Belcredi-kormány 706.
Richárd gróf 700.
Belcz 216.
Belga felkelés 589.
Belgiojoso Jakab gróf, 455.
Belgrád 292, 396, 510, 512, 562, 556.
Belus 82.

Bem 667, 669, 673.
Beneficium 102.
Bercsényi Miklós 544.
Beregi egyezség 156.
Berengár 46.
Berengár II. 52.
Beriszló Péter 384.
Berlini kongresszus 708, 709.
Berthold 142.
Bertrand de la Broquière 254.
Berzeviczyek 195.
Berzsenyi Dániel 609.
Besenyők 26, 38, 82, 91, 149.
Beszterce 161, 264, 266i 306.
Besztercebánya 266, 464, 472.
Besztercei szójegyzék 229.
Betelepítés 559.
Bethlen Gábor 466, 470, 472, 474, 475.
István 476.
Bettini Galvano rektor 229.
Bevándorlás 626.
Bezerédj Imre 547.
István 636.
Bécs 74, 176, 181, 228, 267, 319, 332, 344, 367, 396, 472, 503, 657, 666.
Bécsi bank 605.
béke 460, 561.
diákság 651.
politika 486.
Bécsújhely 344, 374, 543.
Béke 342.
-kora 489.
-párt 672.
Békés Gáspár 416, 440.
megye 560.
Béla I. 84. II. 115, 116, 124, 126, 130. 150. III. 171, 172.
Béla IV. 154.
herceg 172.
király 161, 162, 164.
névtelen jegyzője 157.
Bél Mátyás 575.
Bélus 116.
Bihar 63.
megye 372, 382.
-vára 40.
Bihács 209.
Bíráskodás 428.
Birodalom függetlensége 592.
Bíróság 226, 235.
Bírósági szervezet 199.
Birtok 64.
-adományozás joga 381.
Bismarck 675, 690, 698, 709.
Bitang jószág 95.
Bittó István 707.
Blandrata György 434.
Blick 691.
Boccasini Miklós 187.
Bocskay István 448, 456.
Bocskoros 639, 640.
Bogát 50.
Bogdán 222.
Bogomil 221.
Boldizsár 444.
Boldogasszony 72.
Boldogságos szűz tisztelete 256.
Boleszló 132.
Bolgár kereskedők 44.
Bolgárok 15, 150, 171.
Bologna 228, 229.
Bonaparte Napoleon 601.
Bonfini Antal 356.
Bonifác pápa VIII. 186.
IX. 251, 255.
Borbála 285.
Borbély György 448.
Borics 113, 116, 117, 119, 120.
Bormérték 267.
Bornemissza János 383.
Boroszló 332, 336.
Borsa 556.
Bors ispán 115.
Bosnyák király 324.
Bosnyák okkupáció 708, 709.
Bosznia 120, 134, 154, 221, 222, 323, 369, 371, 510.
Boszorkányok 103.
Böjt 66, 230.
Bölcsészet 228.
Botond 52.
Bottyán János 510.
Brodarics István 391.
Brandenburg 276.
-i György 383.
Brankovics György 274, 290, 297, 303. 510.
Branyiszkó 671.
Brassó 202, 263, 272, 321, 451, 466.
Brenta 46.
Brescaii hiéna 677.
Bretiszláv 74, 79.
Bréma 48.
Brigetió 6.
Bronzkorszak 1.
Brunó 57.
Búcsulevél 156.
Buda 178, 188, 227, 240, 243, 262, 267, 269, 276, 315, 321, 393, 396, 399, 452, 507, 566, 590, 597.
elveszte 402.
-i jogkönyv 264.
-i krónika 356.
vára 304.
városa 281.
Budapest 586.
Budget 645.
Bukovina 580.
Bulcs, Bulcsú 52, 54, 55.
Bulgária 51, 56, 134, 220.
Bulla 229.
Buol gróf 690.
Burgundi herceg 296.
Busbequ 417.
Buzilla 98.
Cambridge 228.
Candalei Anna 373.
Canossa 91.
Capistrán János 309, 310.
Carafa 509.
Carnuntum 6.
Carolina resolutio 559.
Carrara Ferenc, Pádua ura 218, 225.
Carrillo Alfonzó 444.
Castaldó 408.
Castrióta György 295.
Cattaro 238.
Cavour 690, 692, 694, 696.
Centralista áramlat 705.
Cenzura 599.
Cenzus 654.
Cesarini Julián 296.
Cesinge János pécsi püspök 265, 330.
Cettini gyűlés 398.
Céh 229, 262.
Céhrendszer 522.
Chioggia 225.
Chrobry Boleszló 73.
Chussal 46.
Cigányok 321, 389.
Cille Hermann 246, 252.
Cilley Ulrik 290, 301, 303, 305, 307, 308.
Cilicium 230.
Ciszterciták 122, 131, 354.
Clissa 162.
Cluny 71.
Confoederatio 548.
Contarini 225.
Cromwell Olivér 481.
Curia 199.
Cusa bíbornok 327.
Custozza 622, 701.
Cyrillus 39.
Csaba 44.
mondája 24.
Csanád 40, 70, 82, 161.
-i püspök 63.
Csatarend 33, 34.
Csák Máté 176, 183, 185, 190, 194, 195, 196.
Csákok 174.
Csáktornya 418, 421.
Csáky Albin gróf 711, 712.
Csángók 524.
Csányi László 665, 682.
Császári katona 453.
Csász. és kir. hadsereg 555.
Csehek 323.
Csehország 328, 472.
Csehországi kath. rendek 331.
Cseh rablók 301.
Cseklész 236.
Csele mocsár 392.
Csemegi Károly 710.
Cserei Mihály 494.
Cserhalom 88.
Csernátony 706.
Csernovics Arzén 510.
Cserny Jovan 398.
Csóka 243.
Csóri János vajda 457.
Csupor Pál bán 272.
Csucsai szoros 671.
Czikádor 292.
Cziráky Antal gróf 620, 623.
Czobor Márton 328.
Dal 72.
Dalemmezok 46.
Dalmata sókivitel 225.
Dalmácia 93, 100, 114, 124, 126, 130, 218, 225, 231, 274, 336, 460.
Damjanich János 666, 669, 681, 682.
Dandár 280, 370.
Dácia 588.
Dák 4.
Dávid Ferenc 434.
Deák Antal 618.
Ferenc 624, 637, 639, 648, 663, 690, 695, 697, 702, 705, 707.
-politika 700.
-nyelv 229.
Debrecen 105, 254, 417, 431, 506, 529, 672.
Debreceni Dózsa 196.
Decebalus 5.
Decretalis eskü 559.
Delegáció 704.
Dembinszky 679, 669, 672.
Dengezikh 13.
Deres 587.
Despota 371.
Dessewffy Arisztid 682.
Aurél gróf 626.
Emil 693.
Décsy Sámuel 609.
Délszláv birodalom 228, 237.
Délvidék 237.
Dénes nádor 124, 159.
Dévai Biró Mátyás 432.
Dézsma 145, 284, 430, 469.
Diakovári béke 244.
Dinasztia 230, 231.
Diplomácia 227.
Dlugosz 226.
Dobó István 408, 413.
Dobozy Mihály 403.

Dobzse László 367.
Doge 225.
Dogma 228.
Dohány 635.
Doktor 228.
Dolha 545.
Dolmány 267.
Dominium 235.
Doria Lucián, velencei admirális 225.
Dózsa György 378.
Dömös 88, 113.
Drakul vajda 298.
Draskóczy György 488.
Draskovics János 479.
Miklós 533.
Draskovits kalocsai érsek 467.
Drágffy Bertalan 362.
Tamás 348.
Dreissa 6.
Drinápolyi fegyverszünet 421.
Drohobycz 216.
Druget 196.
Dualizmus 555, 702.
Dugovics Titusz 309.
Dukas Mihály 90.
Duna 170.
-i confoederatio 700.
Durazzó 218.
Durazzói Károly 207, 208, 225, 239, 237.
Dusán szerb cár 217.
törvénykönyve 217.
Dzsila 26.
Dzsingisz khán 156.
Ecilburg 130.
Ecsedi Báthoryak 458, 476.
Eger 63, 301, 448, 461, 585.
Egerváry László 368.
Egri nők 413.
Egyetem 355, 577, 656.
Egyforintos adó 332.
Egyház 97, 101, 130, 226.
zászlótartója 220.
Egyházi bíráskodás 354.
fegyelem 96.
irodalom 229.
javak 436.,
jog 228.
kongresszus 591.
szakadás 275.
vagyon 101, 123, 125, 585.
Egységes nemesi rend 211.
Eiczinger Ulrik 305.
Ekbert 142.
Ekebontó Borbála 285.
Elkeresztelés 712.
Ellenállás joga 146.
-i záradék 532.
Ellenzék 237.
Elsőszülött örökös joga 531.
Endre I. 80, 82, 84.
II. 132, 135, 179, 180, 206, 207, 235.
Enyedi szerződés 407.
Eötvös József báró 626, 465, 686, 703.
János 289.
Károly 712.
Eperjes 202, 367, 428.
Erdély 68, 91, 130, 189, 200, 282, 283, 321, 330, 397, 458, 466, 506, 508, 546, 658, 667, 668.
bukása 481.
meghódolása 520.
önállósága 405, 483.
visszacsatolása 409.
Erdélyi kancellária 586.
királyság 405.
sereg 490.
szászok 148, 205, 628.
Erdő elve 128.
Erdőd 433.
Erdődy Tamás 445.
Eretnekség 228.
Erkölcs 228.
Erneszt 366.
Erős Ágost 513.
Erőszakoskodás 322.
Erőszakossági esetek 428.
Erzsébet 141, 173, 226, 231, 237, 238, 240, 291, 691.
királyné 203., 206., 700, 713.
Esküdtek 349.
Estei Ferdinánd 646.
Hippolyt 355.
Esztergom 63, 104, 127, 130, 162, 185, 188, 334, 549, 505.
-i érsek 130.
Esterházy 478, 561, 664.
Dániel gróf 480.
Károly 573.
Miklós 474.
Móric 696, 700, 817.
Pál 500, 533.
Esterházyak 470.
Eszék 666.
Ezredek 580.
Ezredéves ünnepély 713.
Etelköz 29.
Eugen 548, 561.
Euzem 99.
Ezüst (frisaticus) 201, 268.
Exlex 714.
Építészet 358.
Érintkezési miniszterium 656.
Érsek 239.
Érsekujvár 458, 506, 546.
Fáy 160.
Februári pátens 700.
Fegyveres ellenállás joga 210.
Fegyverneki László 236.
Fehérhegyi csata 472.
Fehér ló 25.
Fejéregyházi csata 680.
Fejér lovag 294.
Fejérvár 72, 84, 164, 239, 396, 445, 510.
Feketehalom 172.
Fekete légió 338.
Felekezeti gyűlölet 491.
Felségsértő 66.
Felsőbüki Nagy Pál 602.
Ferdinánd I. 383, 386, 394, 397.
II. 470, 471, 472.
III. 474, 481.
V. 649, 668.
király 431.
V. lemondása 703.
Ferenc lother. 567, 597.
I. 620.
csatorna 610.
József 663, 667, 668, 693, 694, 696, 698, 700, 675, 701, 703.
József főherceg 657.
József trónfoglalása 676.
Károly főherceg 658, 667.
király (francz.) 390.
Festetics György 610, 703.
Pál 572.
Festőmester 359.
Financia 269.
Finta nádor 178.
Firenze 225.
-i krónika 231.
Fischa 117.
Fiscus lappangó joga 210.
Fiume 580, 704.
Flandriaiak 122.
Flórenc 219, 340.
Flotta 225.
Fogadalmi ajándék 231.
Fogaras 196.
Fogyasztási adó 538.
Font 267.
Forgách Zsigmond 466.
Forgács Balázs 240, 241.
Ferenc 462, 468.
Miklós 591.
Simon 547.
Zsigmond 470.
Főiskola 228.
Főispán 558, 587, 641.
Földbirtokos 103.
Földesúri jog 487.
Földhöz kötöttség 380.
Föld értéke 138.
Földkóstolás 686.
Földmérés 588.
Földmívelés 64.
Földváry Károly 674.
Főnemesség 440, 635.
Főpap 72, 227.
Főpapi rend 227.
Főpapság 236, 464, 571.
Főrendiház 619, 653.
Főurak 349, 610.
Francavilla 123, 162.
Frangepán Kristóf 164, 384, 393.
Frank 38.
Frankfurt 661.
Frankfurti Bundestag 689.
nemzetgyűlés 675.
tanácskozás 698.
Frankok 15, 122.
Fráter György 399, 401, 405.
Freisingi Ottó 117, 119.
Fridrik I. 127.
II. 292, 319, 331, 336, 344,
Nagy 563, 566, 589.
herceg 162, 168.
római király 294.
Fuggerek 374, 388.
Futak 310.
Futó nemes 418.
Független kancellária 558.
ministerium 653.
Fülek 166, 461, 501.
Fülöp IV. (francz.) 186.
legátus 178.
Füstpénz 102.
Gabonamérték 267.
Galambóc 274.
Galeotus Martius 356.
Galicia 224, 274, 580, 644.
Garay János 270, 272, 290.
László 304.
Miklós nádor 237, 241,
Garibaldi 694.
Gazdaság 226.
-i válság 707.
Gáj 631.
Gálszécs 455.
Gálya 225.
Geleji Katona István 476.
Gellért 70, 83.
Generale studium 228.
Gentilis 190, 192.
Genua 225.
Gepidák 13, 14.
Geréb Péter 334, 371.
Gergely VII. 90.
IX. 152.
Gertrud 132.
Géza fejed. 56, 62. I. 88.
Géza II. 117, 120, 126.
Ghéczi János 443.
Ghyczy Kálmán 637, 695, 707.
Gimnázium 435.
Giskra 290, 291, 304, 307, 311, 316.
Gizella 60, 75, 79.
Gmunden 342.

Gorján 241.
Gorove István 703.
Gótok 7.
Gödöllő 566.
Görgey Arthur 666, 669, 673, 678.
Görög építészek 74.
Görög-kel. egyház 593.
Grassalkovich Antal 565, 578.
Gritti Alajos 397. 404.
Grünwald Béla 711.
Guastallai zsinat 110.
Gubecz Máté 529.
Gulyások 378.
Gusztáv Adolf 474.
Guthi Ország Mihály nádor 329.
Guyon 667.
Gyalogság 338.
Gyarmatosok 164.
Gyárak 568, 634.
Gyáralapító társaság 637.
Gyermek Lajos 46.
Gyilkos 103.
Győr 63, 162, 164, 419.
György barát pecsétje 408.
Győri csata 605.
Győr megye 164, 212.
Győr vára 448, 452.
Gyula bíró 52, 68.
Gyula vára 417, 421.
Gyulafejérvár 63, 166.
Gyulafejérvári kollegium 475.
Gyulai Ignác 617.
Pál 443.
Gyurgyevó 448.
Habsburgi Rudolf 174.
Habsburgok 398, 404, 531.
Hadi kötelesség 144, 152, 288.
tudomány 338.
Hadügyministerium 656.
Haimburg 344.
Hajcsárok 376.
Hajdu 457, 465, 472.
Hajduság 458, 496.
Hajnóczy József 597.
Hajóhad 225.
Hajóhalma 173.
Halics 130, 142, 150, 156.
Halicsi Dániel 172.
Halomföld 134.
Halotti beszéd 136.
Hamis eskü 103.
Hamzsabég 505.
Harács 526.
Harmincéves háború 481.
Harruckern 560.
Határőrség 567, 659.
Határőrvidék 625.
Havasalföld, Havaselve 196, 203, 204, 447.
Haza bölcse 699.
Haynald Lajos 698.
Haynau 677, 678, 682.
rémuralma 684.
Háromszék 668.
Házasság 112, 588.
dicsérete 432.
-kötés katholikus 112.
Házfelszerelés 257.
Hedvig 229, 232.
Heidelbergi káté 433.
Heister 547.
Heltai Gáspár 434.
Helvét hitvallás 432.
Helytartó tanács 558.
Henrik I. 47, 48, 50, 51, 84.
III. 79.
IV. 88, 90.
V. 113.
Henrikfiak 179, 197, 189.
Hentzi 676.
Heraklius 15.
Herberstein 384.
Hercegovina 343
Hercegség 90.
Herodotos 2.
Herul 13.
Hervoja vajda 254, 272.
Hetesek 102.
Héderváry 287.
Hét magyar 55.
Hétszemélyes tábla 558.
Higany 476.
Himfi Benedek 221.
Hippolit 370.
Hitegység 223.
Hitelintézet 639.
Hitlevél 474, 590, 591.
Hittan 228.
Hittudomány 228.
Hitviták 228.
Hochstädt 546
Hodrus 671.
Hofkriegsrath 579.
Hohenwart gróf 706.
Hohenzollern 216, 276.
Homonnai Bálint 461, 470.
Honfoglalás 40.
Honvéd 659.
-elmi rendszer 279.
-sereg 669.
-ség 662.
Hóra 586.
Horánszky Nándor 713.
Horogszegi Szilágyi Mihály 309.
Horoscopium 207.
Horváth Beldizsár 703.
Mihály 655, 682.
Horváti János 242.
Horvát nemzetség 213.
Horvát 237, 628, 629, 630, 654.
Horvátok 15, 370, 593, 625, 658.
Horvátország 93, 98, 197, 313, 328, 386, 458, 460, 467, 536.
Horváthy János bán 238.
Hosius 467.
Hrabovszky 658.
Huet 443.
Hugó 84.
Hugonották 432.
Humanista 345.
Hunnugorok 26.
Hunt-Pázmánok 184.
Hunyadi János 292, 299, 306, 307, 309, 310.
László 311, 312.
Mátyás 316.
Oláh János 290.
Hurbán 670.
Huszár 281, 338, 565.
Huszita befolyás 282.
Husz János 228, 276, 277.
Huszt 278.
Hűbér 526.
-es 102.
Hűtlenség 349.
Ibrahim basa 390.
Idealizmus 228.
Idegen katonaság 463.
királyok 237.
telepesek 211.
Igazságszolgáltatás 538.
Ijász 280.
Ilona 115, 116.
Illésházy István 454, 458, 461, 465.
Illyria 4.
Imre hg. 74, kir. 132.
Indigena 535.
Ince III. 132.
XI. 502.
Inquisitio 282.
Insurrectio 565, 571.
Intercisa 6.
Interdictum 152.
Interim 435.
Interregnum 235.
Investitura 110.
Iparegyesület 636.
Irányi Dániel 705.
Írásbeli eljárás 128.
Irodalom 235.
Isaszeg 674.
Ischli tanácskozás 713.
Iskola 229, 264, 574, 628.
Ispán 64, 68, 96, 102, 104, 200, 349.
Isten 24.
bosszuja 25.
-ítélet 97.
István I. 76, 121, 171, 172, 330.
II. 114.
III. 111.
IV. 122, 124.
Istvánffy Miklós 448.
István főherceg 649, 665.
herceg 197.
mester 388.
István moldvai vajda 245.
nádor 665.
szlavóniai herceg 231.
zágrábi püspök 236.
Itália 225.
felszabadítása 692.
Itélet 226.
Iván IV. 340.
gróf 179.
Izmaelita 97, 105, 147, 154.
Jagelló 232.
Jajca 323, 324, 371.
Janicsár 220, 225.
Janku 667.
Janszky-ügy 710.
Javadalom 229.
Jazygok 5.
János 87, kir. 363, 396.
Albert 365.
diák 226.
esztergomi érsek 142.
főherceg 661.
káplán 215.
neversi gróf 245.
Zsigmond 399, 401, 409, 440.
Jász 44.
Jeanne d'Arc 293.
Jean de Vienne 246.
Jegyzői mesterség 213.
Jellasics 630, 658, 659, 662.
Jeromos 278.
Jezsuiták 444, 451, 454, 463, 467, 478, 532, 534, 575.
Jilderim 244.
Joakim 173.
brandenburgi választó 404.
Jobbágy 270, 350, 382, 463, 571, 573, 634.
-lázadás 282.
-ok elbocsátása 464.
-ok erőszakos visszatartása 283.
Jobbágyosztály 213.
Jobbágy szabad költözése 316.
Jodok és Prokop 241.
Jó Fülöp 296.
Jog 228.
Jogásznemzet 578.
Johanna 203, 206, 207, 225, 231, 239.
Jókai Mór 662, 672, 686, 699, 712.
Jók szedője 104.
Joó János 454.
Jordanes 26.
Josefstadt 682.
Jósika István 447, 448, 449, 647, 668, 694.
Josipovich 643.
József I. 547.
II. 561, 564, 579, 587, 686.

József főherceg nádor 605, 623, 648.
Jövedelem **kir.** 130, 369.
Juhász Mélius Péter 433.
Julián 156.
Julius Caesar 4.
Jurisics Miklós 397.
Jus regium 441.
Justh Gyula 712.
Kabarok 30, 32, 44.
Kadán 160, 161, 162.
Kahlenberg 504.
Kalandosok 122, 389.
Kalocsai érsek 129.
Kamara 558.
haszna 129, 201.
Kanizsa 452., 461.
Kanizsay János érsek 244, 250.
Miklós 239, 245.
Kara Musztafa 503.
Karácsony György 529.
Karády Péter 438.
Karlócai békekötés 515.
Karlovics 183, 209.
Kassa 194, 195, 324, 397, 457, 467, 472, 474, 670.
-i dóm 202.
Katalin 231, 316.
Katholikus autonómia 655.
státus 476.
Katonaság 326, 591.
Katzianer 418.
Kaunitz herceg 589.
Kazinczy Ferenc 600.
Káldy György 468.
Kállay Béni 709.
Kálmán király 98, 100, 160, 161.
Kálnoky 709.
Kálvinisták 435.
Kápolnai csata 672.
Káptalan 229.
Károly **(Róbert)** 198, 235, 236, 239, 246.
császár 228, 398, 404, 407, 409.
főherceg 552.
lotharingiai hecreg 503, 579.
Róbert 183.
III. 554.
császár V. 385, 396.
V. francia király 231.
-város 426.
Károlyi Gáspár 467.
György gróf 613.
Sándor 545.
Káromkodás 219.
Kátay Mihály 461.
Kázmér **kir.** 224.
herceg 333.
ázmér király 203, 329, 334.
Kecskepásztor 378.
Kehida 168.
Kelemen pápa VII. 388.
XIII. **577**.
Kelenföld 83.
Keleti egyház 228.
gótok 13.
háború 690.
Magyarország 404.
Kelták 3.
Kelyhesek 279.
Kemény Dénes báró 646.
János 478.
Simon 294.
Zsigmond 641, 694.
Kenéz 162, 223.
Kenyérmező 343.
Kepe 284.
Kereskedelem 226.
-i szerződés 143.
-i és váltótörvényszék 625.
Keresztesek 378.
Keresztyén tolerancia 584.
Keserüi Dajka 476.
Kevi vár 134.
Késmárk 301.
Kézai Simon 176.
Kézműves 568.
Khán főgyűrűje 16.
Khlesl bíboros 460, 470.
Kiegyezés 699, 702, 704.
Kiev 38, 159.
Kievi nagyfejedelem 119.
Kikiáltott gyülések eltörlése 348.
Kilenced adó 212, 380.
Kinizsi 343, 360, 365, **369**.
Király 106, 138, 369, 399.
-hágó 91.
katonai kúriája 349.
Királyság 237.
Király tanácsa 372.
Királyválasztás 304.
Királyi adománylevelek 236.
hitlevél 534.
jövedelem 129.
kamara 425, 625.
kancellária 128.
kerületi tábla 558.
patronátus 271.
propoziciók 593.
tanács 65, 72, 425.
törvényszék 349, 370.
város 536.
Kisfaludy Sándor 609.
Kiss Ernő 666, 682.
Kis-Kőszeg 397.
Kis László 298.
Kisszeben 367.
Kjejsztud nagyfejedelem 215.
Klapka 669, 672, 673, **681**, 692, 694.
Klastrom 227.
Klauzál Gábor 636.
Klérus 236.
Kloska 586.
Knézics Károly 682.
Kobb 498.
Koháry István 501.
Kolera 618.
Kollár **Ádám** 571, **János** 630.
Kollonics 496, 503, 533, 536, 689.
Kollowrat 621, 629.
Kolozsvár 161, 202, 261, 268, 339, 434, 594, 659.
Komárom 677.
Komorovszky 302.
Konfiskáció 441.
Kongópénz 548.
Kongregációk 199.
Kongrua 573.
Konkordátum 688.
Konrád 54, 55, 74.
Konstantia 135.
Konstantinápoly 15, 135, 246, 295, 308.
Konstantinos **cs.** 52.
Konstanz 276.
Kont Miklós nádor 236.
Kont János 243.
Kopasz nádor 196.
Koppány 62.
Kormány felelőssége 372.
Kormányzó 239, 299.
Kornis Boldizsár 466.
Korona 65, 189, 191, 192, 292, 320.
minden jog forrása 324.
Koronázás 703.
-i eskü 179, 191, 534.
honoráriuma 703.
Koronaország 673.
Koronatartomány 702.
Koronavám 329.
Korpona 166.
-i országgyülés 458.
Korvin János 363, 366, 370, 731.
Kossuth Lajos 620, 633, 636, 643, 644, 649, 658, 663, 664, 669, 672, 673, 681, 682, 692, 694, 703, 712.
Ferenc 714.
iratai 693.
kormányzósága 675.
Kosztolány 328.
Kotromanovics 221, 230.
Kovacsóczi Farkas 446.
Kovil 123.
Kozár 26, 30.
Kozel 39.
Kozma 115.
Kőhalom 161.
Kőkorszak 1.
Kölcsey Ferenc 618.
Költözés 350.
Königgrätzi csata 701.
Könnyü gyalogos 338.
Könnyü lovas 338.
Könyvtár 356.
Körmend 214.
Körmöc 304.
Kőrösudvarhely 248.
Követek 464.
Közigazgatás 104, 235.
Közlegelő 64.
Közlekedés 635.
Köznemes 144, 316.
Köznemesség 368, 371, 464, 578, 635.
Köznép terhe 369.
Közoktatásügy 575.
Központi birodalmi kincstár 634.
Központosítás 645.
Község 60.
Közteherviselés 639, 654.
Krakó 291.
Krónikás 238.
Kubin 134.
Kultúra 226, 230.
Kúnok 88, 91, 99, 149, 150, 158, 159, 166, 172, 176, 177, 178, 223.
Kunigunda 323.
Kunstadti Podiebrád György 318.
Kuruc 547.
-világ 487.
Kusid 41.
Kuthen 157, 159, 160.
Külföldi kereskedőtársaságok 375.
Külön adó 308.
Külpolitika 235.
Labanc 496.
Laczfy István vajda 208.
Laczkovics János 599.
Lahner György 682.
N. Lajos 207, 231, 239, 240, **II.** 374.
Lajos VII. 119.
XI. 325.
XIV. 497.
Lajos főherceg 621.
orléansi herceg 231.
Lamberg Ferenc gr. 665.
Lambert 88.
Landsknecht 000.
Laskaris Mária 150.
Laszky Jeromos 396.
Latin nyelv 586.
Latour 666.
Lánchíd 625.
László I. 90, 91.
II. 131, 135.
IV. 174, 176.
V. 301, 306.
herceg 121, 291, 303.
László vajda 184, 189, 192, 196.
Lázadó 381.
Lázár 682.
Lázárevics István 247, 254.
Leányág törvényes örökösödési joga 334.
Leánynegyed 210.

Lebed 28.
Lebedia 29.
Lech mező 55.
Lehel 55.
Lehmann 545.
Leiningen 669, 681, 682.
Lelkészek 573.
Lengyel 669.
Lengyelország 224, 226, 618.
Leó császár 37, 32.
IX. 84.
X. 377.
bíbornok 134.
Leopold I. 485. II. 590, 597.
Leopoldi diploma 543.
Lepantó 440.
Lépées György 283.
Levante 224.
Levente 37, 82, 84.
Lex Tisza 714.
Léva 427.
Libényi János 691.
Linz 479.
Linzi gyűlés 471.
Lippa 223, 266, 328.
Lippay prímás 479.
Liptó megye 164.
Lissai csata 701.
List Frigyes 637.
Litvánia 215.
Liutprand 57.
Lobkovitz herceg 498.
Lodomér 178, 188.
Lodoméria 216, 224, **274**, 580.
Lókereskedés 104.
Longobárd 13, 14.
Lónyay Menyhért 637, 703, 706.
Lorántfy Zsuzsána 476, 482.
Losonc 304.
Losonczy István 410.
Lotharingiai Károly 504.
Lovag 163.
-rend 149.
-ság 229.
Lovak kivitele 375.
Lubert nagyfejedelem 215.
Lubló 195.
Lublói béke 274.
Ludas Matyi 610.
Ludovikai-út 610.
Akadémia 604.
Luigi Marun 93.
Lunes 7.
Lukács érsek 123, 126.
László 713.
Lupény vajda 196.
Luther 430.
Macedónia 196.
Macsói Rasztiszláv 172.
Madarászat 376.
Madách 160.
Maderspach Ferenc 682.
Magántulajdon 65.
Magyar 92, 282.
Balázs 360.
egyetem 228.
egyház 148.
főpapság 585.
hajdu 451.
huszár 411.
kamara 564.
katonaság 403.
korona 225.
nyelv 22, 300, 437, 594, 598, 602, 625, 638.
nyelvtörvény 617.
Magyar pénz 465.
püspöki kar 667.
rendek Bécsben 306.
szent 136.
színház 620.
zsoldosok 219.
Majláth Antal gróf 000.
György 700.
István 399.
Majtény 553.
Majurátusok 534.
Makrai Benedek 253.
Marchiai Jakab 282.
Marcus Aurelius 7.
Margit, boldog 174.
-sziget 229.
Marhakivitel 375.
Marlborough 548.
Marosvár 70.
Marosvásárhelyi gyűlés 406, 408.
Maróti János 248, 258, 272.
Martell Károly 180.
Martinovics Ignác 599.
Martinuzzi 397, 414, 434.
Materializmus 228.
Mágnások 139, 464.
Mánuel 119, 124.
Március 15, 652.
Mária 207, 231, 232, 238, 383.
Mária királyné 237, 245, 431.
kongregációk 559.
Krisztina 448, 449.
Ludovika 603.
Lujza 605.
-Nosztra 227.
Mária Terézia 563, 565, 574, 702.
-Zell 221, 227.
Mátyás I. 321, 322, 324, 326, 338, 345.
főherceg 455, 459, 491. 469.
Medvevár 334.
Megye 64, 118, 180, 280, 349. 380, 464, **507**, 606, **640**, 645, 655.
területe 429.
-i autonómia 272, 427.
bíróság 303.
birtok 158.
dandár 428.
gyűlés 427.
statutum 428.
Megyeri törzs 30.
Mensdorff 667.
Methodius 40.
Metternich 621, 629, **651**, 688.
Mercy gróf 560.
Mezid bég 294.
Mezőkeresztes 448.
Metafizika 228.
Ménfő 80.
Mészáros Lázár 653. 661, 662.
Mihály 448, 450.
Mikes Kelemen 561.
Miklós cár 614, 621, 690.
Mikolay János 236.
Miksa császár 344, 374, 377, 419.
főherceg 448.
király 436.
Milanó 123, 231.
Millennium 713.
Milutin 196.
Ministri 145.
Mircse oláh vajda 245.
Miriszló 450.
Miszticizmus 174.
Mithrás 6.
Mizse 179.
Mladen 197.
Moesia 5, 7, 93.
Mogyoród 88.
Mohács 391, 401, 509.
Moldva 216, 222, 245, 330, 447.
Moltke 701.
Mongol 156, 163.
Monostor 231.
Monte-Casinó 50.
Montecuccoli 485.
Marosini Katalin 179.
Morvaország 36, 39.
Morvák 39, 42.
Mosony 74, 82, 88, 98.
megye 164.
Mosonyi kapu 87.
Móricz szász választó 416.
Muageras 26.
Muhamed II. 308, 323.
Muhi puszta 160.
Mundraga 37.
Mundzuk 12.
Munkács 195, 493, 506, 545.
Muraköz 418.
Murád szultán 244, 296, 292, 448.
Murány 427, **479**.
Mursa 6.
Mühlbergi csata 435.
Mühldorf 203.
Művészet 228, 235.
Nagy Alfonzó 341.
Nagy András 466.
Nagybotu Lőrinc pap **379**.
Nagy Etil 156.
Nagy-Enyed 475, 671.
Nagy-Ida vára 415.
Nagy Károly 15.
Nagy-Körös gimnáziuma 689.
Nagy Lajos 230, 235, 238.
Nagy Magyarország 157.
Nagy Ottó 54.
Nagy Pál felsőb. 614, 648.
Nagy Péter 542, 552.
Nagy-Sarló 674.
-i csata 675.
Nagy Sándor 4, **tábor**n. 669, 680, 682.
Nagyszeben 263, 671, 698.
Nagyszombat 230, 280, 328, 468, 546, 548, 670.
-i főiskola 478.
-i szerződés 471.
Nagy Teodorikh 13.
Nagyvárad 285, 352.
-i béke 398.
Nantesi rendelet 489.
Napoca 6.
I. Napoleon 692, 693, 694.
Gróf Nádasdy **Ferenc** 565.
Nádasdy Ferenc 445.
kancellár 698.
Tamás 414, 423, 432.
Nádor 72, 103, 145, 148, 180, 287, 368, 398, 460, 592, 600, 653.
-választás 463.
-i vándortörvényszék 347.
Nándorfehérvár 88, 309.
Nápoly 192, 207, 208, 225, 231, 238, 239.
Nápolyi László 242, 254.
Neiperg 562.
Nelipics 209.
Nemanjá 134.
Nemesek 199, 213, 227, 236, 238, 304.
Nemesek megadóztatása 571.
örökös javai 382.
sarkalatos kiváltságai 382.
tagjai a szent koronának 382.
fizetik a rendes adót 169.
Nemesi adómentesség 232, 564.
felkelés 490, 605.
megye 168, 184.
testőrség 571.
Nemesítés 258.
Nemzet egyeteme 299.
Nemzetgyűlés 148.
Nemzeti bank 626, 708.

Nemzeti hadsereg 592.
katonai akadémia 604.
királyok 237.
királyság 373.
kultúra 714.
múzeum 610.
nevelés 352.
Nemzetiségek 397.
Nemzetiségi kérdés 628.
Nemzeti színház 617.
Nemzetőrség 655, 669.
Neoacquistica commissio 536.
Netád 13.
Német birodalom 285.
lovagrend 142, 148.
nyelv 586.
Németország 47.
Németujváriak 174.
Német városok 397.
Népiskola 575.
-számlálás 586.
-vándorlás 12.
Nibelung ének 59.
Nikápoly 246.
Nikolsburgi béke 474.
Nógrád 446, 461.
Nominalisták 228.
Nona 166.
Nordheim Ottó 88.
Noszlopy összeesküvés 699.
Novigrad 242.
Női örökösödés 232.
Nő joga 145.
-képzés 229.
Nők választójoga 636.
Nyáry Pál 448, 660, 672.
Nyelv 620.
-újítás 609.
Nyestadó 288.
Nyilazás 33.
Nyílt parancsok 592.
Nyitra 40, 98, 102, 334.
Nyulak szigete 229.
Obradovics Dozifei 575.
Óbuda 74, 130.
-i apácák 236.
Octáva 199.
Ocskay 547.
Okolicsányi 550.
Oktáj khán 163.
Oktár 12.
Olaszok 240, 662.
Olaszország 661.
Oláh Miklós 433, 436, 467.
bevándorlás 255.
Oláhok 124, 149, 222, 426, 434, 450, 524, 630, 658, 670.
Olmütz 668, 689.
-i alkotmány 674.
Omode 191, 194, 195.
Ónod 550.
Oppeln hercegség 448, 474.
Óraniai Vilmos 513.
Orbán pápa 98, 225, 228, 239.
Orosz intervenció 675.
Oroszok 82.
Oroszország 629.
Orsova 682.
Országbíró 86, 199.
-bírói értekezlet 694.
-gyűlés 238, 464, 593, 653.
Országgyűlési Tudósítások 620.
Országnagyok 145.
Országos sereg 403.
védegylet 637.
Orthodox egyház 217.
Orthodoxia 228.
Oszmán 217, 220.
Osztrák-magyar bank 708.
Otrantó 355.
Ottó I. 51, 54, 65; II. 156, 189, 190.
Ottokár I 171, 172; II. 173, 174, 176.
Ozorai Pipó 258, 274.
Oxford 228.
Ökörsütés 406.
Önálló vám 708.
Önkéntes kölcsön 690.
Önsanyargatás 230.
Örökös fejedelem 31.
grófok 348, 371.
Ősiség 210, 654.
Paizsos gyalogos 338.
Palaiologos János császár V. 220.
Palisnay János vránai perjel 238.
Palóc 91.
Palota 445.
Pamutfonó 568.
Pandur 565.
Pannonhalma 63.
Pannónia 3, 6, 38, 39.
Pap 137.
Papi házasság 97, 112.
képzés 585.
nőtlenség 436.
rend 102, 148.
Papnevelés 469, 478.
Papság 66,. 625.
Paraszt 378, 380, 529, 536, 538, 587, 644.
Parasztság korrupciója 705.
Paskievics 675, 678.
Passaui béke 436.
Passiv resistentia 690.
Paszarovicz béke 556.
Patriarkális királyság 236.
Patrónus 225.
Pauliciánusok eretneksége 134.
Pálffy Fidél gróf 622.
János gróf 562, 564.
Károly gróf 595.
Miklós 451.
Pálffy Móric gróf 697.
Pálóczy Domokos 258.
Imre 258.
Pál pápa II. 325.
zágrábi püspök 238.
Páncélos katonaság 197.
Pánszlávizmus 629.
Pápa 154, 252, 355, 435.
Pápai adószedők 205.
adózás 192.
dispenzáció 231.
jurisdictio 137.
Pápaság 228, 467.
Pápócz 253.
Páris 228.
Párkány 504.
Pártküzdelmek 710.
Pásztorál 379.
Pátens 606.
Pázmándy Dénes 664.
Pázmáneum 478.
Pázmány Péter 468, 478.
iskolája 493.
nemzetség 115.
Pecsovics 623.
Perbeidézés 347.
Perczel Mór 666.
Perdöntő párbaj 349.
Perényi 216, 347.
Imre 373.
Gábor 431.
Péter 431.
Zsigmond 682.
Perzsa háború 404, 407.
Pest 83, 105, 159, 161, 164, 315, 537, 556, 614, 651.
Pesti Hirlap 633.
nagy árvíz 622.
Pestis 552.
Pest megye 638.
Petőfi Sándor 644, 652, 662, 677, 680.
Petrinia 445, 446.
Petrovics Péter 379.
Pécs 39, 63, 88, 282, 434.
-i püspök 228, 334.
Pécsvárad 63.
Pécsy Simon 476.
Pénz 236, 268.
-váltás 148.
-verés 268, 288, 322.
Péter király 75, 80, 82, 98, 142.
cár 546.
-vár 390.
-várad 393, 666.
Piccolomini Enea 510.
Piligrin passaui püspök 59.
Pillersdorff 657.
Piroska 97.
Piski 671.
Pius pápa II. 319, 324.
VI. 585.
Pixidariusok 441.
Placetum regium 253.
Plevna védelme 708.
Podiebrád 305, 327.
Podmaniczky 328.
Pogány 82.
Pókainé esete 440.
Póla 225.
Polgári házasság 711, 712.
jog 228.
törvénykönyv 654.
Polgárminiszterium 706.
Polgárság 578, 635.
Politia 269.
Politikai gyilkosság 408.
Pórlázadás 618.
Porta 479.
-i adó 406.
Posztó 202.
Potaissa 6.
Pozsony 84, 102, 113, 262, 280, 285, 292, 306, 355, 367, 394, 503, 564, 586, 602.
-i ifjuság 622.
országgyűlés 683.
Pöltenberg 669, 681, 682.
Praenestei Jakab 154.
Pragmatica Sanctio 562, 590, 652.
Prága 228, 279, 307, 462.
-i béke 701.
Predszlava 113.
Prelátus 228.
Premontréiek 122.
Preszlava 37.
Primipilusok 441.
Primorok 441.
Prior Auraniae 238.
Privigye 265.
Prokop 279.
Protestáns egyház 497.
pátens 689.
Protestánsok 463, 468, 501, 536, 559, 574, 587, 593.
üldözése 494.
Provence 208.
Provizórium 683, 698, 699.
Przemysl 99.
Puchai posztó 568.
Puchner b. 659, 670.
Pulszky Ferenc 623, 665, 667, 693.
Puska 293.
-mester 338.
Pusztaszer 42.
Püspökök 125.
Quóta 704.
Rablás 322.
Rabszolga 103.
Rabszolgavásár 288.
Radetzky 657, 662.
Radikális 662.
Radnát 150.
Ragusa 217, 324.
Rajasics József 640, 658.
Rakamaz 476.
Rakovszky Menyhért 550.
Rascia 120.

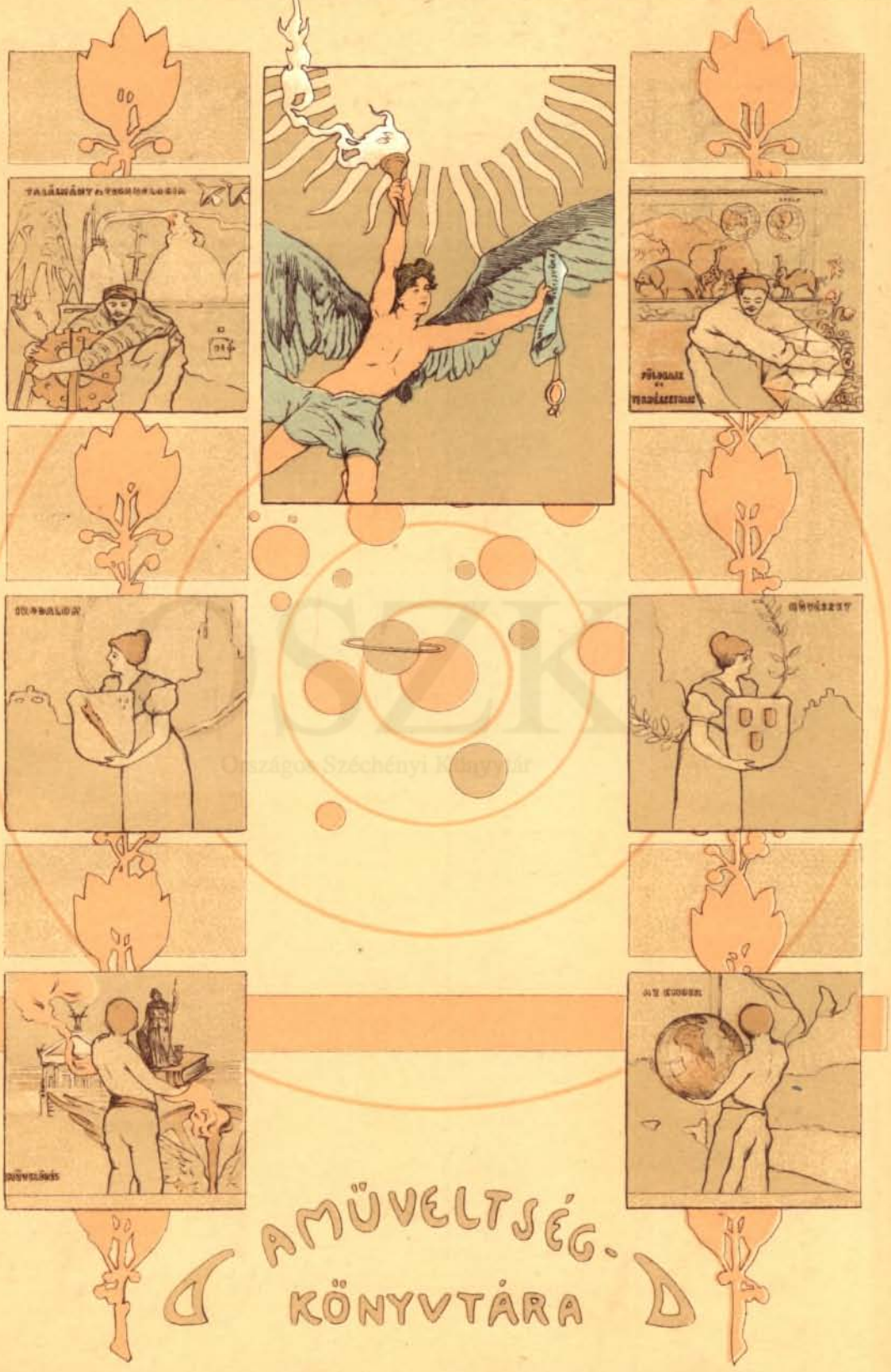
Ratibor hercegség 448.
»Ratio Educationis« 577.
Rauscher bíboros 689.
Rácok 332, 537.
Ráday Gedeon gróf 623.
Rákóczi Ferenc II. 482, 509, 543, 545, 556.
György 476.
Julianna 509.
Zsigmond 461.
Rákos 182, 378.
Realisták 228.
Református főiskolák 475.
Reformkorszak 684.
Regalista 646.
Regede 302.
Regensburg 55.
Reginó 57.
Regnum Marianum 494.
Reichenbachi egyezség 591.
Remeték 227.
Renaissance 239.
Rendek 235, 424.
Rendi jogok 235.
Rendkívüli adó 266.
Repulsió 348.
Reservatio 192.
Reverzális 638.
Récsey Ádám gróf 666.
Régi konstitucziók 441.
szokásjog 347.
Részek 594.
Révay Ferenc 435.
Réz 322.
-korszak 1.
Rhédey Ferenc 483.
Rhodos-szigete 386.
Riade 51.
Rieger 698.
Rigómező 244, 303.
Rimaszombat 301.
Robot 212, 380, 572, 634.
Rodostó 556.
Rogerius 158, 161, 163.
Róma 50, 225.
Romhány 552.
Rómaiak 4.
Római jog 186.
király 344.
Romanos 52.
Rozgonyi 115, 274, 292, 317.
Rögtönítélő bíróság 697.
Rudolf 176, 462.
Rudolf császár 461.
herceg 228.
király 180.
trónörökös 713.
Ruházat 438.
Ruthén telepedés 255.
»Rückblick« 691.
Rüdiger 681.
Sabaria 6.
Saguna András 659.
Sajtószabadság 654.
Salamon kir. 87, 88, 91.
Sallaga Miklós 270.
Salm Miklós 427.
Salzai Hermann 149.
San-stefanói béke 708.
Sarmizegetuza 5.
Sarolta 59.
Savoyai Eugen 513.
Sámuel 79.
Sándor cár II. 693, 695.
III. -pap 124.
Sándor Leopold 592.
Sárkány-rend 254.
Sáros 164, 195.
Scarabantia 6.
Schönbrunn 605.
Schlägli szójegyzék 229.
Schleswig-holsteini kérdés 701.
Schlick 670, 674.
Schmalkaldeni szövetség 407.
Schmerling 690, 695, 698.
Scholastikus filozófia 228.
Schwarzenberg 451; 663, 667, 689, 690.
Schwechat 667.
Schweidel József 682.
Schwendi Lázár 415, 416.
Scitovszky János 689.
Sarolta Amália 544.
Sellye 467.
Selyemtenyésztés 568.
Sempte 236.
Sennyei Pál báró 707.
Sereg 235.
Siena 219.
Silvester II. 65.
Simeon bolgár cár 36.
Sirmium 4.
Skander bég 295.
Só 268, 280.
Sobieszky János 502, 504.
Solferinó 692.
Soltészok 202.
Somogy 62, 226.
-vár 93.
Sopianae 6.
Sopron 320.
-i béke 319.
országgyűlés 474, 499.
Sorozás 567, 617.
Spalató 100, 162, 163, 183, 274.
Spalatói Tamás 163.
Spanyol örökösödés 514.
örökség 542.
világbirodalom 467.
Speieri szerződés 440.
Stadion gróf 668.
Stahrenberg Rüdiger 503.
Statárium 697.
Státusministerium 564.
Stepney 548.
St. Galleni klastrom 48.
Stibor 250, 252, 253, 258, 274.
Stiria 171.
Strada Hungarorum 46.
Strassburg 500.
Stratimirovics György 658.
Subichok 181, 183.
Subich Pál 197.
Súly 267.
Suplikáz 658.
Susán tábornok 681.
Sváb gyarmatok 560.
Svájcz 340.
Svehla 328.
Svédország 479.
Szabad egyház 638.
-elvüpárt 707.
hajduk 428.
királyi városok 460, 534.
kereskedés 263.
költözés 212, 213, 376, 594.
Szabadság 364, 381, 530.
Szabad telepes 67.
választás 471.
végrendelkezés 66.
Szabács 336, 339, 386.
Szabolcs ispánja 301.
-i gyűlés 96.
Szakolcza 261.
Szalay László 639, 679.
Szalánkemén 128, 512.
Szalárd 50.
Szaloniki 561.
Szalkai László prímás 384. 389.
Szalvéresi Ambrus 378.
Szamosközy István 461.
Szamosujvári országgyűlés 482.
Szampo 24.
Szapolyai György 391.
István 336, 364, 366, 367.
Szapolyai János 370, 373, 379, 384, 385, 393.
testvérek 329.
-ak uralma 405.
Szarvasmarha 202.
Szatmár 553.
Szápáry Gyula gr. 711.
Szász Károly 646.
Szászok 442, 443, 470, 647.
Szászország 46, 50.
városok 330.
Századosok 107.
Szeben 161, 202, 321.
ostroma 294.
-i ispán 148.
Szeged 105, 296, 309.
-i országgyűlés 680.
Szegedincz Peró 560.
Szekularizáció 434, 435, 638.
Szelepcsényi 497.
Szelim I. 377, 385.
Szemere Bertalan 659, 664.
Személynök 199, 558.
Szendrő 325.
Szt. Benedek 63.
Szt. Bernát 230.
Szt. Brigitta 230.
Szt. Erzsébet 230.
Szt. György-rend 204.
-tér 243.
Szentgyörgyi grófok 330.
Szt. Imre 294.
Szentírás 228, 230, 282.
Szt. István átka 303.
-rend 571.
szentté avatása 91.
Szt. János vitézei 164, 170.
Szt. Jeromes 6.
Szt. Klára szüzei 229.
Szt. László feje 216.
Szt. Margit 230.
Szt. Márton 6.
Szentkirályi Móric 636.
Szent korona 199, 313, 320, 324, 381, 585.
felsége 382.
Szentmiklósi Pongrác 296, 299, 317.
Szt. Pál 227.
Szt. Simeon koporsója 231.
Szenttamás 662.
Szepes 164, 195.
Szerbek 15, 217, 321, 658.
Szerbia 121, 323.
Szerb Uros 172.
Szerecsenek 150.
Szerencsés Imre 388.
Szerencsi gyűlés 458.
Szerém 124.
Szerzetesrend 228.
Széchen Antal gr. 694.
Széchy Dezső 204.
Mária 479, 493.
Szécsény 547.
Szécsy 216, 291, 354.
Széchenyi Ferenc gróf 587, 591, 610.
György érsek 533.
István gróf 546, 612, 625, 631, 637, 638, 642, 648, 649, 651, 691, 694.
Székelyek 92, 150, 216, 441, 449, 671.
Székely Mózes 451.
Székesfehérvár 99, 162, 281, 291, 367.
Széksértés 271.
Szigetvár 414, 417, 420, 510.
Szigliget 166.
Szilágyi Dezső 708, 711, 712, 714.
Erzsébet 311, 317.
Mihály 311, 315, 318.
Szilézia 334, 563, 569.

Szinán basa 445.
Sziszek 445, 446.
Szitnya 427.
Szittya erkölcs 226.
törvény 61.
Szlavon rendek 398.
Szlavónia 92, 130, 132, 150, 181, 322, 346, 460, 568.
Szláv 14, 75, 108, 321.
liturgia 93.
Szoby Mihály 370, 389.
Szolgabíró 180, 182, 270, 349.
Szolnok megye 91.
Szombathely 467.
Szombatosok 434.
Szondy György 411.
Szózat 622.
Szögyény László 670.
Szőnyi győzelem 676.
Szörényi bánság 196.
Szpahi 220.
Sztárai 432.
Szubutáj 160.
Szuhay Mátyás 497.
Szulejmán II. 391, 393, 401, 410.
Szvatopluk 36, 39, 40.
Taboriták 278, 279.
Taksony 52, 56.
Taktika 32.
Talafus 301.
Tamás 189.
Tanulmányi alap 577.
Tanuzoba 72.
Tarczal 101, 479.
Tarentói Lajos 207.
Tasziló 15.
Tatár 156, 158—160, 179, 215, 216, 321, 452, 556.
Táblabíró 465.
Táltos 72, 87.
Támán 156.
Táncsics Mihály 644.
Tárnoki szék 350.
Tavaszi hadjárat 673.
Telegdy István 379.
Csanád esztergomi érsek 228.
Miklós 433.
Telek 572.
Telekadó 201.
Telekesi 546.
Telekkatonaság 317, 371, 565.
Teleki Ádám gróf 665.
József gróf 647.
László 695.
Mihály 497, 508.
Sámuel gróf 587.
Telepítés 350.
Temesvár 199, 309, 311, 379, 591, 556, 666.
bukása 412.
Temesvári országgyűlés 248.
Pelbárt 362.
Templom 66.
Templomosok 196.
Tenedos 224.
Tenger 98.
Tengerre magyar 643.
Teológia 228.
Termaes 52.
Termés 236.
Térítés 222.
Thrácia 4.
Theodorovics 658.
Theresienstadt 682.
Thiers 623.
Tholdy Miklós 219.
Thököly Imre 498, 499, 500, 505, 512.
Thun Leó 685.
Thurzák 375.
Thurzó Elek 388, 434.
György 460, 465.
Szaniszló 474.
Thury Gergely 421.
Tiberius 4.
Tiefenbach 448.
Tihany 86.
Tilly 472.
Tinódy Sebestyén 402, 438.
Tirgovist 196.
Tisza-Duna csatorna 625.
Tisza Kálmán 689, 697, 707.
Tiszaszabályozás 642.
Tiszta és örökös jobbágyság 380.
Tisztek 580.
Tiszti birtok 66.
Tisztújító ülés 558.
Tized 66, 97, 654.
Tizenhárom szepesi város 275.
Tokaj 394, 460, 479.
Tolna 390.
Tolnai országgyűlés 383.
Tolvajlás 94, 103.
Tomaj 72.
Tamori Pál 390.
Topánfalva 586.
Tordai gyűlés 406.
Torstenson 479.
Tót 629.
Tótország 200.
Többség formálása 649.
Törcsvár 219.
Török 224.
Török adórendszer 525.
Török Bálint 402, 431.
Török háborúk kora 410.
Török Ignác 682.
Török invázió 483.
törzsek 32.
uralom 403.
Törvény 226, 236.
-cikk XX. (1848) 655.
-napok 144, 147.
Törzsszerkezet 62.
Trajánus emlékoszlopa 5.
hídja 5, 7.
Trau 100, 183, 274.
Trencsén 551.
Treviso 218.
Trializmus 706.
Trienti zsinat 431, 436, 467.
Tripartitum 381.
Trónkövetelő 237.
Trónöröklösödés 113, 121.
Tudomány 228, 235.
Turini béke 225.
Turkia 29, 90.
fejedelme 56.
püspöke 52.
Turkok 38.
Turóc megye 164.
Turóci prépostság 454.
Tűz őrzői 66.
tisztelete 24.
Tvartkó bosnyák király 222, 241, 242, 254.
Tyrréni tenger 225.
Tzimiskes János 56.
Udalrich püspök 55.
Udvar 72, 129, 199, 579.
Udvarbírák 72, 145.
Udvari haditanács 425, 426.
Udvarnok 199.
Ugorok 22.
Ugrin kalocsai érsek 160.
Ujépület 585, 681, 685.
Ujlaki Lőrinc 367.
Miklós 292, 334.
Ujonc 625.
Ulászló 292, 332, 343, 372.
Ulászló IV. 290.
király 203, 298.
Ulpia 6.
Ungi ispán 200.
Unio 659.
Unitáriusok 434.
Universitas 229.
Urbér 620, 625.
-i reform 647.
Uros 220.
Urseoló 75.
Urvacsora 436.
Uzun Haszán 340.
Ürményi József 577.
Vadászat 376.
Vajk 60.
Vak Bottyán 547.
Vakitás 103.
Vakmerő Károly 340.
Vallás 24, 592.
-alap 573.
-gyakorlat 459.
-törvény 712.
-ügy 463.
Varga János 691.
Katalin 630.
Varkocs György 404.
Varsó 695.
Vasárnap 66.
Vaskapu 622.
Vasút 656.
Vasvári béke 486, 487.
Vatha 82.
Vazul 57. II. 69.
fia 75.
Vay Miklós báró 603, 666, 696.
Vác 90, 169, 670.
-i proklamáció 673.
királyválasztás és hitlevél 532.
Vám 236, 569.
-os hely 271.
-rendszer 571.
-szedők 265.
Vár 166.
Várad 132, 161, 336, 452, 466.
-i béke 405.
-i káptalan 256.
Várdai Pál 433.
Péter 352.
Mihály 258.
Várföldek 150.
visszavétele 139.
Várjobbágy 107, 145, 199.
Várkapitány 463.
Várna 298.
Városi szavazat 567.
Városok 261, 350, 636.
Vásár 96.
-pénz 104.
Vegyes házasság 638.
Velence 46, 114, 134, 143, 166, 167, 218, 224, 225, 227, 237, 274, 336, 378, 476.
-i doge 100.
Vencel 251, 252.
cseh király 185.
Veranchich Antal 403.
Verbőczy István 402, 431.
Veszprém 62, 63, 445.
ostroma 410.
Vetter 666.
Vezekló őr 230.
Vécsey Károly gr. 682.
Véderőjavaslat 711.
Vérbosszú 178.
Vérszerződés 215.
Vértesek 338.
Viceispán 200.
Vid 88.
Viddin 371.
Vienni 74.
Vikárius 228.
Viktorin herceg 331.
»Világ« 616.
Világos 681, 683.
Villafrancai béke 692.
Villani Máté 231.
Vilmos ausztriai herceg 232.
pécsi püspök 228.
Vindobona 6.
Visegrád 199, 203, 240, 252, 360.
Visocky 679.

Vitézi rend 238.
Vitéz János 306, 333, 334.
Vitold 274.
Vladimer 115.
Valtaire 577.
Vörös Ábrahám 236.
Vörös herceg 692.
Vörösmarty Mihály 618.
Wagram 605.
Wallenstein 474.
Weiss (Fehér) Mihály 466.
Wenckheim Béla b. 700, 703, 707.
Werbőczy István 348, 370, 373, 381, 389, 392.
Werlaon 48.
Wesselényi Ferenc 479.
Miklós báró 594, 612, 621, 646.
Pál 497.
Westfáliai béke 493.
Willamovi szoros 332.
Wimpfem 692.
Windisch Grätz herceg 651, 658, 662, 666, 670, 673, 676.
Wirkner Lajos 620.
Wurda Károly 638.
Wycliffe János 228, 276.
Zalamegye 169, 214, 329, 428.
Zalatna 668.
Zalavár 63.
Zay Károly gróf 630.
Péter 434.
Zách Felicián 203.
Zách Klára 203.
Zágrábi érsekség 164, 467, 643, 648.
püspökség 92.
Zára 100, 134, 166, 196, 208, 218, 231, 254,
Zárai béke 218.
Zemplén megye 471.
Zene 358.
Zeng 218.
Zentai csata 514.
Zerin vára 485.
Zernyest 512.
Zichy Ödön gróf 666.
Zimony 120, 124.
Ziro 131.
Ziska János 278, 279.
Zollverein 637.
Zónarendszer 711.
Zotmund 84.
Zrinyi 419, 420.
Ádám 512.
Ilona 498, 506, 509, 543.
Miklós gróf 404, 414, 417, 483, 490.
-Nádasdy összeesküvés 517.
Zvanunir Demeter 88, 93.
Zvornik 325.
Zsákmány 238.
Zsebrákok 328.
Zsedényi Ede 652, 689.
Zsellér 380.
Zsibó 547.
Zsidók 97, 147, 150, 105, 106, 154, 169, 170, 223, 265, 593, 626.
adója 322.
egyenjogosítása 704.
emancipációja 656.
Zsigmond 231, 238, 239, 240, 241, 242, 246, 250, 258, 274, 278, 285, 449.
fogsága 252.
Zsinat 178. 276, 433, 470.
Zsitvatoroki béke 484.
Zsófia főhercegnő 621, 651, 667.
Zsoldos 67, 284, 403.
katonaság 284.
Zsolna 470.
Zsolt 47.
Zsupán 93.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TALÁLMÁNYAI ÉS TECHNOLÓGIA
FÖLDRAJZ ÉS TÉRKÉPÉSZETTAN
CSILLAGÁSZAT
MŰVÉSZET
AZ EMBER
MŰVELTSÉG
A MŰVELTSÉG KÖNYVTÁRA

A MŰVELTSÉG
KÖNYVTÁRA

OSZK